Del Colegio de la Comp.ª de JHS de Granada
R. 3924

4. a. 4.
14

F. HECTORIS PINTI LVSITANI ORDINIS DIVI HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM COMMENTARIA.

Omnia iudicio & correctioni ſanctæ Romanæ & vniuerſalis eccleſiæ ſubiecta ſunto.

LVGDVNI,
APVD THEOBALDVM PAGANVM.
1561
Cum Priuilegio Galliarum Regis.

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA GRANADA

Del Collegio de la Comp.ª de Jhs de Granada
R. 3924

F. HECTORIS PINTI LVSITANI ORDINIS DIVI HIERONYMI IN ESAIAM PROPHETAM COMMENTARIA.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ & vniuersalis ecclesiæ subiecta sunto.

LVGDVNI,
APVD THEOBALDVM PAGANVM.
1561
Cùm Priuilegio Galliarum Regis.

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA GRANADA

4. a. 4 - 14 -

Domino Henrico principi illustrissimo, inuictissimi regis Emanuelis filio, Cardinali & archiepiscopo amplissimo, hæreticæ prauitatis supremo in Lusitania inquisitori integerrimo, frater Hector Pintus Lusitanus salutem & æternam fœlicitatem.

Cogitanti mihi sæpenumerò clarissime princeps, & varia hominum studia in memoria versanti, illi fœlices maximéque laudabiles videntur, qui omnes suas actiones in deum referunt, totósque sese in optimæ vitæ statu exquirendo & consequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiam, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aspirant, non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cùm eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur, quæ altissimis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni committi, neque vlla temporum varietate labefactari. Inter omnes qui hunc fœlicem vitæ cursum conficiunt, tu vnus emines princeps Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerúmque maximarum gloria præstantissimus, virtutem mirabiliter sectaris. Omni enim humana superbia & arrogantia contempta, ad cœlestia aspiras, & non solùm tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominísque celebritas & splendor euolauit, vsque adeò tua vita & exemplo instruis & deuincis, vt admirabilis illis quædam amoris in te & obseruantiæ exardescat magnitudo. Est enim virtutis proprium homines allicere ad diligendum, cùm ob illius amplitudinem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorúmque memoriam cum beneuolentia & veneratione vsurpemus. Est igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in virtute diuiníque numinis imitatione consistit, ex qua verus honor minimè contemnendus dimanat. Quod tu intuens illustrissime prin-

ceps,eas opes ardenter quæris,quæ animum amplificent,ex quibus intelligis,posse veram gloriam redundare.Tu es rectæ iustitiæ,dulcísque pacis conseruator.Ad te tanquam ad singulare præsidium confugiunt afflicti.Te omnes intuẽtur,& prudentiam atque virtutem tuam admirantur.Tu es vnus,in quo nititur Lusitaniæ salus.Quid plura?Tu es verè princeps Christianus.Hæc est vera gloria,& illustris nominis claritas & amplitudo,quæ vigebit memoria omnium seculorũ, quam posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui tibi igitur nisi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas,rationem vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cùm fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, et postea nonnullos annos et Salmanticæ & Conimbricæ iuri ciuili operam dedissem,cœpi mecum cogitare,esse illum vitæ statum,ad quem ego aspirabam, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi periculis expositum.
Mat.6. Versabatur mihi ante oculos illa dei nostri sentẽtia:Quærite primùm regnum dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod, erat esse religionem rectam viam ad vitam immortalem consequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinem diui Hieronymi, vbi viget solitaria quædam tranquillitas, & religionis obseruantia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius ordinis moderatore ad ordinis collegium tanquam ad bonarum artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Jbi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totum cursum & philosophiæ & theologiæ sub excellentibus præceptoribus virtute & sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam comparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fueram,quantum potui,me abduxi ab omni negotio humano, totúmque me dedidi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumerò memoria repetenti prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam, & amplitudinẽ,esséque eius expositores paucissimos, eósque breuissimos, eúmque multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam eius explanandi.Sed cùm eius profunditatem, meíque ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebam animo equidẽ, longéque ab scribendo abhorrebam.Est enim diuina scriptura liber ille
Exech.2. inuolutus,quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris,propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria.

Et

Et eam ob causam ait Gregorius Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraque parte scriptas.Et cœlestis ille magister Christus deus noExod.32. ster, Scrutamini,inquit,scripturas: significans non sat esse eas legere, Ioan 5. sed opus esse earum arcana & profunda mysteria alte perspicere, & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscondito com Mat.13. parauit. Et quemadmodum Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiiciebat Iordanis,impediens illis ingressum,sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Jntuebar enim Deum illis magnum illum fluuium aperuisse,& viam mirabiliter parasse:quo fretus sperabam fore,vt Deus sui prophetæ sensum mihi aperiret,quò valerem illum securè penetrare.Sed hæc mihi cogitanti alia multò difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam Dauidem dicere in psalmo esse legem domini immaculatã Psal.18. animásque conuertentem,& apostolum Paulum in epistola ad Romanos eam sanctam & spiritualem appellare. Cùm autem ego me Rom.7. ipsum peccatorum maculis inquinatum cognoscerem, quî fieri potest, vt auderem ad diuinarum literarum interpretationem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus, quòd arcam, in 2.Reg.6. 1. Paral. 13. qua lex fuerat recondita, tetigisset,vt litera diuina contestãtur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus,si non arcam,sed ipsam sanctam scripturam attingerem,& explanare contenderem? At ex altera parte videbam ipsam scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternam habebunt. Hæc erant quæ versaEccles.24. bant in deliberando meum animum,illíque afferebant ancipitem curam cogitandi.Sed illis circunspectis & exploratis, facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato,hunc diuinum vatem aggredi,sperans deum me in hoc opere pro eius honore suscepto adiuturum. Sequor communem versionem ab ecclesia approbatam,& in fine vniuscuiúsque capitis adiicio ex hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudæa non solùm ante Babylonicam,sed etiam ante decem tribuum captiuitatem.Est eius præcipuum institutum prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi dei nostri aduentum,& acerbissimam mortem, vocationem gentium, & veteris legis sacrificiorum abrogationem. Vt enim simile. qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formam quandam luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflato tintinnabulo,forma reiicitur et frangitur, et pedibus conculcatur,quippe

quæ ſolùm ad tintinnabuli vſque completionem erat profutura & duratura, ſic effecturus Deus eccleſiam ſuam, quæ eſt admirabilis quædam campana totum orbem terrarum ſonitu ſuo adimplens, inſtituit prius antiquæ legis cerimonias & ſacrificia, tanquam formam luteam, quæ non niſi ad eccleſiæ vſque formationem durarent. Eccleſia autem conſtituta, euangelióque nuntiato, omnia illa vetera ſacrificia fuerunt reiecta, & finita, & pedibus conculcata. Habebat enim
Hebr. 10. *lex vmbram futurorum bonorum, vt ait in epiſtola ad Hebræos di-*
1. Cor. 10. *uus Paulus, non ipſam imaginem rerum. Et ad Corinthios ſcribens illa omnia aſſerit Iudæis in figura contigiſſe. Fuit hic propheta nobilis, & (vt aiunt) frater regis Amaſiæ, tanta eloquentia præditus, tot ſapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios prophetas dicendi copia & amplitudine, mea ſententia, facilè vincat. Flagrauit tanto ſtudio veritatis nuntiandæ, vt pro ea à rege Manaſſe, qui ſe ſcelerum miniſtrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus prophetam, qui fuit princeps illuſtriſſimus, virtutúmque præſidio ſeptus, niſi alteri principi ſimiliter clariſſimo, virtutúmque maximarum abundantia cumulato? Quare princeps Chriſtianiſſime hoc exiguum munus, quod tibi dicare conſtitui, vt meam erga te incredibilem pietatem oſtenderem, pro tua ſingulari humanitate velim benignè ſuſcipias.*
Vale.

Rerum memorabilium, ac hebraiſmorum omnium, quæ his in Eſaiam Commentariis continentur, Index abſolutiſsimus.

Aaron fuit à deo ſacerdos cõſtitutus pagina 493
Aaron & Moſes interpretes vocabantur pag. 362
Aaron & Moſes principes ſancti dicuntur ibidem
Abbas quid ſignificet pag. 207
Abel quare in terra ciuitatem non condidit, Cain autem condidit 218
Abimelech quid ſignificet 207
Abies quid 455
Abraham appellatur petra 412
Abrahę nomini cur addita fuerit vna litera 423
Abſconditi appellantur viri iuſti 49
Abſtinentiæ laus 58
Achaz impius rex 82.83.300
Acceptio perſonarum damnatur 350.
Achor vallis 520
Adriani imperatoris ſententia 415
Adulatio damnatur 41
Adulator reprehenditur ibid.
Ægrotis quid ſuadendum 315
Ægroti quomodo ſe diſponere debent ibidem
Ægyptus quid ſignificet 138.248
Ægyptum relinquere quid 415
Ægyptus rigatur Nilo 184
Ægypti ſimulachra Chriſti aduentu ceciderunt 181
Ægyptus non rigatur pluuia 184
Æquabilitas laudatur 281
Afflictio eſt excellentiſſima probatio 386
Afflictio eſt via ad gloriam 132
Afflictio eſt fornax Babylonis 20
Afflictio eſt piſcis magnus Ionæ 13
Afflictionis vtilitas 6.7.134.178.198.238.240.254.322
Affligit deus quos diligit 313
Affliguntur homines inæqualiter 256
Afflictio repentina periculoſa 415
Afflictio quibus vtilis, quibus non 358
Aioth quid 243
Ala quid 94.176
Ambulare in veritate quid 234.315
Altare eſt anima noſtra 275
Altaris reuerentia 75
Amicitia 218
Amor habet rerum omniũ claues 146
Amoris vis 182.275
Amatores mundi 146
Anchora quid 183
Angelorum creatio 366
Angulus 186.189.190
Anima 264
Anima vbi ſit 351
Animæ immortalitas 536.537
Anima impij 9
Animam noſtram ſolus Deus implet 264
Animi perturbatio fugienda 354
Annus mercenarij quid 198
Apocalypſis eſt diui Ioannis Apoſtoli 222
Apoſtoli annuntiarũt bona mundo incognita 424
Apoſtoli ſunt cœli 417
Apoſtoli ſunt ſagittæ 399
Apoſtoli conſtructores eccleſiæ dicuntur 403
Apoſtoli quos conuertebant, filios appellabant 412.413
Appetitus malus damnatur 518
Apenninus mons 332
Aqua quid in ſcriptura ſignificet 52.388
Aqua gratiam ſignificat 134.135.396.450.451
Aqua baptiſmi 139
Aquarum nomine virtutes intelliguntur 287
Aquæ nomine afflictio ſignificatur 358

Arabia est triplex 198
Arabia deserta 145
Aquilæ renouatio 340
Ariel quid 258
Arca Dei 348
Arca Noë typus ecclesiæ 21
Argenti nomine sacra doctrina significatur 18
Arguere peccata debent concionatores 27
Arundini comparatur spes mundi 185
Arundinetum est mundus ibidem
Arundo quassata quid significet 350
Aspis quid 476
Assyrij vocati sunt Babylonij 322
Assur idem quod Ninus, Hercules & Iupiter 216
Assyrij vocantur apes 86
Astris omnia gubernari falsum est 386
Astrologi insipientes reprehenduntur 385
Astrologia vtilis 385.386
Auaritia 29.57.58.
Azotus vrbs Palæstinæ 191

Babylon duplex 145
Babylonis onus quid 141
Babylon principium regni ibid.
Babylon describitur ibid.
Babylon appellatur mare desertum 194.195
Babylonis flumina 367
Baptismus 14
Basiliscus 155.476
Bel, Belus & Saturnus idem 377
Beniamin adhæsit tribui Iuda 2
Bethlehem quid significet 92
Bethsames domus Solis 298
Biblia sacra non debent in vernaculam linguam transferri 251
Bonum est diffusiuum suiipsius 374
Bostra quid 502
Brucus quid 284

Cabalæ commentum 391.392.
Cabalistarum vanitas ibid.
Cabalæ inuentores ibid.
Cadere retrorsum quid significet 251
Cadere in faciem ibid.
Caini proles fuit in diluuio extincta 216
Cain condidit ciuitatem 68
Calamitas summa quæ 418
Calculus ignitus quid significet 74
Calix Christi 417.418
Calices duo 418
Caluariæ mons 167.209
Caluariæ mons cur ita appellatus 439
Caluinus reprehenditur 321.322.530
Cameli natura 479
Cantus abusus 59
Carthago colonia Tyri 215
Castigat deus vt saluet 256
Castigatio debet vacare cõtumelia 351
Castigatio 389
Catadupa 176
Cedrus Libani quid 31
Cedri natura 348
Celeritas 183
Cethin 211.215.216.
Chalaziæ natura 250
Chananitica lingua 188
Charmel 263
Charitas 6
Charitas est vinculũ perfectionis 487
Charitas est ignis 475
Charitatis vis 111
Charitas est finis 323
Charitas est vestis 192.321
Cherubim quid 208
Cherubim sunt præsules ibid.
Christus in lege absconditus erat 99
Christus est Deus 98.109.392.428
Christi festinatio in redimendo genere humano 91.92
Christus saluator, salutare, salus 138
Christus in medio inuenitur 137
Christi nomen 138
Christus missus est 162.392
Christi regnum 114
Christus dominator terræ 162
Christus mediator 137
Christus agnus 162.434
Christus nos vocat 205
Christus flos 126
Christus mons magnus 25
Christus pax nostra 183
Christus semen Abrahæ 9
Christus medicus 490
Christus Messias Vnctus idem 376.490
Christus est verbum 393
Christus est sapientia increata ibid.
Christus est sagitta 399
Christi pietas 203
Christus constituit nouum mundum 417
Christus quomodo vnctus 489

Christus cur dicitur brachium domini 425.430
Christus cur dicitur virgultum & radix 430
Christus cur passus est extra ciuitatem 433
Christi passio voluntaria 434.435
Christus nos genuit suo sanguine 437. 438
Christus Deus & homo 320.443
Christus dux noster 453
Christus pastor 335.336
Christi deitas 333.334.335
Christi humilitas 312
Christus est vita 304
Christus via & ductor 299
Christus caput nostrum 298
Christi dialecticæ vnus est locus 297
Christiana nobilitas 295
Christus salus 238
Christus fundamentum Sionis 253
Christus lapis angularis ibid.
Christus scutum 253
Christus Samaritanus 271
Christus rex 278
Christus non purus homo 349
Christus quare dicitur seruus ibid.
Christus venit 538. cum sequentibus
Christi mors 229
Christi sepulchrum ibid.
Christiani appellantur oues 336
Christiani appellantur agni 61
Christiani appellantur tauri & agni 67
Christiani dicuntur lilia 295
Christianorum epitheta 419
Chirographum decreti quid 229
Cittium patria Zenonis 211
Ciuitas Solis 188.190
Circulus cur dicitur figura perfecta 323
Clauis domus Dauid est crux Christi 208
Cœlorum nomine iusti intelliguntur 3
Cœlum & terra quomodo transibunt 414
Cœlum cur dicitur dei sedes 528
Cœlum primum mobile ibid.
Cœlum fuit apertum sanguine Christi 320
Cœlibatus sacerdotum 530.531
Cinis quid 384
Cogitatio 14.421
Cogitatio ad Deum dirigenda ibid.
Columna ignis & nubis 48
Concordia 130.181.182.183
Concionator 73.75.76.180.296
Concio quid 257
Concionatores multi sunt excellentes 238
Concionator bonus est sagitta 399
Concionator quando prædicare debet 332
Concionator quid prædicare debet ibi.
Concionator 354.468
Concionatoris est scelera reprehendere 469
Concionator debet ea facere, quæ docet 469
Concio quare appellatur tuba 469
Congregare officium dei 130
Congregatio infidelium ad fidem 247
Conscientia magnum theatrum 71
Commentariensis 305
Consideratio est clauis communis 150
Consideratio operum Dei 59
Consiliũ contra Deum tela araneæ 265
Consilium 37.183
Consiliarij quales esse debent 20
Consiliarius bonus quærendus 37
Consolatio diuina 327
Consolatio humana ibidem
Consuetudo antiquorum in luctu 165
Constans homo dicitur quadratus 112
Constantinus Magnus 405.485
Contemplatiuæ vitæ & actiuæ comparatio 220
Conuiuium quid 227.228
Cor nostrum dandum est Deo 261
Cordis vnitas 241
Cor dicitur rex 181
Cor quid 379.410.433
Cor dicitur sacerdos 181
Cordis nostri habemus clauem 261
Cor nostrum quale debet esse 262.379
Cornu quid significet 53.238
Corona iustitiæ, corona vitæ, corona immarcessibilis, lætitia sempiterna idem 416
Creaturæ iniurias creatori factas vlciscuntur 145
Crux Christi eius principatus 108.109
Crux quid 502
Cyrus cur dicitur Christus 369
Cyrus à Deo nominatus priusquam nasceretur ibidem

Cyri mors 372
Cyri in Hebræos beneficia ibid.
Cyprus 211
DÆnon multa ignorat 386
Dæmonis ruinam cur Moſes non ſcripſerit 152
Damaſcus ciuitas Syriæ 169
Dauidis victoria 231
Decem tribus cur dicuntur Ephraim 249
Delphin piſcis velociſſimus 183
Deſertum 329
Deſertum relinquere quid 416
Deſperandum nunquam 360.390.
Deus omnia implet 528
Dei pietas 256
Dei appellantur ea, quæ magna ſunt 259
Deus quomodo dicitur indurare cor alicuius 76.260
Deus plus vult cor noſtrum quàm os 262
Deum ſignificabant Ægyptij per oculum ſuper ſceptro ibid.
Deus quid hîc ſuis promittat 270
Deus cur leo appellatur 274
Deus eſt amor 275
Deus dicitur ignis 286
Deus quomodo dicitur pœnitentiam agere 314
Deus eſt principium & prima cauſa 323
Deus cur dicitur alpha & o mega 343
Deus fons vitæ 345
Deum nunquam debemus obliuiſci 324.366
Deus quomodo dicitur facere malum pœnæ 370
Deus eſt merces ipſa 499.500
Dei magnitudo 528
Deus quare non auferat malos de medio 239
Deus autor concordiæ 183
Dei promiſſa infallibilia 254
Deus quare permittit nos tentari 239
Deus in periculis ſuccurrit 80
Deus eſt trinus & vnus 70.76.392. 393.394
Deus cur dicitur ſanctus Iſrael 6
Deus cur comminatur priuſquam puniat 55
Deus plus tribuit quàm petamus 315
Diuinumpræſidium 80
Dextera ſiue ad dexteram ducere quid 505
Diabolus eſt rex ſuperborum 243
Diabolus dicitur mors 244.304
Diabolus virga percutit 107
Diabolus eſt mercator 214
Diabolus dicitur vectis 244
Diabolusquare dicitur in mari habitare 247
Diaboli nomina 248
Diabolus illuſor 263
Diabolus multa promittit 303
Diabolus eſt ligatus 405
Diaboli arma quæ ſunt 406
Diaboli ſpolia quæ 91.92
Dies quid ſignificet 48
Dignitas 39
Dilectus dicitur Chriſtus 53
Diligentia Dei in excolenda vinea ibidem
Diſcordia 182
Diſcordiam ſeminare opus diaboli 130
Diſcordia caput excidij 183
Diſpergere opus diaboli 130
Diuites ſolent eſſe potius diuitiarum quàm ſui 452
Diuitiæ impedimento ſunt perfectionem aſpirantibus 267.452
Diuorum inuocatio 311.481
Diuiſio 381
Dracones vitia deſignant 297
Dromedarius 483
Dulcedo diuina & humana ſimul in eodem eſſe non poſſunt 439
Duricies hominis 390.391
EBrietas 58
EEcclesia domus Dei 10.25.403.433
Eccleſia arca Noë, columna, firmamentum, Regnum Dei, ſagina, diuerſorium 26
Eccleſia catholica eſt interpres ſacræ ſcripturæ 101
Eccleſiæ laus ibid.
Eccleſia Sion & Hieroſolyma 21.111. 288.289
Eccleſiæ fundamentum Chriſtus 448
Eccleſia ſuper diuum Petrum ædificata 448
Eccleſiæ fides nunquam defuit, neque deerit 447
Eccleſia columba ſponſa Chriſti 101

Eccleſia quid 487
Eccleſiæ membra quæ ibid.
Eccleſiæ nomina 248
Eccleſia templum celeberrimum 253
Eccleſia inexpugnabilis 234.288
Eccleſiæ murus Chriſtus eſt ibid.
Eccleſia eſt ager fertilis 282
Eccleſiæ poteſtas contra hæreticos à deo eſt 449
Eccleſiæ magnitudo & magnificentia 448
Eccleſię lapides ſunt viri iuſti & ſapientes ibid.
Ecclipſis Solis & Lunæ 222
Edom quid 384.502
Egredi à Babylone quid 394.395
Electus qualis eſſe debeat 38
Electoris intentio ibid.
Eligi quis debeat 273
Eleemoſyna 471
Elohim 145.392
Emanuel quid ſonet 84
Emanuel rex Luſitanorum inuictiſſimus 445.537
Ephrata 234
Eſaiæ præcipuum inſtitutum 2
Eſaiæ vita in proœmio
Eſau 384
Euangelium ſcriptum in cordibus 414
Euangelium, lex noua, lex gratiæ, aquatum ſalutarium, lex amoris idem 414
Euangelium dandum per Chriſtum 413.414
Euangelium dicitur conuiuium 227
Euangelium dicitur teſtamentum æternum 224
Euangelium eſt gladius 353
Euangelium quid 423
Euchariſtiæ ſacramentum 75.374. 375.530
Euripus 467
Exactor 108
Exaltatur Deus impiorum vltione 61
Ezechias deſcribitur 300.313.315
FAcienti quod in ſe eſt Deus non denegat gratiam 399
Fauores mundi fallaces 303
Fautores impiorum euertuntur 170
Fictum non poteſt eſſe diuturnum 287
Fides debet eſſe charitate formata 282
Fides non ſat eſt ſine operibus 234
Fides eſt fundamentum 378
Fides viua 16
Filij Dei appellantur iuſti 4.156
Filij diaboli appellantur impij ibid.
Filius hominis quid ſignificet 312
Filius Dei Iſrael 4
Filij primogeniti neglecti ibid.
Filij deſertores qui 265
Finis in moralibus 323
Finis charitas ibid.
Finis quis eſſe debet ibid.
Finis rerum eſt memoria tenendus 383.384
Finis noſter debet eſſe Deus ibid.
Fœdus quid 218
Fœdus ſempiternum eſt nouum teſtamentum 224
Fœnum eſt homo 331.332
Fon Solis admirabilis 198
Fons Epiri admirabilis 229
Fortitudo noſtra 91.231
Fortitudo in quo ſita eſt 269
Fortis quis dicendus 35
Fortuna colebatur vt dea 520
Fratres qui 38
Fontem æneam habere quid 388
Fructus terræ 47
Fugere eſt vincere 395
Fugere à mundo, & à ſeipſo ibid.
Fumus in bonam partem 49.71
Fumus quid 49
Funiculus vanitatis quid 62
GEmitus & lachrymæ arma contra peccatum 381
Enua 332
Genus humanum eſt guttula ſitulæ 337
Gentes inſulæ appellabantur 342.351
Gentilitas eſt Agar 444
Gentilis populus eſt linum fumigans 509
Gentiles alieni vocabantur 225
Gentilitas erat deſertum 295
Gentilitas appellabatur ſterilis 444
Germen domini quid 47
Gith quid 256
Gladius eſt ſermo Dei 247
Gladius quid ibid.
Gloria mundi eſt occidens 384
Gloria mundi eſt ineónſtans 50
Gloria eſt præmium virtutis 96
Gloria mundi fœnum 331.332.

Gloria impiorum eſt fumus 118
Gloria inanis deſcribitur 117.118
Gloria humana contemnenda 323.324 331.
Gloria in quo conſiſtat 123.311.458
Gloria Dei oſtenditur in caſtigatione impiorum 396
Granum frumenti Chriſtus 452
Gratia dicitur vinum & lac. 417.452
Gratia dicitur aqua 135.452
Gubernatores iniqui titiones ſunt 81

HÆreſes ſunt inſtrumenta bellica 449
Hæretici ſunt horum inſtrumentorum opifices idem
Hæretici ſunt deſtructores eccleſię 403
Hæretici ſunt cadauera ibidem
Hæretici ſunt ab eccleſia pulſi ibid.
Hebræi infideles appellantur alieni 226
Heliopolis ciuitas Ægypti 190.
Heluidius hæreticus 442
Hericius quid 147.154.293
Herodis nomine quid ſignificetur 72
Hieronymi ab Oleaſtro laus. 324
Hieronymi Oſorij laus 459
Hieroſolyma quare appelletur filia Sion 8
Hieroſolyma appellatur collum 94
Hieroſolyma quare dicatur inſula 193
Hieroſolymæ habitantes vident Babylonis pondus 141
Hieroſolyma quare dicatur vallis viſionis 201.209
Hieroſolyma quare dicatur ciuitas ſancta 520
Hiſtoria quid 305
Holocauſti & victimæ differentia 11
Homines ſignificantur per bruta 154
Homo flagitioſus terra eſt, & cibus diaboli 3
Hominis miſeria. 150
Homo natus ad pacem 182
Homo terra 150.291
Hominis renouatio 190
Homines aſpides 3
Homines inſenſibiles ibid.
Hominum duricies 4
Homines quibus rebus cõparentur. 31
Homo quis 219
Homo Græcæ quomodo appelletur ibi.
Homo fœnum 331.332
Homo quid 331.371
Homo bulla 332
Homo duplex 344
Homo ad imaginem Dei 390.392
Hominis pertinacia 391
Horologium Achaz 316
Hortari ad virtutem Chriſtianorũ proprium 25
Humanitas Deo grata 382
Humilitas fundamentum Chriſtianæ philoſophiæ 91
Hypanis fluuij natura 425
Hypocriſis 20.113.261.515
Hydria fictilis eſt vita humana 122

IAcob ſupplantator 384
Ibis quid 293
Idoli epitheta 376
Iehouah 422.423
Ieiunium 470
Ignis afflictio eſt 358
Ignis diuinus concionatori neceſſarius 78
Ignis inferni 410
Ignorantia ex malitia non excuſat 246
Ignorantia præſulum magna phrenęſis 331
Ignoratio ſui malorum cauſa 379
Ignorans eligi non debet 279
Imago Dei deturpatur ob flagitia noſtra 402
Imaginum diuorum vſus ſalutaris 521. 522
Impij ſunt captiui & ignorantes 60
Impius quatenus impius non eſt amandus 62.196
Impij adiuuant pios eos affligendo 175
Impij ariſtis comparantur 174.175
Impij ſunt nudi 192
Impij ſunt puluis 173
Impij quare fuerunt creati 175
Impij ſunt terræ cultores 218
Impij non debent homines appellari 219
Impij non ſunt ſui. 226
Impius tot dominis ſeruit, quot vitiis ſe tradit ibidem
Impij ſunt cadauera 536
Impij ſunt dæmonis ſpolia 91.92
Impij ſunt cæci 296.352
Impiorum vita eſt mors 495
Impij indulgentia fiunt deteriores 238
Impij ſunt amentes 257
Impiorum principatus 271

Impiis non eſt pax 281
Impij longè ſunt à Deo 286
Impij à ſeipſis conculcantur 351
Impij non habent fundamentum 378
Impij extra ſe ſunt ibid.
Impij ſunt præda dæmonis 405
Impij à ſeipſis longiſſimè diſtant 402
Impius deſcribitur 467
Impij ſeruiunt piis 485
Incantator quis 44
Inconſtantia 207.466
Inconſtans 186.206
Increpare mare quid 173
India Orientalis 445
Induere aliquem nobili tunica quid 207
Infernus 150.156.272.319.
Infideles ſunt vera ſapiẽtia deſtituti 88
Infideles vincunt armis noſtrorum ſcelerum 239
Infideles oſſa arida ſunt 246
Infideles omnes ſunt cæci 296
Inimici ſunt nobis vtiles 175
Iniuria repellenda à proximo 15
Inobedientia periculoſa ægritudo 368
Inſtitores qui 212
Ingratitudo 503
Inuocatio ſanctorum 481
Ioannnis Roffenſis laus. 449
Ioannes tertius Luſitanorum rex inuictiſſimus 405.445
Ioannes Baptiſta quare dicitur vox 328. 329
Ioannes Baptiſta typus concionatorum ibidem
Ionas non prædixit falſum 314
Ionæ hiſtoria 12
Ira Dei quando dicitur magna 6
Iſrael duplex 344.357
Indæorum duricies 388
Iudæorum ingratitudo 5
Iuda quid 234
Italia Cetim 215.216
Iudæorum cæcitas 76
Iudæorum nomina 172
Iudex iniquus 64.242
Iudicium obliquum 62.63.242
Iudicium à Deo petendum 243
Iugum Dei 107
Iugum diaboli ibid.
Iuga mundi quinque ibidem
Iuſtitia debet coniungi cum miſericordia 242
Iuſtitia circa Iouem quid 64
Iuſtitia radix pacis 281
Iuſtificatio 15.16
Iuſtus eſt arca Noë 50
Iuſti quare appellantur abſconditi 49
Iuſti arbores vocantur 496
Iuſti ſunt nubes 483
Iuſtorum mors 463
Iuſti ſunt monilia eccleſiæ 404
Iuſti ſunt annuli in manu Dei ibid.
Iuſti non derelinquuntur à Deo 403
Iuſti ſunt brachia Dei 590
Iuſtorum merita 507
Iuſti dicuntur cœli 528
Iuſti dicuntur ſtellæ 339
Iuſti in terra ſunt cœli cultores 218
Iuſti ſunt negotiatores ſpirituales 214
Iuſti 68.81.95.175.185
Iuſti ſunt nobili veſte induti 192

LAbruſcas facere quid 54
Lachrymæ Magdalenæ 399
Lachrymæ 491.492
Lacus Troglodytarum 186
Læditur nemo niſi à ſeipſo 289
Læditur à nemine iuſtus 50
Lædens alium prius ſeipſum lædit 289. 414
Lamia quid 293
Lapis Chriſtus 96.97
Laudamus aliquando potius ſilendo quàm loquendo 71
Lazarus cur nominatus à Chriſto 357
Leo dicitur Chriſtus 261
Leuare manus ad cœlum mos antiquus 12
Leuiathan quid 242.243
Lex debet conflari igne amoris 207
Lex vetus eſt ſimplex teſtudinis 10
Lex tenenda eſt corde 414
Lex noua danda per Chriſtum 413
Lex quare dicatur teſtimonium 100
Leges ſunt fundamenta ciuitatis 117
Lex vetus per ſe non iuſtificabat 496
Legis veteris abrogatio 360.361
Legiſlator qualis eſſe debet 116
Libanus ſonat dealbationem 263
Libani nomine quid intelligatur 263. 295
Liber vitæ 48
Liberum arbitrium 17.237.506.507
Linguæ piorum & impiorum differentia 188

Limbus 317
Lateritia ædifidia quid significent 112
Loqui ad cor alicuius quid 32
Lucas depinxit imagines diuæ Mariæ 521
Lumbos cingere quid 212
Lunam obscurari quid 222
Lunam pasci aquis dulcibus quid 7
Lusitani 445
Lutherus reprehenditur 16.17.26.74. 75.102.133.149.239.261.276.327.328. 380.447.448.487.493.506.507.513. 514.530.531.532.

MAgdalenæ amor 374
Magnus quis 466
Magi 92
Malitia deprauat intellectum 257
Manè quid significet 236
Manhu quid 5
Mansuetudo præsulum 351
Manum ponere in aliquo quid 20
Manum extendere, manum conuertere quid 65
Manus nomine quid significetur 65.96
Mare fugere quid 415
Manum exaltare quid 236
Mariæ virginis dolor 432
Maria virgo 370.371
Mariæ virginitas 442
Mareotis lacus 184
Mayr Idumæus 391
Mediator Christus 137
Medium quærendum ibidem
Medicina quid doceat 182
Medicina non est contemnenda 319
Mendacium est tela araneæ 252
Mendacium dicitur idolum ibid.
Memphis ciuitas 185.186
Memoria mortis & finis 383.388
Mercator est omnis Christianus 374
Mercatores pestilentes tres 214
Merces spiritualis ibid.
Messiæ tempus quomodo appelletur 24
Messias venit 538.539.540
Migma quid 270
Militia cœli quid 222.339.371
Miraculorum differentia 509
Missa vnde dicta 277
Moab 157
Molere farinam quid 382.386
Mons Moria 167
Moderatio in castigando 389
Mons testamenti 152
Mons dicitur Christus 25
Montes sunt sancti ibid.
Mors mortua est Christi morte 229
Mortaliter peccans ignem accendit. 410
Morte nihil certius, nihil incertius 315
Mortis memoria vtilis 383.384
Mors Christi cur dicatur exaltatio 426.
Mortis meditatio quid 428
Mouere caput quid 309
Moysem velare faciem quid 10
Mundus describitur 408
Mundi dolores & gaudia ibid.
Mundi spes fallax 199
Mundus inimicus animæ nostræ 214
Mundi natura ibid.
Mundus quid 197.220,372
Mundi contemptus 214
Mundus est lapidicina 230
Mundi varietas 126.193.298. 315.327
Mundi princeps 108
Mundi fragilitas 65.184.259.378
Mundus est Iericho 143
Mundus quid 185.214.329
Mundus relinquendus 108.425
Mundi ægritudines 331
Mundi fons 346
Mundi fauores 267
Munera excæcant 19.63
Musica quid doceat 182
Mutare fortitudinem quid 342
Myrtus quid 455

NAaman Syrus 150.463
Naas quid 324
Nabo idolum Babyloniorum 377
Nabuchodonosor 151.152.322
Neomenia quæ 11.12
Nili semen quid 211
Nilus 184
Niti tantùm opinione maiorum stultitia est 387
Nominare aliquem proprio nomine quid 357
Nomina peccatorum & iustorum 5
Nox quid significet 48.265
Nubes sunt prophetæ & apostoli 56
Nubes leuis quid 181
Numismatis Titi apophthegma 183

Nomen

Nomen Dei tetragrammaton 422.423
Nundinæ spirituales 214

OBedientia non solùm cõuenit sub dito sed etiam regi 23
Octaua quid 380
Oculus quid 324
Oculus dexter & sinister quid ibid.
Onias altare in Ægypto condidit. 189
Onocentaurus 293
Onocrotalus ibid.
Onus graue peccatum 5
Onus appellatur prophetia dura annuntians 194
Orbis dicitur ciuitas vanitatis 220
Orbis cur describitur in corde 476
Opera nostra 15.16
Opera absque charitate non merentur vitam æternam 274
Opes mundi non sunt in bonis connumerandæ 402.384
Opus Dei quod sit 59
Oratio est catena aurea 459
Orationis vis 12.13.307
Orationes & lachrymę sunt piorum arma ibid.
Os domini interrogare quid 266
Os domini dicitur etiam propheta ibi.
Osiris quid 460
Ozias rex cur leprosus 69
Ozias binomius 3
Oziæ nomine quid significetur 72

PAlmæ vis 496
Palmæ cur iustus comparetur ibid.
Panis est verbum Dei 35
Panis est Christus ibid.
Panis nomine intelligitur omne alimentum ibid.
Papa est vicarius Christi, successor diui Petri Apostolorum principis 276
Paliurus quid 293
Papyrus quid 176
Paries quid designet 314
Passio Christi 430.431.432
Pastor quis esse debebt 492
Pastoris officium 335.336.337
Patres antiqui Christum desiderabant 370
Paulus Apostolus mortuus & crucifixus mundo 344
Pauperes Christus intuetur 495
Pauperras fundamentum Christianæ philosophiæ 91
Pax duplex 234.235
Pax 235.282
Pacis commendatio 182.183
Pax multiplicat regnum 110
Pax spiritualis 28
Pax temporalis 235
Pax non est impiis 39.467
Peccatum quid 12.13.62.192.229
Peccatum vnum est pœna alterius 260
Peccatum onus graue 5.6.127.401
Peccatum est murus 12
Peccatum est nubes ibid.
Peccata sunt funes 60
Peccator quando non auditur à Deo 12
Peccatores sunt insani 218.219.477. 478
Peccatores sunt aspides 44
Peccatores se dæmoni vendunt 355. 497
Peccatum semper esse in homine falsum est 366
Pedum nomine intelliguntur affectus 383
Pedes contaminare quid ibid.
Petra deserti quid 162
Petrus cur ita appellatus à Christo 448
Petrus Christi vicarius & Apostolorum princeps ibid.
Petrus ecclesiæ fundamentum ibid.
Petri Nonij Lusitani laus 528
Perfectio bonorum operum in quo consistat 232
Pharao draco appellatur 415
Pharaonis nomine quid intelligatur 72
Philippus Melanethon reprehenditur 203
Philosophia Christiana 336.394
Phœnicia 210
Phœnix 190
Pij & impij differentia 40
Pilosus quid 293
Piscinæ duæ Hierosolymæ 80
Planta pedis quid 384
Pœnitentiæ sacramentum à Christo 60
Pœnitentiæ vis 13. 14. 203. 204. 380
Populus horologium est 8
Portæ ciuitatis sensus sunt 304
Porta Orientalis virgo Dei genitrix 83
Portæ inferi quæ 234
Porticus Olympiæ. 304

Poten

Potentia mundi somnium est 259
Potentium fragilitas 235
Præceptũ de sabbati obseruatione 457
Prædicatio Apostolorum linea æquinoctialis 257
Præsul sit in medio 137
Præsuli attribuitur populi delictum 7
Præsul cur appellatur cor 8
Præsules boni sunt lux, mali titiones comburentes 81
Præsules sunt speculatores 425.460
Præsulis officium 425.460.504
Præsules ignaui dicuntur canes muti 460
Præsul est pater 207.208
Præsulis doctrina & virtus 208
Præsul baiulat clauem super humeros 209
Præsul est Sol 222
Præsul basis domus Salomonis 505
Præscientia diuina 314
Princeps est caput, medicus, chirurgus 44
Principes clypei vocantur 123
Princeps est pater 207
Principem imitatur populus 23.389
Princeps iniquus 242.243
Princeps iustus 222.235.242.243.
Princeps præsidentia 278
Principes sint æquales 281
Princeps qualis esse debet 127.389
Principatus Christi quis 108.109
Prophetæ absque diuino lumine non vaticinantur 2
Prophetæ dicuntur videntes 1
Prophetia visio ibid.
Propheta dicitur os domini 18
Prophetia est à Deo assumpta 2
Prophetæ cur obscurè loquebantur 85
Propheta dicitur speculator 196
Prophetæ vtuntur sæpe præteritis pro futuris 252
Prophetia cur dicitur auditus 250
Prophetię non subest falsum 314
Promissionibus diuinis nunquam diffidendum 253.254
Pudicitia elephantorum & camelorum 92
Purgatorium 317
Pusillanimis quis 466

QVadratus homo quis 112

RApsacis nomine quid significetur 303
Rationale iudicij 337
Reductio filiorum Dei per Messiam quomodo intelligenda 359
Regis definitio 168
Rex præest populo, regi lex 23
Rex basis populi 163
Rex dicitur caput 7
Rex anax 44
Rex puer quis dicatur 38
Regis est obedire 23
Reges dicuntur pastores 505
Reges vngi solebant 376
Regis iusti qualitates 23.163.283
Rex caput, medicus, chirurgus 44
Reges Palæstinę appellabantur Abimelech 207
Regimen appellatur clauis 209
Regnum Christi absque fine 111
Regiones duę in hac vita quę 106
Regio longinqua est obliuio Dei 402
Religiosi sunt stellę 292
Regio longinqua quare dicitur dissimilitudinis 402
Reliquię appellantur Iudęi fideles 9. 48
Resurrectio mortuorum 237.239
Romana ecclesia est columna veritatis 491
Romanus pontifex est vicarius Christi & successor Petri Apostoli 276
Romana ecclesia est à Deo docta 480
Rotundus homo quis dicatur 112
Ruth Moabites 161

SAcra scriptura fuit à Christo aperta 261
Sacerdos significatur per cor 181
Sacerdotum puritas 426.530.531
Sacerdotum cœlibatus ibid.
Sacramenta nouæ legis conferunt gratiam 413
Sacramenta veteris legis gratiam non causabant 490
Sacrificium missę 277
Sagittę nomine quid significetur 399
Salus nostra in quo consistit 375
Samaria 249
Sanctus Israel Dei periphrasis. 48
Sanguis Christi est clauis paradisi 320. 417

San

Sanguis nomine quid significetur 287
Sapientes sunt fortitudo ciuitatis 103
Sapientia mundi stultitia est 385
Sapientia 284
Sara cur appelletur cauerna laci 412
Saul vnctus & Christus appellatus 376
Sceleratus omnis est stultus 279
Sceleratorum miseria 421
Scriptura sancta 100.101.433
Securitas nimia damnatur 383
Semen appellantur Iudæi fideles 9.48
Sennacheribi nomine quid intelligatur 301
Sennacheribi mors 311
Sennacheribus multis nominibus vocatus 191
Senatus theologiæ Parisiensis amplissimus 251
Separatio à mundo & à corpore alta philosophia 428
Septuaginta interpretum authoritas 419
Septem ponitur indefinitè 46
Sepulchrum Christi gloriosum 129.229
Seraphim quare alas habere dicuntur 76
Seraphim quid ibid.
Setim quid 347.348
Sidon 211
Siloe 93
Siloh quid significet 540.541
Silentium pro otio aliquando sumitur. 200
Simon Cabalisticę artis inuentor 392
Sirenæ 147
Sol & animal gignunt animal 14
Sol cur appelletur Osiris 460
Sol in medio planetarum 137
Sol quibus oriatur & occidat 158
Solem pasci aquis amaris quid 7
Solem obscurari quid 222
Sol stetit iussu Dei 391
Solium Dei quare dicitur excelsum & eleuatum 70
Solium Dauid quid 111
Sparta 382
Spes in Deo collocanda 405
Spes mundi vana 184
Spina arbor 347.348
Stanni nomine hypocrisis significatur 20
Stare nemo hîc potest 298
Stellæ dicuntur militia cœli 339
Stellas cadere quid 292
Stemmata Christianorum quæ 182
Struthio 146.293
Subditus non debet obedire in his quæ sunt contra Deum 271
Superbia damnatur 152
Surditas nostra 310.390
Synagogæ mors 118.532

TAu litera quid designet. 491.492
Tacere aliquando non licet 200
Tanis ciuitas Ægypti 185
Telæ diaboli quę 229
Telam contra Deum ordiri quid 265
Tempus Messiæ appellatur nouissimum 24
Tempus quare dicatur sapientissimum 36
Tenebrarum nomine quid intelligatur 63
Tentationes sunt machinæ inferni 479
Terra appellatur peccator 3
Terra est rotunda 338
Terra est omnis homo 150
Terra cur immobilis 281
Terra quomodo transibit, & quomodo stabit & in æternum 217
Terræ cultores maledicuntur 218
Terra viuentium quæ 317
Testamentum vetus clausum vsque ad Christum. 98.99
Testamentum nouum est interpretatio veteris 261
Testamentum vtrunq; sanguine confirmatum. 456
Testamentum vetus imago noui 261
Testamentum nouum est æternum 456
Testamentorum proprietas 413
Testamenti vtriusque differentia 455
Testes fideles 90.91
Thebæ ciuitas Ægypti 190
Thesauri sunt bona opera 323
Timere qui debeant 344
Timor filialis est thesaurus 284
Titulus crucis seruatur Romæ 138
Titulus crucis quare fuerit tribus linguis conscriptus 278
Titulus quid 188.189
Tolerantia 118
Tophed quid 272
Tomyris Scitharum regina 371

Tirrhij lapidis natura 182
Transfiguratio Christi 431
Trinitas 70.76.392.393.394.422
Trinitatis opera indiuisa ad extra 393
Trinitas mundum creauit ibid.
Tuba magna quæ 246
Turpe est à turpibus laudari 41
Turris Babylonis 112
Tyrus vrbs Phœnicię 210.216

VAria hominum studia 265
Vasa domini quæ 426
Vasa domini portantes sunt præsules 426
Vasa Samia 371
Vectis quid designet 242
Venire à longè quid 402
Vepres & spinæ 56
Verbum pro re 322.325
Verbum patris est filius 393
Verbum à quo debeat exponi 74
Verbum quid 393
Verbum est gladius 127
Veritas quomodo dicenda 468.469
Veritas ad quæ se extendat 315
Vestes prophetarum delicta populi plorantium 191
Viæ nostræ 330
Viam domini dirigere quid ibid.
Vicia 256
Victoria sui ipsius 395
Victoria Dauidis fugientis ibid.
Vincere se ipsum magna victoria ibid.
Victoria Dauidis parcentis Sauli 231
Videns appellatur propheta 1
Vinea Dei 53.55
Vinea synagogæ quare dicitur electa 54
In vineam ire quid 378
Vir dolorum cur Christus appelletur 432
Virginitas sanctæ dei genitricis 442
Virgam portare quid 410
Viri iusti sunt muri 55
Viror calami est virtus 297
Virtus est firma 375
Virtus imitatur naturam 515
Virtus mons magnus 332
Virtus non est nobiscum nata 15
Virtutis odor 11
Virtutum semina nobis innata 15
Virtus non est perfecta absque fide 402
Virtute prędi ti soli sunt diuites 323. 402
Visitat nos Deus variis modis 117
Visitatio pro afflictione 159
Visus certitudo 1
Visionis diuisio 2
Visus Dei & principum terrę differentia 75
Vita nostra quid 219.240.318.331. 332.445.
Vitę incertitudo 314
Vita Christiana musica 520
Vita corporis est peregrinatio 320
Vita est diuersorium peregrinandi ibi.
Vita est militia 327
Vmbra alarum 179
Vmbram apprehendere quid 222
Vmbræ sunt mundi opes ibid.
Vnitas est triplex 182
Vnitas Deo grata ibid.
Vnitas cordis vera lętitia 241
Vnum tantùm hominem quare Deus creauerit in principio 182
Vnicornis natura 370
Vnicornis nomine Christus intelligitur 371
Voluntas nostra à nobis reiicienda 470.473
Voluntas ex se cæca est 80
Voluptas malorum esca 41
Votum castitatis 531
Vox domini malleus est 295
Vox absque opere est arena 499

ZEnonis patria 211

FINIS.

Authores qui in his commentariis citantur.

D.Hieronymus
D.Augustinus
D.Ambrosius
D.Gregorius
D.Hilarius
D.Cyprianus
D.Dionysius Areopagita
D.Ioannes Chrysostomus
D.Gregorius Nazianzenus
D.Cyrillus
D.Athanasius
D.Basilius
D.Leo papa
D.Bernardus
D.Thomas
D.Ireneus
D.Ioannes Damascenus
D Iustinus Martyr
D.Gregorius Nissenus
D.Chrysologus
Theopyhlactus
Tertulianus
Origenes
Lactantius
Eusebius
Eucherius
Cassiodorus
Galatinus
Finus Adiranus
Berosus Chaldæus
Plato
Aristoteles
Pindarus
Homerus
Diogenes Laertius
Antisthenes
Panætius
Plutarchus
Seneca
Eustathius
Priscianus
Euripides
Hesiodus
Xenophon
Strabo
Herodotus
Solinus
Pomponius Mela
Diodorus Siculus
Iustinus historiographus
Ptolemæus
Plinius
M.Tullius
Vergilius
Ouidius
Salustius
Horatius
Volaterranus
Trogus
Plotinus
Menander
Epitectus
Metasthenes Persa
Valerius Maximus
Theopompus
Æmilius
Philo Platonicus
Nonius Marcellus

Argumentum primi capitis.

Explicat diuinus vates genus operis, nomen authoris, materiam, & tempus. Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorúmq; sacrificia execrantem. Inuitat peccatores ad pœnitentiam. Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. Deplorat Hierosolymæ flagitia & miserias. Inuehitur in eius principes & magnates, qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiusque dignitatis patrimonium diripiebant. Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustásq; persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

Visio Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iu- A *dam & Ierusalē in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam dominus locutus est. Filios enutriui et exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui,* B *Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Uæ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis scelerati: dereliquerunt dominum, blasphemauerunt sanctum Israel, abalienati sunt retrorsum. Super quo percutiam vos vltra addentes prævaricationem? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.*

EXPLANATIO.

Visio Esaiæ.) Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidētiorem cognitionē obtineat, quàm visus. Illud enim certū nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob causam dicebat regina Saba regi Salomoni, vt in libro tertio Regum memoriæ proditum est: Non credebam narrantibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis. Et diuus Thomas apostolus apud diuum Ioannem dicentibus aliis discipulis vidisse dominum, dicebat non crediturum se esse, nisi eum videret. Vnde illud saluatoris nostri: Quia vidisti me Thoma, credidisti. Eam ob causam prophetę appellabātur quondā videntes, vt in libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti ait Christus Deus noster apud diuum Ioānem: Exultauit vt videret diem meū, vidit, & gauisus est. Quamobrem

3. Regum 10

Ioann. 20.

1. Reg. 9.

Ioann. 8.

A prophetia

prophetia appellatur visio quasi res certissima. Ita Nahum suam prophetiam ap-
Nahum. 1. pellat dicens in eius principio & inscriptione: Onus Niniue: liber visionis Na-
Abd. 1. hum. Et Abdias, Visio, inquit, Abdiæ. Ezechiel etiam, Cum essem, inquit, in me-
Ezech. 1. dio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cœli, & vidi visiones Dei. Ezechieli virò sanctissimo aperiebantur cœli, qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cœlestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerúmque deprauatione irretitus. Et noster Esaias, Visio, inquit, Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalē. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatē. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiā in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec dei visiones mentis oculis aspicere. Quî enim fieri potest, vt in illum eximium
Psal. 118. splendorē diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus? Reuela, inquit Diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam vt oculus solem sinè solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non
Psal. 44. potest, nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in psalmo volens ostendere prophetiam suam esse diuinitus inspiratam, Lingua mea, inquit, calamus scribę velociter scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctum vero spiritum præcipuum effectorem? Ideo multis in psalmis præfigitur hæc inscriptio, לְדָוִד מִזְמוֹר mizmor le Dauid: psalmus Dauidi. Signi ficat enim sanctus vates psalmorum authorem deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquàm non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed septuaginta interpretes datiuum esse
2. Pet. 1. apertè significarunt vertentes: ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Et diuus Petrus apostolorū princeps in epistola sua secunda hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei
Mala. 1. homines. Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi domini ad Israel in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi domini super Israelem in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quòd eam vates à deo assumant, & visionem, quòd sit certa, & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & ea, quæ est per fidem eorum, qui prophetæ non sunt.

Filij Amos.) Hic Amos non est propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille nāque ita scribitur עָמוֹס: hic verò hoc modo, אָמוֹץ. Præterea ille fuit humi li loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.) Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimā tolerāter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam, & ascendit in cœlum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cœlestem æternámque patriam perduceret. Dicens autem propheta: Super Iudam & Ierusalem indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quas præuidebat esse & Hierosolymæ & in Iudea futuras.

In

In diebus Oziæ.) Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet vi- 4. Reg. 15.
dere. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudam & Ierusalem venturis vaticinatur, regnantibus successiuè in Iudæa Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundum, nomen authoris, est enim Esaias filius Amos: tertium, materia, agit enim de rebus Iudęorum prosperis, & aduersis, & de mysteriis, quæ in Iudæa futura intuebatur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum, qui hic commemorantur. Sed de inscriptione hactenus.

Audite cœli, & auribus percipe terra.) Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cœlum terrámque in exordio inuocare, vt rerum dicendarum magnitudinem ostenderet, & auditorum animos attentos redderet. Sed si totum prophetam legas, videbis apertissimè totam operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborum sensus: Audite angeli & reliqui cœlites, vósque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus est. Metonymicôs, vt per continens id, quod continetur, intelligatur. Potest etiam ita explanari. Moyses postquàm populo Israelitico legem Dei dedit, testatus est cœlum & terram, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina le- Deut. 30. & ge citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videant omnes creaturæ 31. & 32.
esse Deum meritò illis iratum, qui legem suam pro nihilo putarunt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cœlos homines intelligere, sed eos, quorum familiaritas in cœlo est, qui in corporibus humanis vitam cœlestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cœlum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ viros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur, terram vocant. Ita enim viri docti explanant locum illum Esaiæ: Cœlum sedes Isai. 66.
mea est. iuxta id, quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viui. 2. Cor. 6.
Et alibi: Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in 1. Cor. 3.
Psalmo: Cœli enarrant gloriam Dei, de apostolis & viris sanctis intelligitur, vt Psal. 18
videtur ex diuo Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur: Non sunt loque- Rom. 10.
læ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, aper-
tè indicat scriptura dicens: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est ini- Gen. 6.
quitate. Et ita interpretatur Chrysostomus locum illum Geneseos: Terram come- Gen. 3.
des cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euæ deceptæ obediuit, quando illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, 1. Pet. 5.
iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cœli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ita: Vos ô res insensibiles alloquor. Audite me orbes cœlestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementum. Vos voco ô res inanimatæ, nam homines sunt multo vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Non enim

prophetia appellatur visio quasi res certissima. Ita Nahum suam prophetiam appellat dicens in eius principio & inscriptione: Onus Niniue: liber visionis Nahum. Et Abdias, Visio, inquit, Abdiæ. Ezechiel etiam, Cum essem, inquit, in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cœli, & vidi visiones Dei. Ezechieli viro sanctissimo aperiebantur cœli, qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cœlestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, scelerúmque deprauatione irretitus. Et noster Esaias, Visio, inquit, Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalē. Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatē. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiā in tenebris suos effectus obtineant: sic diuini vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec dei visiones mentis oculis aspicere. Quî enim fieri potest, vt in illum eximium splendorē diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus? Reuela, inquit Diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Nam vt oculus solem sinè solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest, nisi fuerit diuini auxilij radio illustrata. Et alio in psalmo volens ostendere prophetiam suam esse diuinitus inspiratam, Lingua mea, inquit, calamus scribę velociter scribentis. Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctum vero spiritum præcipuum effectorem? Ideo multis in psalmis præfigitur hæc inscriptio, מִזְמוֹר לְדָוִד mizmor le Dauid: psalmus Dauidi. Significat enim sanctus vates psalmorum authorem deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, le, hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquàm non desint, qui dicant, posse etiam genitiuo copulari. Sed septuaginta interpretes datiuum esse apertè significarunt vertentes: Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Et diuus Petrus apostolorū princeps in epistola sua secunda hæc verba scripta reliquit: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam vulgatam editionem appellamus, habet: Onus verbi domini ad Israel in manu Malachiæ, habet versio Septuaginta: Assumptio verbi domini super Israelem in manu angeli eius. Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem, quòd eam vates à deo assumant, & visionem, quòd sit certa, & mentis oculis diuino lumine illustratis perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & ea, quæ est per fidem eorum, qui prophetæ non sunt.

Nahum. 1. Abd. 1. Ezech. 1. Psal. 118. Psal. 44. 2. Pet. 1. Mala. 1.

Filij Amos.) Hic Amos non est propheta ille tertius in ordine prophetarum. Ille nāque ita scribitur עָמוֹס: hic verò hoc modo, אָמִיץ. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

Super Iudam & Ierusalem.) Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decem tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuum institutum loqui de Messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimā tolerāter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam, & ascendit in cœlum. Ibi denique ea operatus est mysteria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cœlestem æternámque patriam perduceret. Dicens autem propheta: Super Iudam & Ierusalem indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quas præuidebat esse & Hierosolymæ & in Iudea futuras.

In

In diebus Oziæ.) Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudam & Ierusalem venturis vaticinatur, regnantibus successiuè in Iudæa Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides quatuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secundum, nomen authoris, est enim Esaias filius Amos: tertium, materia, agit enim de rebus Iudęorum prosperis, & aduersis, & de mysteriis, quæ in Iudæa futura intuebatur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum, qui hic commemorantur. Sed de inscriptione hactenus. 4. Reg. 15.

Audite cœli, & auribus percipe terra.) Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cœlum terrámque in exordio inuocare, vt rerum dicendarum magnitudinem ostenderet, & auditorum animos attentos redderet. Sed si totum prophetam legas, videbis apertissimè totam operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborum sensus: Audite angeli & reliqui cœlites, vósque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus est. Metonymicôs, vt per continens id, quod continetur, intelligatur. Potest etiam ita explanari. Moyses postquàm populo Israelitico legem Dei dedit, testatus est cœlum & terram, vt in Deuteronomio apparet. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videant omnes creaturæ esse Deum meritò illis iratum, qui legem suam pro nihilo putarunt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cœlos homines intelligere, sed eos, quorum familiaritas in cœlo est, qui in corporibus humanis vitam cœlestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cœlum semper aspirant. Per terram verò homines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, & in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ viros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur, terram vocant. Ita enim viri docti explanant locum illum Esaiæ: Cœlum sedes mea est. iuxta id, quod ait Paulus Apostolus: Vos estis templum Dei viui. Et alibi: Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: Cœli enarrant gloriam Dei, de apostolis & viris sanctis intelligitur, vt videtur ex diuo Paulo deduci, qui id, quod statim sequitur: Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non audiantur voces eorum, de apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, aperte indicat scriptura dicens: Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ita interpretatur Chrysostomus locum illum Geneseos: Terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euæ deceptæ obediuit, quando illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens, circuit quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cœli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ita: Vos ô res insensibiles alloquor. Audite me orbes cœlestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementum. Vos voco ô res inanimatæ, nam homines sunt multo vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, nolunt me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Non enim

Deut. 30. & 31. & 32. Infr. 66. 2. Cor. 6. 1. Cor. 3. Psal. 18 Rom. 10. Gen. 6. Gen. 3. 1. Pet. 5.

recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns
3.Reg.13. regem Ieroboam idolum venerantem, verúmque Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur: Altare altare: Hæc dicit Dominus: Ecce filius nascetur domui Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt. Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem. quoniam homines multo insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ obtemperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit confestim fractus: homines autem non solum non frangi, sed neque audire voluerunt. Habes hanc historiam tertio libro Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato,
Matth.8. & statim parebant, vt euangelica contestatur historia, & fiebat tranquillitas
Luc.8. magna: homines autem nec Christo imperante volunt quiescere, nec à turbulentis scelerum tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorans quò se verteret, vbi quereretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Exod.4. *Filios enutriui & exaltaui.*) Hebræos vocat Deus filios suos. Et in Exodo, Filius, inquit, primogenitus meus Israel. Populus gentium filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundogenitus. At si diuinas literas volueris attentius intueri, & veterum historiarum memoriam replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accipisse hæreditatem, quin potius filios secundos deo fuisse
Gen.4 charissimos. Primogenitus fuit Cain: sed Abel iustitiam coluit & pietatem, &
Gen.21. ad illum, eiúsque munera, non autem ad Cain Deum respexisse diuinę literę con
Gen.27. testantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac accepit hæreditatem. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionem. Itaque Hebræi filij vocantur. Sed quoniam deum clementissimum patrem spreuerunt, eiúsq; filium Christum Iesum Deum verum cruci affixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæreditate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex
Rom.8. gentibus crediderunt, adoptauit Deus, & in cœlestem hæreditatem vocauit, & eos etiam, qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. Accepistis, inquit Paulus Apostolus, spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater. Ipse, enim
Ioan.1. spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autem filij, & hæredes. Et Ioannes Euangelista, Quotquot autem, inquit, eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteráque nefaria scelera, prius commemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atq; grauior appareat. Tria beneficia commemorat, generationis, dicens filios: nutritionis, dicens enutriui: dignitatis, dicens exaltaui. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non solum
Psal.77. terreno cibo, sed etiam cœlesti, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: Panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo. Extulit eos victoriis & triumphis, atque memorabilibus trophæis & monimentis. Adduxit illos ad terram vberrimam, quam illis promiserat, vt eam victis mirabiliter gentium regibus possiderent. Superauerunt diuino præsidio muniti & domuerunt gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarum genere abundantes. Sed totam hanc dignitatem deformauerunt, & penitus amiserunt, quoniam cœlestem illum doctorem de cœlis ad terram missum, qui eos è tenebris errorum vindicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissimum falsis criminibus vocarunt.

Ipsi autem spreuerunt me.) Aduerte, Ipsi me. Vtraque dictio suam habet emphasim.

sim. Ipsi ingrati filij, me pium patrem, nutritium, authorẽ suæ dignitatis, & Deum. O cæcitatem deplorandam. O nefariam ingratitudinem, & immanem hominum impietatem, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deum aspernati sunt. Quæ autem ea sint, in quibus Deus fuerit ab illis spretus, non est opus commemorare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nam etsi hæc verba Dei possint ad tempus illud referri, quo Esaias ea literis mandauit, proprius tamen ad Christi tempus referuntur.

Cognouit bos possessorem suum.) Arguit Israelis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione. Quid stolidius boue? Quid stupidius asino? Et nihilominus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israel deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. Et populus meus non intellexit. Si esset populus extraneus, non esset ita mirum. Sed est meus, quod amplificat crimi nis grauitatem. Non fuisse autem Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioannẽ in hunc modum testatur: Hoc facient vobis, quia non nouerunt patrem nec me. Et Ioan.16.
iidem Iudæi dicebant apud Ioannẽ: Hunc autẽ nescimus, vnde sit. Et apud Lucã Ioan.9.
alloquẽs Christus Hierosolymã, Nõ relinquent, inquit, super te lapidẽ super lapi- Luc.19.
dẽ, eò quòd nõ cognoueris tẽpus visitationis tuæ. Egressis Iudæis ex Ægypto dedit illis deus in deserto panem de cœlo, de quo ait diuinus vates: Pluit illis manna Psal.77.
ad manducandum, & panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo. Viso autem cœlesti pabulo dicebant filij Israelis: manhu? Quod significat: quid est hoc? Ignorantes & rei nouitate commoti quid illud esset, inuicem quærebant. Habes hanc historiam Exodi capite sexto decimo. Et quoniam illa, vt ait Exod.16.
apostolus, illis in figura contingebant, per panem illum cœlestem Christus signi- 1.Cor.10.
ficabatur, qui de se ipso, Ego sum, inquit, panis viuus, qui de cœlo descẽdit. Quid Ioan.6.
igitur per illa Iudæorum verba significabatur, nisi venturum esse tempus, quando Iudæi de pane illo cœlesti Christo seruatore nostro dicerent: Quid est hoc? Tu *figura* quis es? Hic nescimus vnde sit. Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo. Num.21.
Voluit Spiritus sanctus figura illa ostendere, Iudæos nõ esse Christũ cognituros, quod hic per Esaiam ipse testatur. Non cognouerunt autẽ eum, *quia malitia obstinati* eum cognoscere noluerũt. De illis enim est in libro Sapientię monimentis Sap.2.
mandatum: Excæcauit illos malitia eorum, & sacramenta dei ignorauerunt.

Væ genti peccatrici.) Deplorat propheta Iudæorum miseriam & calamitatem, æternúmq; eis minatur interitum. Non vnius tantum aut duorum, sed totius populi flagitia deplorat. Respice cõgeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, semen nequam, filij scelerati, idem diuersis verbis significant. Sed voluit hęc ad ampliorem exaggerationem cõiungere. Tu verò considera quæ nomina deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorũ maculis notati, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rempublicã administrent, vel quòd aliqua alia de causa illustri aliquo honore in homi num cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallunt, & ipsi longe opinione falluntur. At vera & apta impiorum nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Contrà verò viros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præstantes nominibus illustribus appellat. Vos, inquit ille, estis sal terræ. Vos estis lux mundi. Matth.5.
Vos estis ciuitas super montem posita. Quibus amplissimis nominibus voluit Deus apostolorum laudem ostendere, eósque incitare ad omnes tempestates atque procellas forti & erecto animo subeundas.

Populo graui iniquitate.) Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pondus vsque eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vsque ad centrum,

sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multo grauius omni plumbo absque vlla comparatione. Hoc peccati pon-
Zach.5. dus voluit Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: Ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit:
Psal.37. Hæc est impietas. Et Dauid, Quoniam, inquit, iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis apertè ostendit se peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferendo pares non habeat. Et paulo post, Miser, inquit, factus sum, &
Psal.4. curuatus sum vsque in finem. Et alio in loco exclamat idem propheta: Filij
simile hominum vsque quo graui corde? Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pondere premuntur, & naufragium faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbunt, & in mediis fluctibus corruunt, priúsque in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Et vt charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terra centrum petens. De eius pondere illud etiam
Ierem.17. intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiam ait: Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ierusalem in die sabbati. Hierosolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est in animam nostram ad imaginem dei factam sarcinas grauissimas ferimus, cum deliberatè peccatis assentimur.

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Israel est genitiui casus. Sanctus Israelis est Dei periphrasis, qui ideo sic vocatur, quia Israeliticum populum, quem sibi elegerat, sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blasphemauerunt, quando eum Samaritanum, dæmoniúmque habentem vocauerunt, in eúmque odium vsque ad sanguinem excitarunt. Lege euangelicam historiam, si impias Iudæorum in Christum Deum nostrum blasphemias videre volueris.

Abalienati sunt retrorsum.) Non solum non secuti sunt Deum, sed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causam in infernum præcipitati sunt.
Psal.72. Ait enim scriptura. Qui elongant se domine à te peribunt. Defecisse Iudæos à
Ierem.2. domino, & terga vertisse, multis in locis diuinæ literæ contestantur. Apud Ieremiam emittit Deus has voces: Elongauerunt à me, & ambulauerunt post vanitatem, & vani facti sunt. Et paulo post: Me dereliquerunt fontem aquæ
Osc.4. viuæ. Et Oseas, Dereliquerunt, inquit, dominum non custodiendo. Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cum nos ipsi Deum cotidie derelinquamus, ab cóque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quem relinquis? cur te in fugam turpissimam coniicis? Quò is, quem quæris, ad quem confugis? Quæ potest esse maior insania quàm ab eo fugere, qui est summè bonus, qui te ad æternam gloriam vocat, & eum sequi, qui est pessimus, qui cogitat de tua pernicie & vastitate, qui suis falsis illecebris te ad æternos cruciatus perducere conatur?

Super quo percutiam vos vltra?) Quoniam poterat aliquis ita deo obiicere: Si hic populus se tam impiis sceleribus contaminauit, quare eum non punis, vt flagellis ipsis ad te conuertatur? Huic tacitæ obiectioni videtur respondere Deus, iam hoc remedium adhibitum esse, sed nihil profuisse. Ait igitur: Sæpe vos percussi, vt corrigeremini, vos autem ipsam medicinam in venenum conuertistis. Tantum abest vt supplicium vestros nefarios conatus coerceat, vt etiam scelera sceleribus addatis. Vbi ergo vos feriam, cum nulla sit in vobis pars, quæ iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquentes cælestia contemplemur, & ad Deum conuertamur. Solent enim aliquando peccatores conuerti, quando afflictionibus & ca-
Psal.31. lamitatibus premuntur. Hoc intelligens Dauid, Conuersus, inquit, sum in ærumna mea, dum configitur spina. Ex quo perspicis magnam esse dei iram,
Ezech.16. quando nobis non irascitur: quemadmodum quando per Ezechielem dicebat:

Zelus

Zelus meus recedit à te, & non irascar tibi amplius. Et per Oseam: Non visita-
Osc.4. bo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cum adulterauerint. Tunc vltio dei est grauissima, cum dimittit hominem in manu sui depraui appetitus. De qua vltione ipse in Psalmo, Dimisi, inquit, eos secundum
Psal.80. desideria cordis eorum. Eam ob causam viri sapientes virtutéque præstantes affli-
Rom.5. ctionibus delectantur. Diuus Paulus, Gloriamur, inquit, in tribulationibus. Et ali-
2.Cor.4. bi: Quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supramodum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Nam vt in semine fructus est, sic in afflictione gloria. In Apocalypsi diui Ioannis Apostoli de beatis
Apoc.7. illis, qui deo sempiterno æuo fruuntur, dictum est: Isti sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Non sine causa veteres sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt, solem pasci aquis amaris, lunam vero dulcibus. Qua in re significare volebant, virum sapientia excultum, virtutúmque ornamentis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibúsque delectari, stultum vero & flagitiis coopertum, inconstantem lucéq; aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illecebris pasci & deliniri, & ardendi inanis celebritatis cupiditate inflammari.

Omne caput languidum, & omne cor mœrens.) Alloquitur Deus Iudæorum populum, ac si esset corpus vnum, cuius caput esset rex, cor antistes & Sacerdos, reliquum corpus omnes alij tam nobiles quàm obscuri. Et volens ostendere esse eos incurabiles ait: Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, neque curata medicamine, neque fota oleo. Acsi diceret: Cum tam grauibus animi morbis laboretis, nullam tamen vultis adhibere medicinam. Id iis verbis deplorabat
Ierem.5. Ieremias: Percussisti eos, & non doluerunt: attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas super petram, & noluerunt reuerti. Hæc propriè de Iudæis illis possunt intelligi, qui percussi à deo, traditi Romanis, vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia permanserunt. Est igitur sensus: Nullas inuenio plagas, quibus duritiem vestram confringam, siquidem nullis vultis corrigi verberibus. Nam à planta pedis, hoc est ab infima pelbe, vsq; ad verticem, hoc est vsque ad regem, estis corrupti, flagitiisq; cõtaminati. Illud est aduertendum, regem vocari caput, & sacerdotem cor, quæ sunt in toto corpore præcipua membra. Volens ostendere esse totum populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nam quales in repu blica principes sunt, tales solent esse ciues, quod Plato elegãter scriptum reliquit.
Sed grauius diuinę literę in Ecclesiastico iis verbis affirmant. Secundum iudicem
Eccle.10. populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea.
simile Nam vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna recta sit, vmbra in rectitudinẽ tendat: si vero curua & obliqua, eodem modo vmbra se habeat, sic populus principem & præsulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata
Exod.32. sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: Quid tibi fecit populus hic, vt induceres super eum peccatum maximum? Ascribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit enim vir sapiens & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitæ multitudinis coercere. Ideo non ait: Quid fecisti? Sed, quid tibi fecit populus hic? Quasi maximum sit genus sui vlciscendi non coercere subiectorum deprauatum appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiurgatur.
simile Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificium necessaria, quibus orbes suos, circulósque conficiat mirabili certitudine & constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intemperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuendus est, qui horologium tem-

perandum ſuſceperit,quàm ipſi horologio. Sic errante populo, & à temperantia & moderatione diſcedente,illi qui eum gubernandum ſuſcepit, eſt abſq; dubio culpa tribuenda,eſt enim princeps veluti horologij moderator. Illud eſt præterea conſiderandum, antiſtitem & ſacerdotem appellari cor:quoniam quemadmodum cor eſt fons quidam omnium ſenſuum, in quo eſt perennis quædam motio,ex qua arteriarũ curſus proficiſcitur, ſic ex antiſtite exire debent crebræ precationes,ſolida atque ſancta doctrina,inſignes virtutes,quibus populus adiuuetur,& ad virtutem moueatur. Et vt cor habet ſedem in medio corporis, ſic præſul debet eſſe in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor eſt veluti medium inter animam & corpus, ſic præſul debet eſſe mediator inter Deum & homines. Incolumi corde poſſunt membra ſaucia ſanitatem recuperare:at ſaucio & percuſſo corde nulla eſt ſpes ſalutis recuperandæ. Eodem modo ſi populus in vitiorum ægritudinem inciderit,poterit ſanitatem obtinere,ſed corrupto præſule & vitiis contaminato,quæ erit ſpes ſalutis recuperandæ? Si ceciderit lapis expariete,facile reſtituetur,ſed labefactato & euerſo templi fundamento, quî fieri poteſt,vt totum ædificium non corruat,& funditus euertatur? Si lucerna extinguitur,ſi lux obſcuratur,ſi nauclerus mergitur,ſi dux amittitur,quid facient cæteri? Imò ipſe præſul quid faciet? Si ſal inſatuatum fuerit,in quo ſalietur?

Similia.

Mat. 5.

Vulnus,& liuor,& plaga tumens.) Poteris per vulnus apertum ſcelus intelligere, per liuorem occultum,per plagam tumentem ſuperbiam & elationem.

Terra veſtra deſerta,ciuitates veſtræ ſuccenſæ igni: regionem veſtram coram vobis alieni deuorant:& deſolabitur ſicut in vaſtitate hoſtili. Et derelinquetur filia Sion vt umbraculum in vinea, &
ſicut tugurium in cucumerario, & ſicut ciuitas quæ vaſtatur. Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus,& quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus: Audite verbum domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei veſtri populus Gomorrha. Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum, dicit dominus? Plenus ſum. Holocauſta arietũ,& adipem pinguium, &
ſanguinem vitulorum,& agnorum,& hircorum nolui. Cum veneritis ante conſpectum meum,quis quæſiuit hæc de manibus veſtris,vt ambularetis in atriis meis? Ne offeratis vltra ſacrificium fruſtra. Incenſum abominatio eſt mihi. Neomeniam,& ſabbatum,& feſtiuitates alias non feram. Iniqui ſunt cœtus veſtri: calendas veſtras, & ſolennitates veſtras odiuit anima mea,facta ſunt mihi moleſta, laborauiſuſtinens.

infrà.5.d.

Rom.9.f.

Geneſ. 19.c.

Ierem.6.c.

Amos.5.f.

D

Terra veſtra deſerta.) Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Veſpaſiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti,& occiſi, & Hieroſolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Eſt igitur ſenſus: Quoniam vos ò Iudæi cœleſtem medicinam eſtis neglecturi,& in veſtra malitia & contumacia permanſuri, ideo terra veſtra deſeretur,& vrbes veſtre igne flagrabunt.

Filia Sion.) Hoc eſt Hieroſolyma: quæ ob eã cauſam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione ſita erat, ex quo quaſi naſci videbatur. Vel quoniam phraſis eſt Hebræa,ciuitates ſic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hieroſolyma derelicta, quemad

Ierem.12.

quemadmodum ita dixerat Deus per Ieremiam: Reliqui domum meam, dimiſi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta eſt mihi hæreditas mea quaſi leo in ſylua,dedit contra me vocem,ideo odiui eam. Et Chriſtus Deus noſter apud Matthæum,Ecce,inquit, derelinquetur vobis domus veſtra deſerta. Et apud Ioannem, Eamus hinc. Ac ſi diceret: Relinquamus Iudæos infideles, ciuitatem ingratam, templum materiale, & ab hoc loco diſcedamus.

Mat.23.

Ioan.14.

Et ſicut ciuitas quæ vaſtatur.) Vt finita vindemia, & collectis cucumeribus, vineæ atque cucumerum cuſtodes derelinquunt humiles ac ruſticas caſulas, quas ad vitandos æſtus atque imbres conſtruxerant: ſic Hieroſolyma inſtar abiecti tugurioli erit euerſa & derelicta. Neque ſolum vt vilis habitatiuncula deſeretur,ſed etiam ab acerrimis hoſtibus vaſtabitur. Hæc etſi de Hieroſolyma in aperto orationis argumento dicuntur,poſſunt tamen in ea intelligendi ratione,quam mora lem vocant,ad animam noſtram aptiſſimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum ſaucia cœleſtem medicinam aſpernatur,deúmq; relinquit, deſeritur ab ipſo deo,& ab hoſtibus immaniſſimis,hoc eſt à dęmone,mundo,& carne,crudeliter vaſtatur.

Niſi dominus exercituum.) Senſus eſt: Tantum erit excidium, tantis calamitatum anguſtiis prememur, vt niſi deus nobis opem ferat, omnes pereamus. At Clemẽtiſſimus pater relinquet ſuperſtites quaſdam reliquias, ne ſicut Sodoma & Gomorrha conſumamur. Oſtendit propheta prius dei iuſtitiam, deinde miſericordiam. Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos apertè oſtendit, hunc locum eſſe ad tempus gratiæ referendum: Ex quo apparet eos in errorem grauem incidere,qui totum hoc de tempere illo ſolum interpretantur, quando poſt Babylonicam captiuitatem pauci ex Hebræis ſub Zorobabele duce, & Ieſu filio Ioſedec ſacerdote,ad patriam,ex qua erant magna iactati tempeſtate expulſi, redierunt. Volens apoſtolus oſtendere,non omnes Iudæos repulſos eſſe,hunc citat locum, intelligens per hoc ſemen Chriſti apoſtolos,& cæteros, qui ex Hebræis in Chriſtum crediderunt. Hos appellat alio in loco Eſaias reliquias, ita dicens: Si fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris,reliquię conuertentur ex eo. De quibus reliquiis loquitur in hunc modum apoſtolus: Nunquid deus repulit populum ſuũ? Abſit. Nam ego Iſraelita ſum ex ſemine Abrahæ de tribu Beniamin. Non repulit deus plebem ſuam,quam præſciuit: Et paulò poſt,Sic in hoc tempore,inquit,reliquiæ ſecundum electionem gratiæ ſaluæ factæ ſunt. Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Chriſtum receperunt, ſemen vocat, ſumpta metaphora à re ruſtica. Quãdo enim coloni paruam & exiguam meſſem conqueruntur,ſolent dicere,vix ſemen ſuperfuiſſe. Per hoc ſemen Chriſtus etiã intelligitur. Ait enim apoſtolus in epiſtola ad Galatas: Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones,& ſemini eius. Non dicit & ſeminibus,quaſi in multis, ſed quaſi in vno, & ſemini tuo,qui eſt Chriſtus. Vide ſiʼne prima expoſitio literæ conuenientior, & ſenſui apoſtoli in epiſtola ad Romanos accommodatior.

infrà.10.

Rom.11.

Gal.3.

Audite verbum domini principes Sodomorum.) Etſi hoc propheta ad homines ſuæ memorię referebat,mentis tamen oculis intuebatur ſcribas & phariſæos,ad quos hoc dirigebat. Cum prædixiſſet ſeruandos eſſe apoſtolos,& reliquos,quos ſemen & reliquias vocat,conuertit ſermonem ad ſcribas & phariſæos homines effręnatos,ſibique præfidentes, qui cum nulla ratione & virtute, ſed cæca atque turbulenta cupiditate ſuorum animorum dominatrice mouerentur, Chriſti ſeruatoris noſtri ſanctiſſimi infinitam bonitatem maculare voluerunt. Hos vocat principes Sodomorum,reliquos vero infideles & contumaces populum Gomorrhæ: quòd eſſent ſceleribus obſtricti, & omni flagitiorum genere contaminati. Et alio in loco eodem nomine eos appellat,Peccatum ſuum,inquiens,quaſi Sodoma prædicauerunt,nec abſconderunt. Nec eſt mirum tam acriter Eſaiam fuiſſe Iudæos allocu

infrà.3.

allocutum,nam dolor animi, innata libertas, ardentiſſima charitas, prompta excellénſque virtus,magnanimum virum, ſanctiſſimúmque vatem cohortabantur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur.

Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum.) Sacrificia veteris legis erant figu-
ræ & vmbræ earum rerum,quæ poſtea in lege gratiæ futuræ erant. Hæc autem o-
1. Corin.10. mnia,inquit Apoſtolus,in figura contingebant illis. Loquens Moyſes cum domi-
Exo.25. no de iis,quæ ad tabernaculum pertinebant,audiuit hæc verba:Inſpice, & fac ſe-
cundum exemplar,quod tibi in monte oſtenſum eſt.Exemplar illud erat dei ec-
cleſia,quam Moyſes mentis oculis aſpexit in monte. priuſquàm enim legis vete-
ris tabernaculum fieret, iam Chriſti eccleſia erat in mente diuina conſtructa: &
figura. per tabernaculum illud,ea quæ erant poſtea in eccleſia futura,ſignificabãtur. Sed
cum Myſes alloqueretur populum,faciem velo operiebat,quia non poterant filij
Iſraelis claritatem vultus eius reſpicere. Quod ſignificabat eos non intelligere
ea, quæ ipſe tradebat, cum mentes non puræ tantum ſapientiæ ſplendorem ca-
2. Corin.3. pere non valerent.Et eodem velo eſt nunc Iudæis cooperta lex antiqua,quæ per
Moyſem ſignificabatur.Sed cum conuerſi fuerint ad dominum,vt ait Apoſtolus,
auferetur velamẽ.Ex quo colligitur,res illas veteres figuras fuiſſe & vmbras quaſ-
Hebr. 8. dam verarum rerum. Ob eam cauſam appellat Diuus Paulus in epiſtola ad He-
Hebr.10. bræos vetus tabernaculum vmbrã cœleſtium,& alio in loco in eadẽ epiſtola,Vm-
bram,inquit,habens lex futurorũ bonorum,nõ ipſam imaginẽ rerum.Acſi dicat:
Lex vmbram veri ſacrificij tantum habet,non ipſum verum ſacrificium, quod eſt
Chriſtus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, ſeipſum in cru-
ce immolans,vt cunctas noſtras iniquitates ſuo puriſſimo ac precioſiſſimo ſan
guine deleret. Cum autem veteris legis ſacrificia Chriſtum & eccleſiam adum-
brarent,permittebantur à deo,illíque placebant,ſi bono animo atque ſpiritu fie-
bant : ſed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid : Si voluiſſes ſacrifi-
Pſal.50. Mich. 6. cium dediſſem, vtique holocauſtis non delectaberis. Et Michæas : Nunquid
placari poteſt dominus in millibus arietum,aut in multis millibus hircorum pin-
Ierem.6, guium ? Quaſi dicat,Nequaquam.Et Ieremias:Holocauſta veſtra non ſunt acce-
Pſal.39. pta,& victimę veſtræ non placuerunt mihi.Ideò loquens Chriſtus cum patre has
voces emittit: Holocautomata pro peccato non tibi placuerunt:tunc dixi: ecce
Hebr.10. venio.Ita diuus Paulus hũc locũ in epiſtola ad Hebræos interpretatur. Non ergo
veteres hoſtiæ deo placebant quatenus carnales erant,ſed quatenus Chriſti eiuſ-
que eccleſiæ myſteria figurabant,& idololatriã excludebant, & quatenus ſignifi-
cabant debitum ordinem mentis humanæ in Deum, & candido animo fiebant.
Sed cum tempore Eſaiæ populus Iſraeliticus eſſet ſceleribus irretitus, & flagitiis
deprauatus,nolebat Deus eorum ſacrificia, quoniam ea abſque fide, & pietate,
& animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Phariſæis intellige-
bantur,exiſtimo etiam hæc eſſe ad eos referenda.Eſt igitur ſenſus:Vos Scribas &
Phariſæos alloquor,cæteróſq; Hebræos,qui Chriſtum recipere negligitis : Nolo
ſacrificia veſtra, quoniam iam verum ſacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara
crucis immolatum eſt.Ne amplius immoletis paſchalem agnum, nam verus a-
gnus qui tollit peccata mundi,cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimi-
na ſuo ſanguine luit.Reſpuo ſacrificia,quæ moriente Chriſto ceſſarunt, & volo
Euangelicam puritatem.Nec mirum eſt deum vetera ſacrificia,reſpuere quoniã
poſt Euangelicam prædicationem & diuulgationem ſunt mortifera,& æternam
damnationem ſecum afferentia.Eſt enim lex vetus cum ſuis cerimoniis & ſacrifi
ſimile ciis antiquata,& ſepulta:nec erat niſi vſque ad Chriſtum & eccleſiam. Ad con-
ſtruendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius teſtudinem, fit
prius quoddam artificium ex lignis,tabulis, & funibus, quod ſimplex teſtudinis
nuncupatur.At perfecta teſtudine & fornice,conſtructo & cõſummato templo,
euertitur ſimplex teſtudinis,& totum illud tabulatum & artificium decidit, & o-
mnia

mnia ambulatoria penſilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ ſolũ
ad templi vſque conſtructionem & perfectionem ſeruiebant. Eccleſia catholica
eſt templum quoddam pulcherrimum & excellẽtiſſimum, quod verus ille Salo-
mon,verus rex pacis Chriſtus Deus noſter conſtruxit & perfecit,& ſuo ſanguine
decorauit:Lex vetus cum ſuis iudiciis ſacrificiis,& cerimoniis, fuit ſimplex teſtu-
dinis & fornicis huius ampliſſimi templi, Sed ædificata eccleſia,conſtructo tem-
plo,cùm Chriſtus in cruce pendẽs dixit:conſummatum eſt, cecidit lex antiqua, Ioan.19.
ceſſarunt eius victimæ & cerimoniæ, deiecta ſunt in terram illa ambulatoria li-
gnea,quæ non erant duratura niſi ad Chriſti mortem, donec ædificaretur eccle-
ſia,templum hoc celeberrimum & magnificentiſſimum, cuius illud Salomonis
templum imaginem gerebat. Et ideo ceſſauit, quia adueniente ſubſtantia, non
opus eſt imagine : & adueniente figurato,non eſt opus figura, quemadmodum
non eſt neceſſaria vmbra adueniente veritate.Eſt enim lex vetus vmbra,vt ex di-
uo Paulo oſtendimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait Diuus
Ioannes: Lex per Moyſem data eſt,gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. Ioan.1.

Plenus ſum.) Hoc eſt diues ſum,veſtris ſacrificiis non egeo.Vel ſic : Satur ſum,
pariunt mihi nauſeam ſacrificia veſtra. Non me placabitis, niſi Euangelicam pu-
ritatem amplectamini.

Holocauſta arietum.) Holocauſta tota in altari cremabantur,victimæ non item.
Sacrificium comprehendit holocauſtum & victimam,ſiue hoſtiam.

Sanguinem vitulorum.) Non omnem ſanguinem repudiat,ſed eum,qui ex bru-
tis fundebatur animalibus:Chriſti autem ſanguine placatur.

Sacrificium fruſtra.) Ideo Iudæorum ſacrificium caſſum ſiue mendax appellat,
quia cum eſſet figura,& vſque ad Chriſti mortem duraret,iam nunc mendax eſt,
quoniam eum innuit venturum,qui iam venit.

Incenſum abominatio eſt mihi.) Capitur incenſum pro holocauſto, erat enim ho
locauſtum totum incenſum.Vel pro thure,quod in templo propter eius odorem
cremabatur.Et eſt ſenſus:Fœtet mihi odor veſter.Loquitur Deus more humano.
Tu verò vide quanta ſit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odorife-
rum thus in fœtorem conuertatur.Contrà verò virtus odorem mittit ſuauiſſimũ,
& ipſe vir pius,virtutum ornamentis munitus odor appellatur. quemadmodum 2. Corin.2.
dicebat diuus Paulus:Chriſti bonus odor ſumus deo.

Neomeniam.) Fœſtum erat quod Iudæi celebrabant in principio menſis, vel in
nouilunio,quod apud Iudæos idem erat:vtebantur enim lunis pro menſibus.

Odiuit anima mea.) Loquitur Deus more humano,vt eum intelligamus,quem-
admodum paulò poſt:Laboraui ſuſtinens.& alio in loco: Præbuiſti mihi laborem infrà 43.
in iniquitatibus tuis.

Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vo-
bis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus infrà 59.d
enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Lauamini,mundi eſtote, auferte 1.Pet.3.b
malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis. Quieſcite agere per- E
uersè: diſcite bene facere: Quærite iudicium,ſubuenite oppreſſo: iudi-
cate pupillo:defendite viduam. Et venite,& arguite me,dicit domi-
nus. Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabun-
tur: & ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lanæ albæ erunt Si
volueritis,& audieritis me,bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis,
& me ad iracundiam prouocaueritis,gladius deuorabit vos, quia os
domi

allocutum,nam dolor animi, innata libertas, ardentiſſima charitas, prompta excellenſque virtus,magnanimum virum, ſanctiſſimúmque vatem cohortabantur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur.

Quo mihi multitudinem victimarum veſtrarum.) Sacrificia veteris legis erant figu-
1.Corin.10. ræ & vmbræ earum rerum,quæ poſtea in lege gratiæ futuræ erant. Hæc autem o-
mnia,inquit Apoſtolus,in figura contingebant illis. Loquens Moyſes cum domi-
Exo.27. no de iis,quæ ad tabernaculum pertinebant,audiuit hæc verba:Inſpice, & fac ſe-
cundum exemplar,quod tibi in monte oſtenſum eſt.Exemplar illud erat dei ec-
cleſia,quam Moyſes mentis oculis aſpexit in monte. priuſquàm enim legis vete-
ris tabernaculum fieret, iam Chriſti eccleſia erat in mente diuina conſtructa: &
figura. per tabernaculum illud,ea quæ erant poſtea in eccleſia futura,ſignificabãtur. Sed
cum Myſes alloqueretur populum,faciem velo operiebat,quia non poterant filij
Iſraelis claritatem vultus eius reſpicere. Quod ſignificabat eos non intelligere
ea, quæ ipſe tradebat, cum mentes non puræ tantum ſapientiæ ſplendorem ca-
2.Corin.3. pere non valerent.Et eodem velo eſt nunc Iudæis cooperta lex antiqua,quæ per
Moyſem ſignificabatur.Sed cum conuerſi fuerint ad dominum,vt ait Apoſtolus,
auferetur velamẽ.Ex quo colligitur,res illas veteres figuras fuiſſe & vmbras quaſ-
Hebr. 8. dam verarum rerum. Ob eam cauſam appellat Diuus Paulus in epiſtola ad He-
breos vetus tabernaculum vmbrã cœleſtium,& alio in loco in eadẽ epiſtola,Vm-
Hebr.10. bram,inquit,habens lex futurorũ bonorum,nõ ipſam imaginẽ rerum.Acſi dicat:
Lex vmbram veri ſacrificij tantum habet,non ipſum verum ſacrificium, quod eſt
Chriſtus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, ſeipſum in cru-
ce immolans,vt cunctas noſtras iniquitates ſuo puriſſimo ac precioſiſſimo ſan
guine deleret. Cum autem veteris legis ſacrificia Chriſtum & eccleſiam adum-
brarent,permittebantur à deo,illíque placebant,ſi bono animo atque ſpiritu fie-
Pſal.50. bant : ſed non qua ratione carnalia erant. Ait enim Dauid : Si voluiſſes ſacrifi-
Mich. 6. cium dediſſem, vtique holocauſtis non delectaberis. Et Michæas : Nunquid
placari poteſt dominus in millibus arietum,aut in multis millibus hircorum pin-
Ierem.6. guium ? Quaſi dicat,Nequaquam.Et Ieremias:Holocauſta veſtra non ſunt acce-
Pſal.39. pta,& victimę veſtræ non placuerunt mihi.Ideò loquens Chriſtus cum patre has
voces emittit: Holocautomata pro peccato non tibi placuerunt:tunc dixi : ecce
Hebr.10. venio.Ita diuus Paulus hũc locũ in epiſtola ad Hebræos interpretatur. Non ergo
veteres hoſtiæ deo placebant quatenus carnales erant,ſed quatenus Chriſti eiuſ-
que eccleſiæ myſteria figurabant,& idololatriã excludebant, & quatenus ſignifi-
cabant debitum ordinem mentis humanæ in Deum, & candido animo fiebant.
Sed cum tempore Eſaiæ populus Iſraeliticus eſſet ſceleribus irretitus, & flagitiis
deprauatus,nolebat Deus eorum ſacrificia, quoniam ea abſque fide, & pietate,
& animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Phariſæis intellige-
bantur,exiſtimo etiam hæc eſſe ad eos referenda.Eſt igitur ſenſus:Vos Scribas &
Phariſæos alloquor,cæteróſq; Hebræos,qui Chriſtum recipere negligitis : Nolo
ſacrificia veſtra, quoniam iam verum ſacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara
crucis immolatum eſt.Ne amplius immoletis paſchalem agnum, nam verus a-
gnus qui tollit peccata mundi,cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimi-
na ſuo ſanguine luit.Reſpuo ſacrificia,quæ moriente Chriſto ceſſarunt, & volo
Euangelicam puritatem.Nec mirum eſt deum vetera ſacrificia,reſpuere quoniã
poſt Euangelicam prædicationem & diuulgationem ſunt mortifera,& æternam
damnationem ſecum afferentia.Eſt enim lex vetus cum ſuis cerimoniis & ſacrifi-
ſimile ciis antiquata,& ſepulta:nec erat niſi vſque ad Chriſtum & eccleſiam. Ad con-
ſtruendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius teſtudinem, fit
prius quoddam artificium ex lignis,tabulis, & funibus, quod ſimplex teſtudinis
nuncupatur.At perfecta teſtudine & fornice,conſtructo & cõſummato templo,
euertitur ſimplex teſtudinis,& totum illud tabulatum & artificium decidit, & o-

mnia

mnia ambulatoria penſilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ ſolũ ad templi vſque conſtructionem & perfectionem ſeruiebant. Eccleſia catholica eſt templum quoddam pulcherrimum & excellẽtiſſimum, quod verus ille Salomon,verus rex pacis Chriſtus Deus noſter conſtruxit & perfecit,& ſuo ſanguine decorauit:Lex vetus cum ſuis iudiciis ſacrificiis,& cerimoniis, fuit ſimplex teſtudinis & fornicis huius ampliſſimi templi. Sed ædificata eccleſia,conſtructo tem-
plo,cùm Chriſtus in cruce pendẽs dixit:conſummatum eſt, cecidit lex antiqua, Ioan.19.
ceſſarunt eius victimæ & cerimoniæ, deiecta ſunt in terram illa ambulatoria li-
gnea,quæ non erant duratura niſi ad Chriſti mortem, donec ædificaretur eccle-
ſia,templum hoc celeberrimum & magnificentiſſimum, cuius illud Salomonis
templum imaginem gerebat. Et ideo ceſſauit, quia adueniente ſubſtantia, non
opus eſt imagine : & adueniente figurato,non eſt opus figura, quemadmodum
non eſt neceſſaria vmbra adueniente veritate.Eſt enim lex vetus vmbra,vt ex di-
uo Paulo oſtendimus, Euangelium autem veritas, quemadmodum ait Diuus
Ioannes: Lex per Moyſem data eſt,gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. Ioan.1.

Plenus ſum.) Hoc eſt diues ſum,veſtris ſacrificiis non egeo.Vel ſic : Satur ſum, pariunt mihi nauſeam ſacrificia veſtra. Non me placabitis, niſi Euangelicam puritatem amplectamini.

Holocauſta arietum.) Holocauſta tota in altari cremabantur,victimæ non item. Sacrificium comprehendit holocauſtum & victimam,ſiue hoſtiam.

Sanguinem vitulorum.) Non omnem ſanguinem repudiat,ſed eum,qui ex brutis fundebatur animalibus:Chriſti autem ſanguine placatur.

Sacrificium fruſtra.) Ideo Iudæorum ſacrificium caſſum ſiue mendax appellat, quia cum eſſet figura,& vſque ad Chriſti mortem duraret,iam nunc mendax eſt, quoniam eum innuit venturum,qui iam venit.

Incenſum abominatio eſt mihi.) Capitur incenſum pro holocauſto, erat enim holocauſtum totum incenſum.Vel pro thure,quod in templo propter eius odorem cremabatur.Et eſt ſenſus:Fœtet mihi odor veſter.Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta ſit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odorifera thus in fœtorem conuertatur.Contrà verò virtus odorem mittit ſuauiſſimũ, & ipſe vir pius,virtutum ornamentis munitus odor appellatur. quemadmodum 2.Corin.2.
dicebat diuus Paulus:Chriſti bonus odor ſumus deo.

Neomeniam.) Fœſtum erat quod Iudæi celebrabant in principio menſis, vel in nouilunio,quod apud Iudæos idem erat:vtebantur enim lunis pro menſibus.

Odiuit anima mea.) Loquitur Deus more humano,vt eum intelligamus,quem- *infrà 43.*
admodum paulò poſt:Laboraui ſuſtinens.& alio in loco: Præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis.

Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. Manus *infrà 59.d*
enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Lauamini,mundi eſtote, auferte *1.Pet.3.b*
malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis. Quieſcite agere per- E
uersè: diſcite bene facere: Quærite iudicium,ſubuenite oppreſſo: iudi-
cate pupillo: defendite viduam. Et venite,& arguite me,dicit domi-
nus. Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabun-
tur: & ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lana alba erunt Si
volueritis,& audieritis me,bona terræ comedetis. Quod ſi nolueritis,
& me ad iracundiam prouocaueritis,gladius deuorabit vos, quia os

domi

domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij: iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mistum est aqua.

Et cum extenderitis.) Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundendis manus leuare. Ita Dauid, Expandi, inquit, ad te manus meas. Et alio in psalmo: Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Sic pugnantibus Iudæis Moyses manus ad cœlum tollebat. Significamus hac corporis actione, misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimum numen tanquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo deus suis purissimis atq; sanctissimis manibus suscipiet nostras immundas & cõtamina tas? Est igitur horũ verborum sensus: Cum ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentiebat ille, qui apud Ioannẽ dicebat: Scimus quia peccatores deus nõ exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendum, qui nolunt se à sceleribus abducere, nec de sua conuersione cogitare. Hos non exaudit deus, quia non animo eum quærunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quem Christus apud Lucam asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quæ sequuntur.

Psal. 142. Psal. 40. Exo. 17. Ioan. 9. Luc. 18.

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.) Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorúmq; hominum sint pollutæ. ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorúmq; preces nõ exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: Qui declinat aurem suam, ne audiat legẽ, oratio eius erit execrabilis. Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderũt faciem eius à vobis ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates esse peccatum nostrũ murum quendam nos à deo diuidentẽ & separantem. Et Ieremias dominũ alloquens, Posuisti, inquit, nubem, ne transeat oratio: vbi vides esse peccatum nostrũ cum nube comparatum. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est, à nobis qui terra sumus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contrà vero vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à deo, ad quem tanquam ad certissimum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud Esaiam ait dominus: Ante quam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quãuis deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti & contrito clama, deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contempla re Ionam, qui cum deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamen animum erexit, & ad deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus abimis sedibus ad cœlum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis

Prouerb. 20. Infrà 59. Thren. 3. *simile* Psal. 90. Psal. 33. infrà 65. Ion. 2.

bilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, diglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, deum vehementer obsecrauit, eúmque toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, est ipsius animi tranquilitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimæ abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat deus sacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absque dubio. Id intelligens clarissimus ille vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciem tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et Iob, Cur, inquit, faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et Ieremias, Intuere, inquit, domine, & respice opprobrium nostrum. Medicinam suarum calamitatum in dei visu collocabat. Vidit deus Petrum, qui eum negauerat, & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à domino Matthæus reliquit telonium, & caducas opes, eúmque secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, vt deus nostra sacrificia acceptet, preces exaudiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco deus obiiciat Iudæis sanguinem manuum suarum. Mirum enim videtur non obiicisse illis superbiam, auaritiam, ambitionem, idolorũ cultuum, multáque alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantum sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatum in communi, quemadmodum dicitur in psalmo: Libera me de sanguinibus deus deus salutis meæ. Ego vero etsi hanc explanationem non reiicio, aliam tamen libentius amplector. Existimo enim deum hoc in loco ad scribas & pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudæos infideles, qui in Iesum Christum irruerũt, eius sanctissimum sanguinem postulantes & dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Effuderunt sanguinem iusti, & vineæ hæredem verum dei filium, seruatorem nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud potest maius & scelestius excogitari.

Psal. 29. Psal. 26. Psal. 85. Iob. 13. Thren. 5. Luc. 22. Mat. 9. Luc. 5. *simile* Mat. 27. Mat. 21.

Lauamini, mundi estote.) Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis, vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est, in puritate perseuerate. Date operam vt vos iterum non contaminetis. Multi se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerant, iterum repetunt. Hos appellat diuus Petrus apostolus in epistola sua secunda canes ad vomitum reuertentes. Id quod Salomon in Prouerbiis scriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipsos, & in puritate manere studeamus, iuxta id quod ait Ieremias: Laua à malitia cor tuum Ierusalem, vt salua fias. Sed vide obsecro, & attento animo considera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit propheta cœlum & terram,

2. Pet. 2. Prouer. 26. Ierem. 4.

domini locutum est. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij: iustitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. Argentum tuum versum est in scoriam: vinum tuum mistum est aqua.

Et cum extenderitis.) Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundendis manus leuare. Ita Dauid, Expandi, inquit, ad te manus meas. Et alio in psalmo: Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Sic pugnantibus Iudæis Moyses manus ad cœlum tollebat. Significamus hac corporis actione, misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimum numen tanquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósq; diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo deus suis purissimis atq; sanctissimis manibus suscipiet nostras immundas & cõtamina tas? Est igitur horũ verborum sensus: Cum ad me confugeritis presti afflictionibus & calamitatibus, meum præsidium implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentiebat ille, qui apud Ioannẽ dicebat: Scimus quia peccatores deus nõ exaudit. Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendum, qui nolunt se à sceleribus abducere, nec de sua conuersione cogitare. Hos non exaudit deus, quia non animo eum quærunt, sed solum lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quem Christus apud Lucam asseruit egressum fuisset è templo iustificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteris videre, quæ sequuntur.

Psal.142. Psal.40. Exo.17. Ioan.9. Luc.18.

Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.) Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorúmq; hominum sint pollutæ. ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorúmq; preces nõ exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: Qui declinat aurem suam, ne audiat legẽ, oratio eius erit execrabilis. Et Esaias, Non est, inquit, abbreuiata manus domini, vt saluare nequeat: nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderũt faciem eius à vobis ne exaudiret. Quibus verbis ostendit diuinus vates esse peccatum nostrũ murum quendam nos à deo diuidentẽ & separantem. Et Ieremias dominũ alloquens, Posuisti, inquit, nubem, ne transeat oratio: vbi vides esse peccatum nostrũ cum nube comparatum. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est, à nobis qui terra sumus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt anima peccatoris flagitio mortifero cooperti iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contrà vero vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à deo, ad quem tanquam ad certissimum defensorem confugit. Clamauit ad me, ait deus per regium vatem, & exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum. Et alio in psalmo scriptum est: Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Et apud Esaiam ait dominus: Ante quam clament ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. Et quãuis deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti & contrito clama, deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplare Ionam, qui cum deum offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce magno deuoratus, tamen animum erexit, & ad deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cœlum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis

Prouerb.2°, infrà 59, Thren.3. *simile* Psal.90. Psal.33. infrà 65. Ion.2.

bilis interitum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, diglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, deum vehementer obsecrauit, eúmque toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, est ipsius animi tranquilitatis & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur, eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immensum, nec piscis ingens, nec profundissimæ abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat deus sacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis. Si tu domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Peribimus absque dubio. Id intelligens clarissimus ille vates Dauid, canebat: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et alio in psalmo: Ne auertas faciem tuam à me. Et in alio: Respice in me, & miserere mei. Et Iob, Cur, inquit, faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Et Ieremias, Intuere, inquit, domine, & respice opprobrium nostrũm. Medicinam suarum calamitatum in dei visu collocabat. Vidit deus Petrum, qui eum negauerat, & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum profudit. Visus à domino Matthæus reliquit telonium, & caducas opes, eúmque secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquamus igitur peccata nostra, vt deus nostra sacrificia acceptet, preces exaudiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco deus obiiciat Iudæis sanguinem manuum suarum. Mirum enim videtur non obiiciisse illis superbiam, auaritiam, ambitionem, idolorũ cultuum, multáque alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantum sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatum in communi, quemadmodum dicitur in psalmo: Libera me de sanguinibus deus deus salutis meæ. Ego vero etsi hanc explanationem non reiicio, aliam tamen libentius amplector. Existimo enim deum hoc in loco ad scribas & pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudæos infideles, qui in Iesum Christum irruerũt, eius sanctissimum sanguinem postulantes & dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Effuderunt sanguinem iusti, & vineæ hæredem verum dei filium, seruatorem nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud potest maius & scelestius excogitari.

Psal.29. Psal.26. Psal.85. Iob.13. Thre.5. Luc.22. Mat.9. Luc.5. *simile* Psal.50. Mat.27. Mat.21.

Lauamini, mundi estote.) Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis, vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est, in puritate perseuerate. Date operam vt vos iterum non contaminetis. Multi se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerant, iterum repetunt. Hos appellat diuus Petrus apostolus in epistola sua secunda canes ad vomitum reuertentes. Id quod Salomon in Prouerbiis scriptum reliquerat. Abluamus igitur nos ipsos, & in puritate manere studeamus, iuxta id quod ait Ieremias: Laua à malitia cor tuum Ierusalem, vt salua fias. Sed vide obsecro, & attento animo considera pœnitentiæ vim & excellentiam. Inuocauit propheta cœlum & terram,

2.Pet.2. Prouer.26. Ierem.4.

contemplans memoriáque repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternum minatus est. Ostendit deus iram suam dicens, non susceperum esse sceleratorum sacrificia, quin potius thus esse illi abominationem, & eorum solennitates odisse, & se non esse eos exauditurum, nec visurum, quamuis manus ad cœlum extulissent, & preces multiplicassent. Nónne vides peccatorum vlcera propè insanabilia? Nónne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: Lauamini, mundi estote, & cætera quæ sequuntur. Quid hoc est? Nónne dixerat deus se eos non esse exauditurum? Dixerat: Sed tanta est pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium scelerum maculis expurgentur. Per Ezechielem ita ait deus: Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam, vita viuet, & non morietur: Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor. Et per Zachariam: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Potest etiam hoc ita explanari. Post quam deus ostendit se respuere veteris legis sacrificia, nunc pro eis dicit se velle ecclesiæ sacramenta, quorum primum baptismus est. Ac si diceret: Baptizamini, & permanete in gratia, quam confert baptismi sacramentum. Vt enim fieri non potest, consequi aliquem honores & dignitates, priusquam nascatur, sic nec spiritualium donorum esse participem, nisi fuerit per baptismum renatus. Filij Israelis ex Ægypto discedentes, prius mare rubrum transierunt, deinde panem angelorum manducauerunt, demum Iordanem transeuntes terram promissam fuerunt mirabiliter consecuti. Sic tendentibus ad cœlestem patriam primò occurrit baptismus, cuius figura fuit mare rubrũ, quemadmodum apostolus in prima ad Corinthios asseueranter affirmat. Ibi obruuntur peccata, iuxta id, quod dicitur in psalmo: Contriuisti capita draconum in aquis. Post baptismum sequitur manna, hoc est dulcis animi oblectatio. Tandem transacto Iordane, finito itinere, sequitur vt animæ pœnitentiæ sacramento ablutæ, aliisque sacramentis roboratæ ex hac vita migrantes æternam illam beatitudinem, veram promissionis patriam consequantur.

Ezech.18. Zach.1. 1.Cro.10. Psal.73.

Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.) Docet hic locus cogitationes nostras à deo videri, nósque non solum omne maleficium vitare debere, sed etiam operam dare, vt omnem animi cogitationem puram integrámque seruemus. Aquila, vt ferunt, pullos suos, quos habet in nido, aduersus solem ponit, vt illum veluti authorem vitæ cognoscant. Sol enim & animal, vt aiunt physici, animal gignunt: & eos, qui solis radios non ferunt, nec valent ipsum solem intueri, è nido tanquam spurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes versus iustitiæ solem dirigamus, vt ad deum oculos leuantes, eum authorem atque dominum cognoscant. Eas verò, quæ deum intueri noluerint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, eásque, dum paruæ sunt, ad petram, hoc est ad Christum allidamus, iuxta id, quod dicitur in psalmo: Beatus qui allidit paruulos ad petram. Hoc enim est auferre malum cogitationum nostrarum.

simile Psal.136.

Quiescite agere peruerse.) Id est, cessate à maleficiis, nolite amplius iniquè agere. Sed quoniam non sat est desistere à malo, sed necesse est in virtutis actiones incumbere, addidit: Discite benefacere. Et animaduerte Non dicit: Discite benedicere, sed benefacere. Plus deus exaudiuit grauiorem atq; submissiorem tonum nostrorum factorum, quàm acutos atq; magnos clamores vocũ nostrarum. Qui dicit, nec id efficit, quod docet, cotis vsurpat officium, quæ ferrum reddit acutum, cùm ipsa inutilis sit ad secandũ. Et vt pictor pulchram atq; elegantem pingit imaginem, cum ipse sit turpi quadam fœditate insignitus, sic est qui virtutem verborũ coloribus exornat, cùm ipse nullo virtutis colore, nullis veris honestatis

similitudo *similitudo*

nestatis ornamentis sit decoratus. Quid tibi prodest alios in portũ dirigere, eiúsq; viam demõstrare, cum tu nolis è mediis fluctibus discedere? Ex hoc loco colliges virtutem non esse nobiscum natam, sed necesse esse vt eam discamus, & cõparemus. Nihil enim quod natura insitum & innatum est, aliter atq; est assuescit, vt Aristoteles in libro secũdo de moribus asseruit. Ex quo perspicuum est, nullam omnino moralium virtutum, vt ibidem Aristoteles contestatur, nobis ingenerari natura, sed consuetudine cõparari. Sunt tamen in nobis semina quædam innata virtutum, vt igniculi quidã, quos nos celeriter malis moribus ita ferè restinguimus, vt virtutis lumen nusquam appareat, nisi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem consuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infusis, sed de moralibus, quas acquisitas vocant.

Querite iudicium.) Petite à domino scientiam, qua muniti iustè ac sapienter iudicetis. Id quod fecit Salomon: de quo dicitur in psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Vel sic: Facite omnia cum iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis, non repentino quodam quasi vento impetu animi incitati. Psal.71.

Subuenite oppresso.) Ferte opem indigentibus, iniuriámque ab iis, quibus infertur, propulsate. Ita dicitur in Prouerbiis: Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitũ, liberare ne cesses. Et Iob, Oculus, inquit, fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum, &c. Et in eodem capite. Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor. Iuxta sententiam diui Ambrosij libro primo Officiorum, qui non repellit à socio iniuriam, si potest, tam est in vitio, quàm ille, qui facit. Colliges hinc in quàm deprauata opinione versentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum salute nunquam cogitant, qui dicunt cum Cain: Nunquid custos fratris mei ego sum? Prouer.24. Iob.29.

Et venite, & arguite me.) Facite quæ modo numeraui, inquit deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & si vos non fuero remuneratus, intendite mihi litem, & me quasi ingratum arguite. Adestote & disceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: Iudicium domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. O summam clementiam, & infinitam dei nostri bonitatem, qui cum nos propter scelera nostra possit optimo iure euertere, vult tamen nobiscum in iudicio contendere. Vbi vides non esse vi atque oppugnatione conficiendum id, quod prius potest rationibus effici & concludi. Est autem magnopere aduertendum quantam fiduciam præstet deus bonis operibus nostris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quæ sequuntur. Mich.6.

Si fuerint peccata vestra vt coccinum.) Sensus est: Si feceritis quæ dixi, ego vobis peccata vestra etiam grauissima condonabo. Loquitur deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurum, si bona opera exercuerint. Aspicis hic apertissimum locum contra eos, qui omnia tribuunt fidei, operibus autem nihil. qui cum nihil minus sint quàm fideles, semper fidem habent in ore. Hoc tamen dicimus, nulla opera nostra ex cõdigno mereri gratiam, qua iustificamur, cum ex impiis iusti efficimur. Si enim gratia est, iam non ex operibus, aliquin, vt ait Apostolus, gratia iam non est gratia. Est tamen necesse vt in huiusmodi iustificatione concurrat motus liberi arbitrij, quod quidem fatemur. At post iustificationem cum gratia gratum faciente de condigno meremur, in diuina tamen pollicitatione statumen & firmamentum nostrorum operum collocantes. Cæterũ opera primam iustificationẽ præcedentia, etsi iustificationem ipsam non mereantur, prouocant tamen dei misericordiã ad illam homini dandam, ipsúmq; hominẽ disponunt ad ipsam recipiendam. Et ante iustificationẽ & si quis habeat fidem, tamen talis fides mortua est. Et post iustificationem si se mortiferis sceleribus inquinauerit, amittit gratiã, manente fide, quæ, vt ait diuus Iacobus apostolus, sine operibus mortua est. Quî enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ vita, hoc Rom.11. Iaco.2

Gal.5. est, charitate caret? Illa fides viua est, quæ, vt ait diuus Paulus, per charitatem operatur. Illam verò, quæ sine charitate est, non prodesse per se solam ad æternam vitam consequendam, indicat apertissimè idem apostolus ita ad
1.Cor.13. Corinthios scribens: Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Quid ad hæc respondebunt Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem charitatis reiiciunt, non esse necessaria affirmantes? Quì fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos deus est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus Paulus in epistola ad Ro-
Rom.2. manos: Deus reddet vnicuique secundum opera sua. Vbi vides nullam hîc de fide fieri mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum? Ipsa veritas, ipse
Matth.16. Christus deus noster in hunc modum apud Matthæum loquitur: Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Hæc apud Matthæum capite sextodecimo. Nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid potest esse clarius contra Lutherum?
Matth.7. Si sola fides satis est, cur ait Christus apud Matthæum: Multi dicent mihi in illa die: Domine domine nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem. Et paulo pòst: Omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Vbi Christus apertissimè docet, neminem esse vitam æternam consecuturum, nisi sit charita-
1.Ioan.3. te præditus, etiam si tantam fidem habeat, vt in nomine Christi vaticinetur,
Iac.1. & dæmonia eiiciat. Id intelligens diuus Ioannes, Qui, inquit, non diligit, manet in morte. Et diuus Iacobus, Estote, inquit factores verbi, & non auditores tantum, fallentes vosmetipsos: quia si quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo, &c. Vbi vides non auditores verbi tantum, sed factores esse iustos. Sed dicis Luthere hanc epistolam non esse diui Iacobi. Ego certe potius credo eccleſiæ illam esse diui Iacobi asserenti quàm tibi. Sed quid respondebis ad epistolam
Rom.2. ad Romanos, quam esse diui Pauli tuipse fateris? Ita enim illic ait apostolus: Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. Lege scripturam, vbique inuenies opera commendari. Apud Matthæum
Matth.20. Christus nos ad operandum in vineam mittit. Et alibi, Sic luceat, inquit, lux
Matth.5. vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem
Matth.24. vestrum, qui in cœlis est. Et alibi reddens rationem quare perducturus est iu-
Hebr.11. stos ad regnum sempiternum, opera charitatis cõmemorat, nulla facta mentio-
2.Pet.1. ne de fide: sine qua tamen, vt ait diuus Paulus, impossibile est deo placere. Diuus Petrus princeps apostolorum in epistola sua secunda ita ait: Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. Et diuus Paulus
2.Cor.5. in secunda ad Corinthios testatur, ituros nos esse ante tribunal Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit siue bonum siue malum. Et hoc in loco asserit deus per Esaiam daturum se esse gratiam impiis, eisque peccata remissurum, si in virtutum opera incubuerint: nam seipsum præparanti, & quod in se est facienti deus non denegat gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse necessaria, sed solam fidem: cum opera non solum valeant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam conseruandam, & cùm fides sine operibus sit mortua, & deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus. Si ego hæc ex meo sensu depromerem, non mirarer non adhiberi mihi fidem: Sed cum hæc sint ex diuinis literis apertissima, est admirandum esse homines tam stupidos, qui tanta nube testium non moueantur. O insipientes Lutherani cur Luthero creditis homini perditissimo, potius quàm diuo Paulo doctori gentium? potiús quàm diuo Petro apostolorum principi? potiusquàm Chri-

sto

sto cœlesti atque summo doctori? qui ideo humanam naturam inexplicabili ratione sibi copulauit, vt hominum genus doceret, & à tenebris vindicaret, & viam veræ salutis consequendæ aperiret. Sed iam ad literam explanandam accedamus, cuius hic est sensus: Si peccata vestra sanguinea & rubra veluti coccinum & vermiculus fuerint, tamen velut nix & alba lana dealbabuntur. Videtur alludere ad id, quod dixerat: Manus vestræ sanguine plenæ sunt. ac si dicat: Etsi anima vestra contaminata fuerit, ego tamen eam lauabo, si vos opera bona exercueritis, eique candorem tribuam. Coccinum color est splendorem ruboris ostendens: dicitur Lusitanè gram. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo, quam ob causam potest verti: Si fuerint instar purpuræ.

Si volueritis & audieritis.) Non dicit: Comedetis necessario bona terræ. Sed si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, &c. Vides hic apertissimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis liberum arbitrium planè contestantia, quorum duo tantum commemorabo. Alterum est ecclesiastici, cuius ad lite- Eccl.15.
ram hæc sunt verba: Deus ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui: adiecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, quod placuerit ei, dabitur illi. Alterum testi- Deut.30.
monium simile huic est in Deuteronomio, vbi ita scriptum est: Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & econtrario mortem & malum, vt diligas dominum deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, ac cerimonias, atque iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicátque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore deceptus adoraueris deos alienos, & seruieris eis, prædico tibi hodie quòd pereas, & paruo tempore morieris in terra ad quam Iordanæ transmisso ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cœlum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, vt & tu viuas, & semen tuum. Aspicis hæc loca apertissimè indicare arbitrij libertatem. Essent enim penitus superuacanea & ridicula, nisi liberum esset arbitrium. His adde præcepta & consilia, quibus plenum est vetus ac nouum testamentum, quæ essent omnino inutilia, & prorsus exibilanda & ridenda, si nihil esset in nostra potestate, sed omnia fataliter, vt aiũt, & necessario euenissent. Ex quo sequeretur, nullam esse omnino religionem. Quis enim locus precationibus? Quis votis? Quis sacrificiis relinqueretur, si cuncta ineuitabili necessitate futura esse crederemus? Aristoteles in libro de interpretatione apertè ostẽdit non omnia necessario euenire, sed esse liberum hominum arbitrium: quod à Socrate, & Platone, aliisq; excellentibus philosophis iam antea fuerat assertum. Fuerunt tamen hæretici nonnulli, qui aduersus sacrarum literarum euidẽtissima testimonia liberum arbitrium negarunt: quorum sectam ab ecclesia damnatam & sepultam renouauit modo Martinus Lutherus hæreticus detestabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigesimo sexto suarum hæresum liberum arbitrium ait esse rem de solo titulo, sed re vera nihil prorsus esse.

Bona terræ comedetis.) Hoc est, Eritis in hac vita fœlices, opibus affluentes. Po- Psal.26.
test etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus psaltes: Credo videre bona domini in terra viuentium. Hæc est æterna beatitudo, de qua Christus ser- Matth.5.
uator noster, Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Hæc est vera illa terra promissionis, quam deus Ægyptum relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aspernantibus promittit.

Gladius deuorabit vos.) Id est, gladio hostium vestrorum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed si per bona terræ gloria cœlestis intelligatur, consequens erit, vt nomine gladij æternum supplicium significetur.

Quia os domini locutum est.) Ac si diceret, Hoc est certissimum, quoniam deus qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita scriptum est; Num.23. Non est deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur. Iere- Ierem.15. ris per os domini prophetam intelligere, iuxta id, quod ait deus per Ieremiam: Si separaueris preciosum à vili, quasi os meum eris. Ac si hîc diceret Esaias: Hæc dico non quatenus homo, sed quatenus propheta: ideo certissima absque dubio sunt.

Quomodo facta est meretrix.) Miratur propheta & deplorat Hierosolymæ calamitatem, quæ cum olim fuisset fidelis, imò fidelium domicilium & receptaculum, facta esset meretrix, hoc est infidelis. Sciebat propheta fuisse ciuitatem illam quondam florentissimam, virtutum præsidio munitam, religione & iustitia veluti mœnibus septam. Ideo non poterat continere lachrymas, videns eius casum & ærumnas: cùm pro religione idolorum cultus, pro iustitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria scelera successissent. Etsi hic locus possit de corporis fornicatione intelligi, existimo tamen esse eum de animi fornicatione, hoc est de idololatria intelligendum. Illa ciuitas & illa anima est meretrix, quæ sponsum suum deum derelinquit, seque cum idolis con- Ierem.2. iungit. Ita intelligitur locus ille Ieremiæ: In omni colle sublimi, & sub omni li- Ezech.16. gno frondoso tu prosternebaris meretrix. Et illud Ezechielis: Ædificasti tibi Matth.12. lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Hinc est illud, quod do- & 16. minus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: Generatio mala & adultera signum quærit. Generationem adulteram illos vocat, quia eo ipso contempto mundum, dæmonem, & carnem sequebantur. Et quanquàm hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo esse præcipuè ad scribas & pharisæos, cæterósque Iudæos infideles tempore Christi referendum.

Plena iudicij.) Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extiterunt.

Argentum tuum versum est in scoriam.) In literis diuinis nomine argenti sacra Psal.11. doctrina intelligitur, iuxta illud, quod dicitur in psalmo: Eloquia domini eloquia casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est: Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis pharisæorum traditiones.

Vinum tuum mistum est aqua.) Hoc est, nulla est mera atque germana virtus. iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadam iuris interpretatione. Fortitudo mista est temeritate, & animi elatione: temperantia coniuncta est cum negligentia & ignauia: prudentia malitiam sibi & calliditatem copulauit. Nullam denique virtutem tenes puram ac solidam, vmbra tantum virtutum, atque imaginibus veteris. Qui vitam monasticam profitetur, tunc dicitur aquam miscere vino, quando mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quando denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscent, si reprehensionibus adulationes adiungant, & puram atque vtilem veritatem silentio transeant.

F Ierem.5. 8 *Principes tui infideles, socij furum: omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc ait dominus deus exercituum fortis Israel: Heu ego consolabor super hostibus meis, vindicabor de inimicis*

micis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriam tuam: & auferam omne stannum tuum. Et restituam iudices tuos, vt fuerunt prius, & consiliarios tuos sicut antiquitus. Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio G *redimetur, & reducent eam in iustitia, & conteret scelestos & peccatores simul: & qui dereliquerunt dominum, consumentur. Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cùm fueritis velut quercus defluentibus foliis, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla, & succendetur vtrúnque simul, & non erit qui extinguat.*

Principes tui infideles.) Potest referri ad fidem theologalem, vel ad eam quæ est dictorum conuentorúmq; substantia, quæ est fundamentum iustitiæ. Hi principes pharisæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipsi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipsi rapinis vsurísque pascebantur. Vnde ipsa veritas Christus deus nodebant, & ipsi rapinis vsurísque pascebantur. Vnde ipsa veritas Christus deus noster intrans intemplum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: Domus mea do- Matth.21. mus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Omnes diligunt munera.) Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo scelerum munera diligere. Et alio in loco ait: Væ qui iustificatis impium infrà 5. pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. In Exodo scriptum legimus: Non Exod.23. accipies munera, quæ excęcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorum. Quæ sententia est etiam scripta in Deuteronomio capite sextodecimo, & multis Deut.16. aliis in locis. Principes ac iudices qui omnia suis commodis metiuntur, non reipublicę vtilitate, ipsam rempublicam euertunt, nisi ipsi prius euertãtur. Id quod sequitur: Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad eos, in promptu est: Nam cùm omnia pro muneribus agant, facilè pauperes pupillos & viduas cõ- Ierem.5. temnunt. Idipsum obiicit illis Ieremias in hunc modum: Causam viduæ non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt.

Fortis Israel.) Id est, qui olim Israelem fortissimè liberauit.

Heu consolabor.) Prædicit deus se Iudæos puniturum: & loquens humano more dicit se consolatione afficiendum esse. Solent enim homines iniuria lacessiti vltione inimicorum suorum delectari. Tu vero contemplare dei nostri summam pietatem. Volens pœnas sumere, prius ingemit & plorat. Est enim particula Heu interiectio dolentis & plorantis. Plangit clementissimus pater Iudæos in- Luc.19. fideles & sceleratos. Eodem modo appropinquans Hierosolymæ, videns eam vim lachrymarum profudit, quoniam erat eam per Romanos euersurus. Hanc dei misericordiam significauit alio in loco iis verbis Esaias: Vt faciat opus suum, infrà 28. alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinum vocat vltionem, quam erat de reprobis sumpturus: Opus autem suum appellat misereri & parcere, quemadmodum canit ecclesia dicens: Deus cui proprium est misereri semper & parcere: Non punit deus ex animo, sed quia ita exigunt peccata nostra. Vult enim, vt ait apostolus, omnes ho- 1.Tim.2. mines saluos fieri. Hoc intelligens Ieremias ita de deo loquens ait: Non enim hu- Thren.3. miliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Et Habacuc: Cum iratus fue- Habac.3. ris, misericordiæ recordaberis. Et Dauid: Ira in indignatione eius, & vita in vo- Psal.29. luntate eius. Quæ loca ostendunt deum misereri nostri, non solum quando in

Pſal.144. nos confert beneficia, ſed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus ſuis operibus vtitur miſericordia. Quod ſentiens Dauid, Miſerationes, inquit, eius ſuper omnia opera eius. Quem locum diuus Hieronymus ita vertit: Miſe-
2.Corin.1. ricordiæ eius in omnia opera eius. Ac ſi diceret: Nullum eſt opus dei, in quo ille non vtatur miſericordia. Merito ergo diuus Paulus deum patrem miſericordiarum appellat, & deum totius conſolationis.

Et conuertam manum meam ad te.) Hoc eſt, te percutiam. Ponere in aliquo manum, eſt eum punire. Hunc ſenſum habet id, quod dicitur in pſalmo: Inueniatur
Pſal.20. manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat eos, qui te oderunt. In li-
Gen.37. bro Geneſis vbi editio vulgata habet: Manúſque veſtras ſeruate innoxias, poteſt
2. Reg.24. verti de Hebræo: Manus ne mittatis in eum. Ita dicitur primo libro Regum: Non
Infrà.9. ſit manus mea in eo. Hoc eſt, non eum percutiam. Eundem ſenſum habet id, quod capite nono ait Eſaias: Sed adhuc manus mea extenta: Hoc eſt, non ceſſat eos percutere & punire. Conuertere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manum ſignificant punire phraſi hebraica.

Et excoquam ad purum ſcoriam tuam.) Hoc eſt, te affligã & percutiam. idem ſenſus cum ſuperiore. Promittit deus ſe flagellaturum Hieroſolymam, vt quę beneficia non cognoſcebat, ſupplicio corrigeretur. Et quoniam ſupra dixerat: Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam, permanet in eadem tranſlatione, dicens ſe illi purgaturum ſcelerum ſordes, vt ſeparato ſtanno, ablata ſcoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio eſt. Hæc eſt fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & ſplendidius, paleæ vero fumant & conſumuntur, in qua iuſti illuſtriores redduntur, impij autem incendio flagrant. Nam eadem affliction iuſtus deum precatur & laudat, impius autem
ſimilia. in blaſphemias prorumpit: quemadmodum in eadem area ſub eadem tritura ſtipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: Et ex eadem olea ſub eodem prelo oleum & amurca egrediuntur: & pari atque eodē vento ſaluia & mellitena exagitatæ fragrant, & odorem ſuauem emittunt, cicuta vero & ruta fœtorem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum ſordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat deus ſe ablaturum eſſe ſtannum, ratio eſt, quia ſtannum ſpeciem habet argenti, cum ſit vilis quædam materia: cuius nomine hypocriſis ſignificatur: quemadmodum ſcoriæ nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem, & metaphoram ab au-
Malach.3. rificibus ſumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & apud Ezechielem
Ezech.22. vigeſimo ſecundo. Sed quoniam argenti nomine diximus veram doctrinam ſignificari, poteris hic per ſcoriam & ſtannum falſas hominũ doctrinas intelligere.

Et reſtituam iudices tuos, vt fuerunt prius.) Hoc referunt nonnulli ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam. Ego vero eorum ſententiam libentius amplector, qui dicunt eſſe hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum: Quando deus pro patriarchis, & prophetis, & ſanctis iudicibus, dedit apoſtolos, aliósque viros in diuinarum literarum ſapientia excellentes, virtute & charitate præſtantes. Hos
Pſal.44. intuens alius propheta dicebat in pſalmo: Pro patribus tuis nati ſunt tibi filij, con-
Matth.19. ſtitues eos principes ſuper omnem terram. Hos dicit Chriſtus apud Matthæum ſeſſuros eſſe & duodecim tribus Iſraelis iudicaturos.

Et conſiliarios tuos.) Colliges hinc dei eſſe beneficium, eſſe principum conſiliarios ſapientia præſtantes, & ad rectam rationem conſilia ſua referentes. Vt grauius puniendus eſt, qui venenum in communem fontem coniicit, quàm qui in particulare poculum: ſic grauiori ſupplicio afficiendi ſunt, qui ſuis deprauatis cõſiliis principem corrumpunt, quàm qui hominem priuatum. eſt enim princeps veluti quidam publicus fons, quo infecto, & veneno contaminato corrumpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principem vti conſiliariis iuſtis & prudentibus. Nam ſine conſilio rempublicam facile labefactabit effrenata teme-

ta temeritate concitatus. Poteris per conſiliarios omnes intelligere, qui non ſolum principes, ſed quoſcunque alios conſiliis inſtruunt.

Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti.) Hoc eſt Chriſti. iuſti enim nomine in diuinis literis Chriſtus ſignificatur. vt in libro ſapientiæ: Circunueniamus ergo iuſtum. Et in Sapien.2.
Actis apoſtolorum: Occidebant eos, qui prænuntiabant de aduentu iuſti. Hæc ci- Act.7.
uitas, quæ pro Synagoga conſtituitur, eccleſia eſt catholica, ex Gentibus & Iudęis congregata, quæ ob Chriſti fidem fidelis appellatur. Quam iis verbis præcinit Pſal.86.
eloquentiſſimus atque clariſſimus vates: Fundamenta eius in montibus ſanctis, diligit dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas dei. Poteſt verti ex hebræo: ciuitas iuſtitiæ: & ita vertit Pagninus. Quæ verſio noſtræ fauet explanationi. Eſt enim Ieſus Chriſtus iuſtitia noſtra, vt
1.Corin.1. ait in epiſtola prima ad Corinthios diuus Paulus.

Sion in iudicio redimetur.) Hoc eſt, eccleſia catholica erit ſanguine Chriſti redempta in iudicio, quia pro ea ipſe patietur. Non dicit, omnes redimentur, ſed Sionem, hoc eſt dei eccleſiam, redimendam prædixit. Quia etſi Ieſus Chriſtus
1.Timo.2. deus noſter vult omnes homines ſaluos fieri, vt ait apoſtolus, & ad agnitionem veritatis venire, (vnus enim deus, vnus & mediator dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus,) tamen multi non ſunt huius gratiæ participes ob ſuam ipſorum culpam. Nullus enim extra eccle-
Geneſ.7. ſiam ſalutem conſequitur. Eccleſia eſt arca illa, quæ ſola ex diluuio euaſit. Et vt *figura.*
omnes, qui erant extra arcam, ſubmerſi ſunt: ſic omnes, qui extra eccleſiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum ſcelera ſequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniam opus redemptionis factum fuit per iudicium & iuſtitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus poſt captiuitatem Babylonicam, quando reſtaurata fuit Hieroſolyma. Sed in diuinarum literarum ſtudium incumbentibus illud eſt ſatis perſpectum & exploratum, hæc in primis dicta eſſe à diuino vate de eccleſię ædificatione & Chriſti regno, quarum rerum erant vmbræ & imagines vetera illa de templi & Hieroſolymæ inſtauratione. Quid enim ſignificare volebat illuſtriſſimus ille ac ſapientiſſimus rex Dauid, niſi eccleſiæ ſanctæ & Chriſtianæ religionis cõſtitutionem, quando hæc verba præcinebat: Quia Pſal.101.
ædificabit dominus Sion, & videbitur in gloria ſua? Tunc enim viſus eſt deus in gloria ſua, cum eius ſanctiſſimũ nomen fuit in omni terrarũ orbe celebratum, & homines à vera religione abhorrentes relicta ſuperſtitione, cõtempto idolorum cultu, Chriſtum verum deum coluerunt, eiúſque ſanctiſſimo numini ſe totos dedicarunt.

Confundentur autem ab idolis.) Hoc eſt à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamen exiſtimo ea de ſculptilibus & falſis diis intelligere: quemadmodum dictũ
Pſal. 96. eſt in pſalmo: Confundantur omnes qui adorant ſculptilia.

Super hortis.) Lucos intelligit locáque amœna, vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

Cum fueritis velut quercus.) Id eſt, Cum fueritis omni gloria ſpoliati. Comparat Iudæos infideles cũ quercu arida nec fructus habẽte nec folia. Refert diuus Mat-
Mat.21. thæus maledixiſſe Chriſtum ficui perpetua ariditate, cum in ea, quæſiſſet fructum & ſolum folia inueniſſet. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc foliis, hoc eſt cerimoniis vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non ferret. Sed modo aridus eſt omnino & non ſolum charitate, ſed etiam cerimoniis deſtitutus. Ideo Infrà.58.
quercus ſine foliis à propheta appellatur, & hortus abſque aqua. Contra verò de viro iuſto alibi ita ait vates noſter: Et eris quaſi hortus irriguus, & ſicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ab alio propheta vir iuſtus cum arbore fœcunda comparatur ſemper virente, & florente, vberrimorúmque fructuum abundantia exornata: quæ cum perennium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquàm æſtu areſcit, nulla ſiccitate labefactatur. Et erit, inquit, Pſal.1.

tanquam

tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum
suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque fa-
Psal. 91. ciet, semper prosperabuntur. Hæc arbor semper virens videtur esse palma, quem-
admodum dicitur in psalmo: Iustus vt palma florebit. Est igitur iustus non quer-
cus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus
pulcherrimis suo tempore ornata.

Et erit fortitudo vestra.) Idola, quibus fidebant, fortitudinem eorum appellat: Acsi diceret: Idola vestra, in quibus omne vestrum præsidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrum, domus, mœnia, & reliqua alia igne consumentur. Et succendetur vtrunque, nempe fortitudo vestra & opus vestrum. Hæc omnia scimus fuisse completa, quando in euersione Hierosolymæ per Titum vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendio flagrarunt.

Annotationes ex Hebræo in aliquot loca primi capitis.

Super Iudam & Ierusalem.) Pro, super, est in hebraico עַל. Quæ dictio significat
4.Reg.9. super, vt quarti Regum nono: Lenticulam olei fundes super caput eius. Significat
Psal. 2. etiam aduersus, vt psalmo secundo: Aduersus dominum, & aduersus Christum eius. Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterunt hoc in loco: Contra Iudam & Ierusalem. Sed quoniam non omnia quæ hic sunt literis mandata, sunt contra Iudam & Hierosolymam, imò multa de illis prospera & ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.

Væ genti peccatrici.) In hebraico pro væ est הוֹי quæ particula significat væ, heu, & ò aduerbium vocandi. In hoc eodem capite paulo pòst vertit interpres noster per heu interiectionem dolentis & plorantis, hic vero per interiectionem comminantis, quanquam hæc comminatio sit mista cum gemitu & luctu.

Blasphemauerunt sanctum Israel.) Pro blasphemauerunt est in hebraico, נִאֲצוּ
Infr.5. à verbo נָאַץ, naats, quod significat blasphemare, vt capite quanto in hoc eodem propheta: Et eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Sed quoniam in coniugatione Piel quemadmodum est hoc in loco verba aliquando alteram insuper actionem significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israelis, vel multo melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunr sanctum Israelis. Nam Septuaginta verterũt: Prouocastis, seu iratũ fecistis sanctũ Israel. Et Pagninus: iraſci fecerunt. Vult propheta significare Iudæos suis sceleribus deum ad iram prouocasse.

Non sunt circumligata.) In hebraico est לֹא זֹרָה lo zoru, à verbo זָרָה quod significat circumligare & constringere, quam ob causam vertit Pagninus: Non sunt constricta. Significat etiam frangere, ideo poterat latine reddi: Non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.

Neomeniam.), In hebraico est חָדְשׁ, à verbo חָדַשׁ, quod significat renouare, vt in
Psal.102. psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Et quoniã in vno quoq; mẽse renouatur luna, accipitur hoc nomen pro mense, & pro principio mensis, siue pro nouilunio. Nam apud Hebræos menses numerabantur per lunas, & in nouilunio incipiebatur mensis, qui quidem dies erat celebris apud eos, & solennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulo pòst in numero plurali, pro quo interpres latinus vertit: calendas vestras. Vbi aduerte non dixisse, calendas & solennitates odiuit anima mea: sed calendas vestras & solennitates vestras. quasi dicat deus: Non sunt meæ hæ solennitates & festa, quoniam in illis vos nefariis sceleribus coinquinatis. Id statim ostendit dicens: Iniqui sunt cœtus vestri. Vbi significat eos iniquitatem cum festorum celebritate solitos esse coniungere. Hoc nomen neomenia Græcum est à νέος nouum, μήνη luna, quasi noua luna.

Princip

Principes tui infideles.) Pro infidelibus est in hebraico סוֹרְרִים sorerim: à verbo סוּר quod significat declinare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit, recedentes. Pagninus verò declinantes. quod idẽ est, hoc est à recta via discedentes. Potest verti principes tui peruersi. Et quoniã verbum hoc significat etiã rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt: non obedientes, siue non obediunt: quibus assentitur diuus Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit commentaria, habet: inobedientes. Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginem. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autem principibus conuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absque dubio proprium esse boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, sic ille dei legibus parere debet. Populo præest princeps, prin-
Deut.17. cipi autem lex. In libro Deuteronomij præcepit deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quam legeret cunctis diebus vitæ suæ. In libro
4.Reg.11. quarto Regum sunt hæc verba monimentis mandata: Produxítque filium regis, nimirum sacerdos, & posuit super eum diadema & testimonium, fecerúntque eum regem. Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Vides igitur apertissimè oportere regẽ legi obedire, eámq; semper memoria tenere. Quo enim die rex fuerit constitutus, debet legem sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solum literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatus Bias quísnam esset verè princeps, eum respondit, qui primus se legi subiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus, lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multa in primo dialogo de legibus, & aliis in locis differit scitu dignissima. Nam cùm iustitia sit finis legis, contempta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: contempta autem iustitia, necessario sequetur seditiosus ac turbulentus reipublicæ status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur esse obedientiam bono principi propriam, & summè necessariam. Sed quoniam verbum hoc
Ose.4. סרר significat fœtere & putrescere, potest verti ex hebræo: Principes tui putridi
Simile. seu fœtidi. Et id, quod est apud Oseam 4. Separatum est conuiuium eorum, potest verti: Putidum seu fœtidum factum est conuiuium eorum. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sit ne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est, quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicæ statum, intuere principem, contemplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniáque ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorúmque motus rectæ rationis imperio sedantes. Contrà verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamentis destitutũ, & indomitis appetitibus atque vitiis inflammatum.
Matth.2. Aduentu magorum ait diuus Matthæus turbatum fuisse regem Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Comparat igitur diuinus vates rempublicam cum pisce, cuius caput princeps est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam ait eius principes esse corruptos & contaminatos.

Auferte malum cogitationum vestrarum.) In hebraico est: Auferte malum מֵרֹעַ עֲלִילֹתֵיכֶם quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorum: Omnia enim hæc dictio hebraica significat.

Argu

Argumentum capitis II.

Prædicit Christi Dei nostri aduentum è cœlis in terram missi vt hominum genus infinitis erroribus implicatum, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis ostenderet. Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta, ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus euertendam prænuntiat. Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumacia desistant, nolintque Christum verum deum & verum hominem falsis criminibus in interitum vocare.

CAPVT II.

A Mich.4.d *Verbum quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur supercolles: & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montẽ domini, & ad domum dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis suis: quia de Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalem. Et iudicabit gentes, &* B *arguet populos multos. Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domũ Iacob: quia repleti sunt vt olim, & augures habuerunt vt Philisthiim, & pueris alienis adhæserunt. Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir: Ne ergo dimittas eis.*

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat propheta capite superiore impiorum Iudæorum venturum excidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quando Euangelium prædicaretur, & multi ex Iudæis, pluréſque ex gentibus in ecclesiam conuenirent. Et vt fidem sibi conciliet, idq; certum & infallibile esse affirmet, ait: Verbum quod vidit Esaias. Ac si diceret: Sequitur prophetia Esaię vera & certissima, nam ipse id, quod dicturus est, mentis oculis aspexit.

Gene.49. *Et erit in nouissimis diebus.*) Solet vetus testamentum tempus Messiæ dies nouissimos appellare. Cùm Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hũc modum allocutus est: Congregamini vt annuntiem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus. Et cõuersus ad Iudam, Non auferetur, inquit,

quit, sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittẽdus est, & ipse erit spectatio gentium. Quæ verba intelliguntur de Christo, quem hic vult propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, 1. Corin.10. dẽ quibus ait apostolus in epistola prima ad Corinthios: Hæc autem omnia in figura contingebãt illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: Vbi venit pleni- Gal.4. tudo tẽporis, misit deus filium suum, &c. Et diuus Ioannes in prima epistola sua 1.Ioan.2. horam nouissimam dicens: Filioli nouissima hora est.

Præparatus mons.) Hic mons Christus est, qui, vt est apud Danielem, lapis est Dani.2. qui absscissus demonte sine manibus, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spiritus sancti, creuit in montem magnum, & repleuit terram. Hic est mons ille, super quem ædificata est ciuitas dei, id est ecclesia, de qua ait Christus apud Matthæum: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. Matth.5. Hæc ciuitas appellatur hic ab Esaia domus domini, & Christus mons huius domus, in quo sita est ecclesia. Est enim Christus ecclesię fundamentũ, vt in epistola 1.Cor.3. prima ad Corinthios apostolus asserit. Idem etiam ecclesiam in epistola prima ad Timotheum domum dei appellat. Aspicis Esaiam statim in principio tractare 1.Tim.3. de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

In vertice montium.) Per hos mõtes & colles intelligit prophetas & patriarchas, cæteróſq; sanctos, qui ob animi altitudinẽ & celsitatem montes appellantur: quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in sublime, & charitate, sapientia, & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cœlestem imitabantur. Sed filius dei vnigenitus Iesus Christus deus noster montes omnes transcendit & superauit. Quod propheta volens ostendere, dicit esse hunc montẽ, nimirum Christum, in vertice montium & collium: vt eius sublimitatẽ & excellentiam super omnes sanctos significaret. Poteris per montes eos sanctos intelligere, qui fuerunt excellentiori virtute & sapientia præditi: per colles verò eos, qui ad tantam sanctitatis altitudinem non peruenerunt.

Et fluent ad eum omnes gentes.) Tanta erit huius montis sublimitas & altitudo, vt sit vniuerso orbi conspicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandam esse ecclesiam catholicam ex gentibus in magnam multitudinem, & coagmentandum esse corpus vnum pulcherrimum, cuius caput & magister est Iesus Christus, qui nomine montis significatur, eiúsque fidem esse per vniuersas terrarum regiones longè latéque propagandam. Plenum est vetus testamentum huiusmodi vaticiniis. Vnum tantum aut duo loca citabo. In psalmo scriptum Psal.71. est: Omnes gentes seruient ei. Et in alio: Omnes gentes quascunque fecisti, ve- Psal.85. nient, & adorabunt coram te domine, & glorificabunt nomen tuum. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Christi regno vaticinatur, sub quo omnes gentes erant ad veritatem venturæ. Est tamen aduertendum non dicere, Omnes homines venient: Multi enim ad Christum nõ venerunt: sed, omnes gentes. Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm Occidẽte, tam ex Meridie quàm ex Septẽtrione: Non tamen omnes illarum gentium homines venerunt.

Venite ascendamus.) Sedentes in peccatis ad Christum non veniunt. Oportet surgere, ire, & ascendere. Qui eunt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominum voluntatem, qui non solùm propriam salutem desiderant, sed alios ad eandem cohortantur. Thesauri terræ communicati exhauriuntur: at Apoc.ult. spirituales thesauri, quò magis communicantur, eò magis augentur. Ideo in apocalypsi Ioannis hæc verba scripta sunt: Spiritus & sponsa dicunt, veni: & qui audit, dicat, veni: & qui sitit, veniat. Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt quærentes

non quæ ſuper terram, & alios ad altiſſimarum rerum contemplationem & ſeruentem charitatem inuitemus.

Et docebit nos vias ſuas.) vt nos doceat vias ſuas, oportet aſcendere ad eum tanquam ad cœleſtẽ doctorem. Prius vias dei diſcere debemus, & poſtea in illis ambulare. Et obſerua has vias Chriſti non doceri niſi in domo dei Iacob, quæ eſt eccleſia catholica columna veritatis: nam extra eam nec eſt fides, nec ſalus. In eccleſia magiſter eſt Chriſtus, qui nobiſcum eſt vſque ad conſummationem ſeculi. Væ illis qui talem reſpuunt magiſtrum. Extra eccleſiam magiſtri ſunt homines impij & ſeductores, à diabolo edocti & decepti, quemadmodũ fuit noſtris temporibus Martinus Lutherus infamia noſtri ſeculi, homo impius & peſtilens, natus ad ſeditionẽ, natura factioſus, & pernicioſarum nouitatum amantiſſimus. Ad huius amicitiam conuolauit Philippus Melanchthon deteſtabilis hæreticus, cæteríque homines flagitioſi, vt ſuis vitiis & voluptatibus ſeruirent. Et quod ſine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & peſtiferas atque diabolicas hæreſes libentiſſimè iurarunt: vias autem dei, quibus ad cœleſtem patriam peruenitur, dereliquerunt.

Quia de Sion exibit lex, & verbum domini de Ieruſalem.) Repetitio eſt: Lex enim & verbum domini idem eſt ac euangelium, quod hìc apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in monte Sinai, non autem in monte Sion. Euangelium vero exiuit de Sion & Ieruſalem. Hæc eſt noua illa lex, quam dominus apud
Ierem.32. Ieremiam in cordibus noſtris ſcripturum ſe eſſe pollicebatur. Dabo, inquit ille, legem meam in viſceribus eorum, & in corde eorum ſcribam eam. Quem lo-
Hebr.8. & 10. cum diuus Paulus in epiſtola ad Hebræos de euangelio interpretatur. Hieroſolymæ prædicauit Chriſtus, & docuit euangelium ſuum, & inde egreſſum eſt. Ideo non ait: In Sione & Hieroſolymæ manebit verbum domini: ſed exibit: vt de illo fonte omnes gentes ſignificet eſſe rigandas, & non concludendum eſſe euangelium intra ſepta Hieroſolymę, ſed longius eſſe progrediendum & propagandum: Non enim ſolùm pertinet ad populum Iudaicum, ſed etiam ad omnes gentes. Ideo eas propheta facit mutuò ſe hortantes, vt ad Chriſtum aſcendant, qui erat legem omnibus daturus.

Et iudicabit gentes.) Hoc eſt, dabit ius euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio diſcretionis, diſcernens qui ſint boni, qui verò mali: & non omnes infideles pari pœna damnandos, ſed pro ſcelerum diuerſitate diuerſis tormentis cruciandos eſſe. Vel, iudicabit gentes, hoc eſt pro gentibus ad fidem conuerſis ſententiam feret contra calumniatorem dæmonem, cáſque in ſua iuſtitia abſoluet. Non enim ſemper iudicare aliquem eſt contra eum ſententiam ferre, ſed aliquando pro eo. Quod apertè indicat locus ille Dauidis in pſalmo.
Pſal.42. Iudica me deus & diſcerne cauſam meam. Vel vt poteſt etiam verti ex hebraico: & defende cauſam meam. Vbi Dauid vir iuſtus pietate & ſapientia præditus deum orat, vt cauſam ſuam defendat, eúmque ab hoſtibus liberet, à quibus ſe videbat falſis criminibus in inuidiam, & capitis periculum vocatum. Nec ſolùm hoc in loco, ſed in aliis inquit Eſaias Chriſtum gentes iudicaturum.
Infr.9. Ita enim ait capite nono: Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iuſtitia. Qui locus apertè de Chriſto
Infr.33. intelligitur. Et capite trigeſimotertio: Implebit Sion iudicio & iuſtitia. Et ca-
Infr.42. pite quadrageſimoprimo: Iudicium gentibus profert. Et Ieremias in hunc
Ierem.33. modum inducit deum patrem loquentem: In tempore illo germinare faciam Dauid germen iuſtitiæ, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra. Cum his locis
Ioan.3. pugnare prima ſpecie videtur id, quod ait Chriſtus apud Ioannem: Non miſit deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum. Quæ verba falſam Iudæorum opinionem redarguunt, exiſtimantium Meſſiam ſuum fore iudicem, regémque terræ, quemadmodum fuit Dauid &

uid & Salomon. Ipſe Chriſtus verus dei filius cuidam de quodam mundi ne- Luc.12.
gotio eum interroganti reſpondit: Quis me conſtituit iudicem & diuiſorem inter vos? vt eſt apud Lucam capite duodecimo. Et Ioannes refert eum aufugiſſe, Ioan.6.
cùm eum regem vellent conſtituere: Et Pilato reſpondit: Regnum meum non eſt Ioan.18.
de hoc mundo. Præterea Eſaias capite ſextodecimo, non in iudicio, ſed in mi- Infr.16
ſericordia præparandum eſſe Chriſti ſolium prædixit, Præparabitur, inquit, in
miſericordia ſolium eius. Et in pſalmo ſcriptum legimus: Vniuerſæ viæ domini Pſal.24.
miſericordia & veritas. Quamuis hæ authoritates cum ſuperioribus pugnare videantur, tamen attentius conſiderare ſi voles, videbis apertiſſimè nullam eſſe inter eas repugnantiam. Nam quotiens in diuinis literis hæ duæ voces copulantur, iudicium & iuſtitia, ſignificare ſolent non rigorem iuris, nec iuſtitiam, quam vindicatiuam appellant, ſed excellentem quandam adminiſtrandi viam & rationem, cùm omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam diriguntur. quod maximè conuenit excellentiſſimo illi rerum omnium moderatori & conſeruatori Deo noſtro, cuius conſilio & ſapientia mundi pulchritudo regitur & conſeruatur. Et quoniam hæc optima adminiſtrandi via in regno Chriſti conſpicitur, ideò prædictum fuerat à ſanctis vatibus eum impleturum eſſe Sionem iudicio & iuſtitia, hoc eſt eccleſiam ſuam præclarè gubernaturum. Quæ gubernandi ratio non repugnat nec aduerſatur miſericordiæ. Præterea iuſtitia accipitur in ſcriptura ſæpe pro iuſtificatione, quando gratia dei iuſtificamur. de qua iuſtitia poſſunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iuſtitia loquebantur. In hanc ſignificationem eam accipit apoſtolus, cùm ait in epiſtola ad
Romanos: Iuſtitia dei reuelatur in eo ex fide in fidem. Et in alio capite: Nunc Rom.1.
autem ſine lege iuſtitia dei manifeſtata eſt: iuſtitia autem dei per fidem in Rom.3.
Ieſum Chriſtum. Et ad Galatas: Si per legem eſt iuſtitia, Chriſtus igitur gra- Gal.2.
tis mortuus eſt. Et iuſtitia in hac ſignificatione nequaquàm miſericordiæ aduerſatur. Imò fieri non poteſt, vt ſine dei miſericordia quis à peccatis reſurgat, & iuſtificetur. Iudicium etiam ſæpenumero ſignificat actionem, qua quis ſeipſum iudicat: quemadmodum ait apoſtolus: Si nos ipſi iudicaremus, non
vtique à domino diiudicaremur. Significat etiam ipſorum ſcelerum damna- Rom.8.
tionem: cùm enim peccator eripitur, damnatur peccatum. Deus, inquit 1.Cor.11.
apoſtolus, mittens filium ſuum, de peccato damnauit peccatum. Hoc au- Rom.8.
tem iudicium, quo damnantur peccata, non eſt abſque Chriſti gratia & miſericordia. Colliges ex his Chriſti aduentum non fuiſſe in hominum iudicium & damnationem, ſed ſcelerum, de quo ea loca intelliguntur, quæ de primo Chriſti aduentu loquebantur. Ita poteris intelligere id, quod ait Chriſtus apud
Ioannem: Ego in iudicium veni in mundum. Et in alio capite: Nunc iudi- Ioan.9.
cium eſt mundi. Igitur hic locus Eſaiæ: Et iudicabit gentes, & Ille: Iudi Ioann.12.
cium gentibus proferet, & ſimiles, hunc poſſunt habere ſenſum: Chriſtus in eccleſia gentes ad fidem conuerſas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita: Chriſtus gentes iuſtificabit. Vel gentium peccata damnabit. Aſpicis igitur etiam in his locis, quæ pugnare videbantur, maximam cohærentiam & concordantiam inueniri

Et arguet populos multos.) Arguiſſe Chriſtum Iudæorum ſcelera planè indicat euangelica hiſtoria. Nec per ſe ſolum, ſed etiam per diſcipulos ſuos, quibus Spiritum ſanctum promittens dixit: Cùm venerit ille, arguet mũdum de peccato, &c. Ioan.16.
Hoc eſt vos diſcipuli mei Spiritu ſancto inflammati mundi ſcelera arguetis. Aſpicis hîc ſcelera reprehendere eſſe munus dei, eiúſque concionatorum. At multi ſunt, qui improborum ſcelera tegentes, & diſſimulantes, & quod peius eſt, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

Et conflabunt gladios ſuos in vomeres.) Deſcriptio eſt futuræ pacis: Acſi diceret: Tempore Meſſiæ magna pax ſpiritualis vigebit. Id prædictum fuerat

Psal.71. in psalmo : Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Nam viri iusti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus spirituali & euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia, ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intel-
Psal.85. ligitur id, quod dicitur in psalmo: Audiam quid loquatur in me dominus deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui cõuertuntur ad cor. Viderat vates non omnes hanc euangelicam pacem esse habitu ros, ideo ait: Super sanctos suos, & super eos, qui conuertuntur ad cor. Hanc pacẽ cœlites annuntiarunt, quando nascente Christo cecinerunt: Gloria in altissimis
Luc.2. deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis. Hæc est pax illa, quam Christus
Ioan.14. moriturus in testamẽto suo discipulis suis reliquit dicens: Pacem meam do vobis: pacẽ relinquo vobis. Sed considerandũ est cur describens hoc in loco Esaias hanc euangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces
Rom.6. conuertendas. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Non exibeatis, inquit, mẽbra vestra arma iniquitatis peccato, sed exibete vos deo tanquam ex mortuis viuentes, & mẽbra vestra arma iustitiæ deo. Ex quibus verbis apostoli apparet, mẽbra hominis flagitiosi esse gladios & hastas, quibus animam suam sauciat & vulnerat, cũ deberẽt esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus deũ
2.Cor.6. portaret, iuxta id quod ait idem apostolus: Glorificate & portate deũ in corpore vestro. Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres cõuerti, & hastas in falces, quã sensus omnes omniáq; nostra mẽbra, quæ sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mũdi & carnis, quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum domini operibus charitatis scindentes & arantes, vertíq; in falces fructus pietatis deo gratissimos metentes. Et hoc modo spirituali arq; euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefariarum cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quę fuit tempore Augusti, quando Christus natus est. Tunc enim Iani fores Romæ clausæ sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

Domus Iacob venite.) Prædixit propheta montem illum altissimum Christum deum nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, & euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quem domũ Iacob *in præsenti vocat.* Inuitat igitur Iudæos, & hortatur vt accedant ad Christum, recipiant euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina, & veritate. Nos verò omissis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hactenus deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus incensi, fuimus in magna prauitate versati, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, &
Psal.33. ambulemus in lumine dei nostri. Accedite ad eum, inquit diuinus Psaltes, & illuminamini. Non enim patietur deus, nos lumen sapientiæ requirentes ober rare, quin potius oculos nostros aperiet, & errantibus viam consequendæ immortalitatis ostendet.

Proiecisti enim.) Sensus est, Eam ob causam Hebræos hortor domine deus, vt mecũ tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari: tu enim propter eorũ scelera eos proiecisti. Quę autem ea sunt scelera explicat cùm ait: Quia repleti sunt, nempè peccatis, vt olim quando vitulum coluerunt, séq; nefariis vitiis contaminauerunt, & auguriis, magicísq; artibus more Palęstinorum coinqui-
Deut.18. narunt. Præceperat enim deus illis, ne talibus artibus vterentur.

Pueris alienis adhæserunt.) Quidam hoc de turpissimo contra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se Iudæi Gẽtibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt, alieni à deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ita explanari: Communicauerunt

cauerunt cum alienigenis infidelibus, eorúmq; familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

Repleta est terra argento & auro.) Damnat auaritiam. Nemo enim, vt ait Christus, potest seruire deo & mammonæ. Et quoniam auarus nunquam satiatur, in- Matth.6.
quit thesaurorum non esse finem, hoc est nunquam expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius eas apperunt. Auarus, vt
Eccl.5. ait Salomon, non impletur pecunia. Animaduerte. Non dicit repletum est cor auro & argento, sed repleta est terra. Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur? Non sine causa Plato & Architas Tarẽtinus animum hominis cupidi perforato vasi similem esse *simile*
dixerunt ob insatiabilem atque infinitam voraginem appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figuram habet rotundam, cor verò pyramidalem. Est enim perspicuum figuram sphæricã pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur, cùm deo fruemur in gloria. Satiabor, inquit vates sanPsal.16. ctus, cum apparuerit gloria tua. Cùm igitur caducæ diuitiæ non solum animum non expleant, sed in dies accendant, cur eas tantoperè concupiscis? cur deo neglecto ad eas aspiras & raperis incredibili cupiditatẽ inflammatus? Cur quæris thesauros in terra, cùm patrẽ habeas in cœlo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum angustiis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere inclusam vitam pau*simile*
perum? Quid dico? imò sepultam. Quid est arcula auari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur sepe- Matth.6.
lis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tuiipsius. Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere non potest, qui est ipsa veritas. Cùm autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissime colligitur teipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias: asserit eam ob causam esse populum à deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argen- Coloss.3.
to, nec erat thesaurorum finis: est enim auaritia, vt ait diuus Paulus, idolorum 1 Tim.6.
seruitus. Et in alio loco asserit cupiditatem esse omnium malorum radicem. Vt *simile*
terra quæ auri & argenti venas habet, aliis in rebus sterilis est & inculta, sic auari diuitiis affluentes, metalláque in animo portantes nullum bonum fructum producere consueuerunt. Fit enim plerúnque vt magnas diuitias insolentia & impietas consequantur.

Equis.) Respuit deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum mul- Deut.17.
titudinem. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite decimo septimo. Vult deus vt in ipso, non autem in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus.

Incuruauit se homo, & humiliatus est vir.) Per hominem intelligit eum, qui est obscurus, & humili loco natus: per virum verò, nobilem, & illustri laude celebratũ. Ait igitur tam plebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quæ ipsi finxerant, supplices accessisse, verúmque deum repudiasse.

Ne ergo dimittas eis.) Non est imprecatio, sed vaticiniũ. Non petit à deo ne parcat Iudęis, sed vaticinatur non esse deum peccata illis condonaturũ, quoniam ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodem modo id, quod dixerat
Psal.108 regius vates: Fiant eius dies pauci, & episcopatium eius accipiat alter, non fuit imprecatio, qua obsecraret deum vir sanctus vt aliquem tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem. Ita enim locum
Act.1. illum interpretatur in Actis apostororũ eorum princeps & ecclesiæ pastor. Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ non ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur: sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. Huic expositioni fauet versio Pagnini habens: Et non parces eis. Non dicit: Ne parcas: sed non parces.

Ingredere in petram, & abſcondere in foſſa humo à facie ti-
C *moris domini, & à gloria maieſtatis eius, Oculi ſublimis homi-*
nis humiliati ſunt, & incuruabitur altitudo virorum: exaltabi-
tur autem dominus ſolus in illa die. Quia dies domini exercituum
ſuper omnem ſuperbum & excelſum, & ſuper omnem arrogan-
Pſal.16. *tem, & humiliabitur. Et ſuper omnes cedros Libani ſublimes &*
B *erectas: & ſuper omnes quercus Baſan: & ſuper omnes montes*
excelſos, & ſuper omnes colles eleuatos: & ſuper omnem turrim
excelſam: & ſuper omnem murum munitum: & ſuper om-
nes naues Tharſis: & ſuper omne quod viſu pulchrum eſt. Et
incuruabitur omnis ſublimitas hominum, & humiliabitur alti-
tudo virorum.

Ingredere in petram.) Hortatus eſt propheta Iudæos, vt in Chriſtum crederent. ſed quoniam præuidit eos in ſua infidelitate & perfidia permanſuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum eſſe: & eam ob cauſam eſſe Hieroſolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Eſaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, ſeque ab exercitu Romanorum in ſpeluncis & cauernis ſubterraneis abſcondant. Huius timoris & vaſtitatis meminit diuus Lucas, apud quem
Luc.23. ita Chriſtus ait: Tunc incipient dicere montibus, Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos. Quidam hoc intelligunt de euerſione Hieroſolymæ per Chaldæos. Nos in noſtris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Chri-
1.Cor.10. ſtus eſt. Ad eum confugiamus: ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutiſſimum contra omnes huius mundi procellas & tempeſtates.

A facie timoris domini.) Vaſtitatem Hieroſolymæ domini timorem appellat, quoniam ibi ſe oſtendit deus iratum & valde timendum. Appellat etiam gloriam maieſtatis eius, quoniam ipſe per Romanos Iudæis infidelibus, omníque ſcelerum genere aſtrictis interitum & perniciem inferebat. Tunc enim deus ſuam potentiam & gloriam oſtendit, quando impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòſt verbis aliis.

Oculi ſublimis hominis humiliati ſunt.) Deſcribit Hieroſolymæ luctuoſum excidium. Ibi, inquit, non ſolum homines obſcuri & abiecti in gemitu & lachrymis verſabuntur, ſed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbiſſimas. Supplicio & interitu pœnas ſuæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vaſtabitur, & funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, & vt prophetiæ certitudinem oſtendat, quemadmodum mos eſt prophetarum.

Exaltabitur autem.) Iudæi abiicientur & proſternentur: ſolus autem deus magnus & ſublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum poſſit fugere nec
Infr.5. liberari. Idem ait capite quinto iis verbis: Exaltabitur dominus exercituum in
Pſal.9. iudicio, & deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia. Non differt ab hoc teſtimonio id, quod iis verbis canit clariſſimus vates: Cognoſcetur dominus iudicia faciens, in operibus manuum ſuarum comprehenſus eſt peccator. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum ſententiam etſi non reiicio: non tamen ita amplector, vt eam priori anteponam.

Dies domini exercituum.) Senſus eſt: In excidio Hieroſolymæ omnes elati, diuitiis affluentes, & potentia præſtantes, in quos oculi omnium erant coniecti,

ferro, aut flammæ, aut captiuitati ſubiicientur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, montibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharſis, & rebus aliis pulchritudine ſua oculos videntium oblectantibus. Diem domini exercituum ſuper omnem ſuperbum appellat Iudæorum vaſtitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec eſt nouum homines improbos & elatos cedris Libani comparari. Pſal.44. 36?
Vidi, inquit Dauid, impium ſuper exaltatum, & eleuatum ſicut cedros Libani.
Et Zacharias, Vlula, inquit, abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vaſtati Zach.11.
ſunt. Significari autem nomine quercuum Baſan homines diuites, oſtendit eo dè loco Zacharias dicens: Vlulate quercus Baſan, quoniam ſucciſus eſt ſaltus munitus. Quaſi diceret: Plorate vos, qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hieroſolyma delebitur bello luctuoſiſſimo veſtris ſceleribus conflato. Illud eſt ſciendum, Libanum, vt ait diuus Hieronymus, montem eſſe altiſſimum Phœnices: Baſan verò regionem eſſe Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus eſt rex Baſan.

Et ſuper omnes montes.) Nomine montium ſignificari homines improbos oſtẽ- Ezech.6.
dit locus Ezechielis ita habens: Hæc dicit dominus deus montibus & collibus: Ecce ego inducam ſuper vos gladium, & diſperdam excelſa veſtra. Intelligi etiam
eoſdem per turres ſignificat locus apud Eſaiam capite 30. inquiens: Et erunt infrà 30.
ſuper omnem montẽ excelſum, & ſuper omnem collem eleuatum riui currentiũ aquarum, in die interfectionis multorũ, cùm ceciderint turres. Hoc eſt, Dabit tibi deus bonorũ abundantiam, cùm adeptus fueris victoriam, & hoſtes tui fortiſſimi Ierem.1.
corruerint. Fortitudine quoq; & potẽtia pollentes murus appellantur. Ita apud Ieremiam: Ego dedi te murum æreum ſuper omnem terram. Appellantur præterea
naues, vt eſt apud Eſaiã, Vlulate naues maris: quod alij verterunt, naues Tharſis. Infrà 23.
Non naues vlulant, ſed homines nauibus cõparati. Vides igitur locos è media ſcriptura depromptos & repetitos oſtẽdentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Baſan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharſis eſſe comparatos.

Et incuruabitur omnis ſublimitas hominum.) His verbis oſtendit præcedentia de hominibus dicta eſſe.

Et eleuabitur Dominus ſolus in die illa. Et idola penitus conte- D
rentur. Et introibunt in ſpeluncas petrarum, & in voragines terræ à Luc.23.d. Oſe.10.b.
facie formidinis domini, & à gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit Apoc.9.b.
percutere terram. In die illa proiiciet homo idola argenti ſui, & ſimu-
lachra auri ſui, quæ fecerat ſibi, vt adoraret talpas & veſpertiliones.
Et ingredietur ſciſſuras petrarum, & in cauernis ſaxorum à facie Infrà 31.d.
formidinis domini, & à gloria maieſtatis eius, cùm ſurrexerit percu-
tere terram. Quieſcite ergo ab homine, cuius ſpiritus in naribus eſt, Luc.23.e.
quia excelſus reputatus eſt ipſe.

Idola penitus conterentur.) Fuiſſe ſæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis terrimis contaminatos, & eam ob cauſam fuiſſe à Chaldæis captos & afflictos, eſt omnibus vetus teſtamentum legentibus planum & perſpicuum. Prædicit ergo Eſaias in illa Hieroſolymæ vaſtitate per Chaldæos eſſe idola, in quibus Iudæi ſpem ſuam collocauerant, conterenda. Poterit etiam hoc de euerſione per Romanos explanari: & per idola poſſunt intelligi diuitię. Id enim in quo quis beatitudinem conſtituit, & quod colit, relicto deo, poteſt idolum appellari. Et diuus Epheſ.5. Coloſ.3.
Paulus auaritiam, idolorum ſeruitutem appellat.

Cùm ſurrexerit percutere terram.) Id eſt, cùm deus euerterit Hieroſolymam. Po-

teſt etiam de extremo iudicio intelligi. Exiſtimo tamen aptiorem eſſe primam interpretationem, quoniam in principio capitis non ait ſe ſuper vniuerſum orbẽ, ſed ſuper Iudam & Hieroſolymam vaticinari.

In die illa proiiciet homo idola.) Tantus erit metus, vt homines diuitiarum ſuarum, & idolorum auri & argenti obliuiſcantur, dummodo vitæ conſulant. Hæc idola appellat talpas & veſpertiliones. Ad id amentiæ & cæcitatis perducti ſunt Iudæi, vt imagines colerent ſerpentium, & aliorum brutorum animalium. Vide quid adorabant, talpas & veſpertiliones, animalia cæca, abiecta, & inutilia. Cùm ipſi in tenebris iacerent, ea colebant animalia, quæ ſolem videre nequaquam poſſunt, eíſque preces & cultus ſanctiſſimo numini debitos adhibebant.

Et ingredietur ſciſſuras petrarum.) Repetit id, quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorum inhæreret. Opus enim erat, vt tantæ calamitatis memoriam nulla vnquam deleret obliuio.

Quieſcite ergo ab homine.) Epiphonema eſt totius huius capitis. Ac ſi diceret: Quoniam in nouiſſimis diebus oſtendetur mons ille altiſſimus eccleſiæ fundamentum omnes alios montes facile ſuperans, ad quem concurſuræ ſunt omnes gentes eius celſitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus eſt nouam legem, quoniam vos ô Iudæi, ſi eum non receperitis, eſtis in luctuoſiſſimum excidium incurſuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniam venient dies in quibus Hieroſolyma ob veſtra impia facinora eſt penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Meſſiam veſtrum ad interitum vocetis. Quieſcite ergo offendere hominem, cuius ſpiritus in naribus eſt: id eſt qui iram ſuam vobis oſtendet: quia excelſus reputatus eſt ipſe. hoc eſt quia magnus & potens eſt, qui vos poterit facilè vaſtare. Habere ſpiritum in naribus eſt iratum eſſe. Dicens: Quieſcite ab homine, oſtendit Chriſti humanitatem: dicens autem: Quia excelſus reputatus eſt ipſe, oſtendit eius ſanctiſſimum numen. Ac ſi diceret: Videte ne Chriſtum contemnatis verum deum & verum hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnem veſtram rempublicam labefactare, & penitus extinguere. Poteſt hoc ita etiam explanari: Quieſcite à Chriſti blaſphemiis, qui etſi in naribus habet ſpiritum, hoc eſt, etſi homo eſt, & ſpirat, & halitum naribus trahit, vt cæteri homines: tamen ſecundum diuinam maieſtatem excelſus eſt & altiſſimus. Præuidebat diuinus vates eſſe Hieroſolymam ciuitatem florentiſſimam euertendam ob
ſimile Iudæorum in Chriſtum odium & impietatem. Vt enim in ſeminibus cauſa eſt plantarum, ſic luctuoſiſſimi excidij Hieroſolymæ cauſa fuit ſcelus illud teterrimum & impiiſſimum, quod in Chriſti nece admiſerunt. Et eam ob cauſam eos hortatur propheta, vt ſaltem cùm ſe viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, ſuúmque ſtatum labefactatum & radicitus euulſum, oculos aperiant, & aſpiciant aliquando ſe ob ſuam impietatem in tam acerbis ærumnis verſari: & deſiſtant à ſua contumacia non à magnitudine animi orta, ſed à malitia, perfidia, & ſuperbia inducta. At obſtinati homnines nolunt moneri, nec ſe hoc ſaluberrimo prophetæ conſilio inſtruere: imò in ſuis ſynagogis Chriſtum blaſphemant, & in ſuis animis iterum atque iterum occidunt.

Annotationes ex hebræo in CAPVT II.

Repleti ſunt vt olim.) In hebraico eſt מִלְּאוּ מִקֶּדֶם maleu mikkedẽ. Nomẽ קֶדֶם
Pſal.76. ſignificat anterius, initium, antiquum, vt in pſalmo: Cogitaui dies antiquos. Vnde accipitur aliquando aduerbialiter, & ſignificat olim, in quam ſignificationem accipitur ab interprete noſtro. Sed quoniam mundi pars orientalis appellatur anterior, & mundi principium, quemadmodum occidentalis appellatur poſterior,
Num.23. & mundi finis ideò hoc nomen pro oriente ſiue orientali plaga accipitur, vt Numero

merorum. 23. De montibus Orientis. Et illud Exodi: Flante vento vehementi, *Exo.14.*
poterat verti: flante vento orientali: eſt enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hũc modum Pagninus: Superſtitione repleti ſunt prę Aramæis, qui ſunt ad orientem Iſraeli. Multa verba addidit quæ non ſunt in hebraico, vt ſenſum, quẽ hebraico contextu incluſum putauit, exprimeret. Non enim verbũ ex verbo tranſtulit, vt nõnulli exiſtimant, ſed ſæpe potius ad ſenſum, quàm ad verba reſpicit. Poteris vertere: Repleti ſunt prę Chaldęis, ſubaudi ſuperſtitiõe, vel magica, vel peccatis in cõmuni. Vel ita: Abundant magica pluſquam orientales.

Et pueris alienis adhæſerunt.) In hebraico eſt: וּבְיִלְדֵי נֵכָרִים יַשְׂפִּיקוּ Vueialde nochrim iaſpiku. Tota huius loci difficultas eſt in nomine hoc יֶלֶד ob *4.Reg.4.*
eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Regum. 4. Cernit autem puer. Quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. ſignificat etiam filium, *1.Reg.1.*
vt 1. Regum. 1. Hannæ autem non erant liberi. Deriuatur enim à verbo יָלַד, quod ſignificat gignere & parere. Et quoniam cor generat cogitationes, conſilia, inuentiones, & ſcientias, ideo omnia hæc ieladim appellantur. Vnde poteſt verti: Et cogitationibus, aut conſiliis, aut inuentionibus, aut ſcientiis alienorum adhæſerunt. vel ſe totos dediderunt. Reprehendit Iudæos quia omiſſis diuinis monitis, contempta dei lege magicis artibus, & gentium ſuperſtitionibus operam dabant: eorúmque conſilia & inuentiones ſequebantur, quæ eos à vera virtutis via. ab honeſta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebant. Hoc deplorabat alius propheta dicens: Et commiſti ſunt inter gentes, & didicerunt opera *Pſal.105.*
eorum, & ſeruierunt ſculptilibus eorum, & factum eſt illis in ſcandalum. Pagninus vertit: In ſcientiis alienis fuerunt ſufficientes. Sed quoniam nomen יֶלֶד ſignificat etiam imaginem, poteſt rectiſſimè verti: Et imaginibus alienorum applauſerunt, ſeu operam dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & ſimulachra conficiebant: nulla erant gentium ſculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerent. Eſt enim impium ſcelus imagines latria adoratione, quæ ſoli deo debetur, adorare. Quanquam eſt pium & debitum ſanctorum imagines venerari & ſuſpicere, non tanquam idola, ſed tánquam eorum repræſentatrices, qui in hac vita deo ſeruierunt, eóque in altera fruuntur.

Quia excelſus reputatus eſt ipſe.) Pro quia excelſus, eſt in hebraico כִּי בֶמָּ ה Ci vammeh. Hæc dictio בָּמָה ſignificat excelſum, in quam ſignificationem ac- *1.Reg.9.*
cipitur primo Regum nono: Antequam aſcendat excelſum: & in pſalmo: Et ſuper excelſa ſtatuens me: & aliis in locis. Quam ſignificationem in præſenti ſecutus eſt, & rectè quidem, diuus Hieronymus, qui ita tranſtulit, vt eſt in vulgata *Pſal.17.*
editione. Sed quoniam dictio מָה ſignificat quid, & בְּ ſignificat in, exiſtimauit Aquila hoc in loco eſſe duas dictiones: qua ratione adductus tranſtulit: in quo dicens. Quia in quo reputatus eſt ipſe? Pagninus vertit: Quid enim reputationis eſt ipſe? Ego credo multò rectiorem eſſe noſtram verſionem communem: & quia nomen hebraicum excelſum ſignificat, vt oſtendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Chriſti celſitudinem & excellentiam oſtendit.

Miror Pagninum virum doctiſſimum hoc in loco & à vero ſenſu, & à veritate hebraica receſſiſſe. Tolerabilior eſt Aquilæ verſio hoc in loco. Sed primæ ſunt communi verſioui meo quidem iudicio hoc in loco tribuendæ.

Argu

Argumentum capitis III.

Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorúmq; reipublicæ turbulentum ac seditiosum statum ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effrenatam immanitatem. Præcinit Dei iustitiam & misericordiam, ostendens esse impios suorum scelerum pœnas daturos, iustos verò præmiis afficiendos. Inuehitur in adulatores. Minatur diem extremi iudicij. Tandem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænuntiat.

CAPVT III.

A *Cce enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, iudicem, & prophetam, & ariolum, & senẽ, principem super quinquaginta, & honorabilem vultu, & consiliarium, & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici. Et dabo pueros principes eorum, et effœminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, et vnusquisque ad proximum suum. Tumultuabitur vir con-*
B *tra senẽ, et ignobilis contra nobilem. Apprehendet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, et dicet: Vestimẽtum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua. Respondebitque in die illa dicens: Non sum medicus, et in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.*

EXPLANATIO.

Ecce enim.) Hortatus fuerat Iudæos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderent: Nam etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus
Hebr. 1. enim est deus, splendor gloriæ, vt inquit diuus Paulus, & figura substantiæ eius.
1. Corin. 2. Ipse est infinitæ sapientiæ pelagus, & illa dei sapientia, de qua idem Paulus, Loquimur, inquit, dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit deus ante secula in gloriam nostram. Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob causam venturum præuidebat. Et est sensus: Quoniam vos ô Hebræi contempturi estis Messiam vestrum: ideò in luctuosissimam calamitatem incidetis. Auferet à vobis dominus viros fortes, prophetas, nobiles, prudentes, consiliarios, & eloquentes: & regnabunt pueri, & labefactabitur reipublicæ status, & tota deniq; ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cùm ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationũ quondam vixisset, neque esset natio vlla tam ampla & illustris, quæ deos præsentes haberet, quemadmodum Hebræi deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionem impiè violaturos, & in summam calamitatem incursuros, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret,

daret, potuisse lachrymas continere. Videbat enim fore vt funditus deleretur respublica illa Hebræorum quondam florentissima, qua nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapientia illustrior, & rerum gestarum gloria præstantior. Sed fuit æquum, vt Iudæi, qui veram lucem neglexerunt, qui lumẽ illud de lumine Christum deum nostrum repudiarunt, lumine cælesti priuati in tenebris versarentur, & hostiles insidias, luctuosissimum excidium, infamiam, & dedecus, malorúmque omnium tempestatem declinare nequaquam possent. Sed fuerunt à Romanis victi & oppressi, atque amplissimis dei beneficiis orbati. Quod cernens propheta has voces emittit: Ecce enim dominator, &c. Particula, Enim, indicat hoc caput à superiore pendere.

Validum & fortem.) Abstulisse deum à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ, & antiquorum monimenta. Poteris etiam per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediuntur, appetitum vincentes, & aduersus vitia pugnantes, qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirum est hos ablatos fuisse à Iudæa: vbi nanque Christus non est, ibi deest vera fortitudo, Solùm ille, qui verè fortis est, potest dicere cum Paulo: Omnia possum in eo, qui me confortat: hoc est, qui me fortem atque po- Philip. 4.
tentem efficit. In te, inquit regius vates, eripiar à tentatione, & in deo meo trans- Psal. 17
grediar murum.

Omne robur panis.) Hoc est spoliaturus est deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustentatur. Fuit enim in obsidione per Titum & Vespasianum, vt refert Ioseph us, incredibilis fames. Per panem & aquam intelligi omne alimentum indicat locus libri quarti Regum capite sexto, ita habens: Pone 4. Reg. 6.
panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domum suam: Appositáque est ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt. Et li- 1. Reg. 14.
bro primo Regum narrat diuina historia, Ionatham comedentem fauum mellis præceptum patris fregisse dicentis: Maledictus qui comederit panem vsque ad vesperam. Vbi vides nomine panis intelligi etiam fauum mellis, & omnem cibum. In hanc significationem accipitur à diuo Luca dicente: Cùm introisset Iesus in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem, Nam apud Hebræos panis appellatur lechem à verbo lacham, quod significat comedere. Vnde quicquid comeditur, panis appellatur. Poteris etiam per hunc panem Christum intelligere de seipso dicentem: Ego sum panis viuus qui de cœlo descendit. Hic Ioan. 6.
est panis ille, de quo Salomon in Prouerbiis, Iustus, inquit, comedit, & replet ani- Prouerb. 13.
mam suam, venter autem impiorum insaturabilis est. Quem locum diuus Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbum dei intelligi, vt hæc fames eâ sit, de qua ait per alium prophetam deus: Ecce dies venient, dicit Amos. 8.
dominus, & emittã famem in terram, non famem panis, neque sitim aquę, sed audiendi verbum dei. Qui tali fame laborant carentes epulis cœlestibus, peregri- Genes. 12.
nantur, & in Aegyptum descendunt, vbi Pharaoni deseruiunt. Refert diuina scriptura descendisse Abrahamum in Aegyptum, ibique fuisse peregrinatum: cúmque Aegyptij Saram eius vxorem viderent, eiúsque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt: Qui, vt Abrahami mœrorem leniret, eum muneribus oblectauit. Fames hæc causa fuit, vt Abrahamus figura.
patriam relinqueret, & ingrederetur Aegyptum, vbi vxore rapta, traditáque Pharaoni peregrinaretur. Etsi Abrahamus in descensu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia descendunt. Aegyptus mundus est, Pharao diabolus, Sara anima nostra, serui Pharaonis illi animam nostrã tradentes nostri effrenati appetitus sunt. Nos illi sumus, qui fame verbi dei oppressi, omissa diuina lege in Aegyptum, hoc est in mundi scelera descendimus, vt ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima nostra ab indomitis appetitibus,

bus, & effrenatis cupiditatibus, diabolo seruimus nos falsis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deleniti raptum animæ nostræ aut non sentiamus, aut saltem dissimulemus. In quibus verbis est magnoperè aduertendum, non dixisse scripturam Abrahamum in Aegyptum iuisse, sed descendisse. Peccare enim descendere est, & in præceps ruere. Id existimo significare scripturam, cùm refert dixisse deum Isaac, ne in Aegyptum descenderet. Est etiam
Gen.26. attendendum, & menti ac memoriæ mandandum, non dixisse scripturam, vt ibi habitaret: sed vt ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato astringimur, à cœlesti patria exulamus. At viri iusti etsi corpore in terra viuunt, a-
Philip. 3. nimo tamen in cœlo commorantur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens:
Psal. 121. Nostra conuersatio in cœlis est. Et regius ac sanctus vates: Stantes erant pe-
simile. des nostri in atriis tuis Ierusalem. Vt enim Sol, licet terram radiis contingat, in cœlo tamen est, sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cœlestia sunt contemplatur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibíque iam tanquam in patria quodámmodo habitat, vbi illi in perpetuum viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis deus ô Iudæi panem & aquam, sed omne robur panis, & omne robur aquæ. Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris testamenti scripturam, sed absque intellectu: quoniam Christum Iesum saluatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tanta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

Et iudicem.) Nam cùm Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

Prophetam.) Propter cædes prophetarum, aliáque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderant, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetæ, qui futura prædicerent, eósque consolarentur. At post Christi mortem nullum penitus prophetam habuerunt. Ex quo colligitur quantò grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserunt, siquidem propter illud fuerunt prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo, sine diuina oblectatione.

Ariolum.) Id est præscium, & coniectorem futurorum, qui coniectura, signis, & prouidentia, futura tanquam ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem. Septuaginta verterunt coniectorem.

Senem.) Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laertius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis
simile. ad pulchrum & magnificum reipublicæ statum pertinentibus. Vt enim aqua vino admista illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatem & impetum coercentes. Poteris etiam hanc senectutem non ad annos & ætatem, sed ad virtutem & consilium referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos, multi senes reperiuntur ætate, nullus tamen virtute & sapientia.
Dani.13. Apud Danielem duos senes inuenies, si caniciem respicias: iuuenes verò, si eo-
Num.12. rum effrenatam libidinem intuearis. Moysi præcepit deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Non igitur canos, sed prudentes, & virtute præditos

præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudẽtia & virtus: & vt in libro Sapientiæ scriptum est, Cani sunt sensus hominis. Sap.4.

Principem super quinquaginta.) Ita vocabatur qui in bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis deus omnem virum, qui bellum ducere & instruere possit.

Honorabilem vultu.) Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius authoritatem suspiciat.

Consiliarium.) Id est, Non erit Hierosolymæ qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit propheta inopiam consilij. Nisi enim habeas, qui tibi consilij copiam faciat, téque monitis iuuet & instruat, facilè rues & in errores varios incides: Si rempublicam gubernes, eam facilè labefactabis & scindes. Nam vt gubernator nauis optimos quærit nautas, *simillia*
& architectus peritissimos inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quęrere debet, quorum consilio vtatur, qui opibus sapientiæ floreant, & in excellentissimarum virtutum studia incumbant. Salomon ille, qui non solùm homines suę ætatis, sed posteros etiam, & antiquitatis memoriam sapientia superauit, ita in
Prouerbiis scriptum reliquit: Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia. Prouer.13.
Et paulò pòst: Astutus omnia agit cum consilio. Et alio in loco: Dissipantur cogi- Prouer.15.
tationes, vbi non est consilium: vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.
Homo absque consilio est nauis gubernaculo destituta, omnibus ventorum agi- *simile*
tationibus exposita. Sed in electione consiliariorum est magna cura adhibenda.
Non minor prudentia requiritur ad consilium petendum, quàm ad dandum.
Tales consiliarios poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ob cau- Eccle.6.
sam dicit scriptura in libro Ecclesiastici: Multi pacifici sint tibi, & consiliarius
sit tibi vnus de mille. Vt enim Zeuxis pictor insignis imaginem Iunonis pictu- *simile*
rus inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinque solùm elegit, quarum pulchritudinem imitaretur, vt viri docti approbatis historiis memoriæ prodiderunt:
sic à pluribus pauci nobis eligendi sunt, quorum consilio & sapientia instruamur, & quorum vitam imitemur. Et quemadmodum preciosus adamas nihil *simile*
amittit nec ex virtute, neque ex precio, si puro auro inseratur & copuletur,
imò æstimationem auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno consilio nitatur: quin potius quò magis sapientium adhæret sententiæ, eò redditur illustrior
& præstantior. Sed vt non decet excellentem gemmam cum sordido ferro
coniungi, sic non decet ab hominibus impuris & insanis consilum suscipere.
Eam ob causam referunt diuinæ literæ regem Roboam decem tribus amisisse, 3.Reg.12
quia repudiatis senibus, iuuenes in consilium adhibuit, quibus libenter acquieuit. Socrates apud Platonem in dialogo, qui inscribitur Theages, consilium rem sacram vocat.

Sapientem de architectis.) Quãquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamen ad spirituales magistros referri, qui ecclesiastici ædificij structuris
præsunt. Talis erat apostolus Paulus, qui de se ipso, Vt sapiens, inquit, architectus 1.Cor.3.
fundamentum posui. Amissis Iudæorum architectis omnis ædificandi gratia ad ecclesiam translata fuit.

Prudentem eloquij mystici.) Hoc est oratorem eloquentem. Est enim perspicuum, multum prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam si præterita tempora respiciamus, & annalium memoriã replicemus, inueniemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmissimas societates atque excellentes amicitias comparatas.

Et dabo pueros principes eorum.) A principio capitis vsque ad hunc locum loquebatur propheta: nunc autem repentè deus introducitur loquens more prophetarum. Non solùm, inquit deus, auferam à vobis viros fortes, prophetas, senes,

consiliarios,sapientes,& eloquentes:sed etiam,quod est vestræ vastitatis apertissimum signum,dabo vobis pro eis pueros & effœminatos,qui dominentur. Vę tibi terra,inquit Salomon,cuius rex puer est,& cuius principes manè comedũt. Beata terra cuius rex nobilis est,& cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum,& non ad luxuriam. Et quemadmodum paulò antè senem non ætate, sed prudentia & virtute iudicandum esse dicebamus,sic hoc in loco de puero dicendũ est. Timotheus adolescẽs erat.ait enim illi apostolus: Nemo adolescentiã tuam contemnat:nihilominus tamen ab ipso apostolo episcopus constitutus est potius quã multi alij,qui eum annis & canicie anteibant,quoniã erat sapientia & virtute canus. Quid opus est multis ? Idem apostolus in epistola prima ad eũdem Timotheum describẽs episcopi qualitates nullam omnino facit ætatis mentionẽ. Nam si episcopus est iustus, & pius,& prudens, senex est. Oportet tamen eã habere ætatem,quæ est à pontificio iure constituta. Lege primum Ieremię caput,& videbis deum prophetæ dicenti se esse puerum ita respondentem: Noli dicere quia puer ego sum, quoniam ad omnia,ad quæ mittam te, ibis. Illud est præterea aduertendum,vt ex hoc loco colligitur,deum permittere, vt iniqui homines imperent propter populi scelera. In libro Iob ita de deo scriptum est : Qui regnare facit hypocritam propter peccata populi.

Ecclesiast.10. 2.Tim.4. 2.Tim.3. Ierem.1. Iob 34.

Et corruet populus, vir ad virum.) Hoc est vir contra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapiẽtibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi confusionem. Vbi non est gubernator,corruet populus,ait Salomon in Prouerbiis. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis:Regnãtibus impiis ruinæ hominum. Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit,erit ordo. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis cõtra nobilem: nulla erit ratio nec ætatis,neq; dignitatis,nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco commoti magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suspicere deberent,impetum facient. Hæc omnia acciderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos:cùm populus,vt refert Iosephus,fuit in tres partes distractus & diuisus,& ad intestinas seditiones conuersus.

Prouer.11. Prouer.28.

Apprehendet enim vir fratrem suum.) Fratres in diuinis literis dicuntur non solùm ex iisdem parentibus orti, sed etiam ex eadem familia. Abraham & Lot cum non essent ex iisdem parentibus geniti,sed ex eadem familia,fratres appellantur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus: Vnusquisq; volet regem constituere sibi propinquũ & familiarem. Et dicent singuli singulis,quos viderint ditiores : Quoniam vestes habes,hoc est,quoniam opes tibi sunt,esto rex noster. Tuere nos ab hac miseria & ruina. Non quærebant publicam vtilitatem, sed omnia ad sua propria commoda referebant. Vnusquisque eligere cupiebat non eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior : sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione coniunctior, vt suis propriis rebus consuleret: cum deus in libro Deuteronomij ita dicat : Eum regem constitues, quem dominus deus tuus elegerit. Animaduerte. Non dicit : quem tu appetitu ductus elegeris:sed quem deus elegerit. Non enim deus omnes eligit:ipse enim per Oseam inquit : Ipsi regnauerunt, & non ex me : principes extiterunt, & ego ignoraui. Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis vnusquisque non dei honorem,& cõmunem vtilitatem,sed proprium cõmodum respexerit. Iudæi, cùm gubernarẽtur à iudicibus,hæc verba fecerunt Samueli, vt in libro primo Regum est literis mandatum : Constitue nobis regem, vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Qua petitione, vt ibi narrant literæ diuinæ, deum grauiter offenderunt. Non quòd regem habere vellent,vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum : sed quia non dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt : Constitue nobis regem,vt possimus

Gen.13. Deut.17. Ose.8. 1.Reg.8.

possimus dei religionem melius conseruare : sed sicut vniuersæ habent nationes. Ideo regem volebant,vt viuerent sicut gentes à vero deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebant,qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permiteret. Et in libro Numerorum dicebant: Constituamus nobis ducem, & reuertamur in Ægyptum. Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Ægyptum reuerti : cùm deus Deuteronomij 17. præciperet ne rex populum in Ægyptum reduceret. Væ illis qui tales eligunt præsules, qui illis permittant ad Ægyptum, hoc est ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti : qui in electionibus non animarum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiunctam quærunt.

Num.14. Deut.17.

Respondebitque in die illa.) Qui principem constituere desiderabant, eum locupletiorem esse comparatione sui videbant: electus verò intuens suam inopiã & imbecillitatem, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundantem. Tu verò qui præsul constitueris, aspice miseriam tuam, & si neque medicus es, vt possis animorum languoribus mederi, quin potius ægritudinibus laboras, nec diues es virtute & sapientia,vt possis esurientibus alimentum spirituale tribuere, cur præfecturam concupiscis ? cur non cessas magistratus ambire ? cur dignitates perquiris ? cur fragilitatem tuam non intueris? Quot hodie sunt, qui falsæ gloriæ & dignitatis stimulis agitati, se diuites & medicos iactant, & amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur : cùm inopia & omni ægritudine laborent, sintque omni dignitate penitus indigni. Fit enim, vt dum ambitiosi homines principatum ardenter appetunt & inquirerunt, omnia ornamenta veræ dignitatis amittant. Dicant id, quod dicebat Moyses ille virtute & sapientia præstanti : Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Israel de Ægypto ? Et paulò pòst : Obsecro domine mitte quem missurus es. Dicant id, quod hic habetur : Non sum medicus, & in domo mea non est panis, nec vestimentum. Hæc domus anima est, hic panis est salutaris doctrina, hæc vestis charitas est, de qua Christus apud Matthæum, Quomodo, inquit, huc intrasti non habens vestem nuptialem ? Et Petrus apostolus : Charitas operit multitudinem peccatorum.

Exod.3. Mat.22. 1.Pet.4.

Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit : quia lingua eorum, & adinuentiones eorum contra dominum, vt prouocarent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis : & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala. Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet. Væ impio in malum : retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Populе meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum dominus, & stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. Vos enim depasti estis vineam meam, & rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit dominus deus exercituum ?

C

Apoc.2.b Luc.21.f

Ruit enim Ieruſalem.) Verba ſunt prophetæ cauſam reddentis cur homines oblatum imperium recuſarent, quoniam tanta erat calamitas, vt nullum propè remedium appareret. Dicit ergo tam calamitoſi & crudelis excidij cauſam fuiſſe Iudæorum impietatem & contumaciam, qui deum linguis ſuis graiodn.8. uiter offenderant. Vocauerunt eum Samaritanum, dæmonem habentem,
Mat.27. ſeductorem, & alia multa, quibus eius nomen gloriámque extinguere conabantur. Docet hic locus peccata eſſe cauſam cur deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim florentiſſimæ extiterunt. Propter Græcorum ſcelera permiſit Deus totam Græciam & ſapientiæ, & rerum geſtarum gloria quondam celeberrimam, vbi vixerunt viri ſancti, in omni virtutum genere excellentes, & ſapientia præſtantes, in manus impiorum Turcarum veniſſe. Deflexerant enim Græci ab inſignibus antiquorum virtutibus ad vitia deteſtanda. Ideò fuerunt victi, & capti à Turcis nominis Chriſtiani hoſtibus acerrimis, magis noſtris ſceleribus, quàm ſuis viribus pugnantibus.

Agnitio vultus eorum reſpondebit eis.) Hoc eſt, ex eorum vultu licebit coniicere quales ſunt. In tantam impudentiam incident, vt nihil diſſimulent. Erunt non ſolùm ab honeſtate, ſed etiam ab honeſtatis ſimulatione relicti. Ac ſi dicat: Vultus eorum ſtatim eorum ſcelera prodet. Tacita corporis figura afferet coniecturam eſſe eos ſceleribus implicatos. Vel ſic: Agnitio vultus eorum, hoc eſt dolor, qui agnoſcetur & apparebit in vultu eorum, reſpondebit ſuis ſceleribus. Quaſi dicat: Quanta fuerit ſcelerum multitudo, tanta erit afflictio &
Deut.25. calamitas: iuxta id, quod eſt in libro Deuteronomij ſcriptum: Pro menſura peccati erit & plagarum modus. Simili hebraiſmo & verborum exornatione
Oſee.10. vtitur Oſeas dicens: Vitis frondoſa Iſrael, fructus adæquatus eſt ei.

Væ animæ eorum.) O homines infœlices & ærumnoſos, qui ſibi ipſis erunt authores ſuarum miſeriarum. Ob ſua ſcelera in acerbiſſimas pœnas, & tenebras æternas relegabuntur.

Dicite iuſto quoniam bene.) Senſus eſt: nc exiſtimetis idem eſſe iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iuſto, fructúmque ſuarum inuentionum comedet. Sequitur: Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei. Hoc eſt, æternum ſupplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum ſcelera merentur. Vide quanta ſit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ conſolationis in hac vita recreatur, & poſtea æternam beatitudinem conſequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: ſceleratorum enim quæ dicitur vita, mors eſt, tranquilla ſecuritate caret, & poſtea ſecluſus à cœtu & concilio cœlitum iuſtis pœnis æterníſque cru-
Gal.6. ciatur. Quæ ſeminauerit homo, inquit apoſtolus, hæc & metet. Et alibi:
2.Cor.5. Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem. Et Da-
Pſal.61 uid, Quoniã tu, inquit, reddes vnicuique iuxta opera ſua. Bonis enim deus ampliſſima bona conſtituit, iniquis verò debita ſupplicia: Quorum alterum ſpectat ad iuſtitiam, alterum ad miſericordiam.

Populum meum exactores ſui ſpoliauerunt.) Exactores ſunt, qui pecuniam & reditus exigunt. Prædicit propheta auaritiam & tyrannidem phariſæorum, qui
Mat.15. populum ſpoliabant, & eis, quorum tutores eſſe deberent, opes rapiebant. Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Chriſtus obiicit ſuas traditiones & auaritiam.

Mulieres dominatæ ſunt eis.) Contra id, quod dicitur in libro Eccleſiaſtici:
Eccl.9. Ne des mulieri poteſtatem animæ tuæ. Eſt igitur ſenſus: O infœlicem rempublicam vbi mulieres obtinent principatum! Aſpicis hîc extremam eſſe perniciem, quando mulieres dominantur, & rempublicam gubernant. Sunt tamen nonnullæ excellentes, & in republica regenda mirabiles, ſed de iis non loquitur Eſaias. Poſſumus per mulieres ipſos phariſæos intelligere effœminatos,

tos, laſciuos, & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones ſunt, qui nos virtutibus ſpoliant, mulieres verò voluptates, quæ tanquam blandiſſimæ dominæ animum à virtute detorquent, & omnes conſtantiæ neruos eliduntNam dominante voluptate temperantiæ nullus eſt locus, nec in regno voluptatis virtus poteſt conſiſtere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum eſca, quòd ea homines capiantur veluti hamo piſces, ſibi ipſis interitum molientes, vbi pabulum inuenire exiſtimabant. Antiſthenes Socraticus voluptatem eſſe malorum omnium cauſam in hunc modum oſtendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cùm autem voluptas ſit huius corruptionis cauſa, apertè colligitur eam eſſe omnium malorum fontem & cauſam præcipuam. Contemnamus igitur peſtiferas voluptates, & delicias lutum putemus, ſi volumus æternam voluptatem adipiſci. Delicatus es frater, inquit diuus Hieronymus in quadam epiſtola, ſi & hîc vis gaudere cum ſeculo, & poſtea regnare cum Chriſto. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, exactores. Vtrumque ſignificat verbum hebraicum. Poteſt etiam verti: fœneratores.

Populemeus) Reprehendit ſcribas & phariſæos populum laudãtes ob munera, quæ in templo offerebat: qua in re eum decipiebant, & viam greſſuũ eius, hoc eſt rationem vitæ diſſipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat Dauid, Laudatur, *Pſal.9.* *Pſal.140.* inquiens, peccator in deſideriis animæ ſuæ, & iniquus benedicitur. Et alio in loco: Corripiet me iuſtus in miſericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulatio. Ideo alio in pſalmo, Molliti, inquit, ſunt ſermones eius ſuper oleum, ipſi autem *Pſal.54.* ſunt iacula. Filij, inquit Salomon, cùm te lactauerint peccatores, ne acquieſcas *Prouer.1.* eis. Et alio in loco: Meliora ſunt vulnera diligentis, quã fraudulenta oſcula odien- *Prouer.27.* tis. Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. Plato ille, quem Panætius ſapientiſſimum, quem Homerum philoſophorum vocat, in Phædro adulatorem appellat beſtiam humano generi peſtilentem: & in Menexeno eum præſtigiatori ſimilem eſſe ſignificat, quippè qui quocunque latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abſtrahat: imò ipſa Circe ficta à viris ſa- *ſimilitudo* pientibus crudelior & pernicioſior. Ea enim exteriora hominum in bruta tranſformabat, at adulator ſuis fallaciis & blãdis lenociniis interiora tranſmutat. Contemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquieſcamus. Nam vt vmbra *ſimilitudo* quicquid facis imitatur, ſiſtas, ſtat, ſi curris currit, ſic adulator quocúnque te ver- *altera* tas ſequitur. Si taces laudat tuum ſilẽtium, ſi loqueris celebrat & admiratur tuam orationem, ſi gaudes fingit ſe voluptate perfundi, ſi premeris dolore mœſtum ſe eſſe oſtendit. In omnibus denique tibi reſpondet, tèque comitatur, veluti linea mathematica: quæ cum per ſe non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen *tertia ſimi-* & producitur, & migrat pariter cum ipſo corpore. Ex quo ſequitur, vt qui lau- *litudo.* dibus efferuntur, longe opinione fallantur, & in erroribus incredibilibus verſentur. Nullum enim decoris ſplendorem, nullam veram celebritatem adula- *quarta ſi-* tionibus conſequuntur. Nam vt accreſcente vmbra aut decreſcente corpus *militudo* ipſum nec augetur nec diminuitur, ſic nec laudibus meliores ſumus, nec detractione amittimus ſplendorem veræ dignitatis. Quin potius cùm ſæpe videamus homines impios, omníque ſcelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contrà verò viros excellenti ingenio præditos, virtute & ſapientia præſtantes in ſilentio iacere, illuſtrius eſſe exiſtimandum eſt ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antiſthenes, vt eſt apud Laërtium, cuidam dicenti: multi te laudant: reſpondit: Quid male feci? Exiſtimabat inſignis philoſophus turpe eſſe à turpibus laudari: eſſéque præſtantius in obſcuritate latêre, quàm eſſe

à talibus hominibus aliqua laude celebratum. Magnifica verò vox, & tali philoſopho digna. Intuens igitur Eſaias quæ mala ex adulatione naſcantur, in hæc verba prorupit: Populе meus qui te beatum dicunt, ipſi te ſeducunt, & viam greſſuum tuorum diſſipant. Tu qui Chriſtianus es, & euangelicus concionator, ne populũ laudibus decipias, ſed iuxta dei verbum annuntia populo eius ſcelera, vt ſuam miſeriam cognoſcens à peccatis abducatur, & ad virtutem reuocetur.

Stat ad iudicandum dominus.) Qui ſtat videtur eſſe promptus atque paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudicium dei, vt vnuſquiſque meminerit, ſe eſſe in die illo terribili rationẽ redditurũ. Non enim ſolùm cum populo diſceptabit, ſed etiam cum ſenibus & principibus, nemo exiſtimet ſe eſſe iudicium dei euaſurum. Particula, cum, accipitur hîc pro cõtra. Vel ſic: Deus cum ſenibus, hoc eſt cum patriarchis & prophetis, & cum principibus, hoc eſt cum apoſtolis veniet
Mat.19. ad iudicandũ populos. Hi enim ſedebunt ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael, vt illis Chriſtus promiſit

Vos enim depaſti eſtis vineam meam.) Verba ſunt dei ad iudicium venientis, & cum ſcribis & principibus diſceptantis, quòd eius vineam depopulati
infr.5. ſint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicens: Vinea domini exercituum domus Iſrael eſt. Et quoniam phariſæi auaritię ſtimulis concitati ſtudebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis ſimulatione operire: appellat eos propheta fures dicens: Rapina pauperum in domo veſtra.

Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis?) Hoc eſt, Quare populum meum paulatim conſumitis, & pauperes fame & macie attenuatis? Ita
Amos 4. Amos, Calumniam, inquit, facitis egenis, & confringitis pauperes. Deplorat diuinus vates caſum & orbitatem plebis, quæ à primatibus, & qui eam protegere deberent, tanquam ab impiis prædonibus deriperetur. Et quamuis multi ſint principes Chriſtiani iuſtitiam & pietatem colentes, vitámq; ad certam rationis normã præparantes: ſunt tamen alij, qui populum grauibus oneribus opprimunt, eiúſq; diuitias vſurpant, vt eas in profundiſſimam libidinum ſuarum gurgitem profundant: ad quos ſunt hæc verba Eſaiæ referenda.

Et dicit dominus deus: Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, et ambulauerunt extento collo, et nutibus oculorum ibant, et plaudebant, et ambulabant, et pedibus ſuis compoſito gradu incedebant: decaluabit dominus verticem filiarum Sion, et dominus crinem
D *earum nudabit. In die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & diſcriminalia, & periſcelidas, & muræ nulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, et palliola, & linteamina, et acus, & ſpecula, et ſindones, & vittas, et theriſtra. Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro Zona funiculus, et pro criſpanti crine caluitium, & pro faſcia pectorali cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, et fortes tui in prælio. Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius, et deſolata in terra ſedebit.*

Pro eo quòd eleuatæ ſunt.) Dixerat ſuperius mulieres eſſe principatum ſumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc deſcribens earum vanitatem, libidinem, &

amatorias leuitates, prædicit ſupplicium, quo ob ſua ſcelera erant afficiẽdæ. Non ſolùm enim ipſæ libidine ardebant, ſed etiam oculis, deliciis, & impudicis motibus homines in ſui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis dominus omnia corporis ornamenta, & in ſcalore & lachrymis verſabuntur. Quod implетum eſt cùm à Romanis caperentur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellãt, nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admiſſa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hîc continentur, intelliguntur. Poſſent ſingula hæc ornamenta ſpiritualiter explanari, ſed ego ea ſolùm, quæ ad literæ expoſitionem pertinent, interpretabor. Lunulæ erant ornamenta mulierum habentia figuram lunæ, quibus partes veſtium inter ſe connectebantur. Torques vel torquis colli ornamentum circulus eſt aureus. Monile ornamentum gutturis eſt, quod ſolet de collo puellarum pendêre: ſic dictum quòd virtutis admoneat. nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. Armillæ ſunt brachiorum ornamenta inſtar circulorum, quæ à Priſciano appellantur brachialia Mitra eſt pileus incuruus, & corona muliebris, ad capitis ornamentum confecta. Diſcriminalia ſunt inſtrumenta, quibus virgines ſegregabant crines in fronte pendentes. Periſcelides ornamenta ſunt circa crura, quibus mulieres greſſus ſuos componere ſolebant: à περὶ, quod eſt circum, & σκέλος, crus ſeu tibia. Murænulæ ſunt ornamenta colli flexuoſa inſtar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur. Olfactoriola ſunt faſciculi florum vel odorum. Inaures ſunt circuli ex auribus perforatis pendentes. Mutatoria ſunt veſtium genera, quibus humeri & pectora operiuntur. Linteamina ſunt veſtes tenuiſſimæ ex lino. Acus inſtrumenta ſunt, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuerſas partes moueantur. Theriſtrum veſtis eſt æſtati conueniens ex lino delicatiſſimo confecta. Hoc eſt aduertendum deum hîc reprehendere ornatum nimium, laſciuum, & immoderatum. Nam ſi mulieres ornentur moderatè & ad bonum finem, non peccant, etiam ſi inde eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & earum effrenato deſiderio inflammẽtur: quod eſt etiam de ludis chorearum dicendum.

Pulcherrimi quoque viri tui.] Conuertit ſermonem ad Hieroſolymam, prædicens eius excidium & Iudæorum cladem: & aufert his verbis ab illis ſpem vlciſcendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortiſſimi viri occidendi eſſent, quis remaneret, qui poſſet tam immanes & atroces iniurias vindicare?

Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius.) Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere: erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Poſſunt per portas ciues intelligi metonymicôs, vt per locum eos, qui in loco ſunt, intelligamus. Vel quemadmodum metaphoricôs dicimus prata ridere, quòd cernentes lætitia afficiant, ſic lugere portas, quòd aſpicientibus luctum & mœrorem afferrent, eóſque ad lachrymas excitarent. Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Poſſumus totum hoc in ſenſu morali ita explanare, vt per hanc ci- Pſal.54.
uitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro Pſalmorum: Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate: Die ac nocte circumdabit eam ſuper muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniuſtitia. Cùm anima à dęmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & abſente ſponſo lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vaſtata lacet in puluere & mœrore. Non enim hîc ſedere debemus ſed currere, donec cœleſte præmium conſequamur. Sic currite, 1.Corin.9.
inquit apoſtolus, vt comprehendatis. Et alio in loco: Bonum certamen certaui, 2.Tim.4.
curſum cõſummaui. Et Dauid, Viam, inquit, mandatorum tuorũ cucurri. Et quo- Pſal.118.
niam in hac vita filij Zebedęi ſedere volebant, vnus ad dexteram, alter ad ſiniſtrã, Matth.10.
audierunt à Chriſto: Neſcitis quid petatis. Non enim vita noſtra debet eſſe ſeſſio,

Hebr.4. sed festinatio. Quam ob causam dicebat diuus Paulus: Festinemus ingredi in
Hebr.13. illam requiem. Cùm enim hîc non habeamus manentem ciuitatem, vt inquit idem apostolus, sed futuram inquiramus, stultum est sedere hîc, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, non curret: sed, vt hîc ait Esaias, desolata in terra sedebit.

Annotationes ex hebraico in CAPVT III.

Prudentem eloquij mystici.) Pro eloquio mystico est in hebraico לַחַשׁ à verbo
Psal.40. לָחַשׁ, quod significat submissa voce loqui & susurrare, vt in psalmo, Aduersum me susurrabant omnes inimici mei. Et quoniam incantationes fiunt verbis submissis, significat etiam incantare. Vnde מְלַחֲשִׁים melachaxim significat in-
Psal.57. cantatores, vt in psalmo: Quæ non audit vocem incantantium. Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex hebræo: intelligentem incantationis. Theodotion: prudentem incantatorem. Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis & arcanis, vertit noster interpres, & rectè, pro incantatione eloquium mysticum. Poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem: neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores, graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi ac parati, possunt quodámmodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vnde autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamentum quàm non solum populi motum, sed etiam senatus grauitatem conuertere? Potest præterea capi, & rectius meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus, ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talem inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutem ardentius? Quis à vitiis reuocare acrius? Quis impietatem vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius? Quis mœstos consolari dulcius, quàm euangelicus concionator, qui oratione, & eloquij mystici prudentia hoc est diuinarum literarum nõ solum literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiam & despicientiam mouere, & ad rerũ cœlestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores comparat diuinus ille vates, & illustris rex Dauid aspidi, venenoso serpenti aures obthuranti, quoniam nolunt audire consilia salutaria. Alienati sunt,
Psal.57. inquit, peccatores à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, venenum illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ obthutantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium.

Non sum medicus.) Pro medico est in hebraico. חֹבֵשׁ chouex, à verbo חָבַשׁ quod significat ligare, & imperare siue dominari, quòd qui imperat, suis præceptis liget & coerceat. Hinc capitur pro mederi, & procurare vulnera, quòd so-
Infrà 30. leant chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30. In die qua alligauerit dominus vulnus populi sui. Ex quo efficitur, vt hoc nomen chouex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantem. Ex hac significationum varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit: Non sum medicus. Septuaginta: Non ero princeps. Pagnignus: Non ero dominus. Quidam: Non ero curator. Potest verti: Non ero ligans. sumpta translatione à chirurgis. Paraphrastes Chaldaicus: Non sum dignus vt sim caput aut princeps. Colliges ex iis principem siue præsulem esse caput, & medicum, & chirurgum, & debere non solùm subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eam causam rex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomen significat medelam, pharmacum,

cum, & sanitatem: quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Authores sunt Plutarchus & & Eustathius.

Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.) Potest verti ex hebraico: Quoniam lingua eorum & studia eorum. Idem enim vocabulum hebraicum adinuentionẽ significat, & studium & opus. Ideò Pagninus vertit: Quia lingua eorum & opera eorum. Hæc autem studia & opera sceleratorum hominum adinuentiones eo-
Psal.27. rum meritò appellantur. Ita in psalmo: Da illis secundum opera eorum, & secun-
Psal.80 dum nequitiam adinuentionũ ipsorum. Et in alio: Ibunt in adinuentionibus suis.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Pro respondebit eis est in Hebraico: עָנְתָה־בָם anethabbam. à verbo עָנָה, quod significat respondere, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam testificari, & affligere. Vnde Pagninus vertit: Agnitio vultus eorum testificabitur contra eos. Ac si diceret: Tanta erunt impudentia affecti, vt etiam eorum vultus apertè indicent eos esse vitiorum conscientia profligatos. Potest verti: Agnitio vultus eorum affliget eos. Ac si dicat: Vnusquisque affligetur videns alios vultu tristissimo. Tanta erit eorum calamitas, vt animi dolorem facie ostendẽtes singuli singulos mœrore afficiant. Significare autem hoc verbum affligere & humiliare indicat locus
Zach.10. Zachariæ dicens: Affligentur, quia non est eis pastor: & psalmus 34. Humiliabã
Psal.34. in ieiunio animam meam. Ideo id, quod dicitur in psalmo, Quoniam non spre-
Psal.21. uit nec despexit deprecationem pauperis, potest rectè verti: Quoniam non spreuit nec despexit afflictionem humilis. Est enim dictio עֳנִי à verbo nostro עָנָה.

Væ animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala.) Septuaginta habent: Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum, quoniam inutilis est nobis. Aspicis hîc contra Iudęos testimonium apertissimum. Ipsi enim alligarunt iustum Christum deum nostrum, & cruci affixerunt, vt eius nomen extinguerent. Sed multò aliter euenit: nam ipse tertia die resurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarum celebratum laudibus amplissimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaserunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti: & husque hodie degunt vitam infamem, abiectam, & calamitosam, omni dedecore & ignominia notati. Ideò ait scriptura iuxta Septuaginta versionem: Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se dicentes: Alligemus iustum. Non dicit, contra dominum, sed contra se: quoniam pernicies, de qua contra Christum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Est absque dubio admirabilis hęc Septuaginta interpretum versio.

Et desolata in terra sedebit.) Pagninus vertit: Et munda in terra sedebit. Nam verbum נָקָה significat desolare, & mundare siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundam, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam & esse mundam ab hominibus, hoc est inhabitatam. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti: Et vacua in terra sedebit, nimirum ab habitatoribus. quod idem est.

Argu

Argumentum capitis IIII.

Descripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem vaticinatur de vberrimo euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitáque priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatem comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

A Ierem.2.d. Mat. 21.d.

Et apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tantummodò inuocetur nomen tuũ super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis, & exaltatio his, qui saluati fuerint de Israel. Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est B *in vita in Ierusalem. Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius in spiritu iudicij, & spiritu ardoris. Et creabit dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum & splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem gloriam enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem et absconsionem à turbine & à pluuia.*

EXPLANATIO.

Et apprehendent.) Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerent, & respublica illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tam miram fore hominum paucitatem, vt multæ mulieres apprehendant vnum virum, quem vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinem. Id quod ait: septem mulieres, existimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quærent virum vnum, dicentes se habere panem & vestes: quoniam vir hæc tenetur quærere, si possit, vt valeat familiæ suæ consulere. Poni autem particulam septem pro numero incerto explicat locus
1.Reg.2. primi libri Regum capite secundo: vbi cùm in hebraico sit: Sterilis peperit septem, vertit interpres noster: Sterilis peperit plurimos. Ita existimo posse intel-
Prouerb.24, Psal.119. ligi illud Prouerbiorum: Septies in die cadit iustus. hoc est multoties. Et illud
Zach.3. psalmi: Septies in die laudem dixi tibi. Et apud Zachariam per septem oculos super lapidem vnum possumus multas custodias intelligere.

Panem nostrum.) Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

Tan

Tantummodò inuocetur nomen tuum super nos.) Id est, hoc solùm volumus, vt sis vir noster, nósque vxores tuæ vocemur. Nolumus vt nos sustentes, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Aufer opprobrium nostrum. Dabatur tunc opprobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuteronomij 7. Exod.23. Deut.7.

In die illa erit germen domini in magnificentia.) Quando Hierosolyma ob Iudæorum peccata euersa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur euangelium, fient euidentissima miracula, & erit germen domini in magnificentia & gloria, hoc est fructus euangelicæ prædicationis erit magnificus & gloriosus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significantur, erit pulcherrimus & excellentissimus: florebunt enim virtutum abundantia, & charitatis fructus huberrimos ferent. Quapropter erit exultatio iis, qui saluati fuerint de Israel, hoc est apostolis, cæterisque, qui relicta synagoga ad euangelicam peruenerint veritatem. Lætabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes ingentem hominum multitudinem contempto idolorum cultu, repudiata gentium superstitione, ad Christi fidem & veram religionem conuersam. De hac apostolorum lætitia ait alio in loco Esaias: infrà 9. Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda. Quamuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, non tamen ærumnosos se esse putabãt, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebãtur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Et eam ob causam eligebant potius se hostium telis obiicere, quàm Christiani nominis dignitatem & amplitudinem maculare. Et, vt refert in Actis diuus Lucas, cæsi apo Act.5. stoli à Iudæis ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Iesu contumeliam pati. Possumus etiam per hoc germen domini Christum intelligere, quem statim propheta appellat fructum terræ sublimem. Zach.3. Apud Zachariam capite tertio, vbi in editione vulgata Christus appellatur oriens, potest verti germen, id enim significat etiam nomen hebraicum. Appellatur germen domini, quia est filius dei vnigenitus, verus deus, & fructus terrę, quia est filius virginis Mariæ sanctissimæ, verus homo. Idem Christus est germen domini, & fructus terræ, dei filius: & virginis filius: idem deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilem vnionem, & ineffabile sacramentum! Est igitur sensus: In die illa transacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius dei & filius hominis, verus deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & sublimis. Quid enim gloriosius, quid sublimius quàm cæcis visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentissima miracula suo nomine & virtute efficere, quibus Christus numen suum ostendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternam beatitudinem vocare & perducere? Quid præstantius, quid commodatius hominum memoriæ sempiternæ? Quæ omnia Iesum Christum fecisse, & nos firmiter credimus, & ipsa euangeliorum historia apertè cõtestatur, quod iam sanctissimorum vatum diuina oracula futurum esse prædixerant. Appellari autem Christum fructum terræ indicat locus alter huius prophetæ ita dicens: Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Et id quod dicitur in psalmo: Et terra nostra dabit fructum suum. Infrà 45. Psal. 66.

Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion.) Capite primo dixerat hæc verba Esaias: Sup.1. Nisi dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus. Vbi per semen relictum ex Israele apostolos intelligit, & eos, qui ex populo Israelitico in Christum crediderunt, vt ibi exposuimus. Hoc semen appellat capite decimo Infrà 10. reliquias: quem imitatur diuus Paulus in epistola ad Romanos. Hæ sunt reliquiæ, Rom.9. de quibus hîc loquitur dicens: Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & re- & 11. duus in Ierusalem, sanctus vocabitur. Animaduerte. Non ait omnem Israelem esse salutem consecuturum, sed eos qui relicti fuerint, hoc est qui Iudæorum infidelium

lium pertinaciam non fuerint ſecuti,ſed in fide Chriſti permanſerint. Hos vocat ſanctos,hoc eſt fideles Chriſtianos. Hoc enim nomen ſanctum, in diuinis literis
1.Cor.14. ſæpe pro vero Chriſtiano accipitur,licet habeat peccata. In hanc ſignificationem capitur à diuo Paulo in prima ad Corinthios dicente: Sicut in omnibus eccleſiis ſanctorum doceo.& aliis in locis.

Omnis qui ſcriptus eſt in vita in Ieruſalem.) Id eſt omnis qui prædeſtinatus eſt, & ad gloriam præordinatus. Liber vitæ eſt dei præſcientia & prædeſtinatio,qua electos ad ſalutem ab æterno venturos cognouit, ac vt peruenirent prædeſtinauit.
Luc.10. His,quos propheta dicebat ſcriptos eſſe in vita in Ieruſalem,dixit Chriſtus: Gaudete quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cœlis. Vbi aſpicis Ieruſalem accipi hîc pro cœlis & eccleſia triumphante. Notus eſt hic liber ex diuinis literis, vbi ſunt
Exo.32. ſcripta nomina ſanctorum. Hic eſt liber ille, de quo dicebat Moyſes: Si non di-
Pſal.68. mittis populo noxam hanc, dele me de libro, quem ſcripſiſti. De eo dicitur in
Dani.12. pſalmo: Deleantur de libro viuentium, & cum iuſtis non ſcribantur. Et apud Danielem: Saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro.
Apoc.21. Et in Apocalypſi: Non intrabunt in eam, niſi qui ſcripti fuerint in libro vitæ agni. Et fortaſſe de hoc libro intelligitur id,quod Chriſtus inductus à propheta dicit in
Pſal.39. pſalmo: In capite libri ſcriptum eſt de me. Reproborum verò nomina in terra
Ierem.17. ſcripta ſunt,quemadmodum ait Ieremias: Recedentes à te in terra ſcribentur. Id
Ioan.8. fortaſſe voluit ſignificare Chriſtus,quando ſcribis & phariſæis mulierem in adulterio deprehenſam adducentibus,vt ipſum tentarent,in terra ſcribebat,ſignificãs eos non eſſe in cœlis ſcriptos cum iuſtis,ſed in terra cum impiis.

Si abluerit dominus ſordes filiarum Sion.) Senſus eſt: Tunc ſalutem conſequentur reliquiæ Iſraelis, ſi crediderint, & baptizatæ fuerint. In baptiſmo enim deus illis ſordes maculáſque peccatorum abluet. Per ſordes & ſanguinem omnia peccata intelliguntur.

In ſpiritu iudicij & ſpiritu ardoris.) Id eſt in ſpiritu iudicante iudicio diſcretionis & ſeparationis bonorum ab iniquis. Et in ſpiritu ardoris, hoc eſt charitatis animos inflammantis. Vel in ſpiritu iudicij,hoc eſt in iudicio & iuſtitia: Nam morte ſua abluit Chriſtus noſtrorum ſcelerum maculas, ſoluens pro nobis: & vt verbis Pauli vtar, delens quod aduerſus nos erat chirographum decreti. Et ad Roma-
Coloſ.2. nos, Propoſuit, inquit, deus Chriſtum propitiationem per fidem in ſanguine
Rom.3. ipſius ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſſionem præcedentium delictorum.

Et creabit dominus.) Videtur alludere ad proſperitatem filiorum Iſraelis, quando eos exeuntes ab Aegypto deus protegebat per diem in columna nubis, & per
Exod.13. noctem in columna ignis,vt habes Exodi 13. Ac ſi dicat: Dabit deus eccleſie ſuæ priſtinam fœlicitatem,ſed multò maiorem & illuſtriorẽ. Quod enim tunc Iſraelitico populo fecit,eccleſiæ ſuę ſpiritualiter faciet. Creabit dominus ſuper omnem locum montis Sion,& vbi inuocatus eſt,hoc eſt ſuper eccleſiam,& ſuper fideles, nubem gratiæ ab æſtu effrenatæ cupiditatis protegentis,& ignem atque ſplendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Eſt tamen aduertendum nomine diei intelligi poſſe proſperitatem, nomine verò noctis aduerſitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod
Pſal.120. dicitur in pſalmo: Per diem Sol non vret te,nec Luna per noctem. Acſi diceret: Ita te tuebitur deus,vt in rebus proſperis & ad voluntatem tuam fluentibus,quando omnia vt in die clara eſſe apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus,& gloria,& diuitiarum abundantia. Fit enim ſæpenumerò vt homines opibus & honoribus extollantur,& omnia iura diuina & humana peruertant. Neq; tempore aduerſitatis, quando vt in nocte omnia ſunt triſtia & obſcura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas,afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant,& de gradu conſtantiæ deiiciant. Eodem modo per columnam ignis,

qua

qua deus Hebræos in nocte illuminabat,& quam hîc ſuis fidelibus promittit,poſſumus intelligere diuinam conſolationem, qua Chriſtus piis viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc,qua deus ſuos protegit in die, afflictio eſt,qua Chriſtus iuſtorum virorum proſperitatem,& mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iuſtitiæ, cæterarúmque virtutum capiat obliuio. Itáque deus in die proſperitatis protegit ſuos nube afflictionis, & in nocte afflictionis viſitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia proſperitas quàm aduerſitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra proſperam & aduerſam fortunam. Natura noſtra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miſerabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poteſt,nec magnam lætitiam. Nam magno dolore exterremur,& in deſperationem incidimus: magna verò lętitia inſoleſcimus, noſtræq; fragilitatis obliuiſcimur. Quarè oportet vt mœror oblectatione aliqua ſpirituali temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo ſemper lætitiam quæramus,nec dolorem deteſtemur. Vnde vtraque,& lætitia in afflictione,& afflictio in lætitia columna dicitur,ſine qua ruet ædificium noſtrum.

Et fumum, & ſplendorem ignis.) Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, Inſr.6.
nempe pro gloria,quemadmodum capite ſexto: Et domus repleta eſt fumo. Et
apud Ioelem de gratia, quam deus apoſtolis impertiuit, ita ſcriptum eſt: Effun- Ioel.2.
dam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem,& prophetabunt, & dabo prodigia in cœlo ſurſum,& ſigna in terra deorſum,& ſanguinem,& ignem,& vaporem fumi. Eſt igitur hoc in loco fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flamma ignis, quæ eſt fumus accenſus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iuſtis & piis dat deus in hac vita lumen in nocte, hoc eſt internam conſolationem in afflictione, ſed miſtam cum fumo lachrymas mouente,id eſt cum compunctione. At in cœleſti patria gaudium erit purum, & lumen abſque fumo, & requies abſque labore. Poſſumus præterea per fumum intelligere particulare dei præſidium, quo protegit ſuos aduerſus hoſtium impetum & malitiam, ne accedentes poſſint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus ſenſus, præſertim ſi locum Exodi reſpiciamus, ad quem, vt diximus, hoc in loco propheta vi- Exod.13.
detur alludere.

Super omnem enim gloriam protectio.) Accipit gloriam pro viris gloria dignis,iuſtitiam & pietatẽ colentibus. Senſus eſt: In omni loco,vbi fuerint fideles virtute præditi,erit diuina protectio: deus tuebitur viros iuſtos,vbicunque extiterint. Aſpicis hîc apertiſſimè deum noſtrum miſericordiarum patrem piorum ſalutem tutiſſima cuſtodia tegere atque munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum eſt ab eorum hominum intellectu, qui humana tantùm ſpectant, & cœleſtia minimè intuentur,vt iudicent,viros pios,& virtutum præſidio ſeptos à deo contemni & derelinqui: cùm eos deus maximè muniat & tueatur. Non poteſt homo voluptatibus deditus,& cupiditatum ſeruus intelligere quàm ſuauis, ſecura, & tranquilla ſit eorum vita,qui veram pietatem colunt. Hos abſcondit deus ab hoſtium immanitate,ne in animo lędantur. Quod proſpiciens animo diuinus vates deum
alloquens canebat: Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ à conturbatione ho- Pſal.30.
minum. Vbi vtitur quadam verborum exornatione ſumpta à ſimilitudine principis,qui eum,quem tutiſſimum eſſe vult,in ſuum cubiculum recipit,ne ab impetu & inſidiis inimicorum eum perſequentium lædatur. Hanc domum refugij cupiebat ardenter idem propheta,Eſto mihi,inquiens,in deum protectorem, & in do- Pſal.30.
mum refugij,vt ſaluum me facias. Et alibi dicebat: Quoniam abſcondit me in ta- Pſal.26.
bernaculo ſuo in die malorum, protexit me in abſcondito tabernaculi ſui. Et in Pſal.82.
alio pſalmo,vbi editio vulgata habet: Cogitauerunt aduerſus ſanctos tuos, poteſt verti ex hebraico: Cogitauerunt aduerſus abſconditos tuos. Ex quo colliges idem

Pſal.90. eſſe,ſanctum eſſe,& à deo abſconditum & protectum. In alio pſalmo, vbi editio vulgata habet: Qui habitat in adiutorio altiſſimi,in protectione dei cœli commorabitur,habet verſio diui Hieronymi ex hebraico: Qui habitat in abſcondito excelſi,in vmbraculo domini cõmorabitur. Aſpicis ergo piorum vitam abſcõditam eſſe in deo & tutiſſimã. Et hoc exiſtimo eſſe id, quod ait diuus Paulus in epiſtola Coloſ.3. ad Coloſſenſes: Vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in deo. Hoc volens Eſaias ſignificare in hunc modũ cõcludit: Et tabernaculũ erit in vmbraculũ diei ab æſtu, & in ſecuritatem & abſconſionem à turbine & à pluuia. Ac ſi dicat: Deus tuebitur iuſtos ab omni tentatione & afflictione ſæuiente, & eccleſia nullo ſubuertetur turbine,nullis vnquam procellis & tempeſtatibus obruetur. Docet planè locus hic virum pium & iuſtum à nemine lædi: quin potius,quò magis ab impiis im ſimilitudo pugnatur,eò altius tendere. Vt enim arbor quò magis à nouellis virgultis excidi- ſimilitudo tur,eò ſublimius eleuatur,ſic vir iuſtus quò immanius ab impiis affligitur,eò am- Gen.7. plius creſcit, & clarior efficitur. Nam vt arca Noe, quò copioſius aquæ diluuij abundabant,eò altius ferebatur,& ad cœlũ tendebat: ſic vir iuſtus quantò plures, ſunt afflictiones per aquas ſignificatæ,tãtò redditur illuſtrior, & exelſior,& cœlo Rom.8. propinquior. Et ita omnia illi vertũtur in bonũ,vt aſſerit in epiſtola ad Romanos diuus Paulus. Magnum profectò,& pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex iis rebus,quæ aliis perniciem conflare ſolent,fructum capiant viri iuſti. Verum id, quod hic habetur, Super omnem enim gloriam protectio, poteſt hunc habere ſenſum: Hæc diuina protectio, qua dominus iuſtos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. Et rectiſſimè quidem. Nam nihil eſt opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & conſumat ipſa vetuſtas, & omnis huius mundi gloriæ ſplendor exiguis regionibus coercetur,nec vnquam de vllo perennis fuit. Obruitur enim hominum interitu & obliuione poſteritatis extinguitur. Nihil eſt Eccl.34. fugacius,nihil inconſtantius. Hanc inanem gloriã appellat Eccleſiaſticus vmbrã, & ventum,& aperta mendacia. Quod mente percipiens diuinus ille vates & cla Pſal.36. riſſimus rex has voces emiſit: Vidi impium ſuperexaltatũ & eleuatũ ſicut cedros Libani, & tranſiui, & ecce non erat: & quæſiui eum, & non eſt inuentus locus Inſr.40. eius. Et illuſtriſſimus noſter Eſaias, Omnis, inquit,caro fœnum, & omnis gloria eius quaſi flos agri. Huius gloriæ inconſtantiam cecinit Græcis carminibus Euripides,vt eſt apud Plutarchum,quibus oſtendit eam ſolùm diem vnum durare, & ſtatim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quòd non diem vnum deberet dicere,ſed temporis quoddam punctum. Non eſt igitur talis gloria quærenda. Præſertim cùm illi homines eam ſæpenumerò conſequantur,& in populi luce & celebritate verſentur,qui nulla ſunt præditi virtute, quin potius ſcelerum furiis exagitentur,& nefariis criminibus conſtringantur. At qui proteguntur à deo, pabulo diuinę oblectationis,quaſi quadam ambroſia alũtur. Et hęc diuina protectio nullum iuſtum ac pium derelinquit,nulla tempeſtate,& temporum mutatione labefactatur. Quare eſt omni humanæ gloriæ anteponẽda. Quod intuens Eſaias ait: Super omnem enim gloriam protectio.

Annotationes ex hebræo in
CAPVT IIII.

Et creabit dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt nubem.) Septuaginta interpretes habent in hunc modum: Et veniet: & erit omnis locus montis Sion,& omnia,quæ in circuitu eius ſunt,proteget nubes per diem. Hæc interpretatio eſt abſque dubio mirabilis: & hunc locum Eſaiæ diuinitus explicat. nam tunc dixit fore in eccleſia priſtinam populi Iſraelitici fœlicitatem, cùm Chriſtus in mundum venturus eſſet. Inquit enim: Veniet: nimirum ille de quo prædi- Gen.49. xerat patriarcha Iacob: Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, Inſr.59. donec veniat qui mittendus eſt: hoc eſt Chriſtus. De eo ita ait Eſaias alio in loco:

Cùm

Cùm venerit quaſi fluuius violentus,quem ſpiritus domini cogit,& venerit Sion redemptor. Et Aggęus, Veniet, inquit, deſideratus cunctis gentibus. Agg.2.

In ſpiritu ardoris.) In hebraico eſt pro ardore בְּעַר baer,à verbo בָּעַר, quod ſignificat ardere,vt Exodi 3. Et videbat quòd rubus arderet. In quam ſignificatio- Exod.3. nem accipitur in præſenti ab interprete noſtro: Et quoniam verbum hoc ſignifi- Pſal.17. cat etiam incendere,vt in pſalmo. Et carbones ſuccenſi ſunt ab eo,poteſt verti: In ſpiritu incendij. In piel ſignificat excidere. Vnde Pagninus vertit: In ſpiritu exciſionis. Significat etiam remouere & eiicere. Vnde poteſt verti: In ſpiritu remotionis ſiue eiectionis. Et ita interpretatur R. Abraham vir clarus inter Hebræos. Significat quoq; paſcere. Ideò poteſt verti: In ſpiritu paſcendi,ſiue paſcuę. Et quamuis hæc videantur inter ſe diuerſa,nec vllo modo cohærentia,altè tamen ſpectare ſi voles,omnia videbis Chriſto concorditer & aptè conuenire. Ipſe enim homines abluit in ſpiritu ardoris & incendij,tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet,& ſtudio æternę beatitudinis inflammaret. Hic eſt ignis ille,de quo ipſe ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram. Et quoniam tribuens nobis vi- Luc.12. tam, ipſam mortem excidit, iuxta illud Oſeæ prophetæ: Ero mors tua ô mors: Oſe.13 præclarè interpretatur Pagninus fuiſſe redemptionem noſtram in ſpiritu exciſionis. Fuit etiam in ſpiritu eiectionis,quoniam diabolum eiecit,iuxta id, quod ipſe apud Ioannem ait: Et nunc princeps huius mundi eiicietur foras. Fuit quoque Ioan.12. in ſpiritu paſcuæ,quoniam ipſe eſt paſtor noſter de ſe inquiens: Ego ſum paſtor Ioan.10. bonus. De quo dicitur in pſalmo: Dominus regit me, vel vt poteſt verti ex he- Pſal.13. braico,Dominus paſcit me,& nihil mihi deerit: in loco paſcuæ ibi me collocauit. Chriſtus deus noſter eſt paſtor hic,qui vltrò pro nobis ſanguinem fudit,vt nos ab incurſu & impetu luporum tueretur. Sed quoniam Eſaias prædixit redemptionem noſtram fore in ſpiritu iudicij, & per hoc iudicium diſcretionem & ſeparationem intelligimus, qua deus voluit fideles ab infidelibus ſeparare,fortaſſe volens propheta hoc explicare, adiecit: in ſpiritu בָּעַר, hoc eſt ſeparationis & diſcretionis,ita vt ſit explicatio eius,quod dixerat: in ſpiritu iudicij. Nam verbum בָּעַר Separare ſignificat, vt Deuteronomij 26. Nec ſepa- Deut.26. raui ea in qualibet immundicia.

Argumentum capitis V.

Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monimentis, vt vigerent memoria posteritatis, nullâque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à domino mirabiliter cultæ, quam ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudæos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

CAPVT V.

A

Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit vineam electam, & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas. Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineæ meæ, & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid
B *ego faciam vineæ meæ. Auferam sepem eius, & erit in direptionem: diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: non putabitur, & non fodietur: & ascendent super eam vepres & spinæ, & nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Vinea autem Domini exercituum domus Israel est, & vir Iuda germen eius delectabile: Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam & ecce clamor.*

EXPLANATIO.

Cantabo dilecto meo.) Pergit propheta Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, vt eos ad sui cognitionem excitaret. Et statim in principio aperit, licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia eum singulari amore prosequebatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abrahami, & ex eadem familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim fuisse Esaiam fratrem regis Amasiæ ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum seruatorem nostrum, vt asserit *Hebr. 7.* in epistola ad Hebræos diuus Paulus, & ex euangelica historia apertissimè cõstat. *Matth. 1.* Est igitur sensus: Cantabo ego Esaias dilecto meo Christo, quem vnicè diligo, in eiúsq; honorem proferam mœstum canticum, quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imò dicturus est vineę suæ, hoc est

est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israeliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezechieli prophetæ præcepit deus, vt super Ægyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite 32. Sic Esaias aduersus Israeliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, videns Hierosolymam, vt refert diuus Lucas, & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam retulit Christus vineæ suæ, vt narrat diuus Matthæus capite 21. dicens: Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & sepem circundedit ei, & fodit in ea torcular, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant etiam hoc Marcus & Lucas. Quidam per hunc dilectum intelligunt populum Israeliticum. Rectius tamen esse existimo Christum intelligere, & quoniam magis literæ videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Matthæum 3. & apud Paulum ad Ephesios 1. & aliis in locis.

Ezech. 32. *Luc. 19.* *Matth. 21.* *Mar. 12.* *Luc. 20.* *Matth. 3.* *Ephe. 1.*

Vinea facta est dilecto meo.) Incipit canticum. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineam in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminentem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit: in colle. Per filium olei terram intelligit opulentam, pinguem, & feracem. His verbis & hoc hebraismo describit terram Israelis, quæ magna ex parte montosa est, & vberrima, fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quam significationem capitur sæpenumerò in sacra scriptura, veluti in secundo Regum 22. Dominus cornu salutis meæ. Et in psalmo: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Et apud Habacuc prophetam: Et cornua in manibus eius. Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem propheta, abscondita est fortitudo eius, in manibus tamen suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est fortitudinem & potentiam. Ibi enim diabolum principem huius mundi vicit, nósque ab eius immanissima tyrannide liberauit. In hanc significationem capitur cornu à diuo Luca in cantico Zachariæ: Et erexit cornu salutis nobis. Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam significat validam & fortem, & ob eam causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat, quibus se muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade est materia ignis & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

2. Reg. 22. *Psal. 42.* *Heb. 3* *Luc. 1.*

Et sepiuit eam.) His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua deus vineam suam excoluit. Considera igitur diligentiam, qua deus nos vult liberare: & diligentiam, qua nos eum volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curam, & nostram desidiam. Ille vult nos ipsos eripere, nos volumus nos ipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cœlestium atque diuinarum rerum contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluentes, ipsius dei amore ardentissimo inflammemur, & tandem veram beatitudinem consequamur; nos verò terram solùm intuentes, turbulentis negotiis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatem. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex, & angelorum custodia. per lapides, quos abstulit

ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cætera virtutis ac diuini cultus impedimenta. per turrim in medio eius templum celeberrimum. per torcular altare propter sanguinis effusionem. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides, quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem comparati, nulla memoria beneficiorum dei seipsos
Psal.79. emollientes. Fuisse autem homines impios eiectos ab illo loco indicat psalmus ita dicens: Eiecisti gentes, & plantasti eam. Ex quo colliges magnum dei beneficium esse, magnam erga pios homines benignitatem, auferre impios de medio eorum. Turris est regia dignitas, torcular legitimus dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturam, ad quam velut ad arcem munitissimam in nostris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quæ longinqua sunt, apparent: sic ex lege & prophetarum oraculis Christum longè venturum vaticinantibus, idem Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quæ in hac parabola continentur, indicant fuisse à deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant.

Et plantauit vineam electam.) Electam appellat Hebræorum nationem, quoniam eam elegit deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter electos viros Abraham, Isaac, & Iacob, cæteróſq; patriarchas & prophetas, sapientia excultos, & charitate atq; nobilitate præstantes.

Expectauit vt faceret vuas, & fecit labruscas.) Labruscæ sunt vuæ agrestes, acerbæ, & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola sæpe coluerunt Iudæi, pro virtuti-
Ierem.2. bus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiam has queribundas voces emittit deus: Ego plantaui te vineam electam, omne semen verum, quomodò ergo conuersa es in prauum vinea aliena? Elegit deus vineam hanc ex patribus antiquis optimis & sanctissimis, fecit eam in populum sibi peculiarem, constituit eam in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abstulit ab ea impedimenta, custodiuit eam, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimum & excellentissimum statum pertinentibus decorauit: ipsa verò eum contempsit, séque sceleribus astrinxit: & quod detestabilius est, & omnem impietatem sùperat, in ipsum deum verum Messiam fuit interitum machinata. Tu verò conlitícus, deus verò non statim eum deleuit, sed expectauit. Quid ait propheta? Expectauit vt faceret vuas. Nónne vides? non eos statim euertit. Sed quid ferecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hîc non statim desperandum esse de peccatorum salute, nec subitò esse interficiendos, qui crimen aliquod admiserunt: sed expectandos vt pœnitentiam agant, & suo tempore debitè atque iustè puniendos. Cùm hæc vinea etiam expectata noluisset vuas producere, sed labruscas, fuit à deo relicta, & tandem à Romanis euersa, & penitus vastata: & Iudæi, qui ex ea euaserunt, fuerunt cæsi, & in abiectissimam & acerbissimam seruitutem adducti. Quid autem sit facere labruscas explicuit Christus, qui, vt refert euangelica historia, ob eam causam dixit vineam suam esse aliis locandam, & Iudæos perdendos, quia filium dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt labruscæ amarissimæ quidem & acerbissimæ. Locauit autem deus eam aliis agricolis, hoc est Christianis pastoribus. Et aduerte non dixisse Christum fuisse hanc vineam traditam dominis, sed locatam agricolis, vt referunt tres euangelistæ. Ex quo colliges pa-
Matth.20. stores ecclesiasticos non debere dominari, sed seruire: non vineam conculcare sed colere, vt fructus vberrimos ferat. Christus enim summus ille rerum omnium dominus & moderator, vt ipse apud Matthæum de seipso ait, non venit ministrari, sed ministrare.

Nunc

Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.) Mirum videtur cur deus intendat litem vineæ coram ipsa vinea. Si hæc vinea domus est Israelis, & habitatores Iudæ & Ierusalem, quî fieri potest, vt hi ferant sententiam contra vineam, si ipsi sunt ipsa vinea? sed vult deus vt nos à nobis ipsis iudicemur, & aduersus nos ipsos sententiam feramus, vt nostro gladio iugulemur, & testimonio nostro conuincamur. Feciſſe hoc Nathan prophetam indicat liber secundus Re-
gum. Missus enim à deo, vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium 2.Rg.12.
proposita prius parabola de ouicula coegit regem, vt nesciens seipsum sua sententia damnaret. Eodem modo Christus in euangelio proposita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra se sententiam ferrent dicentes: Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis. Ideò subiunxit deus: Auferetur à vobis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Si deus de Iudæis tam grauiter queritur, quantò grauius de nobis queri potest? Expectat à nobis vt virtutem colamus, & eum ipsum ardenter amemus: nos verò sceleribus implicamur, & eum ipsum negligimus. Nos sumus vinea sua, quam ipse coluit, pro qua acerbissimos cruciatus tulit, pro qua se hostium iniuriis obiecit, pro qua summa charitate inflammatus vitam profudit, quam precioso sanguine suo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ suæ, & non fecit? Nemo potest ardentius amare eo, qui pro amicis sanguinem fundit: At tu domine mi deus multò ardentius amasti, quoniam etiam pro inimicis te cruci obtulisti, vbi mortem acerbissimam vltrò toleraſti. Quid debuisti facere vineæ tuæ, quod non feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet esse in optatis quàm te sequi, ad te semper aspirare, te relinquimus, & in imis volutamur. O cæcum nostrum iudicium, O ingratitudinem incredibilem, & effrenatam nostram cupiditatem: qui deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis & caducis beatitudinem collocamus! Nos nos sumus, ad quos hæc possunt referri. nos sumus illi, de quibus conqueri-
Mich.6. tur deus apud Michæam prophetam dicens: Popule meus quid feci tibi? responde mihi.

Auferam sepem eius.) Priusquàm sepem auferret, minatur se esse eam ablaturum, vt conuersi ad pœnitentiam ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim deus priusquàm puniat comminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iu-
Ierem.18. dæis præcone Ieremia aliisque prophetis. Et volens deus Iudæos occidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatem, dixit Moysi pro populo suppli-
Exo.32. canti: Dimitte me vt irascatur furor meus contra eos, & deleam eos. Ita hoc in loco, Auferam, inquit, sepem eius, hoc est, non eos protegam. Et maceriam eius diruam, hoc est viros sanctos, qui populo pro muro sunt, quibus ablatis conculcatur populus, hostiúmque direptioni committitur: & manet vinea bestiis, hoc
Psal.79. est vitiis exposita & aperta. Destruxisti sepem, ait propheta, & exterminauit eam
Eccl.36. aper de sylua. Et Ecclesiasticus, Vbi nõ est, inquit, sepes, ibi diripitur possessio. Pro magna pœna minatur deus se ablaturum esse à Iudæis non solùm diuinam protectionem, sed virorum piorum custodiam & familiaritatem. Tunc enim impij in perniciem ruunt, cùm ab eis viri iusti separantur & auferuntur. Remoto Lot à
Gen.16. Sodomitis fuerunt illæ ciuitates terribili supplicio mirabiliter euersæ: & discedenExo.14. tibus Hebræis ab Aegypto fuerunt Aegyptij in mari Rubro obruti, vbi æternam memoriam suæ ignominiæ & impietatis reliquerunt.

Non amputabitur.) Omnibus iis rebus ostendit deus voluntatem vineæ destruendæ. Quemadmodum vinea nisi amputetur, ipsa sua fœcunditate syluescit, *simile.*
& perit omnino, sic homines nisi curas superuacaneas resecent, & indomitas cupiditates recidant, iisdem rebus, quibus opes & gloriam comparare existimabãt, interitum sibi & periculum moliuntur. Tunc deus ciuitatem siue animam nostrã amputat, cùm ab ea remouet & resecat virtutum impedimenta. Nam vt quicquid *simile*
ob amputationem adimitur ex vite, fructibus additur: sic quò quis caducarum *Psal.91.*

inutiliúmque rerum ſtudia diligentius reciderit,eò amplius illuſtrabitur, & vberiores virtutum fructus feret,quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

Aſcendent ſuper eam vepres & ſpinæ.) Hoc eſt vitiis & flagitiis opprimetur. Vt enim in agris denſi vepres frequentéſque ſyluæ terram ita occupant, vt ſalutares ac vtiles herbas creſcere non ſinant :ſic in animis vitia ita nos opprimunt, vt omnem rationem,omnem temperantiam,omnem denique animi cultum obumbrent & impediant.Subeunt hanc vitiorum ſyluam variè belluæ indomitæ & moleſtæ,hoc eſt appetitiones noſtræ effrenatæ,quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo ſinant in lucem prodire rationem. *ſimilitudo.*

Nubibus mandabo ne pluant ſuper eam imbrem.) Nubes ſunt prophetæ & apoſtoli. Vt enim nubes ex terra eleuantur,ſic viri iuſti diuinarum rerum amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à terra, & humanis negotiis ſe abducunt & abſtrahunt, & ad cœleſtia efferuntur. Et vt nubes rore & pluuia aridam terram fœcundant,& fructuoſam reddunt:ſic viri ſancti eos, qui virtutum aredditate laborant,doctrina & exemplo humectant & irrigant,vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Eſaias non ſolùm hoc in loco,ſed etiam capite 60. apoſtolos ita nubes vocat: Qui ſunt iſti, qui vt nubes volant? Et Dauid, Tenebroſa,inquit,aqua in nubibus aëris. hoc eſt vaticinationes & oracula prophetarum ſunt explicatu difficilima.Nomine aquę doctrina ſignificatur.Ita Moyſes veluti quædam nubes dicebat:Creſcatvt pluuia doctrina mea,fluat vt ros eloquium meum. Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Prophetis & apoſtolis præcipiã ego dominus ne Iudæorum populum irrigent doctrina ſua. Quod poſt Chriſti mortem impletum fuiſſe perſpicuum eſt.Nullum enim Iudæi habent nec prophetam, nec apoſtolum: imò nulla gens hodie viuit abiectior,indoctior, durior, calamitoſior,& deteſtabilior. Et ita videmus apertè id, quod deus in Leuitico Iudæos alloquens dicebat: Dabo vobis cœlum deſuper ſicut ferrum, & terram æneam: Et in Deuteronomio: Sit cœlum ſuper caput tuum æneum,& terra ſubter te ferrea. Det dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, & de cœlo deſcendat ſuper te cinis,donec conteraris. Cùm autem conſtet in Babylonica captiuitate Iudæos non caruiſſe prophetis,ſed fuiſſe doctrina irrigatos, apertè concluditur eſſe hanc Eſaiæ vaticinationem de captiuitate per Romanos intelligendam. Eſt præterea obſeruandum auferri beneficium & præſidium ab indignis, vt per ſupplicia illi deum cognoſcant,qui eum beneficiis cognoſcere noluerunt. Tu verò quem deus muneribus ornauit,cui ingenium,opes,& dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruſcas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur. *ſimilitudo.* *Infrà 60.* *Pſal.17.* *Deut.32.* *Leuit.26.* *Deut. 28.*

Vinea autem domini exercituum domus Iſrael eſt.) Verba ſunt prophetæ parabolam explicantis. Per domum Iſrael intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen domini delectabile appellat: quia præuidebat Chriſtum dei filium ex tribu Iuda humanam carnem eſſe ſumpturum.

Et expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iuſtitiam, & ecce clamor.) Explicat id,quod dixerat: Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruſcas. Per iudicium & iuſtitiam vuas intelligit, per iniquitatem & clamorem labruſcas. Fuit autem hæc iniuſtitia & hic clamor quando à Pilato petierunt, vt Chriſtum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudæis,quem vellent è duobus dimitti, Chriſtum an Barabbam, erat autem Barabbas latro quidam qui ob ſeditionem & homicidium erat in carcerem coniectus, elegerunt Barabbam, clamoribus autem magnis Chriſtum crucifigi poſtulabant. O electionem Satanicam. O cæcum furorem, ô impietatem incredibilem,& impudentiam prædicandam. Iuſtitia exigebat vt dimitteretur Ieſus, Barabbas autem damnaretur: ſed pro iuſtitia clamor. Circumſonabant Iudæorum voces, omnia clamoribus implebant petentes vt Chriſtus occideretur. Tribuerunt vitam homini,qui homines vita priuabat:illum autem *Mat.27.* *Mar.15.* *Luc.23* *Ioan. 18.*

autem, qui mortuos ad vitam reducebat,morti deſtinarunt. Abſoluerunt impiũ, & damnarunt innocentem.Eum ſeruauerunt,qui viuos occidebat, eum occiderunt,qui mortuos ſuſcitabat.Petierunt viuere ipſam mortem, ipſam autem vitam ad mortem vocauerunt.Quod intuens propheta ait:Et expectauit vt faceret iudicium,& ecce iniquitas,iuſtitiam & ecce clamor.Poterit hoc intelligi de iniuſtitia Iudæorum in communi. Et aduerte per clamorem iniuſtitiam ſignificari:opponitur enim hoc in loco clamor iuſtitiæ, quemadmodum iniquitas iudicio: Nam pauperes oppreſſi & iniuſtè afflicti clamabant,& omnia querimoniis implebant: & non erat iudex,qui eos liberaret. Tu qui iudex es conſtitutus,ne pauperes opprimas,non eſt enim deus,vt ait propheta,oblitus clamorem pauperum.Non ſolùm dum viuunt clamant, ſed etiam poſt mortem clamat innocentium ſanguis. Id ſignificauit deus Caino dicens:Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Fortaſſe ideò clamorem opponit iuſtitiæ,quoniam in loco vbi cauſæ diſcerneban tur,qui deberet eſſe pacis & modeſtiæ pleniſſimus,ibi nulla erat moderatio,nulla ſecuritas,ſed omnia clamoribus,altercationibus,conuitiis, & turbulentiſſimis cõcitationibus redundabant,quæ iuſtitiam peruertebant. *Pſal..9.* *Gen.4.*

Væ qui coniungitis domum ad domum,& agrum agro copulatis C
vſque ad terminum loci. Nunquid habitabitis vos ſoli in medio terræ? In auribus meis ſunt hæc,dicit dominus exercituum. Niſi domus multæ deſertæ fuerint grandes & pulchræ,et abſque habitatore. Decem enim iugera vinearum facient lagunculam vnam, & triginta modij ſementis facient modios tres. Væ qui conſurgitis mane ad ebrietatem ſectandam, & potandum vſque ad veſperam, vt vino æſtuetis. Cithara, & lyra,et tympanum, & tibia, et vinum in conuiuiis veſtris: et opus domini non reſpicitis, nec opera manuum eius conſideratis. Propterea captiuus ductus eſt populus D
meus,quia non habuit ſcientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius ſiti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuum abſque vllo termino: & deſcendent fortes eius, & populus eius, & ſublimes gloriosíque eius ad eum. Et incuruabitur homo,& humiliabitur vir,et oculi ſublimium depimentur. Et exaltabitur dominus exercituum in iudicio, & deus ſanctus ſanctificabitur in iuſtitia.

Væ qui coniungitis.) Vituperat auaritiam: quoniam hæc eſt, quæ peruertit fundamenta iuſtitiæ. Radix omnium malorum,vt inquit apoſtolus,eſt cupiditas. Et cùm talis ſit, videmus tamen pleroſque mortalium pecuniæ ſeruos incredibili auaritia flagrare. Ait enim Ieremias: A minore vſque ad maiorem omnes auaritiæ ſtudent.Eſt nanque auaritia altera linea æquinoctialis cingens totum vniuerſum. Et vt qui ſub linea degunt, atri ſunt,qui verò ab ea diſtant, albedine afficiuntur,& quantò longius diſtant,tantò ſunt candidiores: ſic qui auaritiæ ſubiiciuntur, improbi ſunt, qui verò ab ea longè diſtant, animi candore ſunt præditi, & quantò longius ab ſunt,tantò puriores ſunt. Ait ergo propheta: Væ vobis:æternam enim damnationem incurretis,qui ſtudio auaritiæ incitati vi & fraude, quò ad fieri poteſt, poſſeſſiones veſtras augetis vſque ad terminum loci, hoc eſt donec non ſit amplius locus vllus. Quid facis ô infœlix auare? nónne tres cubiti terræ *1.Timo.6.* *Ierem.6.* *ſimile.*

terræ ſolùm te expectant? nónne paruus lapis ad tuum miſerum corpus tegendum ſatis eſt? Cur igitur tot opes & poſſeſſiones tam ardenter quæris, & impedi-
figura. menta æternæ beatitudinis concupiſcis? Filij Ruben & Gad ob diuitias, & multa
Deut. 3. pecora, quæ poſſidebãt, petierunt à Moyſe, vt daret illis terram pecoribus aptam ante Iordanem, non enim volebant terram promiſſionis intrare. Qui diuitiis affluunt, & oblectantur & iumentis abundant, nolunt tranſire Iordanem, nec in terra veræ promiſſionis hæreditatem habere, eligunt campeſtria, paſcuntur terra, cœleſtem autem habitationem nequaquam requirunt. Ob bruta animalia quæ nutriunt, hoc eſt, ob indomitos auaritiæ motus, ob inſatiabilẽ diuitiarum cupiditatem ad altiſſimam promiſſionis patriam aſcendere non curant. Quod cernens Eſaias inuehitur in auaros. Et quanquam hæc ad Iudæos præcipuè referebat, ſunt tamen ad omnes auaros in communi referenda.

In auribus meis ſunt hæc, dicit dominus exercituum.) Id eſt, hæc omnia, quæ facitis, ait deus, ego audio. Omnia veſtra ſcelera ſonant ante me. Vel ita: Ego Eſaias audio hæc, quæ ſequuntur, quæ dicit dominus exercituum.

Niſi domus multæ.) Apoſiopeſis eſt. Debet ſubaudiri aliquid. Ac ſi dicat: Si ego non fecero vt domus multæ & ornatæ deſerantur, nolite amplius mihi credere.

Decem enim iugera.) Senſus eſt: Capta Hieroſolyma à Romanis tanta erit agrorum ſterilitas, vt decem iugera vinearum reddant batum vnum, ſiue lagunculam vnam vini, & ex multis modiis ſementis non colligetur niſi parum quippiam. Iugerum eſt ſpatium terræ, quod vno die par boum arare poteſt. lagunculam ſiue batum dicunt eſſe menſuram tres amphoras continentem.

Væ qui conſurgitis mane ad ebrietatem ſectandam.) Inuehitur in eos, qui dediti ventri & deliciis, ſe vitiis contaminant: ex quo efficitur, vt deum obliti eius opera nequaquam contemplentur. Nam ventris ſaturitas eſt veluti ſeminarium quoddam nefariæ voluptatis, & animũ quaſi quibuſdam vinculis tenet aſtrictum. Quã-
Geneſ. 2. diu Adam ieiunauit, priuſquam pabulum illud mortiferum comederet, ad quod
Gen. 3. eum Eua incitauit, in paradiſo fœliciter vixit: poſtquã verò comedit, fuit eiectus,
Gen. 4. & vxorem cognouit: & qui ieiunus in paradiſo virgo fuerat, ſatur extra eum vxori copulatur. Aſpicis hîc paradiſi fœlicitatem abſque cibi abſtinentia non fuiſſe. Diuus Hieronymus aduerſus Iouinianum ob ieiunij conſortium inquit apparuiſ-
Matth. 17. ſe Moyſem & Eliam in montè cum Chriſto transfigurato. Et ob ieiunium non
Dani. 3. fuiſſe cõſumptos tres illos pueros in Babylonis fornacem coniectos: & fuiſſe my-
Dani. 2. ſteria Danieli reſerata, eúmque in lacu leonum reſeruatum. Conſidera ieiunij ma-
Dani. 6. & 14. gnitudinem & excellentiam. Mitigat & terret leones immaniſſimos, efficítque vt flammæ ignis ardentis non comburant. Quid maius? Quid præſtantius? Sed quid opus eſt multa? Lege ſacram ſcripturam, inuenies viros illuſtres vtriuſq; teſtamẽti fuiſſe ieiunio & abſtinentia res maximas & pulcherrimas cõſecutos. Contra verò ob crapulam & gulam multos in ſcelerum gurgitem incidiſſe, & in æternas
Gal. 5. miſerias fuiſſe præcipitatos. Diuus Paulus in epiſtola ad Galatas inter opera carnis ebrietates & comeſſationes connumerat, ſubiungens ſtatim, eos, qui talia a-
Rom. 8. gunt, regnum dei nequaquam eſſe conſecuturos. Et in epiſtola ad Romanos, Si ſecundum carnem vixeritis, inquit, moriemini: ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Oportet igitur ieiunio & ciborum abſtinentia & temperan-
Gal. 5. tia carnem domare, ſi volumus eſſe verè Chriſtiani. Nam, vt ait apoſtolus, qui ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis. Nec ſunt audiendi hæretici noſtri temporis, qui negant pœnitentiam, & aiunt non eſſe ieiunium nec carnis afflictionem neceſſariam, quoniam crux Chriſti nos ab hoc labore eripuit. Quid reſpondebunt ad citatas authoritates apoſtoli? Si ſola
Mat. 16. crux Chriſti ita eſſet ſufficiens & efficax, vt noſtra non eſſet neceſſaria, non dice-
Luc. 9. ret Chriſtus apud Matthæum: Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me. Et diuus Lucas ait. Et tollat crucem ſuam

ſuam cotidie, & ſequatur me. Vbi apertiſſimè deus oſtendit eſſe nobis noſtram crucem neceſſariam. Non dicit: Tollat crucem meam, ſed crucem ſuam, & ſequatur me.

Cithara, & lyra, & tympanum.) Eos vituperat, qui vario organorum cantu, & vocum laſciuarum inflexionibus ſe deliniunt & effœminant. Non inſtrumenta muſica damnat, ſed eorum intemperatos abuſus, & delicias atque voluptates per ea intellectas. Hæc muſica inſtrumenta habebat rex Babylonis, quibus *Dani. 3.* conſonantibus vniuerſarum gentium populi proſternebantur, & ſtatuam auream adorabant. Efficiunt enim vanæ voluptates, vt idolis, hoc eſt mundo, dæmoni, & carni ſeruiamus & obtemperemus. Sed quæ eſt hæc dementia, vt ſirenarum cantibus delectemur? In ſalicibus in medio Babylonis ſuſpendamus *Pſal. 136.* organa noſtra. Et quoniam iuxta flumina Babylonis ſedemus, oculos ad cœleſtem Hieroſolymam leuemus, eámq; contemplantes vim lachrymarum profundamus. Quomodo cantabimus in terra aliena exules à cœleſti patria? Præſertim cùm omnes mundi opes & voluptates ſint flumina ad mare mortis perenni fluxu tendentia, & illud ſolùm remaneat, quod ſimus rectè factis & virtute conſecuti.

Et opus dei non reſpicitis.) Hoc eſt dediti crapulis & mundi voluptatibus opera dei non animaduertitis. Opera dei ſunt creaturæ. Ex quo colliges rerum creatarum conſiderationem vtilem eſſe & ſalutarem, cùm nos ducat ad ipſius creatoris contemplationem. Nam vt riuuli nos ducunt ad fontem, ſic creaturæ ad *ſimile* creatorem. Et quamuis riuuli ſint impuri, nos tamen ad purum fontem inueniendum dirigunt. Eſt enim deus fons ille ſempiternus, de quo ait propheta: Apud te eſt fons vitæ: hoc eſt, tu es fons, à quo omnis vita effluit & dimanat. *Pſal. 35.* Quicquid eſt creatum explicat ſuo modo gloriam dei. Cœli, vt ait Dauid, enar-
Pſal. 18. rant gloriam dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Quid dico cœlum? imò etiam aues, lilia, fœnum. Ad omnium enim harum rerum conſi-
Mat. 6. derationem nos inuitat Chriſtus apud Matthæum. Et diuus Paulus in epiſtola
Rom. 1. ad Romanos, Inuiſibilia enim dei, inquit, à creatura mundi per ea quæ facta
ſimile ſunt intellecta conſpiciuntur. Eam ob cauſam appellarunt nonnulli ſeculum
Sapien. 7. ſpeculum rerum inuiſibilium. Et ita intelligitur id, quod eſt in libro Sapientiæ: Et hoc quod continet omnia, ſcientiam habet vocis. hoc eſt mundus omnia continens te domine ſcit prædicare, & laudibus efferre. Ideò dicunt nonnulli dixiſſe Anaxagoram natum ſe eſſe vt videret ſolem, quia pulcherrimi illius aſtri, eiúſque admirabilis luminis, & immutabilis conſtantiæ contemplatio eum ad contemplandum ſummum illum rerum omnium opificem & moderatorem deum optimum maximum vehebat. Vel per opera dei non ſolùm creationis, ſed etiam redemptionis opera intelliguntur. Poteris per opus dei legem diuinam intelligere digito dei ſcriptam. Et ſic erit ſenſus: Studetis auaritiæ, traditis vos ipſos voluptatibus & deliciis, legem autem dei hæc omnia prohibentem nequaquam cõſideratis. Et quamuis omnes hæ explanationes huic loco conueniant, exiſtimo tamen hoc proprius intelligi de illis dei operibus, quæ cotidie geruntur à diuina prouidentia in adminiſtratione rerum humanarum, vt ſit ſenſus: Vos infœlices appello ô impij peccatores, qui ſceleribus veſtris intenti, non intuemini quemadmodum deus improbos puniat, iuſtos autem præmiis afficiat. Etſi enim aliquã do impij opibus floreant, rebus ſecundis vtantur, & hominum ſermone celebren tur: tamen in hac proſperitate premuntur dolore, agitantur ſcelerum furiis, & ſæpe in medio curſu ruunt, & antè fluctibus obruuntur, quàm portum conſpiciãt. Et quod eſt calamitoſius, in æternos cruciatus præcipitantur. Contrà verò viri iuſti pietate atque charitate excellentes quamuis aliquando in calamitatibus verſentur: omnia tamen vertunt in bonum, & per varios caſus tendunt in patriam cœleſtem, quam tandem itinere finito conſequuntur. Horum diuinæ prouidentiæ operum conſideratione alitur piorum animus: impij autem hæc non eu

rant

Psal.91. rant nec contemplantur. Id intelligebat regius vates ita canens: Delectasti me domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo, quàm magnificata sunt opera tua domine: nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ.
Psal.27. Vir insipiens non cognoscet, & stultus non intelliget hæc. Et alio in psalmo, Redde, inquit, retributionem eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei.

Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.) Hæc Iudæis sub Tito Vespasiano acciderunt. Non habuerunt scientiam legis, ideò Christum non receperunt: vnde factũ fuit vt captiui ducerẽtur. Ad scientiã legis eos inuitat Chri
Ioan.5. stus dicens apud Ioannem: Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere, & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. At illi non in-
Sap.2. tellexerunt. nam, vt ait scriptura in libro Sapientiæ: Obcæcauit illos malitia eo-
Ioan.8. rum, & nescierunt sacramẽta dei. Ideò dicebat illis dominus apud Ioannem: Nec
Ioan.9. me scitis, nec qui me misit. Et id fatebantur ipsi ita apud eundem euangelistam dicentes: Hunc autem nescimus vnde sit. Potest hoc ita explanari: Propterea captiuus ductus est populus meus quia non considerauit opera creationis, nec redemptionis, nec diuinæ prouidentiæ, vt pendeant hæc verba à præcedentibus. Et est magnoperè aduertendum non dicere fuisse Iudæos captiuos propter homicidia, nec propter adulteria, sed propter inscientiam, ob quam etiam hodie captiui detinentur. Ignorantes enim iustitiam dei, vt ait apostolus, & suam quærentes sta-
Rom.10. tuere, iustitiæ dei non sunt subiecti. Nec solùm Iudæi, sed omnes etiam, qui Christum derelinquunt, & vitiis contaminantur, ignorantes sunt, & captiui vinculis scelerum ligati. De omnibus flagitiosis potest dici: Propterea ductos esse captiuos quia non habent scientiam. Esse omnes impios ignorantes indicat Salomon
Prouerb.29. in Prouerbiis ita dicens: Impius ignorat scientiam. Et in libro Sapientiæ scriptum
Sap.5. est: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos: hoc est contra peccato-
Rom.1. res. Vbi vides eos insensatos appellari. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, Obscuratum est, inquit, insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti fa-
2.Cor.3. cti sunt. Et in prima ad Corinthios, Sapiẽtia, inquit, huius mundi stultitia est apud
Ephes.4. deum. Et ad Ephesios: Non ambuletis sicut gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita dei, per ignorantiã quæ est in illis. Esse verò omnes impios captiuos apertè asserit Salomon in Pro-
Prouerb.5. uerbiis dicens: Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum
Prouerb.7. constringitur. Et alio in loco in iisdem Prouerbiis: Ignorans, & nescit quòd ad vincula stultus trahatur. Vnde dicitur in psalmo: Qui educit vinctos in fortitu-
Psal.67. dine. Vbi peccatores vincti appellantur, quos deus sua fortitudine ex vinculis e-
Psal.68. ducit. Et alibi: Et vinctos suos non despexit. Peccata nostra funes sunt, quibus ligamur. Eam ob causam fortasse fecit deus flagellum ex funibus ad flagel-
Ioan.2. landum peccatores. Refert enim diuus Ioannes fecisse dominum quasi flagellum de funibus, & omnes vendentes eiecisse de templo. Nostris enim peccatis flagellamur. Colligimus ex iis verbis Esaiæ improbos esse & insanos & captiuos.
Iudic.16. Id quod in historia Sansonis significauit scriptura. Cùm enim ille se Dalilæ tradidisset, & arcanum reserasset, fuit cæcus & captiuus. Venerunt Philisthiim hostes ipsius, & eruerunt eius oculos, eúmque adduxerunt vinctum catenis, & in carcerem coniecerunt. Quid nomine Dalilæ nisi turpis voluptas intelligitur? Quid nomine Philisthiim nisi animæ impetus significatur? Cùm se quilibet homo falsævo luptati tradit, & sceleribus coinquinat, statim diabolus, mũdus, & caro animi eius oculos auferunt, & peccatorum vinculis astringunt. Si peccator ab his vinculis voluerit absolui, confiteatur debitè de peccatis suis, & audiet sacerdotem dicentem: Authoritate, qua fungor, ego absoluo te ab omnibus peccatis tuis. Cõfugiãt ergo peccatores ad sacramentum pœnitentiæ à Christo institutum, vt ibi à pec-
Ioan.20. catis absoluãtur. Ipse enim apud Ioannem capite vigesimo sacerdotes alloquens:

Quo

Quorum, inquit, remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

Et nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit.) Hoc in obsidione & euersione Hierosolymæ per Romanos impletum est. Obserua. Dixerat paulo antè Iudæos deditos esse ventri, nunc prædicit eos fame & siti puniendos esse. Et meritò quidem, quoniam per gulam & ebrietatem peccauerant. Ægyptij Exod.1. pueros Hebræorum in fluuio suffocabant, & ipsi postea in mari Rubro interierũt Exod.14. suffocati, iustas atque debitas pœnas suæ immanitatis persoluentes. Sunt qui hanc famem & sitim spiritualiter intelligant. Qua de re poteris ea videre, quæ supra annotauimus capite 3. Supr.3.

Propterea dilatauit infernus animam suam.) Infernus nec animam habet, nec os: sed loquitur hoc modo propheta, vt hæc tenacius inhæreant in memoria auditorum: & vt sic exprimat esse infernum capacissimum, & magnam esse damnatorum multitudinem.

Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir.) Id est, omnes impij tam plebeij quàm nobiles in infernum præcipitabuntur.

Et exaltabitur dominus exercituum.) Cùm Iudæi suæ infidelitatis & pertinaciæ pœnas luerint, laudabitur deus, quòd iustè iudicauerit, & impios perdiderit. Tunc vulgus ad pietatem & religionem excitatur, deúmque laudibus effert, cùm ipse aliqua insigni pœna improbos vlciscitur. Eam ob causam dicebat Dauid: Exurge domine deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga popu- Psal.7.
lorum circundabit te. Ac si diceret: Tu domine præcepisti rempublicam gubernantibus, vt homines nefarios punirent: tu ergo fac, quod aliis faciendum præcepisti. Castiga & vlciscere impios, & congregatio populorum ad te conuertetur, te hominum cœtus intuebitur, & iustum prædicabit. Ex quo efficitur, vt vir iustus improborum vltione lætetur, vt peccator reddatur cautior, & dei iustitia appareat illustrior. Hoc est quod dicitur in psalmo: Lætabitur iustus cùm vi- Psal.57.
derit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris. Exaltari dominum Supr.2.
impiorum vltione dictum est cap.2.

Et pascentur agni iuxta ordinem, & deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Væ, qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. Qui dicitis: Festinet, E
& cito veniat opus eius, vt videamus: & appropiet, & veniat consilium sancti Israel: & sciemus illud. Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Væ, qui sapientes Prouer.3.d
estis in oculis vestris, & coram vobis ipsis prudentes. Væ, qui po- Rom.12.d
tentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam Prouer.17.c
ebrietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo.

Et pascentur agni.) Captis & punitis infidelibus Iudæis Christiani pascentur in Infr.40.
pratis ecclesiæ. Christiani appellantur agni, quemadmodum cap. 40. Et Chri- Ioann.21.
stus deus noster apud Ioãnem: Pasce agnos meos. Et apud Lucam: Ecce ego mit- Luc.10.
to vos sicut agnos inter lupos. Quibus autem pabulis agni pascantur, indicat psal- Psal.22.
mus 22. Idem aperit hoc in loco propheta dicens: Et deserta in vbertatem versa aduenę comedent. Hoc est, gentes ad fidem conuersæ illorum bonorum potientur, à quibus Iudæi exciderint. Sunt autem hęc quæ Iudæi deseruerunt, diuina elo

F quia

quia,quæ ab illis deserta & versa in vbertatem veræ intelligentiæ à Christianis in ecclesia possidentur.

Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.) Hoc est, Væ vobis, qui extenditis & dilatatis iniquitatem quærentes varios & illicitos peccandi modos. Per funiculos vanitatis intelligit vias,modos,& occasiones delinquẽdi,quibus iniquitas augetur & dilatatur. Eos improbat & infœlices vocat, qui in peccatis perseuerant,& nouas in dies inuentionos admittendi flagitia inquirunt.Ideò vias peccandi funibus comparat,quia vt funes nectuntur ex filis, & ita producuntur & dilatantur,sic peccatores peccatis peccata addentes iniquitatem propagant,& ion
similegissimam efficiunt. Lapis in gurgitem proiectus multos facit vndarum circulos, qui quò plures sunt,eò maiores efficiuntur, & latius dilatantur. nam vnus exortus alterum maiorem excitat,post quem alius oritur multo maior,& ita propè in infinitum,donec fluctus terram, vel aliquid aliud attingant, quod eorum multiplicationi obsistat.Eodem modo se habent peccata,nam ex vno alterum grauius oritur, ex quo aliud multo grauius producitur. Et ita crescerent in immensum peccata,nisi diuina misericordia impedirentur. Et vt funes facilè ex filis nectuntur & texuntur, sed fortiter astringunt, sic peccata facilè admittuntur, sed fortiter ligant.Ideò quando scelera perpetramus, funes teximus,quibus astringimur. Quod aliis verbis sed in idem recidentibus dicit propheta statim subiungens: Et quasi vinculum plaustri peccatum. Comparat peccatum vinculo validissimo, quo currus ligatur & trahitur. Indicant hæc verba peccatum ligare & astringere, quod paulo antè dicebamus verba illa interpretantes.Propterea ductus est captiuus populus meus,&c.

Festinet, & cito veniat opus eius.) Verba sunt Iudæorum infidelium prophetas irridentium.Præuidebat Esaias esse ab eis sanctorum vatum oracula contemnenda,& hæc refert,quæ eos dicturos esse sciebat. Quoúsque ô prophetæ minamini iram dei?Dicitis esse nos captiuandos,& Hierosolymam euertendam: videamus hoc:veniat iam hæc vltio:appropinquet hic effectus consilij dei,qui est sanctificator Israelis.Hæc dicebant ironicè & irrisoriè.

Væ, qui dicitis malum bonum, & bonum malum.) Hæc,& quæ sequuntur,in idem recidunt.Aduerte.Non solùm eos arguit, qui bonum vituperant, sed eos etiam, qui malum laudant. Inuehitur propheta in eos, qui nihil iudicant recta ratione, sed omnia corrupti iudicij opinione metiuntur.Ex quo efficitur, vt mentis cæcitate impediti nomina rerum mutent, virtuti vitij nomen imponentes, vitium verò virtutem appellantes. Rationi parere imbecilli animi esse dicunt, tetrum facinus admittere glorioſum. Potest per bonum non virtus, sed vir bonus intelligi:per malum verò non vitium,sed vir improbus & sceleratus.Huic expositioni fauet versio Aquilæ ita habens: Væ,qui dicunt malo,bonus es:& bono,malus es.
Prouer.7. Vnde Salomon in Prouerbiis, Qui iustificat, inquit, impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud deum.Signum est viri iusti viros optimos laudibus extollere, & beneuolentia prosequi: homines verò impios non solùm non laudare, sed etiam odio habere, non quatenus homines sunt, sed quatenus iniqui: vt non dei opus detestetur, sed hominis malitiam. Et hoc odium non contrariatur amori proximi, imò cum charitate maximè cohæret. Rex Dauid in eo psalmo, in quo pollicetur se esse officio boni principis functurum, ita in-
Psal.100. quit: Facientes præuaricationes odiui. Et in alio psalmo, Nónne, inquit, qui
Psal.138. oderunt te domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Et in alio, vbi viri iusti qualitates descri-
Psal.14. bit ita ait: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timentes autem dominum glorificat. At deprauati homines corrupto iudicio, & cæco impetu agitati omnia peruertunt: viros doctrina excultos, & virtute præditos vituperant, & maledictis lacerant, amentes autem & scelerum maculis notatissimos laudibus

laudibus exornat.Et quamuis Esaias hęc dicat in communi,inuehitur tamen pręcipuè in pharisæos,qui Barabbam seditiosum homicidam & latronem elegerunt, Christum verò sanctissimum ad mortem vocarunt.

Ponentes tenebras lucem.) Nomine tenebrarum peccata intelliguntur. Vnde Christus apud Ioannem, Qui, inquit,sequitur me, non ambulat in tenebris, sed *Ioan.8.* habebit lumen vitæ. Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: Abiiciamus ergo *Rom.13.* opera tenebrarum. Nec mirum est peccata tenebras appellari, cùm contra- *Psal.118.* rientur verbo dei: quod, vt dicitur in psalmo, lucerna est pedibus nostris. Et quia ita animum obscurant, vt vix agnosci possit impius, sítne homo an brutum. Et quia in tenebras externas adducunt. Vel per tenebras peccatores significantur. Vnde apostolus, Eratis, inquit, aliquando tenebræ, nunc autem *Ephe.4.* lux in domino. Et diuus Ioannes, Et lux inquit, in tenebris lucet: hoc est Chri- *Ioan.1.* stus inter peccatores. De iustis ait Christus: Vos estis lux mundi. Nam quem- *Matth.5.* admodum præsente sole lux est, eo verò absente sequuntur tenebræ, sic verè pij *simile* sole iustitiæ illuminati appellantur lux: contrà verò impij diuinæ gratiæ claritate destituti vocantur tenebræ. Est igitur vir pius & iustus lux. Sed qualis ea sit indicat Christus de Ioanne Baptista dicens: Ille erat lucerna ardens & lucens. Ar- *Ioan.5.* debat charitate, & lucebat vita & exemplo. Prius est ardere quàm lucere.Luna lucet,sed non ardet,quia luce aliena rutilat,ideò mutabilis & instabilis est. Vnde *Eccl.27.* in Ecclesiastico ita scriptum inuenies: Stultus vt luna mutatur. De sapiente verò dicitur in eodem capite: Homo sensatus in sapientia manet sicut sol. Est enim sol princeps & moderator reliquorum astrorum, tanta magnitudine vt omnia suo splendore lustret & compleat: cuius luci ob eam causam vir iustus comparatur,quia ardet & lucet.

Ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.) Ea est humani iudicij corruptela, ea cæcitas & ignorantia, vt mala pro bonis, obscura pro illustribus, amara pro dulcibus sępenumerò amplectamur.Prouenit hęc gustus deprauatio ex esu illius pomi funesti primis parentibus prohibiti. Et vt multi morbo aliquo & sensus stu- *simile* pore suauitatẽ cibi non sentiunt,sic improbi homines veræ virtutis gustũ non habent: quin potius mortiferas voluptates concupiscunt. Peccatum dulcissimum esse existimant, virtutem verò amarissimam. Illi, qui vocati sunt ad magnam *Luc.14.* cœnam à deo paratam, quam diuus Lucas scribit capite quartodecimo, epulas illas diuinas ac suauissimas ob eam causam contempserunt, quia deprauatum gustum habentes pro dulcibus amara desiderarunt. Nónne ex illis vnus dicebat: Emi quinque iuga boum, ideò non possum ire? Vide cæcitatem & gustus deprauationem. Durissima mundi iuga epulis Christi suauissimis antepo- *Psal.118.* nebat. In psalmo decimooctauo, vbi editio vulgata habet:Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me: vertit quidam: Bonum gustum & scientiam doce me. Ita enim potest verti ex hebræo. Vbi vides sanctissimum vatem à domino bonum gustum postulare. ac si diceret: Ita domine mentem meam illumina, vt perspiciam quid appetendum sit, quid vitandum: talem mihi animi gustum præbe, vt verorum bonorum suauitatem sentiam, mala verò amara & acerba esse iudicem.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris.) Sic diuus Paulus in epistola ad Romanos, *Rom.12.* Nolite,inquit,prudentes esse apud vosmetipsos.Eis damnationem æternam annuntiat & minatur propheta,qui prudentiam & sapientiam sibi arrogant, & mundi sapientia instructos se esse existimantes,sunt vera sapientia priuati. De his ait *Rom.1.* apostolus:Dicentes se esse sapientes,stulti facti sunt. Hi scientiam diuinam contemnentes humana gloriantur:cùm scriptum sit: Beatus homo quem tu erudie- *Psal.93.* ris domine,& de lege tua docueris eum.

Qui iustificatis impium pro muneribus.) De iis locutus est capito primo. Eos ap- *Supr.1.* pellat diuus Iacobus apostolus iudices cogitationum iniquarum. Iob ita inquit: *Iacob.2.* *Iob.15.*

Ignis deuorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt. Et inter qua-
Psal.9 litates iusti hæc Dauid in psalmo nono literis mandauit: Munera super innocen-
Psal.44. tem non accepit: de vero autem iudice ait: Virga directionis virga regni tui. Debet igitur iudex iustus esse, & omnia æquitatis norma mensurare. Ob eam causam, & sapienter quidem, veteres philosophi iustitiam Ioui assidentem esse dixerunt, significantes sine iustitia nec ipsum Iouem posse imperare. Ea verò iuxta Hesiodum est virgo quædam incorrupta, castitatis, vtilitatis, & pudoris amātissima.
simile Iniquus iudex est arundo piscatoris, quæ capto pisciculo manet recta, si autem tra hitur piscis magnus, flectitur & contorquetur.

F *Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, sic radix eorum quasi fauilla erit: & germen eorum vt puluis ascendet. Abiecerunt enim legem domini exercituum, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Ideò iratus est furor domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt montes, & facta sunt morticinia*
Infr.9.c.& *eorum quasi stercus in medio platearum. In his omnibus non est*
10.d.& 11.c *auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens nec laborans in eo. Non dormitabit neque dormiet, nec soluetur cingulum renum eius, nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extenti. Vngulæ equorum eius vt silex: & rotæ eius quasi impetus tempestatis. Rugitus eius vt leonis rugiet, vt catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris. Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.*

Propter hoc sicut deuorat.) Significat Iudæorum abiectionem & excidium. Stipula est calamus frumenti, qui veluti stupa facilè exuritur. Flammam ignis linguæ comparat, quia instar linguæ rubet & in acutiem tendit. Et quoniam propheta populum Israeliticum vineæ cõparauerat, videtur modò ad eandem alludere in verbis, radix, & germen. Ideò per radicem parentes, per germen verò filios intelligimus. Est igitur sensus: Ob scelera modò numerata vt ignis stipulam facilè comburit & deuorat, sic Iudæi tam patres quàm filij funditus euertentur. Vel comparat cum radice, qua nihil est in arbore firmius, viros robustos: cum flore verò, quo nihil est in arbore pulchrius & oculis gratius, viros illustri laude celebratos. Vel per radicem eos intelligit, qui maiorum opinione nituntur, per germen verò siue florem eos, qui per se nulla commendatione maiorum ad honoris gradus ascendunt: qui sunt posteritati suæ nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Obserua. Radicem dicit vt stipulam comburendam esse, & florem instar puluerís dissipandum. Id quod solidius esse videtur comparat cum stipula, qua nihil est vanius, nihil facilius consumitur: & id quod pulchrius apparet, cum puluere, quo nihil est sordidius, nihil facilius euanescit, & à vento dissipatur. Aspice & attento animo intuere humani iudicij deprauationem, & re

& rerum humanarum imbecillitatem. Huius mundi fortitudo & potentia, quam nos firmissimam putamus, stipula est vana, leuis, vacua, & breui consumpta, & in fauillam conuersa: & eius flos & pulchritudo puluis est ater, sordidus, molestus, à vento dispersus & exagitatus. Vnde Malachias ita ait: Erunt Mala.4. omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammmabit eos dies veniens. Et Iob, Erunt, inquit, sicut paleæ ante faciem venti, & sicut Iob.21. fauilla, quam turbo dispergit. Et psalmus: Non sic impij non sic, sed tan- Psal.1. quam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ. Poteris prætereà in hoc Esaiæ loco per radicem intelligere malam cogitationem, per germen verò malum opus.

Abiecerunt enim legem domini exercituum, & sermonem sancti, &c.) Rationem reddit quare deus sit iratus Iudæis. Non enim solùm auaritiam, ebrietatem, iniustitiam, cæteráque flagitia sectati sunt, sed etiam in tantum furorem sunt prolapsi, vt Christi euangelium abiicerent & blasphemarent. Lex domini & sermo sancti Israelis, hoc est Christi Israelĕ sanctificantis, idem est ac euangeliu m, de quo dixit capite secundo: De Sion exibit lex, & verbum domini de Ie- Supr.2. rusalem. Hæc est lex quam dominus per Ieremiam daturum se esse polliceba- Ierem.31. tur, & in cordibus fidelium scripturum, quam apostolus Paulus in epistola ad He- Hebr.8. bræos euangelium esse testatur. &10.

Extendit manum suam super eum.) Hoc est eum flagellauit. Hebraismus est. Sic Iob, Manus, inquit, domini tetigit me. Et Dauid, Grauata est, inquit, su- Iob.19. per me manus tua. Et Sophonias: Extendet manum suam super aquilonem, & Psal.31. perdet Assur. Ergo nomine manus potestas punitoria significatur. Qua de re Sopho.2. capite primo nonnulla diximus, quæ ibi videre poteris.

Et conturbati sunt montes.) Tantum erit supplicium, vt etiam viri potentes, qui montes appellantur, tremant. Id more prophetico narrat tanquàm impletum, quod sub Tito Vespasiano futurum esse præuidebat: quando tanta fuit Iudæorum clades, vt eorum corpora in medio platearum instar stercoris iacerent prostrata, plagis & vulneribus confecta. Poteris etiam montes simpliciter intelligere. Et est ea orationis exornatio, quam rhetores Græci ὑπερβολὴν, Latini superlationem vocant. Ea vtitur Dauid ad vim iræ diuinæ exprimendam dicens in psalmo: Psal.17. Commota est & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt & commota sunt, quoniam iratus est eis. Eodem modo apud Esaiam capite ter- tiodecimo ait deus: Cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter Infr.13. indignationem domini exercituum. Hac superlatione voluit diuinus vates iram dei exaggerare.

In omnibus his non est auersus furor eius.) Sensus est: Quoniam Iudæi nolunt conuerti, non placabitur illis deus. Et quoniam peccata peccatis accumulant, adiunget deus illis pœnas, & adhuc manus eius extenta est ad puniendos eos. Et iuxta Danielis sententiam vsque in finem perseuerabit desolatio. Et dominus per Dani.9. Oseam, Non addam, inquit, vt diligam eos. Et apostolus in prima ad Thessaloni- Osee.9. censes, Peruenit, inquit, ira dei in illis vsq; in finem. 1.Thes.2

Et eleuabit signum in nationibus.) Describit exercitum Romanorum, quem prædicit aduersus Iudæos venturum esse. Est igitur sensus: Erecto vexillo vocabit deus Romanos, vt populo Iudaico bellum inferant: qui velociter venient, & Iudæam deuastabunt. Iudæi hunc locum referunt ad exercitum Babylonicum. Sed quoniam propheta inquit leuandum esse signum in nationibus procul, & vocandas esse gentes ad bellum de finibus terræ, non existimo intelligi de Babyloniis, quoniam parum distabant à Iudæa, sed de gentibus longius remotis, & in finibus terræ habitantibus, quales sunt Itali, Hispani, Galli, & alij populi, ex quibus conflatus fuit exercitus Romanorum, à quo euersa fuit Hierosolyma. Nam hi eo tempore erant imperio Romano subiecti. Sibilare hoc in loco vox

est ad bellum prouocantis.

Non est deficiens nec laborans in eo.) Id est, Nemo in exercitu Romanorum erit lassus, nemo deficiet: sed omnes læti & alacres venient instructi & expediti.

Neque soluetur cingulum.) Hoc est, omnes erunt accincti, & tam diligentes, vt ne vnus quidem balteum soluat.

Neque rumpetur corrigia calceamenti.) Hoc est, non exuent calceos. Vtitur hac dicendi exornatione, quòd sæpe calceos rumpamus, cùm eos exuimus. Significat summam exercitus diligentiam & expeditionem.

Rotæ eius quasi impetus tempestatis.) Vtebantur antiqui curribus ad præliandum. Ideò ait fore eorum rotas fortissimas, & concitatissimo cursu, magnum horribilémque sonum esse effecturas.

Rugitus eius vt leonis.) Vt leo solet rugire visa præda, sic Romanus exercitus visis Iudæis. Significat Romanorum sæuitiam, eorúmque præliandi cupiditatem.

Aspiciemus in terram.) Sensus est: Cùm venerit Romanus exercitus, & nulla humanitate impulsus, sed immanissimo furore exagitatus vrbem deleuerit, prædam tenuerit, & non fuerit qui eripiat, tunc aspiciemus in terram, vt videamus sitne aliquis, ad quem possimus confugere, & nemo erit. Quin potius videbimus patriam nostram incredibili crudelitate lacerari, multísque suppliciis impositis tandem extingui. Omnia nobis obscura, tenebrísque circunfusa ob incredibiles ærumnarum angustias videbuntur. Omnis lux nobis obtenebrabitur, & in caliginem vertetur: gaudium nostrum mutabitur in luctum, & in lachrymis & gemitibus versabimur. Ostendit propheta suum erga nationem suam affectum, séque cum illis coniungit, ac si ille in eandem incideret calamitatem. Vel ita: Aspiciemus in terram velut homines stupidi, summáque mœstitia correpti. Habentes oculos fixos terræ, cœlum intueri non audebimus, cuius habitatorem offendimus. Ideò nullam lucem nec consolationem sentiemus, sed in afflictionum caligine versabimur. Aduerte. Qui terram aspiciunt, nulla luce illustrantur, sed in afflictionum tenebris iacent. Nos verò cœlum intuemur, à longè illud aspicientes & salutantes, & confitentes esse nos hospites & peregrinos super terram. Id quod non solùm viri sancti post Christi mortem, sed etiam antiqui patres veteris testamenti fecerunt, vt diuus Paulus in epistola ad Hebræos testatur. Heb. 11.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT V.

Canticũ patruelis mei.) Pro patruele meo est in hebraico דֹּדִי dodhi, Dictio est דּוֹד quæ significat patruum: &, vt diuus Hieronymus ait, significat etiam patruelem: quam significationem sequitur nostra communis versio, quam editionem vulgatam appellant: Et Aquila etiam, qui vertit πατράδελφον, quod nomen propriè significat patruum, & iuxta diui Hieronymi sententiam, patruelem. Significat דּוֹד etiam dilectum, vt Canticorum secundo: Dilectus meus mihi, & ego illi. In quam significationem capitur hîc à Septuaginta ita conuertentibus: Cantabo dilecto canticum dilecti mei. Iuxta hanc significationem transtulit Pagninus: Cantabo nunc propter dilectum meum canticum dilecti mei. Significat quoque amatorem: quam significationem sequens poteris ita verba hebræa latinè reddere: Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo. Significat præterea amorem & charitatem. Vnde id, quod est Canticorum primo: Quia meliora sunt vbera tua vino, potest verti ex hebraico: Quia meliores sunt amores tui quàm vinum. Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare. Colligitur ex his, Christum esse dilectum Cant. 2. Cant. 1.

à viris iustis, & ipsorum amatorem, & ipsum amorem & charitatem, iuxtà id quod ait diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in deo manet, & deus in eo. 1. Ioan. 4.

In cornu filio olei.) Pro oleo est in hebraico שֶׁמֶן xamen: quod nomen significat oleum, vt Exodi 27. Oleum de arboribus oliuarum. Et pinguedinem, vt Gen. 27. Et de pinguedine terræ. Septuaginta verterũt: In loco pingui. Thargum: In monte excelso, & in terra pingui. Pagninus: In colle, in loco pingui. Nonnulli existimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud Hebræos magni nominis Hierosolymam inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expositioni fauere videtur id, quod est apud Zachariam capite quarto: Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ. Vbi per filios olei intelliguntur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eam causam præcipuè Hierosolymam appellari montem pinguem, quia ibi Christus docuit, & inde exiuit euangelium, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilentus erat. Exo. 27. Gen. 27. Zach. 4.

Plantauit vineam electam.) Pro vinea electa est in hebraico שֹׂרֵק sorek, quæ vox significat vitem optimam, cuius vuæ non habent acinos. Thargum vertit: Plantam vitis electæ. Septuaginta habent vineam sorec. Pagninus: Plantauit eam plantis vitis optimæ. Quæ omnia eandem habent intelligentiam.

Fecit labruscas.) Pro labruscis vertit Aquila fructus pessimos. Septuaginta spinas. Quibus Iudæi dominum coronauerunt. O fructum acerbissimum. Ad hoc spectaculum considerandum inuitantur in Canticis piorum animæ, vbi scriptum est. Egredimini filiæ Sion, & videte regem Salomonem in diademate, quo corona uit eum mater sua in die desponsationis suæ. O regem, ô diadema, ô matrem synagogam, imò hac in re immanissimam nouercam, quæ regem nostrum tam dura & aspera corona coronasti. Quid hîc ego in tam impio facinore deplorem? aut quibus verbis conquerar tam nefarium scelus? Verum etsi Iudæi Christum spinis coronarunt, illius tamen coronæ mysterium non cognouerunt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus ecclesiam de gentibus antea impiis congregaret. Populus enim in orbe circunstans corona appellatur: Nos autem qui ante cognitionẽ Christi eramus spinæ, collecti ex sentibus & dumis, circundamus Christi precios issimum caput, regémq; illũ altissimum summa cœli templa diuina maiestate complentem coronamus. Cant. 3.

Pascentur agni iuxta ordinem suum.) Chaldæus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quæ interpretatio nostram versionem mirabiliter explicat. Veri enim Christiani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt, de quibus apud Matthæum Christus ait: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Septuaginta habent: Pascentur direpti quasi tauri. Hoc est, hi, quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur vt tauri. Ex quibus colligas veros Christianos esse agnos & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideò sancti martyres tauri vocantur, quoniam in mundo tanquam in ludorum atrio & circo ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus confossi sanguinem pro Christo funderent: cuius sanctissimi numinis sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate cõseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper proponamus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione conformemus. Matth. 5.

Aduenæ comedent.) In hebraico est גֵּרִים יֹאכְלוּ garim iochelu. Diriuatur hoc nomen גֵּרִים à verbo גּוּר gur. quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit: Qui peregrinantur. Et rectè quidem. Sunt enim iusti in

hoc mundo peregrini, nullam hîc habentes permanẽtem ciuitatem, ſed futuram inquirentes. Id intelligentes ſancti patres Abraham, Iſaac & Iacob confitebantur,
Hebr.11. vt diuinæ literæ aſſerunt, ſe eſſe peregrinos & hoſpites ſuper terram. Ad eos alludebat regius vates dicens: Aduena ego ſum apud te, & peregrinus ſicut omnes pa-
Pſal.38. tres mei. Qui verò ſunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquam ciuitate non tanquam hoſpitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id mi-
Apoc,8. natur illis diuus Ioannes apoſtolus ita in Apocalypſi dicens: Væ væ væ habitanti-
Gen.4. bus in terra. Improbus Cain, qui cæco inuidiæ impetu innocentem fratrem occidit, condidit vrbem in terra, vt in ea habitaret, quemadmodum diuinæ literæ teſtantur. At iuſtus Abel tanquam peregrinus nullam condidit ciuitatem. Superna eſt enim ſanctorum ciuitas, ad quam viri iuſti aſpirant & tendunt, vbi deo in æternum tranſacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim deus in hac vita nobis diuerſorium dedit non habitãdi. Et quoniam hoc verbum גרר ſignificat etiã timere, & congregare, ſeu colligere, poterat verti ex hebræo: Timentes ſeu congregantes.
ſimile. Iuſti enim deum venerantur, & filiali amore timent, & ſeipſos congregant & colligunt, non terram ſed cœlum quærentes. Et vt vniones etſi in mari oriantur, plus tamen cognationis habent cum cœlo, cuius colorem & pulchritudinem ſuo modo repræſentant: ſic viri, qui excelſis animis in terra diuina colunt ſtudia, magis à cœlo pendent, quàm à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi turbulentis cogitationibus exagitati & impediti tantum abeſt, vt ſeipſos colligant & congregent, vt etiam ſe diſpergant, & in varia ac turbulenta negotia diſtrahant. Sunt, vt ait Seneca,

ſimile veluti lacus quidam nunquam quieſcens, ad quem multi concurrunt, eum exhaurientes & conturbantes.

**
*

Argumentum capitis VI.

Scribit Eſaias ſe vidiſſe deum in ſolio excelſo & ſublimi ſedentem, quo viſo ſeipſum abiecit & extenuauit. Nulla conſcientiæ mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funeſtas labes: quin potius vir erat ſanctitate eximia, & omni ſapientia & nobilitate præſtanti. Verùm cùm cogitaſſet non eſſe ſe omnino extra culpam, ſuum peccatum deplorauit: à quo fuit ſtatim perpurgatus. Mittitur à deo annuntiatum Iudæorum cæcitatem & contumaciam. Quam ob cauſam prædicit eos eſſe perdendos, & Hieroſolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas eſſe Chriſti fidem, & ſalutem conſecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem viſionem mandare monimentis, vt autoritatem ſe mittentis oſtenderet, & ſuam concionem & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN anno quo mortuus eſt rex Ozias, vidi dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum & eleua- A
3.Reg.22. 2.Par.18.d. tum: & plena erat domus à maieſtate eius: et ea quæ ſub ipſo erant, replebant templum. Seraphim ſtabant ſuper illud: ſex alæ vni, et ſex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, et duabus velabant pedes eius: & duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, ſanctus, ſanctus dominus deus exercituum: plena eſt Apoc.4.c. omnis terra gloria eius. Et commota ſunt ſuper liminaria cardinum à voce clamantis: & domus repleta eſt fumo. Et dixi: Va mihi B quia tacui: quia vir pollutus labiis ego ſum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito: & regem dominum exercituum vidi oculis meis.

EXPLANATIO.

In anno quo mortuus eſt rex Ozias.) Sublimis eſt hæc viſio, & admirabile ſpectaculum. Sed priuſquam ad eius explanationem accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui, vt capite primo monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iuſtus, & hoſtes ſuos ſuperauit, quemadmodum 4. Regum, & 2. Paralipomenon ſacra aſſerit hiſtoria. 4.Reg.15.
Sed poſteà extulit inaniter ſeipſum, deúmq; quem ſumma obſeruantia & religio- 2.Par.26.
ne colere deberet, contempſit, & ſacerdotalem ordinem non tam piè quàm audacter vſurpauit. Et cùm non paruiſſet ſacerdotibus, ne ſacerdotale munus ſumeret reclamantibus, fuit percuſſus lepra in fronte, vbi ſacerdotes auri laminam portabant. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quandiu vixit lepra contãminatus. Eo mortuo obtinuit regnum Ioatham, quo rege vidit Eſaias ea, quæ hîc narrantur.

Vidi dominum.) Hîc, quem Eſaias vidit, Chriſtus eſt, vt ex diui Ioannis teſti- Ioan.12.
monio cognoſcimus. Cùm enim dixiſſet euangeliſta: Propterea non potuerunt credere Iudæi, quia iterum dixit Eſaias: Obcæcauit oculos eorum, & indurauit cor

cor eorum (quæ verba ſunt ex hoc capite deprompta) ſtatim ſubiunxit: Hæc dixit Eſaias, quando vidit gloriam eius, nempe Chriſti, de quo ibi loquebatur.

Sedentem ſuper ſolium.) Significat latam eſſe & definitam contra Iudæos ſententiam: ſolent enim Iudices, quando ſententiam ferunt, in excelſo throno ſedere. Dicit autem ſolium dei nõ ſolùm eſſe excelſum ſed eleuatum, vt illud incomprehenſibile nobis eſſe oſtendat. Neque enim poſſumus diuinam maieſtatem verbis conſequi, nec cogitatione ipſa comprehendere. Hanc viſionem dicunt nonnulli fuiſſe imaginariam, alij intellectualem, alij aliter. Vtcunq; ſit, ipſe deum vidit, quo modo deus ſe illi voluit oſtendere. Et quamuis cum hoc loco videatur
Ioan.1. pugnare id, quod ait diuus Ioannes: Deum nemo vidit vnquam: & id quod ait
1.Tim.6. diuus Paulus in prima ad Timotheum: Lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt: nulla tamen eſt repugnantia. Nam hæ duæ authoritates aſſerunt diuinam eſſentiam à nemine in hac vita videri: oculus enim carnis diuinitatem videre non poteſt: non autem negant deum viris ſanctis in hac vita aliquo modo ſe oſtendere, in qua ſpecie ille vult apparere, quẽadmodum Abrahæ, Iſaac, Moyſi, Eſaiæ, aliiſque multis apparuit, vt diuinæ literæ multis in locis teſtantur.

Et ea quæ ſub ipſo erant replebant templum.) Hoc eſt, fimbriæ veſtium, quibus deus indutus cernebatur. Significat minimum diuinæ maieſtatis maius eſſe tota hominum gloria.

Seraphim ſtabant.) Seraphim ſonant incendia ſeu incenſos. Spiritus ſunt charitate inflammati, qui ſtabant ſuper ſolium, qui & propter velocitatem, & propter ſublimem & excellentem contemplationem alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nam perſpicuum eſt angelos eſſe ſpiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit deus vt in hac ſpecie apparerent, ad myſteria, de quibus ſtatim dicemus, ſignificanda. Illud eſt aduertendum deum viſum fuiſſe ſedentem, angelos verò ſtantes, non ſedentes, imò quia vnus ſedere voluit, quia dixit:
Infrà 14. Aſcendam ſuper altitudinem nubium, ſedebo in monte teſtamenti in lateribus aquilonis, ruit præceps in æternum ſupplicium. Stemus coram deo illi ſeruientes, ne ſuperbia elati in profundum præcipitemur.

Duabus velabant.) Significabant tam admirabilem eſſe dei ſplendorem, vt ab oculis carnis cerni non poſſet.

Et duabus volabant.) Oſtendebant ſe eſſe promptos & ad parendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, ſed duabus. Ruit cito auis, quæ ſola vna ala volare contendit. Anima quæ volare concupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate. Cognoſcere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

Et clamabant alter ad alterum.) Se inuicem ad dei laudes inuitabant. Ita nos non ſolùm deum laudibus efferamus, ſed alios etiam ad eaſdem laudes inuitemus.

Sanctus.) Deum ter ſanctum appellantes, & vnum dominum exercituum, ſignificant deum eſſe in perſonis trinum, in eſſentia vnum. Per hæc duo ſeraphim duo teſtamenta poſſumus intelligere. Vbi enim eſt ſalutare incendium niſi in ſacra ſcriptura? Fieri non poteſt, cùm tota mens noſtra in diuinis literis verſatur, quin aliquem diuinum ignem ſentiamus, qui nos incendat, & ſtudio immortalitatis inflammet. Duo teſtamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi conſtitutionem fuerit, nec quid poſt finem eius futurum ſit, explicant. Per caput principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm oſtendebant, quoniam inter media ſolùm nobis ſcriptura refert, creationem mundi, diluuium, legem datam, filium dei pro nobis carnem ſumpſiſſe, eius mortem acerbiſſimam, reditum ad vitam, aſcenſum ad cœlũ, & multa alia: quanquam non omnia: nam duabus alis quibus volabant, aliquid referabant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa myſteria, quæ plenius ſilendo,

do, quàm loquendo laudamus. Ideò ſeraphim & caput & pedes tegebant, ſignificantes ſublimia eſſe diuina myſteria, noſtrúmque intellectum tranſcendentia. In
Pſal.64. pſalmo 64. vbi communis verſio habet: Te decet hymnus deus in Sion, habet verſio diui Hieronymi ex hebræo: Tibi ſilentium laus deus in Sion. Quaſi dicat: Tam excelſa & tranſcendentia ſunt myſteria tua ſumme deus, vt melius ſilentio quàm pleno ore laudentur. Hac ratione ductus dicebat Eſaias: Genera-
Infrà 53. tionem eius quis enarrabit? Cùm aliquid laudibus efferimus, ſignificamus nos illud mente comprehendere. At cùm diuina myſteria excedant noſtrum intellectum, plus ea aliquando ſilentio quàm verbis extollimus, oſtendentes nos ea nequaquam poſſe verbis explicare. Eam ob cauſam apoſtolus in ſecunda ad
2.Corim. 12. Corinthios cùm dixiſſet ſe audiſſe arcana verba, ſubiunxit non licere ea homini loqui. Et in prima ad eoſdem, Quod oculus, inquit, non vidit, neque auris audi-
1.Corim.2. uit, neque in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit deus diligentibus ſe. Et
Rom.11. ad Romanos ſcribens ait: O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Et hoc exiſtimo
Exo.40. ſignificatum fuiſſe velo illo, quo arca teſtamenti tegebatur. Timantes egregius pictor, niſi nos fallunt veteres hiſtoriæ, cùm luctuoſiſſimam cædem Iphigenię pingeret, lachrymas & mœrorem cæterorum expreſſit, vultum autem Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit inſignis artifex nulla re poſſe melius ſummum patris dolorem & luctum exprimere, quàm illum non exprimendo. Hinc poſſumus intelligere quare nobis euangelium non explicuerit beatæ dei genitricis natiuitatem nec aſſumptionem: quoniam hęc & ſimilia myſteria plus euange-
Luc.10. liſtæ laudant ſilentes & admirantes, quàm loquentes. Ideò in eius aſſumptione euangelium Marthæ & Magdalenæ canitur, in quo de ſanctiſſima dei genitrice nullam omnino inuenies mentionem. Sunt igitur duo ſeraphim duo teſtamenta, quæ ideò clamant alterum ad alterum, quia quicquid in veteri legimus teſtamento, hoc idem in euangelio reperimus: & quicquid in euangelio legimus, fuit in veteri teſtamento prædictum aut adumbratum. Nihil eſt in eis diſſonum, nihil cõtrarium, ſed omnia conſona & cohærẽtia. Poteſt etiam dici ob eam cauſam deum tectum eſſe, cùm ſit, ſummè bonus, & omnium bonorum largitor, vt nos doceat, vt benefaciamus, ſed ne videri velimus. Eam ob cauſam cherubim de quibus agi-
Exo.25. tur Exodi 35. alas ſuas extendebant propiciatorium tegẽtes. Quamuis enim exi-
ſimilia. gat aliquando tempus, vt noſtra benefacta in lucem prodamus, eſt tamen interdum tempus ea tegendi. Nullum theatrum conſcientia maius eſt. Terra cooperit venas auri, & mare vniones, & arbores in hyeme virtutem ſuam intus tegunt,
Eccl.3. quam tamen tempore opportuno oſtendunt. Oportet tempora ſpectare. Omnia enim, vt ait Eccleſiaſtes, tempus habent.

Plena eſt omnis terra.) Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implentes ſuppeditabant materiam ampliſſimã laudandi diuinam potentiam & pietatem.

Et commota ſunt ſuperliminaria cardinum à voce clamantis.) Hoc eſt à voce clamante. Hebraiſmus eſt. Et eſt ſenſus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret poſtes cum ſuperliminaribus. Si ſuperliminaria voce angelorum mouentur, quantò magis debent homines moueri voce ipſius dei nos ad pœnitentiam cotidie vocantis? Fortaſſe hac motione portarum templi ſignificata fuit eius euerſio, & cerimonialium, quæ in eo fiebant, ceſſatio.

Et domus repleta eſt fumo.) Accipitur hîc fumus in bonam partem, pro flamma ignis, quæ eſt fumus accenſus: & ſignificat ſplendorem, vt in fine quarti capitis annotauimus. Poteſt etiam accipi pro odore ſuaui ab aromatibus in igne poſitis
Cant.3. producto: quemadmodum in Canticis, vbi ait ſponſus: Quæ eſt iſta quæ aſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuerſi pulueris pigmẽtarij? Ego exiſtimo fumum re vera hoc in loco capi ab Eſaia pro vero

fumo

fumo oculos lędente & obcæcante, quo cæcitas tetrúmque Iudæorum ſcelus, ſignificatur. Quaſi dicat: Omnes gentes, quæ terræ nomine intelliguntur, erunt ſplendore fidei & gratiæ illuminatæ, & ſublatis errorum tenebris, in quibus verſabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus dei, hoc eſt ſynagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniã Iudæi non ſolùm nõ recipient Meſſiam, ſed etiam cæco furore, & incredibili peruerſitate exagitati tam tetrum & inauditum facinus admittent, vt Chriſtum ſeruatorem, & verum Meſſiam falſis criminibus ad capitis periculum vocent. Quando deus dedit legem Moyſi, audiebantur tonitrua, fumabat mons Sinai, & erat nube denſiſſima coopertus: Quæ omnia ſignificabant legem illam eſſe timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcęcarentur. At Chriſti euangelium ortum habuit à ſuaui angelorum cantu, & diuino atq; cæleſti luminis ſplendore. Illud eſt hoc loco aduertendum, non vidiſſe prophetam viſionem hanc viuente rege leproſo. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cœlum, & mentis acie purgata vidit dominum exercituum Chriſtum deum noſtrum in ſolio ſublimi ſedentem: & diuina myſteria ſole ipſo ſplendidiora fuit mirabiliter cõtemplatus, quibus animum ſuum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproſo, regnante in nobis peccato, deum videre, eiúſque diuina myſteria, vt par eſt, contemplari nequaquam poſſumus. Non regnet, inquit apoſtolus, peccatum in corpore veſtro mortali, vt obediatis concupiſcentiis eius. Huic teſtimonio ſimile eſt id, quod in Exodo eſt literis mandatum. Viuente Pharaone impio rege populus Iſraeliticus lateris & palearum opere preſſus, & vehementer afflictus, non dicitur ad dominum aſpiraſſe. Cùm verò ille deceſſit è vita in infernum pręcipitatus, ſuſpirauerunt filij Iſraelis, vt ait ſcriptura. & aſcendit clamor eorum ad dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea ſuſpirare, cùm viueret tyrannus, qui eos acerbiſſimis cruciatibus vexabat. Regnante peccato dęmoni paremus, & mundi ædificia condentes pro frumento quærimus paleas, & in operibus terræ vitam conſumimus, ad cœlorum autem altiſſima ædificia nequaquam aſpiramus. Veniamus ad euangelium. Obtinente regnum immaniſſimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait enim euangeliſta: Turbatus eſt rex Herodes, & tota Hieroſolyma cum illo. Fugit ſanctiſſima dei genitrix virgo cum puero Ieſu & Iuſto Ioſeph, & innocentes infantes immaniſſimè trucidantur. Nec mirum eſt: Nam vbi regnat Herodes, ibi Chriſtus non eſt: vbi autem non eſt Chriſtus, ibi nocentes impunitatem conſequuntur, innocentes verò damnantur. Defuncto, autem Herode ecce angelus domini apparet in ſomniis Ioſeph in Ægypto dicens: Surge accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Iſrael. Anima noſtra ciuitas eſt, in qua regnante Herode, hoc eſt peccato, nulla eſt ſecuritas, nulla quies, ſed turbatio & confuſio. Si in ea naſcitur aliqua innocens cogitatio, ſtatim interficitur. At defuncto Herode, mortuo peccato, apparet oblectatio diuina, reuertimur Hieroſolymam, ad viſionem pacis, vbi in tranquillitate vitam degimus.

Exo. 29.
Luc. 2.
Rom. 6.
Exo. 2.
Matth. 2.
Matth. 2.

Et dixi, Væ mihi quia tacui.) Videns propheta duos illos angelos canentes, deúmque mutuò laudantes, conferens ſermones ſuos cum laudibus ſeraphicis doluit quidem, & grauiter tulit: quoniam ſeraphim nihil aliud quàm dei laudes loquebantur, ipſe verò aliquando de rebus humanis cum hominibus ſermones conferebat. Eam ob cauſam inquit: Væ mihi, quia tacui à diuinis laudibus, quia deum non laudaui, quia angelos non imitatus ſum. Fortaſſe voluit ſe propheta cum angelis coniungere, deúmq; laudare, ſed non audens ob conſcientiam dixit: Væ mihi, quia tacui. Ego exiſtimo ideò Eſaiam dixiſſe hoc, quia meminit ſe aliquando tacuiſſe cùm loqui oporteret. Et quoniam aliquando locutus fuerat cùm tacere oporteret, ſubiungit: quia vir pollutus labiis ego ſum. Vtrunq; enim peccatum eſt, & loqui & tacere extra tempus. Nam, vt ait Salomon, tempus eſt tacendi, & tempus loquendi. Vel ideò dixit ſe tacuiſſe & eſſe pollutum labiis, quia

Eccl. 3.

quia intellexit ex ea viſione ſe ad concionandum inuitari, & volebat ſe ob linguæ impedimentum excuſare: quod & Moyſi accidiſſe ſcriptum legimus. Æquum enim eſt vt qui ſe peccatorem cognoſcit, tantam dignitatem refugiat ne audiat id, quod dicitur in pſalmo: Quare tu enarras iuſtitias meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum? Et id quod dicitur in Eccleſiaſtico: Non eſt ſpecioſa laus in ore peccatoris: Et in pſalmo: Rectos decet collaudatio. Ideò in canticis: Benedicite omnia opera domini domino, & laudate dominum de cœlis, non dicitur Benedicite vel laudate peccatores dominum. Inuitantur ad diuinas laudes concinendas beſtiæ & vniuerſa pecora, ſerpentes & volucres pennatæ, dracones & omnes abyſſi, & multa alia: At peccatores ſub nomine peccatorum non inuitantur, quòd ſint multò peiores ſerpentibus, & ea ſcelera & maleficia conc ipiant, vt belluas immanes etiam immanitate ſuperent. Et quamuis aliquando clament, dominúmque laudent, animo tamẽ ſilent, iuxta id quod dictum eſt in pſalmo: Quoniam tacui, inueterauerunt oſſa mea, dum clamarem tota die. Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis paſcuntur, & de ſua conuerſione nequaquam curant, loquentes ſilent, & clamantes non exaudiuntur. ideò debent munus concionandi refugere. Et aduerte. Vidit Eſaias dominum, & ſtatim ſeipſum exinaniuit & abiecit. Viſus dei homines reddit humiliores, viſus verò principum terræ ſuperbiores. Conſpecto deo illico Abrahamus ſe terram & cinerem eſſe dixit: & Rebeca viſo Iſaac deſcendit de camelo, ſéque operuit pallio: Hoc eſt viſo domino, deſcendit anima de camelo ſuperbiæ, ſéque tegit pallio pœnitentiæ.

Exod. 4.
Pſal. 49.
Eccl. 5.
Pſal. 32.
Dani. 3.
Pſal. 169.
Pſal. 31.
Gen. 18.
Gen. 24.

In medio populi.) Hinc colligitur culpam eſſe habitare inter impios, ſi poſſis cõmodè inter pios habitare. Nam, vt ait diuus Paulus, corrumpunt bonos mores colloquia praua. Et Eccleſiaſticus: Qui tangit picẽ, inquinabitur ab ea. Vt enim ſubducta materia extinguitur ignis, ſic ablata occaſione peccatum. Auferes autem occaſionem, ſi impiorum conſortium & conſuetudinem fugias. Vt nummum aureum explorare ſolemus, ſit nécne adulterinus, priuſquam eum accipiamus: ſic probare homines debemus, ſint ne pij an impij, priuſquam eorum familiaritate vtamur. Et vt in menſa principum eſt vnus, qui dapes præguſtat, ne princeps letali veneno ruat in interitum: ſic præguſtandi ſunt ij, cum quibus eſt coniunctiſſimè viuendum. Si autem poſtea ſe erraſſe quis intellexerit in eligendis amicis, facienda eſt vitæ mutatio. Abrahamum ſeparauit deus ab impiis Chaldęis, eíque ſeparato ſæpenumerò apparuit. Quandiu diuus Petrus cum diſcipulis fuit, paratus erat ad obiiciẽdum ſe hoſtium telis potius, quàm Chriſtum negaret: ſed coniunctus iniquis ſacerdotum miniſtris in atrio principis ad vocem puellæ Chriſtum negauit. Vide quid ſecum afferat detrimenti impiorum conſuetudo. Ideò dicebat Moyſes filiis Iſraelis: Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.

1. Cor. 15.
Eccl. 13.
ſimile
ſimile
ſimile
Gen. 12. 15. 18. 32.
Matth. 26.
Num. 16.

Et volauit ad me vnus de ſeraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari. Et tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua: & auferetur iniquitas tua: & peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem domini dicentis: Quem mittam? & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego: mitte me. Et dixit: Vade: et dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere, & videte viſionem, et nolite cognoſcere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, et oculos eius claude: ne forte videat oculis ſuis, & auribus ſuis audiat, et corde ſuo intelligat, & conuertatur, C

Mat. 13. b
Mar. 4. b
Luc. 8. b
Ioan. 12. c
Act. 28. f
Rom. 11. b

D *& ſanem eum. Et dixi: Vſque quò domine? Et dixit: Donec deſolentur ciuitates abſque habitatore: et domus ſine homine. Et terra relinquetur deſerta, & longè faciet dominus homines, et multiplicabitur, quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, et erit in oſtenſionem ſicut terebinthus, et ſicut quercus, quæ expandit ramos ſuos. Semen ſanctum erit id, quod ſteterit in ea.*

Et volauit ad me.) Cùm Eſaias ſuam calamitatem & imbecillitatem, deploraſſet, & confeſſus eſt, ſtatim fuit diuina conſolatione delectatus. Miſſus eſt ad eum vnus de ſeraphim, qui ei impedimenta auferret, eúmq; conſolaretur, & à ſorde labiorum expiaret. Eodem modo cùm diuinus Paulus exclamaret: Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? illico ſubiunxit: Gratia dei per Ieſum Chriſtum. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino præſidio adiutus & recreatus. Eſt prætereà aduertendum hunc ſeraph eſſe nouum teſtamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc eſt ſermonem dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid: Ignitum eloquium tuum vehementer. Et Chriſtus apud Ioannem: Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis. Hic calculus ignitus, hic ſermo dei, debet ſumi ex altari, quod eſt in templo: hoc eſt ex ſacra ſcriptura, quæ eſt in eccleſia catholica ab ipſa eccleſia intellecta & explicata. Lutherani citant ſcripturæ authoritates, ſed cùm ſint extra templum ab eccleſia ſeparati, non ſumunt calculum ab altari, quod eſt in templo. Ex quo efficitur vt ipſam ſcripturam deprauent, quæ ab illis deprauata & perperam intellecta nihil poteſt contra nos efficere. Non ſat eſt citare calculum, hoc eſt ſacræ ſcripturæ locum, ſed neceſſe eſt, vt talis locus ſit in altari templi in ſacra ſcriptura ab eccleſia explanata, non ab hæreticis expoſita. Quóq; diabolus locum ex media ſcriptura depromptum citauit & expoſuit tentans Chriſtum, illíque ex eo loco ſcripturæ ſuadens vt ſe ex templi pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodem modo hæretici volentes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex ſcriptura ab illis iniquè & falsò expoſitos allegant, diabolúmque imitari gloriantur. Sed nihil illis proderit. ſtabit enim ſemper eccleſia catholica erecta: neque poterunt aduerſus eam portæ inferi, hoc eſt hæreticorum dogmata prævalere. Hanc enim veritatem ipſa incarnata veritas affirmauit. Hoc non conſiderantes cæci Lutherani exiſtimant ſat eſſe ſcripturam citare, qui eam non intelligentes ſed peruertentes falſa & impia dogmata, & incredibilia monſtra excogitarunt & pepererunt. Vnde effectum eſt vt ipſi inter ſe pugnent, & nullus ſit qui cum alio penitus concordet, niſi in eo quod eſt, ſe ab eccleſia & vera fide ſeparare. Vnuſquiſque habet ſuas particulares & proprias hæreſes, pater non conuenit cum filiis, nec filij cum patre. Et quemadmodum deus eos, qui turrem Babylonis aduerſus ipſum deum conſtruere volebant, in diuiſione linguarum caſtigauit. & tanta fuit inter eos confuſio, vt ſeipſos non intelligentes turrem relinquerent, ſic Lutheranos impiam ſectam aduerſus Chriſtum ædificare conantes puniuit deus in linguarum & opinionum varietate & confuſione, ita vt poſſit Lutheraniſmus rectè appellari Babel ob incredibilem confuſionem. Sed permittet deus, vt ſuam confuſionem videntes, relinquant incœptam turrem lateritiam, & ad eccleſiam, lapideum ac firmiſſimum dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Eſaiæ colligunt nonnulli Lutherani, nihil à Chriſtianis allegari debere niſi ſacram ſcripturam, quoniam angelus labia Eſaiæ ignito calculo, hoc eſt verbo dei perpurgauit. Sed vnde ſequitur hoc? Eſt quidem hic calculus ignitus verbum dei: ſed quæ concluſio eſt hæc? Angelus expurgauit Eſaiam verbo dei, ergo nihil aliud debet citari? Imò ſequitur ſenſus quos Lutherani citant ad ſua impia dogmata fulcienda ex ſacra ſcriptura frigidos eſſe, non ignitos calculos, imò falſos & impios, quoniam cùm ipſi ſint extra eccleſiam, non eos ſumunt ex altari, quod eſt in templo, hoc eſt in eccleſia ab ea explanatos, ſed à peſtilentibus hominibus perperam expoſitos. Vides igitur quàm frigidè, ineptè & falsò velint ex hoc loco colligere nihil debere allegari præter ſacram ſcripturam. Confirmat etiã hoc Lutherus, & probat hoc, quia Chriſtus eiúſque apoſtoli ſacram ſcripturam allegarunt. Videte conſequentiam. Chriſtus & apoſtoli diuinas literas citarunt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ eſt hæc ratiocinatio? quæ concluſio? O ridiculum dialecticum. O hominem inſipientem. Nónne vides tuam confuſionem? Imò diuus Paulus illa tuba euangelica, illud vas electionis, illud ſapientiæ pelagus, gentilium poëtarum teſtimonia, Menandri, Arati, Epimenidis, in medium attulit. Si ſanctiſſimus apoſtolus citabat gentiles, quare nos non citabimus ſanctos patres fide, & charitate, cæteríſque virtutibus præſtantes, qui excellentibus ingeniis, & eximia ſanctimonia diuinarum literarum ſtudia coluerunt, & ſacram ſcripturam diuinitus explanarunt? Quare non citabimus concilia? Quarè non citabimus ipſam eccleſiam, quam apoſtolus appellat columnam & firmamentum veritatis? Imò ipſa veritas, ipſe Chriſtus deus noſter multa attulit moralia, multa exempla, multas parabolas, quæ non erant in veteri teſtamento: Quod & eius apoſtoli fecerunt. Vnde hæc eſt validiſſima conſequentia: Multa in medium prodidit Chriſtus eiúſque apoſtoli, quæ non erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Poſſumus per calculum ignitum Spiritus ſancti gratiam intelligere. Ego exiſtimo altare illud figuram fuiſſe altaris noſtri, & calculum illum ignitum peccata purgantem Chriſtum adumbrare in ſancto ſacramento euchariſtiæ, qui peccata noſtra dimittit. Ioannes enim Damaſcenus in libro quarto orthodoxæ fidei capite quartodecimo hęc verba ſcripta reliquit: Apponentes oculos, & labia, & frontem, diuinum carbonẽ concipiamus. Vt ignis in nobis deſiderij aſſumens ex eo carbone ignitionẽ, comburat peccata noſtra, & illuminet corda noſtra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonem vidit Eſaias. Carbo autem ſimplex nõ eſt, ſed vnitus igni: ſic panis communionis non panis ſimplex eſt, ſed vnitus diuinitati. Et corpus vnitum diuinitati non vna atque eadem illi natura eſt, ſed vna corporis, & vnitæ diuinitatis altera. Hęc Damaſcenus. Vbi pro calculõ legit carbonem ſeu prunam, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt poſtea videbimus. Cùm igitur per calculum ignitum ſiue prunam viuam Chriſtus intelligatur, per ſeraph exiſtimo intelligendum eſſe ſacerdotem ſacramentum ſanctum fidelibus miniſtrantem. Tu nunc conſidera altaris amplitudinem & maieſtatem, ſiquidem ipſe ſeraph cùm ſit ſpiritus charitate incenſus, non illud auſus eſt manu attingere, ſed calculum forcipe accepit, vt magnam altari reuerẽtiam exhiberet. Hinc colliges quàm impia ſit eorum temeritas, qui cùm ſint mortiferis ſceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Chriſti corpus & ſanguinem accipiunt, non obſeruantes id quod ait apoſtolus: Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium ſibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini. Diuus Dionyſius Areopagita capite tertiodecimo cæleſtis Hierarchiæ hunc ſpiritum, qui labia tetigit Eſaiæ, inquit non eſſe ex illis altiſſimis primíſque ſpiritibus, quos proprio nomine vocamus ſeraphim: ſed aliquem ex iis angelis, qui nobis præfecti ſunt, qui ob incendendi miniſterium ſeraphim quoque appellantur: vel quia iuſſu ſeraphim hoc munus ſuſcepit. Ideò vnus ex ſeraphim nuncupatur. Ibi multa de hac viſione dicit ſcitu digniſſima, quæ hîc non ſubſcribo, ſatis eſſe exiſtimans locum indicaſſe.

Auferetur iniquitas tua.) Purgatur Eſaias ad munus concionandi ſubeundum. Ex quo colliges oportere concionatorem eſſe ab omni peccato purgatum.

Rom.7. Pſal.118. Ioan.15. Matth.4. Matth.16. *ſimile* Gen.11. 1.Tim.3. 1.Cor.11.

Quem mittam?) Proponit hoc deus, vt voluntas præmium consequatur. Illùd est aduertendum, dixisse deum: quem mittam? in singulari: & statim plurali numero dixisse: Quis ibit nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium. Est enim deus trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatẽ substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

Et dixi: Ecce ego, mitte me.) Non temeritate & arrogantia se vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab angelo. Non enim se obtulit, priusquam eum angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionandi pollutus accipias. Esaias non se obtulit, nisi quia eum angelus purgauerat, & quia legationis necessitatem videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prędicere, & veritatem proferre. Quibus rebus deuenit in rerum omnium certamen & discrimen, & vitam propter deum periculis obtulit. Eodem modo cõcionatores pro Christi gloria cùm opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videant, magnas sibi indè procellas esse subeundas.

Vade.) Conciliat Esaias authoritatem suę legationis asserens se esse à deo missum.

Audite audientes, & nolite intelligere.) Videntur hæc verba aspera prima specie. Sed hebraismus hanc habet asperitatem, cùm tamen sensus sit lenior. Diuus Paulus Actorum vltimo huius loci mentionem faciens eius asperitatem tollit ita dicens: Bene Spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt, oculos suos cõpresserunt. Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à diuo Paulo exponi. Sensus est: Dic populo huic duro seipsos non esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinam, eiúsq; opera videbunt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatem. Igitur tu ô Esaia excæca, hoc est denuntia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et ideò non dedit, quia ipsi eam noluerunt. Propterea dicebat Christus: Quotiens volui congregare filios tuos, & noluisti. Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit, sic nemo potest deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo: primum est, hanc Esaiæ vaticinationem ad Christi tempus referri, quoniam pro eo tempore eam citant apostoli. Secundum est, malitiam esse causam obcæcationis: nam deus non immittit cęcitatem aut duritiem, sed propter hominum iniquitates & obicem non suppeditat gratiam. qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim Sol dicitur nobis cæcitatem inferre, quando ab eo oculos claudimus, eúmque videre nolumus: sic deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiã subtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

Act. ult.

Matth. 23. Luc. 13. *simile*

simile

Et dixi: vsque quò domine?) Solicitus propheta de populo suo quærit à deo, quoúsq; hæc sententia permansura sit.

Et terra relinquetur deserta.) His verbis prædicta fuit euersio Hierosolyma duce Tito.

Et longè faciet dominus homines.) Hoc est, dispergetur deus Iudæos à patria sua, eósque longè abducet & separabit.

Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ.) Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est per vniuersum orbem terrarum. Quod impletum esse apertissimè videmus.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur.) Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christũ conuertentur. Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consecuturos.

cuturos. Hi aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum. *Infr. 11.*

Et erit in ostensionem sicut terebinthus.) Sensus est: Ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extendentes. Et semen sanctum erit id, quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum, ex quo multi fructus generabuntur. Quasi dicat: De apostolorum germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat propheta apostolos; & eos, qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nam vt arbores tempore hyemali, nec sunt fructibus nec frondibus ornatæ, sed intus habent quendam vigorem, qui tempore veris eas florentes reddit, & auget: sic fideles in principio etsi nullum virorem habere videbantur, posteà tamen ramos suos per totum orbem terrarum dilatarunt, & pulcherrimos flores, vberrimósque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium multitudo per euangelium generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios diuus Paulus: Per euangelium ego vos genui. *simile* 1. Cor. 4.

Annotationes ex hebræo
IN CAPVT VI.

Et plena erat domus à maiestate eius.) Hæc verba non sunt in textu hebraico: nec in eo Latino cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hîc inserta.

Et ea quæ sub ipso erant.) Pro toto hoc est in hebraico, וְשׁוּלָיו vexulau. Dictio שׁוּל significat fimbriam, partem inferiorem vestis. Ideò potest verti: Et fimbriæ eius replebant templum. Et ita vertit Pagninus. Voluit propheta iis verbis dei gloriam significare. Hoc intelligens Thargum transtulit: Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

Duabus velabant faciem eius.) In hebraico pro facie eius est: פָּנָיו panau. hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referatúrne ad faciem dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex hebræo faciem eius, nempe dei. Quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes dicens in homilia in hoc caput: Duabus alis velabant faciem non propriam, sed dei. Chrysostomus tamen in homiliis in hanc Esaiæ visionem legit, seraphim facies suas velare. Et ita hunc locum intelligit Pagninus ita vertens: Duabus velabat vnus quisque faciem suam. Et ita est sensus: Tanta reuerentia deo seruiebant, vt facies suas tegerent, ne ipsum deum aspicerent. Non enim se dignos esse existimabant, qui altissimam illam dei maiestatem intuerentur. Ideò excludebant splendidissimum radium è throno prodeuntem, quòd summum splendorem & immensam gloriam aspicere non auderent, & suam erga deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus hunc locum interpretatur. Hinc discamus nos, qua obseruantia, veneratione, & reuerentia ad deum, eiúsque laudes concinendas accedere debeamus.

In manu eius calculus.) Pro calculo est in hebraico רִצְפָּה ritspah, quæ dictio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion, quos secutus est noster interpres. significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum. Pagninus vertit carbonem: Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi erat perpetuus ignis: vt Leuitici sexto literæ diuinæ testantur. Septuaginta verterunt ἄνθρακα, nomen æquiuocum. Significat enim ἄνθρακ prunam, & carbunculum gemmam preciosam, quæ & nomine & colore carbonem incensum imitatur. Non erat hic calculus quicunq; lapillus, sed splendidissima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne constituta. Esaias ad mu- Leui. 6.

nus concionandi ſubeundum purificatus eſt igne charitatis à ſeraph, hoc eſt ab incendio ſeu incenſo, vt eſſet diuino amore inflammatus. Moyſes priuſquàm ad
Exod.3. Pharaonem mitteretur, ad flammam ignis rubi ardentis accedere iubetur. Apo-
Act.2. ſtoli inflammati linguis ignis cœperunt ardenter concionari. Vnde colliges eſſe ſummè neceſſarium concionatoribus diuinum ignem animos illuminantem, pu-
Pſal.50. rificantem, & accendentem. Id intelligens Dauid, priuſquam diceret in pſalmo: Docebo iniquos vias tuas, petit Spiritum rectum, Spiritū ſanctum, Spiritum principalem, vt in eodem pſalmo licet videre. Non tibi cito hominem quemcunque, ſed diuinum vatem, ſapientia, ſanctitate, & animi amplitudine excellentem, nobilitatéque præſtantem.

Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in oſtenſionem ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quæ extendit ramos ſuos.) Textus cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, ita habet: Et adhuc in ea erit decimatio, & rurſus erit in deprædationē ſicut terebinthus, & ſicut quercus, quæ proiecit fructus ſuos. Quæ verba diuus Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Veſpaſiano. Sed poſtea Iudæi, qui euaſerint ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus imperator. & tunc ipſæ reliquiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rurſum in direptionem. Capientur enim ab Adriano, & affligētur: & erunt veluti terebinthus & quercus, quæ glandes amiſerunt. Quod accidit anno quinquageſimo à captiuitate ſub Tito & Veſpaſiano. Hæc diuus Hieronymus. Vbi communis verſio habet: ad oſtenſionem, eſt in hebræo לִבְעֵר leuaer. à verbo בָּעַר, quod ſignificat præter alia comburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit: in exciſionem. Poteſt verti: ad excidendum, vel ad comburendum, vel ad ardendum ſicut quercus ſterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui ſine fructu, quæ nihil valet niſi ad ardendum, & comburendum, & ſecandum,

**
*

Argu

Argumentum capitis VII.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariæ contra Hieroſolymam coniurationem. Oſtendit dei miſericordiam & potentiam, qui Iudæorum ſtatum occidentem afflictúmque erexit, eorúmque ciuitatem obſeſſam ab hoſtibus ſeruauit. Et inde ſumpta occaſione à Iudæorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Chriſti ſaluatoris noſtri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione ſibi ideò copulauit, vt in humana forma delitеſcens nos à dæmonis crudeliſſimi tyranni captiuitate liberaret, ad æternámque beatitudinem tandem perduceret.

CAPVT VII.

ET factum eſt in diebus Achaz filij Joatham, A
filij Oziæ, regis Juda. Aſcendit Raſin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Iſrael in Ieruſalem, ad prœliandum contra eam: & non potuerunt debellare eam. Et nuntiauerunt domui 4.Reg.16.a
Dauid dicentes: Requieuit Syria ſuper Ephraim: & commotum eſt cor eius, & cor populi eius, ſicut mouentur ligna ſyluarum à facie venti. Et dixit Dominus ad Eſaiam: Egredere in occurſum Achaz tu, & qui derelictus eſt Jaſub filius tuus, ad extremum aquæductus piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis. Et dices ad eum. Vide vt ſileas. Noli timere, & cor tuum ne formidet à
duabus caudis titionum fumigantium iſtorum in ira furoris Raſim regis Syriæ, & filij Romeliæ, eò quòd conſilium inierit contra te B
Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Accendamus ad Iudam, & ſuſcitemus eum: & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

Et factum eſt.) Rege Ozia vidit Eſaias ea, quæ primis quinque capitibus ſcripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioatham filius eius, ſub quo vidit propheta ea, quæ ſexto capiti mandauit. Cùm verò Ioatham migraſſet ex vita, obtinuit regnum filius eius Achaz homo impius & flagitioſus: qui relicto vero deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gentium ritus animum tranſtulit, fictos commentitióſque deos turpiter coluit, & in religione violanda impias fraudes con-
cepit. Ideò eum deus meritò oppreſſit, & afflixit. Nam, vt diuina aſſerit hiſto- 2.Par.28.
ria, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Paleſtinis victus & immaniter vexatus. Hoſtes eius non tam ſuis viribus, quàm eius ſceleribus pugnantes eum vicerunt, eiúſque gentibus magnam cladem intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Æquum enim fuit, vt qui deum dereliquerant, ſuæ impietatis pœnas luerent. Sed omnia hæc bella voluit propheta ſilentio tranſire. Illud

tantummodo refert, in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores superioris victoriæ, prædæq; magnitudine excitati de euertenda Hierosolyma conspirarunt. At liberauit tunc deus regem Achaz cum populo Iuda, quoniam sæpe vbi deest præsidium humanum, ostenditur diuinum. Habes hanc
4.Reg.16. historiam quarto libro Regum capite sextodecimo. Illud est animaduertendum, Rasin sonare voluntatem: Phacee verò, aperientem. Qui voluntatem aperit, eiq; finem proponit, intellectus est: nam voluntas ex se cæca est. Hæ igitur duæ potentiæ deprauatæ voluntas & intellectus vrbem Hierosolymam, hoc est pacis visionem, animiq; tranquillitatem conturbare & expugnare contendunt: sed diuino præsidio vincuntur.

Et nuntiauerunt domui Dauid.) Hoc est duabus tribubus Iudæ & Beniamin sequentibus domum Dauidis. Rex Iuda est rex duarum tribuum. Rex Israel, rex Ephraim, rex Samariæ, rex decem tribuum, idem est.

Requieuit Syria super Ephraim.) Id est exercitus Syriæ coniunctus est cum ex-
1.Reg.7. ercitu decem tribuum. Similis hebraismus est libro primo Regum capite septimo: Requieuit omnis domus Israel post dominum. Id est adhæsit illi.

Et commotum est cor eius.) Timuerunt tam rex Iuda quàm populus, & veluti arborum filia ventorum flatibus agitata contremuerunt.

Egredere in occursum Achaz.) Imminebant hostes, & in illud discrimen ventum erat, vt ex eorum manibus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis & animo cadentibus voluit deus suam ostendere potentiam. Hinc colligimus nunquàm esse de diuino præsidio desperandum. Quin potius cùm fuerimus in afflictionibus ærumnisque versati, & in periculis constituti, debemus animum erigere, in deóque spem omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui
Genes.11. eripuit Abrahamum à Chaldæis, Lot à Sodomitis, Ioseph ab inuidis fratribus,
Gen.19. Susannam à falso testimonio, Danielem à lacu leonum, tres pueros à camino
Gen.37. ignis ardentis, beatum Petrum à carcere, beatum Paulum à naufragio, qui de-
Dani.13. nique eum firmo atque erecto animo inuocantibus opem tulit, quomodo nos in
Dani.14. periculis & calamitatibus derelinquet, si eius præsidio confidentes ad ipsum tan-
Dani.3. quam ad arcem munitissimam confugerimus? Ait enim diuinus ille vates &
Act.12. clarissimus rex Dauid: Iacta super dominum curam tuam, & ipse te enutriet, & non
Act.27. dabit in æternum fluctuationẽ iusto. Vbi pro cura tua est in hebraico iehauecha:
2.Cor.11. quæ dictio præter alia onus siue põdus significat. Omnes qui tali pondere premũ-
Psal.54. tur vocat Christus apud Matthæum inquiens: Venite ad me omnes qui laboratis
Matth.11. & onerati estis, & ego reficiam vos. Ne igitur ob afflictionum pondera desperemus, cùm subleuatorem deum habeamus, qui nos clamantes ærumnarum aquis agitatos, earúmq; põdere submersos absq; dubio eripiet. Hoc sentiebat Dauid, cũ
Psal.17. ita canebat: Assumpsit me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me. Præuenit me in die
Psal.90. afflictionis meæ, & factus est dominus protector meus. Et alio in loco, inducit deum in hunc modum aientem: Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

Iasub filius tuus:) Hinc colligunt nonnulli alium filium habuisse Esaiam, qui se ad hostes contulerat, quem dicunt esse Rabsacem, de quo posteà agetur capite 36.

Ad extremum aquæductus piscinæ superioris.) Duæ erant piscinæ siue cisternæ Hierosolymæ propter fontium inopiam. Ex vna quæ erat in parte superiore extra ciuitatem, quæ ob eam causam superior appellabatur, veniebat per aquæductum aqua ad alteram, quę erat in ciuitate, & appellabatur inferior. In extremo huius piscinæ superioris erat Achaz, fortasse prouidens ne eam hostes euerterent, cùm Esaias ad eum accessit.

Vide ut sileas.) Id est, noli timorem tuum verbis ostendere. Vel noli deum tuum blasphemiis lacessere.

Cor

Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium.) Id est, ne timeas regem Syriæ & Samarię, qui propter iram, superbiam, & furorem titionibus incensis atque fumigantibus comparantur. Caudas appellat propheta extremitates, vbi ignis est in torribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia in illis finitum fuit regnum Syrię & Samariæ. Tu verò considera, eos qui rempublicam gubernant, si sint sceleribus contaminati & obstricti, titiones esse non lucentes, sed comburentes & fumigantes. Contrà verò principes illi atque prę-sules, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, iustitiámque humanis opibus anteponunt, virtute, vita, & exemplo mundum illuminant: & eam ob causam lux mundi rectè appellantur. Ita Christus Deus noster apostolis dicebat: Vos
Mat.5. estis lux mundi. Aspicis igitur & animo percipis, quæ sit inter bonum & malum principem & præsulem differentia. Bonus lux est splendens, ardens, illuminans: iniquus verò torris est siue titio, vt hîc à deo appellatur, nullùm splendorem emittens, sed comburens, exulcerans, fumigans, oculos aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam denique domum, hoc est totam congregationem contaminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non comparatur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm cauda fumiganti, sed ex vtraque: quoniam nulla parte eum poteris accipere quin comburaris. Si eum mones, exulcerat te, vehementérque opprimit. Si eum laudas adulationibúsque fallis, tu teipsum perdis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est vt in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dummodò non discedas à virtute, neque deiiciaris à gradu constantię, quàm vt per flagitia perpetuum principis fauorem consequaris. Est enim talis fauor veluti hedera arborem amplectens caducam, corruptis defixam *similitudo* radicibus, ruinam cotidie minantem. Nam etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prosequatur, tamen fluxus est, infinitis periculis expositus: & velis nolis est è vita excessurus, & tu corrues fauore destitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam putabas, gradu precipitatus. Tu verò qui subditus es, mundi fauorem non curans, ne timeas iniquos principes & præsules, si ad deum aspiraueris, in eóque spem tuam posueris. Non formidet cor tuum à duabus caudis titionum fumigantium. Nam si deus pro nobis, vt ait apostolus, quis contra
Rom.8. nos? Sed dic cum Dauide: Dominus protector vitę meæ, à quo trepidabo? Et
Psal.26. alio in psalmo: Quoniam in te eripiar à tentatione. Et quamuis te hostium fu-
Psal.14. ror inuadat, tranquilla tamen mente consiste. Nam si iustitiam colueris & pietatem, quis te poterit veri honoris ornamentis spoliare? Iustus, vt ait diuinus psaltes, vt palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Habes pro te
Psal.91. deum de quo canit idem vates: Liberabit pauperem à potente & pauperem cui
Psal.71. non erat adiutor. Non est in mundo qui valeat virum iustum virtutúmque mœnibus munitum lædere & à glorię altissimo gradu precipitare. Vide quid deus
Ierem.1. dicat Ieremiæ: Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum super omnem terram. Vbi vides virum sanctum cum ciuitate munita, columna ferrea & muro æreo comparari. Amos
Amos.7. propheta capite septimo ait se vidisse dominum super murum litum: vbi diuus Hieronymus per hunc murum apostolos intelligit, cæterósque viros sapientia atque virtute præstantes. Ibi enim Septuaginta interpretes pro muro lito murum adamantinum, ob sanctorum firmitudinem & constantiam interpretantur.

Hæc dicit dominus deus: Non stabit, & non erit istud. Sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin. Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus: & caput Ephraim Samaria: & caput Samariæ filius Romeliæ. Si

non

C *non credideritis non permanebitis. Et adiecit dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à domino Deo tuo, in profundum inferni, siue in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo dominum. Et dixit: Audite ergo domus Dauid. Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & deo meo? Propter hoc dabit dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, & pariet filium: & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet: vt sciat reprobare malum, & eligere bonum.*

Mat.1.d Luc.1.c

Non stabit.) Id est eorum consilium non habebit effectum. Sed vterque horum regum in suis terminis continebitur, neq; longius propagabitur. Nam Damascus erit metropolis Syriæ: & Rasin erit princeps Damasci. Et ita Hierosolyma non capietur, neq; possidebitur à rege Rasin.

Et adhuc sexaginta quinque anni.) Id est, regnum Israelis finietur post sexaginta quinq; annos. Sed interim Samaria ciuitas erit metropolis totius regni Samariæ, non autem Hierosolyma. Hi verò sexagintaquinq; anni sunt computandi à prophetia Amos: qui vaticinatus fuerat delendum esse regnum Samariæ. Nam à vaticinio hoc Esaiæ vsque ad decem tribuum euersionem & captiuitatem solùm viginti tres aut viginti quatuor anni interfluxerunt. Sinauté ab Amos vaticinio numeraueris, hos sexagintaquinq; annos, quorum hîc meminit Esaias, inuenies. Id autem, quod Esaias hoc in loco ait, est repetitio & confirmatio eius, quod ab alio propheta fuerat prædictum. Et vide quemadmodum deus voluerit consolari Iudam interitu suorum inimicorum.

Si non credideritis non permanebitis.) Hortatur eos deus vt credant, si volunt in suo regno consistere & permanere. Quasi dicat: Nisi fidem habueritis, asportabimini captiui, eorum calamitates pœnásque ferentes, quorum imitati fueritis infidelitatem. At illi non crediderunt Deo, ideò non permanserunt: sed fuerunt à Babyloniis capti, & in Chaldęam asportati.

Adiecit dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signum.) Cùm Achaz rex impius verbis Esaiæ non crederet, dixit ei dominus per eundem prophetam, vt peteret signum, non ab idolis, quæ colebat, sed à domino Deo suo. Nam ipse Deus faceret miraculum, quo Achaz intelligeret esse se à duobus regibus liberandum, ipsorum verò regna euertenda: siue illud miraculum vellet rex de inferno, siue de cœlo. Poterat enim Deus terram scindere, vt ob magnum hiatum inferi paterent, & poterat in cœlo solem sistere, vt tempore Iosue, aut ipsum cœlum aperire.

Ioſue 10.

Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo dominum.) In Deuteronomio scriptum legimus: Non tentabis dominum Deum tuum. Quo testimonio Christus vsus est aduersus diabolum, vt est apud Matthæum capite quarto. Non igitur licet petere à Deo miraculum absque necessitate. Oportebat tamen regem Achaz signum petere, quoniam Deus illud præcipiebat. Est enim necessarium Deo parere. Sed impius rex non hoc ex humilitate & religione faciebat, sed ex impietate & pertinacia. Existimabat enim Deum miraculum facturum, & cùm ipse esset idolorum cultor, nolebat, vt Dei potentia appareret, ob eámque causam Deus laudibus efferretur. Aspice Dei clementiam erga homines, hominúmque malitiam erga Deum. Volebat Deus miraculum facere, & homo volebat Dei gloriam celare. Et quod peius erat, hanc impietatem operiebat flagitiosus rex virtutis tegumento. Vide impiam hominis hypocri

Deut.6. Mat.4.

hypocrisim. Aliud erat in facie, aliud in pectore: Aliud in verbis, aliud in factis. Vt argentum cùm sit candidum, nigras tamen ducit lineas, sic rex impius cùm religionis candorem foris ostenderet, intus tamen ater erat, sordidásq; factorũ suorum lineas ducebat. Tales sunt omnes, qui foris speciem virtutis ostendunt, cùm animum, in quo est nobilitatis virtutisq; domicilium, illis flagitiis deforment, vt in perpetuo scelere & ignominia volutentur. *similitudo*

Et dixit: Audite ergo domus Dauid.) Verba sunt prophetæ dicentis: Non satis vobis est ô Iudæi prophetas contemnere, sed Deum ipsum aspernamini? Cur diuinæ voluntati resistitis? Obserua eos esse Deo molestos, qui in afflictionibus ad eum non confugiunt, sed in præsidio humano spem ponunt rerum suarum.

Dabit dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, &c.) Iubebat Deus regi Achaz vt signum peteret, siue ex cœlo, siue ex inferno, quò certò sciret esse Hierosolymam ab hostibus liberandam. Sed eo tale signum petere nolente promittit deus signum humanæ redemptionis, quæ per illam Hierosolymæ liberationem significabatur. Ac si dicat propheta: Propter hoc, quia tu rex credere non vis, non tibi, sed vobis ô Iudæi venturi dabit Deus signum magnum & admirabile, non liberationis solius Hierosolymæ, sed totius mundi. Nam ecce virgo Maria concipiet de Spiritu sancto, pariétque filium, cuius nomen erit Emanuel, quod sonat, nobiscum Deus. Hic vos liberabit. Mittet vobis Deus pater Saluatorem, non aliquem Aioth, aut Gedeonem, aut Samsonem, quemadmodum quondam, quando iudicibus gubernabamini: sed Emanuelem verum Deum & verum hominem, qui vos à dæmonis potestate proteget, & etiam modò priusquàm nascatur, vos à duobus regibus eripiet. Qui fuerit in lectione sanctorum prophetarum versatus, non mirabitur Esaiam in media mentione liberationis Hierosolymæ, totius generis humani liberationis meminisse. Erat enim mos prophetarum sumpta rerum materialium occasione ad diuina Christi arcana & altissima mysteria transire, inuolucrísque tegere, ne sancta darentur canibus, & ab indignis contemnerentur. Intelligi autem hanc Esaiæ vaticinationem de admirabili sacratissimę virginis Mariæ partu apertissimè testatur diuus Matthæus primo capite sui euangelij, vbi ad literam hæc sunt verba. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Hæc diuus Matthæus. Et aduerte nullam hîc patris fieri mentionem, quoniam Christus conceptus est de Spiritu sancto. Est enim Christus lapis ille, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de monte sine manibus. Hoc est qui conceptus est & natus de virgine sanctissima virtutum monte absque virili semine. Aduerte etiam nomen pueri esse Emanuel, hoc est nobiscum Deus. Quæ omnia ostendunt hanc vaticinationem intelligi de Christo Deo nostro, qui in terra patrem non habuit, & qui nobiscum corporaliter habitauit: & de eius sanctissima matre, quæ virgo de Spiritu sancto concepit. Idem, licet aliis verbis, ait propheta Ezechiel quadragesimoquarto capite suarum visionum. Postquàm dixit conuersum fuisse ad viam portę sanctuarij, quæ respiciebat ad Orientem, & clausa erat, subiunxit: Porta hæc clausa erit, non aperietur, & vir non intrabit per eam, quoniam dominus Deus Israel ingressus est per eam, eritque clausa principi. Vel, vt alij interpretantur, clausa in æternum. Hæc porta in æternum clausa, per quam solus Deus introiuit, & egressus est, quæ alia est, nisi sanctissima Dei genitrix Maria semper virgo? Ita illum locum diuus Hieronymus diuúsque Augustinus interpretantur. Ea est hæc virgo, quam prædixit Esaias concepturam, Christúmque parituram. O virgo sanctissima templum domini, sacrarium

Iud.3. Iud.6. Iud.13. Matth.1. Dani.2. Ezech.44.

Spiritus

Spiritus ſancti, parentum reparatrix, poſterorum ſeruatrix, tu generi hominum ſine lumine errantium veram lucem attuliſti, ex te enim ortus eſt ſol iuſtitiæ Chriſtus Deus noſter. Erant homines omni virtutum pulchritudine nudati, in omni dedecore ignominiáque conſtituti: obtemperauerat voluntas appetitui, corruerat conſtantia, fuerat vera dignitas ablata, ſplendórque extinctus & omnia denique virtutis ornamenta ceciderant. At tu Chriſtum concipiendo, eúmque mundo indicando, nos ex tenebris ad lucem, ex morte ad vitam, ex vera turpíque ignominia ad veram illuſtrémque dignitatem reuocaſti. Ex te pendet noſtra ſalus, noſtra victoria, & innocentiæ reſtitutio. Quid ſine te eſſet vita mortalium, niſi nox, niſi caligo, niſi tenebræ & vmbra mortis? Tu es virgo & mater: & cuius mater? eius cuius Deus eſt pater. Quid aliud ſignificabat rubus ille, quem viderat Moyſes flammas emittens, ſed ſeipſum non comburens, niſi teipſam concipientem ſine viro, & parientem ſine dolore? Tu es hæc abſque dubio, quæ nobis Emanuelem mirabiliter peperiſti. Iudæi nihilominus cęci & obſtinati dicunt hanc Eſaię vaticinationem non eſſe de virgine, ſed de Eſaię vxore intelligendam. Quam ob cauſam fingunt, vt ſolent, meras nugas, intolerabiléſque ineptias, & vanitates. Nónne Deus promiſit ſignum? Perſpicuum eſt. Quod igitur ſignum & miraculum eſſet concipere Eſaiæ vxorem, quæ nulla ſterilitate laborabat? O Iudęorum cęcitatem deplorandam. Alij Iudæi hoc intelligi aſſerunt de vxore regis Achaz, quoniam vident nullum filium Eſaię ſalutem Hieroſolymæ attuliſſe: & hunc filium, quem propheta prędixit fore Iudæorum liberatorem, aiunt eſſe regem Ezechiam, quem conſtat fuiſſe filium Achaz, admirabiléſque victorias de Iudęorum hoſtibus reportaſſe. Videte cęcorum hominum inſaniam. Quî fieri poterat vt vxor regis Achaz in ſignum liberationis Hieroſolymæ conciperet & pareret Ezechiam, qui iam natus erat? Lege librum quartum Regum, & videbis ex annorum computatione nouem annos natum fuiſſe Ezechiam, quando pater eius Achaz regnare cœpit, & hoc vaticinium fuit eo regnante. Quis non videt eſſe has Iudæorum interpretationes in officina Satanæ conflatas?

Exod.3.

4.Reg.16. & 18.

Vocabitur nomen eius Emanuel.) Ieſus & Emanuel idem ſunt, licet diuerſa nomina videantur. Ieſus ſonat ſaluatorem: Emanuel, nobiſcum Deus. Ad hoc fuit nobiſcum Deus, vt nos ſaluos faceret. Quid aliud eſt, Deus eſt nobiſcum, quàm Deus eſt ſaluator noſter? Emanuel appellatur propter diuinam humanámque naturam in vna hypoſtaſi vnitam. Idem aliis verbis dixit in hunc modum diuus Ioannes: Et verbum caro factum eſt. Quid eſt, verbum caro factum eſt, quàm nobiſcum deus? Idem eſt Emanuel ac Deus factus homo, cum hominibus conuerſans. Id prædixerat Baruch propheta capite tertio, vbi loquens de Meſſia ait: Hic eſt deus noſter, & non æſtimabitur alius aduerſus eum. Et paulò pòſt: Poſt hæc in terra viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. Idem prædixit iis verbis alius vates: Veritas de terra orta eſt. Hoc eſt, Deus, qui eſt ipſa veritas, terrenum corpus accepit, vt terram colentibus viam æternæ ſalutis aperiret, eóſque ſaluos faceret, atque ad veram cœleſtémque promiſſionis patriam perduceret. Bonum, at ait diuus ille Dionyſius apoſtoli Pauli diſcipulus, eſt ſui ipſius diffuſiuum & communicatiuum. Vnde ſummè bonum erit ſummè communicatiuum. Cùm autem Deus ſit ſumè bonus, ſummè ſe nobiſcum communicauit. Qua in re ſe poterat magis communicare quàm humanitatem noſtram aſſumendo & nobiſcum habitando? Hæc fuit ſumma communicatio, & admirabilis erga nos amoris abundantia. Hoc intuens animo Eſaias dixit eſſe Meſſiam Emanuelem vocandum, vt eius diuinitatem & humanitatem oſtenderet. Obſerua. Venit Deus vt ſalui eſſemus, ergo perditi eramus. Venit vt conſequeremur ſalutem, ergo laborabamus ægritudinæ. Venit vt eſſet nobiscum, ergo eramus ſine eo. Cùm Chriſtus ſit Emanuel, cùm nobiſcũ ſit Deus, quid timemus?

Ioan.1.

Baruch.3.

Pſal.84.

Quid

Quid amplius concupiſcimus? Cur mundi opes & voluptates tam ardenter quęrimus, niſi quia quamuis ipſe venerit, vt ſit nobiſcum, nos tamen ſine eo eſſe volumus? Ipſe eſt nobiſcum, nos verò cum eo non ſumus. Ipſe nos quærit, nos eũ fugimus. Ipſe vult vt quæramus vitam, nos autem currimus ad mortem, ruimúſque ad interitum voluntarium. Aduerte: Non dicit: Vocabitur nomen eius: nos cum eo, ſed ipſe nobiſcum. O immenſam Dei erga nos pietatem, & incredibilem noſtram erga Deum ingratitudinem!

Butyrum & mel comedet, vt ſciat reprobare malum, & eligere bonum.) Hoc eſt, erit verus Deus & verus homo. Ac ſi dicat: Ne mireris ô domus Dauid virginem parientẽ, & talem filium, qui, priuſquàm naſcatur, te liberet inuocatus. Nam ipſe eſt Deus, qui aſſumpta humanitate nobiſcũ erit factus homo. Ne exiſtimes eũ aſſumpturũ eſſe corpus aereũ aut phantaſticũ, nam reuera erit verus homo, cibíſq; vtetur infantiũ: comedet enim butyrum & mel. Sed hoc eius ſapientiã non impediet: nam pannis inuolutus, & infantili pabulo nutritus ſciet reprobare malũ & eligere bonũ. Particula, vt, non hîc finalẽ cauſam deſignat, ſed euentum & conſecutionẽ: non enim comedet eo fine, vt ſciat reprobare malũ & eligere bonũ, ſed ita butyrũ & mel comedet, vt etiam ſciat reprobare malũ & eligere bonũ. Voluit his verbis propheta vtrámq; Chriſti naturam diuinã humanámq; ſignificare. Id quod multis aliis in locis fecit, veluti capite nono, vbi prædixit Chriſtum fore puerũ, & vocandum eſſe deum. Sed ita hoc attẽperauit Eſaias, aliíq; diuini vates, vt quamuis ſuo tẽpore à Iudæis alta myſteria minimè contẽplantibus non intelligeretur, ne ſanctum daretur canibus, poſſet tamẽ poſteà ſuo tẽpore intelligi à Chriſtianis. Oportebat enim tam admirabiles res, tanti myſterij maieſtatíſq; repletas, eſſe his tegumentis coopertas & inuolutas. Erat enim teſtamentũ vetus veluti quędã cortina, in qua diuina myſteria tegebantur, quæ fuerunt in nouo teſtamento reſerata.

Infr.9.

ſimile.

Quia antequam ſciat puer reprobare malum, & eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu deteſtaris, à facie duorum regum ſuorum. Adducet dominus ſuper te, & ſuper populum tuum, & ſuper domum patris tui, dies, qui non venerunt à diebus ſeparationis Ephraim à Juda, cum rege Aſſyriorum. Et erit in die illa: Sibilabit dominus muſcæ, quæ eſt in extremo fluminum Ægypti, & api, quæ eſt in terra Aſſur: & venient, & requieſcent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuerſis foraminibus. In die illa radet dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen ſunt, in rege Aſſyriorum, caput & pilos pedum, et barbam vniuerſam. Et erit in die illa: nutriet homo vaccam boum, & duas oues, & præ vbertate lactis comedet butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis homo, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa: omnis locus, vbi fuerint mille vites, mille argenteis, in ſpinas et vepres erunt. Cum ſagittis et arcu ingredietur illuc. Vepres enim vt ſpinæ erunt in vniuerſa terra. Et omnes montes, qui in ſarculo ſarrientur, non veniet illuc terror ſpinarum & veprium, & erit in paſcua bouis, et in conculcationem pecoris.

4.Reg.19. 2.Par.32.

Quia antequam.) Redit propheta ad particularem liberationem, & est sensus: Priusquàm Emanuel nascatur, priusquàm ad eam ætatem veniat, in qua sciunt homines reprobare malum & eligere bonum, ipse liberabit terram hanc, quam tu ô Achaz ob idololatriã tuam detestaris, quia in ea verus deus colitur. Et relinquetur terra à duobus regibus, qui eam oppugnatum venerant. Id quod dicit, quam tu detestaris, potest verti, pro qua tu solicitus es. Potest hic locus ita explanari, & melius meo quidem iudicio: Priusquàm Christus nascatur, terra Syrię & Samarię, quam tu detestaris, & odio prosequeris, derelinquetur à suis regibus, quoniã eos capiet & vastabit Assyriorum rex. Pernicies enim, quam hi duo reges Hierosolymæ moliebantur, in eorum caput redundabit.

Adducet dominus super te.) Sensus est: Tu eripieris modò à regibus Syriæ & Samariæ, sed posteà ob impietatem tuam grauiter affligeris. Adducet dominus super te multò maiora mala quàm ea, in quæ inciderunt decem tribus, postquam se à Iuda separauerunt. Studet propheta populum suum iis minis & terroribus à vitiis reuocare, ad deúmque reducere.

Cum rege Assyriorum.) Id est in has calamitates incurretis, cùm venerit rex Assyriorum. Rex Babylonis appellatur hîc rex Assyriorũ, quoniã Babylonij subiecti fuerunt Assyriis. Lege quartum librum Regũ, & secũdum Paralipomenon, & videbis regem Babylonis cum magnis copiis Hierosolymam venisse, eámque cepisse, & templum incendisse, atque Iudæos captiuos secum in Chaldæam asportasse.

4.Reg.ult. 2.Para.ult.

Et erit in die illa: Sibilabit dominus muscæ.) Ægyptios vocat muscas propter idololatriæ sordes, & propter eorum imbecillitatem. Vel fortasse quia ibi erat magna muscarum multitudo. Assyrios apes vocat, quia, vt apes stimulum emittunt, sic Assyrij vsu sagittarum erant instructissimi, & velut apes volãtes & solicitæ, ad prælium velociter & solicitè veniebant. Sensus est: Vocabit deus ad prælium non solùm Ægyptios imbecillos, sed etiam fortes acrésque Assyrios, ad pugnandum instructos atque paratos.

Requiescent omnes in torrentibus vallium.) Permanet in eadem translatione. Significat Ægyptios & Assyrios venturos esse cum magna militum multitudine, terrámque Iuda occupaturos & euersuros.

In die illa radet dominus in nouacula conducta.) Per nouaculam conductam, per regem Assyriorum, & per eos qui trans flumen sunt, idem significatur. Prædicit Iudæorum excidium per Babylonios, quos Assyrios vocat, qui respectu Hierosolymę sunt trans flumen Euphratem. Ideò exercitus Assyriorum appellatur nouacula, quia omnia abrasurus & deleturus erat: & ideo appellatur conducta, quia eo populo tanquam conducto vsus est Deus ad Iudæorum euersionem & vastitatem. Per caput intelligitur rex Iuda, per barbam principes & nobiles, quibus rex ornatur, per pedes verò hi, qui sunt obscuris orti parentibus. Est igitur sensus: Regnum Iuda delebitur ab exercitu Assyriorum, qui veluti acutissima nouacula omnia radent, regem, nobiles, & infimo loco natos, vt nihil in Iudæa relinquant forte, nihil pulchrum, nihil firmum & stabile.

Et erit in die illa: nutriet homo vaccam vnam.) Sensus est: Victis Iudæis in Chaldæámque translatis tanta erit in Iudæa solitudo, tanta vastitas, tanta paupertas, vt pauciss imi ibi habitent. Et ex illis nullus armenta boum, neque greges ouium habebit: Sed rarus habitator vix vaccam vnam, paucásque oues habere poterit: & ob frumenti inopiam comedent homines butyrum & mel. Nam terra ob habitantium raritatem erit feracior, & agri abundabunt herbis, & pecora pascentur libere, quapropter affluent lacte. Describit vates Iudææ solitudinem & inopiam, post Babylonicam captiuitatem.

Vbi fuerint mille vites mille argenteis.) Hoc est, tanta erit solitudo, vt locus, vbi fuerant mille vites mille argenteis æstimatæ, in spinetum & vepretum conuertatur. Nam vites ob hostium metum nequaquam amputabuntur.

In

In sagittis & arcu ingredientur illuc.) Sæuientibus vbique armis nemo agrum suum audebit inuisere absque arcu & sagittis propter metum & hostium & ferarum. Et relictis locis campestribus fugient homines ad montes, vt eorum difficultate muniantur. In montibus illis neque crescent vepres neque spinæ: quoniam sarrientur & fodientur sarculo & ligone à paucis illis colonis, qui ibi miserabiliter habitauerint. Cætera omnia patebunt pascuis, liberéque à pecoribus conculcabuntur. Diuus Gregorius in moralibus libro decimonono capitę vigesimooctauo per spinetum intelligit gentilitatem, ad quam apostoli cum arcu & sagittis ingressi sunt, quia ad feriendam gentium duritiem cum districtis verborum spiculis introierunt. Appellat verba sanctorum concionatorum sagittas, de quibus dicitur in psalmo: Sagittę paruulorum factæ sunt plagæ eorum. Hoc est: Ardentissima apostolorũ verba corda hominũ feriebãt. Appellantur autẽ apostoli paruuli propter eorum sanctam humilitatem & simplicitatem. Quibus aiebat Christus, vt est apud Matthæum, Nisi conuersi fueritis & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum. Hæ est causa cur dicat scriptura primo libro Regum: Filius vnius anni erat Saul cùm regnare cœpisset. Volens enim significare eum, cùm regnum obtinuit, fuisse simplicem & probum, ait esse paruulum, acsi vnum annum natus esset. Qui si in illa simplicitate & humilitate permaneret, esset absque dubio egregia quadam gloria cumulatus. Huiusmodi paruulis aperit Deus sua mysteria, diuinámque sacrarum scripturarum intelligentiam ostendit. Id sentiebat diuinus ille psaltes, cùm ita canebat. Declaratio, seu, vt potest verti ex hebręo, ostium sermonem tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis. Id ostendit Christus apud Matthæum ita inquiens: Confitebor tibi pater, domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ex quo poteris facilè colligere non superbos hæreticos, sed humiles catholicos esse diuinarum literarum verum sensum consecutos.

Psal.63. *Matth.18.* *1.Reg.13.* *Psal.118.* *Mat.11.*

Annotationes ex hebræo in CAPVT VII.

Et qui derelictus est Iasub filius tuus.) Pro Iasub in hæbraico est יָשׁוּב, à verbo שׁוּב, quod significat conuertere. Sonat igitur Iaxub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum conuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt Filium suum Iaxub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret.

Iaxub.

Et non tentabo dominum.) Pro tentabo est in hebraico אֲנַסֶּה anasseh, à verbo נָסָה nasah, quod significat tentare. quam significationem secutus est noster interpres. Potest esse à verbo נָסַס nasas, quod significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti: Et non exaltabo dominum.

Ecce virgo concipiet.) Pro virgine est in hebraico עַלְמָה almah. quod nomen significat virginem. Et non solùm hoc in loco, sed etiam in capite vigesimo quarto Geneseos, vbi in hebraico est hæc dictio עַלְמָה vertit interpres Latinus virginem, inquiens: Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. Et lingua Punica, quæ, vt ait diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginem significat. Et Septuaginta interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos clari in primis, linguáque Græca peritissimi verterunt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomen propriè virginem absque dubio significat. Nihilominus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc non intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis nonnulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendum, quarum vtraq; virum cognouerat: neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: imò omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseueranter affirmant, suorúmque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus pro עַלְמוּת alamoth בְּתוּלוֹת bethuloth interpretantut, omnino reiiciunt. Dictio enim bethuloth

Gen.24.

sine vllo dubio virgines significat, vt ipsi facilè confitenrur. Quàm falsæ & ineptæ sint horum Iudæorum interpretationes, in explanatione ostendimus. Deriuatur hæc dictio almah à verbo עָלַם alam, quod significat latere & abscondere. Vnde significat non quamcunque virginem, sed eam, quæ est abscondita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quę est non vetula, sed adolescẽtula. Ideò Latinus
Cant.1. interpres in primo Canticorum capite vertit: Adolescentulæ diiexerunt te. Vbi in hebraico est alamoth, & in commentario hebraico exponitur bethuloth. Et in
Prouer.30. Prouerbiis capite trigesimo vbi scriptum est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlo, viam colubri super terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia, pro adolescentia debet esse in adolescentula, siue in virgine: est enim in hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nõnulli codices Latini. Sed vitio typographorum effectum esse existimo, vt pro adolescentula deprauatè scriberetur adolescentia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo, cuius viam in virgine adolescentula & abscondita ignorabat Salomon, nisi Christus de Spiritu sancto conceptus, & de virgine sanctissima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicam inexplicabilémque generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam esse virginem, Emanuelémque parituram, viam tamen & inenarrabilem modum comprehendere nequa-
Esa.53. quam poterat. De qua dicebat Esaias capite quinquagesimotertio: Generationem eius quis enarrabit?

Si non crediderit is, non permanebitis.) Nempe in regno. Pro credere & permanere in hebraico est vnum atq; idem verbum, nimirum אָמַן aman. Sed priori loco est tertiæ coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & significat credere: Secundo verò loco est primæ coniugationis passiuæ, quam appellant niphal, & significat esse firmum, certum stabilem, & permanentem. Ideò rectè vertit interpres noster: Si non credideritis, non permanebitis. Et quoniam qui firmi certique sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideò adducti hac ratione verterunt Septuaginta interpretes: Si non credideritis, nõ intelligetis. Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aspicis infideles omnes esse vera intelligentia sapientiáque destitutos. De illis enim ait in
Rom.1. hunc modum diuus Paulus in epistola ad Romanos, Euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilémque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit: Si non creditis est, quia non estis stabiles. Hoc est, Ideò mihi non creditis, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti: Si non crediderit is, non eritis stabiles, vel fideles, vel fortes, vel perseueran-tes.

*

Argu

Argumentum capitis VIII.

Describit diuinus vates admirabilem sanctissimæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatur venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totámque regionem, excepta Hierosolyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samariæ excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, verámque religionem amplexandam. Præcinit Christum fore eum timentibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiúsque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissmam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderunt, eorúmque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offenduntur. Quò fit vt ad æternas miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendámque esse omnem superstitionem, & ad sacram dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET dixit dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis. Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles: Uriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ: & accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit dominus ad me: Voca nomen eius, Accelera-spolia-detrahere, Festina-prædari. Quia antequàm sciat puer vocare patrem suum & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci: & spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Et adiecit dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasin, et filium Romeliæ, propter hoc ecce dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius, & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens vsque ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel. A B

EXPLANATIO.

Et dixit dominus ad me: Sume tibi librum grandem.) Vult propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mandare monimentis magnam esse, dignámque absque dubio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur enim ad tam pauca verba scribenda erat librum magnum sumpturus, nisi vellet mysterij magnitudinem significare? Nam quod maius illustriúsque mysterium esse po-

test,quàm virginem concipere,eúmq; párere, qui est verus deus & verus homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eum genuit, creator, totiúsq; mundi redemptor? Est etiam altera causa, ob quam iussit Deus esse librum magnum, nempe vt posset ab omnibus videri, ne ob eius paruitatem se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis, hoc est manifesto, & verbis humanis, literisque notis, vt omnes possent id, quod erat scribendum, intelligere. Et hanc rationem affert Ionatham in Thargum. Voluit deus etiam hac in re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit Haba.2. prophetę Habacuc in hunc modum: Scribe visum, & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit. Ac si diceret: Scribe vaticinationem, eámq; planè explica, vt qui legerit, possit eam facilè intelligere.

Velociter spolia detrahe, cito prædare.) Hæc est prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. Vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomen & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nunc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus nostram à dæmone liberationem significat. Est igitur sensus. Hactenus diabolus homines oppressit, huiúsque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam. Sed ipse eiicietur foras. Ideò tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius spolia, aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sunt spolia, quæ es ab illo ablaturus: ea cito eripe, ipsúmque dæmonem prædare: non vltrà eum regnare patiaris. Id fuisse à Christo saluatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam, ipsa euangelia asserunt, & nos planè cognoscimus. Non existimes hanc Christi victoriam fuisse tunc primò ab Esaia prænuntiata: nam in mundi principio fuit à deo prædicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primùm nostri primi parentes ob diuini præcepti transgressionem in grauissimum Gen 3. crimen incidissent, ita Deus serpenti, quæ Euam seduxit, & in posteritatem fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum. Vel, vt est in hebraico, & ipsum conteret caput tuum. Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genitrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatam fuisse hanc victoriam, nisi Christo deo nostro, qui spolia detraxit ab hoste antiquo, eiúsq; caput contriuit, hominúmq; genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: Et ipsa conteret caput tuum. Quoniam ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt nos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, Et ipse, nimirum virginis fructus. Et ita transtulit Pagninus, & nonnulli alij.

Adhibui mihi testes fideles.) Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsi testes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriam sacerdotem & Zachariam filium Barachiæ, viros claros, qui magnam celebritatem sermonis hominum fuerant consecuti. Hi certò sciunt me sumpsisse librum magnum, cui ea, quæ mihi Deus præceperat, mandaui. Vrias sonat illustrationem siue illuminationem Dei. Zacharias verò Dei memorem siue memoriam. Hi enim sunt fideles testes, qui à deo illuminantur, eúmque memoria tenent. Ex quo colliges non esse eos integros testes, qui in ignorantiæ peccatorúmque tenebris versantur, deúmque obli- Ioann.15. uiscuntur, neque veritatem neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris pleniſſimo, quem habuit inter discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumeliis ex hoc mundo ad patrem transiturus, hæc verba fecit: Cùm venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre,

patre, spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis. Acsi diceret: Testimonium, quod de me tribuetis ô discipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniã eritis Spiritu sancto incensi, & ea testificabimini, quæ vidistis, quoniam ab initio mearum concionum, meorúmq; miraculorum mecum estis. Vbi vides idoneos & approbatos testes, eos esse, qui & iusti sunt, & ea, quæ testantur, certò sciunt. Debet iudex considerare sint ne testes integri an deprauati, nimiáque affectione corrupti. Vt enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, *similitudo.* vitri colores non autem suum repræsentat, vt cùm sol sit vnus atque idem, diuersus tamen pro colorum varietate appareat: sic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, sed qualis est eius affectio, tali colore rem ipsam depingit: vt cùm vnum atque idem sit factum, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipsius affectus colorem ostendit. Ex quo consequitur vt eius testimonium aliorum facta sæpenumerò deprauatè repręsentet. Prudenter equidem Agesilaus, vt est apud Plutarchum, quoties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimonium dicere existimabat non minus esse inquirendos & discendos eorum mores, qui loquebantur, quàm eorum, de quibus verba faciebant.

Accessi ad prophetissam.) Postquam ex Dei præcepto, inquit, scripsi in libro magno mysterium redemptionis humanæ per Christum, & adhibui mihi testes fideles, accessi mente ad prophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, vt ipsa conciperet & pareret, integra & violata virginitate permanente. Et dixit mihi Deus. Filius huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. Tu etiam voca nomen eius, accelera spolia detrahe, festina prædari. Accelera spolia detrahe, siue spolia detrahere, est vnum nomen: festina prædari alterum, sed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christum magna cùm festinatione à dæmone mundum erepturum.

Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.) Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à dæmonis fauce erepturum. Quasi dicat: Priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ętatis, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiúsque in mundum aduentus sine humanis armis, sine copiis & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euersio? Voluit statim in infantia Christus indicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantam habere firmitudinem, vt in illis fiduciam collocaremus: sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mundi contemptu, in perpetua virtutis constantia esse veram fortitudinem constitutam. Quid aliud fuit nasci Christum inter paleas & fœnum, & reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, vt ait euangelista, quàm humaLuc. 2. ni fastus, inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi sapientiæ, apertissima damnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio, nisi docere vitam hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbiæ & iactantiæ clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quàm humanæ prosperitatis, fluxarúmque opum inconstantium in casúque sitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerum opifex, amplissimúsq; cœli moderator & rector, qui naturam vniuersam immensa virtute coërcet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, vt doceret fundamentum Christianæ philosophiæ, veræq; religionis initium in rerum humanarum contemptione ac despicientia consistere: nósque ad cœlestis patriæ desiderium firmissimámque æternitatis spem & fidu-

ciam excitaret. Cùm igitur Christus natus est, statim incœpit auferre fortitudiné
2.Cor.1. Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mundi sapientiam. Et vt verbis vtar apo
stoli, quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mun-
di elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, &
ea, quæ non sunt, vt ea, quæ sunt, destrueret. Vocat hoc in loco diuus Paulus ea,
quæ non sunt, res illas, quæ nullius esse momenti videntur, & pro nihilo putan-
tur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi
saluatoris nostri in mundi restauratione celeritatem. Cum primùm natus est in
Luc.2. mundo, cœpit saluum facere mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui angelis
Mat.2. concinentibus Christúmque nuntiantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos
orientales ex distantibus prouintiis ad se velociter perduxit: vt significaret non
solùm Iudæorum reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam
gentes, quarũ primitiæ erant Magi illi Orientis, esse salutem consecuturas. Cùm
rex aliquis vult principem filium suum designare regem, conuocat vrbium lega-
tos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & disignatur
Psal.2. rex. Constitutus est Christus rex à deo patre, iuxta id, quod ipse de se ait in psal-
mo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.
Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis
est patri, sempérque regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex
Iudæis, Magi ex gentibus, vt hunc regem recognoscerent & adorarent. O fœ-
Ioan.6. lix Bethleem, ô amplissimum atque excellentissimum diuersorium, ô domus pa-
nis, id enim significas, vbi natus est panis ille viuus, qui de cœlo descendit, vbi fa-
cti sunt conuentus cœli & terræ, & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis
& gentibus, & angelis, reliquísque cœlitibus recognoscitur & adoratur! In te na-
tus in tempore ille, qui est sempiternus, cœpit velocissimè mundum restituere.
At sentienda quidem est, omníque lachrymarum abundantia sæpenumerò deplo
randa obliuio nostra, qui Deo acceleranti & festinanti vt nos liberet & seruet, nõ
occurrimus, sed in nostra ignauia & pernicie torpemus. Consideremus Dei ce-
leritatem & nostram desidiam, Dei solicitudinem & nostram inertiam. Cur non
festinamus, si Deus festinat? Quid respondebit nostra socordia Christi velocita-
Gal.1. ti? Venit Deus in mundum, & dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt nos eri-
peret à præsenti seculo nequam, vt verbis Paulinis vtar in epistola ad Galatas, &
nos iterum atque iterum vinculis nosipsos astringimus, & in desidia nostra per-
manemus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenen
Exo.12. tes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinantes. Et, vt ait diuus Pau-
Hebr.4. lus in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem, vbi Dei visione
in æternum fruamur.

Et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.) Auferet Emanuel spolia Samariæ: hoc
est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo. Idem dicit alio in
Infrà 53. loco idem propheta iis verbis: Ideò dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet
spolia. Idem etiam Christus apud Lucam significauit ita dicens. Cùm fortis ar-
Luc.11. matus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet. Si autem fortior illo
superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, &
Ephe.4. spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à dæmonis pote-
state ereptos distribuit. Nam ipse, vt ait diuus Paulus in epistola ad Ephesios, dedit
quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò euangelistas,
alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus dæmonem, eiúsque ca-
ptiuitatem sibi captiuauit, & in cœlum adduxit. Id quidem est, quod ait, apostolo-
Ephe.4. lus in eadem epistola: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Hoc est
Psal.67. homines, qui antea erant spolia Samariæ, ab exilio ad cœlestem patriam adduxit.
Quod Dauid multò antea cecinerat. Et quamuis hoc ita sit, existimo tamen hoc
etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictum esse. Prędicit enim
his

his verbis propheta victoriam, quam Assyriorum rex de Syria & Samaria repor-
tauit, quod fuit prius, quàm puer sciret vocare patrem & matrem, hoc est, prius
quàm Christus nasceretur. Sed hæc victoria significabat Christi victoriam, qui
erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando
multi ex Iudæis, pluréque ex gentibus in Christum crediderunt, & repudiata su-
perstitione, ad veram pietatem & religionem animum applicuerunt, séque Chri-
sto libenter dedicarunt. Iudæi per hanc prophetissam intelligunt, vt dixi, vxorem
Esaiæ: ad quam dicunt eum coram fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse,
ex eóque congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, Accelera spolia detrahere,
festina prædari. Sed quis non videt Iudæorum impudentiam, qui Esaiæ proph e-
tæ sanctissimo eam turpitudinem tribuunt, quam ne lenones quidem admitte-
rent. Quî enim fieri posset vt modestissimus sanctissimúsque vates coram homi-
nibus venereum actum exercuisset, cùm non dicam homines, sed etiam quædam
bruta animalia nolint cum fœminis congressum habere nisi in locis abstrusis,
ab hominúmque conspectu remotissimis? Id enim de elephantis & camelis Ari-
stoteles libro quinto de natura animalium capite secundo scribit. Præterea puer
natus ex tali congressu natus fuisset decem & nouem annos, cùm Samaria euer- 4.Reg.17. & 18.
teretur. Illa enim, vt constat ex quarto Regum, & secundo Paralipomenon, euer- 2.Par.32.
sa fuit anno sexto regis Ezechiæ: puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi,
conceptus fuit secundo anno Achaz regis Iuda. Inter annum autem secundum
Achaz & sextum Ezechiæ, si rectè computes, inuenies viginti annos interfluxisse.
Quomodò igitur fieri posset, vt puer nesciret vocare patrem & matrem iam na-
tus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam comment-
titiámque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neque cum
scripturarum veritate cohærere. Est igitur hæc prophetissa virgo illa sanctissima
Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: Ecce virgo concipiet, & pa-
riet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Ad hanc accessit mente diuinus
noster vates, eam fuit animo contemplatus Christum parientem, & in virginitate
perseuerantem.

Pro eò quod abiecit populus iste aquas Siloe.) Prædicit euersionem Iudææ per Assy-
rios. Quasi dicat: quoniam populus Iudæ, cuius regnum est veluti fons Siloe le-
niter fluens, suum negligit statum, & spem non in diuino præsidio, sed in regibus
Syriæ & Samariæ ponit, eísq; vult se subiicere, qui sunt velut fluuij magni suo im-
petu omnia secum rapiẽtes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi,
qui in totam terram se fundant, hoc est potentem immanémque Assyriorum re-
gem, qui totam terram vastet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno
Iuda faucbant regibus Syriæ & Samariæ, quos videbant potentes, eósq; sibi reges
constituere volebant. Siloe est fons lenis & innoxius ad radices montis Sion, cui
regnum Iuda, quod fuerat à deo constitutum, comparatur. Animaduerte. Iudæi
volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illíque subiici. At deus eos non illis, sed
regi Assyriæ seruire fecit. Colliges hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus
vult, sed diuinæ voluntati nequaquam obtemperantes alios eligunt, quibus se
subiiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimant & affligant. Æquum enim est,
vt quoniam illi nõ vis subiici, cui deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectis, cui subiici
nequaquam velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi non vis parere? Fac
quod vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare mis- Gal.4.
sum: missus autem Christus fuit, ita enim ait diuus Paulus in epistola ad Galatas:
Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum
sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret. Est igitur huius loci sensus: Quo-
niam Iudæorum populus contempsit & abiecit Messiam à patre missum, & voluit
potius scribis & pharisæis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eũ sum-
mis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci oculos aperuit, vt Ioan.9.
est

est apud Ioannem capite nono. Volens enim euangelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: Siloe missum
Psal. 35. Zach. 13. sonare. Est nanque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cum patre loquens: Apud te est fons vitæ. Et Zacharias propheta: In die, inquit, illa erit fons patens domui Dauid & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccatorum. Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorum tenebras aufert, nisi Christus saluator noster? Si hunc fontem contempseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est diabolo huius mũdi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, confuge ad hũc fontem, & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter absque
Infr. 42. Matth. 12. strepitu & clamore, quod Christo conuenire indicat locus Esaiæ capite quadragesimo secundo ita habens: Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius. Quem locum diuus Matthæus duodecimo capite sui euangelij de Christo interpretatur. Illud est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus & contentionibus vtuntur, aquásque Siloe quietè & in si-
3. Reg. 6. simile lentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis structura neque audiebatur malleus neque securis, vt in primo Regum libro literæ diuinę testantur, sic in ecclesia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullæ debent esse iniquę lites, altercationes, & tempestates, sed modestia, tranquillitas, & charitas.

Vsque ad collum veniet.) Id est, vsque ad Hierosolymam, vsque ad quam venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniam voluit eam deus tunc seruare. Appellatur autem Hierosolyma collum Iudææ, quòd sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Comparauit immanem Assyriorum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nunc autem volens earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudææ præter caput esse aquis cooperiendum, eásque vsque ad collum accessuras. Per caput cum collo Hierosolyma intelligitur.

Et erit extensio alarum eius.) Copias & castra regis Assyriorum alas extensas vocat, eiúsque potentiam, innumerabilémque militum multitudinem prædicit. Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudææ nasciturum esse, cùm Iudæam eius terram appellet.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersa procul terræ: confortamini, et vincimini: accingite vos, et vincimini. inite
C *consilium, & dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum deus. Hæc enim ait dominus ad me: sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Non dicatis: coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste, coniuratio est. Et timorem eius ne timeatis, neque paueatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pauor vester, & ipse terror vester.*
Luc. 2. c. Rom. 9. g. 1. Pet. 2. c. *Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent, & conterentur, et irretientur, et capientur. Liga testimonium, signa legem in discipulis meis. Et expectabo dominum, qui abscon-*
Hebr. 2. d. *dit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri*

pueri mei, quos dedit mihi dominus in signum, & in portentum D
Israel à domino exercituum, qui habitat in monte Sion. Et cùm dixerint ad vos: quærite à pythonibus, & à diuinis, qui stridٍent in incantationibus suis. Nunquid non populus à deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quòd si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit eis matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, et cùm esurierit, irascetur, et maledicet regi suo, & deo suo, et suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ, & dissolutio, et angustia, & caligo persequens, et non poterit auolare de angustia sua.

Congregamini populi, & vincimini.) Alloquitur populos Syriæ & Samariæ, prædicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus, quæ figura à rhetoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum, negans eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Acsi dicat: Congregate vosipsos, & conspirate de euertenda Hierosolyma. Sed multò aliter euenier, quàm putatis. Nam Deus ciuitatem suam seruabit, vos autem vincemini ab Assyriis, & quamuis magnas copias congregetis, superabimini tamen, vestrúmq; consilium dissipabitur, quia nobiscum Deus est. Docet hic locus nihil contra nos
2. Reg. 17. Gen. 38. Ioan. 11. efficere posse sceleratorum consilia, si Deum propitium habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis, neque Iosepho consilium suorum fratrum, neq; Christo saluatori nostro consilium scribarum & pharisæorum. Vnde enim existimabant eius splendorem maculare, noménque extinguere, inde venit, vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebraretur. Et ipsi Iudæi ceciderunt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur, omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homines nefarij oppugnent, nequaquam tamen vincent, si fueris virtutibus veluti muro septus, diuinóque præsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: Bellabunt aduer-
Ierem. 1. Iob. 5. Prouer. 21. sum te, & non præualebunt, quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus, vt ait Iob, comprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorum dissipat. In Prouerbiis ait Salomon: Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium cõtra dominum. Et pater eius Dauid, Dominus, inquit, dissipat consilia gentium.
Psal. 32. Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamẽ de iniquis triumphant. Cùm Palestini Hebræos propter eorum scelera superarent, Deíq; arcam secum asportarent, in templúmq; idoli sui Dagonis inferrent, euenit, sacra referente historia, vt surgentes diluculo altero die Azotij inuenirent Deum suum
1. Reg. 5. Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractum. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suóq; idolo subiectam, ipsam inuenerunt superantem, idolúmque ante se fractum & prostratum habentem, de quo mirabiliter triumphabat. Aspicis hîc apertissimè gloriam Dei eminere, etiã cùm abiecta esse creditur, virtutémque victoriam obtinere, etiam cùm victa esse existimatur. Voluit Syria cum Samaria Hierosolymam euertere, at Hierosolyma euasit superior, & ipsæ fuerunt euersæ, & in summis calamitatibus constitutæ. Vt enim fluctus maris fortem ingentémque rupem feriẽtes, ibi illiduntur, nihil aliud *similitudo* efficientes quàm seipsos frangere & in spumas inanes conuertere, manente rupe immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare, spumas suæ iracundiæ & inuidiæ ostendunt, sed nihil aliud efficiunt, quàm seipsos frangere

gere & atterere, perſeuerante viro iuſto in virtute & conſtantia nullam gloriam, virtutis atque conſtantiæ præmium, amittente. Quid enim amittere poteſt, qui in perpetua honeſtatis firmitudine etiam percuſſus & afflictus perſeuerat? Et ob eam cauſam palmæ perpetua viriditate florenti, ſéque aduerſus pondus mirabili-
Pſal. 91. ter eleuãti, à diuino vate comparatur. Iuſtus, inquit ille, vt palma florebit. Et diuus
ſimile. Chryſoſtomus omni ſapientia & eloquentia præſtanti eum indomito & inuicto adamanti meritò comparauit. Etſi enim corpore vulneretur, non tamen animi magnitudo vulneratur: non cruciatur grauitas, non fides, non virtus, non deniq; animus ipſe charitatis præſidio munitus expugnatur.

Hæc enim ait dominus ad me, ſicut in manu forti erudiuit me.) Manus fortis capitur hoc in loco, quemadmodùm in multis aliis, pro auxilio diuino. Satis perſpectum eſt & cognitum in ſacra ſcriptura accipi manum pro præſidio. Eſt igitur ſenſus: Vt dominus ſuo peculiari auxilio me docuit, ne populi huius ſequerer deprauatos mores, ne cum eo in eodem errore & iniuſtitia verſarer, ſic me gratia ſua allocutus eſt, vt vobis dicerem ne aduerſus regem veſtrum verba coniurationis loqueremini. Hoc ideò ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege ſuo relinquendo coniurauerant. Volebant ſe regibus Syriæ & Samariæ ſubiicere, exiſtimantes non poſſe ab horum regum impetu euadere. Suadet igitur illis propheta ne hoc faciant, neque nominent coniurationem. Nam illi regum potentiam timentes ſe inuicem ad coniurationem cohortabantur.

Timorem eius ne timeatis.) Vos qui nobiliores eſtis, nolite ea timere, quæ populus timet deſperatione debilitatus. Ideò coniurat contra regem ſuum, quia ſe vult regibus Syriæ & Samariæ ſubiicere. Hoc eſt horum hominum propoſitum, eò tendunt omnes ſuæ cogitationes & verba. Sed timete dominum, ipſúmque ſanctificate. Sanctificabitur autem, ſi eius pietatem & potentiam confeſſi fueritis,
Mat. 5. veſtrámque oſtenderitis virtutem & conſtantiam. Ita aiebat Chriſtus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt oc-
1. Petr. 3. cidere: ſed potius timete eum, qui poteſt animam & corpus in gehennam perdere. Petrus apoſtolus in prima epiſtola ſua, Timorem autem, inquit, eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris. Pro eo, quod Eſaias inquit, Dominum exercituum ipſum ſanctificate, ait apoſtolus, Dominum Chriſtum ſanctificate, hunc Eſaiæ locum interpretans. Vbi vides Chriſtum eſſe dominum illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur.

Erit vobis in ſanctificationem, in lapidem autem offenſionis.) Senſus eſt, Timete Deũ, colite, & inuocate illum, & ipſe, priuſquam naſcatur ex virgine, vos eripiet: ipſe veniet in mundum, & inter homines verſabitur, quorum multos ſaluos faciet. Illi verò, qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhærentibus erit in ſanctificationem, hoc eſt, vos ſaluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus
ſimilitudo erit in lapidem offenſionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id, quod apis ſumit ex flore, conuertitur in mel: id autem, quod araneus carpit ex eodem flore, conuertitur in venenum, cùm flos ſit vnus & idem: ſic Chriſtus flos campi excellentiſſimus aliis fuit in ſanctificationem, aliis in ruinam. Hoc eſt, quod dixit
Luc. 2. Simeon ſenex ille iuſtus & timoratus apud Lucam, puerum Ieſum brachiis tenens: Ecce hic poſitus eſt in ruinam & reſurrectionem multorum. Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt quà vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc eſt, in Chriſto læſerunt, quia cæci & inſani neſciebant quà ibant, neque lapidem conſiderabant, quia ob ſua ipſorum ſcelera Chriſtum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Chriſtus lapis & petra, propter ſoliditatem & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis
infrà 28. diuinarum literarum. Hic eſt lapis ille, de quo ait idem propheta capite vigeſimo octauo, imò deus pater per prophetam: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapi

lapidem, lapidem probatum angularem, &c. Vbi verſio Chaldaica pro lapide probato habet regem Meſſiam. Sed vide Iudæorum prauitatem. Illum, quẽ Deus à ſe approbatum ait, ipſi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio vate in hunc mo-
Pſal. 117. dum prædictum: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli. Quem locum Chriſtus apud Matthæum capite vigeſimoprimo de
Matth. 21. ſeipſo interpretatur. Et diuus ille Petrus apoſtolorum princeps in prima epiſtola
1. Pet. 2. ſua capite ſecundo de Chriſto deo noſtro loquens, hæc verba ſcripta reliquit: Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à deo autẽ electum & honorificatum. Quapropter idem apoſtolus, vt eſt apud Lucam in
Act. 4. Actis capite quarto, phariſæos ſacerdotúmque principes allocutus dixit: Hic eſt lapis, qui reprobatus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli, & nõ eſt in aliquo alio ſalus. Vbi de Chriſto citatum à nobis pſalmum apertè interpretatur. Hic eſt lapis ille à quo virga percuſſo exiuit aqua, vt Moyſes in libro Exodi
Exo. 17. literis conſignauit, ex qua biberunt filij Iſraelis. Tanta fuit aquæ copia & abundan
Pſal. 113. tia, vt caneret in hunc modum diuinus pſaltes: Qui conuertit petram in ſtagna aquarum, & rupem in fontes aquarum. Eſſe hanc petram Chriſti figuram apertè indicat diuus Paulus ita in epiſtola prima ad Corinthios dicens: Bibebant autem
1. Corin. 10. de ſpiritali conſequente eos petra: petra autem erat Chriſtus. Hic eſt lapis ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit caput, quando in ſomnis vidit glorioſam
Gen. 28. illam ſcalam ſublimem & ſtantem, cuius altera pars erat ſuper terram, altera cœlos tangebat. His, qui in Chriſto requieſcunt illi adhærentes, ſuámq; mentem & cogitationem in eo collocantes, oſtenduntur arcana cœleſtia ſole ipſo ſplendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iuſtum & pium, cùm illi etiam dormienti ſublimia myſteria reuelet. Ex quo colliges plus valere ſomnium viri iuſti, quàm vigiliam impij peccatoris. Sed oportet ſuper hunc lapidem caput ſtatuere.
Dani. 2. Hic eſt lapis ille, quem ait Daniel exciſſum eſſe de monte abſque manibus, vniuerſúmque orbem impleuiſſe, hoc eſt de virgine ſanctiſſima natum abſque viri
Zach. 9. opera, ſed Spiritu ſancto operãte. Huius lapidis memin it Zacharias dicens: Ecce lapis quem dedi vobis, & ſuper eum ſeptem oculi ſunt: hoc eſt ſeptem illa dona
Inſr. 11 Spiritus ſancti: quæ Eſaias explicat capite vndecimo. Hunc lapidem contempla-
Pſal. 26. batur propheta ita canens: Protexit me in abſcondito tabernaculi ſui, in petra
Pſal. 39. exaltauit me. Et alio in pſalmo: Statuit ſupra petram pedes meos. Hinc proceſ-
Ephe. 2. ſit illa apoſtoli Pauli doctrina in epiſtola ad Epheſios: Superædificati eſtis ſupra fundamentum apoſtolorum & prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu. Vide quomodo apoſtoli ſententia cum Eſaiæ & Dauidis vaticinio cohæreat. Dauid vocat Chriſtum, vt oſtendimus, lapidẽ factum in caput anguli: Eſaias lapidem probatum angularem: Paulus verò ſummum lapidem angularem, quòd vtrunque populum & Iudæorum & gentium in eccleſia ſua contineat. Quid plura? Ipſe Chriſtus Deus noſter, ipſe cœleſtis doctor, ipſa patris Sapientia in ſermo-
Matth. 7. ne illo de monte, quem diuus Matthæus literis mandauit, ſeipſum petræ comparauit. Ita enim inquit. Qui audit verba mea, & facit ea, ſimilis eſt viro ædificanti domum ſuam ſupra petram. Eſt igitur Chriſtus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderunt, appellatur hîc petra ſcandali, quoniam in eo ſcandalizati ſunt. Appellatur hoc ſcandalum à doctoribus paſſiuum ſiue phariſaicum, quoniam ipſi propter ſuam eorum peruerſitatem ſcandalizabantur, & Chriſti opera ſanctiſſima & admiranda reprobabant, volentes eius nomini illuſtriſſimo tetram maculam inurere, omníſque memoriæ clariſſimum lumen extinguere. Ob eam
Mat. 11. Luc. 7. cauſam aiebat Chriſtus apud Matthæum: Beatus qui non fuerit ſcandalizatus in me. Aſpicis hîc nullam eſſe tam inſignem virtutem, tam illuſtrem, tot tantíſque laudibus decorandam, quam impij vitio non tribuant. Vt enim lignum arenæ
Apta ſimilitudo. fixum in medio fluminis, altera parte in aqua exiſtente altera in aëre extra aquam videtur obliquum & fractum, cùm ſit rectum & integrum, nõ ob ligni defectum,

sed quia illud oculi per aquam respiciunt: quò fit vt videntes longè opinione fallantur: sic virtutis actio recta omnibúsque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, non ipsius actionis, sed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, qui per aquam inuidiæ & malitiæ res gestas inimicorum cernunt, cupientes eam gloriam labefactare & infringere, quam magni viri fuerunt rectè factis & virtute consecuti. Vt enim febri atque phrenesi laborantes, perexigua quadam linearum rectarum similitudine in pariete descriptarum decepti, animalia quædam deformia videre existimant, & testantur, vt asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine deprauati lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis munimentis mandentur ad memoriam posteritatis sempiternam, non solùm spoliant ornamentis, sed etiam vitio vertunt, & ad calumniam rapiunt. Ex hoc loco Esaiæ sumit diuus Paulus ad Corinthios scribens fuisse Christum factum Iudæis scandalum, gentibus autem stultitiam. Et in epistola ad Romanos scripta sic ait: Offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali: & omnis qui crediderit in eum, nõ confundetur. Vbi aspicis diuum Paulum ea, quæ Esaias ait de Deo, de Christo interpretari: & hunc Deum esse verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Esaiæ intelligitur.

Secunda similitudo

1. Cor. 1. Rom. 9.

Duabus domibus Israel.) Hoc est, domui Iuda & domui Ephraim. Per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin, per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc non est de omnibus dicendum, sed de improbis & contumacibus, qui in Christum credere noluerunt. Intuẽs animo Moyses fore, vt Iudæi Christum non reciperent, gentes verò ad eum conuerterentur composuit quoddam canticum sublime & glorioſum, cùm iam ad exitum vitæ vocaretur, quod est in Deuteronomio scriptum: in quo cœlum & terram testes inuocauit: quoniam homines, qui tunc aderant, post paucos dies erant excessuri ex vita, hæc autem vsq; ad Messiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deum ita loquentem: Generatio peruersa est & infideles filij. Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis: & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Vbi vides apertè prædictũ Iudæos esse Christum contempturos, gentes verò eum recepturos. Sed quoniam hoc futurum erat tempore Messiæ, subdidit in eodem cantico Moyses, imò per Moysem dominus ipse: Nónne hæc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum. Aspice quàm planè dicat hîc Deus se sumpturum esse de Iudæis infidelibus vltionem: quod hoc in loco Esaias contestatur.

Deut. 32.

Et irretientur & capientur.) Nempe vinculis peccatorum, de quibus nonnulla quinto capiti mandauimus. Potest etiam de Iudæorum captiuitate explanari, quando post Christi mortem fuerunt à Romanis capti summísque doloribus affecti.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis.) Verba sunt Christi prophetam alloquentis. Acsi diceret: Liga tu propheta testimonium hoc, tege inuolucris vaticinium tuum, claude hanc legem vsque ad discipulos meos, quousque apostoli eam aperiant: ipsi enim eam sunt interpretaturi: sit clausa donec veniat suum tempus, quando eam Christiani intelligent & explanabunt. Ita apud Danielem: Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Aspicis hîc prædictam fuisse interpretationem & explanationem scripturæ per apostolos, & Christi discipulos. Id quod impletum aspicimus. Ipsi arcana, quæ clausa & obsignata erant, reserarunt, & Christi diuina mysteria & sacramenta in lege prophetísque adumbrata & prædicta diuinitus exposuerunt. Neque est mirandum Iudæos tam turpiter & ineptè vetus testamentum explanare, cùm careant lumine fidei, & in tenebris versati veram apostolorum expositionẽ à prophetis prædictam reiiciãt.

Dani. 12.

Fuisse

Fuisse autem vetus testamentum clausum & signatum vsq; ad Christi aduentum explicat Esaias capite vigesimonono iis verbis: Erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cùm dederint scienti literas, dicent: Lege istum: & respondebit: Non possum, signatus est enim. Hic est liber ille, de quo ait Ezechiel. Et vidi: & ecce manus missa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat scriptus intus & foris. Hæc verba explanans diuus Hieronymus hunc librum ait esse sacram scripturam, scriptam foris in historia literæ, intus verò in spirituali intelligentia. Quam explanationem secutus est postea summus ille pontifex sanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem. Hunc eundem librum ait diuus Ioannes apostolus in Apocalypsi se vidisse scriptum intus & foris, quem ait vidisse septem sigillis signatum, & à nemine posse aperiri, nisi ab agno, qui occisus fuerat, nósque suo sanguine redemerat, qui eum aperuit. Vbi etiam apostolus vult duas intelligentias literalem & spiritualem significare, quæ, vt ait Nazianzenus ille, ob ingenij acumen scientiæq; præstantiam theologus ab antiquis appellatus, in legis tabulis ex vtraque parte conscriptis significabantur. Sed ille hos sensus aperuit & reserauit, qui, vt est apud diuum Ioannem in Apocalypsi, clauem habet Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hic est liber ille, quem, vt refert in Actis diuus Lucas, eunuchus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo apostolo: Putásne intelligis quæ legis? respondit: Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Tunc ei Philippus scripturam reserauit, Christum autem in litera clausum ostendit. O admirabilem magistri sapientiam! Eadem hora credit eunuchus, baptismo abluitur & doctus efficitur. Plus sapientiæ & virtutis in ecclesiæ deserto, quàm in celebri synagogæ templo fuit consecutus. Christus aperuit scripturam Philippo, qui eam aliis reserauit. Hoc senserunt duo illi discipuli, qui in castellum Emaus proficiscebantur, qui, vt refert diuus Lucas, postquam Christum cognouerunt, ipséque ex oculis eorum euanuit, dicebant ad inuicem: Nónne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Lex, vt ait diuus Paulus in epistola ad Romanos scripta, spiritualis est, ideò indiget reuelatione. Eam Christus discipulis reuelauit, ipsi autem à Deo docti eam mundo reuelarũt, Christúmque in ipsa latentem & absconditum aperuerunt. Et quoniam Christus erat in lege absconditus, ideo eum apostolus Paulus sapientiam in mysterio absconditam in epistola prima ad Corinthios appellat. De iis rebus Christi absconditis intelligitur ille noni psalmi titulus & inscriptio: Pro occultis filij. Erant enim filij Dei sublimia mysteria in veteri testamento occulta, quæ modò per ipsum, eiúsque discipulos, sanctósque doctores Hieronymum, Augustinum, Chrysostomum, cæteróque alios catholicos sapientia & sanctitate præstantes sunt nobis aperta & referata. Possunt hæc Esaiæ verba: Liga testimonium, & signa legem in discipulis meis: habere hunc sensum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum discipulorum. Quasi dicat: Etsi Iudæi infideles contemnant tuam prophetiam, discipuli tamen mei eam adeò obseruabunt, vt eam ex eorũ memoria nulla vnquam deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mente meorum discipulorum ligata, consignata & firmiter fixa. In hunc sensum accipitur id, quod in Deuteronomio præcepit Deus quando Israelitico populo sua verba commendabat. Ligabis ea quasi signum in manu tua, erúntque, & mouebuntur inter oculos tuos. Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legem suam ante oculos semper haberent, vt nunquam ex eorum animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis, Liga, inquit, legem meam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo. Quanquã hæc explanatio videtur huic loco satis conuenire, priorem tamen existimo esse potius amplexandam, quoniam ostendit Christianorum lucem, Iudæorum verò cæcitatem & ruinam, quod est diuini vatis proposito conuenientius, literę accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos præstantius.

Infr. 29.

Ezech. 2

Apoc. 5.

Exod. 32.

Apoc. 5.

Act. 8.

Luc vlti.

Rom. 7.

1. Corin. 2.

Psal. 9.

Deut. 6.

Prouerb. 6.

Expectabo dominum.) Verba sunt Esaiæ,quorum sensus est. Præcipitur mihi vt ligem testimonium, claudam vaticinationem & legem vsque ad Christi discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Christus statim non veniat, ego tamen expectabo eum,qui abscondet faciem suam à domo Iacob, quoniam cùm venerit,à maxima Hebræorum parte non cognoscetur.

Ecce ego & pueri mei.) Christus qui modò dicebat: Liga testimonium,& signa
Hebr.2. legem discipulis meis: nunc eos, quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat. Intelligi autem hunc locum de Christo indicat apostolus in epistola ad Hebræos capite secundo,volens probare Christum secundum humanitatem & nos vnius esse naturæ.Hoc indicat pronomen, mei. Suos enim vocat eiúsdem cum ipso naturæ.Sensus est: Ego sum nasciturus ex virgine,& verus homo habebo discipulos veros homines,quos mihi pater dabit,qui inter Israelitas magna efficient
Ioan.17. signa & miracula. Ipse Christus apud diuum Ioannem cum patre de discipulis suis loquens, Tui, inquit,erant,& mihi eos dedisti.

Qui habitat in Sion.) Quis mons sit hic Sion, indicat apostolus Paulus ad He-
Hebr 12. bræos ita scribens: Accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem.Intelligitur ergo per Sion ecclesia militans & etiam triumphans. Viri nanque iusti veri catholicæ ecclesiæ ciues iam quodammodo habitant in ci-
Philip.3. uitate illa cœlesti & triumphante. Quorum quidam dicebat: Nostra autem conuersatio in cœlis est.

Quærite à pythonibus,qui stridٍent incantationibus.) Hoc est,qui submissa voce proferunt verba ad incantationes suas pertinentia.

Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis?) Cùm populus quærat visionem ab idolis,ariolósque perquirat,qui inuocent mortuos,vt eos pro viuis interrogent,quare vos non idem facitis? Cùm igitur ô discipuli mei hęc vobis locuti fuerint,respondebitis,non esse falsos commentitiósque Deos interrogandos, neque mortuos pro viuis, sed esse diuinam legem inquirendam, & quicquid ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro eodem accipiuntur. Eam ob causam lex appellatur testimonium quia in ea testatur Deus quid vult.
Deut.18. In Deuteronomio sunt hæc verba literis mandata: Non sit in te qui ariolos scisciteٍtur,& obseruet somnia atque auguria, neque sit maleficus,neque incantator,neque qui pythones consulat,neque diuinos,& quærat à mortuis veritatem.

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc.) Sensus est,Si non dixerint confugiendũ esse ad legem sed ad ariolos & mortuos,in caligine versabuntur.Habebũt in profundo veritatem demersam. Transibit lux per eam gentem diuinæ legis contemptricem,eámque deseret lumine destitutam,quæ ob sua flagitia corruet, esuriet, irascetur,& Deo atque regi suo malum inprecabitur. Aspiciẽs sursum & deorsum expectabit auxilium, sed nullum videbit, neque à Deo neque ab hominibus,imò omnia illi tristia atque infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum metum membrorum dissolutio,calamitas,& caligo. A quibus afflictionibus eripi non poterit Nihil denique erit tam miserum, quod in eius calamitatem cadere non videatur. Aspicis hîc in afflictionibus & calamitatibus recurrendum nobis esse ad sacram scripturam: quam si contempserimus,in varias atque miseras incidemus calamitates. Confugiamus igitur ad verbum Dei,ad scripturam sanctam, vbi inueniemus doctrinam salutarem,virtutis indagatricem, vitiorum expultricem, animis medentem,eósque in suam dignitatem reuocantem. Hæc est fons vberrimus & pleniſſimus,cuius hausţu atque potu conceptam viscęribus sitim sedamus ardo-
Exo.3. rémque restinguimus.Hæc est flamma illa, quam vidit Moyses ardentẽ rubúmq; non comburentem,vbi Deus est animos nostros incendens,æternæq; beatitudi-
Gen.28. nis desiderio inflammãs.Hæc est scala illa quam vidit Iacob, quę summitate cœ-
Gen.41. los tangebat,per quam à terra ad cœlũ patet ascensus.Hęc est celarium Ioseph in
Exo.16. Ægypto huius mundi cõstitutum,ad quod vndiq; recurrere debemus,vt famem expel

expellamus.Hæc est manna illud cœleste,minutum, sed candidum, & dulce, omnes ad veram promissionis patriam euntes reficiens.Hęc est turris Dauidis mu- Cant.4.
nitissima,quæ, vt est Canticorum libro mandatum, ædificata est cum propugnaculis, ex qua pendent mille clypei,omníque fortium armatura. Hæc est mentis speculum. Hæc est thesaurus sapientiæ. Hæc estquæ vitæ tranquillitatem largi- Psal.118.
tur,quæ est lucerna pedibus nostris. Hæc est denique,qua aduersus dæmonem, mundum,& carnem contendimus. Est enim verbum Dei gladius spiritus, vt ait Ephe.6.
apostolus,quo inimicos percutimus & prosternimus, & de quibus cotidie victoriam reportamus. Hæc est probatica illa piscina,de qua loquitur diuus Ioannes, Ioan. 5.
quæ à Dei angelo mota cuicunque ægritudini medebatur. Hæretici ad sacram scripturam descendunt tanquam ad piscinam sanitatis recuperatricem. At sanitatem non consequuntur,quia illis Dei angelus non reuoluit scripturam, sed ipsi eam aduersus Deum mouere & reuoluere conantur. Et cùm eam non explanẽt, sed deprauent,volunt vt non catholicis, sed illis duntaxat in eius interpretatione authoritatem tribuamus. Gloriantur se solos verum scripturæ sensum inuenisse, essęque hanc vnam iudicem,ad eámque solam tanquam ad normam rectissimam esse omnem ecclesiasticam causam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuri-
tatem est explicatu difficilima quemadmodum multis in locis,& de Paulinis epi- 2.Pet.ulti.
stolis apostolorum princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affirmat, quẽ in eiusdem scripturæ explanatione sequemur? Nam non solùm catholici ab hæreticis differunt, sed etiam ipsi hæretici multis in locis tantùm à se distant quantùm à nobis. Aliter Lutherus,aliter Oecolampadius & Bucerus verba illa Christi. (Hoc est corpus meus) interpretantur. In locis igitur, quæ in varias trahuntur interpretationes,quem sequemur? cuius iudicium imitabimur? Nónne vident necessarium esse iudicem, qui scripturas interpretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi ecclesia catholica,quam Paulus apostolus, tuba illa euangelica, appel-
lat columnam & firmamentum veritatis? Cui Christus eius sponsus ab ea corpo- 1.Tim.3.
raliter discessurus promisit se Spiritum sanctum missurum qui eam doceret omnẽ
veritatem? Capite quartodecimo apud Ioannem in hunc modum loquitur Chri Ioan.14.
stus: Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis,vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Et paulò post: Paracletus autem Spiritus sanctus,
quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis o- Ioan.16.
mnia, quæcunque dixero vobis. Et capite sextodecimo: Cùm venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Hæc Christus ecclesiæ suæ. Vnum è duobus fateri coguntur hæretici,aut Christum ecclesiam suam fefellisse, illíque fidem non seruauisse, aut veram esse scripturæ interpretationem ab ecclesia per mille & quingentos annos doctam approbatam & confirmatam.Hic hærent hæretici, nec habent quid respondeant. Si dicant ecclesiam mille & tercentis ab hinc annis fuisse essęque deceptam,falsò scripturas explanasse, neque veram fidem,neque verum cultum habuisse, fuisse in erroribus versatam, Christi lumine doctrináque destitutam, ipsum Christum mendacem & deceptorem efficiunt.
Nam vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Christi ad ecclesiã: Sponsa Cant.2.
mea, columba mea, dilecta mea, pulchra amica mea, vna est columba mea, & Cant.1.
alia huiusmodi, quæ in Canticis scriptura connumerat? Vbi indiuidua illa fami- Cant.3.
liaritas & coniunctio? Vbi sponsi erga sponsam,pro qua sanguinem fudit,admirabilis amor? Vbi fides harum promissionum? Non vos relinquam orphanos, ve- Ioan.14.
niam ad vos Mittam vobis spiritum veritatis. Portæ inferi non præualebunt ad- Ioan. 15.
uersus ecclesiam meam. Ego Petre rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Ecce Mat.16.
ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationẽ seculi? Quæ omnia Luc.22.
Christum ecclesiæ promisisse euangelistæ contestantur. Quomodo est credibile Mat.28.
amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse,eámque in adulterij amplexibus mille & tercentos annos perseueraſſe, &

tot patres,tam humiles, tam pios,tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt, penitus destitutos, & immenso propè temporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sinautemhæretici fateantur Christum fidem suam seruasse,necessariò debent fateri ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cùm autem constet verum esse promissorem,apertè concluditur veram esse,piam,& salutarem,ecclesiæ doctrinam.Cùm verò Lutheri eiúsq; sequacium doctrina ex diametro ecclesiæ repugnet & contradicat,quis non videt esse falsam,impiam & pestilentem? Perspicuum est enim ex philosophorum doctrina,nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationem esse amplectendam, quam tenet ecclesia,sempérque docuit & confirmauit, quam summus pontifex, successor diui Petri,ecclesiæ pastor & magister,aut concilium rectè congregatum approbat,& eam,quam viri catholici & docti,ecclesiæ membra,pacis,vnitatísque amantes,verborum Dei trementes,ad ipsius ecclesiæ fideíque regulam & doctrinam ex scripturis diuinis depromunt.Hos omnes contemnit Lutherus, aítque, se nulli hominum sententiæ submitti quamuis docto & sancto, sed vult vt omnes suæ ipsius sententiæ subiiciantur. Sunt homines, inquit ille, & errarunt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Es´ne Deus? Nónne perspecta sunt tua flagitia? Si neminem recipis,quomodo vis vt te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum,Hieronymum,Augustinum,Basilium,Bernardum, cæteróque catholicos scriptores,& vis vt te vnum suspiciamus & admiremur. Quomodo audes ipsum tot patribus,tot religionis luminibus,tot viris, ingenio claris, pietate insignibus,sanctitate illustribus,sapientia excellentibus,charitate præstantibus anteponere? O arrogantiam intolerabilem, ô superbiam inauditam, ô cæcitatem lugendam omníque lachrymarum abundantia deplorandam. Si omnia catholicorum scripta sunt reiicienda, si nihil credere debemus, vt ais, nisi id solùm, quod est literis diuinis mandatum, quare mundum scriptis tuis repleuisti? Vbi quæso inuenisti non esse credendum nisi id,quod est in sacra scriptura? Lege totam eam à principio Geneseos vsque ad finem Apocalypsis,nusquam talem inuenies propositionem. Non est igitur credenda hæc tua propositio, si verum est quod dicis,id solum credendum quod est in sacris Bibliis scriptum, diuiníq; literis consignatum. Tu tibi ipsi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, *Ioan.21.* quæ non sunt in sacra scriptura. Ita enim ait diuus Ioannes in vltimo capite sui euangelij: Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos, qui scribendi sunt, libros. Ergo multa alia credere debemus,non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreses, sed ea,quæ apostoli docuerunt & prædicarunt,quæ ab illis ad nos manarunt, quæ ecclesia semper tenuit & approbauit, quæ est vera sacræ scripturæ explanatrix,vt ex ipsa ostendimus. Ad hanc igitur scripturam ita expositam non ad te, sed ad legem potius & testimonium, vt hîc ait Esaias, est nobis confugiendum.

Et non poterit auolare de angustia sua.) Translatio est sumpta à passeribus. Con- *Psal.123.* trà verò de iustis dicitur: Laqueus contritus est, & nos liberati sumus. Et alibi: *Prouer.11.* Iustus de angustia liberatus est,& tradetur impius pro eo.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VIII.

Accessi ad prophetissam.) Pro prophetissa est in hebraico הַנְּבִיאָה hanneuiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Accessi ad insignem illam prophetissam.

In manu forti.) In hebraico est בְּחֵן קַח חַיִל cechez kath haiadh. Quod significat, in fortitudine prophetiæ,vel in forti prophetia. Appellatur autem prophetia

phetia fortis,quòd sit infallibilis. Ita hunc locum vertit Pagninus. Dictio יָד iadh,quæ est in hebraico vaticinium significat.Eam ob causam id quod habet editio vulgata capite primo Ezechielis,Et facta est super eum ibi manus domini, po- *Ezech.1.* terat verti,Et facta est super eum ibi domini prophetia.Significat etiam cõsilium. Ideò poterat verti: In forti consilio. Vnde in libro secundo Regum vbi editio vulgata habet: Nunquid manus Ioab tecum est? poterat verti: Nunquid con- *2.Reg.14.* silium Ioab tecum est? Acsi diceret: Nunquid dedit tibi Ioas hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat præterea virtutem,potentiam,præceptum,quæ omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua significatio huius nominis est,manus, vertit interpres noster: In manu forti.& rectè quidem, vt per manum intelligeremus auxilium dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut præceptum, aut virtutem, aut prophetiam.

Erit vobis in sanctificationem.) In hebraico est:Erit vobis לְמִקְדָּשׁ le mikdax, à verbo קָדַשׁ cadhax,quod significat sanctificare: in quam insignificationẽ accipitur,& rectè,ab interprete nostro: acsi dicat: Si deum timueritis, & coleueritis, ipse vos sanctos efficiet. Significat etiã hoc nomen domũ sanctitatis. Vnde potest verti: Erit vobis in sanctuariũ,hoc est,in domũ tutam & munitã,in asylum, & locum refugij. Pagninus transtulit: Erit vobis in palatiũ, quod ferè in idem recidit.Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Ea- *Amos 7.* dem ratione in septimo capite Amos prophetæ vbi scriptum est: In Bethel non adiicies vltra vt prophetes,quia sanctificatio regis est, & domus regni est: potest verti: quia aula regis est,& domus regni.Est igitur huius loci Esaiæ sensus. Si deũ timueritis,& in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & abscondet, erítque vobis turris inexpugnabilis, atque domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuinæ misericordiæ commiserunt.Nihil enim diuina tutela & defensione firmius excogitari potest, nihil securius,& præstãtius.Quibus mœnibus,quibus arcibus,tutius munimur & protegimur,quàm diuina pietate, si in ea spem nostram collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eámque ardenter aspirabat diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus, cùm dicebat in psalmo: Esto *Psal.30.* mihi in deum protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias. Et paulò post,de iustis loquens: Abscondes,inquit,eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.

Auferetur fortitudo Damasci.) Potest verti:Auferet fortitudinem Damasci.nimirum puer Emanuel.Id intelligentes Septuaginta verterunt: Accipiet fortitudinẽ siue virtutem Damasci in conspectu regis Assyriorum. Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæum in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutem siue fortitudinem Damasci intelligit magos, sapientes illos Orientales, quos deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui,vt idem author ait,ideò à propheta appellantur fortitudo siue virtus hoc in loco,quia absque dubio fortitudo siue virtus vniuscuiusque prouinciæ sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principem dęmoniorum.

Quidam vertit: Tollet copias Damasci. Pagninus: Tollet opes Damasci: quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquam sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiúsque fortitudinem,copias,& diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari.

Argumentum capitis IX.

Dixerat propheta in fine superioris capitis fore, vt ij qui diuinam legem contemnerent, & Christum in ea promissum abiicerent, inciderent in ærumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquam possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miserias, in quibus erant Iudæi propter eorum in Christum impietatem versaturi, cùm obsiderentur à Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerunt capti, cæsi, & in miserrimam seruitutem adducti. Sed quoniam multi ex Iudæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dæmonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinam, plures verò ob apostolorum contiones, præcinit modò victoriam hanc sub nomine duarum victoriarum, quarum alteram Theglath-Phalasar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nephtalim, vt est in libro quarto Regum memoriæ proditum. Alteram obtinuit Salmanasar quando nono anno Oseæ, vt in eodem libro narratur, populatus est Samariam, & Israelitas transtulit in Assyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Assyrius primò paucos ex Galilæa secum asportauit, sed posteà infinita Israelitarum multitudo fuit in Assyriam adducta, sic Christus velox spoliator primùm prædicans in Galilæa, Capharnaum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipulos suos, qui fuerunt seminarium quoddam nascentis ecclesiæ: deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas regiones fama celebrauit, & immanissimam dæmonis tyrannidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad se traxit, vt eos non ad Assyriam adduceret, sed ad beatissimas illas & splendidissimas oras, vbi placida quiete, summo gaudio perfusi deo ipso in æternum fruerentur. Prædicit diuinus vates Christi regnum, euangelicam pacem, & ipsius Christi admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum superbiam, hypocrisim cæteráque vitia, ob quæ vaticinatur esse eorum gloriam obscurandam & penitus extinguendam.

4.Reg.15. 4.Reg.17.

CAPVT IX.

A Matth.4.c

PRimo tempore alleuiata est terra Zabulon, et terra Nephtalim, & nouissimo aggrauata est via maris trans Iordanem Galilæa gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam. Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Jugum enim oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, Iudic.7.f

multu, & vestimentum mistum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis. Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est B *nobis, & factus est principatus super humerum eius: & vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, deus, fortis pater futuri seculi, princeps pacis.* Ioan.3.b

EXPLANATIO.

Primo tempore alleuiata est.) Illud tempus appellat primùm, cùm Theglath Phalasar cepit duas tribus, Zabulon & Nephtalim, tunc enim terra alleuiata fuit, & iniquis habitatoribus, quibus abundabat, euacuata. Sed nouissimo, hoc est, tempore secundæ captiuitatis aggrauata est terra, quando à Salmanasar fuit capta Samaria, & euersa, & populus Israelis in Assyrios translatus. Sed quoniam hæ Assyriorum victoriæ Christi victoriam adumbrabant, adiecit propheta: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, hoc est, homines qui in peccatorum caligine versabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum saluatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequuntur habent eandem sententiam: idem enim est: Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, ac, Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideò illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem propheta in primis intendebat, hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulon & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est illuminabitur, quia ibi credent multi, quos Christus ad se trahet: & nouissimo aggrauabitur terra, & expugnabitur, quando etiam per apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multò plures crediderint. Est autem hæc dictio, aggrauata, sumpta à re bellica, qua significatur magnus apostolorum triumphus, & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerunt, vt eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, vbi summa securitate, & oblectatione incredibili quiescentes, deum viderent, eiúsque numinis, aliarúmque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerétur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam non ingrediuntur illi, qui Christi fidem non receperunt, sed secluſi à concilio cœlestium, separati à gaudio illo inexplicabili mentium beatarum in cœcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis cruciatibus & miseriis versabuntur. Explicans autem propheta situm terræ Zabulon & Nephtalim, ait: Via maris trans Iordanem Galilææ gentium, ac si diceret: Quæ terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, vbi sunt vrbes sitæ vltra Iordanem, quæ sunt in Galilæa gentium, hoc est, in illa parte Galilææ quam olim Salomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilæa gentium vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulon & Nephtalim cœpit Christus euangelium prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christum lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuinó splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus erant apostoli, de quibus dicitur in psalmo: Principes Zabulon, principes Nephtalim duces eorum. esse autem hoc vaticinium intelligendum de Christo Deo nostro apertissimè indicat diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: Cùm audisset Iesus, quod Ioannes traditus esset, secessit in Psal.67. Mat.4.

Gali

Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam: terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam; & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Vbi aspicis pec-
Luc.1. catum esse vmbram mortis, de qua apud Lucam Zacharias ait: Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent. Tenebras vocat non has sensibiles, sed errores & impietates. Cùm autem Lucem non quærerent, ipsa eos quæsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: non enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquando, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nephtalim prius fuerant captæ, & asportate in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus prius euangelium prædicauit, vt qui prius ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi prius de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones: altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita, altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc non fruuntur diuina visione in vita sempi-
1.Cor.13. terna, sed per fidem ambulant, non per speciem, per speculum, vt ait apostolus, videntes in ænigmate, non facie ad faciem. Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferísque criminibus astricti deum contemnunt, in regione vmbræ mortis esse dicuntur, quia etiamsi peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur.

Multiplicasti gentem.) Alloquitur propheta lucem illam magnam Christum Deum nostrum, qui etiamsi hominum multitudinem congregauit, quos sui nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent, dole-
Rom.9. bant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in sua cæcitate & cõtumacia, euangelium improbantes. Hoc sentiens diuus Paulus dicebat in epistola ad Romanos: Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. Vel sic: Multiplicasti gentem, quoniam multi in principio audierunt euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel, non multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles tuos hîc voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati ad te solum aspirarent, omnésque suas voluptates & oblectationes in te vno constituerent.

Lætabuntur coram te.) Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabunt apostoli sicut messores congregata messe, de qua ait dominus: Messis qui-
Mat. 9. dem multa, operarij autem pauci. Sed animaduerte. Non dicit: lætabuntur coram mundo, sed coram te, nam hîc afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calamitosi videntur, at coram domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur.

Sicut

Sicut exultant victores capta præda.) Prædam appellat homines, quos apostoli à dæmonis potestate eripuerant. Prædicit vates apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

Iugum enim oneris eius.) Sensus est: Tu domine Iesu eripuisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat: Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon de Madianitis Iud.7. mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omníque munitionum bellicarum genere abundantes. Habes hanc historiam libro Iudicum septimo. Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cùm illos ad seipsum conuertit. Habet Christus Iugum, habet & diabolus iugum sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Iugum meum suaue est: Matth.11. iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volens hîc propheta significare dixit: Iugum enim oneris eius. Iugum diaboli est iugum oneris: iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat, illúdque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum & asperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam! emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum gratis oblatum nos vocet. Inuitatus quidam ad magnam cœnam, ad epu- Luc.14. las diuinas, ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisti iuga asperrima, si ad Christi suauissimum iugum gratis inuitabaris? O amentiam inauditam! Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Christus clamet: Venite ad me omnes Matth.11. qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meũ suáue est, & onus meum leue. Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & æterna remuneratio: iugum verò diaboli multo labore emptum affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, & perpetuos cruciatus, iugum dæmonis ementes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitam beatam & immortalem? In hac vita sine iugo esse non possumus. Homo enim, vt in libro Iob scriptum legimus, nascitur ad laborem. Nónne igitur præstantius est iugo Iob.5. Dei quàm diaboli submitti? Quis non videt hoc? Præterea nónne melius est vnum eligere quàm quinque? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnum est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subiicere nõ desideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnam inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boum, & eo probare ea. Quò te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nónne scis iuga diaboli esse intolerabilia, mortifera, asperrima? Quorsum ea probare desideras? Desine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quam es à domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est. Ea enim quæ deus tribuit, & ad quæ vos inuitat, magna sunt. Contrà verò ea, ad quæ mundus nos vocat, sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacunque varietate labefactantur, & penitus euelluntur.

Et virgam humeri illius.) Aspicis hîc diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quàm qui dæ- Sapien.5. moni subiicitur. Quod volens significare sacra scriptura in libro Sapientiæ facit damnatos hoc modo loquentes: Ambulauimus vias difficiles, lassati sumus in

via

via iniquitatis. Quamuis Christus iugum,& virgam,& sceptrum dæmonis superauit,multos ab eius potestate eripiens: tamen dominatur adhuc dæmon omnibus impiis,quoniam ipsi eius potestati se volunt subiicere.

Et sceptrum exactoris eius.) Exactor est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, quia ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus & princeps huius mundi, qui enim sceptrum tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc,ait Christus apud Ioãnem,princeps huius mundi eiicietur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi,& in me non habet quicquam. Consydera quale sit regnum mundi cùm talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines ciuitatem, quam incolunt,relinquere, vel quia plura sunt detrimenta quàm commoda,vel quia plures sunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus,quid facis in mundo,qui maior es mundo?Fuge diaboli sceptrum,à quo te liberauit Christus,ad quem confuge,vt vitam æternã consequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro trigesimo moralium capite trigesimoprimo ita ait:Superauit dominus gentium iugum,cùm illas à dæmoniacæ tyrannidis seruitute liberauit. Virgam humeri,cùm percussionem pro opere malo perpessam cõpescuit, sceptrum autem exactoris cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit.

Ioan.12.

Ioan.14.

Quia omnis violenta prædatio.) Omnis humana victoria & prędatio solet fieri cum magno tumultu, & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sancte homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit clarius ita verti: Omnis violenta prædatio cum tumultu est,& vestimentum est mistum sanguine:at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.

Paruulus enim natus est nobis.) Reddit rationem, cur iugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum,& diabolus victus,& hæc victoria sine tumultu, quippe quia paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis hoc,est ad nostram redemptionem. quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer Iesus filius Dei. Paruulus natus est,quia verus est homo:filius datus est,quia est verus dei filius. Natus est paruulus,ne timore terreremur,& quia puer statim commissa condonat,& facilè placatur:& datus est filius,vt nos posset à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filium suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi angelum pastoribus dicentem: Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum,quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus dominus in ciuitate Dauid. Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij,diuinitas.

Luc.2.

Et factus est principatus super humerum eius.) Principatus Christi nos sumus,quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriam asportaret. Genus hominum hîc per principatum intellectum alio in loco ouis quæ perierat appellatur, quam Christus inuenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in vitiorum erroribus & saltibus errantes, non poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miseriæ ad montem visionis diuinæ perduceret, vbi ipso in placidissima tranquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus, eum fugimus, & iterum scelerum syluas peragrantes terrena quærimus, mundi voluptates concupiscimus,& ea,quæ cœlestia sunt & immortalia,non curamus. Vel per principatum, sceptrum regale intelligitur, quod super humeros suos Christus tulit: Quod sceptrum fuit crux illa sacratissima, quam ad Caluariæ montem baiulauit.

Luc.15.

Eam

Eam secum ducens, manibus ac brachiis amplectebatur, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. Intuere obsecro, & attenta atque alta mente considera, natum fuisse Christum ad ferendum suis humeris suum principatum, hoc est crucem, in qua acerbissimos cruciatus tulit, ex qua transit de hoc mundo ad patrem, quam post mortem suam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum, excellentissimíque triumphi celeberrimum monumentum,& vt nos eam tanquam clarissimum signum nostrarum victoriarum supplices coleremus. At nos obliti nostri existimamus natos hîc fuisse ad delicias,ad opes,& voluptates,cùm potius editi simus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neq; dolorem, neque denique quicquam aliud,quod molestum nobis possit accidere, intolerandum putemus. Fortasse crucem ob eam causam principatum appellat, quia in ea eleuatus Christus omnia ad se traxit, iuxta id quod ipse apud diuum Ioannem dicebat: Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Hæc crux quæ hîc nomine principatus significatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem propheta, clauis Dauid. Dabo, inquit, clauem domus Dauid super humerum eius. Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuæ, quæ anteà clausæ erant, fuerunt apertæ & reseratæ. Poterit præterea hoc sic explanari: Factus est principatus super humerum eius. Hoc est, posuit in suis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Est autem hoc pondus peccatum generis humani, quod super se Christus posuit, vt pro eo innocentissimus agnus pœnas lueret. Id quod Esaias ait alio in loco: Posuit dominus in eo iniquitatem omnium nostrûm. De quo dicitur in psalmo: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores. Voluit enim ille luere nostra crimina, vt excidium à nostris capitibus auerteret. Consyderent reges ac principes terræ hunc diuinum regem Christum Deum nostrum, qui in suis humeris posuit pondus sui regni. Nec existiment se principatum ad voluptates sed ad labores obtinuisse. Eam ob causam voluit Christus titulum suæ dignitatis regiæ variis literis scriptum fuisse affixum cruci, vt intelligerẽt omnes principes Christiani regiam dignitatem esse cum cruce cõiunctam, & cum laboribus & afflictionibus copulatam.

Ioan.12.

Infr.22.

Infr.53.

Psal.128.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis.) Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prædari, idem vocatur admirabilis, consiliarius, deus, &c. Quid admirabilius quàm deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

Consiliarius.) Vide dei inauditam clementiam. Misit filium suum,vt nos consiliis instrueret,& viam veritatis ostenderet.

Deus.) Hic puer Deus est. Aspice quàm apertè dicat Christum esse deum. Id quod apud Ieremiam capite trigesimotertio, & aliis in locis poteris videre. De quo ait diuus Paulus in epistola ad Romanos capite nono: Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Quidam Iudæus ante aduentum Christi, ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatum est nomen eius, Emanuel, hoc est, nobiscum deus: nempe in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob capite decimonono: Ex carne mea videbo Deum. Item quia deus est, mirabilis consiliarius dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quæ propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex messias mortem acerbissimam, multáque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius est omnis fortitudo, Deus, fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator. Quia autem eos saluos faciet,

Ierem.23.

Rom.9.

Iob.19.

& ad paradiſum adducet, vocatur Ieſus, hoc eſt ſaluator. Hæc ille. Ego non poſſum credere quin animus, ex quo hæc prodierunt, eſſet diuinitus illuſtratus, eſt enim admirabilis hæc expoſitio.

Princeps pacis.) Non dicit: Princeps militum, princeps belli, ſed princeps pacis. Chriſtianus princeps pacis ſtudioſus Chriſtum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maieſtate non auſi ſunt ea ſcribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iuſtitia, à modò & vſque in ſempiternum. Zelus domini exercituum faciet hoc. Verbum miſit dominus in Jacob, & cecidit in Iſrael. Et ſciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in ſuperbia et magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, ſed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros ſuccciderunt, ſed cedros immutabimus. Et eleuabit dominus hoſtes Raſin ſuper eum, et inimicos eius in tumultum vertet: Syriam ab Oriente, & Philiſtiim ab Occidente: & deuorabunt Iſrael toto ore. In omnibus iis non eſt auerſus furor eius, ſed adhuc manus eius extenta: et populus non eſt reuerſus ad percutientem ſe, & dominum exercituum non inquiſierunt. Et diſperdet dominus ab Iſrael caput et caudam, incuruantem et deprauantem die vna. Longæuus et honorabilis ipſe eſt caput: et propheta docens mendacium ipſe eſt cauda. Et erunt qui beatificant populum iſtum ſeducentes, & qui beatificantur, præcipitati.

Multiplicabitur eius imperium.) Non poterit de multiplicato Chriſti imperio
Pſal. 2. dubitare qui legerit in pſalmo: Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius: dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Poſtula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem
Acto. 13 tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. Qui locus in Actis apoſtolorum, &
Hebr. 1. in epiſtola ad Hebræos de Chriſto explanatur. Et de eius pace dicitur in pſalmo:
& 5. Orietur in diebus eius iuſtitia, & abundantia pacis donec auferatur luna. Id eſt
Pſal. 71. in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accommodari nullo modo poteſt, ſed ad regnum Chriſti, cuius iuſtitia & pax ſunt ſemper duraturæ, & ob eam cauſam ipſum diuinæ literæ iuſtitiam & pacem appellare ſolent. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur, cùm in eo pax viget. Hoc conſiderare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cùm nihil ſit, quòd regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat, quàm bellum. Contrà verò vigente pace creſcit regnum & propagatur. Verùm id quod hîc dicitur, eſt præcipuè de ſpirituali pace intelligendum. Chryſoſtomus tractans hunc locum in primo tomo explicans illud Eſaiæ: Poteſtatis & pacis non erit finis, inquit hoc intelligi de pace inter deum & hominem, inter corpus & ſpiritum, ac inter Iudæos & Gentiles.

Super

Super ſolium Dauid.) Senſus eſt: Hic puer Emanuel, qui eſt deus, conſiliarius, admirabilis, &c. regnabit iuſtiſſimè ſuper ſedem Dauid in æternum. Id eſt, quod dixit angelus Mariæ virgini ſacratiſſimæ: Et dabit illi, nempe Chriſto, do- Luc. 1.
minus deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Et de eo Daniel propheta ſcriptum reliquit: Pote- Dani. 7.
ſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur. Et in pſalmo ſcriptum legimus: Regnum tuum regnum omnium ſecu- Pſal. 144.
lorum, & dominatio tua in omni generatione & generationem. Sed hæc occurrit dubitatio: Quî fieri poteſt vt hæc de Chriſto intelligantur, qui ſuper ſolium Dauid non videtur ſediſſe, non enim regnauit in Iudæa. Quin potius cùm eum turbæ regem conſtituere voluiſſent aufugit, vt eſt apud Ioannem capite ſexto: & coram Pilato confeſſus eſt, regnum ſuum non eſſe de hoc mundo. Præ- Ioan. 6.
tereà quæ gloria eſſet ſedere ſuper ſoliũ Dauid eum, quem Eſaias vidit ſedentem ſuper ſolium excelſum & eleuatum? Sed cùm ſit altera Hieroſolyma multò melior & præſtantior quàm ea, in qua regnauit Dauid, quæ eſt eccleſia catholica, eam exiſtimo hîc eſſe ſignificatam. De qua dicitur in pſalmo: Conſtitutus ſum Pſal. 2.
ab eo rex ſuper Sion montem ſanctum eius. & in alio pſalmo: Fundamenta eius Pſal. 86.
in montibus ſanctis. Diligit dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula Iacob. Glorioſa dicta ſunt de te ciuitas dei. Non exiſtimo hoc dictum fuiſſe de portis illius terrenæ Hieroſolymæ, quas ſcimus eſſe conſumptas, & in puluerem redactas: ſed de portis eccleſiæ, quam illa Hieroſolyma adumbrabat. Regnat igitur Chriſtus in eccleſia, quæ eſt Hieroſolyma, non vmbratica ſed vera, cuius illa terrena gerebat imaginem: & regnabit in æternum, quoniam eccleſia nunquam peribit: nam etſi in mundi conſummatione deſinat eſſe militans, eccleſia tamen triumphans ſine fine in æternum permanebit: & ſic ſemper futura eſt eccleſia, in qua Chriſtus in æternum regnabit. facta enim ſeparatione in littore maris, congregatiſque in vaſe bonis piſcibus, malis autem foris abiectis, accipiet Chriſtus eccleſiam glorioſam, non habentem maculam aut rugam, ſed ſanctam & immaculatam. Et volens ſignificare ſcriptura hanc ſpiritualem Hieroſolymam eſſe multò ſublimiorem & illuſtriorem terreſtri illa, in qua regnauit Dauid, di- Pſal. 2.
cit: Conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion. Non dicit: In Sion, ſed ſuper Sion. Pſal. 131.
Et in alio pſalmo: De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam. Non dixit. In ſede, ſed, ſuper ſedem. Et in hoc loco Eſaiæ: ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit. Poteris etiam per ſolium Dauid eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille ſanctus, vt ſacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehementer afflictus, & in acerbiſſimis periculis & laboribus conſtitutus, atque capite & opibus vndique oppugnatus. Sedit igitur Chriſtus ſuper ſolium Dauid, ſuper eius dolores, labores, & anguſtias, in multò pluribus & acerbioribus cruciatibus verſatus. Et ob eam cauſam dixit: Super ſolium, & non in ſolio, vt ſuperlationem & abundantiam dolorum ſignificaret.

In iudicio & iuſtitia.) Per hæc duo nomina intelligitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus. ſic apud Ieremiam: Regnabit rex, Ierem. 2.
& ſapiens erit, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra

Zelus domini exercituum.) Hoc eſt amor dei erga homines efficiet, vt filius dei naſcatur, ex virgine, hominúmque genus à dæmonis poteſtate eripiat, & ſedeat ſuper regnum Dauid, illúdque iuſtitia & iudicio confirmet. Sic deus dile- Ioan. 3.
xit mundum, ait diuus Ioannes, vt filium ſuum vnigenitum daret. Vbi vides, non ex hominum meritis, ſed ex dei amore & charitate proceſſiſſe generis humani ſalutem. Charitas deum traxit è celo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impaſſibilem, alligauit inſuperabilem, traxit incommutabilem, fecit mortalem æternum.

Verbum miſit dominus in Iacob, & cecidit in Iſrael.) Prædixerat propheta cla-

dem & euersionem Syriæ & Samariæ:& capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit . Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio reuertitur , & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens : Verbum misit Deus in Iacob , & cecidit in Israel . Id est , Misit deus sæpe prophetas suos ad Iacob , hoc est ad decem tribus,qui illis veritatem nuntiarent, viámque salutis aperirent . At Israelitæ verbum dei contempserunt , & pro nihilo putarunt . Per Iacob & Israel intellige decem tribus . Et quoniam verbum dei fuit ab illis neglectum , dicit propheta illud cecidisse , tunc enim verbum Dei cadere dicitur , quando ab auditoribus contemnitur.

Et sciet omnis populus Ephraim.) Sensus est : Quamuis deus locutus fuerit per prophetas suos populo Israelitico,ipse tamen sciet superbè: existimabit se altè sapere , & deridebit dei verba, & comminationes dicens:Lateres ceciderunt , sed quadris lapidibus ædificabimus . hoc est , quamuis incidimus in nonnullas calamitates , sequentur tamen posteà tempora fœlicia:& pro domibus lateritiis quæ ceciderunt,ædificabimus lapidibus quadratis magnifica ædificia : & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & pretiosas cedros . Potest esse sensus: Hucúsque perierunt in bello nonnulli ex nostris , sed erant veluti lateres fragiles & imbecilli : at nos ædificabimus rempublicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est ex viris fortitudine & constantia munitis . Lapides quadrati sunt ad ædificandum apti,rotundi verò & globosi nequaquam, quoniam non nisi in puncto se tangunt.homines quadrati facilè conueniunt inter sese , at rotundi nullam inter se habent concordiam : sunt autem quadrati illi , qui ex quacunque parte ceciderint , firmi manent & stabiles : rotundi autem sunt mobiles & inconstantes.

simile. Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientem quadratum vocat , quia in quamcunque partem voluatur , sui similis est , & firmus perseuerat,& acerbissima calamitatum procella oppressus , placida tamẽ & tran-

simile quilla mente consistit . Vt enim bonus fictor & artifex simulachrum fingit ex auro:si autem aurum deest,ex argento:eo verò non existente,ex plumbo,aut denique ex quauis alia materia , sic vir sapientia excultus & virtute præditus in omni statu , virtutis & constantiæ imaginem & simulachrum efficiet . Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus,in media prosperitate , rebúsque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit , si in ærumnis & laboribus fuerit versatus,in media aduersitate , in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsitatem.Aspicis hîc impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui etsi promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam

Exo.1. peruenient : Iudæi in Ægypto sub Pharaone commorantes , vrbes lateritias condebant . Talia sunt eorum opera qui in mundo diabolo seruiunt , lutea , &

Gen.11. terrea . Huiusmodi erat turris Babylonis,quam illi aduersus deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant . At cecidit turris,& ipsi confusi sunt, & in tartara præcipites ruerunt.Potest hæc litera sic ordinari:Omnis populus Ephraim , & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis : lateres ceciderunt , & ea quæ sequuntur , scient dominum eleuaturum esse hostes Rasin,&c.

Et eleuabit dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet.) Hoc est , Excitabit dominus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes , qui

4.Reg.16. contra ipsum concitabuntur . Prædicit propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ , quam historiam habes libro quarto Regum capite sextodecimo.

Syriam ab Oriente.) Hoc est , Excitabit dominus contra Samariam Syros , & Palæstinos. Acsi dicat. Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria,ipsam Samariam oppugnabit , ita vt contra Israelem Syri ab Oriente,& Palęstini ab Occidente moueantur , & simul toto ore , hoc est audissimè,deuorent Israelem.Et adhuc

exten

extenta est manus domini super Israelitas, eósque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad dominum conuertere . Quid sit extendere manum,diximus alio in loco.

Et disperdet dominus ab Israele caput & caudam, incuruãtem & deprauantem die vna.) Quid significetur per caput & caudam , explicat statim propheta.Per incuruantem & deprauantem eum intelligit,qui recta peruertit.

Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.) Iuxta id quod dixit capite tertio : Populo meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati,hoc est,in extremam perniciem adducuntur.

Propter hoc super adolescentulis eius nõ lætabitur dominus:& pupillorũ eius & viduarum nõ miserebitur:quia omnis hypocrita est,et D *nequam,et vniuersum os locutum est stultitiam . In omnibus his non est auersus furor eius , sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas : veprem et spinam vorabit , et succendetur in densitate saltus,et conuoluetur in superbia fumi. In ira domini exercituum conturbata est terra , et erit populus quasi esca ignis Vir fratri suo non parcet , et declinabit ad dexteram et esuriet : et comedet ad sinistram , et non saturabitur : vnusquisque carnem brachij sui vorabit,Manasses Ephraim,& Ephraim Manassem:et simul ipsi contra Iudam.In omnibus his non est auersus furor eius,sed adhuc manus eius extenta.*

Quia omnis hypocrita est, & nequam &c.) Tres causas assignat,ob quas deus populi Israelitici non misereatur : prima est hypocrisis , secunda nequitia , tertia amentia . Non solùm erant vitiis contaminati , sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire : & quod deterius est , volebant hæc verbis confirmare , & alios pestilentibus institutionibus corrumpere . Hypocrisis est capitalior & pernicioſior aperta iniquitate , quoniam in virtutis imagine delitescit. Nam vt in magno mari pernicioſiores sunt scopuli,qui breui operti aqua tristem ac cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitum , quàm rupes *simile* eminentes , quas nautæ facilè vitare possunt , sic hypocritæ qui in animi recessibus & latebris malitiam retinentes speciem pietatis foris ostendunt , tetriores sunt , & capitaliores improbis illis , qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniam horum pestẽ poteris facilè fugere,illos autẽ virtutis personam induentes, nec cito cognosces, neque eorum dolum,& perniciem quam moliuntur,facilè declinabis. Est autem hypocrisis, vt definit Chrysologus , subtile malum,secretum virus,venenum latens, virtutum fucus,tinea sanctitatis.

Succensa est enim quasi impietas.) Sensus est, Impietas hostium Israelis accensa est, & non populum aliquem pium , & deo deuotum, sed vepres , & spinas , hoc est Israelitas sceleratos , deóque suo inobedientes deuorabit . Comparat propheta Israelem vepribus,& spinis, & syluæ à feris habitatæ.

Et conuoluetur in superbia fumi.) Efferent se Assyrij,spoliabunt Israelitas tam nobiles quàm obscuros,sed eleuati veluti fumus dissipabuntur,& euanescent. Nã Assyrij euerterunt Samariam,sed ipsi posteà perierunt . Aspicis hîc impiorum gloriã & superbiam fumo comparari.

In ira domini exercituum.) Sumente domino pœnas de Israele magnus erit mœror in ea terra , magna conturbatio , & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcet, frater irruet in fratrem . Vnusquisque declinabit ad de-

xteram quærens victum,& comedet ad ſiniſtram,hoc eſt occultè,ne aliquis eum videat comedentem id, quod rapuit.

Vnuſquiſque carnem brachij ſui vorabit.) Fratres & conſanguineos brachia appellat. Senſus eſt, Vnuſquiſque irruet in conſanguineos ſuos, Manaſſes ſpoliabit Ephraim, & Ephraim Manaſſem. Lege libros Regum, & Paralipomenon, & inuenies Iſraelitas bellis ciuilibus inter ſe diſſidere,& poſteà in Iudę oppugnationem concordare.

Annotationes ex hebræo in CAPVT IX.

Nouiſſimo aggrauata eſt.) In hebraico eſt. Nouiſſimo הִכְבִּיד hichbidh,à verbo כָּבֵד, quod ſignificat graue eſſe, in quam ſignificationem ſumptum eſt ab interprete noſtro volente Chriſti victoriam de mundo ſignificare: eſt enim verbum ſumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infrà vbi in capite ſexageſimoſexto ſcriptum legimus: Glorificetur dominus, in hebraico eſt verbum hoc: & multis aliis in locis diuinarum literarum capitur pro glorificari. Eam ob cauſam poteſt hic locus ita Latinè reddi: Nouiſſimo glorificata eſt. Quæ interpretatio inſtituto prophetæ magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio oſtendere victoriam, quam Chriſtus erat per diſcipulos ſuos de mundo reportaturus, & ita erit ſenſus: Prima victoria, quæ erit Chriſti doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorum cultu in Chriſtum credent, & veram religionem amplexabuntur. At ob ſecundam victoriam, quam apoſtoli de dæmone conſequentur, erit tota terra glorioſa, quando Chriſti diſcipuli omnes mundi regiones peragrantes, Chriſtúmque prædicantes, trophæa vbique conſtituerint. Quid enim glorioſius, quid illuſtrius, quàm relictis vitiis, contempta ac repudiata ſuperſtitione, mundum ad Chriſtum conuerti, totóq; animo aſpirare? Poteris vertere pro aggrauata, illuſtratam, & rectè quidē meo iudicio, nam verbum hoc ſignificat eſſe magnum, illuſtre, honoratum, & glorioſum.

Iſai. 66.

Multiplicabitur eius imperium.) Quemadmodum de hoc eccleſia intelligatur explicauimus ſuo loco. Sed eſt magnoperè aduertendum in hebraico ita ſcriptum eſſe: לַמַּרְבֶּה הַמִּשְׂרָה lemarbeh hammiſrah. Hebræi habent duplex, m, alterum ſcribitur in principio dictionis, & in medio, & eſt apertum, quod ita ſcribitur, מ alterum nunquam ponitur niſi in fine dictionis, & ob eam cauſam terminale ſiue finale vocatur: & ſcribitur hoc modo, ם, & eſt vbique clauſum nullum habens exitum. Hoc eſt perpetuò verum, neque inuenies in tota ſacra ſcriptura literā מ niſi in fine dictionis excepto hoc verſiculo Eſaiæ, vbi litera, ם eſt in principio dictionis: nam illud לְ eſt præpoſitio, ad. quod certè non caret myſterio. Vir erat Eſaias doctiſſimus, ſatíſque habebat perſpectum & exploratum, hanc literam non poſſe collocari niſi in fine dictionis: ſed cùm hoc in loco eam in principio collocarit, non eſt dubium, quin hîc lateat myſterium. Ex hebræo poteſt verti: Ad multiplicationem imperij, vel ad multiplicandum imperium. Sed quia Eſaias diuino lumine illuſtratus præuidebat, hoc Chriſti imperium in eccleſia nō eſſe à Iudæis intelligendum, voluit hoc ſcribere litera clauſa, vt ſignificaret fore hoc myſterium Iudæis clauſum & abſconditum, quod vſque hodie Iudæi ipſi non intelligunt. Et quoniam hoc Chriſti imperium nunquam eſſe deſinet, voluit propheta illud ſcribere litera clauſa nullum exitum habente, vt oſtenderet fore Chriſti regnum perpetuum, nullúmque finem eſſe habiturum. Et hæc imperij multiplicatio ideò facta eſt, quia deus factus eſt homo, nā anteà notus erat Deus in Iudæa, vt dicitur in pſalmo, & in ſolo Iſraele nomen eius celebrabatur, ſed poſtquam filius dei à cœlis in terras miſſus humanam naturam admirabili modo

Pſal. 75.

ſibi

ſibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem, ſed iuſtas & debitas auerteret, hominúmque genus à faucibus ipſius mortis ſua morte liberaret, cognitio ipſius nominis ſic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana ſuperſtitione repudiata homines etiā immanitate barbari & inculti ipſum Chriſtū intelligerent verum eſſe totius mūdi machinę effectorem, & moderatorē: cuius, numine & imperio omnia ſupera, media, ac infera cōtinerentur. Eam ob cauſam in hoc admirabili verſiculo, vbi diuinus vates imperij Chriſti multiplicationem prædicit, litera finali ad principium reuerſa annotauit. Reuerſa eſt igitur hæc litera retrorſum, vt etiam hac in re innueret propheta, filium dei æqualem patri ſumpturum eſſe humanam naturam, ſecundum quam eſſet minor patre. Exinaniuit enim ſemetipſum, vt ait apoſtolus, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Huius figuram & imaginem geſſit ſol, quem reuerſum fuiſſe retrorſum in horologio Achaz ad ſignum & confirmationem ſalutis regis Ezechiæ literæ diuinæ conteſtantur.

Phil. 2.
4. Reg. 20.
2. Para. 32.

Incuruantem & deprauantem.) In hebraico eſt, בְּפֵחַ וְאַגְמֹן cippah veagmon. Primum nomen à verbo בָּפַח, quod ſignificat incuruare, in quam ſignificationem ſumitur à noſtro interprete. Significat etiam ramum, ſic à curuitate appellatum. אַגְמֹן agmon ſignificat paludem & ſtagnum, & iuncum, quoniam iuncus iuxta paludes naſcitur. Apud hunc eundem prophetam capite trigeſimo quinto capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noſter: Viror calami & iunci. Fortaſſe quia loca paluſtria inſalubria ſunt, & valetudinem depravant, accipitur hoc in loco pro deprauante, quod quid ſignificet ſuo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginem pro deprauante refrenantem.

Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit, deprauantem, & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem ſum ſecutus. Poteſt hic locus rectè verti ex hebraico: Ramum & iuncum, hoc eſt, fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis ſenſum quàm verba ipſa transferentes,

*

Argumentum capitis X.

Cùm lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohibénsque contraria, iuris ac iniuriæ regula, ab illis solùm debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitia præditi, quíque floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint, Videns autem propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minans illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israeli ab Assyriis inferendas, eorúmque Assyriorum admirabilem cladem. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solùm esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Senacheribi erepturus, consolantem.

CAPVT X.

A VÆ *qui condunt leges iniquas: & scribentes, iniustitiam scripserunt: vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam, & ponam illum in con-*
B *culcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit: sed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Charcamis, sic Calano: & vt Arphad, sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Ierusalem, & de Sa-*
C *maria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: cùm impleuerit dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo*
4.Reg.19.g *super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius.*

Expla-

EXPLANATIO.

Væ, qui condunt leges iniquas.) Non appellat leges simpliciter, sed cum addito leges iniquas. Vt enim medicorum præcepta dici verè non possunt, si quæ impij, aut amentes pro salutaribus mortifera conscribant, sic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicæ, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cùm enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiam, nullam pietatem, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam vrbem tandem euerti. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex Dauid. Nam in eo psalmo, vbi nostra versio habet: Quoniam quem perfecisti destruxerunt, potest verti ex litera hebraica: Quoniam fundamenta dissipata sunt. Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatæ sunt: Et eodem modo transtulit diuus Hieronymus ex hebræo, quem posteà multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidam poeta cecinit: -Agnosco crines, incanáque menta Regis Romani, primus qui legibus vrbem Fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait Socrates, difficile esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamenta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legumlatores, præsertim scribas & pharisæos, quorum impias traditiones Christus illis obiiciebat, vt est apud Matthæum capite quintodecimo, & apud Marcum capite septimo. *Psal.10.* *Matth.15.* *Mar.7.*

Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longinquo venientis?) Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiæ, calamitatis, & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos deus aliquando prospera tribuendo, vt nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Eodem modo Ieremias capite sexto tempus afflictionis tempus visitationis iis verbis appellat: In tempore visitationis suæ corruent, dicit dominus. Et capite vigesimo tertio: Afferam super eos mala, annum visitationis eorum. Obserua, calamitatem magnam vocat Esaias eam, quę venit de longinquo. Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longéque distantibus, & paulatim vires auget, & longius latiúsque propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat & in immensum mare trudat, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de longinquo paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum ærumnarum gurgitem profundat. *Sophon.1.* *Psal.31.* *Ierem.6.* *Ierem.23.* *simile*

Vbi relinquetis gloriam vestram?) Eorum vanitatem redarguit, qui celebritatem sermonis hominum vitiorum plerúmque laudatricem, humanámque gloriam fragilem, & inanem ardenter appetunt. Quasi dicat: Cùm gloria vestra non descensura sit vobiscum, vbi manebit? vbi eam relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo psalmo vbi eius miseriam ostendit, qui humanæ laudis, rerúmque caducarum cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: Cùm interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. In libro Sapientiæ ita inducuntur damnati loquentes: Quid nobis profuit superbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra, & tanquam nuntius præcurrens. Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quæ est incerta, & in populi amentis opinione sita, quæ exiguis regionibus continetur, & tempore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominum, posteritatisque obliuione tandem extinguitur. Illud remanet, quod simus rectè factis, & virtute consecuti. Quid fingi potest leuius, & *Psal.48.* *Sap.5.*

commu-

commutabilius, quàm mundi gloria? cùm mundus ipſe eos qui anteà laudibus ampliſſimis extulerat, ſæpenumerò deprimat, eorúmque nomini anteà celebrato perpetuæ infamiæ & dedecoris notam inurat: eos autẽ qui anteà in obſcuritate latebant, nulla laudæ celebrati, in oculis omnium conſtituat, & ad cœlum extollat, vt inde eos præcipitet, in eóſque maiorem perniciem machinetur.

ſimilitudo Vt enim arenæ horologium ſingulis horis reuoluitur, ſic mundus ſingulis horis mutatur: & vt ſuperior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiúſque arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, & ſtatim inferior fit ſuperior, & ea quæ altiorem locum occupabat, deſcendit deorſum, nec poteſt vna impleri, quin euacuetur altera, ſic ij qui anteà in honore & gloria erant conſtituti, opibus abundantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vſque adeò incurrunt, vt nullum veſtigium priſtinæ dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi conſequuntur, qui anteà in imo vacui iacebant.

Ad cuius fugietis auxilium?) Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opem feret? Oſtendit omnia humana præſidia & adiumenta ſine deo inania eſſe, & pro nihilo ducenda. Iam dixi hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij.

Væ Aſſur virga furoris mei.) Volens Deus Iſraeliticum populum punire, vſus eſt miniſterio Sennacheribi Aſſyriorum regis, qui Iſraelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed poſteà ipſum Sennacheribum percuſſit deus, ſumens de illo iuſtas pœnas. Nam cùm ipſe poſt cladem illatam Samariæ voluiſſet occupare Hieroſolymam, & ſuo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hieroſolymam duriter afflictus. Cùm ei angelus domini nocte vna interfeciſſet centum octoginta quinque millia hominum, ipſe turpiter fugit in regnum ſuum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Eſt igitur ſenſus: Væ tibi ô Sennacheribe Aſſyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim miniſterio ſum Iſraeli ſtragem illaturus, ſed poſteà dabis pœnas tuæ tyrannidis, & ſuperbiæ. Particula hoi, quæ, eſt in hebræo, poteſt eſſe aduerbium vocandi, & tunc erit ſenſus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Diſcimus ex hoc loco, & aliis huiuſmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias, & afflictiones, exiſtimaréque nos in eas propter ſcelera noſtra meritiſſimò incidiſſe: eſſéque tyrannos flagellum, quo nos deus punit, & caſtigat. At ipſi tyranni ne glorientur, non enim iuſtitia, neque ratione, nec viribus, ſed noſtris ſceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt immanem vaſtitatem. Sed vt pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignem, ſic deus punit multos medio hominum impiorum, quibus vtitur tanquam virga, at poſteà eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta

ſimilitudo

Ezech. 21. ſignificare id quod eſt apud Ezechielem: Mucro euagina te ad occidendum. Lima te, vt interficias, & fulgeas. Et ſtatim paulò pòſt: Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te, & effundam ſuper te indignationem meam: in igne furoris mei ſufflabo in te.

Ad gentem fallacem mittam eum.) Id eſt, ad Iſraelitas. Dicebant enim, vt in

Exod. 19. capite decimonono Exodi ſcriptum legimus, Cuncta quæ locutus eſt dominus, faciemus. Sed fidem fregerunt, & relicto deo inanes ac falſos deos turpiter adorarunt.

Contra populum furoris mei.) Id eſt, Cui ſum iratus.

Pſal. 17. *Quaſi lutum platearum.*) Sic dicitur in pſalmo: Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto, qui omnium pedibus conculcatur.

Et cor eius non ita exiſtimabit.) Senſus eſt: Ego, ait deus, præcipiã ei, vt populũ direptioni cõmittat, ſed nõ interficiat: vulneret, ſed non vitã auferat: ipſe autẽ mandatum

datũ non cõſiderabit, nec ita perpẽdet: ſed excedet, exiſtimabit enim ſe interfectu rum eſſe gentes multas attribuens ſuis viribus victoriã: & dicet: Nónne quẽadmodũ expugnaui Charcamas, Calanum, Arphad, Hemath, Damaſcum, & Samariã, ſic expugnabo Hieroſolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, ſic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & inſolentiam: Vide quam ſibi fœlicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas ſpirantem, & Iudæos ad immanem vaſtitatem & luctuoſum excidium vocantem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Non enim paſſus eſt deus ciuitatem ſuam ſanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immaniſſimum tyrannum imperare. Aſpice quàm fallax ſit hominum ſpes, quæ non in deo ſed in mundo eſt conſtituta. Duabus in rebus errabat rex Aſſur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miſerorum abutebatur, ſéque inſolenter efferebat. Sed fefellit eum ſpes eius, iuxta id quod dicitur in libro Iob: Ecce ſpes eius fruſtrabitur eum, & videntibus cunctis præcipitabitur. *Iob. 40.*

Cùm compleuerit dominus cuncta opera ſua in monte Sion.) Hoc eſt, Poſt euerſionem Samariæ, & obſidionem atq; afflictionem Hieroſolymæ perdet dominus Sennacheribum Aſſyriorum regem, propter eius ſuperbiam, & immanitatem.

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intellexi: & abſtuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus ſum, & detraxi quaſi potens in ſublimi reſidentes. Et inuenit quaſi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et ſicut colliguntur oua, quæ derelicta ſunt, ſic vniuerſam terram ego congregaui: & non fuit, qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur ſecuris contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra, contra eum à quo trahitur? Quomodo ſi eleuetur virga contra eleuantem ſe, & exaltetur baculus, qui vtique lignum eſt. Propter hoc mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: & ſubtus gloriam eius ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis. Et erit lumen Iſrael in igne, & ſanctus eius in flamma, & ſuccendetur, & deuorabitur ſpina eius, & vepres in die vna. Et gloria ſaltus eius, & Carmeli eius ab anima vſque ad carnem conſumetur, & erit terror profugus. Et reliquiæ ligni ſaltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer ſcribet eos.

Et inuenit quaſi nidum.) Verba ſunt Sennacheribi Aſſyriorum regis. Quaſi dicat: Ego manu mea apprehendi totum orbem quaſi nidum paſſerculi, & omnes homines cepi, ac ſi eſſent oua relicta in nido à matre. Et quia tranſlationem ſumpſit ab auibus, eam ſeruat dicens: Et non fuit qui moueret pennam: Ac ſi diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi reſiſtere, ne fletum quidem prodere.

Propter hoc mittet dominator dominus.) Quoniam tam inſolenter ſe extulit Sennacheribus, vt ſuperbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum ſuum, qui eius exercitui mirabiles inferat ſtrages. Mittet in pinguibus eius

eius tenuitatem, hoc est, fortissimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

Et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis.) Magnum Sennacheribi exercitum appellat gloriam eius, qui nocte vna, acsi igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuisse Assyriorum corpora intus occulto ardore combusta remanentibus vestibus illæsis. Ideò dicitur: Et subtus, id est sub vestibus, gloria eius, id est exercitus eius, ardebit.

Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma.) Hoc est, deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tanquam ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios comburendum. Sunt qui per lumen Israelis, angelum qui Assyrios interfecit, intelligant. Comparat propheta milites Assyrios spinis & vepribus, quòd soleant milites esse molestissimi. Vel sic: & Hierosolyma quæ est lumen Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabuntur.

In die vna.) Intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur. fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata. Habes hanc historiam libro
4.Reg.59. quarto Regum cap. decimonono.

Et gloria saltus eius.) Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorum peribunt. Vel per saltum & Carmelum variis arboribus consitum intelligitur totus exercitus, quòd esset ex omni hominum varietate congregatus.

Ab anima vsque ad carnem.) Hoc ideò dicit, quia non solùm eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæcas inferorum latebras, & æternas miserias detrusæ fuerunt.

Et erit in terrore profugus.) Hoc est, Sennacheribus perdito exercitu suo dabit se fugæ timore perterritus: & de tam innumerabili multitudine, quæ saltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos possit numerare. Tradunt Hebræi decem tantùm remansisse, qui cum Sennacheribo se in fugam coniecerunt.

Et erit in die illa: Non adiiciet residuum Israel, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti super eo, qui percutit eos, sed inni-
Rom.9.f *tetur super dominum sanctum Israel, in veritate. Reliquiæ con-*
Infr.28.f *uertentur, reliquiæ, inquam, Iacob ad deum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ conuerten-*
F *tur ex eo: consummatio abbreuiata inundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreuiationem dominus deus exercituum faciet in medio omnis terræ. Propter hoc hæc dicit dominus deus exercituum: Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur: in virga enim percutiet te, & baculum suum leuabit super te in*
Iud.7.g *via Ægypti. Adhuc enim paululum modicúmque & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum dominus exercituum flagellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & leuabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, et iugum eius de collo tuo, et computrescet iugum à facie olei. Veniet in Aiath, transibit in Magron, apud Machmas commendabit vasa sua. Transierunt cursim Gaba sedes nostra, obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia Gallim, attende Laisa, paupercula Anathoth. Migrauit Medemena: habitatores Gabim confortamini. Adhuc dies est, vt in Nobe stetur: agitabit manum suam super montem filiæ Sion, & collem Ierusalem. Ecce dominator dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus eius ferro: & Libanus cum excelsis cadet.*

Non adiiciet residuum Israel.) Sensus est, Euersis Assyriis, qui Hierosolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fident hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem suam spem in deo collocabunt. Hoc ideò vates sanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Assyriis, ab eisq; præsidium spectabant. Lege quartum librum Regum: ibi hoc inuenies. Id autem quod hîc dicitur: Et hi 4.Reg.16.
qui fugerint de domo Iacob, intelligitur de nonnullis Israelitis, qui vastata Samaria, ductísque ab Assyriis decem tribubus, dederunt se fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiam regem Iudæ confugerunt. Et omnes tam ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos deus seruauit, relictis idolis, repudiatáq; vana superstitione, deum verè coluerunt, qui impiorum vires opésque confregerat, in eóque spem omnem suam collocarunt.

Reliquiæ conuertentur.) Reliquias appellat Hebræos illos, qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mente intuebatur propheta forè, vt pauci ex Iudæis in Christum crederent. Erat enim illud vmbra quædam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen capite primo. Diuus Paulus in epistola ad Romanos volens ostendere non esse mirum tam paucos Iudæos in Rom.9.
Christum credere citat hunc locum. Et quemadmodum solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantùm qui in ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis secluſum est iter à concilio cœlitum, & in æternos cruciatus relegantur.

Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.) Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitię copia, quæ nomine inundationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum testamentum, & à legis lacinioſis oneribus expeditum. Ita hunc locum explanat Tertulianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis cerimoniis puritas euangelica succeſſit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo euangelicus. Apud Matthæum ait Christus: Diliges dominum deum tuum ex Matth.22.
toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & prophetæ. Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur, inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia prædita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: Ideò pauci salui erunt, quoniam consumptio Iudæorum erit decisa, & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur, & hoc iusto iudicio. Ideò ne mireris esse tam paucos salutē consecutores, nam consummationem & abbreuiationem dominus deus exercituum faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit dominus decurtare & breuem facere populum Iudæorum

rum illorum,qui ſalui futuri ſunt,& omnes infideles perdere, & hanc decurtationem faciet in medio terræ,hoc eſt in Iudæa,quæ eſt in medio terræ ſita: ibi enim conuertentur nonnulli,& euangelium recipient:cæteri verò qui in infidelitate & contumacia permanſerint, à Romanis partim occidentur, partim capientur, & miſera ſeruitute oppreſſi in varias mundi plagas relegabuntur.

Noli timere.) Senſus eſt: Quanquam tibi videtur difficile ô populе Iudæ eſſe te ab Aſſyriis liberandum, cùm ipſi ſuperauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec ſit vlla tanta vis,tanta copia, quæ illis reſiſtere poſſe videatur, tu tamen noli timere, nam de manibus eorum ſine dubio eripieris:neque te gladio, ſed virga percutiet. Pergens rex Aſſyrius contra Taracham regem Æthiopiæ,& Ægyptios verſus mare Rubrum per viam Ægypti, baculum ſuum leuabit contra te,ſed ferire non poterit. Et paulò pòſt reuerſus ab Ægypto cum innumerabili exercitu,atque expugnare te cupiens,ſtatim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus: feriam enim illum eo flagello,quod quondam aduerſus Madianitas ſub Gedeone ſuſcitaui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarum occiſi ſunt ſuper petram. Leuabit igitur virgam ſuam ſuper mare Rubrum,pergens aduerſus Æthiopes, & reuertens ad te per viam Ægypti.Sed cum primùm venerit ab Ægypto,luet ſuorum ſcelerum pœnas: auferetur onus ab humeris tuis,& iugum imperij eius à facie olei, hoc eſt diuina miſericotdia computreſcet. Habes hanc hiſtoriam Ma-
Iud.7. dianitarum libro Iudicum capite ſeptimo. Id verò quod dicitur: Virgam ſuam ſuper mare, & leuabit eam in via Ægypti: poteſt habere hunc ſenſum: Quemadmodum deus olim aquis maris Rubri Ægyptios ſubuertit,& obruit eleuatione virgæ per Moyſem, ſic modò exercitum Sennacheribi vna nocte percutiet eleuata virga, hoc eſt acriter & duriter, ſolent enim qui aſperè cædere & percutere volunt,virgam eleuare.

Veniet in Aiath.) Deſcribit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Ægypto, inquit, Hieroſolymam petens primò conferet ſe in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciam eam expugnandi reponet apud Machmas ſarcinas ſuas, quaſi ſtatim euerſa vrbe reuerſurus. Tranſibit curſim nullo obſtaculo impeditus.

Gaba ſedes noſtra.) Verba ſunt exercitus requieſcentis in Gaba.

Obſtupuit Rama.) Hoc eſt, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama veluti equus hinniens,vt te audientes fugiant.

Agitabit manum ſuam.) Hoc eſt,oſtendet Sennacheribus agitatione brachij ſuã fortitudinem,& audaciam, contemnens Hieroſolymam, & admirans ciuitatem illam ſibi auſam fuiſſe repugnare,eámq; concuſſa manu ſua minabitur.

Confringet lagunculam.) Deſcribit ſanctus vates Sennacheribi, eiúſque exercitus admirabile exitium.Et appellat ipſum Sennacheribum lagunculam ſiue hydriam fictilem.Vide cui comparatur rex ille potentia ac fortitudine inſignis, arrogantia ac incredibili ſuperbia elatus, qui exiſtimabat nullam eſſe tantam vim ac potentiam,quæ eum de florenti rerum ſuarum ſtatu poſſet vnquam deiicere. Quid fragilius hydria fictili:Et tamen cum ea comparatur rex ille,qui ſibi perpetuam fœlicitatem pollicebatur.Salomon ille ſapientia præſtanti duodecimo capite eius li-
Eccl.12. bri qui inſcribitur Eccleſiaſtes, hominum vitam cum hydria conferebat.

Excelſi ſtatura occidentur.) Hoc eſt,duces & magnates exercitus Aſſyriorum peribunt. Non enim permiſit ſummus ille omnium rerum moderator & dominus, impios ac arrogãtes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricem manum ſuam,vt eos ſublimi gladio mirabiliter occideret.

Subuertentur condenſa ſaltus eius ferro.) Hoc eſt totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cum ſaltu & ſylua comparat, quia vt in ſylua ſunt varia arborum genera

genera,quædam humilis & abiectæ,quædam verò proceritate præſtantes, ſic exercitus eſt ex omni hominum varietate collectus. Comparat præterea duces & viros nobiles cum excelſis arboribus Libani facilè cadentibus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT X.

Vbi derelinquetis gloriam veſtram,ne incuruemini ſub vinculo, & cum interfectis cadatis?) Pagninus vertit, Vbi derelinquetis gloriam veſtram? Non euadet quiſpiam, niſi qui incuruauerit ſe inter vinctos,& inter interfectos ſe proſtrauerit. Ita hunc locum interpretati ſunt nonnulli,vt refert in commentariis R. Dauid.Poteris vertere: Vbi derelinquetis gloriam veſtram? Quia non eſtis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. Huic verſioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic abſq; me non eſt populus meus, neque mihi obtemperat,propterea incuruabit ſe ſub vincto. Vbi vides eos gloria priuari,& in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amentiæ perducuntur, vt deo contempto, impetu inſatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitentur. Vera gloria eſt in maximarum virtutum laude conſtituta,& hæc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neq; vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute, inanis eſt, & fallax, dignitatis cupida,ſed omni dignitate priuata:quæ quoniam non eſt gloria,ſed gloriæ ficta imitatrix,facilè ruit,& penitus euaneſcit.

Et principes eorũ deprædatus ſum.) In hebraico eſt וַעֲתִירֹתֵיהֶם vaathidhothehẽ, verbũ eſt עָתַר athadh,quod ſignificat parare,& præparare. Vnde poteſt verti ex hebraico: Et parata ſiue præparata ipſorũ deprædatus ſum. Et quoniã theſauri parãtur,vertit Pagninus: Et theſauros eorũ deprædatus ſum. Hinc hirci maiores qui præcedunt capras,& viam præparant עַתּוּדִים attudhim appellãtur: Et per tranſlationem principes & magnates qui populum præcedũt: quã ſignificationẽ ſecutus eſt noſter interpres. Vnde apud Zachariam capite decimo, vbi editio vulgata Zach.10.
habet,ſuper hircos viſitabo,poterat Latinè reddi ex Hebræo: ſuper principes viſitabo. Aſpicis igitur principes ac præſules ob eã cauſam hircos appellari, quia præcedere debent,& viam ſubiectis aperire, eſſéque in principio, tanquam clypeos totum exercitum protegẽtes. Eam ob cauſam clypei vocantur. Et in pſalmo quadrageſimoſexto vbi editio vulgata habet: Quoniam dij fortes terræ vehementer Pſal.46.
eleuati ſunt,poteſt rectiſſimè verti ex hebræo: Quoniam deo adhæſerunt clypei terræ,vehemẽter eleuatus eſt. Quos in principio carminis principes populorum vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oſeam cap.4.vbi communis verſio habet: Dilexerunt Oſee 4.
afferre ignominiam protectores eius,poteſt verti: clypei eius, pro quo Pagninus vertit: principes eius: eſt enim in hebraico מָגִנֶּיהָ: quod propriè ſignificat ſcuta eius ſiue clypeos eius

Baculum ſuum leuabit ſuper te in via Aegypti.) Pro in via in hebraico eſt בְּדֶרֶךְ bedhæræc. Nomen,dæræc,ſignificat viam,morem, conſuetudinem, & modum. Vnde poterat verti: more Ægypti. Et in primo pſalmo vbi in editione vulgata eſt: Pſal.1.
Et in via peccatorum non ſtetit,poterat verti: Et in conſuetudine peccatorum nõ ſtetit. Ac ſi diceret: Et turpem ac vitioſam viuendi rationem,improborúmq; conſuetudinem,& mores,non eſt conſectatus. Et Prouerbiorũ capite vigeſimooctaProuer.28.
uo,vbi noſtra verſio habet: Melior eſt pauper ambulans in ſimplicitate ſua, quàm diues in prauis itineribus,poterat verti: quàm diues prauus in viis ſuis, vel in moribus ſuis. Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Aſſyrius te percutiet more Ægypti,quemadmodum te percuſſit Ægyptus. At dominus eum percutiet,quẽadmodum percuſſit Ægyptios,qui te percuſſerant.

Computreſcet iugum à facie olei.) In Hebræo eſt: computreſcet iugũ מִפְּנֵי שֶׁמֶן mippene xamæn. quod poteſt verti: Propter pinguedinem: Vt ſit ſenſus: Propter pinguedinem Ezechiæ corrumpetur iugum Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodum pinguis pro forti & robuſto, vt hoc eodem capite: Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem. Sed hoc eſt ſine dubio de Chriſto intelligendum: quod & Targhum apertè oſtendit: ita enim habet: Et conterentur populi à facie Chriſti. Poterat igitur verti: Computreſcet iugum à facie vncti, hoc eſt Chriſti. Quod non ſolùm de iugo quo Sennacheribus Iudæos oppreſſerat, intelligitur, ſed etiam de iugo illo aſperrimo, quo diabolus mundum ſubiugauerat. Et nunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppreſſus, à facie Chriſti liberatur. Si enim Chriſtus ad peccatorem faciem ſuam conuertat, eúmque oculis diuinæ pietatis aſpiciat, ſtatim iugum dæmonis confringitur, & penitus computreſcit. Tranſiens Ieſus, vidénſque hominem ſedentem in telonio nomine Matthæum, ait illi: Sequere me. qui ſurgens eum ſecutus eſt. Vide quid fecerit Chriſti viſus. ſtatim ſolutum eſt iugum diaboli, & Matthæus ab aſperrima ſeruitute liberatus Chriſtum ſecutus eſt. Vt enim ſi in cera dura ſint ſigillo aliquo impreſſa alta mœnia, vrbes, montes, terræ & maria, omnia hæc ſoluuntur, & pereunt, ſi ſol ceram aſpiciat, & radiorum ſuorum feruore eam feriat, & liquefaciat: ſic ſi animum illum, in quo velut in dura cera ſint impreſſæ & ſculptæ omnes mundi vanitates, opes, imperia, magiſtratus, ſol ille iuſtitiæ ſummus & æternus Chriſtus deus noſter oculis ſuæ miſericordiæ reſpiciat, ſtatim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris ſaucius fluit, & rerum faſtus ac vanitates illæ euaneſcunt. Id conſiderans & intelligens illuſtriſſimus vates dicebat in pſalmo: Reſpice in me domine, & miſerere mei. Vnde dicitur deus videre id quod diligit, quemadmodum in Leuitico: Reſpiciam vos, inquit, & creſcere faciam. Et in pſalmo: Æquitatem vidit vultus eius. quod poteſt verti: Æquum ſiue rectum aſpicit vultus eius, hoc eſt iuſtitiæ colentem deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod ſentiens Dauid, Ne auertas, inquit, faciem tuam à me. Hoc voluit ſignificare ſcriptura in libro Geneſis ita dicens: Reſpexit dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera illius non reſpexit.

Mat. 9. *ſimile*

Pſal.185. Leui.26. Pſal.10. Pſal.26. Gen.4.

Confringet lagunculam in terrore.) Pro laguncula in hebraico eſt פַּארָה, purah quæ dictio ſignificat lagunculum, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus ſit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Pagninus vertit pro laguncula ramum.

Libanus cum excelſis cadet.) Poteſt verti: Libanus per fortem cadet: vt per fortem intelligat dei angelum, qui exercitum Aſſyriorum Libano comparatum mirabiliter occidit.

***

Argu

Argumentum capitis XI.

Dixerat ſuperiore capite diuinus vates reliquias Iſraelis conuertendas eſſe ad Chriſtum, nunc vaticinatur fore, vt ipſe Chriſtus naſceretur ex beatiſſima virgine, quæ eſſet ex familia Ieſſe, qui fuit pater Dauidis regis illuſtriſſimi. Deſcribit regnum Meſſiæ, & ſpiritualem Iſraelis liberationem. Prædicit glorioſum ſeruatoris noſtri ſepulchrum, eſſéque longè latéque propagandam eius fidem, atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem ſanctitatis pleniſſimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ, falsíſque opinionibus deprauatæ vanam ſuperſtitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Meſſia regni Iſraelis reparatore, etiam Iudæi ipſi teſtantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore exiſtimat, nos verò ſpiritualem fuiſſe verè ac conſtanter aſſerimus. Illi Meſſiam ſperant venturum, nos veniſſe, hominibúſque aditum ad cœleſtia regna aperuiſſe non dubitamus.

CAPVT XI.

ET egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet. Et requieſcet ſuper eum Spiritus domini, Spiritus ſapientiæ, & intellectus, Spiritus conſilij & fortitudinis, Spiritus ſcientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris domini. Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit, neque ſecundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ, & percutiet terram virga oris ſui, & Spiritu labiorum ſuorum interficiet impium. Et erit iuſtitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis ſimul morabuntur, & puer paruulus minabit eos.

A Act.13.d

2.Theſ.2c

B Inſr.65.

EXPLANATIO.

Virga de radice Ieſſe.) Hæc virga eſt illa clariſſima virgo Maria, de qua ſuprà dixerat: Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Huius gerebat imaginem admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructum tulit. Sed mirandum videtur, cùm hæc ſanctiſſima virgo genus duxerit ab ampliſſimo rege Dauide, cur eam ortam eſſe dicat à Ieſſe, homine ſuo tempore non admodùm celebrato. Ego exiſtimo ob eam cauſam potius factam eſſe mentionem Ieſſe, quàm Dauidis, vt intelligeremus non eſſe contemnenda ea, quæ mundus deſpicit, & pro nihilo putat, cùm fieri poſſit, vt ex illis egregium quippiam, & excellens oriatur. Ex Ieſſe homine non admodùm illuſtri ortus eſt Dauid, qui ſuis maioribus excellenti ſua ſapientia & ſanctitate præluxit, fuítque poſteris ſuis quaſi quoddam nobilitatis initium, & virtutis

Supr.7. Num.17

exemplum. Ex paſtore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit ſumma ac illuſtriſſima laude celebratus. Sed temporis progreſſu ex eius ampla & celebri familia natus eſt Ioſeph ſponſus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, ſine vlla pompa & apparatu. Conſidera obſecro, & animaduerte huius mundi viciſſitudines & varietates.

Et flos de radice eius aſcendet.) Hic flos, qui de radice Ieſſe per virgam illam omnibus virtutis ac ſapientiæ opibus florentiſſimam aſcendit, Chriſtus eſt, filius dei vnigenitus, verus Mariæ virginis filius: qui flos eſt, vt ipſe in Canti-
Cant. 2. cis teſtatur his verbis: Ego flos campi, & lilium conuallium. Diuus Ambroſius in libro ſecundo de Spiritu ſancto hunc locum enarrans, Radix, inquit, Ieſſe patriarchæ familia eſt Iudæorum: virga Maria: ô flos Mariæ Chriſtus, qui bonum odorem fidei toto ſparſurus orbe virginali ex vtero germinauit! Hactenus ille. Sed non vacat myſterio, appellari Chriſtum florem campi, non horti. Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex ſemetipſo, abſque hominum induſtria producit flores. Campus hic nec ſulcatus vomere, neque defoſſus ſarculo, nec manu hominis ſeminatus, virgo eſt gloriosa Maria, quæ diuina operante virtute Chriſtum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: ſic Chriſtus natus eſt, non vt vni homini tantùm prodeſſet, ſed vt omnibus oſtenderet veram & conſtantem virtutis rationem, docerétque quibus ornamentis deberent homines decorare animum, quibúſque gradibus poſſent ad beatitudinem aſcendere, & tandem vt omnes ad ſedes illas ſempiternas, ſummi gaudij pleniſſimas vo-
1. Tim. 2. caret. Vult enim deus, vt ait apoſtolus in epiſtola prima ad Timotheum, omnes homines ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis accedere. Poteſt alia ratio aſſignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: ſic ipſe à Iudæis bruta ipſa immanitate ſuperantibus deſpectus eſt, & conculcatus, crucíque grauiſſimis cru-
Supr. 4. ciatibus affixus. Qui hîc appellatur flos, appellatur ſuprà germen capite 4.
Ierem. 33. & Ierem. capite trigeſimotertio.

Et requieſcet ſuper eum Spiritus domini.) Super Chriſtum, inquit, qui de trunco Ieſſe per Mariam virginem conſurget, requieſcet Spiritus domini. In ipſo
Coloſ. 1. enim, vt ait apoſtolus in epiſtola ad Coloſſenſes, complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare. Requieuit igitur in Filio Spiritus domini, hoc eſt, æterna habitatione permanſit: non vt auolaret, & rurſum ad eum de-
Ioan. 1. ſcenderet, ſed iuxta Ioannis Baptiſtæ teſtimonium iugiter permaneret, qui ait: Vidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cœlo, & manſit ſuper eum, vt refert diuus Ioannes capite primo. Tu verò conſidera ea, quæ Dei ſunt, permanentia eſſe & ſtabilia: ea verò, quæ mundi ſunt, fluxa & incerta.

Spiritus ſapientiæ & intellectus.) Vnus eſt Spiritus ſanctus, ſed virtutum omnium fons atque principium. Vnde abſque eo nec ſapiens quis eſſe poteſt, neque intelligens, neque conſiliarius, neque fortis, neque eruditus, neque pius, neque plenus timoris dei. Hic numerus ſeptenarius in illo lapide ſignifi-
Zacha. 3. catur, de quo ait Zacharias: Super lapidem vnum ſeptem oculi ſunt. Hic lapis Chriſtus eſt, ſuper quem ſunt ſeptem chariſmata Spiritus ſancti, quibus cœleſtibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus ſecundum excellentiſſimos vſus ipſorum, ſecundum quos habentur in patria. Quod autem dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hîc de timore caſto, qui eſt reuerentiæ, de quo ait apoſtolus in
Heb. 4. epiſtola ad Hebræos: Exauditus eſt pro ſua reuerentia.

Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit.) Hoc eſt, non iudicabit iuxta id quod prima ſpecie apparet, ſed rem intrà penetrabit, & mentis oculis intuebitur.

bitur. In pſalmo octogeſimoprimo vbi propheta inducit deum acriter repre- Pſal. 81.
hendentem iniquos populi ſui iudices, ſic eum loquentem facit: Vſque quò iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum ſumitis? Quaſi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem ſolùm ſcelerum reſpicitis, ipſam autem ſcelerum ſubſtantiam non conſideratis? Quanquam poteſt eſſe ſenſus illius pſalmi: Cur improborum gratiam & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Eſaiæ intelliguntur abſque dubio de Chriſto, poſſunt habere hunc ſenſum: Non illi opus erit rem oculis corporis aſpicere, quoniam deus eſt, omnia intelligens, cui omnia ſua nuda & aperta.

Neque ſecundum auditum aurium arguet.) Aſpicis hîc non debere iudices ſtatim vnius relatione aduerſus alterum ſententiam ferre, ſed rem prius accuratè perpendere, & examinare.

Sed iudicabit in iuſtitia pauperes, & arguet in æquitate pro manſuetis terræ.) Hoc eſt fauebit afflictis, inopibus, & calamitoſis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & Pſal. 71.
torqueri. Simile eſt huic teſtimonio id, quod de Chriſto dicitur in pſalmo: Iudicabit pauperes populi, & ſaluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem. Intelligi autem locum illũ de Chriſto, indicat id, quod ſequitur: Et permanebit cum ſole & ante lunam in generatione & generationem. Acſi diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus eſt, & quandiu ſol & luna luce ſua mundum luſtrauerint, permanebit. Et paulò poſt: Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor. Per potentem quem calumniatorem vocat, non ſolùm impius homo ſed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Chriſtus vindex noſtræ libertatis eripuit. Hæc conſiderent principes & iudices, qui Chriſtum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauent, Chriſtum non imitatur. Qui amore, aut odio, aut quauis animi paſſione iudicant, veri iudicis ſectatores non ſunt.

Percutiet terram virga oris ſui.) Hoc eſt, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœleſtia non intuentur, ſed ea, quæ ſunt terræ, opes, honores, & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miſeriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, non aſpiciat: ſed ſolùm terram à brutis etiam poſſeſſam intueatur. Nam cùm omnes alios animantes natura pronos ad paſtum finxiſſet, ſolum hominem erexit, & ad cœli quaſi ſuæ patriæ & domicilij conſpectum excitauit. At peccatum hominem deprimit: quo fit vt non homo, ſed terra infimum elementum appelletur.

Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium.) Faciet ſuo verbo dominus, vt impius nõ iam impius nominetur & ſit. Hoc eſt Chriſtus cõuertet ad ſe impios. In pſalmo Pſal. 9.
nono ſcriptum legimus: Increpaſti gentes, & periit impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſeculum ſeculi. Quaſi dicat: Tu domine tuorum apoſtolorum concionibus obiurgabis gentes, earúmque intemperantiam, & in omni vitiorum genere inſatiabilem cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: non enim patieris homines in tot tenebris diutius verſari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles ſed fideles nominentur. Conſidera periphraſim verbi dei, ſpiritus labiorum ſuorum dicitur: Verbum dei eſt validus ille & acutus gladius, quo ſuperbi Goliath caput amputatur, hoc eſt, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Chriſtum conuertitur. Act. 10.
Diuo Petro, vt eſt apud diuum Lucam in Actis Apoſtolorum, oſtenſum fuit vas quoddam velut linteum magnum quatuor initiis ſubnixum, de cœlo in terram deſcendens, in quo erant omnia quadrupedia, & ſerpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta eſt vox ad eum: Surge Petre, occide, & manduca. Quid per hanc ſerpentium, & animalium varietatem, niſi hominum diuerſitas ſignificatur? In vno enim linteo, in vna eccleſia, quatuor initiis, hoc eſt quatuor euangeliis ſubmixa,

nixa, nobiles & obscuri, diuites & pauperes continentur. Dixit igitur dominus Petro: Occide, & manduca, hoc est, interfice eorum peccata, aufer eorum sanguinem, vt iam desinant se esse impios, eósque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impium verbo dei, esse relinquere impietatem, & ad dominum conuerti.

Habitabit lupus cum agno.) Gentium vocatio per Christum ex Iesse ortum facta insinuatur, qui variis moribus homines fecit in vna eadémque ecclesia habitare. His prope verbis enarrat diuus Gregorius hunc locum in homilia sextadecima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & apostolorum prædicatione reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & gentiles, in vno ouili ecclesiæ congregati sunt. Et qui anteà tyranni erant, infideles, superbi, & elati, recepto euangelio in ecclesia cum humilibus & pauperibus commorantur. Et hoc est lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figuratum in illa
Act.10. animalium varietate, quæ fuit diuo Petro in linteo ostensa, de qua paulo antè tractabam, quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noe arca congregata, fuit enim arca illa ecclesiæ imago, & figura apertis-
Gen.7. sima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos &
Luc.10. agnos intelliguntur. Mitto vos, inquit Christus, sicut agnos inter lupos.

Et puer paruulus minabit eos.) Sensus est, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem in temperantiam, & mansuetudinem: & pueris hoc est apostolis, præsulibus, cæterísque viris apostolicis propter deum obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus parere, eósque simplices, puerísque similes Christi nomen per omnes mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scien-
C
Rom.15.c. *tia domini, sicut aqua maris operientis. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: & erit sepulchrum eius glorioſum. Et erit in die illa: Adiiciet dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Aegypto, & à Phethros, & ab Æthiopia, & ab Ælam, & à Sennaar, et ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.*

Leo quasi bos comedet paleas.) Prosequitur opera euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate sæuientes mores mansuetorum boum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Acsi diceret: Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeij cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

Delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis.) Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuent cum iis, qui anteà cum aspidibus & regulis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lædentur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

Non

Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.) Hoc est, Qui antè pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in ecclesia catholica: quia plena erit scientia domini, perinde vt aquæ maris omnia tegunt. Per extensam maris superficiem voluit propheta significare magnam euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiúsque nominis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

Et erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c.) Sensus est. Eueniet in tempore illo, vt gentes quærant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabuntur, & sub quo Christiani pugnabunt, vt de dæmone, mundo, & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabunt gentes, ad eum preces fundent, & vota facient, vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm apertè prædicta fuerit gentium ad fidem Christi, verámque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit diuus Paulus in epistola ad Rom. 15.
Romanos. Et animaduerte. Non dicit: Videbitur, aut apparebit: sed Erit: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnem realiter assumpsisse, à Iesse vero homine propagatam. Est enim Christus verus deus & verus homo.

Erit sepulchrum eius glorioſum.) Vaticinatus est propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro vaticinatur. Lege caput decimumnonum euangelij diui Ioannis, & inuenies Ioan.19.
sepultum fuisse Christum à viris illustribus Iosepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhæ & aloës quasi libras centum. Qui acceperunt corpus Iesu, & ligatum linteis cum aromatibus, in nouo monumento honorificè sepelierunt. Voluit Christus glorioſam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superborum & potentium gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanescit potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominum cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitimè certantibus repoſita in cœlo corona victoriæ, &
præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de quo di- 2. Timo. 4.
cebat diuinus Paulus in epistola secunda ad Timotheum: Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo repoſita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Potest hic locus Esaiæ sic explanari: Omnes sepulchrum Christi venerabuntur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cùm enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis situm, ab ipsis Turcis excolitur: & gentes illæ immanitate barbaræ, superbæ, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibíque cœnobium Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitásque laudes deo die ac nocte persoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest præterea sumi sepulchrum pro Iodh.17.d.
ipsa morte Christi, quæ fuit absque dubio glorioſa. De qua dicebat idem Christus apud Ioannem: Pater venit hora, clarifica filium tuum: Et paulò post: Opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu pater apud te metipsum, claritate quam habui, priusquam mundus fieret apud te.

Adiiciet dominus secundò manum suam.) Sensus est, Primò conuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundò per apostolos suos adiiciet manum suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudæorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequentur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui enim ex illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti sumus. Locutus est

pro

propheta paulò ante de gentium vocatione, nunc vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebantur ab Assyriis, Ægyptiis, cæterisque nationibus. Et quamuis hoc ad literam possit intelligi de Hebræis, quos deus post captiuitatem Babylonicam reduxit ad Iudæam, per eos tamen intuebatur propheta eos, qui diuino præsidio adiuti, erant de captiuitate peccati ad cœlestem libertatem reducendi.

Phetros.) Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur. Alij dicunt esse Parthiam. Per Ælam, Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam. Tauros, Armeniam. Per insulas maris intelligunt Græciam, & occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerũt nonnulli cum Nabuchodonosor ad Hierosolymam euertendam, & in omnes has oras ducti fuerunt nonnulli Iudæi captiui: quanquam maxima eorum pars fuerit in Chaldæam adducta. Posteà verò iussu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi demissi, & Hierosolymam reducti. Ideò sequitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iudæ colliget à quatuor plagis terræ. Acsi diceret: Per Cyrum eriget deus vexillum, constituet edictum, vt dimittantur Iudæi: quo audito congregabuntur, & Hierosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adhærentes qui dispersi erant, in vna fide & ecclesia congregantur. Aspicis hîc officium dei esse congregare, quemadmodum dæmonis officium est
Psal.10 b. dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: Dicant qui redempti sunt à domino, quos redemit de manu inimici, & de regionibus congregauit eos. Et
Psal.10 b. in alio psalmo. Dispersiones Israelis congregabit. Et Esaias: Et in brachio suo,
Psal.105. inquit, congregabit eos. Et alio in psalmo. Congrega nos de nationibus, vt
Ezech.36. confiteamur nomini tuo. Et apud Ezechielem deus, Tollam, inquit, vos de-
Matth.23. gentibus. Et apud Matthæum: Quoties volui congregare vos, quemadmo-
Ioan.11. dum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluistis. Et diuus Ioannes: Vt congregaret, inquit, in vnum filios dei, qui erant dispersi. Congregat autem Christus in vna ecclesia, in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erant. Ita enim ait Paulus:
Ephe.4. Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. Vnde iusti viri quamuis inter se longissimo locorum interuallo distent, semper tamen sunt in domino congregati. Cùm Hebræi essent quondam in Ægypto Pharaoni seruientes, voluit deus eos congregare, & ad terram promissionis adducere. Quod audiens Pharao exarsit, &
Exo. 5. grauiter tulit: præcepitque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt anteà ad conficiendos lateres. Volebat vt Hebræi dispergerentur ad colligendas pa-
figura leas, & tamen eandem facerent laterum mensuram, quam faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnem terram Ægypti ad paleas colligendas. Quo tempore deus eos volebat congregare, eos tunc Pharao dispergere faciebat. Quando nos deus vult vnire, tunc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirum ad colligendas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleæ? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quærendas, ad opera lutea & lateritia conficienda. Talia sunt peccatorum ædificia, ex paleis, terra, & lateribus constituta. Cùm autem officium dei sit congregare, diaboli verò dispergere, illi deum hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio, dissidentes reconciliant, & congregant, contrà verò illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiam seminant. Non est enim ne exiguum quidem dissidium excitandum. Vt enim ex parua
simile, nubecula magna aliquando oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquando rerum perturbationes, & turbulentissimæ tempestates concitantur:
simile. quemadmodum ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium, quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur.

Et

Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. D Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis. Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt. Et desolabit dominus linguam maris Ægypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuis, ita vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli, in die illa qua ascendit Exo.14.
de terra Ægypti.

Auferetur &c.) Quo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ephraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui anteà erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi nulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

Volabunt in humeros Philisthiim per mare.) Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est, apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna ecclesia congregati, volabunt in humeros Palęstinorum præ desiderio prædicandi euangelium. Primùm annuntiabunt Christum Palęstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas nationes, ad Syriam, Idumæam, Moabitidem, & Ammonitidem, ad prædicandam Christi fidem eiúsque nomen celebrandum. Et doctrina sua prædabuntur filios Orientis, hoc est homines orientales à dæmonis potestate eripient. Quidam per Orientem intelligunt Syriam. Tu verò aduer-
Infr. 60. te: Non dicit, Ibunt, sed volabunt, sic infrà ait noster propheta capite sexagesimo: Qui sunt isti, qui vt nubes volant? Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum abstracti, & suspensi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.) Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idumæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. Verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

Desolabit dominus linguam maris Ægypti.) Sensus est: Veniet tempus, quo dominus euertet Ægyptum, vt Iudæi, qui ibi detenti fuerint, possint liberè redire Hierosolymam. Per linguam maris Ægypti intelligit Nilum, quem ita deus diuisit, vt possent Iudæi transire. Ita nonnulli cortici literæ adhærentes hunc locum interpretantur. Existimo per linguam maris Ægypti intelligi scientiã doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locum explanat diuus Gregorius libro trigesimotertio moralium. Est igitur sensus: Cùm Idumæa, & Moab, & Ammon tradiderint manus suas apostolis, atque euangelicæ prædicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorum multitudinem colebat, & summum bonum in rebus creatis contempto creatore collocabat. Euertetur impiorum lingua, qui similes mari Ægypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus habere hunc sensum: Quemadmodũ in exitu Hebręorum de Ægypto ad Terrã promissionis diuisum fuit mare, vt Hebræi possent liberè transire, sic deus in exitu eorum qui mundum relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiuntur, vt ad veram illam ac sempiternam Terram promissionis per desertum, hoc est per varios casus, rerúmq; pericula

ricula,& afflictionum aclaborum genera tendunt,diuidet ſpiritualiter huius mundi mare, hoc eſt ea auferet impedimenta , quæ eos poſſunt à beatitudinis ingreſſu remouere,& abſtrahere . Aperiet illis viam , ducet eos ad cœleſtem patriam, ita vt nihil ſit , quod poſſit eis viam impedire , ſi ipſi deum ſequentes ea ambulare voluerint . Poteſt ita etiam explanari : Chriſti apoſtoli prædicabunt euangelium in toto terrarum orbe,& ne ipſum quidem mare poterit euangelicam prædicationem impedire, nec apoſtolis obſiſtere , quin penetrent vniuerſas mundi regiones,iuxta id quod dicitur in pſalmo:In omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum . Quæ verba diuus Paulus ad Romanos ſcribens,ad apoſtolorum prædicationem refert.

Pſal. 18. Rom.20.

Et leuabit manum ſuam ſuper flumen .) Eadem eſt ſententia cum præcedenti. Quaſi dicat : Diſcurret euangelicus ſermo , & ad populos vltimos perueniet: neque erit vllus fluuius qui hoc poſſit impedire . Id fuerat figuratum in Iordane, vbi ad tranſitum arcæ teſtamenti diuiſus eſt mirabiliter fluuius , vt in libro Ioſuæ eſt memoriæ proditum . Significauit illud , nullas mundi afflictiones poſſe euangelij prædicationi obſiſtere , neque tranſitum electorum ad cœleſtem patriam impedire . Imò ipſæ aquæ, hoc eſt ipſæ calamitates præbent iter ad veram promiſſionis beatitudinem . Quamuis enim videamus viros omnibus ſapientiæ opibus abundantes,& in omni virtutum genere præcellentes, expulſos patria vitam inopem & abiectam degere , & in maximis calamitatum anguſtiis , & periculis verſari:non tamẽ exiſtimare debemus,eſſe illis ſecluſum iter ad conciliũ cœlitum: imò ipſa calamitas eſt apertiſſima via ad cœleſtem gloriam. Id volens diuus Ioannes in Apocalypſi ſignificare,mandauit monimentis voces illas ſemper cogitandas,& memoria repetendas. Iſti ſunt,qui venerunt de tribulatione magna. Quibus vnus ex ſenioribus ſignificauit , afflictionem magnam , viam eſſe ad ſplendidiſſimas illas & æternas ſedes mentium beatarum . Per hunc fluuium exiſtimo intelligi Iordanem,vt alludat ad priſtina maris Rubri & Iordanis miracula . Scio tamen eſſe nonnullos , qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem , alios autem Nilum .

Ioſue 3.

Apocal.7.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Ieſſe.) Pro radice eſt in hebraico. גֵּזַע gezach,quæ dictio ſignificat radicem,truncum,& ſemen. Ideò vertit Pagninus. Deſemine Iſai. Thargum habet:Egredietur rex de filiis Iſai,& Chriſtus de filiis filiorum eius crescet . Tam per virgam quàm per florem Chriſtum intelligit.Huic interpretationi fauet Ieremias primo capite,vbi Deum virgam vigilãtem appellat. Huius imaginem gerebat virga illa Moyſi in ſerpentem verſa . Hic eſt ſerpens ille in deſerto ſuſpenſus , ad quem Hebræi ſaucij reſpiciebant,vt ſanitatem recuperarent. Ægyptij volentes Deum ſignificare,pingebant virgam rectam , ſiue ſceptrũ cum oculo in ſummitate,innuentes Deum eſſe iuſtum & rectum atque omnia videntem. Ergo hîc per virgam Chriſtus intelligitur.

Ieremi.1. Exo.4. Num.21. Ioan.3.

Non ſecundum viſionem oculorum iudicabit .) Septuaginta habent : Non ſecundum gloriam iudicabit . Hoc eſt , non arroganter & ſuperbè , ſed manſuetè & humiliter.

Erit ſepulchrum eius glorioſum.) In hebraico eſt : Erit מְנֻחָתוֹ menuchatho glorioſum . Significat hoc nomen requiem : & deriuatur à verbo נוּחַ , quod ſignificat quieſcere , vt in hoc eodem capite : Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini.Hac ratione ductus vertit Pagninus : Erit requies eius in gloria. Septuaginta transferunt : Erit requies eius honor. Et quoniam in morte incipit requies iuſtorum, ſumitur pro morte & pro ſepulchro : quam ſignificationem ſecutus eſt noſter

noſter interpres. Poteſt hic locus ita explanari : Requies Chriſti,hoc eſt regnum eius quietum & tranquillum erit glorioſum.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum.) Pagninus conuertit: Edom & Moab miſſio manus eorum . Pro præcepto vertit miſſionem . Nomen hebraicum eſt מִשְׁלֹחַ à verbo שָׁלַח xalach,quod ſignificat mittere , dimittere, extendere, præcipere. Eſt igitur ſenſus : Apoſtoli mittent vel extendent, manus ſuas ad Moabitas & Idumæos , illis verbum Dei annuntiantes : Poteſt verti : Edom & Moab manus ſuas illis ſubmittent. Quaſi dicat : Idumæi & Moabitæ apoſtolis parebunt.

Deſolabit dominus linguam maris Ægypti.) Pro lingua in hebraico eſt לְשׁוֹן lexon : quod nomen ſignificat linguam,vt in pſalmo : Libera me domine à labiis iniquis,& à lingua doloſa, ſignificat etiam petram,aut ſaxum inſtar linguæ.Significat præterea limitarem lapidem,quem appellant,terminum agros diuidentem. Vnde capite quintodecimo Ioſue vbi noſtra verſio habet:Initium eius à ſummita te maris ſalſiſſimi,& à lingua eius,quæ reſpicit meridiem . capitur ibi lingua pro termino,ſiue petra limitari,ſiue pro rupe,aut promontorio.Chaldæus Paraphraſtes vertit promontorium . Et quoniam rupem & ſcopulum ſignificat , vertit hîc Pagninus : Excidit dominus ſcopulum maris Ægypti . Acſi diceret : Abſtulit omne impedimentum,vt poſſent mare tranſire. Significat etiam virgam ſiue laminã. Vnde cap.7.Ioſue vbi editio vulgata habet,Achan vſurpaſſe de anathemate Iericho regulam auream,poterat verti,laminam auream,vel virgam auream.Quidam verterũt:linguam auream:& ita legit Origenes.Iericho ſignificat lunam, per quam mundus intelligitur,qui inſtabilis eſt,& mutabilis vt luna, modò plena modò vacua.Ille capit linguã Iericho,qui adhæret falſæ doctrinę,quæ quamuis ſit aurea,quamuis ſit omnibus oratoriis ornamentis munita , tamen ſi falſa eſt , relinquenda eſt . Ita illum locum explanat Origenes homilia ſeptima. Quæ alia eſt lingua aurea Iericho,niſi Lutheri doctrina ? quam ſi acceperis , & in tabernaculo tuo , hoc eſt in animo tuo poſueris,peribis in æternum,nec poteris veram terram promiſſionis vnquam ingredi . Iubet enim Ioſue verus ille ſeruator noſter , anathema eſſe omne aurum , quod in Iericho fuerit inuentum . Et quemadmodum apud Ioſue ſignificatur hæreticorum dogma per linguam Iericho,ita hoc in loco Eſaiæ per linguam maris Ægypti . Prædixit ergo Eſaias fore , vt omnes hæreſes ruerent,& tandem delerentur , veritas autem ſtaret, & fixa ac ſtabilis in eccleſia catholica permaneret, quæ eſt , apoſtolo teſte , columna & firmamentum veritatis.Multos annos durauit Arrij hæreſis,Manichæi,Pelagij,cæterorúmque hæreticorum:at euanuerunt eorum dogmata, fuerúntque ab eccleſia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt ea , quæ Lutherus, Bucerus , Caluinus, cæteríque noſtri temporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.

Pſal.119. Ioſue.15. Ioſue.7. 1. Tim.

Argumentum capitis XII.

Solebant Hebræi cùm insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illúdque mandare monimentis, quemadmodum eos feciſſe in exitu de Ægypto, quando mare Rubrum mirabiliter transierunt, diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Exo.15. *Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis à peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, inducit hoc capite ciuitatem dei gaudio exultantem, deóque gratias agentem. Sed quæ hìc continentur, non tam Hierosolymæ, quàm ecclesiæ catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt.*

CAPVT XII.

A

ET dices in die illa : Confitebor tibi domine, quoniam iratus es mihi : conuersus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce deus saluator meus : fiducialiter agam, & non timebo, Exo.15.d. *quia fortitudo mea, & laus mea dominus,* Psal.117.c. & 101.b. *& factus est mihi in salutem. Haurietis aquas in gaudio de*
B *fontibus saluatoris. Et dicetis in die illa : Confitemini domino, & inuocate nomen eius, notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelsum est nomen eius. Cantate domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra. Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.*

EXPLANATIO.

Et dices in illa die.) Nimirum tempore gratiæ: Verba sunt prophetæ. Ea autem, quæ sequuntur sunt ecclesiæ, quam ipse ita facit loquentem. Gratias tibi ago domine, quoniam cùm meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es. Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso mea peccata deleret. Merebar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solùm gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde ait Iob.5. Iob: Beatus homo qui corripitur à domino. Et Apostolus: Libenter gloria- 2. Corin.12. bor in infirmitatibus meis. Et in psalmo dicitur: Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti; annis, quibus vidimus mala. Et meritò quidem: nam nihil Psal.89. est ad veram laudem illustrius quàm calamitas ipsa.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.) Verba sunt ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa, de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: Qui biberit ex aqua, quam

ego dabo ei, non sitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et eodem capite eam aquam viuam appellat. Appellatur gratia aqua, primò quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Ezechielem: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini. Ezech.36. Secundò quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato Psal.1. tempestiuorum fructuum copia exornato, à propheta regio comparatur. Tertiò quia sitim falsarum voluptatum extinguit, iuxta illud: Qui biberit ex hac Ioan.4. aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Quartò quia ignem concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, quasi ignis exarde- Eccl.9. scit. Dicitur autem aqua viua, quia hominem viuificat. Hæc est aqua quam Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus. ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ, aquam gloriæ. Psal.45. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in psalmo: Fluminis impetus lætificat ciuitatem dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ, quæ, vt dicitur in Canticis, impetu currunt de Libano. Ex illis Canti.4. hauserunt apostoli veram erga deum & homines dilectionem, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi contemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam, non honores, non principatus, sed dicet Gal.6.d cum Paulo: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen sitiet in æternum: satiabitur enim, vt dicit- Psal.16. tur in psalmo, cùm apparuerit gloria dei. Cùm enim è vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriam euolauerit, incre- Ioan.7. dibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud diuum Ioannem promittit iis verbis deus noster: Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Vnde colliges dari gratiam venientibus ad Christum, & seipsos disponentibus: facienti enim quod in se est, deus non denegat gratiam. Et Esaias, Omnes, inquit, Isai.55. sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & co- Apoc.22. medite. Et diuus Ioannes in Apocalypsi: Qui sitit, inquit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratiæ. Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarem aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturum se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mundi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam letalémque labore emptam quærimus, ad eámque inflammati auiditate traducimur: fontem autem illum gratiæ & vi- Thren.5. tæ, summum, & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus in Ieremiæ Lamentis: Aquam nostram pecunia bibimus, hoc est labore emimus. Aquam turbidam, & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo putamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite suarum visionum ita dicens: Quid vis in via Ægy- Ierem.2. pti, vt bibas aquam turbidam? Et quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te dominum deum tuum. Et in eodem capite conqueritur deus nostram amentiam & ingratitudinem iis verbis: Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent. Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus saluatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatem, & gloriam sempiternam aspiremus: Inueniemus in hoc fonte aquam salutarem, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cum labore ad veram gloriam directum iter ostendet. Animaduerte. Non dixit propheta: Haurietis aquam de fonte saluatoris, sed aquas de fontibus, vt significaret magnitudinem gratiæ, & donorum multitudinem, vt nos ad

admirabilem dei magnificentiam, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, Haurietis aquas de fluminibus Babylonis, aut Ægypti, sed de fontibus saluatoris. Neque est silentio prætereundum verbum hoc, cum gaudio, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim haustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modò pleni erant, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc sursum ascendebant, nunc deorsum descendunt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite Ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circumfluebant, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omnium coniiciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiserant, alij adepti sunt: nam sine damno vnius diues alter effici non potest: quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiuntur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maximè desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summísque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pij & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugitérque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætíque exhauriunt. Nam non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarúmque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc intuens animo Esaias aiebat: Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.

simile

Eccl.12.

Et dicetis in illa die, confitemini domino.) In tempore illo omnes se inuicem incitabunt, vt repudiata idolorum superstitione, deum laudent, & inuocent, ad eúmque vota faciant. Aspicis hîc Christianorum esse alios ad virtutem cohortari: capitur hîc confiteri pro laudare.

Notas facite in populis adinuentiones eius.) Hoc est Annuntiate & prædicate in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò subiungit: Cantate domino, quoniam magnificè fecit, Annuntiate hoc in vniuersa terra.

Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.) Verba sunt prophetæ ecclesiam alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare ecclesia catholica, quæ Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israel, sed quoniam magnus in medio tui. Acsi diceret: Ille qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitámque inopem ab omni seculi apparatu remotissimam sectabitur, magnus est, verus cœlorum terrarúmque effector & moderator. Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem homi

hominum animis obfusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur Christum in medio inueniri. Nam quemadmodum sol est in medio planetarum constitutus, mediámque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splendore, vt cuncta luce sua lustret & compleat: sic sol ille iustitiæ Christusdeus noster voluit in medio hominum apparere, vt hominum mentes erroribus implicatas, tenebrísque circunfusas illustraret. Et vt esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, quasi stella matutina in medio nebulæ. Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliandum. Et ob eam causam eum diuus Paulus reconciliatorem dei & hominum appellat. Quod volens significare diuus Ioannes, Venit, inquit, Iesus, & stetit in medio, & dicit discipulis suis: Pax vobis. Tertiò stetit in medio, vt omnes eum viderent, & vt ostenderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quàm diuitibus, gentibus quàm Iudæis, non enim acceptor est personarum deus, vt in decimo capite Actorum, & multis aliis in locis diuinæ literæ commemorant. Tu verò si Christum imitari voles, extrema fuge, media sectare: quoniam in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere existimo, quibus est demandata cura regendi. Vnicum in vrbe horologium debet esse in medio collocatum, vt possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbis, illis solùm proderit, quos iuxta se habuerit. Cùm autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, vt ab omnibus communicetur. Vt enim fons ille est magnopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circunquaque participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacísque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum merito consequetur, nomen suum æternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternámque beatitudinem tandem perueniet. Centrum nisi in medio sphæræ esse non potest: ab eo enim ad circunferentiam omnes lineæ ductæ sunt æquales. Quid est respublica nisi sphæra? Quid est populus nisi circunferentia? Quid est princeps nisi centrum in sphæræ medio constitutum, à quo omnes iustitiæ actiones debent erga populi circunferentiam in mediocritate & æquabilitate consistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnúmque labefactet & scindat, quàm principis aut præsulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur discordiæ, seditiones, & tempestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtemperat, perniciem reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophon in libro de eius dictis & factis, ait debere principem magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur, vt sibi ipsi morem gerat, suísque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerunt, in fœlicitate degant. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fuerítque instar centri in medio constitutus.

simile.

Eccl.50.

2. Cor.5.

Ioan.20.

Act.10.

similitudo

altera similitudo.

tertia similitudo.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XII.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.) Pro Saluatore est in hebraico חִישְׁעָה haiexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim. Dictio iexuah significat saluatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit: De fontibus salutis. Et capite quadragesimonono huius prophetæ, vbi est in hebraico idem vocabulum, vertit interpres noster: In die salutis. Vocat enim Esaias tempus Christi diem salutis. Quanquam

Isai.49

poterat locus ille ita rectè verti : In tempore Saluatoris . Christus enim in literis diuinis appellatur Saluator, salus , & salutare . Appellari Saluatorem indicat, eius nomen יְשׁוּעַ Iesua . Dixit enim angelus Ioseph viro Mariæ
Mat.1. sanctissimæ , vt est apud Matthæum capite primo : Vocabis nomen eius יְשׁוּעַ, pro quo interpres Græcus posuit hoc nomen Ιησοῦς: Latinus verò, Iesus. Asserunt enim graues authores diuum Matthæum literis hebraicis euangelium suum scripsisse : & diuus Hieronymus se illud ab euangelista hebraicè scriptum oculis suis aspexisse testatur . Et hoc idem nomen יְשׁוּעַ est in titulo crucis scriptum , qui Hierosolyma Romam adductus , fuit positus in templo sanctę crucis in Ierusalem, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui . Quanquam ob temporis vetustatem eum non integrè legere potuerim . Volens autem angelus ostendere hoc nomen significare Saluatorem, subdidit statim : Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis
Psal.24. eorum . Dauid alloquens Christum dicebat in psalmo : Dirige me in veri-
Psal.26. tate tua , & doce me , quia tu es Deus saluator meus . Et in alio vocat eum salutem ita dicens : Dominus illuminatio mea , & salus mea, quem timebo? Et Esaias in hoc nostro capite eum saluatorem & salutem vocat . Ecce deus saluator meus , fiducialiter agam . Et paulò post : Et factus est mihi in salutem . Appellari autem salutare indicat propheta dicens : Quis dabit ex Sion
Psal.52. salutare Israel ? Hinc illa ardentis desiderij precatio : Ostende nobis domine
Psal.84. misericordiam tuam , & salutare tuum da nobis . Hoc est salutare illud , de
Infr.40. quo dicebat alio in loco noster Esaias : Et videbit omnis caro salutare Dei. Ita enim iuxta Septuaginta interpretum sententiam locum illum citat diuus
Luc 3. Lucas , pro quo communis versio habet : Et videbit omnis caro pariter quòd os domini locutum est . Hoc intelligens iustus Simeon pias illas , charitatis-
Luc.2. que plenas voces emisit : Nunc dimittis seruum tuum domine secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum , quod parasti ante faciem omnium populorum . Est quidem Christus saluator , qui nos saluos fecit : est salutare , quia sese obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans, vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine deleret . Est igitur medicus , & medicina , & ipsa salus nostra , animarum nostrarum fœlicitas , & summum atque sempiternum bonum . Hoc fuerat in Ioseph quondam adumbratum,
Gen.41. qui cùm terram ab imminente famis excidio liberaret , fuit saluator mundi appellatus , vt capite quadragesimoprimo Geneseos scriptura commemorat. Etsi enim dicunt nonnulli verba hæc , quæ ibi scripta sunt, צָפְנַת פַּעְנֵחַ tsaphnath paaneha , arcanorum repertorem significare , tamen non rectè meo quidem iudicio iudicant . Nam hæc verba non sunt hebraica , sed Ægyptia, & vt author est diuus Hieronymus in quæstionibus habraicis , mundi saluatorem significant . Cùm Ioseph fratres suos quæreret , fuit ab eis venditus , &
Gen.37. posteà mundi saluator vocatus . Quæ potest esse apertior Christi figura ? Quis est hic , qui nos quærens fuit venditus , & crudelissimis contumeliis affectus, nósque suo sanguine redemit , nisi Christus , noster verus saluator & redemptor , qui nos à morsu antiqui serpentis eripuit ? Hunc post Adami peccatum
Gen.3. promisit deus esse dæmonis caput contriturum , vt in tertio capite Geneseos literæ diuinæ significant. Nec audiendi sunt Iudæi , qui verba illa ad Christum referri impudenter negant . Nam Hierosolymitana paraphrasis , quam ipsi magnoperè venerantur , hunc locum de Christo interpretatur . Vbi enim nostra versio habet : Et ipsa conteret caput tuum , & tu insidiaberis calcaneo eius, habet illa in hunc modum : Et erit , quando filij mulieris operam dabunt legi, & fecerint præcepta, tunc studebunt conterere tibi caput, & occident te. Cùm verò præcepta legis dereliquerint, nec præcepta seruauerint , tu operam dabis , vt mordeas eos in calcaneis eorum , & ita noceas eis . At filij mulieris ha

ris habebunt remedium , tibi verò serpenti nullum remedium erit . futurum est enim , vt amoueant morsum , qui factus est , in calcaneo , in fine dierum , in diebus regis Messiæ . Hæc in Thargo Hierosolymitano . Vbi vides salutem & redemptionem fuisse ad Christi tempus expectandam , qui est salutare , & saluator noster . Hunc desiderabat egregius ille patriarcha Iacob , quando ad exitum vitæ vocatus dicebat : Salutare tuum expectabo domine. Gen.49.
Vbi Thargum Hierosolymitanum ita habet: Dixit pater noster Iacob : Non expecto redemptionem Gedeonis filij Ioas , quæ est salus temporalis , neque redemptionem Samsonis , quæ est salus transitoria : Sed expecto redemptionem Christi siue Messiæ filij Dauid . Hactenus Thargum . Hic Saluator , quem Deus statim post primorum parentum nostrorum peccatum promisit , cuius Ioseph imaginem gessit, quem patriarcha Iacob venturum in nouissimis diebus exHaba.3. pectabat, est Christus Deus noster, quem Habacuc propheta capite tertio Iesum, hoc est Saluatorem, dominum atque Deum appellat , dicens : Ego autem in do-
Zach.9. mino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. De eo ait in hunc modum Zacharias : Exulta satis filia Sion , iubila filia Ierusalem . Ecce rex tuus veniet tibi iustus
Matth.21. & Saluator ipse pauper . Quem locum Matthæus & Ioannes de Christo interIoan.12. pretantur . Eodem modo Esaias , Rorate, inquit, cœli desuper , & nubes pluant
Infr.45. iustum , aperiatur terra , & germinet Saluatorem . Lege diuinam scripturam , reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia , & inuenies Messiam Saluatorem appellatum. Diuus Augustinus libro decimooctauo ciuitatis Dei capite trigesimotertio asserit se vidisse librum Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam sibyllæ tali ordine & artificio , vt literæ , quæ erant in carminum capitibus, hæc verba continerent : Iesus Christus Dei filius Saluator . Colliges ex his omnibus , Christum esse salutare , salutem , & saluatorem, de quo hîc ait Esaias : Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris . Poteris per has aquas baptismum intelligere , iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebecam sponsam Isaac , ecclesiæ imaginem gerentem , quæ , vt verbis vtar Augustini , nisi ad aquam baptismatis veniisset, Christo sociata non esset.
Gen.24.

*

Argumentum capitis XIII.

Vaticinatus fuerat propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudæorum populo à Chaldæis inferendas. Nunc prædicit calamitatem & euersionem Babyloniis imminentem, quos Cyrus Persarum rex bello superauit, & in seruitutem miserrimam adduxit. Voluit deus vt non solum Esaias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorúmque imperij florentissimi vastitatem prædicerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi, videntes homines flagitiosos pœnas suorum facinorum persoluere: non quòd insultent eorum ærumnis, sed quòd aspiciant gloriam dei laudibus celebrari, impiósque homines à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtutum ornamentis excolentes, diuinisque opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præsidio collocemus.

CAPVT XIII.

A

Onus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos.
Super montem caliginosum leuate signum, exaltate vocem, leuate manum, & ingrediantur portas duces. Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea. Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium. Vox sonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul, à summitate cœli dominus, & vasa furoris eius, vt di-
B *sperdat omnem terram. Vlulate, quia prope est dies domini, quia vastitas à domino veniet. Propter hoc. Omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum.*
Nahum. 2.c. *Ecce dies domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorísque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea: quoniam stellæ cœli, & splen-*
Ezech.32.b *dor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol*
Ioel.2.c *in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visita-*
Matth.24.c *bo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum,*
Mar.13.c *& quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam*
Luc.21.e *fortium humiliabo. Preciosior erit vir auro: & homo mundo*
C *obrizo.*

Expla

EXPLANATIO.

Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.) Hoc est sequitur vaticinium Esaiæ annuntians calamitatem Babylonis. Prophetia quæ afflictionem prædicit, onus appellatur: hîc autem prædicitur imperij Babyloniorum excidium. Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Geneſis ſcriptum legimus. Gen.10. Cùm enim Babylon ſit idem quod confuſio, non poterat non eſſe primi regni caput & principium: regnandi nanque appetitus omnia confundit. Satis eſt enim perſpectum & exploratum, eò adduci pleróſque, vt eos ordinis atque iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in regnorum, honorum, atque potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata eſt hæc vrbs primò Babel ob linguarum confuſionem. Sermo nanque eorum, qui turrim ædificabant, confuſus eſt, & in varia linguarum genera diſtractus. Poſteà fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerúmque geſtarum gloria florentiſſima. Huius rex Nabuchodonoſor obſedit Hieroſolymam, & tandem vicit. Cùm autem Sedechias iniquus Iudæorum rex ſe in fugam coniiceret, comprehenſus eſt ab exercitu Chaldæorum, & adductus ad Babylonis regem, qui ei oculos abſtulit, eúmque catenis aſtrictum adduxit Babylonem, vbi habitabat, ſed eam non videbat. Omnes enim qui ſcelere & maleficio paſcuntur, à diabolo obcæcantur, & peccatorum catenis vincti relicta Hieroſolyma Babylonem transferuntur, à viſione pacis ad mundi confuſionem traducti. Cùm autem ſint in medio mundi, ipſum mundum nequaquam vident. Si enim homines flagitioſi, ſcelerúmque maculis contaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ærumnas aſpicerent, fieri non poſſet, quin ab eo diſcederent, & in pacis ac tranquillitatis viſionem ſe conferrent, vt illuſtrem nominis claritatem, gloriámque ſempiternam conſequerentur. Euertit ergo Babylon Hieroſolymam. Sed poſteà ipſa Babylon fuit à Perſis & Medis euerſa, ciúſque imperium labefactatum, & penitus conuulſum. Hanc Babyloniorum afflictionem ait Eſaias ſe oculis aſpexiſſe. Sed intelligamus hoc. Nónne tu ſancte vates eras Hieroſolymæ, cùm hæc intueri aſſerebas, literíſque conſignata mandabas monimentis? Quî igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tam ingenti ſpatio à Hieroſolyma diſtantis? Si diceres Babylonios ſuæ ciuitatis pondus aſpicere, nulla videretur eſſe dubitatio. Sed tu aſſeueranter affirmas te, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatem reuocare rationem, videbimus apertiſſimè non ſolùm Eſaiam, ſed omnes Hieroſolymam colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis pondus nequaquam vident, ſed ſolùm illi qui Hieroſolymæ morantur. Quid per Babylonem niſi mundus, quid per Hieroſolymam niſi animi ſecuritas & quies ſignificatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui ſunt in viſione pacis, hoc enim ſonat Ieruſalem, qui in Sione, hoc eſt, in ſublimi contemplationis ſpecula ſunt conſtituti, qui humana contemnunt, & ad cœleſtia ardenter aſpirant, vident mundi pondus, laborem, & calamitatem. Vt enim oculus corporis videre non poteſt, niſi ſit interiecta aliqua diſtantia inter ipſum & obiectum, ita illi qui in mundo ſunt, ipſum mundum non vident, quoniam nullum eſt inter eos, & mundum interuallum. At qui extra mundum ſunt, ipſum, ipſiúſque labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui aquam ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non ſentit, quandiu hydria ſiue lebes ex imo putei per aquam eleuatur, cùm autem eſt extra aquam, eius onus ſentit, qui plenum lebetem vſque ad ſummitatem pertrahit. Itaque non ſentitur pondus aquæ, dum eſt intra aquam. Sic non perſpicitur pondus mundi intra mundum. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perſpi

ſimile

ſimile

perſpicies. Qui Hieroſolymæ habitabant, Babylonis miſerias intuebantur: ipſi verò Babylonij non miſerias, ſed mundi gloriam reſpiciebant. Nabuchodonoſor vidit in ſomniis ſtatuam ſublimem, quæ mundi gloriam ſignificabat, vt
Dani.2. eſt apud Danielem prophetam. Perpende obſecro. Qui Babylonem colunt non eius laborem, ſed eius gloriam conſiderant. Sed ea gloria inanis eſt, & fallax, neque gloriæ quicquam habet, præter nomen & imaginem. Et ob eam cauſam non dicitur rex Babylonis gloriam, ſed gloriæ ſtatuam, aut ſimu-
1.Cor.7. lachrum, ſiue figuram vidiſſe. Id ſignificare volens diuus Paulus, Præterit, inquit, figura huius mundi. Non dicit: Præterit ſubſtantia huius mundi. Sed figura. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cætera alia huiuſmodi non res, ſed rerum figuræ appellanda ſunt. Illud eſt præterea conſiderandum, regem Babylonis, dum vigilaret, eam ſtatuam non vidiſſe, ſed ſomniantem. At Eſaias ſomno ſolutus, & acriter vigilans, onus Babylonis aſpexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, eſſe arctiſſimo ſomno ſepultos: deberéque talem viſionem ſomnium potius appellari, quàm viſionem: eos verò qui mundi vanitates, dolos, miſerias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

Super montem caliginoſum leuate ſignum.) Per montem caliginoſum intelli-
Ierem.51. git Babylonem. Ieremias ait: Leuate ſignum ſuper muros Babylonis. Vbi hanc eius euerſionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte ſita ſit, ſed ob eius ſuperbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie ſita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primo, forma quadrata, magnitudine incredibili murorum craſſitudine & celſitudine admirabili, vſque adeò celebris, vt ſit appellata miraculum mundi, vt multi retulerunt authores, & inter ea, quæ veteres ſcriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuiſſe autem conditam à Semiramide aſſerit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literam hæc ſunt verba: Chaldææ gentis caput Babylon eſt, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Aſſyrij, & Meſopotamij in Babyloniæ nomen tranſierint. Eſaias appellat eam hoc in loco montem caliginoſum, & tenebris circunfuſum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam cauſam caliginoſa dicitur, quia cùm eſſet in loco campeſtri ſita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obſcurabatur. Vel fortaſſe alludit ad fumum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Eſt ergo ſenſus: Leuate vexillum vos ô Perſæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc ſigno vocantes. Fieri enim ſolet militum vocatio vexillo, & voce, & eleuatione manuum. Vel leuate ſignum, hoc eſt, figite vexillum veſtrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum ſolent facere victores expugnatis vrbibus. Poteſt hoc ſpiritualiter ita explanari: Vos ô apoſtoli mei, & viri apoſtolici conſpirate contra Babylonem, pugnate contra mundum, eum vincite, & expugnate: eſt enim mundus mons caliginoſus, vbi nulla eſt humilitas, nulla lux, ſed omnia ſuperbia, & tenebris cooperta. Extollite ſignum, hoc eſt, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate euangelium, leuate ma-
Sap.11. num, hoc eſt opus, non ſolùm verbis ſed etiam operibus docentes. Hoc ſignum crucis dixerat propheta capite vndecimo leuandum eſſe in nationes à Chriſto ad Iſraelis profugos congregandos.

Et ingrediantur portas duces.) Hoc eſt principes & optimates Medorum intrent Babylonis portas. De iis dicitur paulò pòſt: Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos. Vocat eos dominus ſanctificatos, quia illis tanquam ſuæ iuſtitiæ miniſtris Babylonios euertebat. Chaldæus Paraphraſtes pro ſanctificatis ha-
Ierem.25. bet præparatos. Ita per Ieremiam ipſum Nabuchodonoſorem appellat deus ſeruum

ſeruum ſuum, quia eo tanquam ſeruo præuaricatricem Hieroſolymam delebat. Dicens autem, Fortes meos, & exultantes in gloria mea, oſtendit eos non ſuis viribus, ſed dei potentia tam munitum regnum deleuiſſe. Spiritualiter per duces intellige apoſtolos, per euerſionem Babylonis euerſionem peccati. Fuit enim mundus apoſtolorum prædicatione labefactatus & victus, Ioſue 6.
hoc eſt infidelitas deleta & conuulſa. Id fuerat anteà in Iericho adumbratum, cuius muri ad ſonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ ſonat lunam, mundus eſt, modò creſcens modò decreſcens, modò plenus modò vacuus, vbi nulla eſt firmitas, nulla ſecuritas, nulla conſtantia: ſed qui modò eclipſim patiebatur, ſtatim fulget ſplendore: & qui nunc ſplendebat, radiiſque micabat, ſubitò obſcuratur, & in caligine proſternitur. Quid eſt ad tubarum ſonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altiſſima mœnia, niſi apoſtolorum prædicatione huius mundi elationem, & ſuperbiam labefactari, & funditus euelli?

Vox multitudinis in montibus.) Verba ſunt prophetæ quaſi dicentis: Videor mihi audire ſtrepitum, & clamorem exercitus in montibus. Venient Perſæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia deus propter Babyloniorum ſcelera ſic volebat, ait propheta, præcepiſſe dominum exercituum militiæ belli, hoc eſt militibus, vt euerterent Babylonem, militibus, inquit, venientibus de terra procul, à ſummitate cœli, hoc eſt, à regionibus vſque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per ſummitatem cœli polos intelligit, arcticum & antarcticum. Ac ſi dicat: venient gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ ſub cœli verticibus vitam degunt.

Dominus & vaſa furoris eius.) Hoc eſt, Veniet ad vaſtandam Chaldæam dominus afferens milites, qui ſunt inſtrumenta indignationis eius, quibus ipſe impios punit. Aſpicis hîc iniquos homines eſſe aliquando diuinæ iuſtitiæ miniſtros.

Vt diſperdat omnem terram.) Subaudi Babylonis. Quidam hoc etiam exiſtimant poſſe ad diem iudicij referri.

Vlulate quia propè eſt dies domini.) Alloquitur Chaldæos, vt clament, & vim fundant lachrymarum, ſuam calamitatem deplorantes, neque de ea dubitent, cùm deus eos vaſtaturus adueniat. Poteſt etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

Propter hoc omnes manus diſſoluentur.) Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorum manus reddantur flaccidæ, & trementes, & animus langueſcat, & debilitetur, & penitus frangatur. Prementur dolore inſtar parturientium, tenebítque eos pauor ſtupidos & trepidantes.

Facies combuſtæ vultus eorum.) Hoc eſt, præ pudore erunt vſque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortaſſe tali morte ſunt interfecti. Poteſt verti: Facies rubentes vt flamma vultus eorum. Quod priori fauet expoſitioni.

Ecce dies domini crudelis.) Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit deus iram ſuam in Chaldæos ſignificare.

Quoniam ſtellæ cœli, & ſplendor earum non expandent lumen ſuum.) Id eſt, Erit tempus illud triſtiſſimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obſcura vſque adeò videantur, vt ſol cenſeatur occultare ſuum fulgorem, & luna ſuam negare claritatem. Solet ſacra ſcriptura tempus magnæ afflictionis tenebroſum ap-
Ioel.3. pellare, vt apud Ioelem videre licet capite tertio, & apud Matthæum vi-
Matth.24. geſimoquarto, & aliis in locis. Vel per ſtellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per ſolem obtenebratum in ortu ſuo regem Babylonis ſignificat,

gnificat, qui in ortu suo, hoc est, dum celebraret diem natalem suum, præ nimio dolore obstupuit, videns manum in pariete scribentem, vt est apud Da-
Dani.5. nielem capite quinto.

Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.) Sensus est: In prælio illo & euersione Babylonis, nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Persarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & preciosum offeratur. Vel sic: In illa Chaldæorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, vt qui remanserint
1.Reg.3. rari videantur. Preciosum enim dicitur quod rarum est. sic in libro primo Regum scriptum legimus: Sermo domini erat preciosus in diebus illis: hoc est rarus. Obrizon est aurum purgatum & optimum.

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem domini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. Et erit quasi damula fugiens, & quasi ouis, & non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit cadet in gladio. Infantes
Psal.13.b *eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur. Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærant, neque aurum velint, sed sagittis paruulos interficiant, & lactantibus vteris non misereantur, & super filios non parcat oculus illorum. Et erit Ba-*
Gen.19.e Ierem.50.f Ezec.16.f *bylon illa glorioſa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum, sicut subuertit dominus Sodomam, & Gomorrham. Non ha-*
Osee 11.c Amos 4.d *bitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & sirenes in delubris voluptatis. Propè est vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur.*

Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.) Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terráque è suo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandum, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse mon-
Supr.5. tes conturbatos. Hac superlatione significauit Dauid psalmo decimoseptimo
Psal.17. furorem vehementem, quo deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. Commota est, inquiens, & contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt. quoniam iratus est eis. Vel intellige reuera hæc ita euenisse in Babylonis euersione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus densissimis, procellis, & fulguribus omnia concuterentur, & terrarum sola essent horribili terræmotu vehementer conquassata: vt qui creatorem suum offenderant, res creatas aduersus seipsos sentirent. Æquum enim est, vt creaturæ iram sui creatoris suo modo cognoscere

scere testentur, in eiusque contemptores irruant, & impetum faciunt. Insanus est & insipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armat enim eas deus ad vltionem inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ litere testantur. Sapien.5.
Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Id significare voluit Gen.3.
Moyses dicens: In principio creauit deus cœlum & terram. Ibi enim hoc nomen Elohim appositit, quod significat deum vt iudicem & vltorem, ac si diceret: Ipse qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini seruirent, creata fuerunt, videntia hominum scelera & facinora, eorúmque aduersus deum nefarias iniurias, inferent ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum: insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacessierant, vindicantes. Hoc declarauit apertissimè Christus apud Lucam dicens: Luc.21.
Erunt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura gentium. Quod etiam Mat.24. Mar.13.
Matthæus & Marcus literis mandarunt.

Et erit quasi damula fugiens.) Milites externi, quos Babylonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euersionis fuerint apud Babylonios inuenti, fugient à conspectu Medorum & Persarum, veluti fugere solet damula, aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed vnusquisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur. Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obiiciet, & vita priuabitur.

Infantes eorum allidentur.) Id fuerat iam Dauid vaticinatus dicens in psalmo: Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, Psal 136.
quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram. Prædicit enim in eo psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersionem per Cyrum.

Ecce ego suscitabo super eos Medos.) Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: Ingrediantur portas duces: qui tanta fuerunt sæuitia incensi, vt aurum ac argentum contemnere viderentur, dummodò se sanguine hostium satiarent.

Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem.) Babylon fuit euersa, & nunquam reædificabitur: nam ea ciuitas quæ posteà ædificata est, non in eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon & Seleucia, vt refert Strabo libro quintodecimo geographiæ. Loquimur hîc de ea Babylone, quæ est in Chaldæa, non de ea quæ est in Ægypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabiæ contribuit. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

Nec ponet ibi tentoria Arabs.) Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solent, ibi domicilium constituant. Arabia deserta est Chaldææ vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrantes. At neque illi, neque vlli alij pastores in loco vbi fuit Babylon, requiescent præ horrore ruinarum, & metu horrendorum animalium ibi habitantium. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiam possumus hoc sic explanare. Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est in mundi confusione. Qui enim ibi morantur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiúsque confusionem sequuntur, non pastores, sed beluæ dicendi sunt. Hæ sunt be-
stiæ illæ, quas deus ad montem Sina accedere prohibebat, vt Moyses in Exodo Exod.19.

memoriæ prodidit. Eſt enim ſacra ſcriptura altiſſimus mons, quò ſi quis accedat in hominis figura vitam beluinam degens, lapidibus interficitur: & pro vita, quam ibi poterat inuenire, perniciem ſibi machinatur. De iis dicitur in pſalmo: Ne tradas beſtiis animas confitentes tibi. Bonus paſtor habitat Hieroſolymæ, in viſione pacis, & in Sione, hoc eſt, in ſublimi diuinæ contemplationis ſpecula. Domus verò Babylonis beſtiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt ſonum, ſiue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus eſt clamoribus. Nulla ibi eſt quies, nulla tranquillitas, ſed qui locus ſecuritatis pleniſſimus eſſe deberet, ibi turbulentiſſimę tempeſtates exiſtunt. Pſal.73.

Habitabunt ibi ſtruthiones.) ſtruthio eſt auis corpore magno & graui, voraciſſima, admirabiliſque naturæ. nam omnia quæcunque deuorat, ſine delectu concoquit, vt refert Plinius libro decimo capite primo. Appellatur à Luſitanis Ema. Per ſtruthiones intelliguntur homines ventri dediti & crapulę, quorum, vt ait apoſtolus, deus venter eſt. Philip.3.

Et piloſi ſaltabunt ibi.) Id eſt, animalia piloſa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiuſmodi animantia.

Et ſirenes in delubris voluptatis.) Id eſt, In locis, vbi fuerant aulæ voluptuoſæ, habitabunt ſirenes.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XIII.

Super montem caliginoſum.) In hebraico eſt: Super montem נִשָּׂא nixpæh. Pro quo Pagninus vertit: Super montem eleuatum. Huius varietatis cauſa eſt, quia hæc dictio נִשָּׂא nixpæh. poteſt deriuari à verbo שָׂפַח, xaphah, quod ſignificat eleuare, quam rationem ſecutus eſt Pagninus & nonnulli alij. Et poteſt eſſe à verbo נָשַׁח naxaph, quod ſignificat impellere. Vnde næxæph ſignificat noctis initium, quòd tunc tenebræ impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio noſtra nixpæh rem obſcuram, tenebriſque coopertam ſignificet. Quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Paraphraſis chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet: Super munitionem, quæ habitat pacificè. Hoc eſt, Super Babylonem ciuitatem munitam, ſuæq; fortitudini fidentem.

Et piloſi ſaltabunt ibi.) In hebræo eſt וּשְׂעִירִים vſeirim ſaltabunt ibi. Septuaginta habent: & dæmonia ſaltabunt ibi. Eodem modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hæc habetur capite decimoſeptimo Leuitici, vbi latinus interpres vertit: Nequaquam vltrà immolabunt hoſtias ſuas dæmonibus. Quidam exiſtimant eſſe Satyros. R. Dauid exiſtimat eſſe genus quoddam animalis in deſerto commorantis. Diuus Hieronymus putat eſſe dæmonia, quæ mihi ſententia magis placet. Exiſtimo tamen eos dæmones ſignificare, qui cultoribus ſuis piloſi & hirſuti inſtar hircorum apparent. Nam שְׂעַר ſear pilum ſignificat שָׂעִיר ſair verò hircum, vt Leuitici quarto: Hircum de capris immaculatum. Leui.17. Leui.4.

Et reſpondebunt ibi vlulæ.) Pro vlulis eſt in hæbraico אִיִּים iim, quam dictionem aiunt nonnulli catum ſylueſtrem ſignificare, quamuis etiam vlulam ſignificet. Eſt autem vlula auis à fletu denominata, quòd ſemper vlulet & fleat, quæ noctu tantùm videt. Et cùm ſemper vlulet, non vult tamen ab vlulatus cauſa diſcedere. Hæ ſunt aues Babylonis cultrices. Tales ſunt mundi habitatores & amatores, qui cùm eius labores conquerantur, ab illis tamen ſeiungi nequaquam volunt. Hi non ſolùm lucem non vident, ſed eam deteſtantur, in rebuſque ſpiritus, atque in ipſo virtutis ſplendore tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotijs labyrintho inextricabilioribus ipſísque tene

tenebris obſcurioribus lynceos oculos habentes perſpicuè vident, & minutiſſima quæq; intuentur, imò ipſis tenebris oblectantur. Hæ aues vlulæ & ſtruthiones à domino in Deuteronomio prohibentur propter ea, vt ait contra Iulianum diuus Cyrillus, quæ ſignificant. Spiritualis enim lex non ſolùm in aperto verborum ſenſu, ſed in myſtico etiam conſiſtit. Deut.14.

Et ſirenes.) In hebraico eſt, וְתַנִּים vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen ſirenes ſiue ſirenas interpretantur, quæ ſunt monſtra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ ſirenæ, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes ſopiebant, donec in mediis fluctibus obruti perirent. At Vlyſſes aures ſuorum ſociorum clauſit, ne earum cantum audirent, ſéque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaſerunt. Sirenæ illæ ſunt voluptates blandiſſimæ dominæ, quæ animum à virtute detorquent, homines ſua falſa dulcedine decipientes, illiſque miſerabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci ſuauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauiſque arborem, hoc eſt, Chriſti crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ ſummæque beatitudinis portum accedamus. Has ſirenas ait diuinus noſter vates in delubris voluptatis, hoc eſt, in aulis principum habitare. Poteris harum peſtilentium ſirenarum nomine blandas laſciuáſque poëtarum voces intelligere. Sed omnium peſtilentiſſimæ ſirenæ ſunt hæreticorum dogmata carnis libertatem aſſerentia. Pro ſirenis verterunt Septuaginta hericios. Eſt autem hericius animal ſetis horridum, cutem habens foris aſperam, intus verò lenem. Tales ſunt nonnulli principes & præſules, in alios auſteri & truculenti, in ſeipſos verò lenes & mites. At præſul verè Chriſtianus ait cum Paulo apoſtolo: Caſtigo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne fortè cùm aliis prædicauerim, ipſe reprobus efficiar. 1.Cor.9. *ſimilitudo*

* *
*

Argumentum capitis XIIII.

Consolatur diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exulantem. Vaticinatur reditum suum ab exilio & misera captiuitate. Prædicit Bacylonis afflictionem, eiúsque superbissimi regis interitum, atque pœnas sempiternas. & Palæstinorum excidium, luctuosámque calamitatem.

CAPVT XIIII.

A *Misserebitur enim dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum: & possidebit eos domus Israel super terram domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subiicient exactores suos. Et erit in die illa: cùm requiem dederit tibi dominus à labore tuo,*
& *à concussione tua, & à seruitute dura, qua antè seruisti, su-*
B *mes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? Contriuit dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cædentem populos in indignatione plaga insanabili, subiicientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani. ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos. Infernus subter te conturbatus est in occursum aduentus tui, suscitauit gigantes: omnes*
principes terræ surrexerunt de solijs suis, omnes principes nationum.
C *Vniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es.*

EXPLANATIO.

Misserebitur enim.) Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda deo, qui pro sua misericordia populum suum magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdræ librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam prophetas, vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem Esaias dicit, Miserebitur dominus Iacob, intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem, cuius reliquias inquit esse à deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, séque ad Ezechiam contulerunt, qui posteà cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat deus apud Ezechielem: Ecce ego assumam filios Israel de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam

Agg. 1. Zacha. 1.

Ezech. 37.

eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.) Venient cum Iudæis Hierosolymam multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & relicta idolorum superstitione vero deo adhærebunt.

Et tenebunt eos populi.) Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram historiam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorificè tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Consydera rerum vicissitudines & varietates, deíque immensam pietatem.

Et possidebit eos domus Israel.) Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebantur, posteà nonnullos ex illis secum captiuos asportabunt: iísque dominabuntur, qui anteà ab illis tributa exigebant, eósque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaserunt, captiui, quorum nonnullos Hebræi à Persis emerunt, & secum Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hęc omnia ita in aperto orationis argumento intelligantur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone apostolorum prædicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur deus Iacob, & eliget Israel, hoc est, saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudæos, introibit gentium multitudo, & veram fidem repudiata superstitione recipient: & cum Iudæis habitabunt Hierosolymæ, hoc est, in ecclesia à Iudæis & gentibus congregata, quæ eos possidebit. Et viri apostolici capient eos, à quibus anteà vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibíque subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificium, sic solùm in ecclesia catholica deus verè colitur, extra quam nullum est nec votum, neque sacrificium deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in ecclesia sumus, ad deum ardenter precationes ac lachrymas fundamus pro iis vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilentes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plenissimam reducat, vbi notus est deus & sanctum nomen eius, ad eósque, pro quibus etiam sanguinem suum fudit, oculos suæ immensæ pietatis aliquando conuertat.

Et erit in die illa.) Alloquitur propheta populum Hebræorum ita dicens: Cùm reuersus fueris in patriam tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi dominus pristinam tranquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærumnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis, & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & veluti fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hanc in regem Babylonis. Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? hoc est, Quî fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplebilis desierit extorquere tributum ab Israelitis, aliísque nationibus? Periit tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte mansit victus, & foris eiectus, & mundi confusio euersa & idolorum cultus deletus & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit.

Ioann. 12. & 14.

Contriuit dominus baculum impiorum.) Hoc est, perdidit deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cædebantur impij. De quo suprà dictum fuit: Virga furoris mei Assur.

Supr. 10.

Cædentem populos in indignatione.) Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiúsque superbiam, & immanitatem.

Abietes quoque.) Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabatur. Qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

Infernus subter te conturbatus est.) Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuóq; interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille subterraneus cæcarũ tenebrarũ, & cruciatuum æternorũ suscitauit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & insultarent, teipsum irridentes, tuámq; potentiam in æternam miseriam conuersam subsannantes.

Et operimentum tuum erunt vermes.) Poterat verti: Plenus es vermibus. Quasi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus quàm alius quicunque. Tam terra est ea, quæ in serico ac precioso ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi sacco continetur. Tam vermibus obnoxius est rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obscuro genere ortus. Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent, & secum sæpenumerò cogitare principes & potentes, qui sui obliti alios contemnunt, suaque potentia & opum affluentia elati non existimant se esse aliquando morituros. Et ij celeriter his falsis potentiæ & opum imaginibus spoliantur, & nudi ac egeni in æternos cru
Simile ciatus detruduntur. Viperam ferunt exustam in cinerémque conuersam mederi eiusdem bestiæ morsui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerem, & id in quod ipsum animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es à superbia, mundi gloria, & potentia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu sauciam, considera cinerem, idque, in quod dilabitur & conuertitur vana mundi potẽtia, & ipse puluis erit promptum & salutare remedium, quo possis ad vitam reuocari. Et quemadmodum Naaman
4. Reg. 5. Syrus petebat ab Eliseo onus terræ, quam volebat secum asportare, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ testantur, ne posteà falsa gentium idola coleret, sed repudiata superstitione ad deum confugeret, & supplex accederet, sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à deo discedamus, terræ sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo sæpenumerò repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectissimum, imò ipsam elementorum facem. Cùm autem homo sit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil solam terram esse interiectam. Prætereà cùm nos simus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, esse nos filios terræ, nepotes autem ipsius nihil? Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas: Hęc
Eccl. 10. sunt nostra stemmata, & antiquæ familiæ monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: Quid superbit terra & cinis? Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nos tanquam oblitos nostri inuitat ecclesia, dicens: Memento homo quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, téque ipsum intueri, & penetrare. Resera ianuam, ingredere teipsum, qui à te longè abes, & aspicies totam domum cinere ac puluere repletã. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibunt, & in puluerem tandem conuertentur. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa ignoratio sui. Et hæc verba æqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sutoribus, magnatibus, & è media plebe, ac obscurâ progenie sumptis. Quoniam nulla est hac in re inter magnos & paruos differentia. Imò principes, diuitiarúmque copia affluentes in acerbiores miseriasCAPVT XIIII. 151

rias sæpenumerò incidunt. quod non solùm veterum annales, & antiquitatis monumenta loquuntur, sed etiam nostra hæc tempora apertissimè testantur: Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in inferno, dicebant insigni illi tyranno, & Babylonis quondam potentissimo regi. Vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus, es & cætera quæ sequuntur. Quæ omnia diuinus vates tragicè scripsit, nõ quòd sic facta fuerint, sed vt poëtica hac & pulcherrima orationis exornatione miserias, in quas inciderit insolentissimus tyrannus, describeret, & amplificaret, qui ex ampliſſimo dignitatis gradu præcipitatus, fuit ad regionem illam terribilis horroris & cruciatus, æternarúmque tenebrarum detrusus.

Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui manè oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra dei exaltabo solium meum, & sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super D *altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Veruntamen ad infernum detraheris in profundum laci. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, téque prospicient: Nunquid iste est vir qui conturbauit terram, qui concussit regna: qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinctis eius non aperuit carcerẽ? Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci,* E *quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura: Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti: non vocabitur in æternum semen pessimorum.*

Quomodo cecidisti de cœlo.) Verba sunt eorum, qui in inferno positi regem Babylonis alloquebantur. Tu ô Nabuchodonosor qui in mundo viuens vsque adeò potens & glorioſus fuisti, vt esses fulgori Luciferi comparatus, quónam modo in terram corruisti, qui tantum tibi sumebas & arrogabas, vt auderes dicere, tantam gloriam & potentiam te esse consecutum, vt in cœlum ascenderes, & ipsa dei sydera tuis pedibus subiiceres. Lucifer est stella quædam appellata venus, quæ discutit tenebras, & ardens ac micans radiis mundum illustrat. Astra dei appellat *Psal. 67.* magna sydera. Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt, dei appellare, vt montes *Psal. 79.* dei, cedros dei, Niniuem ciuitatem dei, hoc est magnam. Et ita interpretantur nõ nulli id quod dicitur Geneſis primo capite: Spiritus dei ferebatur super aquas, hoc *Gen. 1. Gen. 23.* est, ventus magnus: & capite 23. Princeps dei es apud nos, id est magnus. Sed perpende regis superbiam. Non dicit: Inter astra dei, sed super astra dei exaltabo solium meum. Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quæ fuit illi in statua, *Dani. 2.* quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cùm autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminuta, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex in infernum præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splendorem & celebritatem, non in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione consistere. Et quemadmodum non est laudabilis aleator, vt Plato grauiter ac sapienter dicebat, cui optimus accidit iactus, *simile*

sed ille qui quocunque iactu commodissimè vtatur, nam fœliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissimè & sapienter ludere est in eius industria constitutum, sic non est vlla laude dignus, qui rerum humanarũ affluentia, & prosperitate abundat, sed ille qui in quocunque vitæ statu eam viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certam rationis normam dirigat, & diligenter mométa officiorũ omniũ perpẽdat. Hæc sunt ampla, hęc immortalia, & digna quæ publicis monimé tis mandentur ad memoriam posteri temporis sempiternam. Quemadmodum enim aleator, cui fœlix contigit iactus, ob ignauiam, & inscientiam suam ludum aliquando amisit: qui autem siniſtram sortem accepit, ob eximiam solertiam, & prudentiam ludum obtinuit, & fuit victoriam consecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquando præcipites ruunt, in dedecus & infamiam & æternas miserias incurrentes, qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatem minimè fluentibus, animi tranquillitatem in hoc exilio sæpenumerò obtinent, & posteaquam ex vinculis corporum, tanquam ex carcere euolant, æternam beatitudinem in patria consequuntur. Cæterùm illud est aduertendum, Esaiam hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cùm esset angelus splendidissimus, se superbè extulit, & eam ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Comparat igitur superbiam & arrogantiam Nabuchodonosoris cum superbia Luciferi, qui
Luc.10. de dignitate cecidit in tenebras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucam: Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Acsi diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectante decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quòd vobis dæmonia subiiciantur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Sed cùm Angelus ceciderit, priusquàm Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyses mandauerit literis hominis casum, angeli autem ruinam tacuerit. Ratio esse videtur, quia cùm hominis peccatum esset delendum, hominúmque genus Christi morte restaurandum, peccatum autem angelorum non esset dimittendum, voluit vir sanctus illud solùm vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostenderet non esse necesse ex professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & inexpiabilia videntur.

Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis.) Per montem testamenti intelligit templum Hierosolymæ, vbi testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quò populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hierosolymam, de qua dicitur in psalmo: Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Non enim solùm cœlum desiderabat, sed templum sanctum, vbi vt deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogantiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras ô dæmon impudens? vbi erant tui labores, vt iam sederes? adhuc non laboraueras, & iam sedere volebas. Seraphim stant coram deo volantes, & seruientes, & non sedent, & tu sedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, omnes sunt administratorij spiritus? Cur igitur in tantam superbiam deuenisti, vt velles non solùm sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinem altissimi vsurpare? Ero, inquit, similis Altissimo. O superbiam inauditam. Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quando suadens ei vt comederet fructum prohibitum, dicebat: Eritis sicut dij scientes bonum & malum.

Psal.47.

Hebr.1.

Gen.3.

Ad infernum detraheris ad profundum laci.) Perpende dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eámque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyssi profunditatem proiicitur. Consyderet homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo constitutus prosternetur. Vera est & infallibilis illa Christi dei nostri sententia: Omnis qui se exaltat humi

Luc.14.

humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Vnde sanctissima illa dei genitrix virgo canebat: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Luc.1.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur.) Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed inclinabuntur. Acsi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Consydera regis Babylonis miseriam. Sic in libro Sapientiæ scriptum legimus: Iudicium durissimum in his qui præsunt, fiet, Sap.6. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

Vinctis eius non aperuit carcerem.) Tanta erat Nabuchodonosor immanitate in signis, & inquinatus, vt eos, quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum, ne lucem quidem aspicere possent.

Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria. Sensus est: Omnes alij reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus es de sepulchro tuo, & auibus expositus. Et sepultis aliis, quos tu occideras, tu solus insepultus iaces. Ferunt Hebræi successisse Nabuchodonosori filium eius Euilmerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium nolebant regem constituere, ipse filius extraxit de sepulchro, patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas totidem auibus ex diuersis terris congregatis alligauit.

Descenderunt ad fundamenta laci.) Id est, ad inferni profunditatem.

Tu enim terram tuam disperdidisti.) Hoc est, Regnum Babyloniorum fuit ob tuam superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni. Ait enim Salomon in Prouerbiis: Rex iustus erigit terram, vir auarus de Prouer.29. struet eam. Nam non solùm principes & præsules obsunt quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plúsque exemplo aliquando quàm peccato nocent. Qua de re alibi latius differui.

Non vocabitur in æternum semen pessimorum.) Hoc est, Memoria sceleratorum delebitur, & penitus obscurabitur. Euersa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius potentia irreuocabiliter extinguetur. Ideò subdit: Præparate filios eius occisioni. Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus, si rerum gestarum gloria floruerint, aut virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiectam & obscuram è tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si se vitiis contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, ac antiquæ familiæ clarissimum lumen extinguunt.

Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, neque hæreditabunt terram, neque implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit dominus. Et ponam eam in possessionem hericij, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit dominus exercituum. Iurauit dominus exercituum dicens: Si non vt putaui, ita erit: & quomodo mente tractaui, sic eueniet, vt conteram Assyrum in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & auferetur abeis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolle- F

tur.

tur. Hoc consilium quod cogitaui super omnem terram, & hæc est manus extensa super vniuersas gentes. Dominus exercituum decreuit: & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud. Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & semen
G *eius absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Vlula porta, clama ciuitas, prostrata est Philisthæa omnis. Ab Aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuntiis gentis? Quia dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.*

Præparate filios eius occisioni.) Id est, Parate vos ô Persę & Medi vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

Et consurgam super eos.) Minatur deus Babylonis vastitatem.

Reliquias & germen & progeniem.) Id est, Perdam eas reliquias, quæ ex prælio superstites euaserint, & filios & nepotes, & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

Et ponam eam in possessionem hericij.) Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo,
Act.10. vt eam hericij & bestiæ aliæ colant. In Actis apostolorum scriptum à diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis subnixo, de cœlo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia contineri. Explicans autem paulò post diuus Petrus visionem hanc, Mihi, inquit, ostendit deus, neminem immundum dicere hominem. Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominum mores demon
Luc.3. strari. Pharisæi & Sadducæi ob virulentam malitiam genimina viperarum appel-
Luc.13. lantur. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vocatur. Alij equi, alij lupi,
Mat.10. alij aliter. Contrà verò pij & innocentes viri oues & columbæ vocantur. Cùm
Matth.13. autem dominus diuitias, huiúsque seculi curas comparet cum spinis, sit autem
1. Timo. 6. hericius animal spinis plenum, apertè colligitur, per hericium diuites significari, qui iuxtà diui Pauli sententiam inseruerunt se doloribus multis. Qui enim, vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & laqueum diaboli. Hi non muniuntur armatura dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylon, hoc est, mundi confusio. Tales cultores continet mundus virtutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferens diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immunda animalia producentes. Est ergo dines auarus hericius, desertæ Babylonis habitator. Superiore capite in fine hebraicarum annotationum per hericium dixi significari iniquos præsules, quorum cutis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta, & setis horrida: qui cùm sint delitiis & voluptatibus dediti, in alios horrent setis, & tyrannicam austeritatem exercent.

Iurauit dominus exercituum.) Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

Si non

Si non vt putaui ita erit, &c.) Hic est horum verborum sensus. Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita eueniet, vt putaui & constituì. Et ita particula, si, est affirmantis aut iurantis. Vel sic. Si non euenerit vt ego putaui, si Sennacheribũ non perdidero, nolite amplius mihi credere.

In terra mea.) Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnem ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suæ natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quæ montosa est: Ideò dicitur in psalmo: Qui confidunt in domino sicut mons Sion, non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem, Montes in *Psal.124.* circuitu eius.

Auferetur ab eis iugum eius.) Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

Super omnem terram.) Intelligit Assyriam, & per omnes gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

Factum est onus istud.) Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excessit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

Ne lateris Philisthæa.) Mortuo Achaz rege Iudæorum lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex viueret illis resistebat, existimantes se posse securius in Iudæos perniciem machinari, quoniam rex qui in Iudæa succedebat, nempe Ezechias, erat iuuenis, quem existimabant posse facilè superari. At multò aliter euenit, fuerũt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens propheta ait Palęstinis, ne gaudio efferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est, à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrum, & Ezechiam regulum, siue Basiliscum, qui grauius nocet quàm coluber: & quoniam in aëre necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. De Basiliscо ita scribit Solinus capite quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedem longitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantùm, vel aliorum animantium exitiis datus, sed terræ quoque ipsius, quam polluit & exurit, vbicunque ferale sortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aerem nulla alitum impunè transuolet, infectum spiritu pestilenti. Hæc Solinus. Eadem ferè scribit Plinius libro octauo capite vigesimoprimo. Quidam per colubrum intelligunt Oziam, qui afflixerat *2. Paral.26.* Palæstinos, vt habetur secundo libro Paralipomenon capite vigesimosexto, per regulum verò Ezechiam eius proauum, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libro *4. Reg.18.* quarto Regum cap. decimooctauo licet videre.

Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiscent.) Cùm tu Philisthæa fueris ab Ezechia rege Iudæorum vastata, lętabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperum, hoc est, homines admodùm inopes, successores pauperum, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis conscios, nullàque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligant, quòd olim fuerint à deo dilecti.

Et interire faciam in fame radicem tuam.) Radicem Philisthææ appellat ipsos Palæstinos, hostes populi dei, quos dicit euertendos esse. Poteris per radicem, qua nihil est in arbore fortius & firmius magnates & potentes intelligere.

Vlula porta.) Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, quapropter erant ibi multi congregati, quos propheta nomine portæ, quò ipsi conueniebãt, alloquitur, vt Philisthææ vastitatem deplorent.

Ab Aquilone enim fumus veniet.) Hoc est, à Ierusalem, quæ est ex parte Aquilonaris

naris Palęſtinæ. Acſi diceret: A ciuitate Hieroſolymæ veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philiſthæa tam moleſtus erit, quàm fumus oculis.

Non eſt qui effugiat agmen eius.) Id eſt: Nullus ſe domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad prælium, nemo ſe excuſabit. Vel ſic: Nullus Palæſtinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiúſque furorem declinare. Prior tamen interpretatio melior eſt, cui fauet verſio Pagnini ſic habens: Et non erit ſolitarius in temporibus ſuis. Hoc eſt, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palæſtinis.

Quid reſpondebitur nuntiis gentis.) Euerſa Palęſtina quid reſpondebunt eius habitatores legatis exterarum gentium? Cùm Paleſtina maritima ſit, mittebantur ad eam legati ex diuerſis regionibus, quibus percontantibus de inſigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, reſpondebant Palæſtini, ſe ob eam cauſam fuiſſe victos, & Hieroſolymam ſeruatam, quoniam illa fuerat fundata à deo, in quo eius habitatores ſpem ſuam collocauerant.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XIIII.

Quieuit tributum.) In hebraio eſt, Quieuit מַרְחֵבָה madheuah. Id eſt auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus ſignificat. Eſtq; epitheton Babylonis, quæ auro affluebat, quòd à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus. Reuchlinus tamen ait ſignificare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noſter interpres tributum.

Sedebo in monte teſtamenti.) In hebraico eſt: Sedebo in monte מוֹעֵד moedh, quod nomen ſignificat teſtamentum, concilium, eccleſiã, congregationem, tempus ſtatutum, ſepulchrum, & ſolennitatem, ad quam multi conueniunt. Deriuatur à verbo יָעַד, quod ſignificat congregare, conuenire, conſtituere, polliceri, deſpondere, & etiam teſtificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen teſtamentum ſignificat: quam ſignificationem ſecutus eſt Latinus interpres. Per montem teſtamenti intelligi templum Salomonis, in quo erat & docebatur teſtamentum dei, hoc eſt diuina lex, in explanatione oſtẽdimus. Poterat nihilominus verti: In monte congregationis, vel concilij. Acſi diceret: Sedebo in monte Sion, in quem conuenient omnes Iudæi ter ſingulis annis, vbi congregati offerant ſacrificia. Pagninus vertit: Sedebo in monte eccleſiæ, quod in idem recidit. ἐκκλησία enim Latinè cœtus, ſeu concilium, ſeu congregatio appellatur. Poterat etiam verti: Sedebo in monte temporis conſtituti. Quoniam certo ac ſtatuto tempore illic congregabantur. Poterat præterea verti: In monte ſolennitatis. In quã ſignificationem ſumitur
Thre.1. hoc nomẽ à Latino interprete in prima Ieremię lamẽtatione. Et quòd nõ ſint, qui veniant ad ſolennitatem. Et quoniam in ſepulchris omnes congregãtur, ſignificat
Iob.30. hoc nomen מוֹעֵד moedh ſepulchrum. Vnde in libro Iob capite trigeſimo, vbi editio vulgata habet: Scio quia morti trades me, vbi conſtituta eſt domus omni viuenti: poterat rectè verti: Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, quemadmodum vertit Pagninus. vel, Et domui ſepulchri omnis viuentis. Eſt enim ſepulchrum domus cõgregationis omnium mortaliũ. Quamuis enim in vita diſpares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.

Et deſcenderunt ad fundamenta laci.) Septuaginta interpretes habent: Ad fundamenta terræ, hoc eſt, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aſpicis infernum eſſe in medio terræ conſtitutum.

Argu

Argumentum capitis XV.

Vaticinatur de euerſione Moabitarum. Eſt quidem Moab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris ſcriptum legimus, conduxit Balaam ariolum, vt malediceret Iſraeli. Fuiſſe Moab prouinciam inclytam & potentem aſſerit Ieremias capite quadrageſimooctauo. Et quoniam Moabitæ euerſione & clade filiorum Iſraelis illata ab Aſſyriis & Babyloniis fuerunt magnoperè delectati, ideò meritò fuerunt euerſi ab iiſdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuas duxit decem tribus, & quando Nabuchodonoſor Hieroſolymam deleuit. Prædicit autem diuinus vates eorum excidium ad bonorum conſolationem, iuxta id quod dicitur in pſalmo: Lætabitur iuſtus cùm viderit vindictam, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris. Num.22. Ierem.48. Pſal.57.

CAPVT XV.

ONus Moab: Quia nocte vaſtata eſt Ar Moab, conticuit: quia nocte vaſtatus eſt murus Moab, conticuit. Aſcendit domus & Dibon ad excelſa in planctum: ſuper Nabo, & ſuper Medaba, Moab vlulabit: in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. In triuiis eius accincti ſunt ſacco: ſuper tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, deſcendet in fletum. Clamabit Heſebon, & Eleale, vſque Jaſa audita eſt vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit ſibi. A Iere.48.f Ezec.7.c

EXPLANATIO.

Onus Moab.) Hoc eſt, vaticinium de Moabitarum calamitate.

Quia nocte vaſtata eſt Ar.) Ar fuit ciuitas magna, Moabitarum metropolis, quæ nocte euerſa eſt, cùm nemo fortaſſe eſſet de tam repentina oppugnatione ſolicitus. Moab fuit filius Lot, quem ipſe neſciens genuit ex filia ſua maiore, vt in libro Geneſis narrat ſcriptura. Et eam ob cauſam appellatur ita: ſignificat enim Moab, à patre, non enim erubuit eius mater nomine filij inceſtum ſignificare. Et hic fuit pater Moabitarum. Poſſumus hunc locum ſic interpretari, vt per Moab qui noctu in ſpelunca de inceſtu genitus eſt, eos intelligamus, Ioan.8. qui à patre diabolo ſunt, quibus Chriſtus apud diuum Ioannem, Vos, inquit, ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere. Quod non eſt de natura intelligendum, quaſi dæmon impios creauerit, vnus eſt enim ſolùm creator viſibilium omnium & inuiſibilium, nimirum deus noſter ſummus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iuſti viri filij dei appellantur, quos ipſe genuit Ioan.1. ſuo ſanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, dedit poteſtatem filios dei fieri, ſic impij, ac mortiferis ſceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, quoniam opera ipſius imitantur. Solet enim ſcriptura ex imitatione filios appellare, Ezech.16. quemadmodum apud Ezechielem dictum fuit Iudæis: Mater veſtra Cethæa,

O &pa

& pater veſter Amorrhæus. Vocantur etiam dæmonis filij, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Hi ſunt, quos Eſaias ait perire nocte: quoniam non ſolùm nocte æterna cęcarum tenebrarum cruciantur, ſed etiam iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, ac ſpiri-
2.Cor.4. tuali vita priuati. De illis ait apoſtolus in epiſtola ſecunda ad Corinthios ſcripta: Deus huius ſeculi excęcauit mentes eorum. Vbi diuus Paulus diabolum appellat huius ſeculi deum. Ita diuus Cyrillus illum locum explanat, & cum eo diuus Ambroſius. Nec eſt mirandum, cùm Chriſtus diabolum, huius mun-
Ioan.14. di principem vocet, vt eſt apud diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob cauſam dictum eſt, Moabitas noctè periiſſe, quod etiam de Sodomitis ſcri-
Gen.19. ptum legimus. Illis enim pereuntibus venit Lot in ciuitatem Segor, & ſol illi ortus eſt. His enim qui ſe à peccatis ſeiungunt, & ſceleratorum familiaritatem
Gen.29. relinquunt, oritur ſol ille iuſtitiæ Chriſtus deus noſter. Egredienti Iacob de
Gen.32, terra ſancta occidit ei ſol, vt diuina ſcriptura non ſine myſterio memorię prodidit. At cùm poſteà reuerteretur, terrámque promiſſionis introiret, ortus ſolis deſcribitur. Illis oritur ſol, eos illuminat Chriſtus deus noſter, qui terram ſanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendunt cœleſtem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honeſtatem relinquunt, ſéque tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, ſpe, & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volens propheta eius calamitatem exaggerare ait eſſe nocte vaſtandam: quoniam ea, quę noctè fiunt, terribiliora ſunt.

Nocte vaſtatus eſt murus Moab.) Deſcribit excidium Moab, cuius murus nocte fuit euerſus. In ſacris literis murus ſumitur pro tutela & defenſione,
1.Reg.15. vt in libro primo Regum capite quintodecimo, vbi de Dauide & ſociis eius dicit Abigail: Pro muro erant nobis tam in nocte quàm in die, & aliis in locis. Ideò poſſumus in morali ſenſu hoc in loco impiorum defenſionem intelligere. Dormientibus enim ipſis in errorum, & prauitatum nocte, perit eorum tutela, euaneſcit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus eſt vna, quæ altiſſimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmiſſimus, qui loco dimoueri nequaquam poteſt.

Aſcendit domus, & Dibon ad excelſa in planctum.) Hoc eſt, Domus regia & tota vrbs Dibon aſcenderunt ad idola, quæ erant in excelſis locis conſtituta, vt ibi ſacrificarent, & pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolum Moa-
3.Reg.11. bitarum appellabatur Chamos, vt in tertio libro Regum diuina hiſtoria commemorat. & erat in arce Dibon collocatum.

Super Nabo, & ſuper Medaba.) Ciuitates erant nobiles Moabitarum.

In cunctis capitibus eius caluitium.) Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus ſignum barbam radere, & capillos capitis euellere, aut ſaltem tondere caput.

In triuiis eius.) Triuium eſt locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire ſolent. Oſtendit propheta luctum non eſſe priuatum, ſed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis ſolaria, & loca plana, quibus ipſi ſedebant, & deambulabant.

Clamabit Heſebon.) Heſebon & Eleale ſunt Moabitarum vrbes inſignes, quarum clamores & fletus dicit vſque adeò magnos eſſe, vt vſque ad Iaſa peruenirent, quæ eſt ciuitas imminens mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticæ regionis. Oſtendit propheta ſumma & acerbiſſima eſſe Moabitarum lamenta.

Super

Super hoc expediti Moab vlulabunt.) Non ſolùm homines fragiles & imbecilli, ſed etiam bellicoſi, & armis accincti dediti tunc muliebribus lamentis ærumnas ſuas acriter deplorabunt.

Cor meum ad Moab clamabit, veſtes eius vſque ad Segor vitulam conſternantem: per aſcenſum enim Luith flens aſcendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum: ad torrentem ſalicum ducent eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vſque ad Gallim vlulatus eius, & vſque ad puteum Elim clamor eius. Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine: ponam enim ſuper Dibon additamenta: His qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ. B

Cor meum ad Moab clamabit.) Id eſt, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iuſtas ac debitas eſſe intueor, eorum excidium deplorem.

Veſtes eius vſque ad Segor.) Hoc eſt, Termini Moab extenduntur vſque ad Segor, quæ eſt ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precationibus Lot ſer- Gen.19.
uata eſt, vt in libro Geneſis refert diuina ſcriptura. Appellatur autem hîc à propheta vitula cõſternans, hoc eſt trima propter luxuriam, & rerum abundantiam, Codices correcti habent ad marginem pro conſternanti conternantem, hoc eſt trium annorum, quę eſt florens ætas in vitulis. Sic Ieremias Ægyptum vitulæ comparat ita dicens: Vitula elegans, ac formoſa Ægyptus. Vel ſumit vates veſtes pro Ierem.46.
fortitudine: & poteſt litera ſic ordinari: Euerſa eſt vſque ad Segor fortitudo & potentia Moab, quæ regio eſt ob eius fertilitatem, rerúmque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

Aquæ enim Nemrim deſertæ erunt.) Senſus eſt: Sic erit terra Moab ſterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, cuius aquæ ſunt amaræ & ſteriles, & adiacet mari mortuo. Nemrim ſonat præuaricatores, de quibus dicitur in
Pſal.118. pſalmo: Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ. Horum enim aqua, horum doctrina, qua alios incitant ad vitia, impia eſt, & ſterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

Secundum magnitudinem operis & viſitatio eorum.) Hoc eſt, Moabitarum pœna reſpondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur
Deut.25. vigeſimoquinto capite Deuteronomij: Pro menſura peccati erit & plagarum
Pſal.88. modus. Sumitur hîc viſitatio pro afflictione, quemadmodum in pſalmo:
Supr.10. Viſitabo in virga peccata eorum. Et capite decimo dixit vates noſter: Quid
Ierem.48. facietis in die viſitationis? Et Ieremias Adducam, inquit, ſuper Moab annum viſitationis eorum.

Ad torrentem ſalicum ducent eos.) Hoc eſt, ad Euphratem flumen Babylonis, iuxta illud: In ſalicibus in medio eius ſuſpendimus organa noſtra. qui enim à dę-
Pſal.136. mone captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter ſalices, ſteriles & amaras. Quęre in mundi confuſione ſalutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

Quia aquæ Dibon repletæ ſunt ſanguine.) Præ occiſorum multitudine.

Ponam enim super Dibon additamenta.) Quæ sint hæc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immissurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, & reliquias, quæ euaserint. Poteris per leonem tyrannum intelligere.
Ierem.48. De hac visione vide Ieremiam capite 48.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XV.

Ascendit domus.) Potest verti: Ascendit domum. Ac si dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatum. Pagninus vertit: Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Vectes eius vsque ad Segor.) Pro vectibus eius est in Hebraico ita: בְּרִיחָהּ
2.Reg.13. bericheha. Aerbum בָּרַח significat fugere. vt secundo Regum decimotertio. Porro Absalom fugiens abiit. Vnde nomen tóar beriach significat fugitiuum & profugum. Ideò potest verti. Fugitiui eius vsque ad Segor. Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab, fugient in Segor. Sed quoniam בָּרִיחַ
Iob.38. significat vectem, vt Iob trigesimooctauo. Et posui vectem, transtulit noster interpres, vectes eius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solùm liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite vigesimosexto ex planauimus.

*

Argu

Argumentum capitis XVI.

Orat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum, quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob eorum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

Mitte agnum domine dominatorem terræ, de A
petra deserti ad montem filiæ Sion. Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini consilium, coge concilium, pone quasi noctem vmbram tuam in meridie. Abscnde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris: finitus est enim puluis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium, & B
sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddēs quod iustum est. Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ad Moab, vniuersus vlulabit. His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.

EXPLANATIO.

Emitte agnum.) Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit diuus Hieronymus, quem multi posteà sunt secuti. Prædixerat vates sanctus capite præcedenti Moabitarum vastitatem: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filium Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarum, vbi dicunt natam fuisse Ruth. Per montem filiæ Sion significatur Hierosolyma, & per eam ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in specula sublimi, constituta: de qua dictum est in psalmo: Benignè fac Psal.50.
domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Ierusalem. Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuisse, sed de ecclesię catholicę ædificatione per agnum illum immaculatum cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominum genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: Emitte agnum domine dominatorem terrę, de Petra deserti ad montem filię Sion. Ac si diceret: Ne perdas domine omnes Moabitas, ex quorum progenie nasciturus est Christus. Emitte iam eum, qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo preciosissimo sangui-

ne deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur. Emitte, inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitis, ad montem filię Sion, hoc est, ad
Ioan.1. ecclesiam catholicam, constituendam & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit diuus Ioannes Bap-
Exod.12. tista, qui eum ostendens dicebat: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. Ac si diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolatis, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaribus domorum vestrarum, vos in exitu ab Ægypto eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat vmbra, hic est verus dei agnus
Infr.53. innocentissimus, qui pro mundo immolatus, suo puriſſimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macula, de quo dixit Esaias: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum: sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videnGal. 4. di desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filium mitti à patre, quod apostolus testatur dicens: Misit deus filium suum factum ex muliere. Verùm ex hebræo potest verti: Mittite in plurali, & ita reddidit Latinè verbum hebraicum Pagninus, & nonnulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à patre, & spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eunIsai.48. dem prophetam capite quadragesimooctauo: Nunc misit me dominus, & spiritus eius. Quem locum diuus Ambrosius in libro tertio de Spiritu sancto ita interpretatur: Quis est qui dicit, me misit dominus, & Spiritus eius, nisi qui venit à patre, vt saluos faceret peccatores: id est Christus? Ergo & pater filium misit, & Spiritus sanctus. Hæc Ambrosius. Eam ob causam Esaias ait, emittite. Particula, domine, non est in hebraico, nec in versione Septuaginta interpretum, nec in textu diui Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, dicunt nonnulli esse periphrasim totius regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quędam gentilitatis, quæ à vero dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quam omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet confugere, quæ est sanctissima illa dei genitrix Maria, peccatorum omnium asylum, & turris munitissima.
Psal.47. Mons filiæ Sion periphrasis est Hierosolymę, quæ ex monte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur in psalmo: Mons Sion latera aquilonis, ciuitas regis magni. Et aduerte. Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui, cùm sit totium terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est totius terræ dominator. Ita eum etiã Mala.3. lachias appellat dicens: Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos
Gen.49. quęritis. Et hoc dominium non fuit coactum, sed voluntarium. Ideò de illo aiebat Iacob: Et ipse erit expectatio gentium: vel, vt potest verti ex hebraico: Et ipsi gentes adhærebunt.

Et erit sicut auis fugiens.) Sensus est, Deprecor te summe deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentem fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cùm magis volare quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, non filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligant oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices, quæ se in fugam coniicientes fluuium Arnon vadabant. est enim Arnon fluuius in finibus prouinciæ Moabitidis, vltra quem se Moabitę conferebant.

Ini consilium.) Capta Samaria nonnuli ex decem tribubus fugientes acerbam

captiui

captiuitatem & tyrannidem Assyriorum, confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos non receperunt benignè, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderunt. Et eam ob causam permisit deus, vt essent posteà Moabitæ ab iisdem Assyriis occisi, & in captiuitatem asperrimam abducti. Iubet igitur deus ne faciant Iudæis, quod Israelitis fecerant. sensus est: Suscipite posthac consilium vos Moabitæ: facite conuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem adipisci. In meridie, hoc est in clara & aperta fuga Iudæorum, qui vastata Iudæa, & obsessa Hierosolyma ad vos cõfugient, estote illis veluti vmbra & nox, vt abscondatis eos, qui se ad vos contulerint: suscipite profugos patriáque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiam posteris Abrahami, qui patri vestro Lot opem sæpe tulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, Pone quasi noctem vmbram tuam in meridie, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu ô Moab vmbram tui refugij super afflictos Iudæos, esto illis vmbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in æstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidium vmbræ æstuantibus dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse vmbram vt noctem, significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelæ.

Finitus est enim puluis.) Poterant dicere Moabitæ, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ obiectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia citò veluti puluis peribit, eiúsque potentia euanescet, consumetur miser, & miserabiliter interibit, qui modò terram populatur. Quibus verbis interitum Sennacheribi, eiúsque exercitus admirabilem cladem prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei comparetur rex ille illustrissimus, qui orbem terrebat: puluis appellatur ille, qui superbia elatus regibus imperabat. Poteris per puluerem, exercitum Sennacheribi intelligere. solet enim diuina scriptura ingentem multitudinem puluери com
Gen. 13. parare, quemadmodum capite tertiodecimo Geneseos, vbi deus in hunc modum alloquitur Abrahamum: Faciam semen tuum sicut puluerem terræ: si quis potest hominum numerare puluerem terræ, semen quoque tuum numerare poterit.

Et præparabitur in misericordia solium.) Confracto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui deus ob suam misericordiam thronum præparabit, & sedebit super eum in veritate, hoc est, sine acceptione personarum, in tabernaculo Dauidis. Quæret iudicium, ipse per se inquiret veritatem, etiam à nemine requisitus, & reddet velociter vnicuiq; quod suum est. Tres qualitates tribuit iusto regi: prima est, iudicare sine acceptione personarum, secunda etiam nõ rogatum inquirere iudicium, tertia est non esse negligentem & tardum, sed velocem & diligentem in exercenda iustitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo est qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando, deum imitari, apud deum autem non sit personarum discrimen, vt ait diuus Pau-
Rom. 2. lus in epistola ad Romanos, & diuina scriptura multis in locis testatur, apertè cõcluditur, non debere esse apud iudicem personarum discrimen. Esse verò secundam qualitatem iudici necessariam, ostendit sapientissimus ille ac illustrissimus
3. Reg. 2. rex Dauid, qui cùm vocaretur ad exitum vitæ, filium suum Salomonem ita allocutus est: Nosti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiæ, occidit duos principes exercitus Israelis. Quibus verbis ostendebat rex iustus, prius seipsum esse offensum cæde duorum virorum, quàm ipsos viros defunctos. Non enim dicit: scis quid Ioas fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, sed nosti, quæ fecerit mihi. Cùm enim regis sit rempublicam custodire, & iustitiam seruare, plus ipse ab homicida læditur quàm ipse interfectus, & eam ob causam debet iustus rex aut iudex etiam non rogatus neque requisitus, veritatem inquirere, & iustitiam exercere. Iam tertiam qualitatem quis non videt esse regi & iudici summè necessariam? Quis est qui nesciat inter laudes iusti regis & iudicis esse diligentiam in exequen-

da iuſtitia connumeratam? Perpende quàm citò Chriſtus deus noſter filios Zebedæi, eorúmque matrẽ fuerit allocutus, quàm ſine mora ſententiam tulerit: Ne-
Matth.20. ſcitis, inquiens, quid petatis. Non eos ad alios remiſit, non dilatauit tempus, non eos paſſus eſt in poſtulatione vitam conſumere. Et in cruce pendẽs grauiter cruciatus, & acerbiſſimis contumeliis affectus, etiam morti propinquus, ſupplican-
Luc.23. tem audiuit, eíque ſtatim reſpondit, Hodie, inquiens, mecum eris in paradiſo. Quæ maior poterat eſſe in abſoluenda petitione diligentia? Omnes has qualita-
2.Paral.19. tes attigit Ioſaphat Iudæorum rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices conſtituerat, vt in libro ſecundo Paralipomenon literæ diuinæ teſtantur. Videte, inquit, quid faciatis, non enim hominis exercetis iudicium, ſed domini, & quodcunque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor domini vobiſcum, & cum diligentia cuncta facite, non eſt enim apud dominum deum noſtrum iniquitas, nec perſonarum acceptio, nec cupido munerum. Hęc Ioſaphat. Cæterùm omnes hæ qualitates potius Chriſto, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam cauſam ſenſus horum verborum Eſaiæ talis eſt. Non te pœnitebit ô Moab ſuſcipere Iudæos ad te confugientes: nam ex eorum genere naſciturus eſt Chriſtus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, ſedebit ſuper ſolium Dauid, verè atque iuſtè iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod ſuum eſt diligenter reddens.

Audiuimus ſuperbiam Moab.) Hæc fuit vna ex præcipuis cauſis vaſtitatis Moabitarum. Erant enim inſolentes & ſuperbi. Talibus enim reſiſtit deus, iuxta id
Luc.1. quod cecinit beatiſſima Dei genitrix: Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.

Vlulate Moab ad Moab.) Hoc eſt, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, ſéque alternis lachrymis reſpicient. Nullus erit extraneus, ad quem poſſint confugere, ſed inter ſe ipſos ſuas ærumnas deplorabunt. Vel ſic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

His qui Lætantur ſuper muros cocti lateris.) Hoc eſt, explicate ô Moabitæ excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicite illis, quàm parum eis proſint fortiſſimi muri cocti lateris, in quibus ſpem ſuam conſtituerant. Significat tantam fore hoſtium fortitudinem, vt nulla illis mœnia poſſint reſiſtere.

Quoniam ſuburbana Heſebon deſerta ſunt, & vineam
C *Sabama domini gentium exciderunt. Flagella eius vſque ad*
Iazer peruenerunt, errauerunt in deſerto, propagines eius re-
lictæ ſunt, tranſierunt mare. Super hoc plorabo in fletu Iazer
vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Heſebon & Ele-
ale: quoniam ſuper vindemiam tuam, & ſuper meſſem tuam
Ierem.48. *vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia & exultatio de*
Carmelo, & in vineis non exultabit nec iubilabit: vinum in
torculari non calcabit, qui calcare conſueuerat: vocem calcan-
tium abſtuli. Super hoc venter meus ad Moab quaſi citha-
D *ra ſonabit, & viſcera mea ad murum cocti lateris. Et erit:*
Cùm apparuerit quòd laborauit Moab ſuper excelſis, ingredie-
tur ad ſancta ſua, vt obſecret, & non valebit. Hoc verbum
quod locutus eſt dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locu-

tus

tus eſt dicens: In tribus annis, quaſi anni mercenarij, auferetur gloria Moab ſuper omni populo multo, & relinquetur in eo ſicut racemus paruus & modicus nequaquam multus.

Quoniam ſuburbana Heſebon.) Inter Heſebon & Sabama, vt ait diuus Hieronymus, vix ſunt quingenti paſſus. Per vineæ tranſlationem totius regionis vaſtitatem ſignificat. Dominos gentium appellat Aſſyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortaſſe eam ob cauſam Moabitas comparat cum vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Lot genuit ex filia Moab, qui, vt Moyſes in Geneſi ſcriptum reliquit, fuit Moabitarum pater. Gen.19.

Flagella eius vſque ad Iazer peruenerunt.) Flagella ſunt vites, & capita ſarmentorum, vbi naſcuntur vuæ, per quæ ciues & optimates ſignificantur, per propagines verò, quæ ſunt vites vetulæ & ſuppreſſæ, ex quibus aliæ vites producuntur, homines obſcuri intelliguntur: per vineam verò, totam regionem. Vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Eſt ergo ſenſus. Exciſa & de vaſtata vinea, hoc eſt euerſa ab Aſſyriis regione Moab, quidam ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adoleſcentes fugerunt vſque ad Iazer, quæ eſt ciuitas ſita in finibus Moab, qui vt mortem euaderent, ſe in deſertum contulerunt: alij verò, nimirum plebeij & ſenes qui non potuerunt fugere, fuerunt capti, & in Aſſyriam adducti, mare tranſeuntes, hoc eſt, Euphratem, quem in Aſſyriam migrantes, traiecerunt. Alij ſic explanant, & fortaſſe melius: Domini gentium exciderunt vineam, & flagella eius, hoc eſt, totam terram cum ciuibus euerterunt. Et hîc finitur periodus, tunc ſequitur: Vſque ad Iazer peruenerunt, non Moabitæ ſed Aſſyrij, vt eam popularentur, & vaſtauerunt Moab vſque ad deſertum inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc eſt, Moabitæ, qui ſuperſtites euaſerunt, fuerunt per Euphratem in Aſſyriam tranſlati.

Super hoc plorabo in fletu Iazer.) Verba ſunt prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Heſebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentiſſimæ.

Quoniam ſuper vindemiam tuam.) Ideò ſuper te vim lachrymarum profundam, quia in tempore tuæ lætitiæ audies clamorem exercitus hoſtilis in te irruentis. Ierem.48. Lege quadrageſimumoctauum caput Ieremiæ, & inuenies totam hanc hiſtoriam explicatam.

Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.) Carmelus eſt mons feraciſſimus, vbi Elias flexis genibus pluuiam à domino impetrauit. Comparat igitur va- 3.Reg.18. tes fertilitatem Moab, monti Carmelo, quam prædicit eſſe auferendam.

In vineis non exultabit.) Subauditur Moabita, nec vinum in torculari calcabit, quoniam hoſtilis exercitus equorum pedibus vuas comprimet. Vocem calcantium abſtuli, hoc eſt, ego, ait deus, abſtuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocem calcantium, hoc eſt, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, ſe ad opus cohortabantur. Hoc expreſſit Ieremias his verbis: Super Ierem.48. meſſem tuam & vindemiam tuam prædo irruit: ablata eſt lætitia & exultatio de Carmelo, & de terra Moab, & vinum de torcularibus ſuſtuli. Nequaquam calcator vuæ ſolitum celeuma cantabit.

Super hoc venter meus.) Id eſt ob hanc calamitatem cor meum & viſcera mea lugebunt, & quaſi cithara ſonabunt. Videtur alludere ad antiquorum conſuetudinem, qui in luctis pulſabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

Et erit cùm apparuerit.) Senſus eſt: Cùm ſe Moabitæ viderint fruſtra orando laborare in locis excelſis, vbi eorum idola ſunt conſtituta, ingredientur templum ſui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: ſed præ fatigatione non poterunt ingredi, nec ſalutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem.

Solent

Solent enim homines cùm in acerbis ærumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt præsidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

Hoc verbum.) Sensus est. Hoc, quod dico, eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quem deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula ex tunc, capitur aliquando pro æternitate, vt in psalmo, Parata sedes tua ex tunc. Aliquando pro certo tempore præterito, vt hoc in loco, & infrà capite quadragesimoquarto: Et tunc audire te feci, & annunciaui: & aliis in locis.

Psal.92. *Infr.44.*

In tribus annis, quasi anni mercenarij.) Prædixerat deus longè antè hanc Moabitarum euersionem, nunc dicit venturam esse intra triennium: Acsi diceret: tribus annis durabit prælium, in quibus tota terra Moab vastabitur. Vel prædicit esse terram illam vastandam tribus annis post euersionem Hierosolymæ. Ideò ait: quasi anni mercenarij, quia mercenariis est certum tempus præscriptum & constitutum. Simili phrasi vtitur noster vates capite vigesimoprimo dicens: Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et Iob capite quarto: Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius.

Infr.21. *Iob.14.*

Sicut racemus.) Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitæ manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVI.

Emitte agnum domine dominatorem terræ.) In hebraico ita est scriptum: שִׁלְחוּ כַר מֹושֵׁל אֶרֶץ xilchu char moxel æræts. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iuda: & existimat vertendum esse hunc locum hoc modo: Emittite agnum dominatoris terræ. hoc est, Emittite vos Moabitæ agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ. soluite illi debitum tributum. Nomen enim moxel, quod significat dominatorem, non solùm potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuum, & per omnes ferè casus. In hanc opinionẽ adductus est Rabbinus ille, motus, vt ipse ait, historia illa, quæ est in libro quarto Regum memoriæ prodita, capite tertio, vbi narrat scriptura fuisse regem Moabitarum tributarium regi Israelis, cui solitus erat mittere singulis annis centum millia agnorum, & centum millia arietum. Hunc secuti sunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit: Mittite agnum dominatoris terræ. Brixianus vertit: Emittite agnum dominatori terræ: & in scholiis sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed quî fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solùm dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? Præterea quomodo agnos illos dicit esse regis Ezechiæ, cui nusquàm diuinæ literæ commemorant eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israelis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata & funditus euersa, aut saltem in misero & infœlici statu iacebat. Quando enim Esaias hanc vaticinationem consignauit mon-

4.Reg.3.

mentis, obtinebat regnum Iudæ Ezechias, quo tempore decem tribus fuerunt captæ, & afflictæ, & in Assyriam translatæ. Non igitur possunt hoc regi Israelis tribuere, quin in reprehensionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vastata, & regnum deletum, aut non: si iam euersa erat, ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori

cultori, postulari tributum à vate sanctissimo, eúmque terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius. nam eo regnante incidit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & ita iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eum deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit. Legamus igitur: Emitte agnum domine dominatorem terræ, quemadmodum habet versio antiqua ab ecclesia approbata, & per agnum dominatorem terræ cum diuo Hieronymo, diuo Thoma, aliísque viris doctissimis Christum deum nostrum intelligamus, quemadmodum etiam in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cùm autem ex hebræo possit verti per accusatiuum, & per accusatiuum verterint Septuaginta interpretes, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sítque ab ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapientibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatem, tanquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorum vnus est Ionathas Chaldaicè inter eos magni quidem nominis & celebritatis: alter est R. Dauid Kimhi, qui non solùm Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretati sumus ecclesiam. Possumus tamen intelligere simpliciter eundem montem, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quem vidit Abrahamus habentem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumeliis, acerbissimísque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodum si quis ignito ferro aquam superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autẽ manet incolume. Sic, vt Damasceni similitudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons ille in quo Abrahamus arietem obtulit in holocaustum, est mons hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. Ait enim scriptura capite vigesimosecundo Geneseos, fuisse arietem illum immolatum in monte visionis, vbi posteà, vt in libro secundo capite tertio Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte, non tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert diuus Hieronymus in commentariis in Marcum capite quintodecimo. Est igitur Caluariæ locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, non solùm ab his qui tunc aderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est species ei, neque decor: vidimus eum, & non erat aspectus. Et in libro Geneseos capite vigesimosecundo, vbi editio vulgata habet, In monte dominus videbit, potest verti ex hebræo: In monte dominus videbitur. quod intelligentes Septuaginta interpretes transtulerunt: In monte dominus visus est. His rationibus concluſum esse arbitror, montem Sionem quò mittendus erat agnus, cuius desiderio Esaias tenebatur, esse montem Caluariæ situm in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus deus noster seipsum in cruce immolans, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.

simile

Gen.22. *2.Paral.3.*

Infr.53. *Gen.22.*

Defecit qui conculcabat terram.) In hebraico est תַּמּוּ רֹמֵס מִן הָאָרֶץ tammu romes min ha arets. Verbum רָמַס significat conculcare, vt psalmo 91. Conculcabis leonem & draconem. quam significationem secutus est noster interpres significat etiam repere, vnde רֶמֶשׂ remes reptile, vt Geneseos primo capite

Psal.19. *Gen.1.*

capite, omne reptile terræ. Hac ratione adductus Pagninus vertit: Consumpta sunt reptilia de terra. Comparat regem Sennacheribum, eiúsque exercitum reptilibus. Si verba Hebræa reddamus Latina vt iacent, vertenda sunt hoc modo: Defecerunt conculcantes è terra. Vnde R. Abraham exponit: Consumpta sunt nempe castra regis Assyriorum, qui terram conculcabat.

Vox calcantium irruit.) In hebraico est הֵידַד נַפַּל hedhadh naphal. vox hæc הֵידַד significat vocem seu clamorem multorum, cùm vno aliquid iubente omnes vniformiter respondent: appellatur celeusma: & capitur hîc pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiam cadere & perire, vertit Pagninus: Celeusma cecidit, hoc est, vox Moabitarum, eorúmque cantus periit & cessauit. vt vox calcantium non referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti: Vox gratulationis periit. Pro eo quod hoc in loco ait Esaias, Super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit, dixit Ieremias capite quinquagesimo octauo: Super messem tuam, & vindemiam tuam, prædo irruit. Pro voce calcantium posuit prædonem, vnde videtur vox calcantium ad hostes potius Moabitarum, quàm ad ipsos Moabitas esse referenda. Ierem.58.

His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.) Totum hoc potest in hunc modum verti ex hebræo: Propter fundamanta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solùm euasistis. Vt sit sensus: vos inermes obscuríque homines, qui tantùm ex prælio remansistis, eritis vehementer soliciti, & in communibus miseriis præ interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamenta dicuntur, interierint, ad eorúmq; luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi vides principes & reges populi fundamenta appellari. Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellarunt: βασιλεὺς enim, quo nomine rex appellatur, dicitur à βάσι, quod est basis, & λαὸς populus, quòd sit populi fundamentum, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit, est homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicíque ordinis institutor.

Argu

Argumentum capitis XVII.

Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decem tribubus cum Damasco fœderatis, ob earum obliuionem, & in deum incredibilem impietatem. Postremò Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderunt, æqualémque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

ONus Damasci. Ecce Damascus desinet esse A ciuitas, & erit sicut aceruus lapidum in ruina. Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & regnum à Damasco: & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit dominus exercituum.

EXPLANATIO.

Onus Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas.) Damascus ciuitas est Syriæ, &, vt ex capite septimo huius prophetæ constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus contra Iudam auxilium ferre, vt diuinæ literæ in libris Regum & Paralipomenon contestantur. Fuit hæc vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub Ptolemæo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertendam esse hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodum in ruina ædificiorum esse solet, vt pristinæ dignitatis ciuitatis illius, quę vna inter omnes eminebat, erátque opibus & potentia florentissima, solùm vestigia in ruinarum magnitudine demonstrarentur. Supr.7. 4.Reg.16. 2.Para.28.

Derelictæ ciuitatis Aroer gregibus erunt.) Tanta erit vastitas, vt vbi nunc ciuitates sunt sitæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescent ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit solitudo, vt ne insidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit diuus Hieronymus in libro de locis hebraicis, est oppidũ Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quædam regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim.) Euersis Damascenis cessabit præsidium, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique reges Israelis fuerunt de tribu Ephraim.

Et regnum à Damasco.) Subaudi cessabit. Quasi dicat: Amittetur regnum Syrię, cuius Damascus est caput.

Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt.) Sensus est: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miseram captiuitatem adductæ, & omnis earum gloria versa est in ignominiam, sic Syri illi qui superstites euaserint nulla erunt gloria celebrati, sed in tenebris & caligine iacebunt. Fortasse ipsas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiam & dedecus incurrerant. Cùm enim in deum non respexissent, nulláque præsidia in ope cœlesti diuinæ'que virtutis imitatione, sed in humanis rebus collocassent, amiserunt

ſerunt regnum, & pulſæ patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominiosè relegatæ. His comparat Damaſcenos, quibus prædicit omnes ſuas diuitias eſſe amittendas, omnémque ſuam gloriam obſcurandam. Nos verò eam gloriam, eáſque opes comparare ſtudeamus, quas nec caſus poſſit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Eſt hoc loco aduertendum, fuiſſe Damaſcum euerſam non ſolùm propter eius ſuperbiam, ſed etiam quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri dei cultorem auxilium tulerat. Eos euertit deus qui impiorum contra pios cauſam ſuſcipiunt, qui iniuſtis hominibus fauent aduerſus iuſtos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occaſionem.

Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarceſcent. Et erit ſicut congregans in meſſe quod reſtiterit, & brachium eius ſpicas leget, & erit ſicut quærens ſpicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo ſicut racemus, & ſicut excuſſio oleæ duarum vel trium oliuarum in ſummitate rami, ſiue quatuor aut quinque in cacuminibus eius, fructus eius. dicit dominus deus Iſrael. In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum, & oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient, & non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius: & quæ operati ſunt digiti eius non reſpicient lucos & delubra. B

Et erit in die illa.) Senſus eſt: Capta Damaſco & funditus euerſa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decem tribus cum erant in diſcrimen adductæ, & in periculis & calamitatibus verſatæ, ad Damaſcenos confugere, ab eíſque auxilium implorare, ſed illis euerſis obſcurabitur gloria decem tribuum, quæ hîc per Iacob ſignificantur, eorúmque fortitudo debilitabitur & langueſcet. Capi pinguedinem pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebræo in caput decimum. Vel in die illa, hoc eſt, in euerſione & vaſtitate Samariæ. Prædixerat euerſionem Damaſci, nunc Samariæ vaſtitatem prædicit.

Et erit ſicut congregans in meſſe.) Id eſt. Tam pauci remanebunt in Samaria poſt eius euerſionem, vt comparentur paucis ſpicis remanentibus poſt ſegetem meſſam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quæ diligentiam excutientium & colligentium in paucis arboribus euaſerint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleam pro arbore, poſteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrumque ſignificat fructum & arborem. Hebræi hoc diſtinguunt. Meſſores ſunt Aſſyrij, qui ſpicas hoc eſt, Iſraelitas ad Aſſyriam adduxerunt. Spicæ remanentes ſunt Hebręi illi, qui euaſerunt: ille, qui has paucas
2.Par.30. & 31. ſpicas collegit, eſt rex Ezechias, vt in libro ſecundo Paralipomenon capite trigeſimo & trigeſimoprimo literæ diuinæ teſtantur.

In die illa inclinabitur homo ad factorem ſuum.) Hoc eſt, Vaſtatis decem tribubus & in Aſſyriam adductis nonnulli Iſraelitæ eorum, qui euaſerint, ad deum conuertentur, & repudiata ſuperſtitione venient ad templum Hieroſolymæ, verúmque dei cultum amplectentur. Lege librum ſecundum Para-
2.Par.30. lipomenon vbi hanc inuenies hiſtoriam. Aſpicis hîc calamitatis & afflictionis commodum. Iſraelitę, cùm rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus vterentur,

rentur, erant à deo auerſi: cùm verò in acerbas ærumnas inciderent, ad deum conuerſi ſunt.

Oculi eius ad ſanctum Iſrael reſpicient.) Sanctus Iſraelis eſt dei periphraſis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Iſraelem ſanctificauit, & ſuam erga Iſraelem ſanctitatem oſtendit. Eſt igitur ſenſus: Oculi peccatorum humi defixi ad deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram ſolum intueri, & tunc duntaxat deum reſpicere, quando peccata relinquunt. quod fieri non poteſt niſi deus eos oculis ſuæ miſericordię intueatur. Vt enim in ſpeculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, non poteſt eos à terra *ſimile* ſurſum erigere, vt in eam faciem, cuius eſt imago, intendat, niſi facies quæ eſt illius exemplar, oculos ſuos prius in illam iniecerit, ſic peccatoris ſpiritus, qui iuxta vocem pſalmiſticam oculos ſuos ſtatuit declinare in terram, non poteſt *Pſal. 61.* oculos ſuos, nempe intellectum & voluntatem, in illam dei faciem, cuius imago ipſe eſt, intendere, niſi deus oculis ſuæ miſericordiæ illum prius reſpiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatum ſuum agnoſcat, & affectum inflammans, vt ſcelera deteſtetur. Ex quo colligitur neminem poſſe ad Chriſtum conuerti, niſi eum cœleſtis pater reſpiciat. Vnde Chriſtus apud Ioannem, *Ioann. 6.* Nemo, inquit, venit ad me, niſi pater meus traxerit eum. & alibi, Sine me nihil poteſtis facere. Hoc intelligens ſponſa dicebat in Canticis: Trahe me poſt *Ioan. 15.* te. & Dauid: Deduc me domine in via tua. Et Ezechiel: Ingreſſus eſt in me *Cant. 1.* ſpiritus, poſtquam locutus eſt mihi, & ſtatuit me ſupra pedes meos. Et Ieremias: Conuerte nos domine, & conuertemur. Et Oſeas: Perditio tua Iſrael, *Pſal. 85.* *Ezech. 2.* *Thren. 5.* tantum modò in me auxilium tuum. Vnde apoſtolus, Gratia dei, inquit, ſum id *Oſee 12.* quod ſum. Quî enim fieri poteſt vt aliquis poſſit eſſe ſapiens ſine ſapientia, iuſtus *2.Cor.15.* ſine iuſtitia, ſanctus ſine ſanctificatione, redemptus ſine redemptione? Chriſtus *1.Corin.1.* enim, vt verbis vtar apoſtoli, factus eſt pro nobis ſapientia, & iuſtitia, & ſanctificatio, & redemptio. Reſpexit igitur deus Iſraelitas illos, qui euerſa Samaria euaſerunt, & ſtatim conuerſi ſunt, & ſanctum Iſraelis reſpexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in pſalmo: Leuaui oculos meos in *Pſal. 120.* montes, vnde veniet auxilium mihi. quorum montium nomine ſignificantur *Pſal. 124.* cœli, de quibus dicitur in alio pſalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Nos verò ad deum mentis oculos leuemus, vt eum poſteà in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, ſicut C
aratra, & ſegetes, quæ derelictæ ſunt à facie filiorum Iſrael, &
eris deſerta. Quia oblita es dei ſaluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen alienum ſeminabis. In die plantationis tuæ
labruſca, & manè ſemen tuum florebit. ablata eſt meſſis in die
hæreditatis, & dolebit grauiter. Væ multitudo populorum mul- D
torum, vt multitudo maris ſonantis, & tumultus turbarum ſicut
ſonitus aquarum multarum. Sonabunt populi ſicut ſonitus aquarum inundantium, & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur ſicut puluis montium à facie venti, & ſicut turbo coram tempeſtate. In tempore veſpere & ecce turbatio: in matutino & non ſubſiſtet. Hæc eſt pars eorum qui vaſtauerunt nos, & ſors diripientium nos.

In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ ſicut aratra, &c.) Quando filij Iſraelis venientes ex Ægypto ingreſſi ſunt terram promiſſionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculſæ aratra & aceruos fruguni in agris dimittebant, ſalutem pedibus quærentes. Habes hanc hiſtoriam Ioſue capite ſexto & ſeptimo. Ioſue.6. & 7. Ait ergo propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Aſſyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc eſt fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & ſegetes in ingreſſu filiorum Iſraelis. Quod intelligentes Ixx. verterunt: Erunt ciuitates tuæ derelictæ, ſicut dereliquerunt Amorrhæi & Æuæi à facie filiorum Iſrael.

Quia oblita es dei ſaluatoris tui.) Aſpice ingratitudinis fructum. Aufert deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

Propterea plantabis plantationem infidelem.) Tu ô Samaria ô populę Iſraelitice plantabis vites, quæ etiam ſi bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent, & germen alienum ſeminabis. hoc eſt, ea ſeminabis quæ non colliges: tu ſeminabis, & Aſſyrij colligent ſegetem tuam. In die, qua plantaueris, erit labruſca. hoc eſt, plantabis vites, quarum fructus erit tibi acerbus. Manè ſemen tuum florebit. videbis manè ſegetes florentes, ſed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hoſtibus tuis in die hæreditatis: Id eſt eo tempore quo fructus erant in horreo recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc eſt, quod inquit: & dolebit grauiter, nimirum qui ſeminauerit. Nonnulli codices habent: Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum ſeminabis. Quæ verba hunc habent ſenſum. Plantabis vites optimas, & germen alienum, hoc eſt, vites exquiſitas allatas ex regionibus alienis longéque diſtantibus, ſed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Poteſt ſenſus eſſe: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœliciſſimum ſtatum, ſed poſtea tamen miſerè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi ſuccedentibus, tamen auferetur à te meſſis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in ſumma calamitate tandem verſaberis. Poteris hæc ita intelligere, Quaſi deus dicat: Tu ô Synagoga fuiſti à domino pulcherrimè plantata, ſed tu plantaſti plantationem infidelem, & filios ſceleratos, qui cùm germen meum, filiſque mei eſſe deberent, me dereliquerunt, & facti ſunt germen alienum, & filij inobedientes & flagitioſi. Hoc eſt ſemen illud, hi ſunt illi filij, quorum ingratitudinem & ſcelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, ſemini nequam, filiis ſceleratis, dereliquerunt dominum, blaſphemauerunt ſanctum Iſraelis, abalienati ſunt retrorſum. Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc eſt, filios alienos, & in Chriſtum non credentes, de quibus dicitur in pſalmo: Filij alieni mentiti ſunt mihi, filij alieni inueterati ſunt, & claudicauerunt à ſemitis ſuis. Filij appellantur Hebræi, ſed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim ſunt Chriſto, quoniam quem venturum ſpectabant, & ſummo ſtudio ac ardentiſſimo deſiderio ſe illum amplexuros oſtendebant, eum ipſum poſteaquam venit, acerbiſſimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribúſque grauiſſimis circunfoſſum vita priuarunt. Iure igitur optimo Chriſtus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij ſui ſed potius diaboli appellandi ſunt. Ideò apud Ioannem eos alloquens, Vos, inquit, ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis perficere. Hoc idem querebatur Chriſtus, hæc verba apud Eſaiam emittens: Filios enutriui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me. Hi filij ſe animi præſtantia & amplitudine nudauerunt, ſuámque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis ſe vndique implicarunt. Ex eo effectum eſt, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuoſiſſimas inciderent, in quibus adhuc verſantur: quoniam nulla eſt in mundo natio Iudæis abiectior

Supr.1. Pſal.17. Ioan.8. Supr.1.

& calamitoſior. Illud eſt hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegiſſe dolorem, quoniam in mundi voluptate ſeminauerunt. Qui enim ſeruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio ſeminent, metunt tamen in dolore: at qui ſeruiunt Chriſto, etſi ſeminent in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Chriſti fide, pro vera religione & charitate, miſeram hanc, fluxámque vitam in ſummum diſcrimen adducunt, eam, quæ eſt beata, & immortalis, ſine dubio conſequuntur, vbi ſummis atq; ſempiternis gaudiis oblectantur, iuxta id quod dicitur in pſalmo: Qui ſeminant in lachrymis, in exultatione metent. Pſal.125.

Væ multitudo populorum multorum.) Calamitatem Aſſyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damaſcenos & Iſraelitas eſſe ab Aſſyriis euertendos, nunc de ipſorum Aſſyriorum euerſione vaticinatur. Aſpice mundi varietatem & inconſtantiam. Senſus eſt: Væ vniuerſis gentibus, quæ venturæ ſunt cum Sennacheribo Aſſyriorum rege ad oppugnandam Hieroſolymam, quæ præ multitudine, ſtrepitu, & clamore poſſunt magno ac ſonanti mari comparari.

Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur ſicut puluis montium, &c.) Senſus eſt: Deus coercebit Sennacheribum regem Aſſyriæ, qui ſe in fugam coniiciet occiſo exercitu ſuo, & veluti puluis flante atque raptante vento diſpergetur, & erit veluti turbo coram tempeſtate, vel ſicut ſtipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in loco ſignificat coercere & compeſcere, quemadmodum pſalmo centeſimo quinto: Increpuit mare Rubrum, & exiecatum eſt. & apud Lucam capite octauo: Increpauit ventum, & tempeſtatem aquæ, & ceſſauit, & facta eſt tranquillitas. Vt autem aperte videas quid ſit eſſe Sennacheribum à domino increpatum, lege caput decimumnonum libri quarti Regum, vbi deus explicans quid ſit increpare Sennacheribum, ita inquit: Ponam circulum in naribus tuis, & camum in labiis tuis, & reducam te in viam per quam veniſti. Quę verba inuenies etiam apud Eſaiam capite trigeſimo ſeptimo. Illud eſt hoc in loco conſiderandũ, comparari ſuperbiſſimum regem pulueri à vento agitato, id quod etiam ſuperiore capite videre poteris. Tales enim ſunt peccatores, quemadmodũ dicitur in pſalmo: Non ſic impij non ſic, ſed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terrę. Puluis aſcendit ſurſum, ſed fauore venti, ſic impius ad dignitates aliquando euehitur, ſed per medium vanitatis. Puluis eſt terra in aere, ſic peccator terra eſt elata in vano aëre conſtituta. Puluis aſcendens obcæcat oculos, ſic impius lædit iuſtos. Puluis coinquinat, ſic nefarius homo ſermonibus ſuis impuris, moribúſque deprauatis alios contaminat, illíſque tetram maculam atque labem inurit.

Pſal.105. Luc.8. 4.Reg.19. Infr.37. Pſal.1. *ſimile*

In tempore veſpere, & ecce turbatio, in matutino, & non ſubſiſtit.) Senſus eſt. Veſperi erit Hieroſolymæ turbatio, & timor propter obſidionem & oppugnationem ciuitatis ab Aſſyriis: manè verò ſequentis diei non ſubſiſtit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit conſumptus, ab angelo dei occiſus. Habes hanc hiſtoriam quarto libro Regum capite decimonono. 4.Reg.19.

Hæc eſt pars eorum, qui vaſtauerunt nos.) Hoc quidem eſt quod veluti pro ſorte & hæreditatis portione eueniet Aſſyriis nos ad vaſtitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac ſi diceret: ita percutiuntur qui bellum inferunt quieſcentibus, qui in populum dei perniciem machinantur.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XVII.

In die illa inclinabitur homo ad factorem ſum.) In hebræo pro inclinabitur eſt יִשַּׁעְיָה à verbo שַׁעְיָה xaah, quod ſignificat inclinare, aſpicere, ſperare, fidere, timere,

inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti: In tempore illo aspiciet homo ad creatorem suum, vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorem suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. R. Abraham exponit sperabit aut fidet. R. Selomoh, respiciet: Thargum, innitetur. Alij aliter
Gen.4. explanant. Quarto capite Geneseos accipitur pro respicere: Respexit dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius, non respexit.
Psal.118. Vbi poterat verti: Delectatus est deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiusque muneribus non fuit delectatus. In psalmo centesimo decimooctauo, vbi versio nostra habet: Nam & testimonia tua, meditatio mea est, potest verti: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt. vel, vt habet versio diui Hieronymi, sed & testimonia tua voluntas mea. Et in eodem psalmo, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, pro meditatione vertit diuus Hieronymus delectationem. & pro in iustificationibus tuis meditabor, vertit, in iustitiis tuis delectabor. Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dicit posse etiam verti, Præcepta tua narrabo. Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagninus vertit: In die illa aspiciet homo ad factorem suum. Nonnulli ex Iudæorũ Rabbinis exponunt verbum hoc יִשְׁעָה iixeh pro יִפְנֶה iiphneh, quod significat conuertere: quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad deum conuertat.

Plantabis plantationem infidelem.) Pro infideli est in hebraico נַעֲמָנִים naamanim. Quidam putant esse nomen substantiuum in plurali, & vertunt hoc modo: Plantabis plantationem pulchritudinum. Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt: Plantabis plantationem pulchrarum, nempe plantarum. Est enim nomen hoc tóar à verbo נָעַם naam, quod significat pulchrum fieri, pulchrum
2.Reg.1. esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet: Frater mi Ionatha decore nimis, poterat verti: Dulcis fuisti nimis,
Ruth.1. vel, Placuisti mihi nimis. Et capite primo Ruth, vbi nos habemus: Ne vocetis me Noëmi, id est pulchram, potest verti: Ne vocetis me dulcem. Quia sequitur: Sed vocate me mara, id est amaram. In hoc autem nostro loco pro נַעֲמָנִים naamanim vertit diuus Hieronymus, fidelem. Vnde nonnulli correcti codices habẽt ad marginem, fidelem, quanuis in textu habeant, infidelem. Existimo hoc fuisse à Septuagintá interpretibus desumptum: ita enim habent: Plantabis plantationem infidelem, magis sensum quàm nominis significationem sequentes. Quod quem habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt pulchrã, Symmachus bonam, Pagninus pulchras. Ego, vt meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, existimo posse rectè verti: Plantabis plãtas dulces, quia sequitur: In die plantationis tuæ labrusca. Vt sit sensus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras. Labruscæ sunt vuæ amaræ, erraticæ, & agrestes in labris, hoc est sepibus marginibusque nascentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.

Rapietur sicut puluis montium à facie venti.) Pro sicut puluis est in hebræo כְּמֹץ cemots. Nomen hoc non solum puluerem, sed glumam etiam & quisquilias significat. Ideò poterat verti: Rapietur sicut gluma, & ita transtulit Pagninus. Est autem gluma folliculus grani frumentarij, habens aristam quandam. Hæ autem aristæ sunt tela & aculei spicæ: Nam fruges structa ordine spicæ contra auium minorum morsus, vt Ciceronis in Senectute vtar verbis, munitur vallo aristarũ. Hoc nomen
Ose.13. מֹץ mots, quod hîc ponitur, inuenies apud Oseam capite 13. vbi nostra versio
Psal.1. puluerem habet, dicens: Sicut puluis turbine raptus ex area. Et in primo psalmo. Non sic impij, non sic, sed tanquam puluis quem proiicit ventus. In quibus locis
Psal.15. poterit pro puluere gluma verti: quemadmodum in alio psalmo: Fiant tanquam puluis ante faciem venti. Aspicis igitur maleuolos impiósque homines aristis minu

minutissimísque paleis comparari. Vnde sanctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæum capite tertio de Deo verba faciens: Permundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum; paleas autem comburet igni inextinguibili. Per triticum iusti significantur, per paleas verò glumas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodum aristæ, triticique tegumenta granum opprimunt, & vndique constringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndique affligit. Sed vt quò arctius aristæ granum cingunt & comprimũt, eò maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic quantò acerbiores calamitates infert viris virtute insignibus, sapientiáque præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad importunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas munitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento. Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse præsciisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligendo, esse in eos vtilitatem collaturos. Nihil est enim ad laudem illustrius, quàm calamitas ipsa: hæc nanque solet virorum iustorum nomen ad immortalem memoriam propagare. Atque ita, vt diuus ait Augustinus libro vndecimo de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestauit. Est autem antitheton contrapositum. Ita appellatur figura ea, qua contraria contrariis opponuntur, vt apud Ouidium: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiæ dulcedinem & suauitatem in suo Oeconomico inter opes & diuitias cõnumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos esse nobis adiumento, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librum edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare. *Matth.3.* *similitudo*

Argumentum capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates exitium Damasco, quod decẽ tribus relicto vero Deo, spreto cœlesti præsidio, in illa omnẽ suam spem & fiduciam collocauerint. Nunc minatur Aegyptiis eorum vastitatem, quod duæ tribus illis fiderent, ad eósque summo Deo contempto confugerent, diuinúmque auxilium non implorauerint. Quemadmodũ enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israelitis, ita Aegyptij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio spem omnem figentes grauissimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi obtemperemus. Vt enim est cæli proprium moueri in orbem, & terræ in ima sede veluti mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorum procella iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiúsque præsidium vehemẽter implorare. Prædicta igitur in hoc capite Aegyptiorũ euersione, vaticinatur de illorũ Iudæorũ conuersione, qui relicta synagoga ad ecclesiã conuenerunt.

CAPVT XVIII.

VÆ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Æthiopiæ, quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite angeli veloces ad gentem conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilem, post quem non est alius: ad gentem spectan-

tem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius: ad
B *montem nominis domini exercituum, montem Sion. Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit ſignum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit dominus ad me: Ego quieſcam & conſyderabo in loco meo, ſicut meridiana lux clara eſt, & ſicut nubes roris in die meſſis.*

EXPLANATIO.

Væ terræ cymbalo alarum.) Hoc eſt, Væ Ægypto habenti alas, hoc eſt, exercitus, inſtar cymbali ſonantes. Eſt igitur terra cymbalum alarum periphraſis Ægypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim prẹter alias ſignificationes ſignificat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra ſiniſtráq; tanquam alæ in auium corporibus locantur. Poſſumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poëtæ, Velorum pandimus alas: & tunc erit ſenſus, Veſtram perniciem annuncio ô Ægyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum ſonant. Quidam per cymbalum alarum intelligunt ſonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altiſſimis montibus, tanto impetu, vt ea gens quæ illum locum accolit, vt Cicero in ſexto libro de republica ſcriptum reliquit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi careat. Et Herodotus libro ſecundo ait, Ægyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verùm hæc videtur longè petita periphraſis. Prima videtur melior, nam etiam capite octauo hic idem propheta alas poſuit pro copiis & exercitibus Aſſyriorum, vt ibi annotauimus locum illum explanãtes. Et erit extenſio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.

Quæ eſt trans flumina Æthiopiæ.) Id eſt, trans riuos Nihi. fluuius enim Nilus de Æthiopia in Ægyptum fluit, vt aſſerit Solinus capite quadrageſimoquinto, & Plinius capite nono, Diodorus verò Siculus libro primo de ortu Nili ſic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Æthiopiæ finibus. Et paulò poſt. Eius decurſus ab Æthiopiæ montibus. Hoc videmus in orbis deſcriptione quæ mappa mundi appellatur. Et noſtri Luſitani, qui totum ferè orbem peragrarunt, narrant ſe in Æthiopia Nili ortum inueniſſe.

Quæ mittit in mare legatos.) Quæ nempe terra Ægypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Ægypti, mittit per mare nuntios duabus tribubus in vaſis papyri, hoc eſt, in cimbis quę ex papyro fiebant. Scribit Plinius libro tertio decimo capite primo nauigia conſtrui ex papyro. Eſt papyrus arbor quædam in Ægypti paluſtribus locis naſcens, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem faſtigiata, ex qua arbore fiebant chartæ quædam, in quibus veteres ſcribere ſolebant. Vnde id, in quo modò ſcribimus, papyrus appellatur. Et ob eam cauſam fortaſſe per vaſa papyri intelligit epiſtolas, quas populus Ægypti mittebat ad Iudęos, quibus illis ſuum pollicebantur auxilium. quem ſenſum reddiderunt lxx. quorum verſio ſic habet: Qui mittit in mari obſides, & epiſtolas biblinas, ſuper aquam. Nomine maris poſſumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarum congregationem mare appellant. Priori expoſitioni, vt per vaſa papyri naues intelligantur, fauet verſio Pagnini ſic habens: Et in naui iuncea ſuper faciem aquarum.

Ite angeli veloces.) Ægypti verba ſunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Eſt igitur ſenſus: Ite velociter vos nuntij ad Iudæorum gentem afflictam, & Aſſyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam

dam terribilem, qui dei vtebatur imperio, qui cum nullus alius fuit vnquam comparandus, ad gentem quæ ſolebat dei ſpectare præſidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc eſt, Aſſyrij vaſtauerunt. Capite etiam octauo regem Aſſyriæ, eiúſque exercitum aquis fluminis comparauit: ita enim ait: Ecce dominus adducet ſuper eos aquas fluminis fortes & multas: regem Aſſyriorum, & omnem gloriam eius. Vbi noſtra editio habet: Ad gentem ſpectantem & conculcatam, habent nonnulli codices ad marginem, ſpectantem, vt legatur: Ad gentem ſpectantem ſpectantem & conculcatum. Quæ verba poſſunt hunc habere ſenſum: Ite ad gentem quæ noſtrum auxilium auidè ſpectat, quoniam ab Aſſyriis oppugnatur. *Supra 8.*

Ad montem nominis domini exercituum montem Sion.) Totum hoc non eſt in hebraicis exemplaribus, neque in Græcis, nec in verſione diui Hieronymi. Et in bibliis correctis eſt notatum obelo.

Omnes habitatores orbis.) Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirũ Ægyptum. Signum appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Senſus eſt: Cùm Aſſyrij vexillum erexerint, & Ægypto bellum intulerint, & bellica tuba ſonuerit, & milites ad prælium incitauerit, tunc videbitis & audietis, & apertè cognoſcetis, quid dominus aduerſus Ægyptum cogitauerit.

Ego quieſcam.) Irruentibus Aſſyriis in Ægyptios, ego, ait dominus, quieſcam, nullum auxilium feram Ægyptiis, ſed in loco meo, hoc eſt, in cœlo prælium conſiderabo, & ero veluti lux meridiana, nubéſque rorida in die meſſis. Hoc eſt, ero placidus & quietus nullam opem Ægyptiis ferens.

Ante meſſem enim totus efflorуit, & immatura perfectio ger- C
minabit, & præcidentur ramuſculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abſcindentur & excutientur. Et relinquentur ſimul auibus montium & beſtiis terræ: & æſtate perpetua erunt ſuper eum D
volucres, & omnes beſtiæ terræ ſuper illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus domino exercituum à populo diuulſo & dilacerato: à populo terribili, poſt quem non fuit alius, à gente expectante expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis domini exercituum montem Sion.

Ante meſſem.) Senſus eſt: Quemadmodum ſegetes erumpentes ante maturitatem citò pereunt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, ſic Ægyptij populi euertentur, & quaſi rami inutiles reſecabuntur. Et Ægyptij qui poſt Ægypti vaſtitatem remanſerint, etiam occidentur. Ideò comparat Ægyptios ſegetibus ante tempus erumpentibus, ſed poſteà præciſis, vt oſtendat eos in medio rerum ſucceſſu, in ſtatu fœlici conſtitutos, eſſe gladiis Aſſyriorum occidendos, & finem non eſſe fauſto principio reſponſurum.

Et relinquentur auibus montium, & beſtiis terræ.) Per ramos exciſos intelligit Ægyptios interfectos, quos dicit eſſe in campo relinquendos, vt eſſent auium & beſtiarum cibus.

Et æſtate perpetua erunt ſuper eum volucres.) Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Ægyptiis euaderet, qui cadauera ſepeliret. Aut per auium & beſtiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Ægyptiis bellum & exitium intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & beluis comparauit. Lege caput vigeſimumnonum Ezechielis, vbi hanc eandem vaticinationem literis mandauit. Ezech. 29.

In tempore illo deferetur munus domino exercituum.) Euerſa Ægypto reuertentur

ad

ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spem in deo vero collocabunt, eum inuocabunt, cuius solum auxilium firmissimum credent, & ad montem Sionem, ad dei templum adibunt, munera deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi se esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum dei præsidium confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominem conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad deum quærendum, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si deus afflictum animum *simile* incendat igne cœlestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informique ferro nullum elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificium, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrum ipsum ignitū sit: nam secus erit id quod dicitur in prouerbio, ferrum frigidum contundere, & operam perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquam poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hanc Iudæorum ad deum conuersionem fuisse sub Ezechia. alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse, quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus. Victo per Christum mundo, qui nomine Ægypti intelligitur, euersa idololatria vanáque superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & apostolorum doctrina, veram fidem recipient, in Christum credent, eíque in loco nominis domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in ecclesia catholica, munera offerent, vbi di- *Psal. 50.* uinum præsidium implorabunt. Hæc sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in psalmo: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prædito, quæ sunt deo acceptissima, quę ipse præuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hîc Esaias populum diuulsum, dilaceratum, sperantem humanum auxilium, & direptum, quoniam erant à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiam, qui quamuis habeant fidem, sunt tamen omnibus flagitiis contaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua *Iob. 2.* est, vt ait diuus Iacobus in epistola sua, quoniam est sine operibus, nec est charita- *simile.* te formata. Vt enim qui loca deserta, sed à latronibus habitata, noctu penetrant, non valent hostiles insidias effugere, sic qui per huius mundi deserta nocte suorum scelerum sine lumine diuinæ gratiæ iter faciunt, non possunt quandiu à deo sunt seuocati, bonorum direptionem, malorúmque omnium impetum declina- *Luc. 10.* re. Talis fuit ille, qui, vt est apud Lucam capite decimo, descendens à Hierosolyma in Iericho incidit in latrones, qui eum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersorium, hoc est, in ecclesiam catholicam adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securum, potest enim descendere in Iericho, & qui descendit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, non adhibeat suis sceleribus desperationem, potest enim Hierosolymam ascendere. Id fuit nobis in illa scala demonstratum, quam vidit in somnis Iacob stantem super terram, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant an- *Gen. 28.* geli, & descendebant. Qui in imo iacent, possunt ascendere: qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erant virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatem colentes: at irruentes, in eos diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamentis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarunt. Sed aduenientе Christo deo nostro multi receperunt fidem, & fuerunt æternam beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates dicens, esse illos in monte Sione deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Anno

Annotationes ex hebræo in CAPVT XVIII.

Væ terræ cymbalo alarum.) Pro cymbalo alarum est in hebraico צִלְצַל כְּנָפָיִם tsiltsal cenaphaiim. Prima dictio est à verbo צָלַל tsalal, quod præter alia significat tinnire, vt quarto libro Regum capite vigesimoprimo: Vt quicunque audierit, tinniant ambæ aures eius. Vnde tsilitsalim cymbala significat, vt in psalmo centesimoquinquagesimo: Laudate eum in cymbalis bene sonantibus. Et *4. Reg. 22.* *Psal. 150.* hanc significationem secutus est noster interpres. Sed quoniam verbum hoc tsalal significat etiam adumbrare, vertit Pagninus: Væ terræ vmbræ alarum. Potest verti: Væ terræ alis vmbranti. Quidam Hebræus ita exponit: Væ terræ vmbram vniuerso orbi ob alarum suarum magnitudinem multitudinémque facienti. Quibus verbis vult translatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Ægypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiúsque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbræ alarum vela nauium intelligit: quam opinionem nos in explanatione attigimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus è terra longinqua, & vela sua extendunt, vt aquila volans alis suis. Hanc interpretationem secuti Septuaginta ita transtulerunt: Væ terræ nauium alarum. Quam etiam Aquila fortasse secutus, pro cymbalo vmbram posuit. Et quamuis hæc interpretatio sit satis conueniens, magnísque authoribus confirmata: ego tamen existimo per vmbram alarum intelligi præsidium, vt sit sensus: Væ tibi Aegypte, quæ aliis auxilium promittis, atque in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris. Hic sensus conuenit argumento capitis, multísque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præsidio accipitur. In psalmo sextodeci- *Psal. 16.* mo: Sub vmbra alarum tuarum protege me, quis non videt alarum vmbram pro præsidio poni? Eodem modo accipitur psalmo quinquagesimo sexto, cuius *Psal. 56.* hæc sunt verba: In vmbra alarum tuarum protege me, donec transeat iniquitas. Hoc est, Præbe mihi domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur. Vel capitur iniquitas pro tempore *Infr. 16.* afflictionis. Et apud hunc nostrum prophetam capite sextodecimo, altíisque in locis vmbram pro auxilio & defensione inuenies. In psalmo nonagesimo, vbi *Psal 90.* communis editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur, habet versio diui Hieronymi ex hebræo: In vmbra omnipotentis commorabitur. Et non solùm vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur, vt capite secundo Ruth, & sæpe in diuinis literis. Cùm igitur dictio hæc *Ruth. 2.* צִלְצַל tsiltsal vmbram significet, & vmbra alarum hebraismus sit, & auxilium protectionémque significet, apertè existimo esse concluſum, veram rectámque esse hanc nostram interpretationem, miniméque contemnendam, quanquam alias etiam libenter amplector.

Ad gentem expectantem.) In hebraico est: Ad gentem קַו־קַו kau-kau, id est expectantem expectantem. Pro quo poteris vertere, auidè expectantem. Sed quoniam hæc dictio קַו significat etiam lineam, vertit Pagninus, Ad gentem lineatim. Et in suo thesauro exponit gentem lineatim operantem, sumpta translatione à cœmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illum iterum extendunt, vt faciant ordinem alterum, & posteà alium, donec parietem perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, siue lineatim dicitur efficere. Et quoniam in textu est: Ad gentem expectantem & conculcatam, potest verti: Ad gentem paulatim conculcatam. Et quia nomen hoc קַו kau, quod hîc ponitur, significat etiam regulam, normam, directorium, & perpendiculum, potest verti: Ad gentem rectè, siue iustè, siue meritò, conculcatam. In psalmo decimooctauo, vbi nos habemus

Psal.18. bemus, In omnem terram exiuit sonus eorum: pro sonu est in hebraico hoc nostrum nomen kau. Quapropter potest rectè conuerti ex hebræo: In omnem terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directorium, vel perpendiculum, vel edificatio, vel architectonia eorum. Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, apostolorum prædicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo apostolo in epistola ad Romanos constat, esse locum illum Dauidis de apostolorum prædicatione intelligendum. Nitatur Christianus concionator, qui Christi apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, vitæq; Christianæ perpendiculum, atque ædificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cùm eius vita verbis respondebit. Et vt regula, vt rem dirigat, recta esse debet, sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti decet, vt sit virtutis re-

Rom.10.

similitudo. ctitudine conspicuus.

Argumentum capitis XIX.

Solent diuini vates, cùm mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedente Aegypti euersionem verbis inusitatis, obscuris, propéque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Aegyptios ab Assyriis ad ferrum & flammam vocandos, penitúsque euertendos. Sed eos posteà vaticinatur esse ad veram religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac vna medicina sanare, afflictis & ægrotis mederi, eósque ad veritatem adducere, vt iam non irent ad mare Rubrum obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

CAPVT XIX.

ONVS Ægypti. Ecce dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Ægyptum. Et commouebuntur simulachra Ægypti à facie eius, & cor Ægypti tabescet in medio eius. Et concurrere faciam Ægyptios aduersus Ægyptios: & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum, ciuitas aduersus ciuitatem, regnum aduersus regnum. Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus eius, & consilium eius præcipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos, & pythones, & ariolos. Et tradam Aegyptum in manu dominorũ crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait dominus exercituum. Et arescet aqua de mari, & fluuius desolabitur, atque siccabitur. Et deficient flumina: & attenuabuntur, & siccabuntur riui aggerum.

EXPLANATIO.

Onus Ægypti.) Hoc est, Sequitur vaticinium venturæ calamitatis Ægyptiorum. Est explanatio eius quod dixerat in principio capitis præcedentis: Væ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopiæ. Hanc Aegyptiorum cladem & afflictionem scribit Ieremias capite quadragesimosexto, & Ezechiel cap. 30.

Ierem.46. Ezec.30.

Ecce dominus ascendet super nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.) Euersa & vastata Samaria, & decem tribubus in miseram captiuitatem adductis, conspirauerunt Aegyptij & Aethiopes contra Assyrios. Sed pernicies, quam aliis moliebantur, in suum caput redundauit. Nam Assyrij mouerunt exercitũ aduersus hostes, eósq; bellum crudelissimum intulerunt, & Aegyptũ penitus vastarunt. Hunc Assyriorum exercitum appellat propheta nubem leuem. Nubem appellat, vt ostendat horribilem tempestatem, & vastationem, quam impendentem videbat Aegyptiis. Quemadmodum enim ex nube oritur aliquando turbulenta ac repentina procella, sic ex Assyriorum exercitu prouentura erat subita & luctuosa pernicies. Et hoc fortasse voluit significare Ezechiel capite trigesimo, vbi tempus huius excidij Aegyptiorum diem nubis appellat. Leuem vocat, vt significet Assyriorum velocitatem & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, támq; vehementi & concitato impetu ad bellum mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Est igitur sensus: Ecce dominus inspirabit Assyriis, vt Aegyptiis bellum inferant, & ascendens ipse super exercitum Assyriorum, ingredietur Aegyptum, vt eam vastet, & repentino prælio euertat. Erunt Assyrij instrumentum, quo deus ad exitium Aegyptiorum, ob eorum flagitia vtetur. Chrysostomus in Matthæum capite secundo explanans hæc verba: Ecce angelus domini apparuit in somniis Ioseph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum: de illo receſſu & ingressu Christi in Aegyptum hanc Esaiæ vaticinationem intelligit. Et per nubem leuem Christi corpus sacratissimum sine vllo peccatorum pondere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed existimo germanum huius loci sensum esse eum, quẽ modò de Assyriorũ exercitu explanaui.

simile.

Ezech.30.

Matth.2.

Et mouebuntur simulachra Aegypti.) Id est, Deiicient Assyrij idola Aegyptiorum de locis & altaribus suis, & ea conculcabunt. Acsi dicat: Non solùm idola non eripient cultores suos, sed nec seipsa poterunt seruare. Vide quibus in rebus stulti spem suam figebant. Ezechiel capite trigesimo hoc iis verbis scribit. Hæc dicit dominus deus: Disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis. Est autem Memphis ciuitas magna Aegypti. Possumus hoc in spirituali sensu ita intelligere: Ingresso filio dei in Aegyptum, hoc est, in mundum, in nube leui, hoc est, in vtero sacratissimo purissimæ virginis, nullo virili semine grauato, cecidérunt idola, contremuerunt dæmones, Christi præsentiã ferre non valentes. Commoti sunt à facie eius, hoc est, coram eo. Phrasis est in diuinis literis frequens. Fuit Aegyptus victa: hoc est mundi idololatria & impietas ablata.

Ezech.30.

Cor Aegypti tabescet in medio eius.) Subaudi metu Assyriorum. Per cor intellige regem, qui cor populi debet esse, in medio omnium, à quo omnes veluti membra à corde vitam quodammodo accipiant. Vel per cor intellige præsulem aut sacerdotem. Nam vt cor primò recipit vitam ab anima, & transfundit in corpus, quasi medium inter animam & corpus, ita sacerdos debet esse medium inter deum & populum. Qua de re poteris videre ea, quæ capite primo annotauimus. Fortasse huius loci sensus hic est: Metu Assyriorum frangentur Aegyptiorum corda, languescent & deficient. Sic capite septimo Iosue scriptum est, pertimuisse cor populi, hoc est totum Israelem animo cecidisse, & apud nostrum prophetam capite sexto: Excæca cor populi huius, id est totum populum.

simile.

Iosue 7.
Suprà 6.

Et corruere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios.) Permittam vt Aegyptij in Aegyptios irruant, & nulla inter se concordia coniungantur. Quasi dicat deus: Ego euertam Aegyptios, & signum euersionis erit discordia inter eos. Diuidentur & nullo amicitiæ & beneuolentiæ vinculo continebuntur, & ita delebitur eorum regnum. Vbi vides nullam esse regnis aut populis pestilentiorẽ perniciem, quàm discordiam. Fieri enim non potest, cùm populi nauis in alto fluitat, odij atq; seditionum tẽpestatibus agitata: quin in mediis fluctibus miserè obruatur. Id est quod dicebat Christus deus noster: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Concor-

Matt.12.
Luc.11.

dia res paruæ crescunt, discordia verò maximæ dilabuntur. Concordia, vt dicitur
Gen.11 in Prouerbio, fulciuntur opes, etiam exiguæ. Si linguarum diuisio in turre Baby-
similia lonis ædificium labefactauit, quantò magis voluntatum diuisio & discordia? Diuide fluuium, amittet vim: diuide ignem, extinguetur. Ad generationem rerum naturalium necesse est elementa inter se discrepantia & contraria conuenire, & sedata discordia inter se amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali concordia nascitur lapis preciosus, cæteræq; res naturales quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur. Quid docet medicina nisi amorem & concordiam quatuor humorum in corporibus humanis? Ex humorum tẽperata concordia redundat pulchra atque recta valetudo, & ex eorum intemperata discrepantia & concitatione nascuntur variæ ægritudines. Quid aliud docet musica quàm vocum inter se dissidentium amicitiã & concordiã, ex qua suauis harmonia, admirabilisq; concentus oriatur? Hoc considerans Orpheus dicebat amorem habere claues omnium rerum, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Py-
simile. thagoreus mundum dicebat constare concordia, discordia autem dissipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo ostendere, qui in aquam coniectus, si est integer, quamuis magnus innatat, diuisus verò & comminutus mergitur: sic nos integri & concordes sustinemur, diuisi verò & discordes pessum imus. Eam ob causam comparat Gregorius Nazianzenus homines concordes cum arca Noe in diluuio seruata, quia ibi omnes concordia quadam connectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi rempublicam permanentem, & in omni diluuio, & afflictionũ procellis conseruatam. Cùm in mundi principio deus crearet multa animantia, noluit multos homines simul creare, creauit vnum, de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis concordem vnitatem seruaremus, vt intelligeremus, esse nos omnes vnius hominis filios, & videremus, quàm esset deus vnitate delectatus. Hæc est causa, vt ait diuus Augustinus, quare deus voluerit vt omnes ab vno ab ipso creato originem duceremus. Et eam ob causam cùm deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, solum hominem armis destituit, nudum atque inermem formauit, tanquam ad amorem pacémque conseruandam creatum, vt ipsa corporis compositio eum doceret, ad quid esset editus in lucem, & in mundo constitu-
simile tus. Vnusquisque exercitus habet vexillum & signum militare, quo cognoscatur: & vnaquæque nobilis familia habet stemmata, arma & insignia, quibus omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signum Christianorum est amor & concordia. Hæc sunt eorum stemmata & insignia, his armis cognoscuntur & ab aliis separan-
Ioan.13. tur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, vt est apud Ioannem capite tertiodecimo: In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem. Sed heu quàm pauci hoc signo muniuntur. Nam pro amore & charitate insurrexerunt dissensiones, seditiones, odia, inuidiæ, insidiæ, fraudes, & bella, & cæteræ pestes, quæ ex iis dimanarunt. Quæ quidem opera sunt dæmonis, cuius officium est dispergere, & discordiam inducere, cùm dei officium sit col-
Matth.23. ligere, & congregare. Vnde apud Matthæum dicebat Christus: Quotiens volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluistis. Triplex est vnitas & congregatio, prima qua homo secum debet esse vnitus,
Psal.26. de qua dicitur in psalmo: Dominus autem assumpsit me, pro quo versio diui Hieronymi ex hebraico habet: Dominus autem collegit me, hoc est, congregauit &
Psal.85. vniuit. Et in psalmo octogesimoquinto, vbi nostra versio habet, Lætetur cor meũ, vt timeat nomẽ tuum, potest verti ex hebraico, vni, vel vnitum fac cor meum, pro quo diuus Hieronymus vertit: Vnicum fac cor meũ. Altera vnitas est, qua omnes inter nos debemus esse concordes, quam docet Apostolus Paulus ad Ephesios
Ephe.4. Act.4. scribens, vt simus soliciti seruare: de qua dicitur in Actis apostolorũ: Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna. Hanc præcepit Christus inquiẽs:

Hoc

Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos. Tertia vnitas est, Ioan.15.
qua viri iusti & pij sunt deo cõiuncti, de qua ait apostolus: Qui adhæret deo, vnus spiritus est. Hæc est vnitas quam Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud Luc.10.
vnũ, de quo Christus dicebat, Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit. Erat enim deo vnita, & vnus spiritus cum eo. Hanc vnionẽ & concordiam nobis tribuit Christus, quapropter eum apostolus ad Ephesios pacem nó- Ephe.2.
stram appellat. Et in epistola ad Romans, Iustificati, inquit, ex fide pacẽ habemus
ad deum per dominum nostrum Iesum Christum. Huius triplicis vnitatis & con- Rom.5.
cordiæ author est deus. Sed nos de ea nunc potissimum loquimur, quam secundã diximus, quæ est hominum inter homines, quorum vnitus animus inter se eos cõ
seruat, disiunctus verò corrumpit & euertit. Vnde dicebat Oseas, Diuisum est cor Ose.10.
eorum, nunc interibunt. Ex quo colligitur excidij caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratiæ priuati, sola naturali luce illustrati intellexerunt, & literis mandarunt. Marcus Tullius in libro quinto de Finibus hæc verba scribit: Neq; ciuitas in seditione beata esse potest, neq; in discordia dominorum domus, multò minus animus à se ipso dissidens, secúmq; discordans, gustare partem vllã liquidæ voluptatis & liberæ potest. Et Plato in quinto dialogo de Republica nihil inquit pernicioso iosius esse ciuitati quàm discordiam, nihil vtilius quàm vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiam, eam colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarum obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ capite vndecimo annotauimus, vbi probauimus, dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere & diuidere.

Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus eius.) Sæuiente seditione in Ægypto, aliis volentibus se tradere Assyrio, aliis nolentibus, scindetur Ægyptiorum voluntas, inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia: vt sit sensus, Vsque eò erunt perturbati, vt parùm absint ab insania. Euacuabitur Ægyptiorum sapientia ex animis eorum. Vel sic: Tam acerbo dolore prementur, vt eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

Et consilium eius præcipitabo.) Id est, Ad nihilum redigam. Non sortietur effectum. Vel sic: Præcipitabo eorum consilium, hoc est, efficiam vt sit repentinum, acceleratum, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerem ac festinam consilij temeritatem esse dei vltionem. Punit deus impios, eorum consilium precipitando. Debet enim consilium esse perspectum & deliberatum, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitem curam cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu quasi vento animus concitatus perniciem sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienensis, vt est apud Laertium, dicebat duo maximè esse contraria consilio, iram & festinationem. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem. oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri Prouerbio, Festina lentè. Hanc sententiam continent antiqua Titi Vespasiani nomismata, præferentia ex vna parte ancoram, cuius medium seu temonem delphin obuolutus complectitur. Per ancoram tarditas ostẽditur, per delphinum verò omnium piscium, vt ait Plinius, velocissimum, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc symbolum nihil aliud sibi velle, quàm id quod est in veteri Prouerbio, Festina lentè. Vnde quidam sapiẽs dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed est hæc mora cum festinatione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit deus Ægyptios euertere, ideò eorum consiliũ permisit esse præceps, & temerarium.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium.) Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

Et arescet aqua de mari.) Sensus est: Tam immanis erit Assyriorum rex in Ægyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Ægyptij in tam miseras & acerbas

calamitates,acſi Nilus eſſet illis exiccatus, à quo omnem ſuam habent vtilitatem. Non poterat propheta maiores ærumnas illis minari, quàm eas quæ Nili ariditati compararẽtur. Quoniã tota Ægyptus rigatur Nilo,& eius inundatione fœcundatur,& nutritur,ob pluuię perpetuũ defectũ. Nunquã enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus ſemel in Thebis pluiſſe quaſdã guttas. Et ſub allegoria ſicci tatis Nili inducit propheta piſcatores,textores retium,lacunas,& viuaria. Elegãs abſq; dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirum quaſi poëticum artificium. Nomine maris,vt iam diximus,Nilus intelligitur more ſcripturæ,quæ aquarũ congregationem ſolet mare appellare. Sunt qui per aquam maris hoc in loco intelligant partem illam maris mediterranei, in quam ſeptem oſtiis ingreditur Nilus. Hanc ſiccandã prædicit,& aquis deſtituẽdam, vt per mare Ægyptiacum annona apportari non poſſit:& per fluuium,Nilum intelligunt. Alij per mare intelligendũ putant lacum Mareotidem,qui erat Ægyptiis vtiliſſimus, non ſolùm propter piſcium multitudinem,ſed etiam propter gemmas & margaritas, quæ ibi producebantur. Nec mirum eſt,ſi Ægyptiis deſit aqua maris,fluminũ,& fontiũ,& areſcant plantę,& fugiant ſeu moriantur piſces,& rerũ abundãtiæ ſuccedat admirabilis inopia,& tandẽ omnibus bonis ſpoliati relinquãtur, quoniã ipſi deũ dereliquerunt.

B *Calamus & iuncus marceſcet,nudabitur alueus riui à fonte ſuo: & omnis ſementis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit. Et mœrebunt piſcatores,& lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete ſuper faciem aquarum emarceſcent. Confundentur qui operabantur linũ,plectentes & texentes ſubtilia. Et erunt irrigua eius flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiẽdos piſces. Stulti principes Taneos, ſapientes conſiliarij Pharaonis dederunt conſiliũ inſipiens. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius ſapientium ego,filius regum antiquorum? Vbi nunc ſunt ſapientes tui? Annuncient tibi, & indicent quid cogitauerit dominus exercituum ſuper Aegyptum. Stultifacti ſunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos:*

C *deceperũt Aegyptum angulum populorum eius. Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis,& errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut errat ebrius & vomens. Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam,incuruantem & refrenantem.*

Calamus & iuncus marceſcet.) Arefactis fluuiis cæteriſq; aquis,areſcẽt omnia,quę aquis nutriuntur. Quidam per mare intelligunt regnum,per fluuium regẽ,per riuos nobiles & magnates,per calamũ & iuncum vilẽ plebem. Poteris per Ægypti fluuios huiuſmodi opes,vitam,gloriam, potentiam, & cæteras huiuſmodi res intelligere,quæ inſtar fluminum fluentes modò inundantes, modò decreſcentes, nullam habentes conſtantiã & firmitudinem, in mari mortis tandem finiuntur. Naſcuntur iuxta hæc flumina,iuncus fragilis nullũ fructum proferens, & calamus foris viridis intus vacuus. Spes mũdi iuncus eſt virore pulcher, ſed fragilis & inutilis,nulli vſui niſi vt pedibus conteratur. Contere igitur fallacẽ mundi ſpẽ, cõculca pedibus iuncũ Ægypti. Ne reſpicias eius florentẽ viriditatẽ,ſed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mundi ſpes,ſuiſq; illecebris trahat ad interitum, ſed conſidera nullam te inde eſſe veram vtilitatẽ percepturum. Nam altè perpendere ſi voles,videbis apertiſſimè eos omnes qui ſpei mundi crediderũt, fuiſſe deceptos,& in ſummas ęrumnas incidiſſe. Id voluit diuinus vates ſignificare dicens, iuncum

iuncum fluuiorum Ægypti marceſcere. Quanquã enim ſpes mundi magna promittat,marceſcit tamen:& illi,qui erant in ſublimi dignitatis gradu conſtituti,præcipitantur,miſerã illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec ſolùm iunco,ſed etiam calamo,hoc eſt, arundini virenti Eſaias ſpem mundi comparauit. Quemadmodum enim arundo vento mouetur & rapitur,ſic mundi ſpes eſt vento expoſita,nullã habens certitudinem:& quemadmodum arundo pulchritudinem præ ſe fert,& excellentem in foliis viriditatem, qua oculos ſpectantium fallit,ſed intus vacua eſt,nihil habẽs ſoliditatis, ſic huius mũdi ſpes humanarum rerũ ſpeciẽ repræſentat,qua homines ſeducit, & ad ſe illecebris delinitos adducit,cùm ſit fallax & inanis,nullámq; contineat eminẽtem effigiem veritatis,ſed adumbratam quandã imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob cauſam mundus hîc cum arundineto comparatur. Ait enim ſcriptura in libro Sapientiæ: Fulgebunt iuſti,& tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. Scintillis ſplẽdidis & rutilantibus cõparat viros iuſtos,igne charitatis incenſos, vita ac exemplo tanquam lucidiſſimis radiis micantes:mundũ verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria,quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur,inanis eſt,par leuibus ventis,nihil expreſſi repræſentans, ſed fallacem quandam pulchritudinem inſipientium oculis obuerſantẽ. Hæc temporis puncto euaneſcit & extinguitur. Præclarè igitur illuſtriſſimus ille ac regius vates canebat, Vidi impium ſuperexaltatum, & eleuatũ ſuper cedros Libani: Tranſiui: & ecce nõ erat,quæſiui & non eſt inuentus locus eius. Et in alio pſalmo eum beatum appellat qui non in mundo,ſed in deo ponit ſpem rerum ſuarum, Beatus,inquiens,vir,cuius eſt nomen domini ſpes eius, & non reſpexit in vanitates & inſanias falſas. Vide quid mundi gloriam & opes appellet, vanitates & inſanias falſas. Et in alio pſalmo, Tu es,inquit,domine ſpes mea. Hęc eſt ſpes illa,de qua in libro Sapientiæ ſcriptum legimus: Spes illorũ immortalitate plena eſt. At ſceleratorum ſpes marceſcit & tandem extinguitur,de qua ait Salomon in Prouerbiis: Spes impiorum peribit:quam hoc in loco Eſaias calamo & iunco compararam marceſcere cõfirmauit: Nos verò,vt verbis vtar diuini Pauli in epiſtola ad Hebręos ſcripta, aſperſi corda à conſcientia mala,& abluti corpus aqua munda,teneamus ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem.

Pſal.36. *Pſal 39.* *Pſal.90.* *Sap.3.* *Prouer.10.* *Hebr.10.*

Nudabitur alueus.) Nempe ab herbis virentibus,& riui nudabuntur à fonte ſuo, hoc eſt,areſcent omnino. Arefacto enim fonte neceſſe eſt riuum areſcere. Vel alueus riui,hoc eſt littus fluminis Nili areſcet omnino, fonte ſuo arefacto.

Et omnis ſementis irrigua ſiccabitur.) Sementis ſignificat ſeminationẽ, & aliquando ſegetem,pro qua hîc accipitur.

Et mœrebunt piſcatores.) Subaudi, Propter fluminum ſiccitatem. Myſticè verò, Omnes illi,qui in mundi mare retia mittunt,mundi opes & potentiam piſcantes, dolore cruciantur,cùm eis deſunt ea, quæ quærunt. At diuini piſcatores animas quærunt,non diuitias. Hi ſunt, quibus Chriſtus dixit: Faciam vos fieri piſcatores hominum. Non dicit piſcatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opum,ſed hominum. Debent concionatores animas quærere, non autẽ ad humanas inanéſq; opes aſpirare.

Matth.4.

Qui operabantur linum.) Hoc eſt,qui faciebant retia ex lino.

Et erunt irrigua eius.) Hoc eſt,fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguũ ſumitur pro re,quę irrigatur,vel irrigari poteſt,hoc tamen loco accipitur in actiua ſignificatione,quemadmodum apud Vergilium libro Georgicorum quarto: Irriguúmque bibant violaria fontem.

Stulti principes Taneos.) Tanis ciuitas eſt Ægypti, vbi Moyſes multa ſigna fecit, ait enim pſalmus: Poſuit in Ægypto ſigna ſua, & prodigia ſua in campo Taneos. Memphis quoq; ciuitas eſt Ægypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana ſapientia. At in Ægypti euerſione nihil profuerunt ſapientiũ conſilia,quin potius

Pſal.77.

illi,qui alios anteire ſapientia exiſtimabantur,in errores incredibiles inciderunt,
Iob.5. & ignorãtiæ caligine inuoluti,ſuam ſtultitiã indicarunt. Apprehendit, inquit Iob,
Prouerb.21. ſapientes in aſtutia eorum, & conſilium prauorum diſſipat. Et Salomon in Prouerbiis: Non eſt, inquit, ſapientia, non eſt prudentia, non eſt conſilium contra
Ierem.10. dominum. Et Ieremias ait: Stultus factus eſt omnis homo à ſcientia. Cæterum de
Num.13. antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput tertiumdecimum Numerorum, vbi Septuaginta pro Tani Titanim verterunt.

Quomodo dicetis Pharaoni.) Verba ſunt prophetæ ſapientes Ægyptios alloquẽtis, & ſubſannãtis. Vos Ægyptij cõſiliarij, qui vobis ſapientiã ſumitis & arrogatis, quo modo dicetis regi Pharaoni, pollere vos conſilio, ſapientia, & authoritate, eſſéq; ex ſapientum ac priſcorum regum ſtirpe genitos, cùm ſit perſpicuum eſſe vos inſipientes, nullúmq; illi ſalutare conſilium tribuiſſe? Et ſtatim dirigit ſermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi ſunt ſapiẽtes tui ô Rex Ægypti? Vbi ſunt tui vates, qui ſapientũ & antiquorũ regum familia gloriantur. Indicẽt tibi, quid deus contra Ægyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in ſuis ſapientibus habebat.

Angulum populorum.) Hoc eſt, Memphim ciuitatem munitiſſimam, & fortiſſi-
Pſal.117. mam. Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in pſalmo: Lapidem quẽ reprobauerunt ædificãtes, hic factus eſt in caput anguli. hoc eſt, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrunq; parietem continens & coniungens. Vel per angulum ipſum regnum ſignificatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur: Fuit autẽ Memphis condita à Mineo multò ante Abrahamum. Author eſt Ioſephus capite 6. libri octaui de Antiquitatibus.

Dominus miſcuit in medio eius ſpiritum vertiginis.) Hoc eſt inconſtantiæ & varietatis. Nulla res eſt quæ capitaliorem perniciem afferat hominibus, quàm inconſtan-
Pſal.82. tia, quæ eos perturbat, vt in nulla ſententia ſint permanentes, ſed inſtabiles & vacillãtes. Ideò à deo petebat diuinus pſaltes, vt hoſtes ſuos homines impios in nullo propoſito firmos eſſe permitteret. Deus meus, inquiens, pone illos vt rotã, hoc eſt, fac eos inſtar rotæ in orbem volutari, fac eos nullam in ſuis conſiliis & cogitationibus habere conſtantiã, nullã perpetuitatẽ. Stultus, ait ſcriptura, ſicut luna mu-
Eccl.27. tatur, & de ſapiente ait: Homo ſenſatus in ſapientia manet ſicut Sol. Eſt quidẽ ho-
ibidem. mo inſipiens ſimilis lacui illi qui eſt apud Troglodytas, quem referũt ſexies in die
ſimile. naturali mutari, & modò eſſe dulcem modò amarum, ſic nonnulli nũc ſunt lenes, nunc truculẽti, nunc diligũt, mox odio proſequuntur, modò aiunt, modò negãt, nunquam deniq; in eodem propoſito perſeuerant. Poteris per ſpiritum vertiginis ventum turbinis intelligere, vt ſit ſenſus: Dominus euertit Ægyptum, quẽadmodum ſtipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: Spiritum peruerſitatum. Fortaſſe per ſpiritum vertiginis intelligit errorem. Nam qui mouẽtur in orbẽ veluti vertigine agitati, nõ ſunt apud ſe, & tanquam inſani cadunt in terram, ideò Ægyptios errore deceptos ebrio vomẽti cõparat, qui vino correptus, iacet ſine iudicio proſtratus. Vertigo eſt turbo, quẽ Salluſtius turbinum motũ appellat. Quanquam dicant nonnulli vertiginẽ ſolum capitis dolorem & ægritudinẽ ſignificare. Diuus Hieronymus ſpiritum vertiginis ſpiritum erroris ſiue errorũ interpretatur.

Et non erit in Ægypto.) Hoc eſt, Quid faciẽt Ægyptij cùm omnes in errore verſentur? cùm ſapientes errare fecerint, caput & caudam, incuruantem & refrenantem, hoc eſt, nobiles & obſcuros, ſenes & pueros? Nomine capitis intelligit viros illuſtri laude celebratos, nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruantis ſenem, nomine refrenantis adoleſcentem, qui ſeipſum refrenare debebat. Diuus Hieronymus in commentariis dicit pro refrenante poſſe eſſe laſciuientem, & ita erit apertior interpretatio, vt per laſciuientem adoleſcentem intelliga-
Suprà 9. mus. De iis nominibus locuti ſumus capite nono in hebraicis annotationibus. Poterit hîc eſſe ſenſus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterũt aliquid efficere, quod poſſit occidenti reipublicæ prodeſſe.

In die illa erit Aegyptus quaſi mulieres, & ſtupebunt & timebũt à facie cõmotionis manus domini exercituum, quam ipſe mouebit ſuper eam. Et erit terra Juda Ægypto in feſtiuitatẽ, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie conſilij domini exercituum, quod ipſe cogitauit ſuper eam. In die illa erunt quinque ciuitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaan, & iurantes per dominum exercituum: Ciuitas Solis vocabitur vna. In die illa erit altare domini in medio terræ Ægypti, & titulus domini iuxta terminum eius: & erit in ſignum & in teſtimonium domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad dominum à facie tribulantis, & D mittet eis ſaluatorem & propugnatorem, qui liberet eos. Et cognoſcetur dominus ab Ægypto, & cognoſcent Ægyptij dominum in illa die, & colent eum in hoſtiis & in muneribus: & vota vouebunt domino, & ſoluent. Et percutiet dominus Ægyptum plaga, & ſanabit eam, & reuertentur ad dominum, & placabitur eis, & ſanabit eos. In die illa erit via de Ægypto in Aſſyrios, & intrabit Aſſyrius Ægyptum, & Ægyptius in Aſſyrios, & ſeruient Ægyptij Aſſur. In die illa erit Iſrael tertius Ægyptio & Aſſyrio: Benedictio in medio terræ, cui benedixit dominus exercituum dicens: Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Aſſyrio, hæreditas autem mea Iſrael.

In die illa erit Aegyptus quaſi mulieres.) Qui quondam fortitudine pollebant, erunt imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait capite quinquageſimo Ierem.51.
primo: Ceſſauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præſidiis, deuoratum eſt robur eorum, & facti ſunt quaſi mulieres. Æquum fuit vt Ægyptij, qui Exod.1.
pueros Hebræorum ſuffocabant, & fœminas relinquebant, eſſent veluti mulieres effœminati & imbecilli.

A facie commotionis manus domini exercituum.) Hoc eſt, A ſupplicio vltionis cõmotæ à deo per Aſſyrios. Mouere manum, extendere manum, ponere manum, ſignificant punire. De iis Hebraiſmis locuti ſumus capite primo, & capite quinto. Sup.1.& 5.

Et erit terra Iuda Aegypto in feſtiuitatem.) Hoc eſt, calamitas Iudæorum conſolabitur Ægyptios. ſolet enim aliorum miſeria afferre aliquod gaudium ærumnoſis, eóſque dolore, aliquo modo leuare. Pro feſtiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrunque ſignificat, feſtiuitatem & pauorem, eſt enim in Hebraico חַגָּא lechagga, à verbo חָגַג, quod ſignificat diem feſtum agere, celebrare, & feſtiuare. Leuitici viceſimotertio, Celebrabitis ferias domini ſeptem diebus Vnde nomen chagga ſignificat feſtiuita- Leui.23
tem: & quoniam in feſtis diebus tenemur deum maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et diuus Hieronymus in primis commentariis ait debere potius hîc verti in timorem quàm in feſtiuitatem. Et Thargum pauorem interpretatur: quem etiam ſecutus Aquila vertit, γνόφωσιν, cùm aliquis pauidus & tremens circunfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Et ita erit ſenſus:

Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulum Iudę eis ingerat pauorem, quoniam ob auxilium quod ei præbuerunt animo iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: Veniet tempus, ait propheta, quando Aegyptij non possint sinè timore audire nomen Iuda, in qua ego hæc vaticinatus sum. Vel, Ideò Aegyptij timebunt Iudæos, quoniam audient cladem Assyriorum, apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

In die illa erunt quinque ciuitates.) Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Aegypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum translatos, qui Syri etiam Chananitica lingua loquebantur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt constat ex capite trigesimosexto huius prophetæ, sed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Sennacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios, quos vicerat & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorum euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladem in Aegypto prædicarent: & erectis aris verum deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum, quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, propheta prædicit esse locuturos, & per deum verum, non per idola iuraturos. Alij dicunt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cùm diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex gentibus & Iudæis fuerunt communicatione coniuncti. Aegyptus mũdus est, quẽ deus vicit, vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare propheta per eos, qui ad deum fuerunt conuersi, quàm conuertendas esse gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mundi lingua est Aegyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominem cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquentem: sermo enim eum manifestum facit. Matth.12. Ex abundantia cordis, vt Christus ait, os loquitur. Omnis homo aut habitator est Hierosolymæ, aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam, vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ, dum extenduntur, imagines ostendunt, dum contrahuntur celant easdem, sic oratio prolata animum demonstrat, & aperit, quæ abscondita eum abscõditum tenebat, & occulta occultabat. Vnde quidam sapiens dicebat: Qualis est homo, talis est eius sermo. simile

Ciuitas Solis.) Hæc erat pulcherrima quædam & florentissima ciuitas, cuius propheta meminit ob eius præstantiam & excellentiam.

In illa die erit altare domini in medio terræ Aegypti.) Hæc non solùm nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cùm Christus venerit, & homines docuerit, atque sua morte ipsam mortem occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo deus offeretur, erit vna ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

Et titulus domini iuxta terminum eius.) Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriam dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mundo coletur memoria redemptionis humanæ. Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimooctauo Gen.28. Geneseos, vbi memoriæ proditum est, erexisse Iacob lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalæ, quam ibi viderat: & promissionis, quam à domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua aut figura. in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: Non facietis vobis Leui.26. idolum,

idolum, & sculptile, nec titulos erigetis. In libro secundo Regum capite decimooctauo ita scriptum est: Porrò Absalom erexerat sibi cùm adhuc viueret, titulum, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem, alij arcum triumphalem interpretentur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum domini confregit, quo est in lege prohibitum, ne durante lege altare domino in Aegypto ædificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Messiæ, quî fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendum, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. Translato enim sacerdotio, vt verbis Paulinis vtar, necesse est, Heb.7. vt & legis translatio fiat. 2.Reg 18. Deut.26. Deut.12.

Clamabunt enim ad dominum.) Versantes Aegyptij in ærumnis clamabunt ad dominum, & ipse eos exaudiet, mittétque eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorum hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: Omnes cognoscent me, ait dominus, à minimo eorum vsque ad Ierem.31. maximum.

Et percutiet dominus Aegyptum.) Post magnam cladem conuertentur Aegyptij, & deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dum aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim diligit dominus corripit, vt ait apostolus ad Hebręos scribens, & castigat omnem filium, Hebr.6. & 7. quem recipit. & Iob, Ipse, inquit, vulnerat, & medetur: percutit, & manus Iob.5. eius sanabunt.

In die illa erit via de Aegypto in Assyrios.) Significat concordiam & commercium, & spiritualem ac euangelicam pacem inter gentes, quæ erant in Christum creditúræ. de qua pace vide ea, quæ suprà annotauimus capite secundo. Sup.2.

In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio.) Hoc est, Erunt Israelitæ sicut Aegyptij & Assyrij. Omnes credentes erunt in vna ecclesia, fiet enim vnum ouile, & vnus pastor. Et erit benedictio in medio terræ. non solùm benedicentur Israelitæ, sed etiam gentes per Christum. Prædicit fore, vt gentes essent æquales Iudæis. Ioan.10.

Benedictus populus.) Populus Aegyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuum mearum: nam ego eum conuertam, in eiúsque conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israel erit hæreditas mea, quia in Iudæa nascar & patiar. Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorum monachorum abundantia.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XIX.

Deceperunt Aegyptum angulum populorum.) Pro angulo est in Hebræo פִּנָּה pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertens: Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur, Aegyptum fefellerunt. Vbi aspicis officium esse sapientum & consiliariorum ciues coniungere, eósque inter sese amicitia beneuolentiáque conseruare. Potest verti: Deceperunt angu-

lum

lum populorum Aegypti. Vt sit sensus: Aegyptij sapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Aegypti. Volens diuinus vates ostendere Aegypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.

Ciuitas Solis vocabitur vna.) Hîc variant hebræa exemplaria: Nam in nonnullis pro Sole est הַחֶרֶס ha cheres, in aliis verò הַהֶרֶס ha heres. Prior dictio significat Solem, vt Iob capite nono: Qui præcepit soli, & non oritur. posterior verò contritionem, euersionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres חֶרֶס, Pagninus הֶרֶס heres. Cùm igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphrastes habet: ciuitas Solis, quemadmodum est in editione vulgata cum diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto sita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatum, & capite quarto libri tertiidecimi eam in Aegypto sitam esse asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum ἡλιόπολιν Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Geneseos capite quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Aegypti fuisse sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldæa paraphrasi, & diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda: Non enim solùm magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantam fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnum Deum colerent, linguáque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circunfusa, atque errorum scelerúmque caligine cooperta, ad Deum conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata, Solísque ciuitas appelletur. Sed si hoc nomen scribatur litera siue potius aspiratione hac ה, deriuatur à verbo הָרַס haras, quod significat destruere & conterere, vt apud nostrum prophetam capite quartodecimo: Vrbes eius destruxit. Et in psalmo quinquagesimooctauo: Deus conteret dentes eorum. Ideò potest verti: Ciuitas contritionis siue euersionis, neque sine mysterio. Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incendióque flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. At enim apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios: Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem. Et ad Romanos scribens ait: Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. Et ad Colossenses: Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram. & paulò post: Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitione Dei, secundum imaginem eius, qui creauit eum. Et in prima ad Corinthios: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. Et ad Ephesios: Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, sic homo, vt Deo obtemperet, sanctáque religione veneretur, debet seipsum conterere, daréque operam, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiúsque constantiam à sua fede & statu deiiciant.

Iob.9.

Gen.41.

Sup.14. Psal.58.

similiudo

2.Cor.4.

Rom 12. Colos.3.

1.Cor.5. Ephe.4.

Argu

Argumentum capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas. Idem est argumentum huius capitis & duorum præcedentium: est enim hoc caput quasi auctarium illorum.

CAPVT XX.

IN anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cùm misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo locutus est dominus in manu Esaiæ filij Amos, dicens: Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus. Et dixit dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalceatus, trium annorum signum & portentum erit super Ægyptum, & super Æthiopiam: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiæ, iuuenem & senem, nudam & discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti. Et timebunt & confundentur ab Æthiopia, spe sua, & ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitatio insulæ huius in die illa: Haccine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberaret nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos? A B

EXPLANATIO.

In anno quo ingressus est Thartan in Azotum.) Azotus, vt refert Iosephus Hebræus, vrbs fuit Palæstinæ, quam expugnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorum regis, qui hîc Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit diuus Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regum capite decimooctauo. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit deus Esaiæ, vt deponeret tunicam sacceam, qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signum nuditatis futuræ Aegypti & Aethiopiæ, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriam abducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias, vt viderent Iudæi vastandos esse Aegyptios, in quibus spem suam collocauerant, & ad quos contempto & derelicto deo confugere decreuerant. 4.Reg.18.

Solue saccum de lumbis tuis.) Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus.) Aspice prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm dei

dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. Diuus tamen Hieronymus realiter inquit contigisse, quemadmodum litera sonare videtur. Existimo tamen eum ita fuisse nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

Trium annorum signum.) Hoc est, Hæc nuditas prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum, & Aethiopum ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia vastabuntur. Vel indicat illam euersionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

Nudam & discalceatam.) In ipsa transmigratione ibunt Aegyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende: Aegyptij *hoc est* tenebris circunfusi, Pharaoni, hoc est dæmoni seruientes, captiui ducuntur ab Assyriis, hoc est à peccatis. Est enim peccatum vilis quædam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt præditi, soli sunt veste nobilissima indu-
Mat.22. ti. Hæc est vestis illa de qua Christus apud Matthæum, Amice, inquit, quomo-
1.Pet.4. do huc intrasti non habens vestem nuptialem? Et apostolus Petrus, Charitas,
Psal.31. inquit, operit multitudinem peccatorum. Et Dauid in psalmo: Beati, inquit, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicuntur. quod significans di-
Apoc.3. uus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: Nescis quia tu es miser, & misera-
Gen.3. bilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Ideò ait scriptura primos nostros parentes, cùm in peccatum inciderunt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebant tamen pro vestimento diuinam quandam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cùm dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliásque perturbationes, quæ in eos tanquam pro-
3.Reg.19. cellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa, qua Elias operuit Elisæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Elisæus combussit aratra, in quorum igne coxit duos boues, quos occidit, & sta-
figura tim secutus est Eliam, qui super eum palliu mproiecerat. Quid per Elisæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam igneo curru cœlum ascendentem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlum assumptus? Cùm Christus peccatorem cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia relinquit: & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores contemnit. comburit aratra, hoc est instrumenta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorum igne, hoc est, appetitus interficit, & seipsum occidit igne contritionis peccatorum, ita vt iam ipse qui anteà erat non viuat, sed sit deo immolatus. Non viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœle-
Gal.2. stis, quemadmodum de seipso diuus Paulus dicebat: Viuo autem iam non ego, viuit in me Christus. Ille Paulus qui anteà viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta
Gal.6. id quod ipse dicebat: Mihi absit gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Aegyptij nudi & discalceati dicuntur. Hi, qui pascha domini celebra-
Exo.12. bant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarũ literarum monimenta: at Aegyptij scelerum vinculis astricti, erant pedibus nudi, quoniam verum pascha
1.Cor.5. digne non comedebant. Pascha enim nostrum, vt ait apostolus, immolatus est Christus, quem ipsi non sequebantur, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari: Sic minabit rex

rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatam, hoc est, Aegyptios & Aethiopes nudos & discalceatos.

Et timebunt & confundentur.) Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos, afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebãt, & quorum auxilio gloriabantur.

Habitator insulæ huius.) Insulam appellat Hierosolymam, quia erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur, nam ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ. Fortasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quam in sequenti capite propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

Hæc erat spes nostra.) Verba sunt Iudæorum Ægyptios vastatos ignominiáque affectos videntium. Videte vbi spem nostram ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare non potuerunt. Damascus in qua Israel spem posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Aegypto, fuit Aegyptus vastata. Aegyptij confugiebant ad Aethiopes, at Aethiopes fuerunt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triumphis elati, viribus suis gloriam suam tribuentes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolentia gloriantes, & Iudæos in misera & acerba captiuitate retinentes, fuerunt à Medis & Persis grauiter oppressi, & amplissimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparentis, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti, Alexander verò superbia elatus periit veneno, eiúsque regnum fuit diuisum & seiunctum. Vide dei iudicia, hu- *similia.*
manarúmque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui mensis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò contingit, in magna aeris trãquillitate oriri repentè sæuam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerúmque *simile*
gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissime acerbissimæ rerum perturbationes, luctuosissimę calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere, nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XX.

Locutus est dominus in manu Esaiæ.) Pro in manu est in hebraico בְּיַד beiad: quod significat in manu, quemadmodum vertit interpres noster. Potest etiam verti: Per manum Esaiæ, quemadmodum habet versio Pagnini. Et quoniam dictio, iad, quæ hoc in loco est, significat prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti: Locutus est dominus per prophetiam Esaię, hoc est, per Esaiam prophetam. Eodem modo illud Malachiæ capite primo, vbi *Mala.1.*
editio vulgata habet: Onus verbi domini ad Israel in manu Malachiæ: poterat etiã verti: per prophetiam Malachiæ. Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Israelem, quam deus locutus est per prophetam Malachiam.

Confundentur ab Aethiopia spe sua.) Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit: Pudore afficientur ab Aethiopia aspectu suo. Id est, in quam oculos coniiciebant, ab ea pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti: Suffundentur ab Aethiopibus, in quos respiciunt. Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos coniicere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe & confidentia ponitur.

Argumentum capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimum & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatur toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab eis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

A
Abdc. 2. d
Ion. 3. d

Onus deserti maris. Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Ascende Ælam, obside Mede, omnem gemitum eius cessare feci. Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis: corrui cùm audirem: conturbatus sum, cùm viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.

B *Pone mensam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi dominus: Vade & pone speculatorem: & quodcunque viderit annuntiet.*

Abdc. 2 d *Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo: super speculam domini ego sum, stans iugiter per diem:*

C *& super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce, iste*

Ierem. 51. d
Apoc. 14. b *venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areæ meæ quæ audiui à domino exercituum deo Israel, annuntiaui vobis.*

EXPLANATIO.

Onus deserti maris.) Solent prophetæ ea, quæ verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, posteà apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias. Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates posteà explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cùm ait: Cecidit cecidit Babylon. Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cùm onus significet prophetiam, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. Diuus Hieronymus existimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideò scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina

mina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda. Sic apud Ieremiam capite quinquagesimoprimo, vbi hæc Babylonis euersio prænuntiatur, ait deus: Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, stupor & sibilus, eò quòd non sit habitator. Potest fortasse appellari mare, quòd mare sit inquietum, sæuum, & tempestuosum. perspicuum est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes & excitantes. Ita dictum est in psalmo: Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum. Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. Ierem. 51. Psal. 45.

Sicut turbines ab Aphrico veniunt.) Verba sunt Babylonis, quam Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantem, ac si diceret: Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili, hoc est, de Persia & Media, quemadmodum veniunt turbines & procellæ flante vento Aphrico. Significat propheta esse Babylonem vastandam subitò & vehementi cum tumultu à Cyro & Dario. Possunt esse verba ipsius prophetæ. Est autem Aphricus ventus flans à parte meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: Luctantem Icariis fluctibus Aphricum. Ceterùm poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à meridie, hoc enim nomen nægæu, quod hîc ponitur, meridem etiam significat, vt Geneſis capite vigesimooctauo: Dilataberis ad orientem, & occidentem, & septentrionem, & meridiem, & quoniam ventus Auster flat à meridie, ponitur etiam pro austro, vt Iosue capite decimoseptimo: Ephraim sit ab austro. & Esaiæ capite trigesimo: Onus iumentorum austri. Sed quoniam ventus Aphricus parum distat ab Austro, &, vt diximus, inflat à meridie, vertit noster interpres: Sicut turbines ab Aphrico, pro quo Pagninus transtulit Austrum. Gen. 28. Iosue 17. Infr. 30

Visio dura nuntiata est mihi.) Id est, prophetia de Babylonis euersione, quam ego mentis oculis aspexi.

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat.) Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideò dicit, Infideliter agit, quia cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, cùm esset ab eo ad conuiuium inuitatus. Capite quinto Danielis scriptum est, Balsasarem regem Babylonis fecisse magnum conuiuiũ, & eadem nocte fuisse interfectum, succesisseque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quòd iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxis filio. Sed in eodem capite scriptum est vaticinatum fuisse Danielem regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui posteà imperauit. Dani. 5.

Ascende Ælam, obside Mede.) Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus deus Aelamitas & Medos inspirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent. Sensus est: Parate bellum, & Babylonem obsidete vos ô Aelamitę & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem, nam omnem gemitum & dolorem, quem aliis nationibus inferebat, cessare faciam. iam amplius neminem affliget, quoniam à vobis funditus euertetur. Aelam ciuitas est Persidis, sed pro tota Persida accipitur. Appellantur etiam Persarum principes Aelamitæ, ab Aelam filio Sem, vt ait Iosephus. Id quod dicit: Omnem gemitum eius cessare feci: potest etiam habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitum quidem audeat liberè proferre.

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.) Verba sunt prophetæ, qui pietate motus

tus perniciem Babyloniorum dolebat. Sunt qui dicant verba esse Balsasaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babyloni s. Cæterùm lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contrà lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthasaris, apertus est sensus: si autem sunt prophetæ, dicendum est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiam. Rex Dauid omnes
Psal.118. homines diligebat, & tamen dicebat: Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi. & alio in loco: Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. & alibi,
Psal.25. Psal.138. Nónne qui oderunt te domine oderam: & super inimicos tuos tabescebam? perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Aspicis igitur sanctum regem, qui omnes homines amore prosequebatur, iniquos, qua ratione tales erant, odio habuisse, eorúmque scelera fuisse detestatum.

Pone mensam.) Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

Contemplare in specula.) Cùm paratum esset conuiuium, missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatem, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans vt surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribentis, quæ mirabiliter in pariete
Dani.5. apparuit, vt est apud Danielem quinto capite. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

Vade & pone speculatorem.) Verba sunt dei prophetam alloquentis: Vade tu ô Esaia, & pone te speculatorem. Et quæcunque hic speculator viderit annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebant currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus rex Persarum, & Darius rex Medorum. duo animalia, quæ currum trahebant, erant duo exercitus, nempe Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant. per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autem esset hic speculator explicat, esse seipsum, dicens: Super speculam domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Quibus verbis indicat propheta, se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erant ventura, deíque imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quæ deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret.
Ezech.3. Indicat præterea, diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait deus: Fili hominis speculatorem dedi te. Id autem quod dicitur: Exclamauit vt leo, potest habere hunc sensum: Exclauauit speculator dicens: Venit Cyrus vt leo.

Ecce iste venit ascensor.) Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quæ est vastanda, & omnia eius idola conterenda. Meminit idolorum, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæsiuissent, nempe idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

Tritura mea & filia areæ meæ, quæ audiui à domino exercituum deo Israel annuntiaui vobis. Onus Dumah. Ad me clamat ex Seir. Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit

Venit manè et nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij: quoniam hæc dicit dominus ad me: Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. Et reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim deus Israel locutus est. D

Tritura mea & filia areæ meæ.) Apostrophe est ad Hierosolymam, quam appellat trituram, quòd esset multis afflictionibus triturata & oppressa, qua ratione eam etiam appellat filiam areæ, est enim area, vbi frumenta arescunt & teruntur, de qua ait Vergilius primo Georgicorum libro: Area tum primùm ingenti est æquanda cylindro. Vel quia templum Salomonis ædificatum est in
2.Para.3. area Ornæ, vt est in libro secundo Paralipomenon mandatum memoriæ, & li-
1.Para.21. bro primo capite vigesimoprimo, & secundo Regum capite vltimo, ideò voluit
2.Reg.vlti. Hierosolymam filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Crede ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus sum, nam deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba dei dicentis, Babylonem futuram esse trituram & aream, hoc est conquassandam & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumentum in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio est diui Hieronymi. Tu verò perpende Hierosolymam ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est, in alta contemplationis specula collocatos, trituram appellari, & filios areæ dei. Nam quemadmodum triticum, quod est in *simile*
horreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purum remaneat, sic viri iusti in hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multísque inuidiæ telis expositi, atque infinitis calamitatibus oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veráque sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nudi à paleis & terrenis affectibus, in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cœlum autem iustorum cellarium.

Onus Duma.) Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma verterunt Lxx Idumæam. perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau, quæ quòd ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. Diuus Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem, factam fuisse ab Assyriis, aut à Nabuchodonosore. Quæ autem fuerit huius vastationis causa, aperit Amos propheta ca- Amos.1.
pite primo ita dicens: Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsque in finem. Vbi vides ideò Idumæos fuisse afflictos & vastatos, quia cùm Iudæos amore prosequi deberent, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus psaltes: Memor esto domine filiorum Edom in die Ie- Psal.137.
rusalem. Qui dicunt, exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea. Quibus verbis propheta precatur mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymam excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiam capite quadra- Iere.49.
gesimonono, Ezechielem capite vigesimoquinto, & Abdiam capite primo, vt Ezech.25. Abdi.1.

hanc vaticinationem plenius intelligas.

Ad me clamat ex Seir.) Quoniam qui clamat patitur, significat iis verbis diuinus vates Idumæorum afflictionem. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quando vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt dei quasi dicentis: Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant dicentes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est, Tu ô deus qui eos qui ad te confugiunt custodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatum nocte.

Dixit custos: Venit manè & nox.) Clamantibus Idumæis respondet deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autem manè, dum res vobis ad voluntatem fluunt, estis mei immemores, nocte autem caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meum auxilium imploratis in ærumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, conuertimini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Non ore sed animo etiam meipsum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicis ideò nos non esse aliquando à domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia deum toto animo non
Deut.4. inuocamus. Ait enim scriptura Deuteronomij capite quarto: Cùm quæsieris dominum deum tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quæsieris, & tota tribulatione animæ tuæ. Intuere quàm vtilis sit afflictio. Vt enim in machina,
simile quam nostri Bombardam vocant, ignis proiicit longissimè pilam vehementi impetu concitatam, sic afflictio eleuat feruentem orationem vsque ad interiora cœli. Ideò dicit: Venit manè & nox. Quasi dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruentem, meridie vero frigidissimum, qui solis fons appellatur. Tales nos absque dubio sumus: nam meri-
simile die prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

Onus in Arabia.) Arabia est regio Asiæ maioris, inter Iudæam & Ægyptum. & est in tres partes distributa, in Arabiam fœlicem, Petræam, & Desertam. Et quanuis Arabia complectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaelitas, hoc in loco solùm agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniem ab Ismaele ducentes, qui falso nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim.) Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudæi fugietis in Arabiam, vbi in saltu & solitudine requiescetis ad vesperam, in itineribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et statim conuertit sermonem ad Ismaelitas dicens: Occurrentes sitienti ferte aquam, &c. Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudæorum gentem, vestrum quærentem præsidium. Ferte aquam populo præ nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem, ne fame deficiat.

Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij.) Annus mercenarij appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur. qua de re locuti sumus capite sextodecimo. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituto euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

Et reliquiæ numeri sagittariorum.) Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, vt
Gen.21. diuinæ literæ Geneseos capite vigesimoprimo testantur. Fortasse Ismaelitæ artem patris sequebantur. Hanc Agarenorum vastitatem & cladem ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitæ

litæ euersi prius ab Assyriis, & posteà à Babyloniis: & ita illa verba, Adhuc in anno vno, &c. intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, Et reliquiæ numeri, de secunda.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXI.

Qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat.) In hebraico est in hũc modum: חֹבֵגֹד בֹּגֵד וְשֹׁודֵד שֹׁודֵד haboghed boghed ve ha xodhedh. Duo tantùm sunt verba bis posita: vnũ est baghad, quod significat infideliter age
Ierem.12. re, siue præuaricari, vt Ieremiæ capite duodecimo: Bene est omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt: alterum est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechie-
Ezech.32. lis trigesimosecundo: Et vastabunt superbiam Ægypti. Ideò potest verti: Qui infideliter agit, infideliter agit, & qui vastat, vastat: vt sit sensus: Cyrus, qui in alios infidelis est, etiam Babyloniis fidem violabit, & qui alias regiones vastat, etiam Babylonem vastabit. Cyrum fidifragum & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis insidijs interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ędem recipiebat, fidem etiam seruare. Septuaginta verterunt: Præuaricator præuaricatur, & iniquus iniquè agit. Potest ita verti: Irruit sceleratus in scelera-tum, vastatórque in vastatorem, hoc est, Cyrus in Balthasarẽ Babyloniorũ regem.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.) Pro Babylone est in hebræo נֶשֶׁף næxæph, quæ dictio significat caliginem, rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon appellatur caligo, mónsque obscurus & caliginosus, vt capite tertiodecimo ostendimus, vbi pro caliginoso est in hebræo נִשְׁפָּה nixpæh, ideo diuus Hieronymus rectè pro caligine hoc in loco vertit Babylonem. Potest verti: Nox à me desiderata versa est mihi in horrorem. Vel ita: Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem. Idem enim nomen miraculum, pauórem, & horrorem significat. Solet hebraismus rem dilectam appellare rem desiderij. Pagninus vertit: Noctem amabilem mihi posuit mihi in pauorem. Et ita sunt verba Balsasaris, seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum iucundúmque conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam perni-
Dan.5. ciem significantia, vt est apud Danielem quinto capite. Ait igitur: Nox illa, qua statueram animum remittere, deliciísque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immanitérque occisus. O falsam spem, ô volucrem variámque vicissitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô præposteram gratulationem, quàm subitò ea, in quibus solent mortales spem suam vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas conuertuntur.

Onus Duma.) Pro Duma est in hebraico דּוּמָה Dumah à verbo דּוּם dum, quod significat tacere. Vnde dumah significat infernum, vt psalmo nonagesimo
Psal.93. tertio: Paulominus habitasset in inferno anima mea. Fortasse ita appellatur, quia ibi iacent damnatorum animæ nullos inter se lætos sermones conferentes. Quod significans poëta Latinus ait libro sexto: Dij quibus imperium est animarum, vmbræq; silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. Poterat verti psalmus ille: Paulominus habitasset in silentio anima mea, vt per silentium infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait diuus Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaiæ loco Aquila pro dumah silentium posuit: acsi diceret propheta. Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio præterire:

graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Præterea omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantesenim
Psal.31. tacent, quoniam animo non clamant. Quoniam tacui, ait Dauid, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. Vbi vides eum silere dum clamabat.
Exo.14. Contrà verò iusti etiam silentes clamant. Vnde dominus dicebat Moysi: Quid clamas ad me? Cùm tamen ipse taceret: Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces ardentiáque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur deum ore tantùm inuocat, ab eo animum habens seuocatũ, ne loquitur quidẽ. Hoc intelligẽs diuinus vates canebat: Clamaui
Psal.118. in toto corde, exaudi me domine, iustificationes tuas requiram. Et alibi: Tibi dixit
Psal.26. cor meũ, exquisiuit te facies mea, faciem tuã domine requiram. Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labibus inquinati maleficio & scelere pascuntur, videbat diuinus vates onus grauissimum imminere. Quid enim onerosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est pondus, de quo aiebat vates: Quoniam iniquitates meæ
Psal.37. supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustius insignis historiographus: Omnes homines qui sese student præstare cæteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligens Hesiodus asserebat otium opprobrium esse, negotium verò minimè. Quam sententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantùm aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbunt, eos verò otio silentióque ætatem transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarúmque cogitationum expultricem sequunrur. Omnis enim eorum memoria aut statim extinguitur, aut sensim obscuratur & euanescit. At illi in silentio non sunt, qui quanuis sileant, tamen de eorum vita haudquaquam siletur: cùm ea efficiant, quæ non solùm statim non obruuntur, sed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterum pro דְּמָה dumah Septuaginta interpretes Idumæam transtulerunt.

In saltu ad vesperam dormietis.) Pro ad vesperam est in hebraico בַּעֲרָב baarau, quæ dictio significat vesperam & Arabiam. Ex quo effectum est vt alij hoc in loco vesperam, alij Arabiam transtulerint.

Argumentum capitis XXII.

Describit diuinus vates luctuosum excidium Hierosolymæ à Babyloniis inferendum, eiúsque crudelem vastationem, acerbámque captiuitatem scelere eius & impietate conflatam deplorat. Prædicit Sobnam hominem impium daturum esse pœnas suarum fraudum, qui contra dominum suum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, eßéque in eius locum iustũ Eliachimum substituendum. Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humanæ per crucem, quam Christus glorioſam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà infame extremúmque supplicium, fuit corpore Christi sacrata & illustris: atque post eius mortem mansit in monte Caluariæ erecta, tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarißimum monumentum. Ea gloriamur & munimur, intelligentes esse illam excellentißimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certißimum præsidium.

CAP.

CAPVT XXII.

ONus vallis visionis. Quídnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta? clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans, interfecti tui non interfecti gladio: nec mortui tui mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul, duréque ligati sunt: omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, procul fugerunt. Propterea dixi: recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt consolemini me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum domino Deo exercituum in valle visionis, scrutans murum, & magnificus super montem. Et Ælam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur operimentum Iudæ, & videbitis in die illa armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis, quia multiplicatæ sunt.

EXPLANATIO.

Onus vallis visionis.) Vaticinium annuntians afflictionem, onus, vt est à nobis aliis in locis explicatum, appellatur. Vallem visionis appellat diuus vates Hierosolymam, quòd esset prophetarum domicilium: prophetia enim, vt primo capite fusè ostendimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mẽtis oculis perspecta. Est igitur horum verborum sensus: Sequitur vaticinium prænuntians calamitatem Hierosolymæ, quam coluerunt diuini vates futura videntes. Sed cùm hæc vrbs sita sit in monte Sione ad aquilonarem partem, iuxta id quod est scriptum in psalmo: Mons Sion latera Aquilonis ciuitas regis magni: non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & non potius mons appelletur. Ad quod respondendum existimo, ideò vallem appellari, quia adeò erat conculcanda, & delenda, vt non mons sublimis, sed vallis obiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flammæq; exposita, funditúsque deuastata. Vel quia sancti illi, quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti. *Suprà.1.* *Psal. 47.*

Quídnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta?) Solebant Palæstini habere super domos plana tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis capite quintodecimo diximus. Ad hæc tecta, ingredientibus hostibus vrbem, cõfugiebant Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderent, & inde lapides, tela, aliáque arma missilia in inimicos proiicerent. *Suprà.15.*

Plena clamoris.) Hoc est, Tu, quæ olim, reportatis de gentibus victoriis, triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem. Fortasse ideò Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio.) Hoc ideò ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnam hominum multitudinem non gladio sed fame pereuntiũ. Et qui se in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculísque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo quarti libri Regum. Et 4.Reg.vlt.

Iere

Thren.4. Ieremias in Threnis, Melius, inquit, fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.

Procul fugerunt.) Principes Hierosolymæ videntes Babyloniorum obsidionem, existimantésq; se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in campis Ierichontinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam capite trigesimonono, & quartum li-
Ierem.39. 4.Reg. ulti. brum Regum capite vltimo.

Recedite à me, amarè flebo.) Vide quo dolore propheta vastitatem Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantísque lamentis plangebat, vt ne consolationẽ quidem admittere vellet. Videbat vastandam esse patriam suam, & funditus delendam, antiquas possessiones hostium direptioni committendas, templum diuino cultui dedicatum flammis comburendum, ideo acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui non funderet fluuios lachrymarum videns funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclaram, sanctorum vatum receptaculum, vbi quondam fides viguerat, ciuitatem insignem, diuitiarum copia affluentem, rerum gestarum gloria florentem, omníq; nobilitate & sapientia præstantem? Et volens propheta reddere rationem suarũ lachrymarum, hanc vastationem inquit, quam mentis oculis intuebatur, esse in valle visionis: acsi dicerer: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidem tolerabile: sed quî fieri potest vt non doleam, summísque cruciatibus premar, cùm videam incendio flagrare montem illum Sionem, vbi fides quiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostendebat, montem illum celebrem, ab hostibus adeò conculcatum, vt non mons, sed vallis possit meritissimò appellari? Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cum amarissimis suspiriis coniuncta, quæ Deo dicata, pius ille atque sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cùm hæc deplorabant, etiam animo intueri miserabilem illam euersionem & cladem à Romanis inferendam, de qua ita ait Iosephus, oculatus testis: Captiuorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium comprehensus est numerus. Mortuorum verò per omne tempus obsidionis vndecies centum millia. Hæc ille capite decimoseptimo libri septimi de bello Iudaico. Sed sancti vates non tam Iudæorum cladem, quàm scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærumnas inciderunt, deplorabant. Ita quando Christus saluator noster videns ciuitatem fleuit super illam, vt diuus
Luc.19. Lucas ait, potius ob Iudæorum ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorum ruinam & vastitatem lachrymas fundebat.

Scrutans murum.) Adesse video diem, in quo hostis murũ scrutabitur & rumpet, qui quidẽ dies erit magnificus & iucundus hostibus nostris super montẽ Sionem ascendentibus. Quidam ita interpretantur: Clamor vsque ad montem eleuabitur. Vel sic: Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Sionem.

Ælam sumpsit pharetram.) Ælamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quonã erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

Parietem nudauit clypeus.) Afferent Ælamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarum pendebant, & ita manebit paries nudatus. Vel sic: Clypei hostium parietes Hierosolymæ nudabunt, hoc est, hostes clypeati non solùm muros vrbis, sed etiam domesticos parietes euertent.

Et equites ponent sedes suas in porta.) Describit expugnationem Hierosolymæ,
Ierem.39. quæ facta est anno Sedechiæ vndecimo, de qua Ieremias sic ait: Vndecimo anno Sedechiæ mense quarto quinta mensis aperta est ciuitas, & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media, &c. Sedebant autẽ in porta ne Iudæi fugientes euadere possent.

Operimentum Iudæ.) Dicunt nonnulli esse templum, vbi Iudæi existimabant se esse

esse operiendos, & ab omni hostium oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremiæ, aliísque vatibus diem necis destinauerunt, quia sunt ruinam templi vaticinati. Vel loquitur de operimento & velamine, quo sancta operta erant. Septuaginta habent: Reuelabunt portas Iudæ. Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

Armamentarium domus saltus.) Domus erat à Salomone condita instrumentis bellicis, plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus saltus siue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium 3.Reg.7.
librum Regum capite.7.

C *Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Ierusalẽ numerastis, & destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris, & non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorẽ eius de longè non vidistis. Et vocauit dominus deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad caluitium & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere*
D *vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et reuelata est in auribus meis vox domini exercituum. Si dimittetur iniquitas* Sap.2. b 1.Cor.15. Infr.26 d *hæc vobis donec moriamini: dicit dominus deus exercituum.*

Congregatis aquas.) Obiicit Iudæis dedisse operam ad parandam ciuitatem obsidioni nulla posita in deo spe nec fiducia. Congregarunt aquas piscinæ seu cisternæ inferioris ad bibendum, & ad diluendam terram ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent, quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt, vt se ab hostibus protegerent: dominum autem non inuocauerunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

Et vocabit dominus deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum.) Priusquam caperetur Hierosolyma, hortabatur diuinus vates ille Ieremias Iudæos, imò deus per Ieremiam, vt agerẽt pœnitentiam, & gemitu ac planctu, indutíque cilicio ad deum clamarent, & preces ex animo funderent. At illi deum contẽnentes, se veluti pecora ventri & epulis tradebant, & lætitia elati occidebant vitulos, comedebant carnes, ingurgitabantur vino, dicentes: Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Acsi dicerent: Quoniam vita breuis est, quæramus voluptates in hoc mũdo, totósque nos deliciis tradamus. Vide impiorum pestilentia verba. Fortasse verba illa, Cras enim moriemur, dicebãt ironicè & irrisoriè. Cùm enim propheta Iudæorum excidium imminere prædiceret, illi verba eius deridebant dicentes in eius contemptũ: Comedamus & bibamus, nam, vt delirus ille ait, cras moriemur. Aspicis hoc in loco apertissimè pœnitentiam complecti fletum, planctum, saccos, & id genus alia, quibus deus placatur: eos autem qui hæc contemnunt, esse ipsius dei vocantis peccatores ad ea, contemptores. Quid respondebit ad hunc locum Philippus Melanchthon hæreticus nostri temporis, cum cæteris hæreticis detestabilibus, qui hæc irrident, asserentes solùm terrores, quos incutit conscientia peccati, & fiduciam in deum absoluere pœnitentiam? Vbi inuenerunt in sacris literis talem pœnitentiam? Quis vnquam ex catholicis doctoribus talia scripsit?

pſit? Irrident inſani homines fletum,& planctum,& cilicium,cùm hîc habeamus
Ioel.2. apertiſſimum locum,vbi nos deus ad hæc inuitat & vocat.Et apud Ioelem: Con-
Pſal.6. uertimini,inquit,ad me in toto corde veſtro,in ieiunio, & in fletu, & in planctu, & ſcindite corda veſtra,& non veſtimenta veſtra.Hoc intelligens Dauid dicebat in pſalmo:Laboraui in gemitu meo,lauabo per ſingulas noctes lectum meum, & lachrymis meis ſtratum meum rigabo. Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus ſuſtinebat,quos gemitus,quas lachrymas fundebat,ob ſcelus admiſſum,& diuinam legem violatam. Et alio in pſalmo oſtendens corpus ſuum eſſe aſſiduis la-
Pſal.101. chrymis & mœroribus conſumptum dicebat: Percuſſus ſum vt fœnum, & aruit cor meum,quia oblitus ſum comedere panem meum. Et paulò poſt: Quia cinerem tanquam panem manducabam,& poculum meum cum fletu miſcebã. Plus eſt hoc,quàm terrores conſcientiæ,quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam ſcripturam,inuenies paſſim requiri ad pœnitentiam fletum, ieiunium,cilicium,& cætera huiuſmodi, quæ hæretici deteſtantur. Lege veteres illos patres ſanctiſſimos, Ambroſium, Hieronymmm, Cyprianum, Auguſtinum & reliquos,quorum ſalutarem & excellentem doctrinam eccleſia catholica amplectitur,& videbis apertiſſimè omnes eos in hac ſententia concorditer permanere.Beatus Ambroſius in epiſtola ad corruptam quandam,vbi eam ad veram pœnitentiam hortatur,inter cætera inquit:Tu ipſa proprij facti iudex eſto crudelior.In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi eſt, &c. Deinde lugubris tibi accipienda eſt veſtis, & mens & membra ſingula digna caſtigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occaſionem luxuriæ præſtiterunt. Defluant oculi lachrymas, qui maſculum non ſimpliciter aſpexerunt. Palleſcat facies, quæ quondam viruit impudicè. Denique totum corpus incuria macereturcinere aſperſum, & opertum cilicio perhorreſcat, quia malè ſibi de pulchritudine placuit. Cor verò ſit liqueſcens ſicut cera, ieiuniis inquietans ſeipſum, & cogitationibus ventilans, quare ſit ab inimico ſubuerſum. Senſus etiam crucietur, &c. Hæc diuus Ambroſius, & multa alia huiuſmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator eſt, & quem propria conſcientia mordet, cilicio pœnitentiæ accingatur, & plangat tam ſua delicta, quàm populi: atque iterum ingrediatur eccleſiam,de qua egreſſus fuerat: & cubet in ſacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ auſteritate compenſet. Hæc diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatem orationem, quàm fortaſſe par eſt, vide Sanctum Cyprianum ſermone quinto de lapſis, & glorioſum Auguſtinum de vera pœnitentia, alióſque catholicos doctores, vbi de pœnitentia differunt, & intelliges quàm falſa,impia, & deteſtabilis ſit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quam contraria ſcripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis,& quam repugnans ipſi veritati. Eſt præterea hoc in loco animaduertenda dei miſericordia,qui eos vocabat ad pœnitentiam, quos eum non aduituros eſſe ſciebat. Vt enim fons perennis
ſimile aquas fundit, etſi nemo bibat ex illo, ſic deus eos vocabat, quanquam ipſi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & queribundas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: ſed quemadmodum non dulceſcit mare dulcibus fluminibus in
ſimile illud quotidie introeuntibus, ſic Iudæorum populus nolebat dulceſcere vocibus prophetarum, qui eum ab errorum atque ſcelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis pleniſſimæ ſuauitatem adducere. At Iudæi illi inſipientes ab omni non modò honeſtate, ſed etiam ſimulatione honeſtatis relicti, ſuæ duritiæ & impietatis pœnas meritiſſimas dederunt, quemadmodum omnibus euenit, qui diuinas voces contemnunt. Sic enim ait deus
Prouerb.1. in Prouerbiis Salomonis: Vocaui, & renuiſtis: extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret. Deſpexiſtis omne conſilium meum, & increpationes meas

negle

neglexiſtis. Ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cùm irruerit repentina calamitas, & interitus quaſi tempeſtas ingruerit,quando venerit ſuper vos tribulatio & anguſtia.Hæc ibi. Tu verò nolim exiſtimes ſolos Iudæos verba dei contempſiſſe: nos enim Chriſtiani, nos ſumus illi,quos deus cotidie vocat, quíque eorum voces & clamores deſpicimus,& pro nihilo putamus. Clamat adeò Chriſtus non ceſſans clamare, vt di- Pſal.68.
cat, in pſalmo: Raucæ factæ ſunt fauces meæ. Et apud Matthæum: Venite ad me Matth.11.
omnes qui laboratis, & onerati eſtis. Vocat nos per prophetas, per apoſtolos, per Euangelium ſuum,per concionatores, per aſpirationes, per afflictiones, per proſperitates:at nos veluti aſpides ſurdæ, aures obthuramus. Id plorabat Dauid Pſal.57.
dicens in pſalmo: Alienati ſunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, locuti ſunt falſa: furor illis ſecundum ſimilitudinem ſerpentis, ſicut aſpidis ſurdæ obthurantis aures ſuas, quæ non exaudit vocem incantantium, & venefici incantantis ſapienter. Vocabat deus Samuelem,& ille, vt in libro Regum ſcriptura teſtatur, 1.Reg.3.
reſpondebat Eli, qui eum hortabatur, vt dormiret. Vocat nos deus, & reſpondemus mundo, nobis ſuadenti, vt in peccatis dormiamus, nec vnquam mentis oculos aperiamus, & ad deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm deo obtemperantes, in ſomno obliuionis permanemus. O deſidiam noſtram, & intolerabilem amentiam. Reſpondeamus Chriſto nos ad pœnitentiam vocanti: ſurgamus, ne falſa mundi ſuaſione decepti in perpetua ignominia & ſcelere volutemur. Si volumus euadere, ſi concupiſcimus Babylonis miſeram captiuitatem fugere,ſi appetimus in æterna Hieroſolyma, in beatiſſimis illis ſedibus in æternum permanere,pœnitentiam hîc agamus, deíque vocibus obtemperemus. Deus vocat nos ad lachrymas, mundus verò ad voluptates. At hæ lachrymæ ſemina ſunt gloriæ, iuxta illud Dauidis in pſalmo: Qui ſeminant in lachrymis, in Pſal.125.
exultatione metent: & iuxta id quod ipſa Veritas ait: Beati qui lugent, quoniam Matth.5.
ipſi conſolabuntur. Voluptates verò pœnas æternas pariunt,iuxta illud: Væ vo- Luc 6.
bis diuitibus,qui habetis hîc conſolationem veſtram. Particula enim, Væ, æternam damnationem minatur. Et paulò poſt: Væ vobis,qui ridetis nunc,quia lugebitis & flebitis.

Et reuelata eſt in auribus meis.) Senſus eſt: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba, Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini. Id eſt, Non vobis hæc iniquitas dimittetur. Poteſt eſſe apoſiopeſis,quam Marcus Tullius appellat reticentiam. figura eſt iratis non infrequens. Eſt igitur ſenſus: Si hæc iniquitas vobis dimiſſa fuerit,ne mihi amplius credatis,aut quid ſimile.Intelligitur enim id, quod non dicitur vt eſt apud Vergilium:Quos ego, ſubaudi,puniam, vel aliquid tale.Quidam vertit, Non expietur vobis hæc iniquitas, donec moriamini, hoc eſt nunquam.

Hæc dicit dominus deus exercituum: Vade: ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpoſitum templi, & dices ad eum. Quid tu hîc? aut quaſi quis hîc,quia excidiſti tibi hîc ſe- E
pulchrum, excidiſti in excelſo memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi? Ecce dominus aſportari te faciet,ſicut aſportatur gallus gallinaceus, & quaſi amictum ſic ſubleuabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quaſi pilam mittet te in terram latam & ſpatioſam: ibi morieris, & ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus domini tui. Et expellam te de ſtatione tua, & de miniſterio tuo deponam te. Et erit in die illa: vocabo ſeruum meum Eliacim

filium Helciæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu eius: & erit quasi pater habitantibus Ierusalem, & domui Iuda. Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius: & aperiet, & nō erit qui claudet: & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris sui, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis craterarum vsque ad omne vas musicorum. In die illa, dicit dominus exercituum, Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: & frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia dominus locutus est.

Iob.12.e Apoca.3.b.

Vade ingredere ad eum.) Quæ à principio capitis vsque ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersionem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque ad finem capitis, pertinent ad obsidionem per Sennacheribum, in qua affuit Esaias.

Ad Sobnam præpositum templi.) Hic Sobna fuit sacerdos & pontifex, homo superbus & elatus. Tradunt nonnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudæis ne crederent prophetis, & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam coniurasse. Contra hunc iubetur propheta vaticinari, eique dicere: Quid tu agis hîc in templo dei, cùm sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est cum templo nostro, cùm sis extraneus? Quis es tu', vt excideris hîc magnificum sepulchrum more principum, & clarorum virorum? Tu existimas esse te hîc perpetuò mansurum, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet', & demigrare faciet, & tam facilè in miseram captiuitatem adduceris, quàm facilè asportatur gallus gallinaceus ligatus, & sine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator in humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem suam ornandam monimento, & magnifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum est, templum illud Dianæ celeberrimum vna nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam latè enim patet immortalis famæ desiderium, vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia exultos, nullo virtutum præsidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heu quot Herostratos habet seculum nostrum: qui cùm non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

Coronans coronabit te tribulatione.) Habebis coronam non laminarum aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, quam indignè quæsisti, incides in miseriam & afflictionem.

Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.) Quemadmodum rota siue globus currit per locum decliuem, ita tu ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, asportaberis, vbi miserè morieris. Comparat diuinus vates hominem improbum & inconstantem pilæ siue rotæ, quæ facilè mutatur & circumuoluitur. Cùm enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, sit autem mundus inconstantissimus, necesse est, eum nullam habere constantiam. At vir verè sapiens & pius, fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum

narum septus, nec frangitur neque expugnatur. Quando deus vult impiorum scelera vlcisci, permittit sæpe, vt nullam habeant constantiam. Id intelligēs Dauid dicebat in psalmo; Deus meus pone illos vt rotam. Id est, instabiles & agitatos instar rotæ. Et in Ecclesiastico scriptum legimus: Præcordia fatui quasi rota carri. Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, Peccauit, inquit, Ierusalem, propterea instabilis facta est. In capite quinto Geneseos vbi nostra versio habet: Egressus Cain à facie domini, habitauit profugus in terra, &c. pro profugo in hebraico est, Nod, quod propriè significat instabilem & inconstantem. Tales enim sunt, qui se à domino separant & seiungunt. Illud est præterea aduertendum, eum mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur, dicit enim: Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam, ibi morieris. ait enim Christus apud Matthæum: Lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem.

Psal.82. Eccl.33. Thren.1. Gen.5. Matth.7.

Ibi erunt Currus gloriæ tuæ ignominia domus domini tui.) Hoc est, Currus quibus vtebaris ad gloriam ac pompam, cùm eras Hierosolymæ, tibi in infamiam vertentur. Qui in luce hominum ac celebritate versabaris, in tenebris atque obscuritate iacebis, quia domum domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitatem quæreres, veræ dignitatis ornamenta amisisti. Solet enim deus impiorum gloriam in dedecus conuertere, iuxta id quod ipse ait per Oseam prophetam: Gloriam eorum in ignominiam commutabo. Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quam fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babylonij te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotem. Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse dedecori ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi quantum in se est, eam maculant & deformant.

Osc.4.

Expellam te de statione tua.) Verba Dei sunt aduersus Sobnam. Ego, inquit deus, te de statu tuo deiiciam.

Seruum meum Eliacim. Hic functus est officio Sobnæ, vt habetur quarto Regum capite decimoseptimo, & decimooctauo, & Esaiæ cap. 36. & 37.

4.Reg.17. Infr.36. & 37.

Et induam illum tunica tua.) Id est, omnia ornamenta tua tradam illi, téque de pontificatu proiiciam. Induere aliquem nobili tunica, est efficere, vt de illo honorificè sentiant, eúmque illustri laude celebrent. Similis phrasis est in Ecclesiastico, Stola gloriæ vestiet illum. Volunt nonnulli per Sobnæ pontificatum Iudæorum sacerdotium significari, per Eliacim verò, successionem cultus Euangelici. Eliacim significat deum surgentem. Translato enim sacerdotio, vt ait apostolus ad Hebræos, necesse est, vt legis translatio fiat, & euangelium succedat: Sobna autem, vt ait diuus Hieronymus, interpretatur conuertere nunc. Hæc est synagoga, cui dicitur, vt conuertatur.

Eccl. 15. Hebr.7.

Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem.) Qui præest, pater subditorum debet esse. Hinc præsul dicitur abbas, ab abba, quod est pater. Reges Palestinæ omnes appellabantur Abimelech, quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim scriptura capite vigesimosexto Geneseos ait: Abiit Isaac ad Abimelech regem Palestinorum, non personæ nomen significat, sed regiæ dignitatis nomenclaturam. Quod diuus Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue præsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. Qui verè rex est, pater est. Vnde omnis lex à rege aut præsule lata & constituta, debet amore paterno & igni charitatis cō flari, Alioquin nec subditi eam æquo animo seruabunt, nec ipsa diutius permanebit. In Deuteronomio ita scriptum legimus: Apparuit dominus de monte Pharam, & cum eo sanctorum millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflammata, nisi amor? Hic est ignis ille, quem deus in terram misit, quo hominum animos incendit, vt æternitatis desiderio flagrarent, de quo ipse apud Lucam, Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur? Aspicis igitur debere præsulem esse pa-

Gen.26. Deuter.33. Luc 12.

Ierem.3. trem, & amore paterno gubernare. Dabo vobis pastores, ait deus per Ieremiã, iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Non dicit: Dominabuntur vestri, sed pascent vos non odio, inuidia, iracundia, elatione, sed scientia & doctrina. Vbi per scientiam intelligitur scripturarum cognitio, & secundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio. Ex quo colliges oportere præsulem esse & sapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præsulem & subditos. Vnde Socrates ille philosophorum gentium sapientissimus, ciuitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem, omnibúsque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempe aureum, argenteum, & ferreum. Per aurum intelligit principem, & præsulem, per argentum nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaque, vt princeps præstet cæteris sapientia, virtute charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argenteam, & ferream, quas antiqui sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorum iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionem non adimam. Oportet enim præsulem bonis fauere, &
Exo.29. præmia constituere, nefarios verò coërcere, & pœnis afficere. Id significant diuinæ literæ asserentes in Exodo, præcepisse deum, vt summus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. Quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinem nisi au-
Ezech.41. steritas significatur? Ezechiel ait vidisse in templo sibi à domino demonstrato cherubim & palmas. Erat, inquit, palma inter cherub & cherub: duásque facies habebat cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte. Cherubim præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum. præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait Paulus in
Ephe.41 epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem apostolos. quosdam autẽ prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. Quid per faciem hominis lenem & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmam debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, non odium, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlum respicere, palmámque illam, quæ in æterna patria bonis largitur, contemplari, omniáque sua opera ad deum dirigere, eiúsque amore gubernare. Hoc est patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod deus hoc in loco ait per Esaiam: Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem.

Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.) Dabo, ait pater cœlestis, super humerum Eliacim serui mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat imagi-
Psal.109. nem Christi veri sacerdotis, de quo dicitur in psalmo: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. Super eius humerum posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucem illam sacratissimam, quæ dei templum, & æternam domum aperuit, & aditum ad cœlestem illam ac beatissimam gloriam reserauit. Hanc baiulauit Christus deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostenderet quanto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluariæ loco pependit deus noster, vt mortem nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorum faucibus eriperet, & veræ dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalem æternámque vitam tandem adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam, clauem domus Dauid. Erat enim anteà paradisus clausus, & nemo illuc introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cœlum, & illo die fuit latro cum

cum Christo in paradiso. Hæc clauis, quam Christus super humerum baiulauit, appellatur ab hoc propheta capite nono principatus, vbi dicitur: Et factus est principatus eius super humerum eius. Cæterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hunc locum ita explanare, vt per clauem domus Dauid, potestatem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: Ego, inquit deus, dabo seruo meo Eliacim sacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem, & curam pastoralem, quæ claui meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos, claudit autem cùm eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudit præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidem videtur, cur deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, vt non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circunspicere, videbis plane non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideò enim hæc clauis non in manu prelatorum ferenda dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summáque consideratione perpendas, quanti ponderis & laboris sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem deus constituit & eligit, clauem in humero baiulat: ille autem qui ab hominibus eligitur non vocatus à deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collum velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solùm dominationẽ, honorem, & dignitatem. De talibus pastoribus ait deus per Oseam: Ipsi regnaue- Ose.8.
runt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodò mala non præcipiant, non solùm bonis & mode- 1Pet.2.
stis, sed iuxta beati Petri sententiam etiam dyscolis.

Et figam illum paxillum in loco fideli.) Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliacim possidebit solidum dignitatis gradum, quo omnes posteri sui gloriabuntur. Erit enim veluti clauus siue lignum affixum parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quàm magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa magna significat, quàm obscuri, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illíque eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem.

Et erit in solium gloriæ domui patri sui.) Hoc est, genus suum & familiam illustrabit.

Auferetur paxillus.) Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatem & amplitudinem Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendebant corruerunt. Docet nos hic locus non esse fidendum hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solùm niti debemus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXII.

Onus vallis visionis.) Septuaginta habent: Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostendunt vallem visionis Hierosolymam appellari, quæ est sita in monte Sionis. Præter rationem, quam in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appelletur, potest etiam dici, eam ita vocari, quia ibi dominus visus est, iuxta id quod ait Baruch propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Baruch 3.
Hic est mons ille de quo dixit dominus Abrahamo, vt in libro Geneseos literæ diuinæ testantur: Tolle filium tuum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, Gen.22.

atque ibi offeres eum ſuper vnum montium, quẽ monſtrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quę ſuprà annotauimus capite ſextodecimo in annotationibus ex hebræo.

Et parietem nudauit clypeus.) Pro nudare in hebraico eſt verbum עָרַר arad, quod ſignificat nudare & adhærere. Vnde poteſt verti: Et parieti adhæſit clypeus, nempe ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæſerunt clypei.

Donec moriamini.) Thargum habet: Donec moriamini morte ſecunda. Acſi diceret: Non dimittetur vobis, nec hîc nec in inferno, per mortem enim ſecundam intelligit æternam damnationem.

Argumentum capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonoſore inferendam, luctuoſámque vaſtitatem & euerſionem. At poſt ſeptuaginta annos promittit eam eſſe reparandam, atque repudiato idolorum cultu ad veram Chriſti fidem venturam.

CAPVT XXIII.

A ONus Tyri. Vlulate naues maris, quia vaſtata eſt domus vnde venire conſueuerant de terra Cethim reuelatum eſt eis. Tacete qui habitatis in inſula negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. In aquis multis ſemen Nili, meſſis fluminis fruges eius: & facta eſt negotiatio gentium. Erubeſce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, dicens, Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. Cùm auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cùm audierint de
B Tyro. Tranſite maria, vlulate qui habitatis in inſula. Nunquid non veſtra hæc eſt, quæ gloriabatur à diebus priſtinis in antiquitate ſua? Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

Onus Tyri.) Tyrus ciuitas eſt Phœniciæ, vt ait Pomponius Mela. Phœnicia autem eſt in Syria contermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentiſſima, & regia dignitate ornata: Fuit Sidoniorum colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuerſi. Et cum eſſet inſula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta eſt, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonoſor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum ſanguine tinguntur veſtes purpureę, ideò eædem veſtes Tyriæ dicuntur. Beroſus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuiſſe conditam anno poſt diluuium. 189. Ioſephus anno. 240. ante templum Salomonis. Iuſtinus libro 18. à Sidoniis cõditam refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exuſta, à Dominico Veneto capta, ſed à Soldano anno domini 1290. tandem incenſa. Huius ciuitatis meminit ſcriptura libro ſecundo
2. Reg. 5. Regum capite quinto, & capite vigeſimoſexto Ezechielis, qui hanc euerſionem
Ezech. 26. prædicit, eiúſque cauſam ait fuiſſe Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis inſultarunt, eorúmque miſeria & captiuitate fuerunt delectati. Æquum enim eſt, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

Vlula

Vlulate naues maris.) Per naues maris intelligit ipſos nauigantes. Eſt igitur ſenſus: Vos negotiatores, qui per mare mediterraneum importatis merces, plorate Tyrum, quoniam euerſa eſt. Hæc enim erat domus vnde venire ſolebatis.

De terra Cethim reuelatum eſt eis.) Non vos eſtis, quibus primò reuelatum eſt, eſſe Tyrum deletam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethim, hoc ſciunt. Vtitur propheta pręteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Eſt enim Cyprus inſula quædam in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac inſula vrbs quædam nomine Citium patria Zenonis philoſophi, vt ait Laertius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore diui Hieronymi extabat, & idem nomen retinebat, vt idem Hieronymus aſſerit, à qua vrbe totam inſulam coniectant nonnulli appellatam eſſe Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui Babylonios contra Tyrum incitarunt. Et tunc erit ſenſus: De terra Cethim reuelatum eſt eis, hoc eſt, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euerſionem. Alij per Cethim intelligunt inſulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuiſſe Tyrum deletam, & vaſtatam, ne illuc merces ſuas conferrent.

Tacete qui habitatis in inſula.) Tyrum inſulam vocat. Senſus eſt: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negotiatores eam ſuis mercibus implebant.

In aquis multis ſemen Nili.) Periphraſis eſt frumenti Aegypti. Nilus enim inundatione & irrigatione ſua campos Aegypti frugiferos reddit. Aegyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumentum ad Tyrios, & legumina Aegypti erant fruges Tyriorum.

Erubeſce Sidon, ait enim mare, fortitudo maris, &c.) Tyrus erat, vt diximus colonia Sidoniorum, quapropter ad eos pertinebat, eam defendere. Conuertit igitur propheta ſermonem ad Sidonem, quæ coloniam ſuam dereliquerit. Erubeſce Sidon, quæ cùm Tyrum genueris, nullum ei auxilium præbuſti, non enim ſperare deberes nauigantes ei opem laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc eſt, negotiatores & nauigantes. Sidoniorum intererat Tyrios defendere: nam nos non eos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hoſtibus ſuis bellum inferre. Vel ſic: Erubeſce Sidon, ait enim mare & fortitudo maris, id eſt, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego non parturiui, nec peperi, facta ſum quaſi mulier ſine filiis, quoniam nemo mihi auxilium tulit. Idem eſt non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dediſſet: nulla tamen fuit quæ illi auxilium ferret. Nam Carthago, Leptis, Vtica, Gades, coloniæ fuerunt Tyri. Lege Plinium libro quinto capite decimonono.

Cum auditum fuerit.) Aegyptij cùm audierint vrbem vicinam & florentiſſimam obſidione deletam, dolore afficientur, exiſtimantes idem ſibi eſſe euenturum.

Tranſite maria.) Alloquitur ipſos Tyrios in obſidione poſitos. Vos ô Tyrij tranſite maria, diſcedite ab vrbe veſtra, fugite inimicos, quoniam nulla alia ſpes eſt euadendi. Ideò plorate habitatores inſulæ, hoc eſt, Tyri.

Nunquid non hæc veſtra eſt.) Irridet Tyriorum iactationem, qui deo contempto maiorum antiquitate & nobilitate gloriabantur.

Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.) Hoc dicit propter eos qui in vrbe manſerunt, & capti à Nabuchodonoſore ducti fuerunt in Chaldæam.

Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam, cuius negotiatores principes, inſtitores eius inclyti terræ? Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ. Tranſi terram tuam quaſi flumen filia maris, non eſt cingulum vltrà tibi. Manum

ſuam extendit ſuper mare, conturbauit regna: Dominus mandauit aduerſus Chanaam, vt contereret fortes eius, & dixit: non adijcies vltra vt glorieris, calumniam ſuſtinens virgo filia Sidonis: in Cethim conſurgens tranſfreta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit, Aſſur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robuſtos eius: ſuffoderunt domos eius, poſuerunt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra.

Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam.) Coronatam eam vocat, quia inſignis erat, & regia florebat dignitate. Eſt igitur ſenſus: Quis vnquam cogitauit ampliſſimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominantem, auro & gemmis fulgentem, ſic eſſe deiiciendam, vt ſuis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

Cuius negotiatores principes.) Tanta erat Tyri diuitiarum abundantia, vt eius mercatores poſſent eſſe aliarum ciuitatum principes, eiúſque inſtitores eſſent celebres & illuſtres. Inſtitores ſunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd inſtent negotiis gerendis.

Dominus exercituum cogitauit hoc.) Dixerat paulo antè: Quis cogitauit hoc, &c. Nunc reſpondet: Deus eſt qui hoc cogitauit, qui ſuperborum ſtatum euertit, eorúmque cogitationibus reſiſtit. Docet hic locus neminem debere exiſtimare ſe eſſe tutum, licet ſit potens, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quando in ærumnis ſuis dei potentiam diſcat, cuius clementiam in proſperitate noluit cognoſcere. Detrahit enim deus gloriam ſuperborum, & permittit vt eorum honor & amplitudo in dedecus & ignominiam conuertantur. Tu verò conſidera quàm fluxa ſit & incerta mundi gloria.

Tranſi terram tuam quaſi flumen.) Hortatur Tyrum ad fugam, ac ſi diceret: Tu ô Tyre tranſi terram tuam ita facilè, vt riuulum tranſires. Vel, Tranſi quaſi flumen, celeriter imitare fluminis impetum & velocitatem, ne te occupet inimicus, non enim illi poteris reſiſtere, quia non eſt cingulum vltrà tibi. Id eſt, non habes fortitudinem, vt poſſis te ab hoſtibus defendere. Lumbos cingulo cingere, eſt fortitudine pollere: carere verò cingulo, eſt imbecillitate laborare.

Manum ſuam extendit ſuper mare.) Hoc eſt, ſuper Tyrum, vt ait Diuus Hieronymus, Ac ſi dicat: Percuſſit deus Tyrum ciuitatum maritimarum nobiliſſimam, qua percuſſione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euerſionem fieri vnquam poſſe. Et timuerunt ne quid tale ſibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod ſequitur: Dominus mandauit aduerſus Chanaan. Nam Tyrus eſt in terra Chanaan, vt conſtat ex euange-
Matth.15. lio Matthæi capite quintodecimo, vbi Chananæa ſcribitur egreſſa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem ſit manum extendere, eſt à nobis explanatum capite primo illud explicantibus: Et conuertam manum meam ad te. Et capite quinto, vbi illud expoſuimus: Extendit manum ſuam ſuper eum.

Et dixit: non adijcies vltra, vt glorieris.) Hoc dixit deus. Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc eſt, tu ô Tyre Sidoniorum colonia, nam euerteris omnino. Ideò aſſumptis nauibus fuge in Cyprum. Sed nec ibi poteris requieſcere. Vel ſic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, ſimili calamitati obnoxia es. Idem eſt Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Babylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.) Tyri habitatores fracti obſidione, fuerunt in duas partes diſtracti, alij ſe in fugam coniecerunt, quibus propheta dixe

dixerat: In Cethim conſurgens transfreta. Alij verò manſerunt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldæam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentiſſima. His loquitur modò vates ita dicens: Ecce terra Chaldæorum, ad quam ducemini, populus eſt inſignis, ab Aſſyrio fundatus. Eò ducent Chaldæi non ſolùm Tyrios imbecillos, ſed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

Vlulate naues maris, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra.) Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabãt, quæ ſunt & belli & rei domeſticæ robur & fortitudo.

Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre ſeptuaginta annis ſicut dies regis vnius: poſt ſeptuaginta autem annos erit Tyro quaſi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circui ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui ſit. Et erit, poſt ſeptuaginta annos viſitabit dominus Tyrum, & reducet eam ad merces ſuas, & rurſus fornicabitur cum vniuerſis regnis terræ ſuper faciem terræ. Et erunt negotiationes eius & merces ſanctificatæ domino. non condentur, neque reponentur: quia his, qui habitauerint coram domino, erit negotiatio eius, vt manducent in ſaturitatem, & veſtiantur vſque ad vetuſtatem.

Septuaginta annis, &c.) Septuaginta annis fuit Tyrus oppreſſa: nam tot fuit templum dei vaſtatum. Æquum enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorũ ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos ſeptuaginta annos dies vnius regis, quia communiter qui longum tempus habet regnandi, ſeptuaginta annos non tranſeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro ſecundo Regum capite quinto ſcriptum 2.Reg.5. legimus. Alij Nabuchodonoſorem eiúſque filios vnum regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

Poſt ſeptuaginta autem annos.) Ab hoc loco vſque ad finem capitis proſpera Tyro annuntiantur. Senſus eſt: Quemadmodum meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis ſe miſcet, deſiderat ad ſe trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta, ſic tu ô Tyre quia Chaldæis adhæſiſti, qui te captiuam duxerunt, fuiſti à negotiatoribus, qui te prius amore proſequebantur contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, canticis & illecebris priſtinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulſa tu, quæ eras obliuioni tradita. Da operam vt veluti meretrix cantionibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigaris. Hoc ideò dicit, quia ſolent meretrices cantibus iuuenes adoleſcentes ad ſe trahere.

Et erit, poſt ſeptuaginta annos viſitabit dominus Tyrum.) Hæc ad literam impleta fuiſſe hiſtorię Græcorum & Phœnicum memorię produnt, vt etiam diuus Hieronymus teſtatur. Fuit enim Tyrus poſt annos ſeptuaginta ad priſtinum ſtatum reſtituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus, fuit enim poſteà celebre emporium, vbi ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hîc propheta fornicationes vocat. Verſio Septuaginta habet in hunc modum: Poſt ſeptuaginta annos viſitationem faciet dominus Tyri, & iterum reſtituetur in antiquum, erítque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum ſuper faciem terræ. Quæ verba ſatis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

Et erunt negotiationes eius, & merces eius ſanctificatæ domino.) Vaticinatur de conuerſione Tyri ad Chriſtum, quæ poſt multos annos futura erat. Multi enim ex

Tyriis

Act.21. Tyriis receperunt fidem, vt videre licet apud Lucam Actorum vigesimo primo. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces domino dicatæ & sanctificatæ. Non condentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter pauperes distri-
Mat.6. buent, & iuxta Christi sententiam in cœlo thesaurizabunt.

Quia his qui habitauerint coram domino.) Sensus est: Qui deo seruierint, hoc solùm vellent ex temporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumentum, quo vestiantur. Capitur autem hîc saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectione, quam so-
1.Tim.6. lam desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus ad Timotheum: Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, sed eos,
Matth.13. qui quærentes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia sua, &
Luc.19. emunt eam, quæ quidem Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis dixit, Negotiamini dum venio, vt est apud Lucam capite decimonono, qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorum meminit etiam
Mat.25. Matthæus capite vigesimoquinto. Hi sunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœlestem,
Apoc.3. de quo dicebat Christus in Apocalypsi diui Ioannis apostoli: Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias. O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes. Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo precio æternam gloriam comparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliáque mortiferas merces precio animarum vendit, aut saltem promittit, vt nos ad æterna supplicia deducat, est summa diligentia & consideratione aduertendum, ne cum tali negotiatore commercia exerceamus. Ostendit dapes in superficie suaues & appetendas, sed intus funestas, & latenti veneno contaminatas. Non est aurum id, quod apparet, sed scoria: non mel, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonum, sed
simile malum. Vt enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiosè perpendit, sed solùm eius frænum, stratum, & exteriora ornamenta intuetur, sic insanus iudicandus est, qui mercium diaboli speciem solùm aspicit, interiora verò minimè contemplatur. Non est crystallus omne id, quod crystal-
simile lus apparet, vitrum enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidam & preciosam. Imò venenum habet aliquando speciem medicamenti. Tres mercatores sunt pestilentes & pernicioſi, qui perniciem nobis voluptatis specie & simulatione tegentes vendunt, & ad suas officinas alliciunt, & vocant, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitum & exitium machinantur. Eos fugiamus, eorum voluptates contemnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum congeriem appellarunt? cuius vitam & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsúmque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaiæ artificium, quemadmodum ex historia se cõtulit ad Spiritum, & ad tempus Messiæ, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIII.

Transite maria.) In Hebræo est עִבְרוּ תַרְשִׁישָׁה iuru tarxixah. Sed quoniam Tharsis significat mare, & est etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noster Transite maria. Pagninus verò vertit, Transite in Tharsis. pro quo Septuaginta

ginta habent: Ite Carthaginem. Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plinius lib. quinto, & Poeta: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenueri coloni, Carthago, &c. Ideò credibile est Tyrios ad Carthaginienses confugisse. Et in principio huius capitis vbi nostra editio habet: Vlulate naues maris, habent Septuaginta, Vlulate naues Carthaginis: Et ita etiam habet paraphrastes Chaldæus.

Non est cingulum vltra tibi.) Pro cingulo in Hebraico est מָזַח mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo, à verbo mazach, quod significat roborare. Thargum habet תְּקוֹף tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit: Non est fortitudo vltrà. Septuaginta habẽt: manus tua nequaquam præualet. Symmachus: Non poteris vltrà resistere, interpretans sensum potius quàm verba.

In Cethim consurgens transfreta.) Pro Cethim est in Hebraico בִּתִּים Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum capite vigesimo quarto, vbi pro Cittim editio vulgata habet Italiam, ita dicens: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messię esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuum est sub Tito Vespasiono euenisse. Et quoniam tunc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorum infidelitatem, impietatem, & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. Intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messiæ, indicant verba Balaam ita in eodem capite literis mandata: Dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. Planum est enim tempus extremum siue nouissimum in diuinis literis tempus Messiæ appellari, vt in explanatione secundi capitis Esaiæ explicuimus. Et volens Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel. Pro quo Thargum Onkeli, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkeli ita habet: Cùm surrexerit rex ex Iacob, natúsque fuerit Messias ex Israel. Vbi vides per stellam & virgam Christum significari. Hæc est virga illa, de qua dixit capite vndecimo Esaias: Egredietur virga de radice Iesse. Et paulò pòst ait Balaam: Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. Neque possunt Iudæi negare dictionem hanc Cittim illic positam Italiam significare. nam Chaldæus Paraphrastes, quem modò citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum trastulit: Et naues venient à Romanis. Septuaginta etiam interpretes pro Cittim Italiam vertunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanum, cuius ad literam hæc sunt verba: Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ vnà cum multis legionibus Romanorum. Sed quoniam postquam hîc ait scriptura: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, sequitur statim: Et percutiet duces Moab, vastabítque omnes filios Seth, negant Iudæi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percussisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkeli, omnibus filiis hominum fuisse dominatum. At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed spiritualiter esse intelligenda. Duces Moab sunt dæmones, quos diuus Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harúmque tenebrarum rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinam victoriam reportauit. Per filios Seth intelliguntur impij peccatores, quos Christus euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idololatriam: non salutem, sed impietatem. Perierunt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorum impietas & deprauata cæcitas. Id prædixerat diuinus psaltes ita Messiam alloquens: Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideò vbi communis editio habet: Vastabit omnes filios Seth, vertit Chaldæus paraphrastes:

Num.24.
Supr.2.
Supr.11.
Philip.3.
Psal.9.

ſtes: Dominabitur omnibus filiis hominum. Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noe omnes originem ducimus, Noe autem à Seth, qui in locum Abelis occiſi ſucceſſit, cùm Caini proles fuerit diluuio extincta. Hic Meſſias, quem hîc omnium hominum dominatorem ſcriptura iuxta Onkelum appellat, eſt ille, de quo aiebat Eſaias: Emitte agnum domine dominatorem terræ, de petra deſerti ad montem filiæ Sion. Cùm autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam ſignificet, credibile eſt hoc in loco Eſaiæ eandẽ etiam ſignificare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam capite ſecundo, & apud Ezechielem capite vigeſimoſeptimo, vbi noſter interpres Italiam vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ obtinuit, qui à Ianiginis fuit etiam Italus vocatus. Author eſt Beroſus Chaldæus libro quinto Antiquitatum, qui floruit ante Alexandri monarchiam. A Cittim autẽ Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e ſcribi, quemadmodum bis in hoc capite, & ſemel in capite decimo Geneſeos eam ſcriptam inuenies. Cethim autem, quæ ſcribitur per e, eſt ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in primo capite libri primi Machabæorum ita ſcriptum legimus: Poſtquam percuſſit Alexander Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egreſſus de terra Cethim, Darium regem perſarum & Medorum, &c.

Supr.16. Ierem.2. Eze.27. Gen.10. 1.Macha.1.

Aſſur fundauit eam.) Pro Aſſur eſt in Hebraico אַשּׁוּר Axxur, quemadmodum Geneſeos capite decimo, vbi ſcriptum legimus egreſſum fuiſſe Aſſur de terra Senaar, ædificaſſéque Niniuem ciuitatem magnam, in terra autem Senaar regnaſſe Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldæorum non fuiſſe ab Aſſur, ſed à Nemrod fundatum: & ob eam cauſam hîc exiſtimant per eam intelligi Tyrum, non autem Chaldæam, cùm tamen prophanæ hiſtoriæ dicant Tyrum coloniam fuiſſe Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euerſionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniam etſi Aſſur non fuerit Babylonis conſtructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiúſque populum fundauit. Si fusè ſcire volueris, quis fuerit hic Aſſur ſiue Aſſyrius, à quo Aſſyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquiuocis capite primo, vbi aſſerit hunc appellatum eſſe Ninum, Herculem, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.

Gen.10.

Argumentum capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Eſaias de euerſione Hieroſolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationum in particulari, nunc autem generalem totius terræ interitum & vaſtitatem, eiúſque habitatorum in extremo iudicio confuſionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

Ecce dominus diſſipabit terram, et nudabit eam, & affliget faciem eius, & diſperget habitatores eius. Et erit ſicut populus ſic ſacerdos, & ſicut ſeruus ſic dominus eius, & ſicut ancilla ſic domina eius, ſicut emens ſic ille qui vendit, ſicut fœnerator ſic is qui mutuum accipit, ſicut qui repetit ſic qui debet. Diſſipatione diſſipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus eſt verbum hoc. Luxit & defluxit terra, & infirmata eſt: defluxit orbis,

bis, & infirmata eſt altitudo populi terræ. Et terra infecta eſt ab habitatoribus ſuis: quia tranſgreſſi ſunt leges, mutauerunt ius, diſſipauerunt fœdus ſempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideóque inſanient cultores eius, & relinquentur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata eſt vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. B

EXPLANATIO.

Ecce dominus diſſipabit terram.) Hoc eſt, Deus in fine mundi vniuerſam terram vaſtabit. Eſſe terram in fine mundi tranſituram, aſſerit Chriſtus apud Matthæum iis verbis: Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum & terra tranſibunt, &c. Quamuis enim dicat Eccleſiaſtes, Terra autem in æternum ſtat, hoc intelligitur per eſſentiam, ſed præteribit & mutabitur ab eo ſtatu, in quo nunc eſt, & figuram ſuam amittet. Id dicunt nonnulli voluiſſe ſignificare diuum Paulum cum dixit in epiſtola prima ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non dixit: Præterit mundi ſubſtantia, ſed figura. Et ad Hebræos hæc verba pſalmiſtæ citat: Et tu in principio domine terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt veſtimentum veteraſcent. Et velut amictum mutabis eos, & mutabuntur. Poteſt etiam locus ille Salomonis ita explanari: Terra immobilis manet ad longum tempus permanſura. In æternum enim capitur aliquando pro longi temporis ſpatio, vt Exodi capite vigeſimoprimo: Et ſeruient in æternum. Id eſt ad iubilæum. Anno enim iubilei omnes liberi manebant, vt habes capite vigeſimoquinto Leuitici. Illud certum eſt terram tranſituram eſſe, & terram nouam futuram. ait enim Angelus Ioanni euangeliſtæ in Apocalypſi: Vidi cœlum nouum & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra abiit. Non quòd alia terra & aliud cœlum cõdendum ſit, ſed ait renouanda eſſe ea ipſa, quæ nunc ſunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quę copioſè tractat diuus Petrus capite tertio epiſtolæ ſuæ ſecundæ.

Mat.24. Eccl.1. 1.Cor.7. Heb.1. Pſal.101. Exo.21. Leui.25 Apoc.21. 2.Pet.3.

Et nudabit eam.) Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deſerta. Et affliget faciem eius, hoc eſt, dabit ei aliam faciem & figuram. Et diſperget habitatores eius, hoc eſt, iuſtos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorum ſupplicia.

Et erit ſicut populus.) In illa die nulla erit hac in re differentia inter nobiles & obſcuros, ſacerdotes & laicos, ſed omnes apparebunt ante Chriſti tribunal reddituri de vita ſua rationem. Non reſpiciet deus ibi generis nobilitatẽ, aut obſcuritatem, ſed virtutes & vitia, vt vnus quiſque iuxta opera ſua aut præmio afficiatur, aut ſupplicio. Non enim eſt acceptio perſonarum apud deum.

Luxit & defluxit terra.) Vtitur propheta præteritis pro futuris more prophetico. Senſus eſt: Cùm terra defluxerit, lugebunt & plangent in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terrę ſignificantur. Ait enim Chriſtus apud Matthæum: Sol obſcurabitur, & Luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit ſignum filij hominis in cœlo. & tunc plangent omnes tribus terræ.

Mat.24.

Et infirmata eſt altitudo populi terræ.) Id eſt, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitię, imperia, & magiſtratus. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis, Non proderunt diuitię in die vltionis, iuſtitia autem liberabit à morte. Dicent enim impij in inferno, vt in libro Sapientiæ ſcriptum legimus. Quid nobis profuit ſuperbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis: Tranſierunt omnia illa ſicut vmbra, & tanquam nuntius pręcurrens. Primi aduerſus quos propheta hoc in loco vaticinatur, ſunt diuites & potentes.

Prouer.11. Sapien.5.

Terra infecta est ab habitatoribus suis.) Imminente iudicio Terra reddetur sterilis propter iniquos habitatores. Vbi vides ideo terram non ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

Quia transgressi sunt leges.) Loquitur de legibus ciuilibus. Potest etiam hic locus intelligi de omnibus legibus, naturali, & scripta data per Moysem, & de euangelio Christi. Primam tamen expositionem magis amplector propter ea quæ sequuntur. Sed quæ sit mea propria huius loci expositio & sententia, videbis in annotationibus ex Hebræo.

Mutauerunt ius.) Id est, Pro libito suo sententias tulerunt, non considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundamenta naturę, cùm à sententiis iustitiam seiungunt.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conseruare. Vide quanti æstimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iudæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide, ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege, vt apud Vergilium: Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas. existimo hoc in loco
Osee 8. posse ipsam diuinam legem significari. Sic deus apud Oseam Transgressi sunt, inquit, fœdus meum. Et explicans quid esset transgredi fœdus, subiungit: Et legem meam præuaricati sunt. Sed tunc quædam insurgit dubitatio, quî fieri potest vt lex appelletur sempiterna, cùm cessauerit. Sed huic quæstioni facilè respondetur, si legem ipsam loquentem audierimus, quæ æternum & sempiternum appellat id, quod vsque ad tempus Messiæ, & ad promulgationem euan-
Gen. 17. gelij erat duraturum. Et ita deus promisit semini Abrahæ terram Chanaan in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione sui significati, erant enim figuræ earum rerum, quæ semper duraturæ sunt. Paulò antè dixerat: Transgressi sunt leges. Et statim: Mutauerunt ius. Et confestim subiungit: Dissipauerunt fœdus sempiternum. Et quoniam solet Esaias sæpenumero multa vnum atque idem diuersis verbis significantia conierere, fortasse hoc in loco per leges ius & fœdus idem voluit intelligere, vt sit congeries rhetorica.

Propter hoc maledictio vorabit terram.) In principio benedixit deus creaturis, quas fecerat: sed quoniam homines impij & scelerati suum dereliquerunt creatorem, séque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, eruntque à deo maledicti. Vel sic: Hominum maledictio & flagitium terram consumet, & velut bestia deuorabit.

Peccabunt habitatores terræ.) Illi se flagitiis implicant, qui sunt terræ ciues, qui-
Apoc. 8. bus in Apocalypsi Ioannis dicitur: Væ habitantibus in terra. Viri enim iusti & pij
Phil. 3. non in terra habitant, sed in cœlo, de quibus ait Paulus apostolus: Nostra enim
Gen. 4. conuersatio in cœlis est. Vnde Cain terrenam ciuitatem condidit, Abel autem non item, vt, & non sine mysterio, literæ diuinæ testantur. Vtuntur viri iusti terra hac, tanquam peregrini, non habentes hîc ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideò mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias cupiditates coercent, timores & inanes solicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus franguntur, neque vlla temporum varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cœlestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

Insanient cultores eius.) Aspicis hîc apertissimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorúmque insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim propheta: Peccabunt habitatores terræ, ideóque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contaminant, & in illis perseuerant

seuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, Impius Prouer. 29.
ignorat scientiam. In psalmo, vbi nostra editio habet: Dixi iniquis, nolite iniquè Psal. 74.
agere, habet versio Fœlicis: Dixi insipientibus, nolite insanire. Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat. omnis enim iniquus est insipiens. Id quod etiam gentium philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnem hominem flagitiosum ignorantem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ
Sup. 5. fusius scripsimus capite quinto, illa verba explanantes: Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.

Et relinquentur homines pauci.) In fine mundi priusquam iudicij tempus aduenIat, pauci homines reperientur. Præcedent enim bella & pestilentiæ. Et erit, vt
Luc. 21. est apud Lucam, in terris præssura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuũ, arescẽtibus hominibus, præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi. Vel homines eos tantùm appellat, qui eo munere funguntur, cuius colẽdi efficiendíq; causa, deus eos creauit, eísque naturam rationis participẽ dedit. Formauit enim deus hominem, & sui sanctissimi numinis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum deum summè coleret, eiúsque amore ardentissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus æuo sempiterno frueretur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuũtur, & in erroribus & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellentur. Græci appellãt hominem ἄνθρωπον, quasi sursum vergentem, & contemplantem. Nam reliqua animantia terræ prona sunt, ventriq; obtẽperantia. solus homo est erectus, & ad cœlum, eiúsq; considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriã eleuatus. Vnde apertè concluditur eos nomine hominum priuari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tantum intuentur. Socrates apud Platonem in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cùm cætera animalia altitudine & excellentia contemplationis careant. quæ etiam ratio conuenit huic nostrę interpretationi. Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite primo libri secundi deuinarum institutionum.

Luxit vindemia, infirmata est vitis.) Hoc est, deficiet vinum. nullam habebunt iniqui consolationem, & omnis impiorum lętitia in luctum conuertetur.

Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum, quomodo si pauca oliua quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi cùm fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt: cùm glorificatus fuerit dominus, hinnient de mari. Propter hoc in doctrinis glorificate dominum: in insulis maris nomen domini dei Israel. A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meum mihi: Væ mihi: Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricationes transgressorum præuaricati sunt. Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ. C Ierc. 48. c Ierc. 48. g

Visitabit dominus super militiam cœli.) Id est, super sidera. Vbi nostra editio ca-
Deut.4. pite quarto Deuteronomij habet: Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli, & errore deceptus adores ea, habet versio Pagnini pro astris cœli militiam cœli. Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiam, & exercitus, & virtutes cœli, appellari. Hunc sensum habent verba illa libri
4.Reg.21. quarti Regum capite vigesimoprimo: Et adorauit omnem militiam cœli. Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quã impius Manasses superstitioni idololatriæq; deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus: In tempore extremi iudi-
Mat.24. cij conturbabit dominus omnia sidera. Nam sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæum, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo. Sunt qui per cœlum hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos diuus
Philip.5. Paulus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare.

Et congregabuntur.) Sensus est: Reges terræ cumprimùm excesserint è vita in inferno congregabuntur. Sed post multos dies, nempe in die iudicij visitabuntur, quando ab illis exigetur suæ vitæ ratio. Sed audita sententia iterum in infe-
Mat.25. ros in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum
Apoc.14. ait Christus capite vigesimoquinto, & diuus Ioannes in Apocalypsi capite quartodecimo. Neque est dubitandum sit nécne liber Apocalypsis à diuo Ioanne euangelista conscriptus, cùm id teneat ecclesia, sítque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum. Eusebius in historia ecclesiastica libro quarto capite decimooctauo ait Iustinum martyrem illud affirmasse, & libro sexto capite decimonono ait hanc esse firmam Origenis sententiam. Cæterùm id, quod hîc Esaias dicit aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cùm multi sint sapientia conspicui, iustitiáque præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

Et erubescet luna.) Explicat id quod dixerat: Visitabit dominus super militiam cœli. Vel per solem intelligit principes ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserunt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visâ Christi maiestate, quem illi contempserant, turbabuntur, & confundentur. Quoniam cùm deberent, dum viuebant, alios illuminare, non solùm non illuminarunt, sed etiam obscurauerunt. Quî enim fieri poterat, vt alios suorum radiorum splendore illustrarent, cùm ipsi eclipsim paterentur, essentque tenebris & caligine circunfusi? Vt enim eclipsis lu-
simile næ est interpositio terræ inter solem & lunam, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponuntur inter mundi principes, qui lunæ nomine significantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum, efficitur vt lumine careant principes, defectúmque patiantur, in vmbra terræ existentes. Tunc enim fit eclipsis, cùm luna in terræ vmbra consistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in in-
Sap.5. fernum detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hunc modum scriptura in li-
Eccle.34. bro Sapientiæ facit loquentes: Quid nobis profuit superbia? Et diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra. Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quærunt & appetunt, illis comparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad Lunæ eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, qui cùm debeat omnes illuminare, ob eam causam deficit, nullísque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est humana potentia? Eam ob causam antistites, ecclesiæque pastores tenebris offunduntur, quia non Dei obsequium & honorem, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Non loquor de illis, qui rectè gubernant. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascunt, qui illas tantùm opes quærunt, quæ animum amplificant, diuitémque faciunt, ex quibus vera dignitas redundat & efflorescit.

rescit. Sed de illis loquor, qui curæ pastoralis obliti, vírtutísque ornamentis nudati in summa ignominia versantur.

Totum hoc caput exposuimus de mundi interitu, vltimíq; iudicij tempore. Et hæc est diui Hieronymi sententia, quem posteà secuti sunt multi, quorum explanationem amplectimur. Sunt tamé nonnulli, qui omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referant, quæ omnes dispergendæ prædicuntur in varias regiones absq; vlla personarum differẽtia, quòd fuerint diuinam legem præuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamenta iustitiæ, impiísq; sceleribus pascerẽtur, veróq; Deo relicto falsa idola colerent, æquum fuit, vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hîc dicitur: Et erit in die illa, visitabit dominus super militiam cœli. Non enim legimus talia in illa captiuitate, euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitum Israelis. Præterea sunt nonnulla alia in hoc capite, quæ non videntur huic interpretationi congruere. Ideò alij de euersione duarum tribuum ob Christum non receptum, quãdo Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretantur: quæ opinio non videtur habere tot impedimenta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap.12. libri 7. de bello Iudaico inter prodigia & præsagia excidium Hierosolymæ præcedentia narrat, sydus simile gladio supra ciuitatem stetisse, tantúmq; circa templum lumen noctù effulsisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedente capite locutus fuerat de Tyri euersione, non deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euersionem calamitatémq; referendum, quoniam solet Esaias ea, quę in vno capite breuiter attingit, in sequenti latius dilatare. Nos verò ex his quàtuor explanationibus eam exponẽdam sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literæq; accommodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIIII.

Ecce dominus dissipabit terram.) In hebræo pro dissipare est בּוֹקֵק bokek, quod
Nahum.2. significat dissipare, euacuare, populari. Nahũ capite secundo: Quia vastatores dissi-
Ose.10. pauerunt. Quod etiam poterat verti: Euacuatores euacuauerũt. vel, Populatores populati sunt. Vnde illud Oseæ cap.10. Vitis frondosa Israel, poterat etiam verti: Vitis vacua est Israel. Vertit tamen interpres noster frondosa, quoniã eæ vites quę syluescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Symmachus intelligens vertit: Vitis materialis, hoc est, non amputata, sed frondibus atq; palmitibus abũdans. Eã ob causam vertit Pagninus hoc in loco: Ecce dominus euacuat terrã, hoc est, in solitudinẽ redigit. Quod non multùm distat à cõmuni versione. Quod autẽ sequitur: Et nudabit eã, ita cõuertit Pagninus: Et desolare facit eã. In hebræo est וּבוֹלֵקָה vuolekah à verbo בָּלַק balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. Est igitur terrã nudare, eam desertã facere absq; vllo habitatore. Sed quoniã verbum hoc significat aperire, potest rectissimè locus hic ita ex hebræo reddi in Latinũ sermonem: Ecce dominus dissipabit terram, eámq; aperiet: Vt significet in die iudicij aperiendã esse terram, vt mortui egrediantur, & resurgant. Qui dicunt intelligi totũ hoc caput de euersione Hierosolymæ per Titum, dicent prophetam hîc vaticinari aperiendã esse vrbem exercitui Romano.

Luxit & defluxit terra.) Pro luxit vertit Pagninus, destructa est. Verbum he-
Exo.33. braicum est אָבַל aual, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum li-
Thren.1. terarum, Exodi 33. Audiens populus sermonem hunc pessimum luxit. Threno-
Ose.10. rum 1. Viæ Sion lugẽt. Oseæ 10. Quia luxit super eum populus eius. Et multis aliis in locis, quæ breuitati studens omitto. Ideò existimo editionem vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis aliis, magis esse secundum veritatem hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt, luxit terra.

Terra infecta est.) In multis codicibus Latinis est, Terra interfecta est, sed legendum est infecta est, vt nonnulli codices correcti habent. Est enim in hebraico: Et terra חָנֻפָּה chanephah, à verbo חָנַף, quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiã vicesimotertio: Propheta nanq; & sacerdos polluti sunt. Vbi Translatio Chaldaica Ionathæ habet: Fecerunt furtum legis eorũ. Hoc est, mente legis abusi sunt. Tũc enim homines sẽ inficiũt & polluunt, cùm dei legẽ transgrediuntur, eámq; ad suam voluntatẽ detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, vt nullos lætos fructus produceret. Pagninus hunc locũ ita Latinũ reddidit: Terra impiè egit propter habitatores suos. Verbum enim חָנַף quod est in hebraico, significat etiam iniquè agere, & personã acceptare. Vnde locus hic Ieremię, quẽ modò citauimus, potest ita verti: Propheta nanq; & sacerdos impiè egerunt. vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatẽ & scelus admisisset. Tũc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilem solitudinẽ redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locum interpretatur. Thargũ vertit, peccauit, pro eo quod nostra versio habet infecta est. quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quæ ita habet: Terra autem egit impiè propter habitatores suos. Ieremi. 23.

Dissipauerunt fœdus sempiternum.) Septuaginta pro fœdere sempiterno verterunt testamentum æternum, quod ego absq; dubio existimo esse euangeliũ, quod etiã diuus Paulus apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicens: Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, dominum nostrum Iesum Christum. Quemadmodum enim Moyses legẽ firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, vt in Exodo scriptum legimus, sic Christus nouam legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro salute hominum fundendus. Ideò apostolus ait In sanguine testamenti æterni. Et in consecratione vini vtitur ecclesia hac forma: Hic est calix sanguinis mei noui & æterni testamenti, &c. Hoc est, testamentum illud quod deus per Ieremiam promisit dicens: Ecce dies venient, dicit dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod feci patribus eorum. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniam vetus lex fuit abrogata, noua autem semper est duratura, appellatur hîc ab Esaia fœdus sempiternum, aut vt volunt Septuaginta, testamentũ æternum. Dixerat modò Transgressi sunt leges, mutauerunt ius. & confestim subdit, Dissipauerunt fœdus sempiternum. Quæ verba Septuaginta ita verterunt: Præuaricati sunt legẽ, mutauerũt præcepta, testamentum æternum. Tria sunt, ob quorũ præuaricationẽ deus mũdi ruinam & vastitatẽ minatur, lex, præcepta & æternum testamentum. Ego existimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta legem scriptam, per testamentum æternum, legem gratiæ & Christi euangelium. Ieremi. 31. Hebr. 8.

Insanient cultores eius.) Septuaginta habent: Pauperes erunt habitatores terræ. Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In hebraico est חָרָר charu, à verbo חָרַר charar, quod significat insanire, æstuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit: Combusti sunt habitatores eius. Æstuant, insaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlum sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquã mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant.

Visitabit dominus super militiam cœli.) In aliquibus codicibus est malitia pro militia. In hebraico est צְבָא tseua, quod significat exercitum, militiam, virtutẽ, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur cap. 7. Iob, Militia est vita hominis super terram, potest verti: Tempus determinatum est vita hominis super terram: scit enim deus quanto tempore vnusquisq; victurus est. Iob. 7.

Argu

Argumentum capitis XXV.

Agit propheta gratias deo pro vastatione synagogæ, & insigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Asserit seruandos esse fideles per Christum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abstersit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœlestem, nullis vnquam seculis interituram consequeremur. Sunt qui asserant intelligi hoc caput de supplicio damnatorum, & de præmio iustorum post mundi consummationem, quas ob causas propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

Omine deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia posuisti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum: vt non sit ciuitas, & in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis: ciuitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu. Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut A *æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis, & quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies. Et faciet dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ.* B

EXPLANATIO.

Domine deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo.) Laudibus te efferam domine deus meus, & nomen tuum celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es. Omnia enim tua consilia ore prophetarum prædicta firmabuntur, & suos effectus obtinebunt. Es enim Hierosolymam ciuitatem ingratam & infidelem euersurus, quia non solùm te verum Messiam non recepit, sed iactis in te acerbissimis cõtumeliis, te ad mortem crudelissimam adduxit, & aduersus discipulos tuos odium vsque ad sanguinem excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia posuisti ciuitatem in tumulum, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymam. Pro tumulo habent nonnulli codices tumultum, sed versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, habet tumulum, & ita habent Septuaginta, & dictio hebræa idem significat. Quare legendum est in tumulum, non autem in tumultum. Tu verò aduerte morem prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorum flagitium, interitum, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat deum, eique debitum honorem reseruat. Æquum est vt dolore afficiamur ob hominum scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. At laudaturi sumus deum, qui iustitiam suam ostendit in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in præmio iustorum.

Domum alienorum.) Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia non erant de populo dei, sed alieni à fide, solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem prophetam: Regionem

vestram

Supra 1. vestram coram vobis alieni deuorant. Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alie-
Ephe. 4. natos appellat à vita dei. Qui enim impius est, non suus sed alienus est existiman
dus: tot enim dominis seruit, quot vitiis traditus est. Cùm autem ad se reddit, &
Psal. 57. spiritui obtemperat, suus efficitur, qui anteà alienatus erat, iuxta illud: Alienati
sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Acsi diceret, non esse mirandum ho
mines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cum ab ipsis incunabulis se à
Psal 53. deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæte-
rùm quoniam etiam ipsi Iudæi in literis diuinis alieni appellantur, vt in psalmo:
Quoniam alieni insurrexerunt aduersum me, hoc est, Hebræi nefarij, qui vir-
Psal. 17. tutem & religionem contempserunt, & in alio psalmo: Filij alieni mentiti sunt
mihi, filij alieni inueterati sunt. Ideò potest hic locus ita explanari. Posuisti ciuita-
tem in tumulum, quæ quidem est domus alienorum, hoc est, Iudæorum, qui se à
te seiunxerunt, habitatio. Septuaginta pro alienis verterunt impios.

Et in sempiternum non ædificetur.) Post euersionem Hierosolymæ per Titum nunquam fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorum iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mundi consummatione, non de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus, quæ post diem iudicij non reædificabuntur in æternum.

Super hoc laudabit te populus fortis.) Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogam vastatam, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbem dispersos, te domine laudibus efferet, studiisque prosequetur. Et ciuitas gentium robustarum timebit te, hoc est, ecclesia ex gentibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniam debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, & virtutis constantia permasimile nere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarum ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vi tentationum & calamitatum exagitatus, immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamen virtus & charitas intus vigent, quas n[illegible]casus eripit, nec tempus labefactat, neque vetustas vlla consumit. Potest quidem vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquam poterit separare? Id intelli-
Rom. 8. gens diuinus Paulus, Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & glorioſa, & amplissimis laudibus decoranda. Hîc habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos deus fortes & robustos.

Quia factus es fortitudo pauperi.) Hoc est, illi qui suam agnoscens miseriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

Spiritus enim robustorum.) Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secúmque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata, sic tentatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus.

Sicut æstus in siti.) Non aliter infringes & conteres impetum alienorum hoc est impiorum, quo in viros iustos irruunt, quàm ardentissimus æstus superueniẽs debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vasta solitudine deprehẽsos, vbi nullum est omnino refrigerium.

Et quasi calore sub nube torrente.) Quemadmodum propago vitis vrente æstu fla

cescit, sic tuo fauore & potentia languescet & debilitabitur impiorum tyrannis aduersus pios & humiles. Vel sic: Tu domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iustos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æstu affligi permittebas, sed ita vt illis esset æstus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iustos percutiunt, vt interna consolatione interim recreentur & reficiantur. præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipsísque delectentur: imò pro te sanguinem fundere ardenter appetant: quoniam intelligunt loco huius miseræ fluxæq; vitæ pro te in discrimen aductæ, eam quæ est beata, & immortalis, se esse consecuturos.

Et faciet dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.) Per hunc montem intellige Sionem, & per conuiuium euangelium, quod cœpit Hierosolymæ prædicari. Vel per Sionem intellige ecclesiam, quemadmodum multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Christi euangelio animæ reficiuntur. Est enim verbum dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & prę stantius: Non Psal. 118.
enim immeritò ait propheta: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et volens Esaias significare huius conuiuij excellentiam illud appellat vindemiæ, & pinguium medulatorum, & vindemiæ defęcatæ, hoc est, pulchrum & excellens, in quo sint fercula pinguia, opima, & iucunda, & vina defęcata & optima. Ne intelligas has exquisitissimas & delicatissimas dapes corporeas esse, sed spirituales. Voluit enim propheta hac translatione significare, esse Christi euangelium animarum cibum, cum quo nullæ aliq epulę debeant comparari. Sed heu quot sunt, qui nolint ad hoc diuinum conuiuium accedere, & hoc suauissimo pabulo tanquam nectare & ambrosia animum alere & reficere! Vt enim il- *simile*
lum rectè valere dicimus, qui corporis cibum suo tempore appetit, eum verò languescere & ægritudine laborare, qui fastidit epulas, sensúsque stupore earum suauitatem non sentit, ita eum animum rectè valere dicemus, qui verbum dei auidè audit & arripit, eum verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo dei non delectatur, qui euangelicas conciones spernit, qui harum diuinarum epularum suauitatem non sentit, ex quibus efflorescit pietas, & charitas, cæteræq; virtutes, quibus hominum mentes sustentantur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc con-
uiuium de quo hîc agit Esaias est prandium illud, de quo ait Christus apud Mat- Matth. 22.
thæum: Iterum misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata. venite ad nuptias. Est enim prandium hoc, vt ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba cœlestium mysteriorum, quibus se homo reficiens vitam immortalem, veréque beatam consequetur. Hæc est cœna illa magna, quam fecit deus, de qua loquitur Christus apud Lucam, ad quam inuitati accedere noluerunt. Nos verò accedamus ad hãc Luc. 14.
cœnam, has diuinas epulas auidè sumamus, & in mentis stomacho conseruemus. *simile*
Vt enim non prodest cibus, si eum statim euomimus, & foras reiicimus, sic parum nobis vtilitatem afferet verbum auditum, si statim illius obliuiscimur, eiúsq; memoriam obliuione delemus. Et quemadmodum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solùm non nutrit, sed corrumpit, quam ob causam videmus redundare varias ægrotationes, sic verbum dei auditum, in frigidum animum receptum, non digeritur sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans, pondere premit: & non solùm non alit animum ad æternitatem, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilentiorem superbiam incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & contaminati, qui ob malitiam suam diuinum pabulum in venenum conuertit. Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Cæterùm 1. Cor. 8.
qui totum hoc caput volunt de mundi consummatione intelligi, poterunt conuiuium hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illa æterna Ierusalem, sempiterno æuo fruuntur. Ibi enim

Pſal.16. enim ſancti diuinis epulis ſatiantur. Hoc intelligens diuinus quidam vates dicebat: Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Acſi diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad ſedes tuas beatiſſimas euolauerit, tunc æternis dapibus ſatiabor, omnibúſque gaudiis & voluptatibus cumulatus, te deum meum ſummum & immenſum intuebor. Ad hoc cœleſte conuiuium nos inuitat angelus in Apocalypſi Ioannis dicens: Venite & congregamini ad cœnam magnam dei. Et apud Lucam Chriſtus, Ego, inquit, diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo. Hoc eſt conuiuium, ad quod ipſe deus nos inuitat, ad quod omnes viri iuſti & pie tate præſtantes accedunt, de quibus dicitur in pſalmo: Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hæ dapes, hoc nectar, hæc ambroſia, hæc pabula mentis ſunt, non corporis alimenta. Et hoc eſt conuiuium de quo hîc loquitur Eſaias in cœleſti Sione parato, vbi ſancti in æternum ſatiantur. O glorioſum conuiuium! O ſedes illas cœleſtes, æternáque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatæ, æterníſq; ornamentis & cœleſtium bonorum copia redundantes, æternis dapibus abundant, & immortali pulchritudine decorantur! Salue ciuitas florentiſſima cœleſtis Hieroſolyma, ſanctorum patria, vbi ipſi glorioſi immarceſſibilibus gaudiis triumphant. Ad te ſuſpiro, te ardenter appeto, te laudibus efferre cupio: ſed non poſſum rem tam eximiam ob ingenij mei tenuitatem pro dignitate explicare.

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati ſuper omnes
C *populos, & telam, quam orditus eſt ſuper omnes nationes. Præcipita-*
Apocal. 7. d & 21. d *bit mortem in ſempiternum. Et auferet dominus deus lachrymam ab omni facie, & opprobrium populi ſui auferet de vniuerſa terra: quia dominus locutus eſt: Et dicet in die illa: Ecce deus noſter iſte, expectauimus eum, & ſaluabit nos, iſte dominus, & ſuſtinuimus eum, & exultabimus, & lætabimur in ſalutari eius. Quia re-*
D *quieſcet manus domini in monte iſto: & triturabitur Moab ſub eo, ſicuti teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus ſuas ſub eo, ſicut extendit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum alliſione manuum eius. Et munimenta ſublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vſque ad puluerem.*

Et præcipitabit in monte iſto faciem vinculi colligati.) Hoc eſt, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Chriſtus in monte Sione ſua morte acerbiſſima noſtra ſcelera deleuit, quando ſe pro nobis ſalutarem hoſtiam deuouit, atque conſtituit. Et vt oſtenderet propheta Chriſtum ſuo puriſſimo ſanguine, quantum in ſe eſt, nos ab omnibus animorum maculis abluiſſe, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, ſed faciem vinculi colligati, vt oſtenderet ita euertendum eſſe peccatum, vt ne facies eius appareat. Appellatur autem peccatum vinculum colligatum, quòd faciat homines eſſe alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè diſſeruimus capite Suprà 5. quinto, verba illa explanantes: Propterea ductus eſt captiuus populus meus, quia non habuit ſcientiam. Poterimus etiam per faciem vinculi colligati intelligere obligationem, qua Iudæi tenebantur legi Moyſi, quam obligationem Chriſtus Coloſ. 2. abſtulit ſuo euangelio, & deleuit eam ſuo ſanguine, & ſua morte præcipitauit. Hæc obligatio eſt chirographum illud, de quo ait diuus Paulus: Delens quod aduerſus

uerſus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci. Quamuis enim chirographum illud decreti ſit ipſum, quo ſe per eſum ligni vetiti, omnéſque poſteros Adamus æternę mortis reddiderat obnoxios, iuxta dei decretum dicentis: Quacunque hora comederitis, moriemini, vt multi interpretantur, Chryſoſtomus tamen illud de obligatione Iudæorum legi Moyſi etiam exponit. Dixerunt enim, vt in Exodo literæ diuinæ teſtantur: Quęcunque dixit deus faciemus, & audiemus. Et hæc eſt etiam Diui Hieronymi interpretatio illum locum apoſtoli explanantis, quamuis hîc in commentariis in Eſaiam huius expoſitionis non meminerit. Gen. 2. Exo. 24.

Et telam quam orditus eſt ſuper omnes nationes.) Delebit, inquit, Chriſtus ſuo euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus eſt mundus, vt repudiatis ſuperſtitionibus & vanitatibus, cæteríſque erroribus ſublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum filius dei, vt hominum genus è cæcis tenebris in clarum ſplendorem vindicaret, à ſcelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illuſtratum reſtitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quę illi lucem auferebat, quam diabolus voluit orditi, ne homines æterni ſolis claritatem intuentes, ad cœleſtia aſpirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, ſcidit Chriſtus, & ſua doctrina caliginem omnem diſpulit, hominumque mentes ſol ille iuſtitiæ ſuis radiis illuſtrauit.

Præcipitabit mortem in ſempiternum.) Hoc eſt, Chriſtus morte ſua mortem euertet, & vitam reſurrectione reparabit. Hanc vaticinationem impletam eſſe & nos credimus, & diuinæ literæ conteſtantur. Surrexit Chriſtus caput noſtrum, ergo & nos reſurgemus. Quid eſt autem mortuorum reſurrectio, niſi mortis deſtructio? Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, vt verbis diui Pauli vtar, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt: Abſorpta eſt mors in victoria. Vbi eſt mors victoria tua? Vbi eſt mors ſtimulus tuus? Hic locus eſt Oſeæ prophetæ, quem apoſtolus aliis verbis, ſed in idem incidentibus citat. Verba enim prophetæ hæc ſunt: De manu mortis liberabo eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morſus tuus ô inferne. Hanc de morte victoriam reportauit Chriſtus ſua morte, & recitu ad vitam, ſed in mundi conſummatione cùm corpora reſurrexerint, videbimus apertiſſimè mortem ipſius mortis: de qua ait apoſtolus: Nouiſſimè autem inimica deſtruetur mors. quam tamen iam Chriſtus ſua morte & reſurrectione occiderat. Poſitus fuit Chriſtus mortuus in ſepulchro, & exiit viuus. Si in clauſum ſepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Chriſtus mortuus in clauſo ſepulchro conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus ſurrexit. O miram dei potentiam! Hîc mutatus eſt mundi ordo, & fuit curſus naturalis in admirabilem modum conuerſus. In mortuorum ſepulchro fuit ſepulta ipſa vita, ipſe enim de ſe ait: Ego ſum via, veritas, & vita. Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis non corrupit mortuum. Id quod diuinus ille vates & illuſtriſſimus rex Dauid multò anteà iis verbis in perſona Chriſti præcinerat: Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem. In Epiro inquit Solinus fontem eſſe admirabilem, in quem immerſæ faces ardentes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi ſi facem mortuam proiicias, exit viua: ſi autem viua immergatur, mortua exit. Eſt quidem fons hic ſtupendus, & in admirationem homines traduxit, ſi ita eſt, vt Solinus commemorat. Sed in ſepulchro idem factum fuiſſe firmiter credimus, & aſſeueranter affirmamus. Ex eo nanque, ex quo viuus exibit mortuus, mortuus ſurrexit viuus. Ita enim dixit angelus mulieribus, vt eſt apud Marcum: Ieſum quæritis Nazarenum crucifixum, ſurrexit, non eſt hîc. Ecce locus vbi poſuerunt eum. Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem manſit Iodh. 14. pſal. 15. Capt. 13. ſimile Mar. 16.

sit mortua & sepulta. Quod intuens propheta dixit: Præcipitabit mortem in æternum.

Et auferet dominus deus lachrymam ab omni facie.) Significat his verbis, eos qui se Christo dedicant, eúmque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando premuntur, tamen voluptate perfunduntur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammati, vitámque cœlestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, tótque oblectationibus deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: Nostra enim conuersatio in cœlis est. Qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruentur. Id quod diuus Ioannes iis verbis in Apocalypsi testatur: Absterget deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltrà non erit, neque luctus neque clamor, nec dolor erit vltrà, quæ prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Qui locus de mundi consummatione intelligitur. Cùm autem eadem hîc dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi, & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretantur. His rationibus ego adductus hanc expositionem etiam amplector, quanuis existimo posse totum hoc caput de primo Christi aduentu, de eius euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiam locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatem, qua viri iusti & pij etiam in hoc vita afficiuntur.

Phili.3.

Apoc.21

Ecce deus noster iste.) Verba sunt populi Christiani, qui recepto euangelio, illuminatus fide, Christum confitebatur verum esse deum, ac seruatorem nostrum.

Quia requiescet manus domini in monte isto.) Hoc est, quia in Sione, in ecclesia Christi cessabit manus dei, non puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quemadmodum extendere manum super aliquem est eum punire, vt in capite quinto exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriam post extremum iudicium. In illa enim ciuitate nullus punitur: sed inexplicabili gaudio lætantur, qui hac in vita afflicti fuerunt. In templo illo Salomonis, quod gerebat ecclesiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramentum audiebatur, vt in libro tertio Regum diuinæ literæ commemorant. Ædificabatur templum illud magnificentissimum, & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templum, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebantur ferramentorum percussiones. Mundus hic lapidicina est, in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis, & gaudium sempiternum. Hîc angimur aduersitatibus, variisque calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet: requiescet manus domini, habet Pagninus: Requiescet percussio domini. Quæ verba nostram explicant interpretationem.

3.Reg.6.

figura

Et triturabitur Moab.) Gaudentibus iustis impij, qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur. Figura est sinecdoche frequens in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mundo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento conteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, sub eo, intel

intelligitur sub dei potentia. Vel sic: Triturabitur Moab sub eo, hoc est, in semetipso conteretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissimè torquebitur & cruciabitur.

Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.) Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodum qui peritus est natandi, vtranque manum secundum aquam extendit. Et humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. Quasi dicat: Expandet Christus brachia sua vt natator, & cum allisione manuum suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maximè natatores aquam allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorúmque gloriam confringet, atque penitus obscurabit.

Et monumenta sublimium murorum tuorum considet & humiliabuntur.) Verba sunt ipsius prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directa. quasi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab ô Christi aduersarie ruent, nullum erit præsidium murorum tuorum, sed omnia, quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aspicis hîc omnes mundi opes, imperia, & magistratus in quibus homines impij collocant fiduciam suam, consumi tempore, esséque res fluxas, infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omnium seculorum: quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXV.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.) Septuaginta habent: Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. Christianos, qui iuxta communem versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Christus: Beati pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur, vt ipse Christus asserit, illúdque non nisi à viris fortibus capiatur, loquor de adultis, sit autem regnum cœlorum ipsorum pauperum, apertè concluditur, ipsos pauperes fortes esse, qui regnum cœlorum consequuntur. Præterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellant Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates & afflictiones toleranter ferunt. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatore vrbium. Et quidam poeta canit: Fortior est qui se, quàm qui fortissima vincit: Oppida, &c. Glorioſior fuit victoria, quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissimo, cùm eum posset occidere, quàm cùm Goliam fortissimum gigantem interfecit. Cùm enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior, quoniam ipsum gigantem iugulauit, illustrior fuit illa victoria in qua seipsum vicit, & potuit appetitum coercere, atque rationi submittere, quàm ea in qua in oblato ac constituto certamine superbum gigantem truci vultu barbaram immanitatem præse ferentem superauit. Hîc vicit gigantem, illic verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hîc gigantis caput amputauit, illic verò diaboli caput interfecit. est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quam Dauid amputauit. Hæc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triumphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos variósque casus æquo animo tolerantes.

Matth.5.

Matth.11.

Prouer.16.

1.Reg.24. & 26.

1.Reg.17.

Quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies.) Pro propagine est in Hæbreo זְמִיר zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde זָמִיר zamir significat cantum & putationem. Ideò id quod

Cant. 2. est in Canticis: Tempus putationis aduenit, potest verti: Tempus cantus siue cantionis aduenit. Hoc autem nomen zemir significat etiam cantum, & fremitum, & surculum, & propaginem, & amputationem seu excisionem, quæ omnia huic loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lætitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut aufertur æstus torrens adueniente frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occident. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis aufertur. Quidam vir doctus ita hunc locum interpretatur: Quemadmodum vmbra nubis grauidæ & densæ dispellit æstum feruentem, ita excisio, quæ veniet à deo euertet fortes & tyrannos. Ita deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerantis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet: Sicut æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. Nonnulli codices habent excisionem fortium, sed existimo legendum esse, excisio fortium. Potest huius loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit vmbram nubis, nubem ipsam consumendo & siccando, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigerium. Id enim quo impij proteguntur & delectantur, vmbra est, non rei solidæ, sed nubis, quæ in aere versans citò labefactatur, dispergitur, & consumitur: & mors eos conteret & absorbebit.

Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.) Pro vinculo colligato est in Hebræo הַלּוּט חַלּוּט hallot hallot, à verbo לוּט lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterum verò participium passiuum. Pagninus vertit: Perdet in monte hoc faciem operimenti operti super omnes populos. Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres vertit faciem vinculi colligati, & rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit: faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Quod de diabolo in-
Ioan. 12. telligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit.
Rom. 5. Potest intelligi de morte, de qua ait apostolus: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit vertens: Faciem tenebrarum super omnes populos. Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere, habet enim: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Pro præcipitare in Hebraico est verbum בַּלַּע bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi
Exod. 7. septimo: Deuorauit virga Aaron virgas eorum. Et Esaiæ quadragesimonono:
Esa. 49. Longè fugabuntur, qui absorbebant te. Vnde diuus Paulus, Absorpta est, inquit,
1. Cor. 15. mors in victoria. Ideò verti poterat: Absorbebit in monte hoc faciem, &c.
2. Reg. 20. Significat etiam præcipitare: vt secundo Regum vigesimo: Quare præcipitas hæreditatem domini? Respondénsque Ioab ait: Absit absit hoc à me, non præ-
Psal. 51. cipito. Vbi poterat verti: Quare absorbes, &c. Et in psalmo quinquagesimo primo: Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa. habet versio diui Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam: Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impium, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eisque perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorúmque nominis splendor maculatur.

Argu

Argumentum capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos deo canere, & literis mandare ad memoriã perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone, & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc, & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant deo pro interitu synagogæ & ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infœlicitas, reditus mortuorum ad vitam, & exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hîc canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hîc cantare non possumus. Quomodo enim cantica cœlestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hîc suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN die illa cantabitur canticum istud in terra A
Iuda. Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit: seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. Sperastis in domino in seculis æternis, in domino deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelso, ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. Et in semita iudiciorum tuorum domine sustinuimus te: no- B
men tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordiis meis, de manè vigilabo ad te: cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & non discet iustitiam facere, in terra sanctorum iniqua gessit: & non videbit gloriam domini. Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur Zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret.

EXPLANATIO.

In die illa cantabitur.) Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarum propagata, gratias agent fideles deo cuius misericordia repudiauerint superstitionem, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canent deo hoc can

ticum laudis in terra Iuda,hoc est,in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hęc est ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructum percipimus. Id quod
Mat.5. Michæas propheta dixit: Et tu Bethlehem Ephrata, vertit diuus Matthæus: Et tu Bethlehem terra Iuda. Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudam, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilem enim fructum ex confessione percipimus. Capitur etiam confessio pro laudatione, quemadmodum passim in diuinis literis confiteri pro laudare.

Vrbs fortitudinis nostræ Sion.) Hoc est canticum, quod durat ad finem vsque capitis. Vrbs hæc est Christi ecclesia, quam diuinus vates appellat Sionem,hoc est, speculam, ex qua cœlestia contemplamur. Huius meminit propheta ita inquiẽs:
Psal.9. Psallite domino, qui habitat in Sione. Et alibi, Mons Sion in quo habitas in fi-
Psal.73. nem. Quæ non tam de Sione, & Hierosolyma illa terrena, quàm de ecclesia militanti intelliguntur,in qua prædixit hoc in loco Esaias ponendum esse Christum, tanquam murum & antemurale, vt eam muniret, & ab hostium impetu protegeret. Christum appellat saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ita enim
Matth.1. dixit angelus Ioseph: Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum: Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Hunc prędixit Esaias fore
Zacha.2. murum ecclesiæ, quod ipse Christus iis verbis dixerat per Zachariam: Ego ero ei, ait dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius. Vbi vides Christum esse nostrum murum, & antemurale, & nostram gloriam. O ecclesia
Psal.86. sancta, ciuitas magnificentissima, vrbs fortitudinis nostræ, extra quam nulla est in mundo vera fortitudo, vrbs florentissima, quę deo muniris & decoraris. Quàm
Matth.16. gloriosa dicta sunt de te ciuitas dei. Tu es illa contra quam, vt ait apud Matthęum ipsa Veritas, portæ inferi non pręualebunt. Sunt autem portę inferi persecutiones, quibus ecclesia oppugnatur, sed non vincitur, sunt hæreticorum doctrinæ, ipsam ecclesiam vastare conantium, sed suum effectum non consequentium. Est namque ecclesia inexpugnabilis, quę deum habet pro muro & protectione. Cęterùm hęc dictio Sion non est in textu diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hęc vrbs ecclesia catholica est.

Aperite portas, & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem.) Verba sunt dei angelos alloquentis, vel ipsos apostolos, vt portas ecclesię militantis aperiant, quò gens sancta ecclesiam ipsam introeat, quæ custodiat veritatem. Vbi aspicis non satis esse veritatem colere & custodire, sed oportere Christianos iustos esse, non satis esse fidem habere, sed necesse esse secundum eam operari. Ea nanque fides
Gal.5. apud deum valet, quę, vt ait apostolus, per charitatem operatur. Fides nanque
Iaco.2. sine operibus, vt inquit Iacobus apostolus, mortua est. Et ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm, vt ipse apostolus testatur. Prętera veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipsa rectè facta etiam perti-
4.Reg.20. net. Scriptum est enim quarto libro Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. Ambulare in veritate iuxta idioma Hebrææ linguæ est rationem vitæ ad veritatem doctrinę sanctę dirigere. Vnde verba illa, quæ erant
Exod.28. in rationali sacerdotis, doctrina & veritas, significabant, in prędule debere esse doctrinam, & ad eam, vitam & mores dirigere.

Vetus error abiit, seruabis pacem pacem.) Verba sunt fidelium, qui relictis idolis, & recepto euangelio, has voces emittunt. Vetera enim transierunt, vt ait diuus
2.Cor.5. Paulus in secunda epistola ad Corinthios, ecce facta sunt omnia noua. Et tu do-
Ioann.14. mine seruabis nobis pacem, de qua dixisti: Pacem relinquo vobis, quia in te speruimus. Aduerte bis nominatam esse hoc in loco à propheta pacem, & bis similimodo à Christo apud Ioannem dicente: Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, vt intelligas esse pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera.

Vel

Vel vtraq; refertur ad pacem gratiæ, quæ in hac vita possidetur, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc euangelica pax, est vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis consistit, non est vera nec solida. Fieri enim potest, vt scelera-
Infr.48. tus & impius pace externa huius mundi gaudeat. At hæc non est vera pax. Ait enim Esaias alio in loco: Non est pax impiis. Contrà verò pius ac iustus homo in
Ioan.16. medio externarum persecutionum in pace consistit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipsa Veritas: Hęc locutus sum vobis, vt in me pacẽ habeatis. In mundo pressuram habebitis, &c. Vbi vides iustos & pios inter labores & calamitates in pace quiescere, animíq; tranquillatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ secundo capite annotauimus.

Sperastis in domino.) Verba sunt prophetæ sermonem cum sanctis conferentis, qui in deo spem semper collocarunt. Appellat autem dominum fortem, quòd superbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim deus aliquando superbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat pristini honoris vestigium. Et quamuis superbus magnas opes, potentiam, & honorem in vita possideat, in morte tamen omnia amit-
simile. tit, & ipse in terra sepultus pedibus conculcatur. Vt enim nubes magna exhalatio nibus intus plena totum cœlum cooperit, & mundum horrore, tonitribus & fulminibus perterret, quæ statim in aquam resoluta cadit in terram, ex qua lutũ efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes sunt plenę fumis terrę in aere versantes, & superbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, sed cadentes in terram, ipsa sepulchra attingentes, conuertuntur in terram & lutum, &
Eccl.40. pedibus eorũ, quorum anteà dominabantur, conteruntur. Quid igitur superbiũt vani homines, suæ fragilitatis obliti? Ait enim Ecclesiasticus: Substãtiæ impiorum sicut fluuius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt.

Ciuitatem sublimem humiliabit.) Hoc est, Hierosolymam, quam propter Christi cædem, & Iudæorum impietatem deus per Titum euertit & vastauit. Potest etiã hoc intelligi de quacunq; alia ciuitate superba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti: Quod autẽ dicit: Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum, significat elatos & potentes homines esse ab apostolis, hominibus pauperibus & contemptibilibus superatos. Id quidẽ est, quod ait diuus Paulus in epistola pri-
1.Corim.1. ma ad Corinthios: Infirma mundi elegit deus, vt cõfundat fortia, & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret.

Semita iusti recta est.) Dixerat suprà superbos & elatos esse deiiciendos, & incuruandos, ambulant enim in via perditionis, nunc verò iustorum viam rectam esse asserit, æquabilem & planam. Quasi dicat: Iustus inuenit viam facilẽ, & erro-
Psal.118. ribus non implicatur. Ita Dauid in psalmo: Pax multa diligentibus legem tuam, &
Rom.8. non est illis scandalũ. Quod diuus Paulus iis verbis affirmat: Scimus quoniam dili-
Sap.10. gentibus deum omnia cooperantur in bonũ. Ideò scandala omnia deuitat, quoniã iustum, vt in libro Sapientiæ scriptum legimus, deduxit dominus per vias rectas, & ostendit illi regnum dei.

Et in semita iudiciorum tuorum domine sustinuimus te.) Verba sunt fidelium iustorum, quorum est sensus: Quando super nos domine tuo iusto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantũ abest vt à te recedamus, vt potius in te speremus, téq; sustineamus, & memoria tenentes delectemur.

Anima mea desiderauit te in nocte.) In afflictione mea te desidero, ad te vehemen ter aspirat anima mea. Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatem. Potest etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipsum contemplor, animíque desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in psalmo has voces amore flagrantes emittebat:

Psal.41. Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te deus. Sitiuit anima mea ad deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem dei?

Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.) Sensus est: Quandiu spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quandiu vixero, semper de mane ad te vigilabo. Vel sic: Non solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiã spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cum primùm lucescit, te ipsum cõtemplor, & hoc est quod primò ago. Describit Esaias virum pium & iustum, & declarat iis verbis, quo desiderio teneatur adhærendi deo, & quantam oblectationem ex diuina con-
Psal.62. templatione percipiat. Id de seipso dicebat iis verbis Dauid: Deus deus meus ad te de luce vigilo. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere.

Cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.) Sensus est: Nõ solùm iusti te in afflictionibus quærunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iustitiæ & pœnitentię studẽtes.

Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.) Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, non corrigetur. Verba sunt dei. Vbi aspicis impios beneficiis fieri deteriores.

In terra sanctorum iniquè gessit.) Exaggerat scelus impij dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quàm laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorum corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo læditur nisi à seipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id, quod ait deus per Ieremiam: Quid est quòd dilectus meus
Ierem.11. in domo mea fecit scelera multa? Pro In terra sanctorum iniquè gessit, vertit, Pagninus: In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget.

Domine exaltetur manus tua, & non videant.) Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videant infœlicitatem suam, & confundatur eorum zelus. Extendere manum super aliquem, vt capite quinto diximus, est eum punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius cædant. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi non videbunt mentis oculis, nec te recipient, quin potius teipsum videntes zelo suarum cerimoniarum à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse, nec excusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo dei contrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati Christi apostolos
Ioan.16. affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis prædixerat: Venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare deo.
Rom.10. at talis zelus erat impius & pestilens. Habent Iudæi, vt inquit diuus Paulus, æmulationem, sed non secundum scientiam.

C *Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. Domine deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum. Indulsisti genti domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierunt te: in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut quæ concepit cùm appropinquauerit ad partum, dolẽs clamat in doloribus*

suis: sic facti sumus à facie tua domine. Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ. Viuent mortui tui, interfecti D *mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere, quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinã. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscõde*
Mich.1.d *te modicùm ad momẽtũ, donec pertrãseat indignatio. Ecce enim dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatẽ habitatoris terræ cõtra eũ: & reuelabit terra sanguinẽ suũ, & nõ operiet vltrà interfectos suos.*

Domine dabis pacem nobis.) Sensus est: Tu domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nunc post tot bella & victorias dabis nobis pacem æternam, omnem sensum exuberantem. Vel sic: Tu domine dabis nobis pacem euangelicam, quã nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus, omnia enim bona, quæ nos operamur, à te procedunt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus deum operari bona opera in nobis. Deus enim est, vt ait apostolus Paulus in
Philip.2. epistola ad Philippenses, qui operatur in nobis velle & perficere. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiæ. Vnde apostolus ad Corinthios, Non ego, inquit, sed
1.Corin.15. gratia dei mecum. Sic deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiam ea operemur. Vt cùm nauis expanso velo prospero vento agitatur, parũ videtur agere nau- *simile* clerus, licet aliquid agat, quoniam ipsum velum flatibus expansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu & gratia Dei, quãuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonæ voluntatis extendit, & ita arbitriũ cooperatur gratiæ. Dicere Deũ ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturã euertere & cõculcare. Nónne Deus est pater ille familias,
Matth.20. qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap.20? Ille est qui
Ioan.6. quibusdam dixit: Quid hîc statis tota die ociosi? Ite vos in vineam meam. Et apud Ioannem, Operamini, inquit, non cibum, qui perit, &c. Diuus Paulus in epistola
1.Corin.16. prima ad Corinthios, Opus enim, inquit, operatur. Et paulò post: Vt subditi sitis
3.Ioan. omni cooperãti & laboranti. Sumus igitur Dei cooperatores. Ideo ait diuus Ioannes in vltima epistola sua: Cooperatores sumus veritatis.

Domine deus noster possederunt nos domini absque te.) Inducit propheta fideles loquẽtes, qui imperio tyrannorum premebantur. Te domine deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniã tu domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos domi-nos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animę inimicos, diabolum, mundum, & carnem. Hi enim sunt immanissimi tyranni.

Morientes non viuant, gigantes non resurgant.) Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suam damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. Morientes, inquit, qui ad inferos descẽderunt, non viuant cum iustis, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seclusique à cœtu & concilio beatorum in perpetuas pœnas relegentur. Ita dici-
Psal.1. tur in psalmo: Ideò non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in consilio iustorum. Potest tamen pro verbo resurgendi verti verbum standi aut consistendi. Quasi dicat: Non poterunt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo

consistere. Non stabunt, sed causa cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationem exquisierit. Per gigantes intellige principes elatos, omnes potentia præstantes, & tyrannidem exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari. A te domine postulamus ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd propheta existimaret esse impios ad vitam hanc reuocandos, vt hîc iterum viuerent, & pios homines vexarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

Indulsisti genti domine, indulsisti genti: nunquid glorificatus es?) Sensus est: Tu domine huic genti, nempe tyrannis, cæterisque hominibus impiis ac potentibus, sæpe in hac vita indulsisti, multa eis bona terræ tribuisti, corúmque terminos terræ elongasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tantorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerunt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem. Imò à te longè recesserunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hîc propheta reddere rationem, quare deus debeat scelleratos ac tyrānos homines coërcere, & punire, quoniā indulgentia fiunt deteriores. Sic ait Ecclesiasticus: Equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet præceps. Et in Prouerbiis dicitur: Prosperitas stultorum perdet eos. Qui vult equum domare, vtitur freno: & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, sic deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & syluescentes fructum virtutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebúsque superfluis expediti & amputati, ad deum ipsum toto animo aspiremus.

Eccl.30. Prouerb.1. *simile.*

Domine in angustia requisierunt te.) Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad deum quærendum inducit. Sic deus per Oseam prophetā, In tribulatione, inquit, sua manè consurgent ad me. & Ieremiæ capite secundo: In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos. Et in psalmo scriptum est: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum domine. Et in alio psalmo: Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Et in alio: Ad dominum cum tribularer clamaui, & exaudiuit me. Vnde diuus Paulus, Tribulamur, inquit, sed nō angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur.

Ose.6. Ierem.2. Psal.82. Psal.31. Psal 119. 2.Cor.4.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem: Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in deum amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cū spiritu se coniungat, simúlq; cum eo deū exquirat. Id expertus regius vates dicebat in psalmo: Deus deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima ea, quàm multipliciter tibi caro mea. Agebat enim tunc temporis Dauid vitam in vasta ac deserta solitudine, pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

Psal.62.

Sicut quæ concepit.) Vt mulier partui proxima dolore cōcussa exclamat, sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, téq; ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

A facie tua.) Id est, Corā te: Vel à facie indignationis tuæ, cùm nobis irasceris.

Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis.) Concipimus quando teipsum timemus, parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus, & tandem parimus, cùm fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat propheta spiritum salutis, fructum salutarem, quo spirituales efficimur, & animæ salutem consequimur. Vel spiritum salutis, hoc est, Christi, qui est salus nostra. Sic dicitur in psalmo: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? & in alio: Dic animæ meæ: Salus tua ego sum. Id apud Lucam ait Zacharias: Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem

Psal.26. Psal.34. Luc 1.

eodem cantico: Et tu puer propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciē domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius. Id est, ad dandam Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterùm in textu diui Hieronymi non est hæc vox, salutis, nec in codicibus Hebraicis. Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modum. Et peperimus spiritum. Salutes non fecimus in terra. Sed idem est sensus. per spiritum enim frucum patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur.

Iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ.) Verba sunt fidelium. Ideò tyranni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquum est, præditi sumus, & oportet vt veluti lapides tunsionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamur. Hæc videtur esse causa cur deus non omnino sustulerit Iebusæos barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi cum quibus se exercerent, & pugnarent. Et hanc ob causam diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola secunda ad Corinthios asserit: cùm tamen apostolus ille esset sanctissimus. sed sufficiebat illi gratia. Nā virtus in infirmitate perficitur. Vult itaque deus, vt sui dilecti affligantur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar diui Bernardi, asperior carduus pannū efficit leniorem, sic durior conuersatio conscientiam molliorem & tranquilliorem. Id sentiebat, licet alia ratione Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euersam, quòd non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerentur. Nos verò, nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiam non fecimus in terra, ideò scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideò tam multi hæretici nos turbant. Ideo detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tempestas pacis, tot errores seminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarūt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, quàm suis armis pugnant & vincunt.

2.Corin.12. *simile*

Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.) Alloquitur ecclesia deum, asserens mortuorum resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem capite quinto, & aliis in locis. Septuaginta habent: Resurgēt mortui, & resurgent de sepulchris.

Ioan.5.

Expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere.) Apostrophe est ad defunctos.

Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.) Sensus est: Tu domine mortuos suscitabis. Et quemadmocum herbæ languescentes rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitam in mundi consummatione, quando tu domine gigantes, hoc est fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum anima in æterna supplicia relegabis. Vides hîc apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantum corpora sceleratorum præsertim potentium intelliguntur.

Vade populus meus, intra in cubicula tua.) Loquitur deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Toleranter & æquo animo sustinete mundi afflictiones fideles mei. Video equidem imperatores gentiles alióque tyrannos vobis quiescētibus bellum nefarium inferre, in vobis sæuitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideò populo mi claude ostia tua super te, abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec adueniat tranquillitas. Vult deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, sēque muniant tolerantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrij Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam comparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum est & momentum. Sic Christus deus noster apud Ioannem discipulis

Ioan.16.

pulis ſuis ait: Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur ſe obſequium præſtare deo. Totam apoſtolorum vitam horam vocat. Parum durat bonorum afflictio, & ſuccedit æterna voluptas. Id quod apoſtolus Paulus in epiſtola ad Corinthios iis verbis affirmat: Id quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulatio nis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. Et apud Eſaiam ait deus: In momento indignationis abſcondi faciem meam parumper à te, & in miſericordia ſempiterna miſertus ſum tui. Volens Dauid vitæ breuitatem ſignificare, Subſtantia, inquit, mea tanquam nihilum ante te. quaſi dicat: Vita qua ſubſiſto, eſt ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquã nihil. Vnde Seneca in epiſtola quadrageſimanona ad Lucillum, Punctũ, inquit, eſt quod viuimus. Si Mathematici aiunt vniuerſam terram punctum eſſe reſpectu cœli, cum vtrunque ſit finitum, quantò magis vita hæc, quæ finita eſt, reſpectu æternitatis, quæ eſt infinita? Poteſt hæc cõſolatio referri non ſolùm ad martyres, qui ſæuiente tyrannorum rabie pro Chriſto vitam fuderunt, ſed etiam ad omnes fideles pro Chriſto quocunq; modo afflictos & vexatos.

2. Cor. 4.

Infr. 54.

Pſal. 38.

Ecce enim dominus egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem, &c.) Senſus eſt: Munimini tolerantia, vos qui pro Chriſto tormenta patimini, nam dominus puniet habitatores terræ, hoc eſt, improbos & potentes, qui vos affligunt & premũt. Iniquos appellari terræ habitatores diximus aliis in locis. Poteſt hoc referri ad vniuerſale iudicium. Tunc enim veniet Chriſtus iudicatum viuos & mortuos, & terra ſanguinem martyrum oſtendet, omnéſque mortui reſurgent.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XXVI.

Vetus error abiit, ſeruabis pacem, pacem, quia in te ſperauimus.) In hebraico eſt: בָּטוּחַ יֵצֶר סָמוּךְ תִּצֹר שָׁלוֹם שָׁלוֹם כִּי בְךָ Ietſer ſamuc titſor xalom xalom ci vecha batuach. Quæ verba, ſi ea in Latinum ſermonẽ conuertas, ita reddes: Deſyderium coniunctum cuſtodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in teſperauit. Dictio יֵצֶר deriuatur à vero יָצַר, quod ſignificat formare, creare, fingere, Geneſis ſecundo: In quo poſuit hominem, quem formauerat, & capitur pro cogitare & deſiderare, quòd humana cogitatio multa formet & fingat, quæ animus concupiſcit. Vnde dictio יֵצֶר ſignificat cogitationem & deſiderium, vt Geneſis ſexto: Et cuncta cogitatio cordis intenta eſſet ad malum. Et id pſalmi 103. vbi verſio noſtra habet: Ipſe cognouit figmentum noſtrum, poteris vertere: Ipſe cognouit cogitationem noſtram, vel deſiderium noſtrum. Verbum סָמַךְ ſignificat coniungere, inniti, imponerè. Ideò hæc duo vocabula ſignificant cogitationem coniunctam, vel deſiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale deſiderium deus cuſtodit in pace. Nam ſi cogitatio diuidatur & diſtrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita in pace cõſeruatur. coniungitur autem & vnitur, cùm tota in deo collocatur, & tunc fit id, quod ait apoſtolus: Qui adhæret deo, vnus ſpiritus eſt. Quemadmodum enim homo per carnis opera fit caro, ſic per opera ſpiritus ſpiritus efficitur. Eſt autem opus dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus ſpiritus cum deo. Nã vt inquit beatus Ambroſius hunc Pauli locum enarrans: In bene agentibus ſpiritus dei eſt communis cum deo & hominibus. Et diuus Bernardus interpretans in Canticis locum hunc hęc verba ſcribit: Homo & deus quia vnius non ſunt ſubſtantiæ vel naturæ, vnum quidem dici non poſſunt, vnus tamẽ ſpiritus certa & abſoluta veritate dicuntur, ſi ſibi glutino amoris inhæreant. Hæc diuus Bernardus. Hanc vnitatem appetebat vehementer Dauid, quando dicebat in pſalmo: Vni, vel vnitum fac cor meum domine, vt timeat nomen tuum. vel vt habet verſio diui Hieronymi ex hebræo, vnicum fac cor meum. Sic enim poteſt conuerti ex hebræo, id quod noſtra verſio habet: Lætetur

Gen. 2.

Gen. 6.

Pſal. 103.

1. Corin. 6.

Pſal. 38.

tur cor meum. Nam hæc vnitas eſt vera cordis lætitia. De hac vnitate dicebat Dauid: Mihi adhærere deo bonum eſt. Hoc eſt vnum illud, quod Chriſtus dicebat Marthæ eſſe neceſſarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima, quæ Martham ſolicitabat. Eſt enim cor vniendum, iuxta id quod dicit Eccleſiaſticus: Contine & congrega cor tuum in ſanctitate eius. Hæc vnio animum ligat cum deo. Ideò Paulus dicebat: Ego vinctus in domino. Erat enim amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo eſt vnita pij ac iuſti viri cogitatio, de qua hoc loco dicit Eſaias, Cogitationem coniunctam cuſtodies in pace. Sed quia, vt dixi, verbum סָמַךְ ſignificat niti, poterit hæc oratio ita verti. Cogitationem in te nixam ſeruabis, pax pax, quia in te ſperauit. Illam enim cogitationem, illúdque deſiderium deus conſeruat, quod in ipſo deo nititur & firmatur. Et quoniam verbum סָמַךְ ſignificat etiam ſtabilire & firmare, poteſt ſic verti: Cogitatio noſtra ſtabilita & firmata eſt. Et quoniã ſtabili, fixa, & firmata cogitatione, in deóque poſita, eluceſcit veritas, & vetus error diſcedit: ideò Latinus interpres vertit: Vetus error abiit. Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens in deũ firmiter credebat, in errore verſabatur. Pulſo autem vetere errore, iam ad te domine cõuertimur, ideo ſeruabis nobis pacem, quia ſpem noſtram in teipſo collocauimus. Symmachus ita vertit, τὸ πλάσμα ὑμῶν ἐπηρεισμένον. Hoc eſt, Error noſter ablatus eſt. plaſma enim ſignificat errorem, figmentum, & mendacium. Quod coincidit cum vulgata verſione. Pagninus autem vertit: Eum, cuius deſiderium eſt coniunctum tibi, cuſtodies in pace.

Pſal. 72.

Eccl. 30.

Ephe. 4.

Semita iuſti recta eſt, rectus callis iuſti ad ambulandum.) Poteſt etiam verti ex Hebræo: Semita eſt iuſto recta, ô tu recte deus callem iuſti ponderabis. Et ita tranſtulit Pagninus. Deus enim iuſtus viam iuſto parat, & ad libellam æquat, ne corruat, aut pedes lædat. Eſt autem libella id, quod Luſitani appellant oliuel.

In tribulatione murmuris doctrina tua eis.) Poteſt verti ex Hebræo: Effuderunt ſecretam orationem, cùm correctio tua fuit eis. Aſpicis igitur homines afflictionibus oppreſſos conuerti ad orationem. Ex quo ipſius afflictionis vtilitatem colliges.

Argumentum capitis XXVII.

Conſolatur deus fideles ſuos, promittens euertendos eſſe impios homines, qui in hac vita diuitiis circunfluentes, inflati imperio & principatu in magnis erroribus verſabantur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm ſe deberent virtutum præſidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectéque gubernarent, ipſi tamen elati ſibique præſidentes, ſcelere & maleficio paſcebantur, non veram gloriam, ſed inanem ac falſam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Chriſti aduentus, eiúſque ſancti euangelij per totum orbem prædicatio, gentiúmque fides & conuerſio.

CAPVT XXVII.

IN die illa viſitabit dominus in gladio ſuo duro, & grandi, & forti ſuper Leuiathan ſerpentem vectem, & ſuper leuiathan ſerpentem tortuoſum. & occidet cetum qui in mari eſt. In die illa vinea meri cantabit ei: Ego dominus qui ſeruo A

eam, repentè propinabo ei: ne forte visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Indignatio non est mihi. Quis dabit me spinam & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter?
B *An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. Numquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est? In mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.*

EXPLANATIO.

In die illa visitabit dominus.) In extremo iudicio puniet deus sua potentia, quæ summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur, leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem
Iob.40. & cetum maris, vt colligitur ex libro Iob capite quadragesimo, vbi hæc sunt verba: An extrahere poteris leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius? Per leuiathan igitur cetum & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrannidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenum & calliditatem, & vectes ob regnorum ac terrarum possessiones, quoniam instar vectis in terrarum dominio extenduntur & propagantur. Vel appellantur vectes siue claudentes, quia multos claudant, suæque potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiem & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt: & modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehensis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, damnant, & cruciant: &, quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vo-
Eccl.4. cant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salomon deplorabat: Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem. Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudant, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur.
dissimile Hi sunt principes illi, in quos deus in die iudicij grauiter animaduertet. Non enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta consistit, de vero autem principe & iudice dicitur in psalmo:
Psal.44. Virga directionis virga regni tui: vel, vt vertit diuus Hieronymus, Virga æquitatis. Talis debet esse principum virga. Hæc nanque est, quæ floret & germi-
Num.17. nat, vberéque virtutum fructus producit. quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouem, significantes necessariam esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separanda. Id volue-
Exo.29. runt diuinæ literæ in Exodo explicare. Aiunt enim præcepisse deum, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò pòst sanguine vngendum esse significarunt. Quid per sanguinem nisi iustitia, quid per oleum nisi misericordia intelligitur? Oportet enim principes & præsules sanguinis rigorem cum olei lenitate temperate

perare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cùm quondam Israelitæ in terra promissionis essent dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorum principum dei iudicio tradebantur. At misertus eorum deus suscitauit illis saluatorem vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturæ, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem *Iudic.3.* illum siue præsulem rectè munere suo fungi, essèque à deo suscitatum & constitutum, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. Nam qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdam iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intem-
Osee 8. peranter abutitur. De huiusmodi principibus ait deus per Oseam prophetam: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui. Eos dicitur deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, hoc est nefarios & iniustos: qui etsi habeant prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudicio indiget, sed
Psal.71. iustitia. Ideò dicitur in psalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse à deo petendam, non enim petitur iudicium mundi, sed dei, non iustitia vltionis & immanitatis deo inimica, sed cùm misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit deo grata & accepta. Iudicium, quod non est à deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, quî fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixisse Solonem Salaminium: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpende diuini vatis elegantem similitudinem. Hominem cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni contactu. Sed mirandum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eum anteà serpentem vectem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatem, qui aduersus nonnullos impium & inflexibilem tyrannidem exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendum, deprauatum & iniustum principem & præsulem vocari leuiathan, hoc est cetum & piscem magnum. Vt enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic ty- *simile*
ranni & potentes homines in humiles atque quiescentes viros irruunt, eósque spoliant, & ad interitum ducunt, vt eorum diuitias in profundissimum lacum libidinum suarum profundant. Tales ergo principes hîc à propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant diabolum, qui à diuo Ioanne in Apoca- *Apoc.12.*
lypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob su- *Iob.41.*
perbiam & potestatem. Ipse quidem est rex omnium superborum, &, vt ait Iob, Non est super terram potestas, quæ comparetur ei. Huius potestatem euertet *1.Cor.15.*
deus omnino in fine mundi. Ait enim apostolus ad Corinthios: Deinde finis: cùm tradiderit regnum deo & patri, cùm euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors. Hæc di-

uus Paulus. Quæ verba indicant Christum traditurum esse deo patri ecclesiam suo sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dæmonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur ecclesia in deum, & nullos insultus dæmonum sentiet. Sic tamen eam tradet, vt non sibi adimat, sed ipse vnus deus cum Patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrannidem, & sic nouissimè destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à diuo Ioanne
Apoc.6. in Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit author. Et hoc est quod hîc dicit propheta: In die illa visitabit dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem, & super leuiathan serpentem tortuosum. Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiúsque potentiam labefactatam. Appellari diabolum draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quòd sit oblongus, magnámque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, qui ponit se pessulum inter deum & homines volens eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hunc leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant Nabuchodonosorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos propheta serpentes appellat, quemadmodum si quis appellet Lutherum, cæterósque hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob fortitudinem, ac sic diceret Vates: Fortissimus quisque ty-
Sup.15. rannus euertetur. Nam capite quintodecimo vectem posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpente vecte posuit serpentem robustum.

In die illa vinea meri cantabit ei.) Vinea hæc ecclesia est, quæ appellatur meri,
Supr.5. quòd vinum bonum proferat: nam sinagoga, vt capite quinto dixit propheta, fecit labruscas, & pro dulcibus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait propheta, videns se esse propagatam, & in secundo, cùm infideles & impij plorauerint. Pro vinea meri vertit Pagninus: Vinea vinum faciens rubeum, pro quo in Hebræo est: vinea ruboris, quòd vinum rubeum sit laudabile & optimum.

Repente propinabo ei.) Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meam, hoc est ecclesiam sanguine meo repentè rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinem meum fundam.

Ne forte visitetur contra eam.) Subaudi ab hostibus. Ideò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate quàm in aduersitate.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio?) Quasi dicat nemo. Sensus est: Ego nullam aduersus ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt sim similis spinis & vepribus aculeos habentibus, vt ecclesiam euertam, & gradiar super eam, illámque igne succendam:

An potius tenebo fortitudinem meam.) Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, euangelium meum seruabit, mihi parebit, erítque subiecta & pacifica. Poteris etiam hæc verba, faciet pacem mihi, ita intelligere, vt sint dei patris dicentis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur.

Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.) Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos

eos ferent. Nam Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginẽ: Qui egrediuntur impetu à Iacob: Hi sunt apostoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet versio diui Hieronymi.

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?) Verba sunt prophetæ dicentis, deum non percussurum esse ecclesiam suam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit propheta, deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

Aut sicut occidit interfectos eius sic occisus est?) Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus, quemadmodum ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

In mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit iudicabis eam.) Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multò molliori brachio.

Meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.) Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos: mittet Spiritum suum durum, hoc est, ventum vehementem, qui fructibus noceat. Punietque eos in fructibus terræ, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Est enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate reddantur *simile*
insolentes & elati. Vt enim auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolẽt, quàm par est, sic deus quibusdam diuitias aliquando excidit, ne superbia extollan-
Prouer.30. tur. Hoc intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo necessaria, ne fortè satiatus illiciar ad ne-
1.Tim.6. gandum. Vnde diuus Paulus dicebat: Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contẽti simus. Cæterùm pro meditatus est potest verti ex Hebræo, Abstulit, nempe fructus vento aspero. Verbum enim חָגָה hagah auferre etiam significat, vt Prouerb. 25. Auferrubiginem de argento.
Prouer.25.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste C
omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, cùm posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius. In siccitate messis illius conteretur: mulieres venientes & docentes eam: non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit, in die illa percutiet dominus ab D
alueo fluminis vsque ad torrentem Ægypti, & vos congregabimini vnus & vnus filij Israel. Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt dominum in monte sancto in Ierusalem.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob.) Quia deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad dominum diuinum sentient auxilium.

Cùm posuerit omnes lapides altaris.) Tunc dimittet deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorum, & eorum lapides contriuerint, & instar cineris commi nuerint. Et tunc non erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero deo ædificabuntur. Prædicit gentium con uersionem ad fidem, idolorúmque repudiationem.

Ciuitas enim munita desolata erit.) Cùm se gentes ad ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo palmites. Describit propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

In siccitate messis illius conteretur.) Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

Mulieres venientes & docentes eam.) Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligendum. Sunt enim multæ non solùm domi claræ, sed foris etiam admirandæ.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.) Aduerte deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipiẽtia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christum verum deum occiderunt. Talis ignorantia non excusat. Imò ignorans, vt ait apostolus, ignorabitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: Impius morietur, quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

1. Cor. 14.
Prouer. 5.

In die illa percutiet dominus.) Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorum non habuerit intellectum, percutiet dominus terram ab alueo Euphratis vsque ad torrentem Ægypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocorulam fluuium partuum diuidentem terram Ægypti à terra promissionis. Ac si diceret: Euertet deus totam regionem Iudææ ab vno termino vsque ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratem, & à parte austri ad Rinocorulam. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia non habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait apostolus in epistola prima scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, nec de quibus affirmant. Et ad Titum, Sunt, inquit, multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maximè qui de circuncisione sunt.

1. Tim. 1.
Tit. 1.

Et vos congregabimini vnus & vnus filij Israel.) Manentibus infidelibus Iudæis in sua pertinacia dispersis & segregatis vos ô filij Israelis secundum Spiritum, qui ex Iudæis Christi fidem receperitis, in vnam ecclesiam cõgregabimini. Dicens: vnus & vnus. ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum conuertendos. Hos appellauit propheta cap. 1. semen, & cap. 10. reliquias.

Supr. 1. & 10.

Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.) Prædicit euangelij prædicationem, & gentium conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, euangelica, prædicabitur euangelium per totum orbem terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Esaias: Super montem excelsum ascende qui euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, tu qui euangelizas Ierusalem. Et alibi: Quasi tuba exalta vocem tuam. Et hic est sonus de quo dicitur in psalmo, In omnem terram exiuit sonus eorum. Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui electi erant de terra Ægypti, venient, & Christum in ecclesia adorabunt. Per Assyriam & Ægyptum intellige per synecdochem totum orbem terrarum. Dicit igitur de

Infr. 40
Infr. 58.
Psal. 18.

de omnibus nationibus conuertendas esse gentes ad Christum, quas diuus Ioannes vocat filios dei, qui erant dispersi. Nam etsi dispersi erant infideles & idolorũ cultores, propter prædestinationem tamen filij dei appellantur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eísq; gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios dei, & ex lupis agnos. Erant quidẽ dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus & errores. Hos congregauit Christus, nõ in vnum locum corporeum, sed in vnam ecclesiam, de qua ait apostolus: Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides. De hac congregatione dicitur in psalmo: Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio: Dispersiones Israel congregabit. Et Esaias: Profugos Israel congregabit. Et per Ieremiam dominus, Ego, inquit, congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac congregatione lege totum caput trigesimum septimũ Ezechielis, vbi infideles vocat ossa arida in cãpo, hoc est in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quàm ossa mortuorum in terra prostrata? Hæc ossa deus congregauit, reuocauit ad vitã, & Hierosolymã adduxit, eísq; vnum regẽ & pastorem cõstituit. Hęc Hierosolyma est sancta mater ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: Alias oues habeo, illas oportet me adducere. Possunt etiã hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait apostolus in epistola prima ad Corinthios: In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicenses, etiam huius tubæ meminit cap. 4. Et diuus Matthæus capite 24.

Ioan. 11.
Ephe. 4.
Psal. 105.
Psal. 146.
Suprà. 11.
Ierem. 23.
Ezech. 37.
Ioan. 10.
1. Cor. 15.
1. Thes. 4.
Mat. 24.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVII.

In die illa visitabit dominus in gladio suo duro, &c.) Septuaginta habent: In die illa inducet deus gladium sanctum, &c. In explanatione per gladium hunc durum diuinam potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniam hic gladius, sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de euangelica prædicatione intelligi, qua deus dæmonem antiquum serpentem oppressit, & gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum dei gladius, iuxta id quod ait diuus Paulus in epistola ad Ephesios: Assumite gladium spiritus, quod est verbum dei. Et ad Hebræos: Viuus est sermo dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. Hic est gladius vtraque parte acutus, quem ait Ioannes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorũ cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit & ad veritatem vocauit, eíq; viam ostẽdit ad gloriam immortalem consequendam.

Ephe. 6.
Hebr. 4.
Apocal. 1.

Super leuiathan serpentem vectem.) In hebraico pro vecte est בְּרִיחַ Bariach, à verbo בָּרַח quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertransire, & fugere. Hinc effluxit tanta interpretũ varietas. Nam Symmachus vertit serpentem claudentem siue concludẽtem: quòd multos suo claudat imperio. Septuaginta fugientem, ostendentes Christi aduersus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus est foras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannem: Princeps huius mundi eiicietur foras. Pagninus vertit: Serpentem transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremũ. Quibus verbis ostendit dęmonis principatum ante aduentum Christi, qui totũ mare, hoc est, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domicilium, qui animos habẽt inquietos, instabiles, & instar maris fluctuãtes. Fortasse respexit Pagninus ad vectẽ, de quo ait scriptura Exodi cap. 36. Fecit alium vectem, qui per mẽdias tabulas ab angulo vsq; ad angulũ perueniret. Poteris vertere ex hebræo: serpentem penetratorem & transeuntẽ, & serpentem vectem, vt transtulit hoc in loco noster interpres,

Ioan. 12.
Exo. 36.

Iob.38. ptes,quemadmodum apud Iobum triceſimooctauo:Et poſui vectem.

Repente propinabo ei.) In hebraico eſt לִרְגָעִים אַשְׁקֶנָּה lirgaim axkænnah. Quæ verba poſſunt ita Latinè verti: Per momenta irrigabo eam. Verbum שָׁקָה

Ioel.3. xakan,quod hîc ponitur,irrigare ſignificat,vt Ioelis capite tertio: Et irrigabit torrentem ſpinarum. Loquitur Deus de eccleſia,quam vineam appellat, quam promittit ſe cotidie,ſinguliſq; momẽtis rigaturum,ne vnquam areſcat, & ſterilis fiat. Solet enim eccleſia in diuinis literis appellari vinea domini,ſponſa,amica,columba,Sion,Ieruſalem,mons,templum,domus Iacob,regnum Dei,ciuitas Dei,firmamentũ & columna veritatis. Vtitur ſcriptura ſynonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan ſerpentem,vectem,tortuoſum, cetum maris,qui aliàs appellatur dæmon,leo,draco,tentator,homicida,& aliis huiuſmodi nominibus.

Et qui eiecti erant de terra Ægypti.) Pro de terra eſt in hebreo בְּאֶרֶץ be æræts. quod poteſt verti,in terram,vt ſit ſenſus: Tempore Meſſiæ venient ad eccleſiam, qui in terram Ægypti,hoc eſt,in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens: Qui expulſi erant in terram Ægypti. Verùm Septuaginta verterunt: Et qui perierant in Ægypto. Hi quidem ſignificantur per ouem illam errantẽ,quæ perierat,quam Chriſtus quæſiuit,& ſuis humeris reportauit,vt

Luc 15. eſt apud Lucam capite quintodecimo. Hi perierant in Ægypto, hoc eſt in errorũ ac vitiorum tenebris. Ægyptus enim caliginem ſignificat,qua peccatores circun-

ſimile. funduntur. Nam vt corpus occidente ſole tenebricoſum manet,ſic animus gratię ſplendore deſtitutus in medio cæcarum tenebrarum verſatur.

Argumentum capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorũ vltionem debitã ſuis ſceleribus, quòd eſſent ſuperbi,dediti deliciis & voluptatibus,& ſanctorum vatum contẽptores. Prædicit euangelij prædicationem,foręq; Chriſtum credentibus ſalutem.

CAPVT XXVIII.

A VÆ coronæ ſuperbiæ,ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ, errantes à vino. Ecce validus & fortis dominus ſicut impetus grandinis turbo conſurgens, ſicut impetus aquarum multarum inundantium, & emiſſarium ſuper terram ſpatioſam. Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui eſt ſuper verticem vallis pinguium, quaſi tem-

B poraneum ante maturitatem autumni. Quod cùm aſpexerit videns, ſtatim vt manu tenuerit, deuorabit illud. In die illa erit dominus exercituum corona gloriæ, & ſertum exultationis reſiduo populi ſui: & ſpiritus iudicij ſedenti ſuper iudicium, & fortitudo reuertẽtibus de bello ad portam. Verùm hi quoque præ vino neſcierunt, & præ ebrietate errauerunt: abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate, neſcierunt vi-

C dentem, ignorauerunt iudicium. Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu ſordiúmque, ita vt non eſſet locus vltrà. Quem docebit ſcientiã,

& quem

& quem intelligere faciet auditum? Ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus, quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicum ibi modicũ ibi. In loquela enim la 1. Cor. 14.
bij & lingua altera loquetur ad populum iſtum, cui dixit: Hæc eſt requies mea, reficite laſſum: & hoc eſt refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum domini, manda remanda, mãda remanda, expecta reexpecta expecta reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorſum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur.

EXPLANATIO.

Væ coronæ ſuperbiæ, ebriis Ephraim.) Decẽ tribus regnabant in Samaria,quæ propter Hieroboam,qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantã amentiam inciderunt,vt dei vates contemnerent,& verum deum derelinquerẽt, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt,patriam ſuam penitus euerterunt, fuerúntq; in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & ſcelera deplorat hoc loco Eſaias, minitans illis perniciem & interitum. Erant hi homines ſuperbi & elati,& ob eam cauſam eos vocat propheta coronam ſuperbiæ, hoc eſt, regnum ſuperbum,quoniam ſe à Iuda ſeparârunt, & iniquè per ſe regnum conſtituerunt, ad quod ſcelus fuerunt ſuperbia incitati. Et poſteà cùm ſe ſublimiores duabus tribubus,quæ Iuda appellabantur,& numero & robore conſpicerent,ſe magis extulerunt,& ad id amentiæ & ſceleris adducti ſunt, vt nullum eſſet facinus immane, quod non admitterent,nullum ſanctum ius quod non violarent. Nec ſolùm eos vocat propheta ſuperbos,ſed etiam ebrios,hoc eſt, alienos à iudicio. Ex ſuperbia enim naſcitur amentia,quæ animum inebriat, & perturbat, & à ſua ſede ac ſtatu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd eſſent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quaſi dicat: Væ regno Iſraelitico inflato ſuperbia & tradito voluptatibus.

Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.) Senſus eſt: Væ flori,qui decidit à gloria exultationis Iſraelitarum habitantium Samariæ, quæ ciuitas eſt in vertice vallis fertiliſſimæ. Eſt enim Samaria quædam ciuitas,à qua tota illa regio Samaria appellatur,& erat in monte ſita,ad cuius pedem erat vallis quędam feraciſſima. Vel per verticem vallis pinguiſſimæ intelligit propheta locum, vbi Iſraelitæ idola colebant. Appellat Iſraelem florem,ſed decidentem,quoniam gloriam ſuam Iſraelitę obſcurauerant,& à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quãdo in tẽplo deum colebãt,erant conſtituti,deciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ,interpretari poſſis: In quorum vertice erat vallis pinguiſſima,ſignificãs eorum capita eſſe vnguentorum copia madida,intelligens per verticem caput,per vallem verò pinguiſſimam vnguentorum abundantiam. Ita quidam Iudæorum Rabbinus hunc locum exponit.

Ecce validus & fortis dominus, ſicut impetus grandinis, &c.) Quoniam decem tribus deum dereliquerunt,ſéque ventri & vino dediderunt, pœnas ſuorum ſcelerum dabunt. Nam deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia ſolet confringere, & impetus aquarum inundantium omnia quæ inuenit, ſecum rapere. Textus diui Hieronymi habet: Ecce validus & fortis domini: Per quem intelligitur rex Aſſyriorum, quo Deus tanquam miniſtro vtebatur ad Iſraelem euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: Ecce fortis & durus furor domini,

Pedibus conculcabitur cornoa ſuperbiæ ebriorum Ephraim.) Hoc eſt, decem tribus erunt

erunt ab Assyriis captæ,euersæ,& conculcatæ.Vide dei iudicium.Qui se superbia efferunt in sublime,pedibus inimicorum cõculcantur.Corona solet ferri super caput,at hîc pedibus hostium conculcanda prædicitur. Non poterat diuinus vatés apertius & elegantius perniciem superborum explicare. Tu qui regnas, caue ne superbia infleris,solet enim deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad verámq; amplitudinem perducere.

Quasi temporaneum ante maturitatem.) Comparat gloriam decẽ tribuum fructui præcoci,qui parum durat,& colligitur antequam matureſcat. Acsi diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuum præcocium,eos colligunt,& sub ipsa arbore statim comedunt,sic Assyrij cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneum, vertit apud Ieremiã capite. 24. ficus primi temporis,& Michææ cap.7.præcoquas ficus,& Oseæ.9. prima poma. Septuaginta habent hîc præmatura ficus.

Ieremi.24.
Mich.7.
Ose.9.

In die illa erit dominus exercituum corona gloriæ,&c.) Euersa Samaria, conculcata Assyriorum pedibus corona superbiæ decem tribuum,erit deus gloria decoris reliquiis populi sui,hoc est,tribum Iuda & Beniamin proteget, & gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

Sedenti super iudicium.) Periphrasis est regis, qui super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare.Est igitur sensus: Dabit deus regi Ezechiæ gratiam,vt æquissimè iudicet,& fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugã compulerint,eósq; vsq; ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hîc æquum & iustum iudicem spiritu dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent,in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi,qui non spiritu dei,sed spiritu vindictæ,furoris,odij,inuidiæ,iudicauerint.Aspicis præterea deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinẽ præstat.ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à deo spiritũ iudicij:& militi, vt ab ipso deo fortitudinẽ postulet.Id quod hîc dicitur: Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam,potest ita explanari: Dabit deus fortitudinẽ iis,qui reuertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorũ hostium. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatẽ, vbi se clauserint. Vel sic, Erit deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eam ob hostibus defendẽdo. Tres partes habet ciuitas regem,milites,& plebem, quas omnes propheta complectitur:regi prædicit dandum à deo spiritũ iudicij, militibus dandam fortitudinem & victoriam,plebi pacem & securitatem.

Verum hi quoque præ vino nescierunt.) Duæ etiam tribus Iuda & Beniamin fuerunt deditæ vino,& iudicium amiserunt,quemadmodum aliæ decem.

Nescierunt videntem.) Hoc est,deum,qui omnia videt,non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia scelera.Poteris per videntem prophetã intelligere,cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem prophetam videntẽ diximus capite primo.Erant in Iudæa diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti,qui à Iudęorum sceleribus abhorrebant,& veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebant, nefariósq; homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma,quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinent,sic Iudæi nullis prophetarum monitis & exemplis accendebãtur,sed frigidi ad virtutem,in suis flagitiis perseuerabant, non credentes prophetis,nec eos intelligentes,nec eorum doctrinam approbantes.

simile
simile

Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorum idololatriam,qui in locis nemorosis, & in montium verticibus idolis sacrificabant,ibíq; splendidè comedebant.

Quem docebit scientiam,& quem intelligere faciet auditum?) Cùm Iudæi in erroribus versentur,& verum deum dereliquerint,quis erit, quem propheta doceat scientiam dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggeren

gerente spiritu à deo audiunt, quam alio in loco visionem appellat, quoniam diuini vates ventura spiritu intuentur.Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem dei vellent audire & intelligere,id quod alibi iis verbis significabit: Quis credidit auditui nostro? &c. *Isr.53.*

Ablactatos à lacte,auulsos ab vberibus.) Eos propheta & verus doctor instruet in lege dei & prophetia,qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri,adhuc non assueti vitiis,quos oportebit paulatim & rudi modo docere.Poteris per ablactatos à lacte,& auulsos ab vberibus eos intelligere,qui iam nõ indigent lacte,sed solido cibo.Ait enim diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios:Lac vobis potum dedi non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis,adhuc enim carnales estis.Hoc est,simplicem & facilem doctrinam vobis tribui, non altam & arcanam. Et in epistola ad Hebræos ita ait: Facti estis quibus lacte opus sit,non solido cibo. Et paulò post: Perfectorum autem est solidus cibus,eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.Ex quibus locis apertè colligitur, non esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè conuincuntur ij,qui temerè asserunt omnes diuinæ scripturæ libros debere in vulgarem linguã transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculam linguam verteretur.Quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

1.Corin.3.
Hebr.5.

Quia manda remanda.) Dixit Iudæos in erroribus versari,& diuinos vates dereliquisse: modò describit,quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebãt. Cùm propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illíq; diuinam vltionem annunciabat,respondebant ipsi: Manda remanda,expecta reexpecta. Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba prophetarum,sed cum subsannatione & contemptu.Solebant enim prophetæ dicere:Deus præcipit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniat,expecta tamen, quia veniet,& non tardabit. Et statim infert Esaias: In loquela enim labij,& lingua altera loquetur ad populum istũ, &c. acsi diceret: Hactenus locutus est deus per prophetas suos ad populum Iudæorum verba dulcia,quemadmodum illa quæ dixit per quendam vatem:Hęc est requies mea: reficite lassum,& hoc est refrigerium meum.Quibus verbis deus non increpabat Iudæos,sed dicebat illis,vt opera misericordiæ exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hæc verba noluerunt audire, loquetur deus illis in lingua altera,hoc est,verba dura & comminatoria.Et hæc verba,quæ Iudæi irridentes prophetas proferebant,nempe manda remanda, expecta reexpecta, &c. ducent ipsos Iudæos in perniciem.Erit eis hæc subsannatio occasio cadẽdi retrorsum.Conterentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, & posteà à Romano,& semper à diabolo.Est hoc loco aduertendum, Infideles Iudæos cecidisse retrorsum.Non enim dicit: Vt vadant,& cadant in faciem: sed dicit, Vt vadant, & cadant retrorsum.Qui cadit in faciem,videt locum,in quem cadit,& potest se facilè erigere,& manibus adiuuare,sed qui cadit retrorsum,nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facilè subleuare. In Actis apostolorum scribit diuus Lucas Saulũ cecidisse,sed non dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit: Vidi, & cecidi in faciem meam.At de Christi persecutoribus inquit diuus Ioannes:Abierunt retrorsum,& ceciderunt in terram.Vides igitur electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum.Cæterùm hæc verba quæ hîc habentur,nempe,In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum,citat Paulus apostolus in epistola prima ad Corinthios,sic dicens: In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic,& nec sic exaudiet me,dicit dominus. Et statim infert: Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus,sed infidelibus, prophetiæ autem non infidelibus,sed fidelibus. Hæc diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Esaiæ explanari ab apostolo de diuersis linguis, quibus aposto

Act.9.
Ezech.2.
Ioan.18.
1.Corin.14.

apostoli loquebantur. Vult enim ostendere prophetiam esse prestantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere apostolis, qui variis linguis loquebantur. Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locum de apostolis interpretari. Illud est etiam aduertendum dixisse diuum Paulum: Et nec sic exaudient me, pro eo quod Esaias ait, & noluerunt audire. Vbi aspicis id quod in prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, acsi dicat deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas, & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quãdo vobis dabo magistros, nimirum apostolos meos, qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse apostolos variis linguis asserit diuus Lucas Actorum secundo. Act.2

D *Propter hoc audite verbum domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Ierusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. Id* Psal.117.d *circo hoc dicit dominus deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion* Matth.21.d *lapidem, lapidem probatum, angularem preciosum in fundamento* Act. 4.b *fundatum. Qui crediderit non festinet. Et ponam in pondere iu-* 1.Pet.1.d *dicium, & iustitiam in mensura. Et subuertet grando spem men-* Rom.10.c *dacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cùm transierit eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertran-*
E *sibit in die & in nocte, & tantummodò sola vexatio intellectum dabit auditui.*

Propter hoc audite verbum domini viri illusores.) Ostendit hic locus Iudæos irrisoriè proferre verba prophetarum, quod paulò antè dicebamus.

Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.) Hæc dicebant Iudæi prophetis: Non timemus mortem nec infernum, quoniam fecimus cum illis pactum, ne nos vnquam absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors nec infernus, ideò minis vestris non terremur. Vide sceleratorum hominum stultitiam, rerúmque nouissimarum incredibilem obliuionem.

Posuimus mendacium spem nostram.) Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortem, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

Idcirco hæc dicit dominus deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.) O admirabilem dei nostri misericordiam, & immensam pietatem. Ostendebat modò Iudæorum tetra scelera, & incredibilem amentiam & obliuionem, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostendat, & ad veram dignitatis amplitudinem adducat, & sit ecclesiæ

siæ probatum, & precioſum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos scelerum ministros præbuistis, & dei hominúmque iura violastis, quoniam ita viuitis, acsi nec esset mors nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam, & mittam lupos, qui vos dilanient & absumant. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionem pietatis plenissimam. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Oseæ secundo: Ibat post amatores suos, & Ose.2. mei obliuiscebatur, dicit dominus: Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Animaduerte quemadmodum deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerum mensuram, sed secundum multitudinem suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in loco. Vocatur hîc Christus fundamentum Sionis, hoc est, ecclesiæ, de quo ait diuus Paulus: 1.Corim.3. Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus. Si lapis hic esset terrenus, & mons hic Sionis etiam terrenus, quî fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion ecclesiam catholicam, cuius caput & fundamentum Christus est, & lapis angularis, probatus & precio- Psal 117. sus, de quo dixerat alius propheta: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam subdit: O domine saluum me fac: O domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine domini. Et Christus de se- Matth.21. ipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidem esse à deo probatum, Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ & prauitatis venerunt homines, vt reprobent id, quod deus approbat. Esse autem Iesum Christum lapidem ostendimus fusè capite octauo. Solent qui magnificum aliquod ædificium construunt, in lapide quodam an- simile gulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit deus templum quoddam vsque adeò magnificum & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum ecclesia catholica, ædificium nobilissimum, ad quod cœlestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est, filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentum, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus, & est hic lapis scutum quoddam, de quo dicitur in libro 2.Reg.22. secundo Regum: Deus dominus fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ. Arma & stemmata huius lapidis, huius cœlestis scuti, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma glorioſa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum prophetæ amplitudinem. Poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tam insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicare. Est autem translatio sumpta ab ædificantibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magnificentiam & maiestatem. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque populum & Iudæorum & gentium in vna ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc est solidissimum fundamentum.

Qui crediderit non festinet.) Hoc est, Qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christum non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Christus enim veniet. Nam, iuxta Habacuc, nemo desperet, quia veniens veniet, & promissa Habacuc.2. sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod pater cœlestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficile esse fragiles homines de promissionibus dei aliquando non dubitare. Cùm sæpenu-

merò videamus eum permittere, priusquam promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex locis è media scriptura depromptis
1.Reg.16. perspicuum faciam. Dauidem in adolescentia regem designauit deus, eúmque à Samuele voluit vngi. Sed posteà tot tantísque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priusquam ad altum
Gen.ulti. dignitatis gradum adduceret, eíque regni possessionem traderet, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi facturum se esse prædixerat. Ioseph dixit Hebræis in Ægypto: Post mortem meam deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob. At postquam ille è vita migrauit, vexati sunt Hebræi multis annis, donec deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiam. Quocirca non solùm id quod vult non consequitur, sed etiam grauissimas diffidentiæ pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta spe non desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quòd deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto
Hebr.10. perseuerarit. Hanc sententiam inuenies apud diuum Paulum in epistola, quam ad Hebræos scripsit, vbi ita ait: Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulúmque qui venturus est, veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura.) Verba sunt patris cœlestis hunc sensum habentia: Tempore gratiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudicium debere esse æquo pondere, & iustitiam æqua mensura. Debet enim iudex æquo pondere, & mensura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit: Ponam iudicium in ponderibus, sed in pondere,
Prouerb.20. nempe vno, & in mensura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis: Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrunque abominabile est apud deum. Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè & inæqua-
simile biliter iustitiam exercere aliis vno pondere, aliis verò altero. Vt enim mercator, qui duas habet mensuras ambas falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem, alteram, qua vendit, alteram autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pauperes. Quo fit, vt rempublicam euertat.

Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt.) Hoc est, Impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundans omnem protectionem rapiet. Per mendacium potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacij, hoc est, spem mendacem.
simile Talis est enim mundi spes, mendax & fallax. Promittit sed decipit. Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus.

Sola vexatio intellectum dabit auditui.) Id est, cùm fueritis afflicti, intelligetis prophetas meos vera prædixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eam audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorum afflictione perterriti, se à vitiis abstrahunt. Vt enim ignis ra-
simile. dius confectus ex terræ exhalationibus in aëre inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solùm ferit & vrit, sed omnes illius regionis incolas perter-

ret,

ret, sic vnius hominis calamitas eum solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eósque exuscitat, vt à vitiis auocentur.

Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat, & pallium breue vtrunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon, irascetur. Vt 2.Reg.5.d 1.Parā.14.d Iosue.10.c *faciat opus suum alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à domino deo exercituum super vniuersam terram.* F *Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet & sarriet humum suam? Nónne cùm adæquauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminum circumibit, sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem* G *comminuetur. Verùm non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Et hoc à domino deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam.*

Coangustatum est enim stratum.) Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus sit, qui in suo lecto alterum possit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo se in eo voluere non valeant: támque angustum erit pallium, vt non possit duos cooperire. Fortasse vtitur prophetà metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & breue pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir est deus, adulter diabolus, vxor impudica Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud Ezech.16. alios etiam prophetas. Quasi dicat deus: Tu ô Hierosolyma si vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem est quod dicebat Christus apud Matthæũ: Nemo potest duobus dominis seruire. Et Matth.6. paulò post: Non potestis seruire deo & mammonæ. Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit, quin idolum caderet & confrigeretur. Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colendus est deus in anima nostra, aut diabolus. 1.Reg.5. Cùm Moyses peteret à Pharaone, vt Hebræorum populum dimitteret, vt deo in deserto sacrificaret, respondit Pharao, vt deo in Ægypto immolarent: cui respondit Moyses, Non posse ita fieri: non enim deus erat simul cum diabolo Exod.8. colendus. Id est quod diuus Paulus ad Corinthios scribit: Non potestis calicem 1. Corin.10. domini bibere & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ domini esse participes & mensæ dæmoniorum. Et alibi: Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ 2. Corin.6. pars fideli cum infideli? Qui consensus templo dei cum idolis?

Sicut enim in monte diuisionum.) Sensus est: stabit dominus contra Iudæos, quemadmodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnante Dauide. Et

quemadmodum in valle Gobaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierunt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidem probatum reprobantes irascetur
2. Reg. 5 Iosue. 10. deus. Habes historiam hanc de monte diuisionum libro secundo Regum capite quinto, & de monte Gabaon Iosue decimo.

Vt faciat opus suum, alienum opus eius, &c.) Puniet deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, sed vt conuertantur, aut alij deum timeant. Punit igitur vt saluos faciat. Punire non est proprium dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit ecclesia: Deus cui proprium est misereri semper & parcere. Ideò deus non punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. Ait enim
Thren. 3. Ieremias in Lamentis loquens de deo: Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum. Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus dei misereri, opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos deum imitari, qui sunt
Luc 6. ad misericordiam propensi. Ideò dicebat Christus deus noster: Estote misericordes sicut & pater vester misericors est. Venit filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiam imitandam nos excitat. Acsi diceret, eum respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginem creati estis. De misericordia dei poteris ea videre, quæ fusè suprà an-
Suprà. 1. notauimus capite primo illa verba explanantes: Heu consolabor, &c.

Et nunc nolite illudere.) Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quantò vincula magis constringuntur, tantò arctius premunt. Potest hoc intelligi de vinculis peccati de quibus disseruimus cap. quinto.

Consummationem enim & abbreuiationem.) Ego propheta prædico vobis ea, quæ à deo audiui, vt imminentem iram pœnitentia præueniatis. Hucusque distulit deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quæ vobis per prophetas suos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis suæ. Per vniuersam terram intellige Iudæam, de qua loquebatur.

Nunquid tota die arabit arans.) Hoc simili ostenditur admirabilis dei operatio, qui excoluit populum Hebræorum tanquam agrum, ad suscipiendum diuinum semen. Aspice Dei pietatem, nunc aratoris vice fungitur, nunc frangentis gleba's, & faciem terræ adæquantis, modò satoris, modò verò triturantis. Atque hæc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Israelitas miraculis per Moysem, seminauit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed non semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

Non enim in serris triturabitur gith.) Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij durius, alij mitius. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith triturat virga & pertica, hoc est, lenius: triticum verò rotis, & sic durius. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius durius trituratur. Sic deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit durius, quos fortiores & firmiores videt: nonnullos verò leuius, quos fragiliores esse conspicit. Sed quemadmodum non semper triticum trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellatúrque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpentium mederi ait. At largius epotum enecare aiunt, vt Dioscorides inquit. Vicia genus est leguminis à vinciendo dictum, vt Varroni placet, quòd habeat capreolos instar vitis, quibus ea, quibus adhæret, vincit.

Anno

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXVIII.

Væ coronæ superbiæ.) Septuaginta habent: Væ coronæ iniuriæ. Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat, Septuaginta in alios iniurioso appellant.

Errantes à vino.) Septuaginta verterunt: Qui ebrij estis absque vino. Vbi vides omnes qui deum derelinquunt, amentes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.

Quia manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta.) In hebraico est in hunc modum כִּי צַו לָצָו צַו לָצָו קָו לָקָו זְעִיר שָׁם זְעִיר שָׁם. Primũ verbum est צַוָּה, quod significat præcipere, mandare, imperare, vt Deuteronomij capite 33. Legem præcepit nobis Moyses. & aliis in locis. Alterum verbum est קָוָה, quod significat expectare, vt in psalmo: Expectans expectaui dominum. Et Esaiæ capite quinto: Expectauit vt faceret vuas. Vnde constat nostrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex hebræo: Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineam. Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruendi more puerorum, quibus non statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & posteà alterum: nunc vna regula, deinde altera. & ita paulatim instruuntur, quoniam sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc sensum secutus quidam ita transtulit: Quia præceptum post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. Dictio זְעִיר, pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amussim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Lusitani appellant oliuel. Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Vt enim cæmentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dictio זְעִיר est in psalmo decimooctauo. pro qua nos habemus sonum. In omnem terram exiuit sonus eorum. Quod diuus Paulus de apostolorum prædicatione interpretatur. Pro quo potest ex hebræo verti: In omnem terram exiuit norma eorum, vel amussis, vel perpendiculum, vel directorium, vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitæ nostræ, & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animæ nostræ ad rectam amussim rationis construere. Fuit etiam apostolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.
Deut. 32. Psal. 39. Supr. 5. simile Psal. 18. Rom. 10.

Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, &c.) Pro probato est in hebraico בֹּחַן bochan. Hebraismus propriè habet, lapidem probationis. Esse hunc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaicus ita hunc locum vertens: Ego pono pro fundamento in Sion regem regem Messiam, regem potentem & angularem.

Qui crediderit non festinet.) Pro non festinet est in hebræo, לֹא יָחִישׁ lo iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt, Non confundetur. Hunc locum citat apostolus in epistola ad Romanos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.
Rom. 10.

Argumentum capitis XXIX.

Deplorat propheta Iudæorum euersionem per Babylonios, & posteà per Romanos, eorúmque animorum cæcitatem & perfidiam. At de eorum gentiúmque conuersione vaticinatur.

CAPVT XXIX.

A *Æ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt. Et circunuallabò Ariel, & erit tristis & mœrens, & erit mihi quasi Ariel. Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum. Et erit quasi Pytonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te præualuerunt. Erúpque repentè confestim à domino exercituum, visitabitur in tonitruo & commotione terræ & voce magna turbinis & tempestatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentiũ, quæ dimicauerunt cõtra Ariel, & omnes qui militauerunt, & obsederunt, & præualuerũt aduersus* C *eam. Et sicut somniat esuriens & comedit: cùm autem fuerit expergefactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens & bibit: & postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est, sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion.*

EXPLANATIO.

Væ Ariel.) Ariel idem est quod leo dei, per quem intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondam florentissima & fortissima, quæ ob fortitudinem & veri dei regionẽ leo dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid, quando cepit arcem Sionis, quæ
1. Paral. 11. posteà fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent libro 1. Paralipomenon
Prouerb. 30. cap. 11. Hæc ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur leo, de quo dicitur in Prouerbiis: Leo fortissimus bestiarũ ad nullius pauebit occursum. Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatum obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quemadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamẽtis
Thre. 1. Ieremiæ: Facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo. Vel appellabatur leo, quia manè & vespere in tẽplo animalia occidebantur: solẽt enim leones & manè & sero animalia trucidare & glutire. Et ita melius capitur pro tẽplo quàm pro ciuitate. Sunt qui per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet thargũ: Væ altari altari, quod ædi
Ezech. 43. ficatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid. Et apud Ezechielem capite 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autem hîc mentio Dauidis, quia illi fuerat ostensus locus, in quo templum erat ædificandum. Fortasse dicitur leo Dei ob magni

magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, dei appellãtur, vt est illud Geneseos, Spi Gen. 1.
ritus dei ferebatur super aquas. hoc est ventus magnus. Sic dicimus, Montes dei, cedros dei. ea enim quæ dei sunt, magna sunt. Et quamuis Ariel capiatur pro altari, hîc verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto passim reperitur. Dicit enim litera, Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.

Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.) Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudæorum festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: Solennitates euolutæ sunt, vertũt quidam ex Hebraico: Dies festi euertentur, quod nostræ fauet expositioni.

Circumuallabo Ariel.) Verba sunt dei dicentis se per Babylonios & posteà per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

Et erit mihi quasi Ariel.) Hoc est: Vt cùm victimæ offerũtur, plurima animalium corpora iacent circum altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosolymę prostrata erunt innumerabilia Iudæorum cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarum, plenum sanguine & animalibus interfectis.

Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.) Hoc est, figam contra te castra vndequaq;. Hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani, Quemadmodum Christus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prædixit: Venient dies sú- Luc. 19.
per te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.

De terra loqueris.) Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuam submissam instar Pytonis. Quasi dicat: Eris grauiter afflicta & abiecta.

Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.) Id est: Erunt hostes tui ô Hierosolyma innumerabiles. Sed non multùm durabunt, ipsi enim quoque peribunt: erúntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquiliis. Vide quàm fragilibus rebus comparet diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

Erúpque repentè confestim.) Significat fore hoc celeriter: Nam verborum geminatio velocitatem significat.

Et erit sicut somnium.) Potentia mundi cum somnio comparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parùm duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim comparat victorum gloriam voluptati esurientium & sitientium, quando somniant se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hîc somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus in hunc modum: Somnia ex- Eccle. 34.
tollunt imprudentes. Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attendit ad visa mendacia. Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: Hoc secundum hoc visio somniorum, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum, non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrum ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodonosoris, qui mundi gloriam vidit, sed in Dani. 2.
somniis. Quapropter dicitur in psalmo: Velut somnium surgentium domine in Psal. 72.
ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Acsi diceret Psalmista: Tu domine in gloria tua euertes imaginem rerum, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, præter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias capite quinquagesi- Isai. 56.
mo sexto mundi amatores appellat dormientes, & somnia amantes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

Obſtupeſcite & admiramini, fluctuate & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate, quoniam mi-
D *ſcuit vobis dominus ſpiritum ſoporis. Claudet oculos veſtros, prophetas & principes veſtros, qui vident viſiones operiet. Et erit vobis viſio omnium ſicut verba libri ſignati, quem cùm dederit ſcienti literas, dicet: lege iſtum, & reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim. Et dabitur liber neſcienti literas, dicetúrque ei, lege,*
Matt.15.a & reſpondebit: Neſcio literas. Et dixit dominus: Eò quòd appro-
Mar.7.b *pinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me, cor autem*
eius longè eſt à me: Et timuerunt me mandato hominum & do-
E *ctrinis: Ideò ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic miraculo grandi & ſtupendo. Peribit enim ſapientia à ſapientibus*
Abd. 1.c *eius, & intellectus prudentium eius abſcondetur. Væ qui profundi eſtis corde, vt à domino abſcondatis conſilium, quorum ſunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos?*
Eccl.23.c *Peruerſa eſt hæc veſtra cogitatio. Quaſi lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori ſuo, non feciſti me. Et figmentum dicat fictori ſuo: Non intelligis.*

Obſtupeſcite & admiramini.) Alloquitur propheta Iudæos, vt ſecum cum magna admiratione cogitent quæ ſit cauſa acerbæ afflictionis, quam illis comminatur, & intelligant eſſe ſuam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Poſſunt omnia hæc verba per futurum verti, vt ſit ſenſus: Obtupeſcetis & admirabimini præ magnitudine & acerbitate veſtrarũ calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

Quoniam miſcuit vobis dominus ſpiritum ſoporis.) Hoc eſt, intellectus alienationem. Non quòd deus auferat intellectum, ſed propter hominum impia ſcelera non dat illis gratiam, nec ſpirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora peccata, & abyſſus abyſſum inuocet. Et ita nullo virtutum
ſimile ſplendore mouentur. Vt enim qui viſu omnino carent, nec auri colore, nec vllius fulgentiſſimi lapidis ſplendore, nec ipſa ſolis ſplendidiſſima luce mouentur, ſic illi, qui animi cæcitate laborant, nec virtutis ornamentum excellentémque pulchritudinem intuentur, nec ipſius ſolis iuſtitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantiſſimos radios contemplantur. Imò obcæcati, fiunt in dies deteriores. Dicitur igitur deus mittere in aliquem ſpiritum ſoporis, eiúſque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora ſcelera concipit & admittit. Non intelligas deum eſſe cauſam peccati. Sed dimittit peccatores,
Pſal.80. iuxta id quod ipſe deus ait in pſalmo: Dimiſi eos ſecundum deſideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus ſuis. Vbi vides peccata eſſe hominum inuentio-
Exo.10. nes. Ita intelligitur id quod dicit ſcriptura: Indurauit deus cor Pharaonis, &
Rom. 1. quod ait apoſtolus in epiſtola ad Romanos, qui poſtquam numerauit peccatorum flagitia, intulit: Propter quod tradidit illos deus in deſideria cordis eorum in immunditiam, &c. Et paulò pòſt: Tradidit illos deus in reprobum ſenſum, vt
ſimile faciant ea, quæ non conueniunt. Vbi aſpicis vnum peccatum eſſe pœnam alterius, & peccatorem ex vno ſcelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet ex paruo fonte naſcatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quò longius

gius procedit, eò plures fluuios in ſe recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quicquid obiicitur, ſecum rapiat & trahat, ſic vni iniquitati additur altera, & poſtea alia, & quò longius dilatatur, maiora recipit ſcelerum incrementa, donec peccator ad immaniſſima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit noſtris temporibus Luthero, qui ex quibúſdam vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis ſceleribus ſe contaminauit, vt fidem relinqueret, eccleſiam catholicam & apoſtolicam contemneret, & ſecum infinitam hominum multitudinem ſuis dolis deceptam ad æterna ſupplicia aſportaret. Illud etiam eſt aduertendum, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipſi nec eam volunt, nec ſe ad eam diſponere ſtudent.

Et erit vobis viſio omnium ſicut verba libri ſignati.) Hoc eſt, non intelligetis prophetias: erit vobis ſacra ſcriptura clauſa & ſignata. Aduerte: Non dixit viſionem omnium prophetarum ſignatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus: ſed quid ait? Erit vobis, &c. vt Iudæorum infidelium cæcitatem ſignificaret, qui cotidie ſacram ſcripturam legunt, eam nunquam intelligentes, de quibus ita ait apoſtolus ad Corinthios ſcribens: Vſque in hodiernum diem idipſum 2.Cor.3.
velamen in lectione veteris teſtamenti manet non reuelatum, quod in Chriſto euacuatur. Sed vſque in hodiernum diem cùm legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum. Cùm autem conuerſus fuerit ad deum, auferetur velamen. Hæc diuus Paulus. De hoc libro, per quem ſacra intelligitur ſcriptura, ſic ait diuus Ioannes in Apocalypſi: Quis eſt dignus aperire librum, & ſoluere ſi- Apoc.5.
gnacula eius? Et nemo poterat nec in cœlo, nec in terra, nec ſubtus terram aperire librum, neque videre eum. Et vnus de ſenioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid, aperire librum, & ſoluere ſeptem ſignacula eius. Et paulò pòſt inquit, leonem illum librum aperuiſſe. Leo de tribu Iuda eſt Ieſus Chriſtus deus noſter, qui, vt ait diuus Lucas, aperuit diſcipulis Luc.2.4.
ſuis ſenſum, vt intelligerent ſcripturas, & ipſe eas aperuit, earúmque ſenſum doctoribus catholicis & ſanctis reſerauit. Hic eſt liber de quo filius dei dicit in pſal- Pſal.39.
mo: In capite libri ſcriptum eſt de me, hoc eſt, in ſumma totius ſacræ ſcripturæ. Hunc librum dicit Ezechiel ſcriptũ eſſe intus & foris, propter duos ſenſus litera- Ezech.2.
lem & ſpiritualem, quod etiam, vt inquit Nazianzenus, fuit ſignificatum in tabulis legis ex vtraque parte conſcriptis.

Et dabitur liber neſcienti literas.) Quaſi dicat, ſi Iudæi, qui literas didicerunt, non intelligent ſcripturas, quid facient rudes & indocti.

Eò quòd appropinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me.) Hoc teſtimonium obiicit dominus Ieſus ſcribis & phariſæis apud Matthæum, ita dicens: Hy- Matth.15.
pocritæ bene prophetauit de vobis Eſaias dicens: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè eſt à me. Sine cauſa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum. Vnde colliges hoc caput contra Iudæos eſſe, & euerſionem, quæ hîc prædicitur, intelligi de ea, quæ facta fuit à Romano exercitu, & teſtamentum vetus eſſe imaginem noui, nouum autem eſſe interpretationem veteris. Eos autem, qui deum labiis tantùm honorant, ab eo animum ſeparantes, comparat Chriſtus apud Matthæum ſepulchris dealbatis, quæ foris apparent Mat.23.
hominibus ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum & omni ſpurcitia. Sunt qui non habeant virtutem niſi in labiis, benedicentes, ſed ita animum à virtute ſeuocantes, vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt deo linguam, quæ parum valet, cor autem, quo nihil habent præſtantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, ſi ille partitur, ſi illi tribuunt ædilitatem? Præbeamus deo cor noſtrum, qui ait in Prouerbiis: Prouer.23.
Præbe fili mi cor tuum mihi. Dedit deus vnicuique noſtrum clauem vnam, qua cor noſtrum poſſemus claudere & aperire, & alteram ſibi reſeruauit: præcepit

nobis

nobis, vt cor noſtrum illi præberemus, & illi ſoli illud aperiremus, dicens in
Prouer.4. Prouerbiis: Omni cuſtodia ſerua cor tuum. At nos cor noſtrum à deo ipſo abſtrahimus, & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmoni, & carni, illud turpibus cogitationibus implentes, nullâque cuſtodia obſeruantes. Imò cùm illud deberet eſſe mundiſſimum domicilium, in quo deus habitaret, facimus illud diuerſorium rerum peregrinarum, & ſtabulum iumentorum. Honoramus deum ſolùm lingua, corde autem fugimus ab eo. Accedamus ad deum
Hebr.10. cum corde vero in plenitudine fidei, vt ait diuus Paulus. Nam ſi fuerimus à deo
Prouer.1. auerſi, peribimus. Quemadmodum ait Salomon in Prouerbiis: Auerſio paruu-
Pſal.72. lorum interficiet eos. Et pater eius Dauid: Qui elongãt ſe domine à te, peribunt. Quid nobis proderit deum labiis honorare, ſi eum fugimus, ſimiles exiſtentes Hebræis, qui pedibus ibant in terram promiſſionis, animo autem in Ægyptum reuertebantur? Potius deus vult animũ quàm os, & magis interiora quàm exterioPſal.44. ra requirit. Gloria enim filiæ regis, hoc eſt animæ, debet eſſe ab intus, vt dicitur in pſalmo, & foris etiam in fimbriis aureis. Sed qui ſolùm foris virtute fulget, intus
ſimile verò eſt vitiis maculatus, ſimilis eſt falſæ & adulterinæ monetę, quæ præſe fert veri nummi inſignia, & auri colorem, cùm eius materia ſit vile orichalcum. Libro ter-
3.Reg.6. tio Regum capite ſexto, vbi noſtra verſio habet: Fecítq; in templo feneſtras obliquas, interpretantur nonnulli feneſtras illas templi fuiſſe foris latas, intus anguſtas, vt oſtenderetur templum illud magis diuino & interiori ſplendore illuſtra-
figura tum eſſe, quàm corporeo lumine, extrinſecus veniente. Nam nos, qui ſumus templum dei, magis fulgere debemus interiore virtute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis, ne ſimiles ſimus Phariſæis, de quibus hoc in capite Eſaias vaticinatur.

Peribit enim ſapientia à ſapientibus eius.) Hoc eſt, Iudæi nullam habebunt veram ſcientiam, nec verum ſcripturarum intellectum. Hunc locum citat apoſtolus
1.Cor.1. in epiſtola prima ad Corinthios dicens: Scriptum eſt: Perdam ſapientiam ſapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Non dicit: Peribit ſapientia à ſapientibus, ſed à ſapientibus eius, vt ſignificet populi Iudaici ſcientiam perdendam eſſe. Id noſtris oculis expletum videmus: omnes enim Iudæi infideles in erroribus apertiſſimis verſantur, & mala pro bonis amplectuntur.

Væ qui profundi eſtis corde.) Eos plangit, qui ſe ſapientes eſſe exiſtimant, qui putant latere deum ſuas cogitationes. Non ſolùm fideles, ſed etiam infideles crediderunt deum omnia videre. Vnde Ægyptij quando volebant deum ſignificare, pingebant oculum ſuper ſceptrum, ſignificantes deum eſſe rectum regem omnia intuentem.

Quaſi ſi lutum contra figulum cogitet.) Comparat hominem cum luto. Ac ſi dicat: Vt figulus habens lutum in manu fingit vt vult, & poteſt fictile vas perdere, & ex eodem luto alterum conficere, ſic deus, in cuius manu eſtis, vos poterit facilè perdere & mutare.

F *Nónne adhuc in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmel, & Charmel in ſaltum reputabitur? Et audient in die illa ſurdi verba libri, & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in domino lætitiam, & pauperes homines in ſancto Iſrael exultabunt, quoniam defecit qui prævalebat, conſummatus eſt illuſor, & ſuccíſi ſunt omnes qui vigilabant ſuper iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta ſupplantabant, & declinauerunt fruſtra à iuſto.*

Propter

Propter hoc hæc dicit dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham: Non modò confundetur Iacob, nec modò vultus eius erubeſcet, ſed cùm viderit filios ſuos opera manuum mearum in medio ſui ſanctificantes nomen meum, & ſanctificabunt ſanctum Iacob, & deum Iſrael prædicabunt, & ſcient errantes ſpiritu intellectum, & muſſitatores dicent legem. G

Nónne adhuc in modico & in breui.) Prædicit cognitionem dei verámque religionem conuertendam eſſe à Iudæis ad gentes. Libanus ſonat dealbationem, per quam populus gentium intelligitur, qui fuit aquis baptiſmi ablutus. Hic conuerſus eſt in Charmel, hoc eſt, in populũ dei. ſonat enim Charmel cognitionẽ circunciſionis, per quam populus, qui anteà deũ colebat, ſignificatur, hoc eſt, Iudaicus, qui conuerſus eſt non in pomarium, ſed in ſaltum, in arbores ſteriles, quæ non laudant cum lignis fructiferis deum noſtrum.

Et audient in die illa.) Hoc eſt, tempore gratiæ ſurdi, id eſt gentes, quæ anteà verbum dei non audiebant, illud audient. Et qui anteà animi cæcitate laborabant, oculos aperient, & veritatem aſpicient. Tunc lætabuntur mites audientes: Beati Mat.5.
mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram: & exultabunt pauperes audientes illud: Beati pauperes Spiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.

Quoniam defecit qui prævalebat.) Hoc eſt, diabolus, de quo Chriſtus, qui eum vicit, ſic ait apud Lucam: Cùm fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quę Luc.11.
poſſidet. Si autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diſtribuet. Chriſtus eſt qui arma diaboli abſtulit, eiúſque ſpolia diſtribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Eſaias illuſorem, quoniam dolis ſuis homines illudit & fallit.

Et ſuccíſi ſunt omnes qui vigilabant ſuper iniquitatem.) Hoc eſt, dæmones. Poteſt intelligi de hominibus nefariis, qui moribus peſtilentibus alios incitant ad vitia ſectanda.

Et arguentem in porta ſupplantabant.) Hoc eſt, iudicem decipiebant. Solebant enim quondã iudices in portis ciuitatis delinquẽtes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt fruſtra à iuſto. hoc eſt, & iudicem fecerunt ſine cauſa à iuſtitia declinare. Vel ſic, & melius meo quidem iudicio: Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur, qui moliuntur perniciem eis, qui ſcelera publicè reprehendunt. Supplantare arguentem in porta eſt concionatores verbi dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui veros dei concionatores lacerant & vexant, eóſque volunt à iuſtitia & veritate ſeparare. De iis ait ita Amos: Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè Amos.5.
abominati ſunt. Corripere in porta eſt publicè reprehendere.

Qui redemit Abraham.) Qui nempe dominus Abrahamum eripuit à Chaldæis, & à cæteris hominibus flagitioſis.

Non modo confundetur Iacob.) Tempore, ait deus, quo Eſaias hanc prophetiam ſcribit, non confundetur Iudæorum populus, ſed confundetur poſteà, cùm filium meum mundi ſeruatorem non receperit, cùm ſanctos apoſtolos, qui erunt opera manuum mearum viderit oculis ſuis nomen meum ſanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim gentes, quæ anteà errabant ſpiritu, intelligent veritatem, & muſſitatores & ſuſurrones diſcent euangelium, & vitia ac falſos deos repudiabunt.

Sanctificabunt ſanctum Iacob.) Iacob eſt genitiui caſus. Hoc eſt, eum qui dedit ſanctitatem domui Iacob, qui populum Hebręorum docuit religionem, verúmq; dei cultum, ſanctum eſſe oſtendent, & laudibus efferent.

Anno

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXIX.

Fluctuate & vacillate.) In Hebræo eſt in hunc mundum חִשׁ תַּעֲשְׁעוּ וַשׁ עֲעוּ hixtaaxu vaxoau à verbo שׁוּעַ. Vnde poteſt verti: Excæcabuntur, & alios excæcabunt. Verbum enim hoc præter alias ſignificationes obcæcare ſignificat. Quod Iudæorum infidelibus magiſtris dicitur, quos in præſenti Eſaias alloquitur. Non enim ſolùm ipſi in erroribus verſantur, ſed alios etiam decipiunt, & ad eoſdem errores adducunt.

Laſſus adhuc ſitit & anima eius vacua eſt.) Pro vacua eſt, eſt in Hebraico שׁוֹקֵקָה xokekah, à verbo שׁוּק, quod præter alia ſignificat concupiſcere, & feruere. Vnde Pagninus vertit: Et anima eius appetit. Pro quo poteris transferre: Et deſiderium eius adhuc feruet. Ex quibus colliges animam res mundi concupiſcentem, earúmque deſiderio æſtuantem, vacuam eſſe, & inanem. Et ſic quantò anima eſt concupiſcentiis plenior, tantò eſt inanior. Solus deus animam noſtram implet, qui eam ſatiare poteſt.

Argumentum capitis XXX.

Minatur diuinus vates interitum æternum Iudæis, qui euerſa Hieroſolyma ad Aegyptum confugerunt, cæteríſque hominibus, qui contempto deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana ſolùm quærunt præſidia, qui fallacis ſpei ſpecie decepti in perpetua ignominia & ſcelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum ampliſicant, & diuitem faciunt, ex quibus intellexerint poſſe veram dignitatem effloreſcere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & deſcribit infernum.

CAPVT XXX.

A VÆ filij deſertores, dicit dominus, vt faceretis conſilium, & non ex me: & ordiremini telam, & non per ſpiritum meum, vt adderetis peccatum ſuper peccatum, qui ambulatis vt deſcendatis in Ægyptum, & os meum non interrogaſtis, ſperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confuſionem, & fiducia vmbræ Ægypti in ignominiam. Ierant enim in Taphnis principes tui, & nuncij tui vſque ad Hanes peruenerunt. Omnes confuſi ſunt ſuper populo, qui eis prodeſſe non potuit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, ſed in confuſionem & in B opprobrium. Onus iumentorum auſtri. In terra tribulationis & anguſtia leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes ſuper humeros iumentorum diuitias ſuas, & ſuper gibbum camelorum theſauros ſuos, ad populum qui eis prodeſſe non poterit. Ægyptus enim fruſtra & vanè auxiliabitur. Ideò clamaui ſuper hoc: ſuperbia

bia tantum eſt, quieſce. Nunc ingreſſus ſcribe ei ſuper buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouiſſimo in teſtimonium vſque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans eſt, & filij mendaces, filij nolentes audire legem dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aſpicientibus, nolite aſpicere nobis ea, quæ recta ſunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me ſemitam, ceſſet à facie noſtra ſanctus Iſrael. Propterea hæc dicit ſanctus Iſrael: Pro eo quòd reprobaſtis verbum hoc, & ſperaſtis in calumnia & in tumultu, et innixi eſtis ſuper eo, propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio cadens, & requiſita in muro excelſo. C

EXPLANATIO.

Væ filij deſertores.) Filios deſertores appellat deus eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt. Aſpicis hîc quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis, & neceſſitatibus deum non conſulunt, nec ad ipſum confugiunt. ſed in hominibus totam ſpem ſuam ac fiduciam reponunt. Vult deus vt in ipſo ſpei noſtræ ancoram conſtanter figamus.

Ordiremini telam & non per ſpiritum meum.) Humanum conſilium dei voluntati repugnans appellat deus telam, quam homines ordiuntur, quæ quoniam ſolùm humano ingenio nititur, quamuis multo tempore conficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & ſcinditur. Ordiris quandam telam, vnum filum figis in India, alterum in Luſitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cùm autem exiſtimas rem magnam confeciſſe, venit mors, & ſcindit omnia tuæ ſpei fila, & totam telam breui temporis ſpatio rumpit & perdit. Et priuſquam mors veniat, mundus ipſe omnia euertit & labefactat. Vt qui falſorum honorum humanarúmque diuitiarum telam orſus fueras, in perpetua ignominia verſeris, nec deſinas miſeram illam commutationem tam celerem & tam variam deplorare. Eam ob cauſam ſapientiſſimus ille propheta & illuſtriſſimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparabat, quæ in aere pendet, & facilè ſcinditur, & in terram proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. Ac ſi diceret: Nos in annis noſtris meditamur & exercemur veluti araneus telam ſuam conficiens. Quibus verbis ſignificat, pleróſque mortales incredibili labore & ſolicitudine vitam tranſigere, qui vt opus ſuum perficiant, ſe euiſcerant & cruciant, cùm opus ſit fragiliſſimum. Comparat itaque hoc in loco Eſaias ſpem & conſilium iniqui hominis cum tela, quemadmodum ait capite quinquageſimonono: Telas araneæ texuerunt. Et Iob de iniquo homine ait: Aranearum tela fiducia eius. *Pſal.89.* *Sup.59.* *Iob.8.*

Qui ambulatis vt deſcendatis in Ægyptum.) Piſces & aues produxit deus ex aquis, vt literæ diuinæ teſtantur. At in hoſtibus ſuis fugiendis piſces deſcendunt ad imas profunditates, aues verò aſcendunt ad aeris altitudinem. Vide diuerſitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam deſcendunt, quædam verò in altum feruntur, ſic homines ex eadem terra formati alij ad afflictiones declinandas confugiunt ad mundi præſidium, humana conquirentes, alij alta petunt, mundíque auxilium non curantes, in deo vero ſpem omnem ſuam conſtituunt. Quorum quidam dicebat: Quoniam tu es domine ſpes mea, altiſſimum poſuiſti refugium tuum. Itaque quidam deſcendunt vt piſces piſcatorem fugientes, quidam verò altiori animo prædíti aſcendunt vt aues, aucupis inſi- *Gen.1.* *ſimile* *Pſal.90.*

dias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi præsidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragines appetunt, vnde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viri auibus comparati se à terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant præda, & in sublime volant, vnde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solùm intuentur, & in hominum adiumentis solùm spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in præsenti noster vates dicens: Qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum. Cæterùm hoc in loco prædicit Esaias historiam, quam posteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia hæc. Euersa Hierosolyma à Babyloniis præpositus est iis, qui in Iudæa remanserant, Godolias. Quo dolosè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: Quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent. Nam si in Ægyptum descenderent, scirent se esse interficiendos. At Iudæi timentes ne Chaldæi venirent, eósq; occiderent, aut in Chaldæam transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis dei, qui per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Ægyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ieremię, & quadragesimosecundo, & quadragesimotertio. Eam ob causam hîc ab Esaia appellantur filij desertores, & præuaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum secuti sunt, & orsi sunt telam non per Spiritum dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc inobedientiam & contemptionem addiderunt, vt in Ægyptum descenderent. Sunt qui hanc vaticinationem contra decem tribus in Samaria scriptam esse existiment, quæ ab Ægyptiis auxilia postulantes captæ sunt ab Assyriis. Cæterùm illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam: Vt eatis in Ægyptum, sed vt descendatis. Ægyptus enim mundus est, ad quem ire est descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideò commemorant diuinæ literæ prohibuisse deum Isaac ne descenderet in Ægyptum.

Ieré. 41. & 42. & 43.

Gen. 26.

Et os meum non interrogastis.) Hoc est, me non consuluistis. Septuaginta habent: Et me non interrogastis. Eam ob causam Iudæi grauiter errauerunt, quia non postularunt à domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio iudicio innixi in Ægyptum descenderent. In libro Iosue capite nono refert scriptura Hebræos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à domino deo consilium non postularunt. Qui præsulem electuri sunt, interrogent os domini, eúmque constituant, quem deus eos docuerit, iuxta id quod dicitur in Deuteronomio: Eum constitues, quem dominus deus tuus elegerit. Vnde sancti apostoli volentes eligere vnum loco Iudæ deum orauerunt, & orantes dixerunt: Tu domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Lucas. Vel sic: Os meum, hoc est prophetam, non interrogastis. Propheta enim os domini appellatur, iuxta id quod propheta dicit in psalmo: Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis, hoc est, dei qui loquitur per os meum. Et noster Esaias capite trigesimoquarto. Quod ex ore meo procedit, inquit, ille mandauit, nimirum deus. Si hoc quod in præsenti propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio. Sed si de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis. Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremiæ, cum Esaias dicat Hebræos non quæsiuisse à deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse, deúmque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consilium ac datum contemnere. Nolebant Iudæi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in

Ioſue 9.

Deut. 17.

Act. 1.

Pſal. 44.

Iſai. 34.

se in Ægyptum conferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti.) Aspicis quantum noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terræ, & in fauore humano contempto diuino. Aduerte, hominum fauores, opes, & potentiam vmbram Ægypti appellari. Vt enim nihil est fugacius vmbra, nihil inconstantius, sic res humanæ nihil habent soliditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiscis res mobilissimas, meras vmbras, quæ tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidam homo ardenti siti æstuaret, & relicto pulchro fonte emittenti fistolis aureis abundantiam gelidarum & excellentium aquarum, ad fontis & aquarum vmbram se conuerteret, eámque amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nónne amens & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodum si fame laborans, pulchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorúmque fallacem vmbram confugeret. Quantò igitur amentior & insanior iudicandus est ille, qui relicto vero deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirit mundi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras nullam animi famem nec sitim extinguentes, in illísque totam mentem curam & cogitationem figit & collocat? Quæramus igitur deum toto animo, humanóque auxilio nequaquam fidamus. Maledictus enim vir, vt ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Id experti sunt Iudæi, qui deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cùm audiuit mortuum esse Godoliam, descendítque in Ægyptum, quam expugnauit, & Iudæos, qui ibi erant, interfecit, & ita eos fefellit spes sua. Nam vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi acerbissimam mortem & turbulentissimam tempestatem inuenerunt. Tales sunt omnes, qui relicta terra promissionis, relicta religione, ad Ægyptum & Pharaonem, hoc est ad mundum, & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

simile

Ieremi. 17. Pſal. 145.

In Taphnis.) Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Aegypto. Sunt tamen qui dicant Hanem esse vltra Aegyptum.

Onus iumentorum austri.) Id est, dura prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Aegyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in psalmo: Homo cùm in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Potest hoc sic explanari: Sequitur prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagãtur in australi parte, hoc est, in eremo, & itinere, quo ex Iudæa itur ad Aegyptum, in quas incident Iudæi ad Aegyptum descendentes.

Pſal. 48.

In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.) In vasta illa solitudine, qua Iudæi ibant ad Aegyptum, erant immanes beluæ, leones & leænæ, & ex illis locis egrediebatur vipera, & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Aegyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: Onus iumentorum austri. Sunt qui per leonem & leænam intelligant ipsos Iudæos, quos appellauerat propheta paulò antè iumenta austri. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudæi euntes in Aegyptum, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: Progenies viperarum quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? Nec est nouum populum Iudæorum leonem & leænam appellari, cùm in libro Numerorũ ita dicat Balaam: Ecce populus vt leæna consurget, & quasi leo erigetur. Qua de re poteris videre Ezechielem cap. 19. & Sophoniam tertio.

Matth. 3 b

Num. 23.

Eze. 19.

Sopho. 3.

Ideò clamaui ſuper hoc, ſuperbia tantùm eſt, quieſce.) Cùm ego mente aſpiciam Aegyptum non poſſe populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quieſcat, ne ad Aegyptum deſcendat. Nam Ægyptus ſuperbia mera eſt, inflatur enim non habens vires.

Nunc ingreſſus ſcribe eis ſuper buxum.) Verba ſunt dei. Tu ô Eſaia ingredere ad Iudæos, & ſcribe illis in tabulis buxi ligni ſolidi & durabilis ſui excidij vaticinationẽ, vt ſit in perpetuum teſtimonium. Eſt autem buxus arbor perpetua coma virens, habens folia inſtar myrti, & lignum firmum longóque tempore permanens.

Qui dicunt videntibus, nolite videre.) Per videntes intelliguntur prophetæ, vt po-
1.Reg.9. teris videre primo Regum cap.9. & 2.Paralipomenon 16. Qua de re alibi diſſerui-
2.Par.16. mus. Dicebant Iudæi prophetis, ne illis recta, ſed iocunda vaticinarentur: ideò ſubdit ea, quæ ſequuntur.

Loquimini nobis placentia.) loquimini ea, quæ nobis placere ſenſeritis, & vaticinamini nobis falſa. Aſpice perditiſſimorum hominum corruptelam & cæcitatem. Talis erat Achab, qui interroganti Ioſaphat vtrum eſſet aliquis propheta
3.Reg.22. domini, qui veritatem prædiceret, hæc verba reſpondit: Remanſit vir vnus, per quem poſſumus interrogare dominum, ſed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, ſed malum. Et paulò pòſt refert ſcriptura eundem regem iratum vaticinio prophetæ eum in carcerem coniecciſſe, vbi pane afflictionis, & aqua
2.Par.16. anguſtię ſuſtentaretur. Et Aſa alium prophetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo eſſet qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc eſſe tempus illud, de quo dicebat diuus Paulus in epiſtola ad Timo-
2.Tim.4. theum: Erit enim tempus, cùm ſanam doctrinam nõſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus, & à veritate quidem audi-
ſimile tum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Hi concionatores ſunt ſimiles vexillo in ſummitate mali nauis cõſtituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem ſequuntur, præſertim principum, & eò tendunt,
ſimile quò principes propenſi ſunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum ſole, ſic illi cum principum voluntate.

Auferte à me viam.) Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à ſemita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis ſanctum Iſraelis.

Propterea erit vobis iniquitas hæc ſicut interruptio cadens.) Id eſt, Vt pars muri minans ruinam repente cadit, & ſecum magnam muri partem trahit, ſic iniquitas veſtra & fiducia, quam in hominibus ponitis, erit in cauſa, vt vos breui ruatis.

Quoniam ſubitò dum non ſperatur veniet contritio eius, & comminuetur, ſicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & non inuenietur de fragmentis eius teſta, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit dominus deus Iſrael. Si reuertamini & quieſcatis, ſalui eritis. In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra. Et noluiſtis, & dixiſtis: Ne equa-
D *quam, ſed ad equos fugiemus. Ideò fugietis. Et ſuper veloces aſcendemus. Ideò velociores erunt, qui perſequentur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque, fugietis, donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis, & quaſi ſignum ſuper collem. Propterea expectat dominus, vt miſereatur veſtri, & ideò exaltabitur parcens vobis, quia deus iudicij dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habita-*
bit

bit in Ieruſalem. Plorans nequaquam plorabis, miſerans miſerebitur tui. Ad vocem clamoris tui ſtatim vt audierit, reſpondebit tibi. Et dabit tibi dominus panem arctum, & aquam breuem, E
& non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum poſt tergum monentis. Hæc eſt via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad ſiniſtram. Et contaminabis laminas ſculptilium argenti tui, & veſtimentum conflatilis auri tui, & diſperges ea, ſicut immunditiam menſtruatæ. Egredere dices ei. Et dabitur pluuia ſemini tuo, vbicunque ſeminaueris in F
terra, & panis frugum terræ erit vberrimus & pinguis. Paſcetur in poſſeſſione tua in die illo agnus ſpatiosè, & tauri tui, & pulli aſinorum, qui operantur terram commiſtum migma comedent, ſicut in area ventilatum eſt.

Quoniam ſubitò dum non ſperatur.) Deſcribit pœnam cõtemnentium verbum dei, & ſperantium in humano auxilio. Senſus eſt: Ita conteremini, ſicut hydria figuli, quando in minuta fruſta comminuitur.

Si reuertamini.) Nempe à voluntate veſtra, & quieſcatis in terra promiſſionis, non peribitis.

In ſilentio & ſpe erit fortitudo veſtra.) Vide in quo ſit iuſtorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Pſalmo 36. vbi *Pſal.36.* communis verſio habet: Subditus eſto domino, & ora eum, habent alij: Sile domino, & expecta eũ. Ita enim poteſt verti ex Hebraico. Acſi diceret: Eſto animo tranquilo, deóq; obedienti, & pone totam tuam ſpem in domino, & ſaluus eris.

Et ſuper veloces aſcendemus.) Nos, dicebant Iudæi, aſcendemus ſuper equos celeres, vt poſſimus in Ægyptum fugere. Quibus deus ait hoc illis non eſſe profuturum: imò eam ob cauſam fore Babylonios velociores.

Donec relinquamini quaſi malus nauis in vertice montis.) Quando nauis aliqua frangitur in mari, & ad rupem in alto abſconditam alliditur, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaſerunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui poſteà ea parte nauigauerint, intelligant eſſe illic rupem in mari abſconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Ægypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut ſignum nauis fractæ, hoc eſt, populi euerſi, vt deinceps cæteri homines tale ſignum aſpicientes, declinent veſtram ſuperbiam & inobedientiam, indeóq; fidant, nec velint in ſolo humano præſidio ſpem ſuam collocare.

Propterea expectat dominus vt miſereatur veſtri.) Fuerunt Iudæi captiui: ſed non ſtatim perdidit eos deus, ſed expectauit, vt eorum miſereretur. Nam poſteà tempore Cyri reuerſi ſunt à Babylone in terram ſuam.

Populus enim Sion habitabit in Ieruſalem.) Iudæi poſt Babylonis captiuitatem reuertentur Hieroſolymam, vbi habitabunt. Et tu populе Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus, quando non plorabis.

Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.) Dabit tibi deus id, quod tu petieris. Non petes autem rerum ſuperabundantiam & vanitates, ſed neceſſarium & honeſtum alimentum.

Et contaminabis laminas ſculptilium, &c.) Comminues idola tua argentea & au-

rea,& vsque adeò ea immunda iudicabis,vt cum menstruo mulieris immundæ ea compares. Et dices idolo tuo: Egredere de templo. Et tunc dabit tibi deus magnam bonorum copiam & abundantiam.

Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.) Tanta erit frugum copia,vt iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum & purum, sicut in area mũdatum est, quod migma anteà solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum,quod nonnulli auenam vocant,alij farraginem. Cæterùm totum hoc ab illo loco:Populus Sion habitabit in Ierusalem, vsque ad finem capitis,potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captiuus,& habitauit Hierosolymæ,hoc est,in ecclesia, quæ est visio pacis,quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur:plorans nequaquam plorabis,hunc habet sensum: Quamuis affligaris ô Christiane,& pro Christo crucieris, piásq; lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandam consolationem,& pro lachrymis vitam æternam consequeris, iuxta illam Christi
Mat.5. sententiam:Beati qui lugent,quoniam ipsi consolabuntur. Et ita plorans foris, intus non plorabis. Et plorans in hac vita,in altera gaudebis. Vbi vides non promittere deum daturum suis dilectis mundi voluptates, sed lachrymas & afflictiones: Ideò sequitur: Et dabit tibi dominus panem arctum, & aquam breuem, quia suis
Mat.5. dilectis tribuit deus paupertatem,qua cœlestes diuitias consequantur. Beati enim sunt pauperes Spiritu,quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Et id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugum abundantiam,intelligitur de spirituali alimento,quod Christus suis tribuit abundanter. Cætera,quæ in hoc capite continentur,spiritualem habent intellectum.

Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. Et erit lux lunæ sicut lux solis, & lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, in die qua alligauerit dominus vulnus populi sui, & percussuram plagæ eius sanauerit. Ecce nomen domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut vox sanctificatæ solennitatis, & lætitia cordis sicut qui pergit
G *cum tibia, vt intret in montem domini ad fortem Israel. Et auditam faciet dominus gloriam vocis suæ, & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris, & flammã ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim domini pauebit Assur virga percussus, & erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet dominus super eum, & tympanis & citharis in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus domini sicut torrens sulphuris succendens eam.*

Et

Et erunt super omnem montem excelsum.) Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam,quando Iudæi fuerunt in Iudæam reuersi. Et per diem interfectionis cùm ceciderint turres, intelligunt euersionem Babylonis per Cyrum. Alij existimant hoc referendum esse ad victoriam,quam Iudæi de Sennacheribo reportarunt,& ad cladem illam admirabilem,quæ fuit in exercitu Assyriorũ. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum,cæteróſque principes & magnates. Et tunc erit sensus: Cùm tibi deus victoriam tribuerit,dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam,vt montium vertices,qui solent esse aridi & infrugiferi, sint præ copia pluuiæ feraces. Potest totum hoc,vt dixi, ad Christi aduentum referri: & tunc per aquas intelligitur gratia, & dona Spiritus sancti, quorum vt abundantiam significaret, dixit non solùm aquam esse in vallibus, sed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum,cùm ceciderint turres, intelligitur euersio Hierosolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Christianorum vigebat.

Et erit lux lunæ sicut lux solis.) Hoc est, magna erit illo tempore lætitia. Tunc enim Israelitis lux splendidissima fulgebit. Vsque adeò erit admirabile gaudium, vt cœlestia corpora gaudere & gratulari videantur.

In die qua alligauerit dominus vulnus populi sui.) Cùm Christus hominum vulnera curauerit. Ille enim est Samaritanus ille,qui hominem saucium, qui à Ierusalem descenderat in Iericho,& in manus latronum inciderat,curauit. Sunt qui hoc re- Luc.10.
ferunt ad cœlestem Hierosolymam,vbi nullus erit dolor, & illud de claritate solis & lunæ,dicunt futurum esse post finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis,aut à Sennacheribo.

Ecce nomen domini venit de longinquo.) Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Cyrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem pristinam reuocarunt. Vel sic: Ecce dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi. Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euertat. Potest hoc ita explanari: Ecce dominus deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem,& euertet sceleratos. Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est,desinent esse peccatores,& iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur,id quod dicitur in psalmo: Increpasti Psal.9.
gentes,& periit impius. Acsi dicat: Tu domine per te, & per apostolos tuos increpasti peccatores idola colentes, &perierunt eorum peccata, ita vt iam nõ appellentur idololatræ,sed Christiani. Quod volens propheta explicare subiungit: Et nomen eorum delesti in æternum,& in seculum seculi. Potest hic Esaiæ locus exponi de aduentu Christi ad iudicium.

Et spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu,& iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritũ dei intelligere angelum,quem deus misit,vt Assyrios perderet.

Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.) Perdet deus dominium & principatum tyrannorum,non quo ipsi regunt, sed quo subiectos attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & præsules,qui blanditiis aut minis,contendunt vt sibi in rebus iniustis diuinæq; legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hîc frenum erroris. Non enim debet subditus in iis rebus obedire,quæ diuinæ voluntati cõtradicunt. Oportet enim obedire deo magis quàm hominibus, vt dicebant apostoli Actorum quinto. Vel sic: Princeps frenum ha- Act.5.
bet,quo subditos regere & moderari debet,& habenas in manu, quas aliquando laxare conuenit,aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitiis dedunt, cohibere debet,& in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidij & vastitatis percurrant: illis verò qui recta faciunt, & rationem ducem sequuntur,habenas laxare debet,illis fauere, ne à virtutum cursu desistãt. At quando princeps siue præsul improbis fauet, eísque laxat habenas, iustos verò oppri-

mit & affligit, eíſque virtutis actiones prohibet, grauiter errat, & tale regimen frenum erroris nuncupatur. Comparatur præſul equiti, qui habenis equum moderatur & domat, equus eſt populus, ſiue ipſa dignitas. Et ita interpretatur diuus Gregorius pſalmum illum: Dormitauerunt qui aſcenderunt equos. Et id quod Pſal 75. Eccl.10. ait Salomon in Eccleſiaſte: Vidi ſeruos in equis, & principes ambulantes quaſi ſeruos ſuper terram. Deplorat iis verbis Salomon mundi iniuſtitiam & cæcitatem, qui ſceleratos homines ad dignitates euehit, iuſtos verò deprimit & affligit. Vbi per equos populum, aut dignitatem & principatum intelligit, per principes; iuſtos, qui ſeipſos regunt, & ſuper appetitum ſuum principatum tenent, per ſeruos verò, peccatores, iuxta illud: Qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati. Ioan.8.

Canticum erit vobis.) Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in feſtis & ſolennitatibus.

Sicut vox ſanctificatæ ſolennitatis.) Fortaſſe ſcribendum eſt ſicut nox, & ita habent nonnulli codices. Ex hebræo ſic poſſunt hæc verba transferri: Canticum erit vobis noctis præparandi eſcam. Quæ verba hunc habent ſenſum: Cantabitis tunc, quemadmodum ſolent cantare ea nocte, qua præparatur hoſtia, quæ eſt orta luce immolanda. ſolebant enim Hebræi immolare hoſtias manè, & eam noctem præcedentem cantionibus tranſigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuiſſe nocte paſchæ occiſum. Id quod fauet eorum interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: Sicut in nocte, &c.

Vt intret in montem domini.) Id eſt, in templum, quod ſitum eſt in monte Sione.

Et auditam faciet dominus gloriam vocis ſuæ.) Per hanc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod præceſſit cladem exercitus Sennacheribi. Et per flammam ignis deuorantis ignem, quo combuſtus eſt exercitus. Et dicunt fuiſſe nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit deus iram ſuam oſtendere, & Sennacheribum terrere. Ideò ſequitur: A voce enim domini pauebit Aſſur percuſſus virga, hoc eſt, diuina iuſtitia punitus.

Et erit tranſitus virgæ fundatus.) Percutietur Sennacheribus grauiter, non leui ictu & flagello, ſed duro, & fundato vapulabit. Et hanc virgam requieſcere faciet dominus ſuper Sennacheribum, hoc eſt, non ſtatim eum deſinet, ſed in percuſſione permanebit. Et erit hæc clades Aſſyriorum in tympanis & citharis, hoc eſt, in die paſchæ, quando iis inſtrumentis vti ſolent. Vel per hæc muſica inſtrumenta intelligitur lætitia, qua omnes afficiebantur interitu Aſſyriorum, ob eorum ſuperbiam & immanitatem.

In bellis præcipuis expugnabit eos.) Quanuis Aſſyrij in bellis paruis vicerunt, tamé in bellis magnis expugnati ſunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ dei virtute geruntur.

Præparata eſt enim ab heri Tophet à rege præparata.) Deſcribit propheta infernum damnatorum, & dicit illuc deiiciendos eſſe Aſſyrios. Vbi aſpicis impios eſſe æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus propè Hieroſolymam in valle filiorum Hennon, quò cadauera & alia immunda proiiciebantur. Sed hîc non de eo loco agit Eſaias, quoniam non in eo ſepultus eſt Sennacheribus, vt literæ diuinæ apertè indicant, & nos alibi oſtendimus. Præterea hæc quæ hîc de Tophet dicuntur, loco illi, qui eſt prope Hieroſolymam, conuenire non poſſunt, ſed inferno pro quo hîc accipitur, & de quo Eſaias in præſenti loquitur. Ait igitur propheta hunc locum eſſe præparatum à rege, hoc eſt, à deo, ab heri, hoc eſt, ab initio mundi, & eſſe profundum, & capaciſſimum, iuxta id quod ſuprà dixerat: Dilatauit infernus animam ſuam. Præterea dicit eſſe igneum, ſignificans damnatorum cruciatus, & æternum, quia deus accendit flatu ſuo pyram, quemadmodum ignis ſulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm totum hoc poteſt referri ad diem vltimi iudicij, quando Chriſtus venturus eſt iudicatum viuos & mortuos. Et finito iudicio pij ac iuſti cantabunt, & æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis, & fortaſſe approbabis maximè hanc ſententiam. Id quod hîc dicitur: Ardens furor eius, &c. fuerat iam à Dauide prædictum in pſalmo: Deus manifeſtè veniet, deus noſter & non ſilebit, Ignis in conſpectu eius ardebit, & in circuitu eius tempeſtas valida. Quæ quidem de ſecundo Chriſti aduentu dicuntur, quanquam poſſint ad primum etiam referri. Per Aſſur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui ſunt in æternum cruciandi. Sup.5. Pſal.49.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXX.

Et ordiremini telam.) In hebræo eſt, וְלֹא מַסֵּכָה ve linſoc maſſecah. Prima dictio eſt verbum נָסַךְ naſac, quod præter alia ſignificat abſcondere, ideo poteſt hic locus ita verti: Et abſconderent ſecretum, vel vt ſe abſconderent ſub alio præſidio, vt ſit ſenſus: Væ illis qui volunt ſub Ægypti tutela abſcondi, potius quàm ad meipſum confugere. Sed quoniam verbum hoc נָסַךְ naſac, ſignificat conſtituere, poteſt hîc ad principis electionem referri, vt in ſecundo pſalmo: Ego autem conſtitutus ſum rex. Hinc quidam Hebræus ſic hunc locum interpretatur. Væ filij deſertores, dicit dominus, vt ponerent ſuper ſe principes non ſecundum voluntatem meam. Vbi vides regem & præſulem eligere iniuſtum & ineptum, eſſe ordiri telam aduerſus deum. Huiuſmodi præſulis principatum appellat poſteà Eſaias frenum erroris. Pſal 2.

Ecce nomen domini venit de longinquo.) Septuaginta habent: Ecce nomen domini venit poſt tempus multum. Quod de Chriſto intelligitur. Thargum habet ita: Ecce nomen domini reuelatum, quemadmodum vaticinati ſunt prophetæ, qui fuerunt ab initio. Aſi Eſaias oſtenderet Chriſtum, & diceret, Ecce Chriſtum: Hic eſt ille, quem diuini vates multò antè venturum eſſe prædixerant. Pro de longinquo in hebræico eſt מִמֶּרְחָק mimmerchak, quod ad verbum poteſt verti, de longinquitate.

Tophet à rege præparata.) Pagninus habet, Tophet etiam ipſi regi præparata eſt. Quidam per hunc regem, cui deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum. Ego exiſtimo eſſe diabolum, de quo ait Chriſtus apud Matthæum: Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & angelis eius. Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Chriſtus apud Ioannem principem huius mundi vocat, cui deus infernum parauit. Matth.25. Ioan.12.

Argumentum capitis XXXI.

Deplorat Eſaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero deo ad Ægypti præſidium confugiebant. Deſcribit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in deo collocandum exhortatur. Eſt idem ferè argumentum cum ſuperiore.

CAPVT XXXI.

VÆ qui deſcendunt in Ægyptum ad auxilium, & in equis ſperantes, & habentes fiduciam ſuper quadrigis, quia multæ ſunt, & ſuper equitibus, quia prævalidi nimis, & non ſunt confiſi ſuper ſanctum Iſrael, & dominum non requiſierunt. A

Ipſe

Ipse autem sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, et contra auxilium operantium iniquitatem. Ægyptus homo & non deus, & equi eorum caro et non spiritus. Et dominus inclinabit manum suam, et corruet auxiliator, & cadet, cui præstatur auxilium, simúlque omnes consumentur, quia hæc dicit dominus ad me: Quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super prædam suam, cùm corruerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit, sic descendet dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic proteget dominus exercituum Israel, protegens & liberans, transiens & saluans. Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, et gladius non hominis vorabit eum, et fugiet non à facie gladij, et iuuenes eius vectigales erunt, et fortitudo eius à terrore transibit, et pauebunt fugientes principes eius. Dixit dominus, cuius ignis est in Sion, et caminus eius in Ierusalem.

EXPLANATIO.

Væ qui descendunt in Ægyptum.) Capite præcedenti hortatus fuit propheta Iudæos, ne descenderent in Ægyptum. Et quoniam præuiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem.

Exo.14. *Habentes fiduciam super quadrigis.*) Deberent Iudæi ad memoriã reuocare, quàm parum hæc omnia Ægyptiis profuissent, quando ipsos Iudæos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberéntq; dicere cum Dauide: Hi in

Psal.19. curribus & hi in equis, nos autem in nomine domini sperabimus.

Et dominum non requisierunt.) Animo, nam verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Et verba sua non abstulit.) Id est, Deus, qui omnia scit, Iudæos afflixit, & id quod dixerat esse illis facturum, non reuocauit, sed compleuit ea, quæ per prophetas fuerat comminatus.

Quomodo si rugiat leo.) Sensus est: Vt leo esuriens & prædam lacerans non terretur à pastoribus, sic deus intrepidè præliabitur super montem Sion pro populo suo. Et vt aues, vt pullos suos protegant, volitant super nidos suos, & rostro ac vnguibus contra alias aues fortiter pugnant, sic deus defendet Hierosolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorum prope Hierosolymam, quando deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat propheta deum leoni propter fortitudinem, & regium principatum super alia animalia. Ita eum diuus Ioannes appellat in

Apocal. 5. Apocalypsi, dicens: Vicit leo de tribu Iuda. Comparat eum quoque aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthæum ait: Quoties volui con-

Matth.23. gregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti. Et

Deuter.32. in Deuteronomio dicitur de deo: Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque

portauit in humeris suis. Apud hunc eundem prophetam capite decimo minatus fuerat rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis, At dominus modò promittit defensurum se esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum. Supra.10

Conuertimini filij Israel.) Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorum exeant, & ad deum conuertantur.

In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui.) Euerso Sennacheribo post admirabilem illam victoriam, quam de eo Iudæi non humano sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarunt idola, séque ad veram dei religionem reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

Et fugiet non à facie gladij.) Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suũ occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, séque contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

Et iuuenes eius vectigales erunt.) Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Medis, illísque vectigal & tributum soluent.

Et fortitudo eius à terrore transibit.) Sennacheribi fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferentis. Et magnates cum eo fugientes etiam terrebuntur. Tradunt Hebræi decem solùm cum rege se in fugam coniecisse omnibus aliis interfectis.

Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.) Per ignem hunc intellige eum, qui erat Hierosolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem dominus in Leuitico præcipiebat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Leui.6. Hæc dicit deus, qui habet ignem ad inimicos suos consumendos. Vel per ignem Sionis & Hierosolymæ intellige amorem & charitatem in ecclesia, quæ, vt alibi ostendimus, & Sion & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo deus dicebat in Leuitico: Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum do- Leuit.2. mino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne. Spicæ sunt actiones, paleæ autem figura. solùm verba: Non loquitur hîc deus de oblatione palearum, sed spicarum, non enim solùm verba quærit à nobis deus, sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incensa. Non vult hîc spicas virentes, sed torridas, absque mundi quisquiliis. Actiones enim absque amore & charitate ad vitam æternam non prosunt, iuxta id quod ait diuus Paulus: Si linguis hominum loquar & angelorum, chari- 1. Corin. 13. tatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo, qui est sine charitate, confecta, ad cœlestem beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes similitudo. ad templum & ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non ingreditur, sic ille, qui de virtute differit, ea autem caret, qui præclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est veræ laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus veræ dignitatis ornamentis nudatus, in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse Luc.12. ait apud Lucam: Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur? Si deum interroges quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: Ignem veni mittere in terram. Si ab eo quæras quæ res eum attulit in mundum, respondebit fuisse amorem. Ait enim diuus Ioannes: Ioan.3. Sic deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret. Si ab eo petas Luc.13. quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim: Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, &c. & proximum tuum sicut te ipsum. Si ab eo scire velis quid in suo testamento commendauit, respondebit amorem, ita enim dicit: Hæc mando vobis vt diligatis inuicem. Quid multa? si eum interroges quid est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius apostolus: Ioan.15.

1.Ioan.4. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in deo manet, & deus in eo. sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani cæteríque hæretici sacram scripturam tam falsò tam impiè & deprauatè interpretantur, nisi quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum diuinarum literarum fundere & conflare? Ingredere aurificum officinas, videbis eos ex eodem auro pulchra ac diuersa monilia efficere, quoniam ita vult dominus auri. Sancti ac catholici doctores sunt aurifices, diuina scriptura est aurum, imò ipso auro multò preciosior. Lex oris tui, inquit Dauid loquens cum deo, super millia auri & argenti. Et filius eius Salomon in Prouerbiis: Posside sapientiam, quia auro melior est. Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacraria & reliquiaria. Augustinus connectit catenam auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & preciosos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarum copia & amplitudo copiosissimè fluunt. Et eodem modo de cæteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquàm enim vna atque eadem est sacra scriptura, quanquam locus vnus à multis expositus sit idem, vult tamen deus, vult dominus scripturæ, vt varij doctores diuersi aurifices ex eodem auro diuersa aliquando, sed pia, & vera, & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed vt in nullam aurificis officinam introibis, in qua non inuenias ignis fornacem, vbi aurum funditur & conflatur, nam aliter erit, frigidum ferrum contundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis sanctorum doctorum est quædam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflant & seipsos, & suam doctrinam, sententias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animum meum afflet, in eóque hanc charitatis flammam incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum me ipsum conflet & fundat. Hic est ignis ille admirabilis rubi, ad quem deus accedere iussit Moysem, qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modò deus per Esaiam ait esse Hierosolymæ & in Sione, hoc est in sancta sua catholica & apostolica ecclesia, cuius vniuersalis pastor est summus pontifex, Romanus episcopus Christi vicarius, & successor diui Petri apostolorum principis, super quem Christus ecclesiam suam ædificauit.

simile Psal.118. Prouerb.16. Exod.3.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXI.

Væ qui descendunt in Aegyptum.) Pro væ, est in hebraico הוֹי: quæ dictio potest verti, Vę, vt sit interiectio comminantis: quam rationem secutus est noster interpres: vel heu, vt sit interiectio dolentis & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.

Et iuuenes eius vecligales erunt.) In hebraico est: Et iuuenes eius לָמַס lamas, erũt. Pagninus vertit: Tributarij erunt. Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti: In liquefactionem erunt. Acsi diceret: Cadent animis & terrore deficient. Huic interpretationi fauet Thargum ita habens: Fortes eius in confractione erunt. Septuaginta transtulerunt: Superabuntur. Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est מָסַס, quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quam significationem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet: Pertimuítque cor populi, poterat verti: dissolutum est cor populi, aut liquefactum est, idem enim verbum est in hoc & in illo loco. Potest etiam esse à dictione מַס, quæ significat tributum, angariam, & censum, vt Threnorum primo: Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Ad hanc significationem attendit noster interpres, quem secutus est Pagninus cum aliis. Ab hac dictione venit

Iosue.7. Thren.1.

venit per addictionem aspirationis Hebraicæ in fine מִשְׁחָה missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam domino superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteronomio capite decimosexto: Oblationem spontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionem dei tui. Hoc nomen nostro sacrificio impositum retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis missa, quod nomen nec Latinum est, neque Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem asserentium missam non esse sacrificium, nec ita debere appellari, cùm etiam hoc nomen missa ab ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherum alij multò eo tetriores existunt, qui non solùm aiunt missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam missam, quæ est in ecclesia ab apostolorũ tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negãt, & irridẽt, ido lolatriámq; vocant. O impietatem nefariam! O cæcitatem intolerabilem! ô obstinationem dignam gemitu omníque lacrhymarum abundantia.

Deut.16.

Argumentum capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiæ iusti ac pij regis, & ex consequenti qualitates regni bene instituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur. Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorum in Christum nefariam impietatem, & incredibilem ingratitudinem, ipsíusque Christi regni euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

Ece in iustitia regnabit rex, & principes in iudicio præerunt. Et erit vir sicut qui absconditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarum in siti, & vmbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. Non vocabitur vltrà is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationem, & loquatur ad dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurientis, & potum sitienti auferat, fraudulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in sermone mendacij, cùm loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit. Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum. Post dies & annos & vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non veniet. A B

EXPLANATIO.

Ecce in iustitia regnabit rex.) Consolatur propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, essèque à Sennacheribo superandum. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercens iustitiam, eiúsque regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex, quem diuinus vates animo contemplabatur Christus est, eiúsque regno, potius quàm Ezechiæ ea conueniunt, quæ hîc dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Non enim est
2.Para.19. acceptor personarum, vt dicitur in libro secundo Paralipomenon, & diuus Pau-
Rom.2. lus in epistola ad Romanos scripta testatur. Hic est rex ille, quem diuini vates
prædixerunt Hierosolymæ & in Sione, hoc est, in ecclesia catholica esse regna-
Psal.2. turum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentem. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Quæ verba Dauidi congruere nequaquam possunt: sequitur enim statim: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ Quæ verba fieri non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de quo
Act.13. Paulus in Actis apostolorum, & in epistola ad Hebræos ea interpretatur. Hic est
Heb.1. rex ille, de quo dicitur in psalmo: Rex noster ante secula operatus est salutem in
Psal.73. medio terræ. Et Esaias: Dominus iudex noster, dominus legifer noster, domi-
Infr.33. nus rex noster ipse saluabit nos. Et Sophonias: Lætare & exulta in omni corde
Soph.3. filia Ierusalem, abstulit dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel
Mat.2. in medio tui. Hunc regem quærebant Magi dicentes: Vbi est, qui natus est rex Iudæorum? Hic est ille, qui super crucem hunc titulum scriptum literis Lati-
Ioan.19. nis, Græcis & Hebraicis habuit: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. Hanc inscriptionem Pilatus non sine mysterio iussit cruci affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Disposuit enim deus, vt Pilatus, qui Iudæis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, vt esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesum Christum Iudæorum regem, illis per sanctos vates sæpenumerò promissum. Ideò tribus linguis fuit titulus inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim linguæ erant cæteris aliis communiores in mundo. Et quoniã Christus rex est, nõ Iudæorum secundum carnem tantùm, sed verè Iudæorum, hoc est, confitentium & credentium, qui secundum spiritum Iudæi sunt, siue sint Iudei secundum carnem, siue Græci, siue Latini: ideò non vna tantùm lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris
Sup.9. videre, quæ suprà annotauimus capite nono.

Et principes præerunt in iudicio.) In regno bene constituto principes præsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt causas quibusuis committant, ipsi autem solùm deliciis & voluptatibus se dedant. Debent enim non solùm residere, sed præsidere. Docet locus hic, & apertè ostendit, in quo errore versentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cùm hîc dicat propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamen mouet hæc inferiora, quàm quæuis illarum, non quòd ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propius accedit: est enim in infimo orbe, vbi citima terris radiis solis
simile accensa conuertitur. Vbi vides quantum habeat momenti ad mouendum propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua oues suas regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare.

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) Sensus est: Quicunque sub vmbraculo huius iusti regis fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiúsque mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiens, se in loco tutissimo abscon-

derit.

derit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarum inuenerit in deserto, & qui in vehementi æstu, ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hîc multò potius & melius hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus dei erga pios viros clementiam & benignitatem, qui eos ad se ipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. At qui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidium & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehementiores tẽpestates. Potest hic locus ita verti: Et erit vir ille vice latibuli à vento, & abscõsio à nimbo. Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorum refugiũ. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

Non caligabunt oculi videntium.) Regnante Christo oculi eorum, qui anteà cæci fuerant, iam videbunt: & qui surdi fuerant, diligenter audient. Hęc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

Non vocabitur vltrà is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus.) Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hîc in regno bene constituto nec ignorantem nec fallacem ad honorem & principatum promoueri. In libro Leuitici præcepit deus Leui.2
ne animal sibi oblatum esset cæcum. Qua in re significauit debere præsulem esse sapientẽ. Animal sine oculis est præsul sine scientia. In templo Salomonis erant ba 3.Reg.7.
ses, in quibus erãt sculpti leones & boues & cherubim. Dauid sanguinarius tẽplum 1.Par.22.
illud, quod ecclesiæ catholicæ gerebat imaginẽ, ædificare nõ potuit, sed Salomõ rex pacificus. Quoniam venturus erat rex pacis Christus deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret ecclesiam, omnia vt ait apostolus ad Colossenses, suo sanguine pacificans siue quæ in terris, siue quæ in cœlis Colos.1.
sunt. Quam ob causam eum Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sunt Sup.9.
bases in illo templo, nisi præsules in ecclesia? Quid per leones in basibus sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? Quid per cherubim nisi scientiæ plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam, vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erant sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scientia. Hoc intelligens diuus Paulus ita ait in epistola ad Ephesios: Ipse dedit quosdam quidem apo- Ephe.4.
stolos, quosdam autem prophetas, alios verò euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eum, qui pastor est, doctorem esse debere. Non enim dicit: Alios pastores, alios verò magistros. sed, Alios autem pastores & magistros. Et in epistola ad Timotheum ita ait: Oportet episcopum esse sobrium, pru 1.Tim.3.
dentem, ornatum pudicum, hospitalem, & doctorem. Inter qualitates pastoris numerat scientiam & doctrinam. Cæterùm hęc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiens nec fraudulentus.

Stultus enim fatua loquetur.) Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti, quas hîc numerat Esaias, & videbis sceleratum omnem stultum esse.

Et loquatur ad dominum fraudulenter.) Particula, ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad dominum fraudulenter est, deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

Fraudulenti vasa pessima sunt.) Appellat propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa, siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel vult homines separare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fraudulento, ne comedas cum eo, nam etiam vasa eius pessima sunt.

Mulieres opulentæ surgite.) Hactenus locutus est de regni Christi fœlicitate.

Nunc prædicit calamitatem eorum, qui non erant Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitátque vt surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

Post dies & annos.) Sensus est: Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum abhinc tempus conturbabimini, & euertemini. Consummabitur vindemia, & relinquemini, vt vmbraculum in vinea, & nullum posteà fructum feretis. Prædicit euersionem Hierosolymæ per Titum, aliarúmque ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

C *Obstupescite opulentæ, conturbamini confidentes, exuite vos & confundemini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili. Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quantò magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas vsque in æternum. Gaudium onagrorum pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso. Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, & habitabit in solitudine iudicium, &*

D *iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iu-* Supr.28.f *stitiæ silentium, securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas. Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.*

Obstupescite opulentæ.) O ciuitates Iudææ nobiles diuitiísque affluentes admiratione terremini: nam post vindemiam, post vestram euersionem & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligantur. Conturbamini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras precioſas vestes deponentes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionem desiderabilem, & vineam feracem & amœnam, quæ propter infidelitatem conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: Consummata est enim vindemia, collectio vltrà nō erit: ostendunt hoc non de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitatem fuisse Iudæos in Iudæa collectos, & fructum religionis & pietatis attulisse.

Super humum populi mei.) Si spinæ & vepres repleturæ sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudææ dedita mundi voluptatibus, vbi non est templum, nec tanta erga deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymæ est comburendum, quantò magis domus ciuitatis? Si domus orationis est euertenda, quantò magis domus voluptatum?

Luc.13. *Domus enim dimissa est.*) Id etiam Iudæis prędixit Christus: Ecce, inquiens, relinquetur vobis domus vestra deserta.

Tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas.) In ruinis & speluncis vbi fuerunt domus, erunt obscuritates, & tam densæ tenebrę, vt possint palpari, & vsque adeò erunt lòca illa deserta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò sunt ciuitates, erunt

erunt posteà cauernæ, & latibula ferarum.

Donec effundatur super nos spiritus de excelso.) Versabuntur Iudęi in iis ærumnis & miseriis, donec in Christum credant. Multi enim ex Iudæis receperūt euangeliū, super quos effusus est spiritus ex alto, & veram fœlicitatem consecuti sunt.

Et erit desertum in Charmel.) Id est, Solitudo Gentium vertetur in diuitias Israelis, & Israel reputabitur inter gentes. Prædicit conuersionem gentium, & cęcitatem Iudæorum.

Et habitabit in solitudine iudicium.) In ecclesia ex gentibus congregata, quæ anteà erat sterile desertum sine virtutum fructibus, erit iudicium, & iustitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

Et erit opus iustitiæ pax.) Ex iustitia sequetur pax. Sic dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis. Vbi vides iustitiam esse radicem, & velut fundamentum pacis, nec posse esse pacem absque iustitia. Ideò dicitur in psalmo: Iustitia & Pax osculatæ sunt. Quibus verbis voluit diuinus vates iustitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut præsul, qui voluerit subditos in pace gubernare, sit iustus, & æqualis, & in medio constitutus. Nam Christus deus noster dicens discipulis suis: Pax vobis: stetit in medio, vt diuus Ioannes testatur. Si præsul steterit in medio, si seruauerit æqualitatem, in qua iustitia consistit, si non odium, aut amorem, cæteróſque affectus iudicium corrupentes, sed rectam rationem fuerit sicutus, præclarè administrabit, & florebit in diebus eius abundantia pacis. Ex quo colliges ridiculum esse præsulem, qui cùm ipse non sit in medio, cùm affectus sequatur, cùm denique sit iniustus, ad pacem subditos hortetur. Est enim hoc id, quod ait Ieremias, Dicens: pax pax, & non erat pax. Sit præsul in medio, tribuat vnicuique quod suum est, & tunc dicat: pax vobis. Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à constantia deiectus. Cur terra sola immobilis est ex omnibus elementis, nisi quia est in medio mundi veluti centrum constituta? Ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Ideò quieta manet, cùm omnia alia elementa moueantur. Si præsul quietem voluerit obtinere, sit veluti terra producens fructus, humilis, non superbus, omnes recipiat, sítque in medio collocatus, & tunc dicat: Pax vobis, & imitetur Christum, quem Esaias alio loco principem pacis appellat. Sunt multi præsules, qui in fine suæ gubernationis gloriantur se suis relinquere pecunias & possessiones, cùm potius deberent gloriari se pacem reliquisse. Non enim Christus summus ille & excellentissimus pastor inquit, Diuitias & possessiones relinquo vobis. Sed quid ait? Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. Vide quid relinquat suis subditis, pacem non mundi copias, non aurum, non argentum, non dissensiones, non discordias, sed pacem, quæ sine iustitia esse non potest. Aspicis hîc effectum ac fructum iustitiæ esse pacem. Vnde argumento à contrario sensu effectus ac fructus iniustitiæ est bellum & discordia. Iustitia parit pacem, iniustitia dissensionem. Potest enim hic locus Esaiæ intelligi de iustitia, qua homines iustificantur: quasi dicat: Iustitia, quæ est per fidem formatam, pariet animi pacem & tranquillitatem. Etsi enim vir iustus in bellis & periculis versetur, etsi tormentis opprimatur, animi tamen pacem non amittit. Imò appetit pro Christo vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatem consequatur: Et de hac iustitia potest intelligi id, quod dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Quia vbi est gratia, ibi est pax. Et ob eam causam diuus Paulus in exordio suarum epistolarum imprecatur gratiam & pacem. Sine gratia enim vera pax est non potest. Ex quo colliges impio non esse pacem, quemadmodum ait Esaias capite quadragesimo octauo & quinquagesimo septimo.

Psal.71. Psal.48. Ioan.20. Ierem.6. *simile* Supr.9. Psal.71. Infr.48. & 57

Et cultus iustitiæ silentium.) Exercebitur iustitia in silentio sine iudicum tumultu & clamore. Non insultabunt iudices eis, quos damnauerint, sed compatientur, &

tur, & eorum miserebuntur. Vel sic: Nullus erit clamor oppressorum, quia nemo opprimetur.

In pulchritudine pacis.) Pacem appellat pulchram. Si bellicosi homines faciem pacis oculis suis aspicerent, non possent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles sui ipsius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamen cæci homines bello, potius quàm pace delectantur. Non sunt hi hæredes Christi, quoniam pacem, quam ipse in testamento suo reliquit, nolunt accipere.

Grando autem in descensione saltus.) Sensus est. In syluã infrugiferam irruet grãdo, quæ eam vastet & perdat: hoc est in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc ecclesia fidelium efferetur superbia & elatione.

Beati qui seminatis super omnes aquas immittentes pedem bouis & asini.) Fœlices vos qui seminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit segetum abundantia, vt necessarium sit mittere iumenta, vt illis pascantur, ne syluescant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iustis bona, per quæ spiritualium donorum copia significatur. Ager fertilis est in ecclesia aquarum fontibus abundans, fontes autem sunt salutaria præcepta, & diuina cõsilia, & canales illi pulcherrimi Christi doctrinarum, quæ quidem aquæ hodie permanent, & semper in ecclesia inexhaustæ permanebunt. Sed in hoc est magna differẽtia. Nam etsi aqua sit eadem, etsi doctrina sit vna: tamẽ in ecclesiæ principio fluebat per canales illos aureos & excellentissimos Christi, eiúsque discipulorum: nunc verò plerunque manat per canales terreos & luteos: sunt enim multi concionatores peccatorum spurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat esse in ecclesia multos concionatores doctos, omnibúsque virtutum ornamentis excultos, quorum multos ego cognosco, quos idcircò non nomino hoc loco, ne mea oratio, si aliquem omisero, ingrata, si de omnibus verba fecero, infinita esse videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum sapientiam & charitatem veneror & suspicio, sed de me meíque similibus solùm tracto.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex.) In hebraico est חֵן לְצֶדֶק יִמְלֹךְ מֶלֶךְ hen letsedhæc iimloc mælæc. Quæ verba possent ita verti, si verbum verbo redderevolueris: Ecce ad iustificandum regnabit rex: verbum enim hoc צֶדֶק significat iustificare, vt Prouerb. 17. Et qui iustificat impium. Et in psalmo 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus. Ecce attende & considera admirabilem vaticinationem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo aduentu, sed ad iustificandum. Id ipsum ait Christus apud Ioannem: Non misit deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Et apud Lucam: Filius, inquit, hominis non venit animas perdere, sed saluare. Venit Christus iustificatum: quoniam, vt ait diuus Paulus, Non iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi. Sed fides nostra debet esse charitate formata, quę, vt ait diuus Paulus, per charitatem operetur. Nam quemadmodum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de inimicis consequi victoriam, sic fides non sat est, vt sit in anima, sed debet esse in manu, vt eius operibus in charitate fundatis vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter triumphes. Fides enim sine operibus, vt ait diuus Iacobus apostolus, mortua est. Possunt etiam hæc verba Esaiæ sic transferri: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. Et ita ea in Latinum reddidit Pagninus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, vt sit Esaiæ

Prouer. 17. Psal. 50. Ioann. 3 Luc. 9. Gal. 2. Gal. 5. *simile* Iaco. 2.

sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiam & fastum, non vt se voluptatibus dedat, & ventri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi constans & perpetuus tribuendi vnicuique quod suum est. Vnde debet rex, & quicunque præsul flagitiosos punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in manu rudis & inepti pulsatoris malè sonantem, non citharę sonoræ, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentissima cithara suauissimè & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quæ manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœdus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed vt malus sonus non bonæ citharæ, sed malo citharœdo tribuitur, sic vocum discordia, morúmque corruptio & dissona vitæ deprauatio, non religioni, quæ sancta est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pythagoras harmoniam quandam vocat virtutem. & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus interuallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionem distinctis, ex impulsu & motu ipsarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderãs, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonem. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare, sic qui rempublicam gubernare nescit, non debet eius administrationem suscipere. Et vt bonus citharœdus fides nimis acutas laxat, nimis autem laxas & graues eleuat, vt omnia temperet, sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet cõprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, non tantũ laxãs hunc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quandã harmoniã efficiant. Et hęc est iustitia, tribuere vnicuiq; quod suum est, ad quam exercendam, vt hîc ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

simile

Et erit vir sicut qui absconditur à vento.) In hebraico est. Et erit vir כְּמַחֲבֵא רוּחַ ce machaue ruach. Id est sicut absconsio venti. Acsi dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solùm enim dominus est, sed etiam pater.

Cùm loqueretur pauper iudicium.) Potest verti: Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum capitis XXXIII.

Prædicit diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab angelo dei mirabiliter interfectus. Prædicat dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quẽ Iudæi non cognouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatẽ & præstantiam turpi dedecore maculârunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

VÆ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis? Et qui A spernis, nónne & ipse sperneris? Cùm consummaueris deprædationem deprædaberis, cùm fatigatus desieris contemnere, contemneris. Domine miserere nostri, te enim expectamus, esto brachium

nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus, velut cùm fossæ plenæ fuerint de eo. Magnificus est dominus, quoniam habitauit in excelso, impleuit Sion iudicio & iustitia, & erit fides in temporibus suis. Diuitiæ salutis sapientia & scientia, timor domini, ipse est thesaurus eius. Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt, Dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens per
B *semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, confusus est Libanus, & obsurduit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Basan & Charmelus. Nunc consurgam, dicit dominus, nunc exaltabor, et nunc sublimabor. Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis vorabit vos, & erunt populi, quasi de incendio ignis, spinæ congregatæ igne comburentur.*

EXPLANATIO.

Væ qui prædaris.) Sennacheribum intelligit, cui interitum minatur.

Domine miserere nostri, te enim expectauimus.) Verba sunt Iudæorum Hierosolymæ habitantium, qui obsessi à Sennacheribo petebãt à deo auxilium, ad portum eius misericordiæ confugientes, eiúsque præsidium expectantes.

Esto brachium nostrum in manè.) Id est, Esto fortitudo nostra manè. Quasi dicat: Sta tim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per manè intellige tempus prosperitatis, nam sequitur statim: Et salus nostra in tempore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tempore prosperitatis, & in tempore afflictionis.

A voce angeli fugerunt populi.) Describit cladem exercitus Assyriorũ, qui perterriti tumultu, quem dei angelus excitabat eos interficiens, volebant se in fugam conuertere, & dispergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur brucus.) Cùm vos ô Assyrij fueritis excisi, & in fugam coniecti, tunc congregabunt Iudæi spolia vestra, quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

Magnificus est dominus.) Tunc laudabitur deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hierosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et non recedet ab ea fides in diebus illis: Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successuum, cum sapientia & scientia & timore domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapientiam & scientiam diuitias salutares, timorem autem domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tanquam in arcula diuitiæ virtutum seruantur. Quamquam hęc omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelliguntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymæ, tamen in ea ratione interpretandi, quam mysticam appellant, intelliguntur de ea victoria, quam ecclesia de dæmonibus per Christum reportauit. Hæc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor domini.

Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amarè flebunt.) Sensus est: Iudæi cùm fuerint

rint obsessi à Sennacheribo, mittent ad eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profeciſse, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt, & lugebunt in ipso itinere, priusquàm ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat propheta angelos pacis, hoc est, nuntios missos ad fœdus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntium significat. Et statim subiungit propheta verba, quæ legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipatæ sunt viæ, neque est aliquis ex nostris, qui audeat transire semitam ob hostium timorem: irritum factum est pactum, quod deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iudæa luget ob nostram calamitatem & imminentem euersionem.

Confusus est Libanus.) Prosequitur propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suísque cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertum, concutitur, ac fructibus nudatur Basan & Charmelus. Libanus est ad Septentrionem Iudææ. Charmelus ad Meridiem. Basan ad Orientem. Saron ad Occidentem. Voluit propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatem & teterrima scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

Nunc consurgam dicit dominus.) Scripsit propheta obsidionem Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam, quam Iudęi de hostibus suis obtinuerũt. Ait ergo deus: Ego exurgam cõtra vos ô Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudęos afflictos, declarabo. Ita dicitur in psalmo: Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit dominus. Psal. 11.

Concipietis ardorem, & parietis stipulam.) Consilium & deliberationem Assyriorum de capienda & comburenda Hierosolyma appellat deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis cõcipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse Hierosolymam, at cogitationes vestræ vertentur in stipulam & quisquilias, quoniam nihil efficietis. Erit spes vestra vana, & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos. hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum consilium erit causa vestræ calamitatis & excidij. Nam interitus, quem iudæis moliebamini, in vestrum caput redundabit. Et ita fuit. Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in psalmo: Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Christus deus noster: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Psal. 7. Matth. 7.

Et erunt populi quasi de incendio cinis.) Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerẽ alicuius magni incendij & sic flagrabũt veluti spinę in ignẽ coniectę. Verti potest: Et erunt populi quasi de incendio calcis. Hoc est, similes lapidibus, qui excoquũtur, vt fiat calx. Vel sic: Erunt Iudæi erepti quasi de incẽdio cineris. Quasi dicat deus: Ego eripiam populum meum de manu hostium suorum, ipsos autem hostes interficiam.

Audite qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat C
in iustitiis, & loquitur veritatem, qui proiicit auaritiam ex calumnia, & excutit manus suas ab omni munere. Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem: & claudit oculos suos, ne videat Psal. 14.4
malum.

malum. Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius: Panis eius datus est, aquæ eius fideles sunt. Regem in decore videbunt, oculi eius cernent terram de longè, cor tuum meditabitur
1.Cor.1.c *timorem. Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor parvulorum? Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius,*
D *in quo nulla est sapientia. Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solum modò ibi magnificus est dominus noster. Locus fluuiorum riui altissimi & patentes, non transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, dominus legifer noster, dominus rex noster, ipse saluabit nos. Laxati sunt funiculi tui, sed non præualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatare signum non queas. Tunc diuidentur spolia prædarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elangui. Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.*

Audite qui longè estis quæ fecerim.) Verba sunt dei, quibus ostendit se velle, vt omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos, inquit, ô Assyrij qui longè estis à me, qui nec fidem habetis, nec meipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israelitæ qui ad me acceditis per fidem formatam, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum. Intelligant omnes quomodo potentes & superbos Assyrios sum euersurus, & afflictos Iudæos de eorum manu erepturus. Inuitat deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera dei, eáque memoria sæpenumerò repetamus. Aspicis hîc homines iniustos & impios longè esse à deo, pios autem & iustos propè. Nam quemadmodũ scelera alienant à deo,
Ephe.2. sic charitas cõiungit. Vnde ait diuus Paulus ad Ephesios scribens: Vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.

Conterriti sunt in Sion peccatores.) Narrat propheta Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem.

Possedit timor hypocritas.) Nam qui erant verè fideles, in domino deo spem suam
Rom. 8. collocauerant, ideò non timebant. Si deus enim pro nobis, vt ait apostolus,
Psal.26. quis contra nos? Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?

Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante?) Verba sunt quibus superbi ac potentes Assyrij suis viribus fidentes Iudæos obsessos alloquebantur. Acsi dicerent: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? Nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suum, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combusserant, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius prophetæ Assyrios alloquentis, eísque dei iram & vltionem minantis. Est enim deus
Deut.4. ignis comburens impios, iuxta id quod in Deuteronomio scriptum legimus:
Hebr.12. Dominus deus tuus ignis consumens est. Et in epistola ad Hebræos: Etenim deus noster ignis consumens est. Deus est ignis, vt hîc aspicis: homo autem fœnum,

num, iuxta id quod ait alio loco Esaias: Omnis caro fœnum. Si igitur peccator es Insr.40.
fœnum, deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum deo cõtendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagraberis? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiam intolerabilem. Vis more gigantum, quorum impium facinus antiqui fictis fabulis memoriæ prodiderunt, deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare. Reuertere ad teipsum, & considera tuam miseriam & fragilitatem, dei autem omnipotentiam, & immensam magnitudinem.

Qui proiicit auaritiam ex calumnia.) Hoc est, Qui non vult opes calũnia exquisitas.

Qui excutit manus suas ab omni munere.) Id est, qui à nemine vult munus accipere, vt veritatem abscondat. Sunt enim nonnulli, qui veritatem loquuntur, sed ac- *simile*
cepto munere statim silent. Hi sunt similes Cani Cerbero, quem finxerunt poëtæ, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit quàm munus. Ideò di- Exo.23.
cebat deus, vt in Exodo scriptura commemorat: Nec etiam accipies munera, quę etiam excæcant prudentes, & subuertunt verba iustorum. Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittunt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiam Esaias capite primo, & capite quinto: vt ibi annotauimus.

Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem.) Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato accipitur, vt in psalmo: Libera me de sanguinibus deus deus Psal 50.
salutis meæ. Et in alio: Ne perdas cum impiis deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam. Et explicans Esaias quid sit hoc in loco sanguis, ait: Et Psal.25.
claudit oculos suos, ne videat malum. Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix conscientia, quæ malũ nec audire, nec videre vult. Auer- Psal.118.
te, ait propheta, oculos meos, ne videant vanitatem. Nam Ieremias ait: Oculus Thren.3.
meus deprædatus est animam meam. Potest hoc in loco sanguis accipi pro consilio eorum, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.) Habitat in locis altis & munitis, & in asylo & petrarum propugnaculis. Sensus est: Qui iustus est, sic erit tutus, acsi esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit diuinus vates virum sapientem & virtutibus septum, nunc ostendit, quomodo eum deus custodiat & seruet.

Aquæ eius fideles sunt.) Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Acsi dicat: semper deus virum iustum nutriet & sustentabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quæ sunt animi pabulum & nutrimentum, quæ viris iustis nunquam desunt, ideò aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint fictæ, parum durant: nihil enim fictum potest esse diuturnum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua parua *simile*
terræ humiditate producti solùm hyemali tempore fluunt, veniente autem feruore solis siccantur, sic hypocritarum & fragilium hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti, apparent, veniente autem afflictionis æstu penitus arescunt.

Regem in decore videbunt.) Esaias in hoc capite describit obsidionem Iudæorũ, & victoriam, quam per dei angelum de Assyriis mirabiliter reportarunt. Et occasione sumpta describit viros iustos & pios, ad eos alludens, qui tempore obsidionis spem suam in deo collocauerant, & ab vrbe sancta non recesserant. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidione, & regem Ezechiam, quem anteà sacco indutum viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terram extra muros non videbant, eam delongè esse aspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hunc regem intelligi Christus, quem, qui in hac vita iustitiam coluerint & pietatem, in æterna beatitudine pulcherrimũ videbunt. Qui modò à longè terram nostram, veram illam promissionis patriam,

cœle

cœlestémque beatitudinem aspiciunt. Id quod teste apostolo faciebant illustres
Hebr.11. illi ac sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epistola ad Hebræos: Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes, quia peregrini sunt, & hospites super terram. Vbi vides viros illos fideles, omni sapientia & charitate præstantes, terram hanc illis promissam tanquam alienam coluisse: veram autem terram promissionis delongè intuitos esse, ad eámque incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus deus terram promiserat, cœlum aspiciebant, nos verò, quibus cœlum promittit, terram solùm intuemur. O amentiam nostram!

Cor tuum meditabitur timorem.) Postquam ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hostibus oppugnata, vt contemplans à quo periculo te deus eripuerit, illi gratias agas. Vt
simile enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnam iactationem euaserunt, ex terra mare intuentes gratias deo agunt, pictísque tabulis in templis ad honorem diuorum suspensis, sese tanti beneficij memores, in deúmque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento se diuino numini gratiam habere testificentur.

Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans?) Dixerat suprà, nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in deo spem suam non habebant collocatam: posteà descripsit iustos deóque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendũ cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euersionem plorabant, ait propheta: Vbi sunt doctores illi, qui deo non fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebãt delendam esse à Sennacheribo ciuitatem sanctam?
1.Cor.1. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Quæ verba hunc habent sensum: Non literati homines, non mundi sapientes mundo euangelium annuntiarunt, sed simplices, & humiles, & rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij deo fidebant, eiúsque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hunc locum interpretatur: Cùm fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorem: existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, qui à te tributa exigat. Semper habebis in ore: Vbi est scriba, &c. At deus te eripiet, & hostes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit propheta quia Iudæi tyrannidem Sennacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui scribebat nomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem eum intelligit, qui ponderabat pecuniam, eámque ad pondus numerare solebat. Per doctorem paruulorum eum existimat intelligẽdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamen priorem expositionem amplector, quia est planior, & literę conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis.) Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios, populum barbarum, & sermonis obscuri & abstrusi, quẽ tu non intelligis. Consolatur viros iustos & pios.

Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ.) Postquam fueris è periculo ereptus viriuste & pie contemplare ciuitatem sanctam, quam Assyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim est velut tabernaculum Moysi, quod poterat aliò transferri. Sed est permanens & firmum tabernaculum, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam deus est circa hanc ciuitatem loco fluuij altissimi, quem ipso protegente nulla nauis neque parua neque magna potest traicere, quæ possit ciuitatem expugnare. Quis non videt Esaiam diuino spiritu afflatum hæc non de Hierosolyma illa terrena dixisse, sed de ecclesia,

sia, cuius illa imaginem gerebat: quæ ab hostibus oppugnata vinci nequaquam potest, quia deus eam protegit & seruat?

Laxati sunt funiculi tui) Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit sermonem ad Assyriorum populum, quem comparat naui destitutæ malo, rudentibus & velis, quæ arbitrio ventorum in mari iactatur, & tandem procellis obruitur. Est igitur sensus: Funiculi tui, hoc est, rudentes nauis laxati sunt, & à nautis relicti, quemadmodum fit, quando iam nulla est spes vitæ. Sic erit malus tuus, vt ne velum quidẽ possit expandi, ita vt naufragium vitare non valeas. Malus est lignum in medio nauis eleuatum.

Tunc diuidentur spolia.) Excisis Assyriis & ab angelo interfectis, diuidentur eorum spolia. Nullus erit in ciuitate non solùm agilis & velox, sed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.) Hoc est ad ecclesiam referendũ, vbi sunt sacramenta, quibus peccata remittuntur.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XXXIII.

Væ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis?) In hebraico est in hunc modum. חוֹי שׁוֹדֵד וְאַתָּה לֹא שֻׁדּוּד Hoi xodhedh ve atah lo xadhudh. Verbũ שׁוֹדֵד significat vastare, Ezechiæ trigesimo secundo: Et vastabunt superbiam Ægyptiorum. Ezec.32.
Pro quo noster interpres in præsenti vertit prædari, & rectè quidem. Intelligi autem hæc de Assyriis diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices: Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu non contemptus. Acsi diceret, Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille nõ est cõtemptus. Vult propheta ostendere neminem lædi nisi à seipso. Vis lædere aliquem, lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc versum in hunc modum transtulerunt: Væ qui vos miseros faciunt. Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, vos non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem. Qui te in corpore immeritò affligit, non tibi, sed sibi ipsi nocet: floret enim animus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidat, teipsum non lædit, imò seipsum occidit, quia animam suam occidit, tuam autem occidere non potest. Ideò dicebat Christus apud Matthæum: Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Diogenes Laërtius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodam tyranno: Tunde tunde Anaxarchi vasculum, nam Anaxarchum nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem: tunc læsus eris, cùm te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus non existimat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorat, qui existimabat eum lædere, cùm ipse à se ipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, *simile* prius ipse crematur, sic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin prius tuipse incendio flagres. Accenditur candela, vt rem aliquam concremet, prius *simile* ipsa candela exuritur & consumitur, quàm res alia incendatur. Imò flamma candelæ alios illuminat, & seipsam consumit, sic iniuria prius eum, à quo est iacta & immissa lacerat & occidit, & posteà ad innocentem non peruenit, imò eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam præclaram sententiam, quam Chrysostomus in homilia quadam multis comprobat rationibus: Nemo læditur nisi à se ipso, quam hoc in loco Septuaginta complectuntur.

Matth.10.

Angeli pacis amarè flebunt.) In hebraico est מַלְאֲכֵי malachei, pro quo noster interpres dixit: Angeli. Potest verti: Nuntij pacis amarè flebunt, & ita vertit Pagninus. Vel Legati pacis, &c. Quod in idem recidit. Non igitur intelligas angelos dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyriis missi fuerant.

Vt dilatare signum non queas.) Pro signo est in hebreo נֵס nes, quæ dictio significat signum & vexillum, & quicquid eleuatur, à verbo נָסַס nasas, quod significat extollere, efferre, & eleuare. Ideò potest verti: Vt dilatare velum non possis: fracto enim malo nauis, velum erigi & extendi non potest.

Argumentum capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit propheta Assyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annuntiat, Idumæorum præsertim, qui scelere & maleficio pascebantur. Vaticinatur de euersione Hierosolymæ per Titum, & de infidelium Iudæorum pernicie & vastitate.

CAPVT XXXIIII.

A *Accedite gentes & audite, & populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio domini super omnes gentes, & furor super omnem militiam eorum. Interficiet eos, & dedit eos in occisionem. Interfecti eorum proiicientur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor. Tabescent montes à sanguine eorum, & tabescet omnis militia cœlorum, & complicabuntur sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, &*
B *super populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius domini repletus est sanguine, incrassatus est adipe de sanguine agnorum & hircorum, & de sanguine medullatorum arietum. Victima enim domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum sanguine, & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis domi-*
Infr. 62. a *ni, annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur.*

EXPLANATIO.

Accedite gentes & audite.) Non vnam gentem & vnum populum, sed omnes gentes: & populos, & vniuersam deniq; terram vocat diuinus vates, imò per eum deus ipse, vt accedant, & audiant, & vltionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantùm populum, sed omnium gentium & nationum peccatores ait esse suorum scelerum pœnas daturos. Sed aduerte. Non dicit: Audite gentes, sed, Accedite gentes & audite, Vocat nos deus vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere possimus. Si propè essemus, non nos

nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat vt accedamus, quoniam procul ab eo sumus. Peccata enim nostra nos à deo separarunt, & vt alio in loco ait Esaias, diuiserunt inter nos & deum nostrum. Et cùm nos simus procul ab eo, ipse etiam procul est à nobis. Longè enim, vt ait Dauid, à peccatoribus salus, hoc est, Chri- Infr. 59.
stus, quem etiam Esaias sub persona cœlestis patris salutem vocat, ita dicens: Dedi Psal. 118.
te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Est igitur Chri- Infr. 49.
stus ea salus, quæ longè est à peccatoribus, ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim diuinus vates: Qui elongant se domine à te peribunt. Et in alio Psal. 72.
psalmo scriptum legimus: Accedite ad eum, & illuminamini. Et diuus Paulus, Psal. 33.
Accedamus, inquit, cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Hebr. 10.
deum, & audiamus eum clamantem: Accedite gentes & audite, & populi attendite. Audiat terra. Nos terra & puluis audiamus, quibus etiam per Ieremiam Ierem. 22.
ait: Terra terra terra audi verbum Dei. Sed audire non possumus, nisi prius accedamus. Sed dices: Quî fieri potest vt ego longè existens à deo, sceleribus cõtaminatus, possim accedere ad sanctissimum numen, ad tam admirabilem maiestatem, & infinitam potentiam? Respondebo. Christus deus noster, qui te vocat, ipse te quærit & adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris ei adhærere, & vniri, te secum ad æternam patriam, & glorioſum salutis portum perducet. Scapha remis *simile*
& velo destituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non valet. Sed si ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentem, tendit securè cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longius euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempestatum ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non resistentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At si peccator in mediis tentationum fluctibus Christum ardenter inuocauerit, ad eum accesserit, & cum ipsius fauore se ad eum alligauerit & vinxerit, sic vinctus, & cum Christo coniunctus transibit tutus omnia mundi pericula, donec ad splendidissimas illas oras, beatissimúmque cœlestis patriæ portum tandem perducatur.

Et omne germen eius.) Thargum Ionathæ habet: Et omnes qui habitant in eo.

Quia indignatio domini super omnes gentes.) Quando iudex vult nocentem aliquem *simile*
comprehendere, & in carcerem coniicere, non illum terret minis, sed occultè quærit. Quando autem illi publicè carcerem minatur, non vult eum punire, imò tacitè eum minis illis iustitiæ hortatur vt caueat, & à maleficio desistat. Sic deus minatur impiis supplicium & interitum, non vt eos perdat, sed vt ad pœnitentiam vocet. Non enim vult mortem peccatoris, vt est apud Ezechielem, sed vt viuat Ezech. 18.
& conuertatur. Considera dei nostri pietatem. Minatus est hîc suam indignationẽ gentibus, vt eas saluas faceret.

Interfecit eos.) Præteritum pro futuro, vt mos est prophetarum, vt alibi ostendimus.

Et tabescet omnis militia cœlorum.) Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam stellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit syderum multitudinem. Vult propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominum futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristia videntur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurum apparet. Ideò subiungit: Et complicabuntur sicut liber cœli. Acsi diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbuntur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam charitatem ostendentes.

Et omnis militia cœlorum decidet.) Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nonnulli hoc intelligunt de

cometis. Moraliter per ſtellas intelliguntur religioſi, qui à terra ſeparati cœlo ad-
Philip.3. hærent, qui debent dicere cum Paulo: Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt. Hi ſeuocantes animum ab omni turbulento negotio, à terra ſe longiſſimè efferunt & ad cœleſtium contemplationem rapiuntur: ideò ſtellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At tunc ſtellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nonnulli relinquunt religionem & ad ſeculum reuertuntur. Et quando in ipſa religione manentes, orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac ſolitariam quietem contemnunt, & ſe diſtrahunt, humaníſque negotiis implicant, perciuitates inquietè vagantes, ſuíſque deprauatis moribus ſanctæ religioni terram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi ſunt ſtellæ illæ, quas hîc
Mat.24. Eſaias ait, vt folia decidere, de quibus Chriſtus ait apud Matthæum: & ſtellæ cadent de cœlo. Perpende obſecro, & alta mente conſidera, ex quàm alto loco cadit religioſus, qui ſe ſceleribus contaminat, ex cœlo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanent in religione & obſeruantia, qui quieti, erecti, & eleuati in cœlo verſantur, deum laudantes, & negotia humana contemnentes, qui & doctrina & vita alios erudiunt, & ad virtutem cohortantur. De
Dani.12. his ait propheta Daniel: Qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates. Horum cognoſco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conſpicui, ſapientia præcellentes, cœleſtíſque immortalitatis amore flagrantes.

Inebriatus eſt in cœlo gladius meus.) Id eſt, conſtitui in cœlo me interfecturum eſſe impios, preſertim Idumęos. Hic gladius, quem hîc dicit eſſe ſanguine inebriatum,
Ezech.21. apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit deus deſcenſurum eſſe ſuper Idumæam. Ait enim: Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfectionis meæ ad iudicium. Id eſt ſuper populum, quẽ ſum interfecturus ad iudiciũ faciendum, & iuſtitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa ſonat terrenam, exiſtimo velle prophetam ſignificare venturam eſſe hanc perniciem hominibus ſolam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de quibus ait diuus
Apocal.8. Ioannes in Apocalypſi: Væ væ væ habitantibus in terra.

Agnorum & hircorum & de ſanguine medullatorum arietum.) Per hęc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges, potentes & dominos terræ.

Victima enim magna in Boſra.) Id eſt, Magna erit interfectio in ea ciuitate Idumęę, quæ dicitur Boſra. Victima & ſacrificium pro cęde ponuntur.

Et deſcendent vnicornes cum eis, & tauricum potentibus.) Subaudi ad ſepulchrum. Quaſi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas ſic vertit: Et interficientur fortiſſimi cum eis, & potentes cum ſatrapis.

Annus retributionis Iudicij Sion.) Non ſolùm euertet deus gentium ciuitates, ſed etiam Hieroſolymam per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus, quando deus Sioni, hoc eſt, Hieroſolymæ retribuet id, quod ea iuxta rectum iudicium meretur. Et tunc conuertentur torrentes eius in picem. Hoc eſt: Tempore Romanæ obſidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, ſulphure, & flammis ardentibus. Succendetur Hieroſolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur veluti ſi fluuij non eſſent aquæ, ſed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

C *Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die, non extinguetur in ſempiternum. Aſcendet fumus eius à generatione in generationem, deſolabitur in ſecula ſeculorum. Non erit tranſiens per eam, & poſſidebunt eam onocrotalus et hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea. Et extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem. Nobiles eius*

non

non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius ſpinæ, & vrtica, & paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconum, & paſcua ſtruthionum, & occurrent dæmonia onocentauris, & piloſus clamabit alter ad alterum. Ibi cubauit lamia, & inuenit ſibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circunfodit & D fouit in vmbra eius. Illic congregati ſunt milui, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro domini, & legite, vnum ex eis non defuit, alter alterum non quæſiuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & ſpiritus eius ipſe congregauit ea, & ipſe miſit eis ſortem, & manus eius diuiſit eam illis in menſuram. Uſque in æternum poſſidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.) Deſcribit euerſionem & vaſtitatem Hieroſolymæ. Et quoniam pix eſt magnum ignis nutrimentum, dixit terram vertendam eſſe in picem inextinguibilem, vt ſignificaret Hieroſolymam euertendam eſſe in æternum: vt nunquam ibi poſteà eſſet ſacrificiorum templum, nec Iudęorũ ſynagoga. Quod hodie impletum videmus. Poſtquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euerſa propter Iudęorum infidelitatem, & Chriſti cædem, nunquam poſteà fuit eodem loco & ſitu reædificata: neque ibi Iudęi templum habent nec ſacrificia. Ex quo perſpicuum eſt legem veterem cum ſuis cerimoniis & ſacrificiis ceſſauiſſe, & antiquatam eſſe.

Poſſidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea.) Deſcribit ſolitudinem Hieroſolymæ poſt eius euerſionem. Solent enim hęc animalia in locis deſertis habitare. Onocrotalus auis eſt quæ, cùm collum mergat in aquam, ruditum aſini edit: onos grecè ſignificat aſinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & ſonoram. Hericius eſt animal ſetis horrens, de quo alibi differemus. Ibis eſt auis Ægypti, quæ duplex eſt, altera tota nigra, altera verò ciconiæ non diſſimilis. Coruus auis eſt per ſe nota.

Et extendetur ſuper eam menſura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in deſolationem.) Senſus eſt, fruſtra conabuntur Iudæi Hieroſolymam & templum inſtaurare. Architecti vtuntur funiculo ſiue linea & menſura, atque etiam perpendiculo & amuſſi in conſtruendis ædificiis, vt omnia ad rectam normã dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim ſolùm ciuitas non ædificabitur, ſed etiam in nihilum redigetur, & perpendiculum vertetur in euerſionem.

Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.) Senſus eſt: Quando Hieroſolyma fuerit per Romanos euerſa, non erunt ibi nobiles illius ciuitatis nempe apoſtoli Chriſti, & viri apoſtolici, ne ſimul cum impiis pereant, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Chriſtum inuocabunt. At principes illius vrbis ſcribæ & phariſæi delebuntur, ſuorúmque ſcelerũ & aduerſus Chriſtum impietatis pœnas acerbiſſimas luent.

Paliurus in munitionibus,) Paliurus eſt herbã aſpera & ſpinoſa, quæ à noſtris appellatur cardo. Struthio eſt auis magna & vorax quæ ferrum digerit, appellatur Luſitanè ema. Onocentaurum dicunt eſſe animal monſtroſum repræſentans quandam hominis imaginem à parte ſuperiori, aſini verò ab inferiori. Piloſus eſt dæmon in figura hirci. Sunt qui dicant capi hîc pro ſimia. Lamiam dicunt eſſe animal prętendens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli

esse auem inuisam & inauspicatam: Significat etiam mulierem, quæ instar strygum, sanguinem infantium sugit. Per hæc omnia voluit propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hæc animalia & portenta intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt sit sensus: Expulso Iudæorum populo, habitabunt in ea regione gentes immanes, barbaræ, & superstitiosæ, deditę pestilentibus sectis, & dęmonibus seruientes.

Requirite diligenter in libro domini.) Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymæ fueritis, & post vrbis euersionem euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum, quem iussu domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera, & impleta esse.

Quod ex ore meo procedit, ille mandauit.) Nempe deus.

Spiritus eius ipse congregauit ea.) Nempe animalia & portenta, quę habitent Hierosolymæ. Et ipse dominus misit eis sortem, hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hęreditatem. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebũt eam. Quasi dicat: Templum Iudęorum nunquam ædificabitur, nec Hierosolyma erit sita in loco, quo nunc est, & nunquam in æternum erit ciuitas Iudæorum.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIIII.

Super vniuersam malitiam eorum.) Pro malitia eorum est in Hebraico צְבָאָם tsebaam. Dictio est צָבָא tsaua, quę non malitiam, sed militiam significat. Ideò existimo vitium esse librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt. Et nonnulli codices habent militiam, & rectius quidem. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum
Psal.102. destinatum. Vnde in psalmo centesimosecundo: Benedicite domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in psalmo vicesi-
Psal.23. motertio: Dominus virtutum ipse est rex glorię. Virtutes autem in his duobus locis pro angelorum exercitibus sumuntur.

Leu.11. *Onocrotalus.*) In Hebraico est קָאַת Kaath, quæ dictio est in Leuitico capite 11.
Sopho.2. pro qua interpres noster onocratalum vertit, quemadmodum hîc, & Sophonię 2.
Psal.101 quanquam in psalmo 101. pro eo nos habeamus pelicanum. vbi versio diui Hieronymi ex Hebraico habet: Assimilatus sum pelicano deserti. Hac ratione ductus transtulit hîc Pagninus pelicanum. Alij dicunt esse monedulum. Vtcunque sit ea est auis immunda solita habitare in deserto.

Argumentum capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium, quæ erant ad Christi fidem conuertendæ. Prædicit Christi aduentum, eiúsque miracula & signa, eßéque illum viam ad cœlestem patrem, qua tendunt omnes, qui vitam immortalem consequuntur.

CAPVT XXXV.

A

Ætabitur deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. Ipsi videbunt gloriam domini, & decorem dei nostri. Con-

B fortate

fortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite, pusillanimes, confortamini, & nolite timere. Ecce deus noster vltionem adducet retributionis, deus ipse veniet, & saluabit nos. C *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet* Mat.15.c *sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Non transibit per eam pollutus: & hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eam. Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inue-* D *nietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redempti à domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.*

EXPLANATIO.

Lætabitur deserta & inuia.) Dixerat propheta capite superiore euertendam esse Hierosolymam ob Iudæorum perfidiam & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prædicit vocationem gentium, promittítque credentibus in Christum lætitiam & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quæ ducat ad veram gloriam, lætabitur, & fructum proferet vberrimum. Veniet tempus illud, quando deus mittet filium suum, vt errantibus viam veritatis ostendat, & tunc cõuertentur gentes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi, qui anteà erant aridi nullis veræ doctrinæ aquis irrigati, sicut lilium mirabiliter florebunt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & gentes anteà charitate destitutas & desertas apostolorum prædicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infrà noster propheta capite quinquagesimo quarto, vbi has voces emittit: Lauda
Infr.54. sterilis quæ non paris, decanta laudem & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habebat virum. Quem locum apostolus Paulus in epistola ad Galatas de ecclesia interpretatur, quæ anteà erat quoddam de-
Gal.4. sertum. De hoc deserto ait propheta in psalmo: Vox domini concutientis deser-
Psal.28. tum. Vox hæc domini est apostolorum prædicatio, quæ gentium populum percussit, vt salubriter ad pœnitentiam conuerteretur. Est enim vox domini quasi malleus conterens petram, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum desertum
Ierem.23. aridum floruit quasi lilium. Veros Christianos comparat liliis, de quibus dicitur
Canti.6. in Canticis: Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius Christiana nobilitate. Titulus psalmi quadragesimi quarti, vbi communis versio habet: Pro his qui commutabunt, potest verti ex hebraico: Pro liliis. Quod idem est: gentes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur.

Gloria libani data est ei.) Nihil erit pulchrius, feracius, & glorioſius ecclesia Christi, quæ anteà erat inuium & sterile desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per libanum intelligitur templum Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem ca-
Zacha.11. pite decimoseptimo, vt ibi statim propheta exprimit. Per Charmelum & Saron
Ezech.17.

intelligitur Iudæorum populus, vt capite 33. explanauimus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium fertilitatem & abundantiam, & omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas esse à synagoga, & dan-
Matth.21. das ecclesiæ. Id significauit Christus Iudæis dicens: Auferetur à vobis regnum, & dabitur genti facienti fructus eius.

Ipsi videbunt gloriam domini.) Hoc est, Christiani videbunt filium dei inter eos habitantem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suúmque diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbis diuus Ioan-
Ioan.1. nes: Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, &c. Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solùm oculis corporis, sed oculis fidei charitate formatæ. Infideles verò quamuis oculis corporis Christum aspicerent, eum tamen animo non intuebantur. ideò eum non vidisse di-
Mat.13. cuntur. Eam ob causam dicebat Christus discipulis suis: Beati oculi qui vident, quæ vos videtis. Infideles omnes cæci sunt, & non solùm infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui sceleribus contaminati in tenebris versantur: qui quamuis habeant lumen fidei, tamen quoniam hæc fides est mor-
simile tua, nec habent ignem charitatis, inter cæcos numerantur. Anima nostra est lampas, oleum est amor dei, aqua est fides. Et vt lampas sine oleo extinguitur, quamuis aquam contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tenebrisq; circunfusa, sic anima charitate destituta, quamuis habeat fidem, amittit ignem & claritatem, atque ita manens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine.

Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate.) Sensus est: Qui anteà opera dei non faciebatis, quòd manus haberetis languidas & remissas, erigite eas, & roborate, atque ad virtutis actiones extendite. Et qui erroribus & superstitionibus claudicabatis, estote fortes, via recta incedite, & ad veram dei gloriá tendite. Qui
Psal.17. in via veritatis errãt, claudi dicuntur: de quibus dicitur in psalmo: Claudicauerunt à semitis suis. Videtur propheta alludere ad certandi rationem, fit enim nonnunquam vt pugnare volentibus brachia ac manus ob nimium timorem languescant, & genua ipsa debilitentur. Hortatur igitur eos ad recipiendum animum, vt intre-
Hebr.12. pidi imitentur strenuos milites, vt brauium consequantur. Ita apostolus Hebræis, Remissas manus, inquit, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris.

Dicite: pusillanimes confortamini.) Postquam confortaueritis manus vestras dissolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eandem fortitudinem hortamini, & dicite pusillanimis, vt confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpende. Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: sed, surgite à vitiis, incumbite fortiter in virtutes, & sic concionamini, & alios ad easdem virtutes sectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè superes, quid tibi prodest ad beatitudinem consequendam, si nolueris à sceleribus seiungi, & à vitiis separari? Hæc est causa cur multi concionatores non persuadeãt, cùm dicant aptè ad persuadendum, quia sunt ab omni charitate virtutisque actio-
similitudo nibus destituti. Vt enim nihil prodest militibus oppugnare vrbem multo puluere sulphureo, si machinæ, quas nostri arcabuzes & bombardas vocant, non habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundãt & euertant, & hostes interficiant, quia tunc nihil aliud efficiunt, quàm consumere puluerẽ frustra, & aërem sonitu implere. Sic concionatores nec muros superbiæ auditorum, nec pinnas vanitatis eorum euertunt, nec animi hostes vulnerant, nec denique aliquid persuadent, quia sunt à virtute nudati. Concionari sine bonis operibus, est vrbem oppugnare sine pilis, est consumere verba, replere aërem tonitruis, & clamoribus, & tandem nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum, mores dicentis esse qui persuadeant, nõ verba. Quanquam Plutarchus dicat

cat rhetoricam, etiam si non suadendi sit opifex, esse tamen adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hîc Esaias, vt virtutem amplectamur, & sic alios ad eandem cohortemur.

Ecce deus noster vltionem adducet retributionis, deus ipse veniet, & saluabit nos.) Veniet Christus verus deus, & adducet vltionem & salutem: iis, qui eum receperint, salutem: illis autem, qui in sua infidelitate manere voluerint, vltionem. Huc perti-
Supr.8. nent verba eiusdem prophetæ, quæ supra explanauimus capite octauo: Erit vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis, & petram scandali duabus domibus Israel.

Tunc aperientur oculi cæcorum.) Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet oculos cæcorum, & lucem non videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cùm interrogatus à discipulis Ioannis Baptistæ vtrum esset Messias
Matth.11. in lege promissus, respondit, vt est apud Matthæum: Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, &c. Acsi diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias propheta hæc signa facturum esse. Voluit Christus non verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibus, & multa alia. In dialectica Christi vnicus est locus, nimirum ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tunc corporaliter, sed cotidie spiritualiter adimplentur, cùm qui prius cæcum habebant intellectum, splendore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciant, de quibus ait diuus Paulus: Eratis aliquan-
Ephe.5. do tenebræ, nunc autem lux in domino. Et qui ad verbum dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebãt, iam currant, vt brauium comprehendant. Et qui muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracula corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quæ per illa innuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt ostenderet hoc facto fore, vt insipientium cæcarúmque gentium, quæ deum nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cœlestia contemplanda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cœlestem splendorem non considerantes, tenebris ignorantiæ circunfusi, deos falsos & commentitios colebant, & vero deo contempto ad res creatas conuertebantur.

Quia scissæ sunt in deserto aquæ.) Hoc est, quia in ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erumpent aquæ salutaris baptismi, & torrentes ac fluuij gratiæ, & euan-
Exod.17. Num.20. Psal.77. gelicæ doctrinæ. Alludit propheta ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxerunt. Quæ omnia gerebant figuram eorum, quæ posteà futura erant, & quæ completa esse nos asseueranter affirmamus, & firmissimè credi-
1.Cor.10. mus. Diuus enim Paulus inquit omnia illa in figura cõtigisse, & petram illam esse Christum, ex cuius latere lancea percusso fluxerunt aquæ, quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, vt ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus supra dixerat capite duodecimo: Hauritis aquas in gaudio de
Sup.12. fontibus saluatoris. Vbi poteris videre ea, quæ ibi hac de re fusè annotauimus.

In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.) Hoc est, in animis hominum, vbi anteà habitabant scelera, errores, superstitiones, cæteræq; pestes, quæ veluti feræ immanes, homines inuaserant, habitabunt fides, spes, charitas, prudentia, temperantia, cæteræq; virtutes. Anima, quæ prius fuerat indomitorum appetituum & scelerum diuersorium, erit sanctarum cogitationum & virtutum domicilium & receptaculum. Per dracones vitia, per virorem iunci & calami virtutes intellige. Diuus Gregorius in Ezechielem homilia 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores euangelij: Vt sit sensus: Gentilitas, quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædam

damad mirabilis & pulchra euangelicæ veritatis.

Et erit ibi ſemita, & via ſancta vocabitur.) In eccleſia erit Chriſtus, qui dicit de ſe
Ioan.14. ipſo: Ego ſum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem niſi per me. Acſi diceret: Si volueritis ad patrem cœleſtem ire, ego vos ducam. Chriſtus non ſolùm eſt via,
Ioan.16. per quam ambulare debemus, vt ad patriam aſcendamus, ſed etiam ipſe iuit ad
Ephe.5. patrem, & ſecum omnes eum ſequentes ad illum perducit. Ait enim: Vado ad
Coloſſ.1. eum, qui miſit me. Cùm Chriſtus ſit caput noſtrum, vt apoſtolus aſſerit, quæ proportio eſt Chriſtum aſcendere ad cœlum, nos verò ad infernum deſcendere? quò tendit caput, eò tendere debẽt omnia membra. Eamus cum capite noſtro, aſcendamus cum Chriſto, qui ait: Vado ad patrem. Et eamus per eum, qui eſt via, quæ eſt in eccleſia, & ſancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines verſantur, eſt exiſtimare eſſe in mundo res firmas & ſtabiles. Si nihil in mundo ſtat, ſi nihil conſiſtit, ſi omnia continuò currunt, quî fieri poteſt, vt ſit ſtatus id, quod nunquã
Iob.14. ſtat? Homo, inquit, Iob, fugit velut vmbra, & nunquam in eodem ſtatu permanet. Perpende obſecro. Non dicit: Homo mouetur, ſed fugit, vt eius motus velocitatem ſignificet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod ſolidum, ſed vt vmbra, qua
Pſal.38. nihil eſt inconſtantius, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid, In imagine, inquit, pertranſit homo. Non dicit tranſit, ſed pertranſit, nec dicit in ſubſtantia, ſed in
1.Cor.7. imagine. Et apoſtolus, Præterit, inquit, figura huius mundi. Non ait ſubſtãtiam,
Pſal.101. ſed mundi figuram, vmbram & imaginem præterire. Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt. Neminem vnquam interroges quot annos habeat, ſed quot annos deſinat habere. Diuus Auguſtinus hæc verba ſcripta reliquit: Res cùm creſcunt, & tendunt eſſe, quò magis celeriter creſcunt vt ſint, eò magis feſtinant vt non ſint. Et diuus Gregorius, Viuere, inquit, eſt à vita tranſire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, currit cum tempore, nihil firmum & ſtabile. Cùm igitur vita noſtra ſit quidam tranſitus & curſus, nónne melius ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem, quàm per deſertum & ſolitudinem, & per lucos ad infernum tendentes? Chriſtus eſt via ducens ad gloriam immortalem. Hoc non poſſumus negare. Ipſe, qui eſt veritas, hanc veritatem affirmat.
Ioan.14. Ego, inquit ille, ſum via. Cur hanc viam relinquimus, & in deſertis, hoc eſt, in pec-
Pſal.106. catis & flagitiis aberrantes verſamur? Errauerunt in ſolitudine & inaquoſo, ait diuinus vates, & viam ciuitatis non inuenerunt. Non eam inuenerunt, quia eam
Matth.7 quærere non curarunt. Quærite, ait Chriſtus, & inuenietis. Quæramus igitur hanc viam, & ambulemus per eam, quoniam hæc eſt via, quæ ducit ad Bethſabes,
1.Reg.6. de qua loquuntur literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittentes Philiſtini arcam domini in locum ſuum, quam ob Iudæorum peccata ceperant, poſuerunt eam in plauſtro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autẽ domi concluſerunt: & ait ita ſcriptura: Ibant autem in directum vaccæ per viam, quæ ducit Bethſames: & itinere vno gradiebantur pergentes & mugientes, & nõ declinabant nec ad dexteram nec ad ſiniſtram. Bethſames ſignificat domum ſolis. Hæc eſt cœleſtis illa gloria, domus illius ſolis ſempiterni, qui homines illuminat, q luce ſua ſanctorũ animas in oris illis beatiſſimis & immortalibus diuinitus illuſtrat, & in flammat. Quæ ſunt hæ vaccæ, quæ non recedũt à via ad gloriã ducente, quæ arcã, vbi erat diuina lex, ſecum portant, niſi illi qui ſanctũ Euangeliũ ſecum portãtes, & ſecundũ illud viuentes, nullis eſurientium filiorũ mugitibus à dei obſequio reuocantur, nullis humanis negotiis impediuntur, ſed per Chriſtũ verã viam ad cœleſtem patrẽ feſtinantes currunt? Fœlices animæ quæ nec ad dexteram declinant, neq; ad ſiniſtrã, ſed ad cœleſtem domum rectè & celeriter tendunt ad cõprehen-
Philip.3. dendum præmium illud: ad quod diuus Paulus feſtinabat ita inquiens: Quæ quidem retrò ſunt obliuiſcens: ad ea verò, quæ ſunt priora, extendens me ipſum, ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernę vocationis dei in Chriſto Ieſu. Vide ardens deſiderium, quo apoſtolus currebat ad gloriam conſequẽdam, qui adhuc non

non accedens, iam ſeipſum extendebat eorum more qui ad rem ipſam dilectam nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam ptæ feruenti deſiderio brachia ac manus extendant. Via hęc, qua apoſtolus currebat, & qua nos currere debemus, Chriſtus eſt deus noſter. Et hęc eſt via ſancta, quam hoc in loco Eſaias in eccleſia eſſe aſſeueranter affirmat.

Non pertranſibit per eam pollutus.) Sic in Apocalypſi diui Ioannis: Non intrabit in eam aliquid coinquinatum. Quanquam illa particula, eam, poteſt ibi referri ad Apoc.21.
eccleſiam triumphantem.

Et hæc erit directa via vobis.) Nempe Chriſtianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui ſunt ſceleribus aſtricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant: Errauimus à via veritatis, vt literę diuinę Sap.5.
in libro Sapientię memorię prodiderunt.

Non erit ibi leo.) Hac via, quæ eſt Chriſtus, non ambulabit diabolus, nec eius miniſtri: ſed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Chriſtum redempti. Per leonem intellige diabolum, de quo ait diuus Petrus: Ad- 1.Pet.5.
uerſarius veſter diabolus tanquam leo rugiens circuit, quęrens quem deuoret. Per malas beſtias infideles, cæteróſque homines impios & flagitioſos diaboli ſatellites & miniſtros.

Et venient in Sion cum laude.) Id eſt, ad eccleſiam, de qua ait diuus Paulus in epiſtola ad Hebręos: Acceſiſtis ad Sion montem & ciuitatem dei viuentis Ieruſalem Hebr.12.
cœleſtem. Hęc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aſpicientes, & errores ac ſcelera à quibus liberati ſint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium ſempiternum, quia incipiens hîc per gratiam, in cœleſti patria perficitur per gloriam, vbi ſine fine manet. Vel per Sion intellige eccleſiam triumphantem, vbi beati deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus eſt ſuprà Eſaias capite 25. & diuus Ioannes in Apocalypſi Sup.25.
capite vigeſimo. Iudęi noſtri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiApoc.20.
uitate, in qua modò detinentur, referendum exiſtimant, & hîc ſexcentas nugas & nænias, vt ſolent, cęci homines in medium proferunt.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XXXV.

Et erit tibi ſemita, & via ſancta vocabitur.) Pro, tibi, ſcribendum eſt, ibi. Et ita habent nonnulli codices. Nam in hebraico eſt שָׁם xam, quę dictio aduerbium eſt, & non pronomen. Pro ſemita in hebraico eſt מְסִלּוֹל maslul, quod vocabulum ſignificat viam arctam. Hęc eſt illa, de qua ait Chriſtus: Arcta via eſt quę ducit Matth.7.
ad vitam. Eam prędicit Eſaias vocandam eſſe ſanctam. Fortaſſe per viam intelPſal.118.
git præceptorum cuſtodiam, de qua ait Dauid: Viam mandatorum tuorum cucurri. Per ſemitam verò conſiliorum obſeruationem, de qua ait idem propheta: Pſal.26.
Dirige me in ſemita recta propter inimicos meos. Et paulò poſt in hoc eodem noſtro capite, vbi noſtra verſio, quam vulgatam appellamus, habet: Et hęc erit vobis directa via. poteſt verti ex Hebręo: Et ipſe cum eis ambulabit in via. Verbum enim הָלַךְ halac, quod hîc ponitur, ſignificat ambulare, vt in pſalmo. 118. Beati Pſal.118.
immaculati in via, qui ambulant in lege domini. Eſt igitur ſenſus: Chriſtus non ſolùm eſt via, ſed ductor ad patriam. Ille eſt columna illa, quę Hebręos ad pro- Exo.13.
miſſionis terram ducebat. Sed neceſſarium eſt vt abnegemus noſmetipſos, & cruces noſtras tollentes ſequamur noſtrum ducem, vt eo in æterna patria fruamur. Ipſe enim ait: Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucẽ Matth.16.
ſuam, & ſequatur me.

Argu

Argumentum capitis XXXVI.

Obsessa ab Assyriis Hierosolyma misit Sennacheribus ad regem Ezechiam Rapsacem hominem superbum & impium, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triste excidium minaretur, nisi se & ciuitatem traderent, & ad Sennacheribum supplices accederent. Narrat Esaias hanc historiam, quoniam huius obsidionis, & Iudæorum liberationis sæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuisse ea, quæ literis mandauerat, & hac de re vaticinatus fuerat.

CAPVT XXXVI.

A

ET factum est in quarto decimo anno regis Ezechiæ, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rapsacem de Lachis in Ierusalem 4.Reg.18.c 2.Par.32.d *ad regem Ezechiam in manu graui, & stetit in aquæ ductu piscinæ superioris in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat super domum, & Sobna scriba & Joahe filius Asaph à commentariis. Et dixit ad eos Rapsaces, Dicite Ezechiæ. Hæc dicit rex magnus rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis, aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habes fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum confractum istum, super Ægyptum, cui si innisus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quòd*

B *si responderis mihi, in domino deo nostro confidimus. Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria, & dixit Iudæ & Ierusalem, Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem iudicis vnius loci ex seruis domini mei minoribus? Quòd si confidis in Ægypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid sine do-*

C *mino ascendi ad terram istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, et disperde eam.*

EXPLANATIO.

4.Reg.18. 2.Para.32. Hæc historia narratur libro quarto Regum, & secundo Paralipomenon, vbi eam poteris plenissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribus & opinionibus omnem vitæ rationem peruertit. Et quanquam talis esset pater, fuit tamen filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutúmq; maxi

maximarum gloria præstantissimus. Cùm autem Sennacheribus Assyriorum rex cædem immanissimam Iudæis, eorúmque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudæ, excepta Hierosolyma, quæ vnica stabilis & inuicta permansit. Et ex quadam ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cum magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymæ principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus Iudæ, solam Hierosolymam, quę est vera Christi ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim ecclesia sit oppugnata, expugnari tamen nullatenus potest, quoniam regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus deus noster, qui eam ab hostibus defendit, qui eam non deserit, qui ait: Ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Hæc autem oppu- Matth.28. gnatio fuit typus tentationum, quibus exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus, mundus, & caro. Qui vero ecclesiam magnopere euertere conantur sunt hæretici, qui eam frustra ad vastitatem vocant. Stat enim ecclesia firma & constans, quam Paulus apostolus domum Dei appellat, columnam & firmamentum veritatis. Hęc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritum sanctum, cuius numine gubernatur. Hæc est nauicula illa, de qua loquitur euangelium, quæ licet oppu- Mat.8. gnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gubernabat. Hæc est arca illa Noe, quæ aquis diluuij obrui non Gen.7. potest, imò quantò aquæ magis crescebant, tanto ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quemadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fueru nt, sic victis omnibus soli illi qui erant Hierosolymæ cum Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hæc denique est illa ciuitas, aduersus quam ait Christus fore, Matth.16. vt inferorum portæ, hoc est, hęreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant.

Rapsacem de Lachis.) Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetę, aut saltem Iudęum, sed qui à Iudæis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanum. Diuus Cyrillus in dialogo de adoratione & cultu in spiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hierosolyma. Causa autẽ cur Sennacheribus misit Rapsacem Hierosolymam, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Ægyptum oppugnatum Pelusium, vt Iosephus scriptum reliquit.

In manu graui.) Id est, cum magnis copiis, vt Iudæos terreret.

In aquæ ductu piscinæ superioris.) De hac piscina locuti sumus cap. 7.

Et egressus est ad eum Eliachim.) Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion suprà Esaias meminit. Hic verò Sobna non videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur propheta. Nam ille erat præpositus templi, hic verò scriba, hoc est legis peritus, aut qui operam dabat sacris scribendis, & interpretandis.

A commentariis.) Id est, qui iussu regis commentaria rerum gestarum scribebat.

Dicite Ezechiæ.) Non dicit: Dicite regi, sed Ezechiæ. Vide superbi hominis insolentiam. Etiam modo loquendi regem contemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

Ecce confidis super baculum arundineum.) Falsum & commentitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pietate pręstãti, & nunquam in Ægypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullam depromimus vtilitatem. Comparauit enim hominum auxilium baculo arundineo confracto, cui si innixus fueris vulneraberis. Talis est Ægyptus, talis est mundus, talis Pharao, hoc est diabolus: qui enim mundo fidit, diabolo seruit. Maledictus homo, ait Ieremias, qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, Ierem.17. & à domino recedit cor eius. Omnis nostra spes & fiducia est in deo figenda &

collocanda. Ait enim eodem loco idem propheta: Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius. Aspicis hîc quemadmodum ex malis
similе quæ sacra scriptura commemorat, possimus bonum percipere. Vt enim in aurificis officina etiam sordes & scobes prosunt, sic in sacra scriptura etiam ex peccatorum erratis possumus vtilitatem aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tendit vt Israelitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sennacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Ægypto fiduciam, perfidiam à deóq; defectionem, obsessorum famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaq; excellentem eloquentię speciem adumbrauit, sed mendaciis & impietatibus innixus.

Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.) Considera impudentis & scelerati hominis calumniam. vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat consecutus. Sanctè quidem & iuxta dei legem abstulerat Ezechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus deus in templo sancto suo. Hinc colliges quanta cęcitate laborent impij, quantisque tenebris obscuratum habeant intellectum, ij præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solùm falsis criminibus te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant, & quantò maior est tuæ integritatis opinio, tantò acrius eam extinguere
similе conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam coniectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

Coram altari isto adorabitis.) Id est, in templo Salomonis.

Non poteris ex te præbere.) Vult Hebræos terrere, ostendens eorum paucitatem, quasi dicat: Cùm tam paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidem millia equitum habeas, quo pacto existimas posse regi potentissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quàm impiorum vires & copias.

Dominus dixit ad me.) O impudentiam inauditam. Non veretur impius asserere esse se missum à deo ad ciuitatem sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in deo ponebant, amitterent.

Et dixit Eliachim, & Sobna, & Joahe ad Rapsacem: Loquere ad seruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus populi, qui est super murum. Et dixit ad eos Rapsaces: Nunquid ad dominum tuum, & ad te misit me dominus meus, vt loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muro, vt comedant stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rapsaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Non vos seducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super domi-
D *no dicens: Eruens liberabit nos dominus: Non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Facite mecum benedictionem, et egredimini ad me, et comedite vnusquisque vineã suam, & vnusquisque ficum suam, et bibite vnusquisque aquã cisternæ suæ, donec veniã, et tollam vos ad terram, quæ est vt terra vestra, terram frumẽti et vini, terram*

panum

panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est deus Emath & Arphat? Vbi est deus Sepharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus dijs terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat dominus Ierusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandauerat enim rex dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est Eliachim filius Helchiæ, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Joahe filius Asaph à commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nunciauerunt ei verba Rapsacis.

Loquere ad seruos tuos Syra lingua.) Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideò volebant vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus non intelligebat.

Vt comedant stercora sua.) Vrgente fame in obsidione.

Non seducat vos Ezechias.) Ezechias suos hortabatur vt deo fiderent: impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechiæ virtutem dolum appellat, cùm id quod ipse Rapsaces diceret, merus dolus esset. Eodem modo Pharao cùm Moyses iussu domini vellet liberare Hebræos à seruitute Ægyptiaca, in hæc verba prorupit: Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquiescant verbis mendacibus. Verba sancti Moysi vocabat mendacia. **Exod.5.**

Facite mecum benedictionem.) Pro quo legitur in quarto libro Regum: Facite mecum quod vobis est vtile. hoc est, quod vobis prosit, & fit in benedictionem vestram, & egredimini ad me. Diuus Cyrillus citans hunc locum in libro de adoratione & cultu in spiritu legit in hunc modum: Si vultis benedici, egredimini ad me. Ergo facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, idem est acsi diceret: Si vultis esse fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad me. Vide impuri hominis dolos. Promittebat Hebræis benedictionẽ & fœlicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechiæ intellige pios Christianos in ecclesia Christi commorantes, veróque regi Christo Iesu adhærentes. Per Rapsacem intellige diabolum, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliáque mundi bona aut potius ludibria promittit, dummodò illi insignem ciuitatem, hoc est, animam nostrã tradamus, ad eum accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrum aspernemur. At nos ipsos cùm in potestate habet seducit & fallit. Eodem modo Pharao rex Ægypti promisit multa bona Hebręis, si ad Ægyptum descenderent, sed postquàm illuc descenderũt, detinebantur captiui ab Ægyptiis, & acerbissimè opprimebantur. Surrexit enim, vt ait scriptura, rex nouus super Ægyptum, qui ignorabat Ioſephum. Vbi aspicis quàm mobiles & inconstantes sint mundi fauores & prosperitates. Diuitiæ, quas Ægyptij promiserant Hebræis, eos excitarunt, vt ad Ægyptum descenderẽt, vbi postea fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis versati. Allicit nos diabolus illecebris, quæ nos vndique circundant, vt tandem occidant. Vt enim hedera arbores complectitur, & posteà eas ipso complexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & **Exod.1.** ***similitudo***

illecebris ſtrangulat,& perdit. Ea mundi bona quæ Rapſaces promittebat Hebræis,ſunt hederæ,quibus diabolus nos vult in primis complecti, & blandè delinirè,vt opprimat,&aridos reddat,vt ad ignem æternorum cruciatuum tandẽ perducat. Et attentè conſidera.Rapſaces obſedit Hieroſolymam,& circundedit eam ne per aliquam portam in vrbem victus intrarent. Portæ huius ciuitatis ſunt ſenſus noſtri,anima eſt ipſa ciuitas,quam ita obſidet & oppugnat diabolus,vt in eam per ſenſus nullus ſpiritualis victus introeat. Hoc moraliter voluit euangelium ſignificare in eis,quos dæmon cæcos,ſurdos,& mutos faciebat,vt nec per oculos, neque per os, neque per aures aliquid ad obſeſſam animam ſpiritualis alimenti ingrederetur.

Luc. 11. Mat. 12.

4. Reg. 18. *Terram panum & vinearum.*) In quarto libro Regum præter ea bona quæ hîc narrantur,ait ſcriptura dixiſſe Rapſacem: Et viuetis,& non moriemini. Promittit nobis diabolus vitam, ſi Chriſtum relinquamus, cùm Chriſtus ſit vita, diabolus autem mors & homicida. De ſe ipſo ait Chriſtus: Ego ſum vita. de diabolo autẽ: Ille homicida erat ab initio. Et diuus Ioannes ait in Apocalypſi: Ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum nomen illi mors, & infernus ſequebatur eum. Mortem appellat ipſum diabolum. Quî igitur fieri poteſt vt ſeparatus à Chriſto inuenias vitam? Si Chriſtus vita eſt, quomodo reperies vitam ſeparatus à vita? Quomodo viues, ſi vitam relinquas, & mortem ſequaris? Diabolus eſt mors & homicida,& tu fugiens vitam vis in domo mortis vitam inuenire,& in domo homicidæ tutus requieſcere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obſeruet diuinam legem,reſpondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominẽ inſipientem. O reſponſionem intolerabilem. Quæro vitam,Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in aquilonari parte exiſtentem it quæſitum ad meridiem,quantò velocius currit,vt eam inueniat,tantò longius fugit ab ea,ſic quantò ardentius vitam quæris, tantò longius ab ea ſepararis.Quære quod quæris,ſed non ibi,vbi quæris.Quære vitam,ſed in eo qui eſt vita.Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam conſequendam,tantò diſtantius te à vita ſeiunges.Quære Chriſtum, & inuenies vitam. Sic dicitur in pſalmo: Quærite dominum, & viuet anima veſtra. Si vita eſt eum quærere,quid erit illum inuenire, eo frui, eúmque in æterna gloria ſemper aſpicere & contemplari?

Ioan. 14. Ioann. 8 Apoc. 6. *ſimile* Pſal. 68.

Mandauerat enim eis dicens: Ne reſpondeatis ei.) Eam ob cauſam præcipiebat Ezechias,ne Iudæi reſponderent blaſphemãti, vt eum ad maiores blaſphemias non prouocarent. Conſidera iuſti regis pietatem & ſanctum propoſitum. Nam vt aqua frigida in feruentem ollam coniecta eam deprimit,feruorémque refrigerat, ſic ſilentium aduerſarij iram mitigat & placat. Vnde ſcriptum eſt in Eccleſiaſtico: Non incendas carbones peccatorum. Et in pſalmo dicitur: Cum conſiſteret aduerſum me peccator,obmutui,& humiliatus ſum,& ſilui à bonis.Et in alio pſalmo: Pone domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circunſtantiæ labiis meis. Et in Prouerbiis: Ne reſpondeas ſtulto,ne efficiaris ei ſimilis. Et Paulus in epiſtola ad Romanos,Non vos metipſos,inquit,defendentes chariſſimi, ſed date locum iræ: ſcriptum eſt enim: Mihi vindictam,& ego retribuam,dicit dominus.Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te maledicit,ne excuſes quæ dicantur,ſed reſponde: Ignorat ille & alia,quæ mihi adſunt mala,alioquin non ſola hæc diceret. Hæc ille. At multi ſunt qui vno verbo læſi ſexcenta conuicia regerunt. Vt enim porticus Olympiæ artificio quodam vocem emiſſam ſepties reddebat, quam ob cauſam heptaphonon appellabatur,quòd non ſemel vt echo,ſed ſepties acceptam vocem referret,ſic multi vno verbo lacerati maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumeliasiaciendi. Non ſic Ezechias rex illuſtriſſimus, ſed iniuriis & blaſphemiis Rapſacis laceſſitus toleranter eas & patienter tulit, & non ſolùm non reſpondit,ſed etiam ne alij reſponderent præcepit.

Eccl. 8. Pſal. 38. Pſal. 140. Prouer. 26 Rom. 12. *ſimile*

Anno

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVI.

Ioahe filius Aſaph à commentariis.) Pro à commentariis in hebræo eſt הַמַּזְכִּיר ha mazchir in genitiuo,hoc eſt, commentarienſis. Quidam exiſtimant à commentariis & commentarienſem idem eſſe.Eſt autem commentarienſis præfectus carceris,ideò dictus commentarienſis, quia vinctos in commentarium refert.Eſt titulus codice de iis, quos tenet carcer incluſos, vbi hæc verba habentur: Ante trigeſimum diem ſemper commentarienſis ingerat numerum perſonarum, varietatem delictorum,clauſorum ordinem, ætatémque vinctorum. Meminit Vlpianus Digeſtis de pœnis. Quidam commentarienſem ſiue à commentariis eum eſſe putant,qui delinquentium commẽtarios ſcribit, vt in iudicio criminum ſubſeruiat. Ego exiſtimo hoc in loco à commentariis eum eſſe, qui commentaria & annales ſcribit, ne memorabilium rerum ſcitúque digniſſimarum memoria ſenſim obſcuretur & conſumatur. Verbum enim זָכַר zachar, à quo hæc dictio deriuatur,ſignificat in memoriam redigere, & recordari, vt Ionæ ſecundo: Domini recordatus ſum. Vnde zecharon ſignificat hiſtoriam & memoriam. Nam hiſtoria,vt ait Cicero,eſt vita memoriæ:ſignificat etiam annales & commentaria, quæ ſunt hiſtoriæ ſuccinctæ & breues, vt commentaria Cæſaris. Hinc per addictionem מ in principio fit hoc nomen מַזְכִּיר, quod ſignificat eum,qui ſcribit annales & commentaria rerum geſtarum & factorum inſignium, eáque mandat literis,vt vigeant memoria omnium ſeculorum. Ion. 2.

Quæ eſt iſta fiducia qua confidis? aut quo conſilio vel fortitudine rebellare diſponis?) Poteſt etiam ita verti ex hebræo: Quæ eſt fiducia hæc cui fidiſti? Dixi, certe in verbo labiorum: ſed conſilio & fortitudine opus eſt ad prælium. Vt ſit ſenſus: Tu, inquit Rapſaces, tu Ezechia cui rei fidis? ſine dubio precationibus tuis:ſed falleris, nam ad bellum gerendum conſilio & fortitudine opus eſt, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iuſti ad deum fundunt,quæ multò plus valent quàm omne iniquorum conſilium & robur.

Et quomodo ſuſtinere poteris faciem iudicis vnius loci?) Pro iudice poteris vertere ex hebræo ducem. Et ita vertit Pagninus. Nam in hebraico eſt פַּחַת pachah, quod nomen principem & ducem ſignificat. Aggæi primo: Filium Salatiel ducem Iudæ,&c. Hag. 1.

Argumentum capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Eſaiam prophetam, ab eo petitum vt ad deum pro ciuitatis ab Aſſyriis obſeſſa liberatione precationes fundat. Promittit deus victoriam Ezechiæ, eúmque per Eſaiam conſolatur. Interficit dei angelus Aſſyriorum exercitum, ipſe autem Sennacheribus à propriis ſuis filiis morte mulctatur. Quæ in hoc capite continentur,perſpicua ſunt: ideò non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

ET factum eſt, cùm audiſſet rex Ezechias, ſcidit veſtimenta ſua, & obuolutus eſt ſacco, & intrauit in domum domini. Et miſit Eliachim, qui erat ſuper domum, et Sobnam ſcribam & ſeniores de ſacerdotibus opertos ſaccis ad Eſaiam filium A 4. Reg. 19. a

Amos propheta, et dixerunt ad eum. Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis et correptionis, et blasphemiæ dies hæc: quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi. Si quomodo au-
B *diat dominus deus tuus verba Rapsacis, quem misit rex Assyriorum dominus suus ad blasphemandum dominum deum viuentem, & exprobrandum sermonibus quos audiuit dominus deus tuus. Leua ergo orationem pro reliquiis, quæ repertæ sunt. Et venerunt serui regis Ezechiæ ad Esaiam, et dixit ad eos Esaias. Hæc dicetis domino vestro. Hæc dicit dominus: Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego dabo ei spiritum, & audiet nuntium, et reuertetur ad terram suam, et corruere eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem Rapsaces, & inuenit regem Assyriorum præliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Tharacha rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra*
C *te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes: Non te decipiat deus tuus, in quo tu confidis dicens: Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei, Gozam et Aran, & Reseph & filios Eden, qui erant in Thalassar? Vbi est rex Emath, et rex Arphad, et rex vrbis Sepharuaim, Ana, et Aua? Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, et legit eos, et ascendit in do mum domini, et expandit eos coram domino. Et orauit ad dominum dicens: Domine exercituum deus Israel qui sedes super cherubim, tu es deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti cœlum et terram. Inclina domine aurem tuam, et audi: aperi oculos tuos, et vide, et audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum*
D *deum viuentem. Verè enim domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras et regiones earum, et dederunt deos earum igni, non enim erant dij, sed opera manuum hominum, lignum et lapis: et comminuerunt eos. Et nunc domine deus noster salua nos de manu eius, et cognoscant omnia regna terræ, quia tu es dominus solus.*
A

EXPLANATIO.

Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.) Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotũ ve-
Matt.26. stes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatem diceret, ipse

ipse autem Iudæus in blasphemiam prorumperet. Habes historiam hanc, quæ in hoc cap. narratur, 4. lib. Reg. cap. 19. 4. Reg. 19.

Obuolutus est sacco.) Considera pij regis religionem & humilitatem: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in deum iecerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. Oratio humiliantis se nubes penetrat, vt dicitur in Ecclesiastico. Magna est vis oratio- Eccle. 35.
nis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram deo clamat. Sic enim dicebat dominus Moysi: Quid clamas ad me? cùm Exod. 14.
ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligens Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimans qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens vt pro afflicto populo oppugnatísque Israelis reliquiis deum vehementer oraret, quòd apud eũ magni sint momenti iustorũ precationes, non quæsiuit humanum auxilium neglecto diuino, sed in primis à deo opem petiit. Intelligebat enim rex sanctus omne mundi præsidium absque deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in ærumnis versatus has voces emisit: Cùm igno- 2. Par. 20.
remus quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solùm Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinæ Ion. 3.
literæ contestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentum suum à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus preciosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, virísque iustis nosipsos commendantes. Ipse nanque ait in psalmo: Inuoca me in die Psal. 49.
tribulationis, & eruam te.

Ad Esaiam filium Amos prophet.e.) Libro quarto Regum vbi hæc narratur histo- 4. Reg 19.
ria, scriptum est: Ad Esaiam prophetam filium Amos. Hîc verò quoniam ipse propheta de seipso loquitur, non se vocat prophetam, sed filium prophetæ. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorum librorum: quãquam non defit, qui eos velit Esaiæ tribuere.

Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ.) Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrij vastitatẽ minantur, & tẽpus correptionis, quoniã nos corripiũt & increpant, & tẽpus blasphemiæ, quoniã in deum opprobria & conuicia iactãt.

Quoniam venerunt filij vsque ad partum.) Sensus est: Quemadmodum mulieres cùm fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquentur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & letalem calamitatem Hierosolymæ imminere.

Leua ergo orationem pro reliquiis.) Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excessit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet.

Ego dabo ei spiritum.) Id est, dabo ei voluntatem relinquendi Hierosolymum audito rumore aduentus regis Æthiopiæ contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. Quod ita effectum est. Posteà tamen rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

Reuersus igitur Rapsaces.) Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitum contra regem Æthiopiæ, quo victo rursus Hierosolymã obsedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cum literis ad Ezechiam, vt eum saltem verbis terreret.

4.Reg.17. *Gozam.*) Goza est in Medorum regione, vt habes lib. 4. Reg. cap. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

Libros de manu nuntiorum.) Id est, epistolas de manu tabellariorum.

Ascendit in domum domini.) Ad assueta arma confugit rex bonus.

Expandit eos coram domino.) Id est, ante arcam testamenti. Ideò ait: Domine exercituum deus Israel qui sedes super cherubim. Nam propitiatorium, quod erat
Exo.25. veluti sedes dei, ex quo deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram deo, quasi ostendens illi Sennacheribi blasphemias.

Et cognoscant omnia regna terræ.) Considera regis religionem. Ideò à deo victoriam aduersus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Om-
Psal.113. nia ad dei gloriam referebat. Sic dicitur in psalmo: Non nobis domine non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Quam etiam petitionem videre poteris in libro
Iudith 9. Iudith capite nono.

Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit dominus deus Israel: Pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est dominus super eum: Despexit te & subsannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Ierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & leuasti altitudinem oculorum tuo-
E *rum ad sanctum Israel. In manu seruorum tuorum exprobrasti domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani, & succidam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinem summitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum. Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmaui illud: & nunc adduxi, & factum est in eradicationem collium compugnantium, ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu contremuerũt, et confusi sunt, facti sunt sicut fœnum agri, et gramen pascuæ,*
F *& herba tectorum, quæ exaruit antequam matureſceret. Habitationem tuam, & gressum tuum, et introitum tuum ego cognoui, et insaniam tuam contra me. Cùm fureres aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, et frenum in labiis tuis, et reducam te in via, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signum: Come de hoc anno quæ sponte nascuntur, et in anno secundo pomis vescere. In anno autem tertio seminate et metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. Et mittet id, quod saluatum fuerit de domo Iuda, et quod reliquum est, radicem deorsum, et faciet fructum sursum, quia de Ierusalem exibunt reliquiæ, et saluatio de monte Sion. Zelus domini*

exerci

exercituum faciet istud. Propterea hæc dicit dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, et non iaciet ibi sagittam, et non occupabit eam clypeus, et non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, et ciuitatem hanc non ingredietur, dicit dominus. Et protegam ciuitatem istam, vt saluem eam, propter me et propter Dauid seruum meum. Egressus est autem angelus domini, et percussit in castris Assyriorum centum octogintaquinque milia. Et surrexerunt mane, et ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, et abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, et habitauit in Niniue. Et factum est, cùm adoraret in templo Nesroch deum suum, Adramelech et Sarasar, filij eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ararath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo.

4.Reg.19.g
Tob.1.d
Eccl.41.d
1.Mach.7.f
2.Mach 8.e

Et misit Esaias.) Consolatur propheta bonum regem nuntians ei victoriam.

Despexit te.) Verba sunt dei alloquentis Sennacheribum. Quasi dicat: De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atque Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma, qua de re alio in loco diſſeruimus. Appellatur autem virgo, quia colentibus cæteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatem, hoc est, veram religionem & cultum seruauerat. Vel quia à nemine nunc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel.) Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorum aduersus deum, qui est sanctus Israelis, quem sanctè colit Israel, & cuius nomen in Israele sanctificatur.

Ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani.) Verba sunt superbi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca munita arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro ascendam. Significat se capturum esse totam terram Israelis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

Introibo altitudinem summitatis eius.) Hoc est, Hierosolymam in Sione monte altos & feraci sitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudææ vrbibus existimabat esse vltimo loco expugnandam.

Et bibi aquam, & exiccaui, &c.) Tanta est militum meorum copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Verba sunt dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nũc adduco illud, nempe vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertantur vrbes munitæ, & in aceruos redigantur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores vrbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & enervato, & languerunt acsi manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et instar herbæ fragilis facti sunt inualidi & imbecilli. Comparat eos her-

bæ

bæ tectorum,quæ ſtatim aret,priuſquam ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in
Pſal.128. pſalmo: Fiant ſicut fœnum tectorum,quod priuſquam euellatur exaruit.

Superbia tua aſcendit in aures meas.) Hoc eſt creuit & adaũcta eſt. Simili modo
Ion.1. loquendi vtitur ſcriptura Ionæ primo capite: Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem,& prædica in ea,quia aſcendit malitia eius coram me. Et quarto capite
Gen.4. Geneſis dixit dominus Caino: Quid feciſti? Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me
Gen.18. de terra. Et capite decimooctauo dicitur clamor Sodomorum ad dominum peruenisse. Debemus igitur omnes contremiſcere, cùm audiamus hominum ſcelera aſcendere ad deum,clamare in cœlum,& creſcere cotidie.

Ponam ergo circulum in naribus tuis.) Id eſt, ego te reducam veluti hamo,téque effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur deus Sennacheribo ſupplicium & calamitatem,vt ſe à ſceleribus auerteret. Sed hæ minæ nihil eum penitus mo-
ſimile uerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouentur. Vt enim illi qui eum locum accolunt,vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur,præcipitat ex altiſſimis montibus, ob ſonitus magnitudinem nihil audiunt,ſic homines vitiis imbuti, monitis ac minis concionatorum vſqueadeò obſurduerunt,vt
ſimile ſenſu audiendi omnino carere videantur. Et quemadmodum qui apud fabros ærarios habitant, malleorum ſonitum propter eius frequentiam non ſentiunt,ſic multi crebris concionibus præſentes nihil penitus mouentur. Sunt ſimiles aui-
ſimile bus,quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea,quæ in ſegetibus & arboribus poma ad maturitatem producentibus figuntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas,ſed ſtatim ea corpora contemnunt. Sic multi,quamuis in principio metuant,poſtea tamen timorẽ amittunt,& euangelicas conciones,ſalutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem,perditi homines contemnunt,acſi eſſent res inanes,cùm ſint maximæ & graueiſſimæ,& quibus illi deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis aſſueti flagitiiſque contaminati neque primis minis, neque ſecun-
ſimile dis,nec vllis denique monitis mouentur,quemadmodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta,quæ ſenſus ſtupore iam ferrum chirurgi nequaquã ſentiunt. Talis fuit Sennacheribus,qui ſceleribus contaminatus & corruptus dei minas nõ curauit. Et ita miſerè periit, pœnas ſuæ ſuperbiæ acerbas illas quidem, ſed iuſtas & debitas perſoluens.

Tibi autem hoc erit ſignum.) Conuertit ſermonem ad regem Ezechiam. Et eſt ſenſus: His duobus annis nihil populus audebit ſeminare ob metum obſidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex ſe frugum abundantiam, quanquam illi nulla ſemina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis ſuſtententur. Tertio autem anno mortuo iam Sennacheribo ſeminabitis,& metetis,& plantabitis,& fructus comedetis.

Et mittet id quod ſaluatum fuerit.) Senſus eſt: Id quod in agris vel in ſeminibus relictum fuerit,copioſum fructum proferet,veluti plantæ quæ quantò profundiores radices mittunt,tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaſerint,tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plãtatis,quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Eſaias de Iudæis illis,qui euaſerunt,regémque Ezechiam ſecuti non ſolùm adepti ſunt vitam & victoriam, ſed etiam hoc aliis annuntiauerunt. At per eos quos hîc reliquias appellat,eos intelligit,qui regi Chriſto adhærentes Iudæorum perfidiam declinarũt,& de Sennacheribo, hoc eſt, de diabolo victoriam reportarunt,quam vniuerſo orbi prædicauerunt. Hi fuerunt apoſtoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi ſemen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco ſtatim ſubdit: Quia de Ieruſalem exibunt reliquiæ,& ſaluatio de monte Sion. De illa nanque ciuitate exierunt apoſtoli prædicatum euangelium cunctis gentibus. Et

Et de Sione exiuit ſalus. Ibi enim deus euangelium docuit,quod euangelium ſalutis à diuo Paulo in epiſtola ad Epheſios appellatur. Et idem apoſtolus illud in *Ephe 1.* epiſtola ad Hebræos ſalutem vocat. Et de Sione exiuit, & fuit per totum orbem *Hebr.2.* terrarum nuntiatum. Id fuit ab Eſaia noſtro capite ſecundo prædictum, vbi ita in- *Supr.2.* quit: De Sion exibit lex,& verbum domini de Ieruſalem.

Et propter Dauid ſeruum meum.) Aſpicis hîc defunctorum merita viuis prodeſſe. Cur igitur diuos non inuocabimus Deo in æterna beatitudine fruẽtes,cùm Deus dicat ſe propter eos eſſe in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio eſt ab antiquis patribus Hieronymo,Ambroſio,Auguſtino,Gregorio,Chryſoſtomo aliiſque infinitis viris ſanctiſſimis & doctiſſimis aſſerta, atque ſemper ab eccleſia confirmata. Hanc ſanctam doctrinam & conſuetudinem ab eccleſiæ initio vſque ad nos propagatam irrident hæretici noſtri temporis, quoniam aiunt non eſſe literis diuinis conſcriptam. Gloriantur enim ſe ſolos eſſe veros ſcripturæ interpretes & ſectatores,cùm nihil minus quàm ipſam ſcripturam intelligãt & ſectentur. Apertè hîc ait Deus per Eſaiam propter ſeruum ſuum Dauidem ſe ab hoſtibus Hieroſolymam ſeruaturum. Et per Ieremiam,Si ſteterint, inquit, Moyſes & Sa- *Ierem.15.* muel coram me, non eſt anima mea ad populum iſtum. Et ſecundo Machabæo- *2.Mach.15.* rum Iudas dux populi vidit Ieremiam,qui multis retro annis exceſſerat è vita pro populo ſanctáque ciuitate Hieroſolyma orantem. Qui loci adeò ſunt aperti, vt nullis poſſint argumentis labefactari. At hæretici cùm nihil ipſis ſit magis in optatis quàm eccleſiam euertere,& Satanicam ſinagogam conſtituere, non deſinunt has aliáſque perſpicuas diuinarum literarum authoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem ſole clariorem,quàm à ſua pertinacia deſiſtere.

Egreſſus eſt autem angelus.) Euaſit Sennacheribus ex hac Aſſyriorum clade, vt dei potentiam intelligeret,quam antea contempſerat. Sed quoniam noluit à ſuis flagitiis deſiſtere, fuit in terra ſua in tẽplo falſi numinis à ſuis filiis ignominiosè interfectus. Conſidera terribile ſpectaculum. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno ſed in ſuo,non ab extraneis ſed à propriis filiis, non ab hoſtibus ſed à ſuis viſceribus,à ſanguine ſuo. Horribile exemplum profectò, magnúmque Dei in blaſphemos iudicium. Eodem modo Pharao Ægypti rex fuit à decem plagis *Exo.14.* ereptus,vt poſteà in mari Rubro miſerè corrueret, vt ex aquis adignem deſcenderet,vbi æternis cruciatibus torqueretur.

Et ſurrexerunt manè.) Nempe Iudæi,vt Aſſyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel ſurrexerunt nonnulli ex Aſſyriis,qui euaſerunt, ſéque cum Sennacheribo fugæ mandarunt.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVII.

Ad Eſaiam filium Amos prophetæ.) In nõnullis codicibus eſt: Ad Eſaiam filiũ Amos prophetam. Sed articulus hebraicus oſtendit eſſe in genitiuo. Eſt enim in hebræo חֲנָבִיא ha naui à verbo נָבָא, quod ſignificat vaticinati, Ioelis.2. Et propheta- *Ioel.2.* bunt filij veſtri. Correctiores igitur ſunt hoc in loco codices, qui habent, filium Amos prophetæ. Patrem ſuum vocauit prophetam, ſe autem ipſum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certè hoc nomen aſſumere,& ſuo iure vendicare,ſed voluit diuinus vates illud ob humilitatem ſuam relinquere, quemadmodum rex Ezechias ſtatim in ſequenti verſu non ſe regem,ſed Ezechiam ſolùm nominauit. Ait enim textus: Hæc dicit Ezechias. Sunt tamen nonnulli codices ſic habentes: Hæc dicit rex Ezechias. ſed verbum hoc,rex, non eſt in hebraico,nec in verſione diui Hieronymi,nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hęc dicit magnus rex Ezechias. Sed, Hæc dicit Ezechias. Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim non in titulis & inſcriptionibus, ſed in virtute & vita honeſtè acta eſſe veram mundi gloriam conſtituendam. Miſeram illam nobilitatem quæ

Hebr.1. se solùm titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cùm sit, vt ait apostolus, splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, cùm sit verus deus, mundi conditor & restaurator, cuius numini cœlestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera media & infera continentur, sæpissimè his titulis suppressis, se filium hominis vocabat, vt euangelia sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectum fami, siti, afflictionibus, aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectum. Vide Christi dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Cõsidera quemadmodũ falsam gloriam contempserit, quemadmodũ in humana forma delitescẽs nõ vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucémq; protulerit, sed ea ornamẽta, è quibus verũ decus & immortalis honor efflorescit. Voluit nos cœlestis magister docere contemnendã esse superbiam & arrogantiã, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsanos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.

Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.) Pro libris est in hebraico חַסְפָּרִים hasepharim, à verbo סָפַר saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id, quod narratur & scribitur, dicitur סֵפֶר. Ex quo efficitur vt hoc nomen significet
Ierem.32. librum, vt Ieremiæ 32. Et scripsi in libro. & paulò post: Et dedi librum possessionis, &c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ: Et tulit Ezechias libros. Sed quoniam hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti: Et tulit Ezechias literas. Ita enim hoc idem nomen redditum est Latinè
Hest.3. Hester capite tertio, vbi communis editio habet: Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores. Existimo enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus Gen.5. Genesis quinto capite: Hic est liber generationis Adam, existimo posse rectissimè verti: Hæc est enumeratio generationis Adam, vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim סָפַר significat enumerare, narrare, & describere.

Omnes riuos aggerum.) Potest transferri: Omnes riuos munitionis, vel: Omnes riuos qui pro munitione sunt. Quæ omnia in idem recidunt. Dictio enim hebraica מֵצוֹר matsor significat aggerem, & arcem & locum munitum, & refugium, & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus, fon-
4.Reg.19. tibus abundare. In quarto libro Regum, vbi scripta est hæc historia, sunt hæc verba: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, vbi litera hebraica habet, fluuios oppugnationis, hoc est, vrbium oppugnatarum & obsessarum. Solent enim vrbes obsessæ aquas claudere, & seruare, ne siti postea laborẽt. Et idem potest hoc in loco significare riuus aggerum, hoc est aquas aggeribus clausas, & in locis muro septis reseruatas.

Argumentum capitis XXXVIII.

Narrat diuinus vates, ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cœlesti in horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

A 4.Reg.20.a 2.Par.32.f

IN diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit dominus: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem, &

orauit

orauit ad dominum, & dixit: Obsecro domine, memento quaso quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est, in oculis tuis fecerim. Et fleuit Ezechias fletu magno. Et factum est verbum domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit dominus deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum B *à domino, quia faciet dominus verbum hoc, quod locutus est. Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis: Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Scriptura Ezechiæ regis Iuda cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, quæsiui residuum annorum meorum. Dixi: non videbo dominum deum in terra vi-* C *uentium. Non aspiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.*

EXPLANATIO.

In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & intrauit ad eum Esaias.) Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in letalem ægritudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniam vt est in Prouerbiis scriptum: Quem diligit dominus corripit. Et diuus Paulus in epistola ad Hebræos, Quem, inquit, diligit domi- Prouerb.3. nus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. Ægrotabat Lazarus, Hebr.12. & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: Ecce quem amas infirmatur. Ille Ioan.11. quem salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eósque variis & acerbis casibus sæpenumerò exercet, vt cùm doloribus premantur, summam & immortalem beatitudinem ardenter desiderent, & ex periculis erepti in gratiarum actiones prorumpant. Ex quibus facilè colliges, quàm falsa sit eorum opinio, qui corporis ægritudinem tanquam summum malum execrantur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius, quàm hominem, quem deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsq; adeò excelsum & excellentem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à domino visitatur, vt ad deum pias lachrymas & precationes funderet, & ab ægritudine liberatus deum laudaret, tantíq; beneficij authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideo in hanc letalem ægritudinem incidisse.

Quia morieris tu, & non viues.) Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen ille liberatus est à morbo illo. Audiuit enim deus eius preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cùm eis Ionas propheta excidium & vastitatem

prædixisset, ad dominum conuersi fuerunt misericordiam consecuti. Neq; ideò
Ion.3. dicendum est hos diuinos vates Ionam & Esaiam falsum prædixisse, & ita prophetiæ subesse falsum. Nam diuina prescientia respicit futura, & in seipsis, & in suis causis inferioribus, videns ordinem causarum ad effectus. Et quamuis hæc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, non tamen semper est in reuelatione prophetica. Et quando reuelatio prophetica est quędam impressa similitudo diuinæ prescientiæ, prout respicit futura contingentia in seipsis, tunc ea quę prędicuntur, semper eueniunt. Quando verò prophetica reuelatio est quędam impressa similitudo diuinę prescientiæ, prout cognoscit ordinem causarum ad effectus, tum aliquando non euenit id, quod prędicitur: vt in comminatoriis vaticiniis. Nec tamen propheta falsum vaticinatus est. Nam sensus prophetiæ est, talem esse dispositionem causarum, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, quod dixit Esaias Ezechiæ: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Acsi diceret: Tua ægritudo est letalis & incurabilis: dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortem. Et re vera morieris, nisi te deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad dominum mentis oculos leuaret, ab eóque ardentissimè sanitatem peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionæ dicendum. Erat enim ciuitas illa digna quæ euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Niniuitæ diuinam opem peterent, pœnitentiam agerent, & ad diuinam misericordiam confugerent. Et quamuis deus videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium. Similis locus est apud
Ierem.18. Ieremiam, vbi ita dicit dominus: Repente loquar aduersum gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, & destruam, & dispersam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Hæc ibi. Dicitur deus pœnitentiam agere translatitiè, quòd ad modum pœnitentis vult aliquando non euenire ea, quæ fuerat minatus. Quemadmodum in negotio Ezechiæ, cui addidit quindecem annos vitæ, cùm ei per Esaiam dixisset: Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues. Vtinam hodie tales monitores & consiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent, vt se ad mortem præpararent, essęque mortales in memoriam redigerent. Nos etiam omnes disponamus domui conscientiæ nostrę, quoniam nescimus quando ex hac vita migrabimus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescentiæ viribus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitum se ad vesperum esse victurum? Præparemus igitur nosmet-
Matth.25. ipsos, & audiamus vocem Christi dicentis: Vigilate itaque, quia nescitis diem nec horam.

Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.) Hoc ideò fecit vt seipsum colligeret ad obsecrandum deum, vt oraret secretius, & posset plorare liberius & expeditius, ne si hoc faceret coram hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideò se ad parietem conuertit, quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccatorum. Hic
Isa.59. est paries, qui nos separat à deo, de quo ait Esaias: Peccata vestra diuiserunt inter vos & deum vestrum. Hic est paries, quem deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimus peccata peccatis accumulantes. Sed timendum est ne cadens nos
Iob.1. opprimat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimus, & eos omnes interfeciſſe. Hunc parietem apud Ezechielem perfodere iubemur, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existentia, magnámque
Ezech.8. iram dei prouocantia. Est igitur sensus: Conuertit Ezechias intellectum ad peccata, quæ admiserat, fixit in illis oculos mentis, & ideò præ dolore lachrymas continere non potuit. Nos ergo hunc parietem intueamur, & cor nostrum dolorem flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas conuertat. Exeat ex

ex oculis nostris mare Rubrum lachrymarum, in quo Pharao cęteríque Ægyptij, hoc est, omnia nostra crimina obruantur. Verùm illud non est silentio prętereundum, ideò Ezechiam tam vehementer ad deum confugisse, quia ei dixerat Esaias, vt se prępararet, quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quàm vtile sit suadere ægrotis vt mortem impendentem considerent, & ad eam se pręparent, vt mortem ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitę, cuius ne beneualentes quidem certitudinem habent. Moriendum enim sine dubio est, & id incertum, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertius ea ipsa.

Memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate.) Non in simulatione & hypocrisi. Vel capitur hîc veritas pro bonis operibus, quemadmodum Exodi Exod.28.
vigesimooctauo. Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem. Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secundum scientiam operetur. Ambulare igitur coram deo in veritate est dei præcepta custodire. Et ita intelligitur id, quod promisit deus regi Dauid: Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, non auferetur tibi vir de solio Israel. Quæ verba literæ diuinæ in tertio libro Regum memoriæ 3.Reg.2.
prodiderunt. Hoc quod hîc dicit Ezechias, non ideò dicit vt se arroganter laudet, sed vt spem suam confirmet. Pater eius Achaz dei cultum abstulerat, & idola 4.Reg.16.
adorauerat, ipse autem Ezechias idola cõtriuit, templum Baal euertit, & diuinum 4.Reg.18.
cultum in statum pristinum reuocauit.

Et fleuit Ezechias fletu magno.) Credibile est cogitasse Ezechiam fore, vt morte sua hostes sui lætarentur, & dicerent ob eam causam illum è vita decessisse, quia abstulisset de medio idolorum aras, & eius mortem pœnam sacrilegij falsò interpretarentur. Ex quo efficeretur, vt offenderentur multi ex fidelibus, & omnes infideles superbia elati in pestilentiores errores inciderent. Videbat præterea se migrare è vita sine filiis, & tenebat memoria promissionem dei factam Dauidi, quam, si tunc moreretur, existimabat non esse fortasse implendam. Expectauerat hactenus rex Ezechias ex posteritate sua Christum dominum carnem sumpturũ,
quoniam esset ex semine Dauidis, cui dixerat deus: De fructu ventris tui ponam Psal.131.
super sedem tuam. Et tanto mœrore ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarum profunderet. Eo nanque tempore filium non habebat. Nam Manasses eius filius erat duodecim annorum cùm regnare cœpisset. Ex quo constat postea esse natum eundem Manassem anno tertio ab hac ægritudine Ezechiæ.

Et factum est verbum domini ad Esaiam dicens, Vade.) In quarto libro Regum ita scri- 4.Reg.20.
ptum est: Fleuit Ezechias fletu magno, & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrij, factus est sermo domini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Hæc dicit dominus deus Dauid patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanaui te. Hîc vides quantum valeat apud deum oratio cum lachrymis coniuncta. Concessit illi deus quindecim annos vitę, quod ille non postulauerat, & promisit liberaturum eum de manu Assyriorum,
quod ille non petierat. Vbi aspicis plus deum nobis tribuere quàm petamus. Matth.9.
Narrat diuus Matthęus oblatum fuisse Christo paralyticum iacentem in lecto, cui Christus dixit: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et paulò post: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Paralyticus solùm corporis sanitatẽ petebat. At deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mundus promittit
multum, & dat parum: contrà verò deus plura donat, quàm promittat. Promisit Num.17.
deus se daturum flores virgæ eius, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & non quoscunque fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summam bonitatem tuam, immensámque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tri-

buit etiam vberrimos fructus, mundus verò promittit pulcherrimos fructus, & *simile* non tribuit nisi flores, instar genistæ, quæ aureos flores & amœnos ostendit, nullum autem vtilem fructum producit.

Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum.) Reuersus est sol decem gradus in horologio, quod fecerat Achaz. Erat hoc horologium solis in lapide quodam cum lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nonnulli per hos gradus siue lineas intelligunt horas, inter quos est Ionathas Chaldæus: Et aiunt vno temporis puncto solem conuersum esse retrorsum decem horas. In hortu suo attingebat sol primam lineam, & paulatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tunc à decima reuersus est vsque ad primam. Nonnulli existimãt hunc diem creuisse decem horas, quoniam existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora incœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse viginti horas, & ita durasse solem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse prolixiorem aliis, nec solem mutasse cursum suum, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credunt fuisse hoc miraculum publicum, sed priuatum, ideò dixisse scripturam fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factum non 2.Para.32. fuisse. Quæ sententia est satis probabilis. Sed quoniam in secundo libro Paralipomenon scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatum de portento, quod acciderat super terram, & hoc portentum fuit hoc miraculum, de quo agimus, existimo solem non solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visum in Chaldæa, vnde legati Hierosolymam venerunt. *Figura* Per regem Ezechiam ægrotum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus deus noster retrorsum reuer- *Philip.3.* sus est. Cùm enim filius dei esset, verus deus, æqualis patri, factus est homo, & vt diui Pauli vtar verbis, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Hoc enim est solem reuerti retrorsum, nempe filium dei humanam naturam sumpsisse, quoniam quate- *Ioan.14.* nus homo minor est patre, quemadmodum ipse ait: Pater maior me est. Venit *Ioan.10.* igitur filius dei, vt Ezechias, hoc est, hominum genus, à morte liberaretur. Ipse enim de se ait: Ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant. Ideò Christus *Luc.3* dicitur salutare, iuxta illud: Et videbit omnis caro salutare dei. & id quod dice- *Luc.2.* bat iustus Simeon: Quia viderunt oculi mei salutare tuum, hoc est, eum qui salu- *Phili.2.* tem & vitam hominibus ægritudine laborantibus attulit. Ideò seipsum abiecit hominis naturam assumens. Quod volens idem apostolus amplificare ait: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Et se- *Psal.8.* cundum hoc minuit eum pater æternus paulò minus ab angelis, iuxta id quod di- *Hebr.2.* citur in psalmo: Minuisti eum paulò minus ab angelis. Quem locum apostolus in epistola ad Hebræos de Christo apertissimè interpretatur. Itaque per nouem lineas, per quas Sol reuersus est retrorsum, nouem choros angelorum intellige, à quibus deus pater filium suum paulò minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se posuit, intellige gloriosam illam virginem Mariam, in cuius vtero sacratissimo clausus est Christus deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nus- *Hebr.2.* quam enim angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, sed semen Abrahæ, hoc est, non naturam angelicam sumpsit, sed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hîc dicitur: Reuerti faciam vmbram linearum. Quoniam *Luc 1.* hanc lineam excellentissimam obumbrauit spiritus Sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel angelus apud Lucam: Virtus Altissimi obumbrabit tibi.

Scriptura Ezechiæ.) Pro tam admirabili sanitatè à deo accepta, & pro tam insigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo commemorat afflictiones, quibus premebatur audiés esse se à vita discessurum, cùm esset in ætate florenti, & veluti

veluti in dimidio dierum suorum, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticum in mystico sensu accommodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia deo gratias agere, & tristem statum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamen illud in sensu, quem literalem appellant, interpretabor.

Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.) Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminentis nuntium audirem, tunc dixi ea, quæ sequuntur. In ætate mea florenti, in meridie video occidisse solem ætatis meæ, in medio vitæ morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorum: secundum corpus ad sepulchrum, secundum verò animam ad limbum locum sanctorum patrum. Potest hoc ita coniungi: Ego dixi in dimidio dierum meorum: & tunc fiat colum, & sequatur: Vadam ad portas inferi. Quidam pro dimidio vertunt præcisionem. Et tunc est sensus: Ego audiens præcisos esse dies meos dixi: Vadam ad portas inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quòd adhuc iuuenis à vita migraret. Nam *simile* vt poma cruda & acerba vi ex arboribus auelluntur, matura verò & veluti ad senectutem prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadam separantur à vita, senes autem lenius & placidius. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectantur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant, vnde nun- *simile* quam se redituros esse arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proximè accedunt, gaudio perfunduntur, sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terram optatam & cœlestem patriam aspicere videntur. Sed pius rex non ideò flebat quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in hoc eodem capite suprà reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad locum aliorum patrum. At Christi martyres finita vita statim ad cœlum ascendunt, & ipsa morte immortalitatem consequuntur. Omnes in fide, spe & charitate à vita migrantes aut illico ad cœlum aduolant, aut ad purgatorium, vnde purgatione confecta ad æternam beatitudinem proficiscuntur.

Quæsiui residuum annorum meorum.) Hoc est, petij à deo, vt adiiceret mihi residuum ætatis meæ. Obsecraui eum, vt mihi vitam concederet.

Dixi, non videbo dominum Deum in terra viuentium.) Tunc dixi: Si ex hac vita nũc migro, non videbo iam dominum deum in hoc templo Hierosolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua solùm erat verus dei cultus. Hi solùm viuunt, qui verum deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et statim subdit: Non aspiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis. Hoc est, Decedens modò è vita, nullum hominem vltrà in hoc mundo videbo, nec aspiciam populum meum habitatorem quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace & securitate quieuit. Vel per terram viuentium intelligit patriam *Psal.26.* cœlestem, de qua dicitur in psalmo: Credo videre bona domini in terra viuentiũ. *Psal.114.* Et in alio: Placebo domino in regione viuorum. De qua ait Christus apud Mat- *Mat.5.* thæum: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Ideò dicebat, non statim se visurum deum in gloria, quia descensurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Christus suo sanguine aperiret.

Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum.) Sensus est: Ecce morior, & filium non relinquo, qui possit mihi in regno succedere, de cuius semine Christus oriatur. In me finitur generatio mea. Et quemadmodum tabernaculum & tentorium pastorum conuoluitur & complicatur, cùm pastores migrant è loco in locum, sic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur, ne amplius extendatur & propagetur.

Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordirer succi-

dit me, de manè vſque ad veſperam finies me. Sperabam vſque ad manè: quaſi leo ſic contriuit oſſa mea. De manè vſque ad veſperam finies me: ſicut pullus hirundinis ſic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati ſunt oculi mei, ſuſpicientes in excelſum. Domine vim patior, reſponde pro me: Quid dicam? aut quid reſpondebit mihi, cùm ipſe fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine animæ meæ. Domine ſi ſic viuitur, & in talibus vita ſpiritus mei, corripies me, & viuificabis me: ecce in pace amaritudo mea
D *amariſſima. Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret: proiecisti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, nec mors laudabit te: non expectabunt qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens viuens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine ſaluum me fac, & pſalmos noſtros cantabimus: cunctis diebus vitæ noſtræ in domo domini.*

Præciſa eſt velut à texente vita mea). Elegans & apta ſimilitudo: Comparat vitam humanam cum tela, quæ etiam in exordio facilè ſcinditur.

De manè vſque ad veſperam finies me) Senſus eſt: Tam intolerabilis erat dolor, tam graui ægritudine cruciabar, vt manè exiſtimarem non eſſe me victurum vſq; ad noctem. Et iterum veſpere putabam non poſſe me ad diem ſequentem vitam traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum oſſibus mihi conſumeret, inſtar leonis pecus aliquod diſcerpentis.

Domine vim patior.) Hoc eſt, acerbiſſimè crucior: reſponde pro me, hoc eſt, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & ſanitatem.

Quid dicam? aut quid reſpondebit mihi, cùm ipſe fecerim?) Senſus eſt: Non poſſum conſequi verbis tam admirabile dei beneficium. Si deum interrogauero quis fuerit meæ ſanitatis reſtaurator, quid reſpondebit mihi, niſi eum hoc feciſſe? verti poteſt: Quid loquar? vt promiſit mihi, ſic ipſe fecit. Quaſi dicat: Quid faciam? quibus verbis agam gratias deo pro tam inſigni beneficio? Nõ aliud agere poſſum, quàm recogitare tibi ô domine omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. hoc eſt, Perpetuò ero memor afflictionũ, à quibus me mirabiliter eripuiſti. Nunquam mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficiorum. Et vt cognoſcã magnitudinem beneficij, cogitabo magnitudinem calamitatis. Nonnulli codices habent: Cùm ipſe fecerim. Et tunc poteſt eſſe ſenſus. Quid dicam? aut quid poſſum pro me aduerſus dominum proferre? Nam ipſe mihi reſpondebit, me hoc feciſſe, me ipſum fuiſſe cauſam meæ ægritudinis, quòd illi debitas gratias non egerim pro victoria de hoſtibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu domine miſererис mei, ponã ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meæ in afflictionibus & doloribus tranſactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate verſatus ſum. Pauci reperientur, qui hoc ipſum dicere non poſſint. Quis eſt qui non naſcatur plorans, qui à pueritia non ſtatim mœroribus & angoribus prematur. Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montem deſcendẽs ſemper ſonitum efficit, & ſtatim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conteritur ac frangitur, donec ad pedem montis ingreditur mare, ſic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & ſic ploratus & gemitus fundẽs, vitam ſine quiete & ſecuritate traducit, donec decurſo ſpatio mare

ſimile

mortis

mortis ingreditur, quò tandem omnes fluuij tam magni quàm parui ingrediuntur. Quod ſentiens Iob dicebat: Homo natus de muliere, breui viuens tempore repletur multis miſeriis. Iob.14.

Domine ſi ſic viuitur.) Senſus huius verſus eſt: Hæc ego in ægritudine dicebam: Hæccine domine eſt vita hominis? Sícne viuitur tam breuiter? In talibus eſt vita, qua ſpiro? sícne in tam parua duratione conſiſtit? Dilata mihi dies, ſiquidem illud poteris facilè efficere. Nam tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & ſalutem reſtituere. Adeptus ſum victoriam, triumphaui de Sennacheribo, incipiebam requieſcere & gaudere adepta pace, & quando venit tempus illud, in quo exiſtimabam quietem & tranquillitatem inueniſſe, ecce nunc incidi in grauiſſimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amariſſima. Vel ſic: Cùm amaritudine ſumma cruciarer, ecce amaritudo hęc verſa eſt in pacem. Nam ſequitur ſtatim: Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret, proiecisti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Id eſt, non amplius meorum peccatorum recordatus es.

Quia non infernus confitebitur tibi.) Id eſt, illi qui in inferno cruciantur. Ita dicitur in pſalmo: Quoniam non eſt in morte qui memor ſit tui. In inferno autem quis confitebitur tibi? Et in alio pſalmo: Non mortui laudabunt te domine, nec omnes qui deſcendunt in infernum. Per mortem, & infernum idem intèlligit. Eſt enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis verſantur, mortui dicuntur. Appellatur etiam infernus lacus, quò ſcelerati deſcendunt, vbi nullam à deo expectant beatitudinem, quoniam in inferno nulla eſt redemptio. Pſal.6. Pſal.113.

Viuens viuens ipſe confitebitur tibi.) Mortuus te domine in hac vita non laudat, ſed ille qui viuit, te laudibus effert, & ſi illi filios dederis, ipſe eos inſtruet, docens eos legem tuam, vt eam obſeruent, & te ſingulari amore proſequantur.

Et iuſſit Eſaias, vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus, & ſanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit ſignum, quia aſcendam in domum domini.

Et iuſſit Eſaias.) Hoc prius fuit quàm canticum, quod modò explanauimus. Nonnulli exiſtimant morbum regis fuiſſe apoſtema quoddam, quod ficis ſiccis, quos caricas appellamus, curatum eſt. Nam iuxta artem medicorum huiuſmodi morbis ſunt caricæ ſalutares. Ex quo colliges non eſſe medicinam contemnendam. Alij arbitrantur hos ficus non fuiſſe ſiccos, neque naturaliter prodeſſe vulneribus, imò nocere, ſed voluiſſe deum rebus noxiis & aduerſis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam ſuam declararet. Solet enim deus rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere, vt eius potentia emineat, & clarius illuceſcat. Sic per Eliſæum aquas amaras Iericho, ſale dulces reddidit: & quæ noxiæ erant, ſalubres factæ ſunt: cùm contrà miſſo ſale amariores fieri deberent. Aquæ Marah in deſerto cùm eſſent amaræ, ligno in eas coniecto dulces redditæ fuerunt, cùm lignum illud eſſet amarum, vt nonnulli referunt. Eodem modo læſi Hebræi à ſerpentibus viſo ſerpente æneo, quem deus erectum eſſe iuſſit, ſanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium eſſe videre æs iis quos ſerpentes momorderint. Sic Chriſtus cæcum curauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Chriſtus ſuum numen oſtenderet. 4.Reg.2. Exo.15. Num.21. Ioan.9.

Quod erit ſignum.) Hoc interrogauit Ezechias, priuſquam domino pro reddita ſanitate gratias ageret. Quod autem ſignum datum ſit iam explicuimus. Vel eſt quædam admiratio viſi miraculi, Quaſi dicat: Quàm admirabile eſt domine hoc ſignum tuum. Vt intelligas hanc hiſtoriam pleniſſimè, lege quartum librum Regum, & ſecundum Paralipomenon. 4.Reg.20. 2.Para.32.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXVIII.

Et introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta.) Potest verti ex Hebraico: Filius Amos prophetæ. Et ita trãstulit Pagninus. Est enim in Hebraico חַנְבִיא hannaui. Qua de re disseruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.

Quæsiui residuum annorum meorum.) In Hebraico est פָּקַדְתִּי יֶתֶר שְׁנוֹתָי puccadhti iæthær xenothai. Verbum est פָּקַד, & est hîc pual passiuum in præterito. Significat hoc verbum præter alia visitare, vt Genesis vigesimoprimo. Visitauit autem dominus Saram. Ideò potest verti: Visitatus sum in residuo annorum meorum. Quasi dicat: Puniuit me deus auferens à me residuum annorum meorum. Significat etiam deesse, vt primo Regum vigesimoquinto. Nec aliquando defuit quicquam eis. Vnde potest verti: Defuit residuum annorum meorum. Et quoniam verbum hoc requiro significat non inuenire, & deesse, vt cùm dicimus requiro hominum nostrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc verbo in primo Paradoxo significans antiquos in illare esse prudentia destitutos, ideò fortasse posuit noster interpres, Quæsiui residuum annorum meorum, pro priuatus sum residuo annorum meorum. Poteris reddere Latinè: Destitutus sum residuo annorum meorum. Pagninus vertit: Carebo residuo annorum meorum. Septuaginta: Relinquam annos residuos. Quę omnia in idem ferè coincidunt.

Gen.21.

1.Reg.25.

Dixi, non videbo dominum deum in terra viuentium.) Septuaginta habent: Dixi: nequaquam vltrà videbo salutare dei in terra viuentium. Satis est perspectum & exploratum dantibus operam literis diuinis Christum seruatorem nostrum esse salutare dei, de quo vaticinatus est Esaias dicens: Et videbit omnis caro salutare dei. De hoc prædixerat Iacob: Salutare tuum expectabo domine. Et illud Dauid ardenter desiderabat dicens: Ostende nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Hoc diuinum salutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præstante, voce cignea & charitate ardente cecinit:: Nunc dimittis seruum tuum domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum. Cùm igitur rex Ezechias intelligeret filium dei ex semine suo esse carnem sumpturum, & videret se absque filiis è vita migrare, ait si filium non relinqueret non visurum Christum in æterna beatitudine, quoniam illuc ascendere non poterat, nisi Christus eius ianuam sanguine suo aperiret. Est enim Christi sanguis, vt verbis diui Hieronymi vtar, clauis paradisi. Et volens Ezechias significare se loqui de Christo, subiunxit: Non aspiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. Acsi diceret: Si ita decessero è vita, non videbo deum factum hominem, qui est habitator quietis, & æternæ beatitudinis. Eum, quẽ deum vocauerat, & iuxta Septuaginta salutare dei, nunc hominem appellat: quoniam Christus est verus deus, & verus homo, & ipse est glorię, & quietis verę habitator. Nam in hoc mundo nulla est vera gloria, nulla vera quies.

Infr.52. Gen.49. Psal.39. Luc.2.

Generatio mea ablata est, &c.) Pro hoc in Hebraico est in hunc modum: דּוֹרִי נִסַּע dori nissach. Verbum דּוּר dur significat habitare, peregrinari, durare. Vnde nomen דּוֹר significat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis nostra ætas & duratio & vita est quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc sapientior erat, nemo pietate præstantior, interrogatus à Pharaone quot annos natus esset, respondit: Dies peregrinationis vitę meæ centum triginta annorum sunt. Vnde dicebat regius vates: Aduena sum ego apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. Ex quo efficitur, vt viri iusti ex hac vita discedant tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuersorium nobis deum dedisse, non habitandi: esse autem veram patriam & habitationem

Gen.47. Psal.38.

tionem nostram in cœlo. Non enim præstantes viri tot labores suscepissent, nisi certissimè crederent, non iisdem finibus esse gloriam terminandam, quibus & vitam. Potest igitur verti: Peregrinatio mea ablata est. pro quo Pagninus transtulit: Habitatio mea recessit. Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur. contrà verò Dauid gemuit ob incolatus sui dilatationem, dicens: Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est. Idem diuerso medio desiderabant. Desiderabat Ezechias Christum videre; ideò morte angebatur, quia sine filio decedebat, ex quo Christus carnem sumeret. Contrà verò Dauid mortem optabat, vt Christum citius videret. Vt enim duo veloces accipitres auem altius volantem, séque in sublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, sed vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrissimi reges idem, sed diuersa ratione quærebant.

Psal.119. *simile*

Tu autem eruisti animam meam, vt non periret.) Pro eruere in Hebraico est verbum חָשַׁק chaxac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerunt: Liberasti animam meam, vt non periret. Pagninus: Desiderasti eruere animam meam à fouea consumptiua. Potest verti: Dilexisti animam meam. Vel: Coniunxisti tibi animam meam, ne periret. Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus: Quis nos separabit à charitate Christi? Et alibi: Qui adhæret deo, vnus Spiritus est. Et alibi se vinctum vocat, quia deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest præterea verti: Tu autem cinxisti, aut operuisti animam meam. Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus apostolorum princeps. Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cœlestium nuptiarum. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum: Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?

Rom.8. 2.Cor.6. Ephe.3. & 4. 1.Pet.4. Matth.22.

Argumentum capitis XXXIX.

Mittit Rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam, quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset, prædicens, esse illos thesauros à Babyloniis rapiendos, & in Chaldæam asportandos.

CAPVT XXXIX.

NTẽpore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiã. A 4.Reg.20.c
Audierat enim quòd ægrotasset & conualuisset Lætatus est autẽ super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiam regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Ba- B

C *bylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias, Omnia quæ in domo mea ſunt viderunt. Non fuit res quam non oſtenderem eis in theſauris meis. Et dixit Eſaias ad Ezechiam. Audi verbum domini exercituum. Ecce dies venient, & auferentur omnia, quæ in domo tua ſunt, & quæ theſaurizauerunt patres tui vſque ad diem hanc in Babylonem. Non derelinque-*
D *tur quicquam dicit dominus. Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Eſaiam: Bonum verbum domini quod locutus eſt. Et dixit: Fiat tantùm pax & veritas in diebus meis.*

EXPLANATIO.

In tempore illo miſit Merodach Baladan, &c.) Mortuo Sennacheribo obtinuit regnum Aſarhadon filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum, de quo capite ſuperiore diſſeruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter conualuit, & in eius ſanitatis ſignum Sol reuerſus eſt retrorſum, & vagata eſt ſtatim fama fuiſſe
2.Parꝛ.32. eum huius miraculi cauſam, miſit rex Babylonis legatos ad illũ cum literis & muneribus, qui interrogarent de portento, quod acciderat, vt verba Paralipomenon teſtantur. Et quoniam hic rex Babylonis non erat filius Sennacheribi, ſed Baladani, perſpicuum eſt, aliud fuiſſe tunc regnum Babyloniorum, aliud Aſſyriorum. Aſſyrij ceperunt Samariam, Babylonij verò Iudam & Hieroſolymam. Exiſtimo tamen regem Sennacheribum, qui tunc monarchiam imperij tenebat, fuiſſe dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, ſed ſubditum atque Sennacheribo tributarium. Et ob eam cauſam reges Aſſyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metaſthenes chronographus Perſa in libro de iudicio temporum ait Phul Beloochum & Sennacheribum fuiſſe Babylonis reges, cùm eos ſacra ſcriptura Aſſyriorũ reges appellet. Erat enim Babylon ſubiecta tunc Aſſyriis, donec Nabuchodonoſor Babylonis principatum obtinuit. Hic vicit Aſſyrios, & Babylonem amplis victoriarum ornamentis decorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum eſt, vt ipſi Aſſyrij Babyloniorum nomen aſſumpſerint, vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonios ſeptuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos ſuperarunt, & vrbem funditus euerterent.

2.Parꝛ.32. *Lætatus eſt autem ſuper eis Ezechias.*) In libro ſecundo Paralipomenon ita ſcriptũ eſt: In diebus illis ægrotauit Ezechias vſque ad mortem, & orauit dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei ſignum. Sed non iuxta beneficia, quæ acceperat retribuit, quia eleuatum eſt cor eius. Et facta eſt contra eum ira, & contra Iudam & Ieruſalem. Humiliatúſque eſt poſteà, eò quòd exaltatum fuiſſet cor eius, tam ipſe quàm habitatores Ieruſalem, & idcirco non venit ſuper eos ira domini in diebus Ezechiæ. Hæc ibi. Vnde colliges quàm vtilis ſit afflictio, & quàm periculoſa proſperitas. In afflictione confugiebat ad deum, totúmque ſeipſum illi lachrymis & precibus tribuebat, in proſperitate verò elatus eſt, deóque pro acceptis beneficiis debitas gratias non egit. Imò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias ſuas oſtentare. Quod non fuit ſine culpa iactantiæ.

Non fuit verbum quod non oſtenderet eis Ezechias.) Paulò poſt ait Ezechias: Non fuit res, quam non oſtenderẽ eis in theſauris meis. Quod anteà appellatum fuerat verbum, appellauit tunc rem. Ex quo conſtat, verbum, hoc in loco pro, re, accipi.

De terra longinqua venerunt ad me.) Videtur eſſe iactantia. Quantò longius Babylon diſtabat à Iudæa, tantò maiorem honorem ſibi delatum eſſe exiſtimabat Eze

Ezechias ob legatos Babyloniorum. Præterea non deberet dicere venerunt ad me, ſed venerunt propter dei miraculum, vt omnia illa non ad ſe, ſed ad Dei gloriam referret.

Auferentur omnia quæ in domo tua ſunt.) Ideò Babylonij rapuerunt diuitias Ezechiæ, quia ipſe eas illis oſtendit. In aperto orationis argumento hæc omnia ſunt facilia, ideò ad eum ſenſum, quem moralem appellant, interpretationem conuertamus. Per diuitias & theſauros intelliguntur bona opera. Quæ enim ſunt veræ opes, niſi quæ animum ditant, & præcellentibus ac ſplendidiſſimis ornamẽtis decorant, & admiranda quadam inſignique gloria cumulant? Cùm autem hæ ſint virtutes, & opera præclara, & ipſius virtutis actiones, apertè colligitur, eas eſſe illas excellentes diuitias, cum quibus nulli huius mundi theſauri comparantur. Vnde conſtat veram eſſe illam Socratis ſententiam à Cicerone multis verbis amplificatam, eos ſolos diuites eſſe, qui ſint virtute præditi & ornati. Has diuitias amittes, ſi eas Babyloniis oſtenderis, hoc eſt, ſi eas in lucem protuleris, & inani gloria ductus hominibus oſtentaueris. Ait enim ſanctiſſimus ille doctor Chriſtus deus noſter apud Matthæum: Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud patrem veſtrum, qui in cœlis eſt. Et paulò poſt: Cùm ieiunatis nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes. Vult deus vt opera bona noſtra ſignemus ſigillo intentionis in ipſum, ne ea amittamus. Vult nobis merces noſtras ſecuras reddere, ne poſt longam nauigationem in ipſa mercatura ſpoliemur: ſpoliabimur autem, ſi bona opera nõ propter deum, ſed ad humanam & inanem gloriam captandã faciamus. In moralibus finis, vt aiunt philoſophi, habet eandem vim mouendi, quam habet principium in naturalibus. Cùm autem charitas ſit finis, vt ait Paulus ad Timotheum, ea nos debet mouere: 1.Tim.1.
cùm autem charitas nos mouerit, dirigentur opera noſtra in deum, & tunc poterunt perfecta appellari. Perfectio bonorum operum in duabus rebus præcipuè conſiſtit, in directione ad vnum finem, qui realiter ſit bonus, & in electione mediorum illi accommodatorum & conuenientium. Et tũc ille finis eſt realiter bonus, quãdo eſt etiam principium. Vis cognoſcere ſit ne bonum opus perfectum, conſidera eius finem, ad quem dirigitur: ſi ille fuerit etiam talis operis principium, & prima cauſa, poteris quieſcere, & tale opus bonum exiſtimare. Ob eam cauſam aſſerunt mathematici circulum eſſe perfectam figuram, quia principium & finis idem eſt in illo. Cùm autem deus ſit principium & prima cauſa, apertè concluditur, tunc opera noſtra eſſe perfecta, ſi eorum finis ſit deus, & ad illum fuerint directa illíque dedicata, ſi deum quæſierimus mediis opportunis & conuenientibus, ſi denique ſit finis ille, qui eſt etiam principium. Eſſe autem deum principium & rerum omnium primam cauſam aſſerit ipſe, qui apud Ioannem de ſe- Ioan.8.
ipſo loquens, Ego, inquit, principium, qui loquor vobis. Et idem Ioannes de Ioan.1.
deo loquens, ita ait: Omnia per ipſum facta ſunt. Et diuus Paulus in epiſtola ad Rom.11.
Romanos: Ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. Nec ſolùm theologi, ſed etiam philoſophi gentium radio naturali illuminati, deum eſſe principium primámque cauſam apertiſſimè teſtantur. Ideò viri iuſti opera ſua in deum dirigunt, eáque propter illum efficiunt. Pugnantes Hebræi cum Amalech quandiu Moyſes manus leuabat, victoriam conſequebantur: cùm autem eas remiſiſſet, victoriam amittebant. Ita literæ diuinæ in Exodo aſſeueranter affirmant. Quid Exo.17.
per manus niſi opera intelligimus? quæ cùm leuamus, & ad deum dirigimus, figura
vincimus, & de hoſtibus noſtris, diabolo, mundo, & carne, victoriam reportamus. Si autem ea deprimimus in terram, laudem humanam captantes, & inanis gloriæ deſiderio flagrantes, ipſam laudem & gloriam amittimus, & ab inimicis ſuperamur. Nulla re clarius gloriam conſequimur, quàm gloriæ contemptu. Nam qui appetitu inanis gloriæ ducuntur, & hominum rumuſculos intuentur, clariſſimis ſignis oſtendunt, ad deum opera ſua non dirigere, nec veræ gloriæ ampli

amplitudinem contemplari. Quando Christus in suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionem leuaremus in deum, ad illúmque mentis aciem intenderemus. Quid enim per oculum nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, quod Christus dicebat apud Mat. 6. Matthæum: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Hinc effectum est, vt quando dicimus oculum dextrum, bonam intentionem significemus: quando verò sinistrum, malam. *simile* Et vt qui sagittam emittit, vt scopum attingat, claudit oculum sinistrum, apertit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopum attingere, debemus intentionem sinistram claudere, dextram verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem paruipendere, dei autem gloriam nostris actionibus quærere, eásque ipsi deo dedicare. Et quoniam diabolus intelligit quantum nobis prosit bona intentio, summa diligentia conatur eam à nobis auferre. Id significat scriptura li- 1. Reg. 11. bro primo Regum dicens conatum fuisse Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas serpentem significat. Quid per Naam nisi diabo- *figura* lum serpentem antiquum, & quid per oculos dextros nisi intentionem ad Christum directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum vt in nostris Neem. 4. actionibus inanem gloriam euitemus instar illius, de quo dicitur Neemiæ 4. Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium. Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiúmque ad populi rumusculos resecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositum hac eleganti *Apta similitudo* similitudine vtebatur. Faber ferrarius, quando opus aliquod conflat & cudit, debet memoria tenere eum, à quo instrumentum illud ex pacto accepit, præscriptámque sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, vt rectè opus efficiat, & iuxta eius voluntatem, qui illud effici iussit, manum dirigere, alioqui si eius memoriam ex animo patiatur excidere, aut aliud quippiam omnino, aut longè dissimile efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodem modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita deum ante oculos mentis habere, vt nulla eius memoriam deleat obliuio: debet omnes suas actiones ad deum dirigere, & iuxta eius voluntatem, qui eum rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mente insidere dei voluntas, vt illam intuens, in eáque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduámque illius memoriam conseruat, à quo id iussus est facere, veréque illud Dauidicum Psal. 15. dicere poterit: Prouidebam dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear. Hæc diuus ille Basilius, qui ab antiquis ob insignem sanctitatem, singularem eloquentiam, & admirabilem doctrinam, fuit Exo. 25. meritò Magnus appellatus. Hanc doctrinam voluit nobis Deus in Exodo significare, quando Moysi præcepit vt duo cherubim essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrunque latus propiciatorij alis expassis tegentes. Deus summè benefactor est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nolle ab hominibus videri & gloriam aucupari. Ità locum illum explanat Hieronymus ab Oleastro vir hac nostra tempestate doctissimus & optimus in eruditissi- Gen. 15. mis suis commentariis in Exodum. Oportet igitur nos solam dei gloriam in nostris actionibus quærere, & quemadmodum Abram volucres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanem laudem fugere, eámque à nostris operibus abigentes penitus aspernari. Sectemur doctrinam diui Pauli di- 1. Cor. 10. centis in epistola prima ad Corinthios: Siue manducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite. Nam si opes & thesauros actionum nostrarum ostentauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, nimíque calamitati committemur. Ex quo efficietur, vt gloriam quærentes simus omni gloria nudati & destituti, cùm ob culpam nostram opes Hierosolymę sint

sint Babylonem translatæ. Opes Ægyptias ad terram promissionis asportari permissum erat, Hebræorúmque gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ te- Exod. 11. stantur, & similiter Babylonias, vt ex primo capite Esdræ perspicuum apparet. Esdr. 1. At non poterant absque eorum ignominia opes Hierosolymæ Babylonem transferri. Oratorum gentilium eloquentiam, & salutaria philosophorum præcepta, quæ sunt mundi diuitię & thesauri, possumus ad religionem pietatis plenissimam adducere, ad ipsius religionis excellentes diuitias amittere, eásq; in confusionem conuertere, non poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

Et de filiis tuis.) Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam.

Bonum verbum domini.) Sensus est: Deus est æquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui & pœna hac dignus sum. At deum pium patrem precor vt in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymę diriperentur, & Iudæi in Babylonẽ adducerentur, nullam fore pacem nec veritatem, nullam quietem nec in promissis constantiã, sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hęc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hanc transmigrationem in Chaldęam nõ futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, acsi diceret: Bonus est sermo domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XXXIX.

Misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.) Pro libris in Hebraico est סְפָרִים sepharim, pro quo possis vertere literas, & rectè quidem. Significat enim hoc nomen pręter alia epistolam siue literas. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà annotauimus cap. 37.

Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.) Pro verbo in Hebraico est דָּבָר dauar, quod nomen significat verbum, vt Hester septimo: Necdum verbum de Hester 7. ore regis exierat. & multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt quarto Regum 4. Reg. 5. capite quinto: Et si rem grandem dixisset tibi propheta. Et quamuis noster interpres vertat, verbum, tamen sæpe capitur pro re, vt hoc in loco; & Deute- Deut. 8. ronomij octauo capite: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore dei. Quem locum citat Christus apud Matthæum: Quasi di- Matth. 4. cat: Non solùm homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacunque alia re, quam deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quæ breuitatis gratia omitto.

Argumentum capitis XL.

Consolatur deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium & peccatorum remissionem. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistam Christi dei nostri præcursorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum surrexit vnquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum, eorúmque gloriæ miseriam, fragilitatem, & inconstantiam, deíque nostri summam fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiam, & bonitatem, vt nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus, inanem gloriam, cæteráque mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamenta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum deum ardenter aspiremus à quo est verum decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

A

Matth.3.a Mar.1.a Luc.3.a Ioan.5.c *Onſolamini conſolamini populeus meus, dicit deus veſter. Loquimini ad cor Ieruſalem, & aduocate eam, quoniam completa eſt malitia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius. Suſcepit de manu domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis. Vox clamantis in deſerto. Parate viam domini, rectas facite in ſolitudine ſemitas dei noſtri. Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aſpera in vias planas. & reuelabitur gloria domini, & videbit omnis caro pariter quòd os*

B Eccl.14.c Iaco.1.b 1.Pet.1.d *domini locutum eſt. Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria eius quaſi flos agri. Exiccatum eſt fœnum, & cecidit flos, quia Spiritus domini ſufflauit in eo. Verè fœnum eſt populus. Exiccatum eſt fœnum, & cecidit flos, verbum autem domini manet in æternum. Super montem excelſum aſcende tu, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem*

C *tuam, qui euangelizas Ieruſalem. Exalta noli timere. Dic ciuitatibus Iudæ: Ecce deus veſter. Ecce dominus deus in fortitudine*

Ioan.10.b Eze.34.f & 37.f *veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo, et opus illius coram illo. Sicut paſtor gregem ſuum paſcet, in brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit. Quis mensus eſt pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? Quis appẽdit tribus*

D Rom.11.d 1.Cor.2. Sap.9.c *digitis molem terræ, & librauit in pondere montes, & colles in ſtatera? Quis adiuuit Spiritũ domini, aut quis conſiliarius eius fuit, & oſtendit illi? Cum quo iniit conſilium, & inſtruxit eum, & docuit eum ſemitam iuſtitiæ, & erudiuit eum ſcientia, & viã prudentiæ oſtendit illi? Ecce gentes quaſi ſtilla ſitulæ, & quaſi momentũ ſtateræ reputatæ ſunt.*

EXPLANATIO.

Conſolamini conſolamini populeus meus.) Prædixerat Eſaias capite ſupetiore omnes diuitias regis Iuda auferendas eſſe, & à Babyloniis in Chaldæam aſportandas, & Iudæos capiendos, & nihil denique Hieroſolymæ relinquendum. Sed ne Hebræi videntes ſe inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & miſera captiuitate oppreſſos, peccatis ſuis deſperationem adhiberent, & àvera religione deficerent, conſolatur eos deus, præcipítque diuinis vatibus, vt eorum mœrorem verbis conſolatoriis deliniant, promittentes illis venturum eſſe Meſſiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remiſſionem peccatorum recepturi.

Loquimini ad cor Ieruſalem.) Vos diuini vates conſolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraiſmus eſt. Qui mœſtum conſolatur, eíque blanditur,

Oſe.2. dicitur loqui ad cor eius. Id voluit deus ſignificare per Oſeam dicens: Ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius. Hoc eſt, alloquar eam verbis blandis illíque iucundis. Trigeſimoquarto capite Geneſis vbi noſtra verſio habet: Triſtémque deliniuit blanditiis, ait litera hebraica: Locutus eſt ad cor puellæ. Vbi Chaldæus paraphraſtres ait: Locutus eſt conſolationes ad cor eius. Acſi diceret: Sichem Gen.34. Dinam verbis demulcebat, vt eam ad ſe alliceret.

Quoniam completa eſt malitia eius.) Scribendum eſt, militia eius, & ita habent nonnulli codices correctiores. Appellatur autem militia tẽpus vitæ noſtræ. Nam quid aliud facimus toto vitæ ſpatio quàm militare? Ita enim ait Iob: Militia eſt vita hominis ſuper terram. Et alibi: Cunctis diebus quibus nunc milito. Vnde apoſtolus ad Corinthios ſcribens, Arma, inquit, militiæ noſtræ non carnalia ſunt. Eſt igitur ſenſus: Vos ô prophetæ mei conſolamini populum meum, quoniam complebitur & finietur tempus ſuorum laborum. Et veniet tempus illud, quando perfundantur gaudio, & in Chriſtum credentes remiſſionem peccatorum conſequãtur. Capitur igitur militia pro tempore captiuitatis Babylonicæ, per quam animi captiuitas, & peccatorum vincula ſignificantur. Vel ſumitur militia pro lucta, quæ erat ſub iugo veteris legis, quæ tempore Chriſti finem accepit, de qua ait in Actis diuus Petrus: Quid tentatis deum imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorũ, Act.15. quod neque nos, neque patres noſtri portare potuimus? Sed perpende cauſam conſolationis diuinæ nec eſſe diuitias, nec voluptates, ſed remiſſionem peccatorum. Non enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, ſed bonis animi, quæ verè bona ſunt. Non ſolùm verè Chriſtiani, ſed etiam gentium philoſophi lumine & naturæ & ſcientiæ illuminati mundi pecunias, ſumptuoſa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempſerunt, tantùm abeſt, vt eas in bonis connumerandas ducerent. Quippe cùm apertè conſpicerent homines harum rerum copia abundantes, ea tamen appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniam nunquam cupiditas harum rerum extinguitur, imò in dies earum ſitis augetur, & animum torquet, non ſolùm appetitu eas amplificandi, ſed etiam timore amittendi. Harum rerum contemplatione ductus regius vates dicebat: Redde mihi lætitiam ſalutaris tui. Et alibi: Renuit conſolari anima mea. Vbi vides eum petere lætitiam, non mundi, ſed Chriſti, quem dei ſalutare appellat, mundi autem lætitiam & inanem conſolationem contemnere, & pro nihilo putare. Pſal.50. Pſal.76.

Suſcepit de manu domini duplicia pro omnibus peccatis ſuis.) Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. Senſus eſt: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Meſſiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in Chriſtum crediderint, magnã miſericordiam conſequentur. Ponitur numerus finitus pro infinito. Duplicia, hoc eſt, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis ſuis, hoc eſt, non obſtantibus omnibus peccatis ſuis, quoniam ab ipſis redimetur. Vel duplicia, id eſt, magnifica dona. Sed quoniam dixerat: Completa eſt militia eius, dimiſſa eſt iniquitas illius, exiſtimo per duplicia hæc duo intelligi, nempe impletionem militiæ, & peccatorum remiſſionem. Et hæc interpretatio eſt clara, & ſatis literæ conueniẽs. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origenes homilia quinta in Matthæum per duplicia duas punitiones intelligit, non gratiam & gloriam, quem in præſenti ſecutus diuus Hieronymus hoc dicit eſſe intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, ſemel à Babyloniis, & iterum à Romanis. Et hæc expoſitio eſt ſatis plana, & probabilis, & munita authoritate grauiſſimorum doctorum. Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigeſimoſexto, ad probandum non dari gratiam niſi pro peccatis, quod Eſaias non dicit. Nam ex ſententia veterum interpretum loquitur ad literam de duplici punitione, non de duplici gratia. Et quamuis hîc duplicia poſſint accipi pro gratia & gloria, non ſequitur: Datur hîc duplex beneficium gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur niſi pro peccatis. Quæ concluſio eſt hæc? O dialecticum ridiculum. Sed quid ais Luthere? Nonne legiſti in Actis apoſtolorum Cor- Act.10.

nelium hominem gentilem eleemosynis & precationibus se ad gratiam præparasse, eiúsque preces & eleemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit deus Cornelio gratiã tribuere, qui bona opera & deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existentis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in se est, vbi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quando facit quod in se est, vt se præparet ad gratiam. O horribilem hæresim. Rogo te, deus incitat & inuitat aliquem ad peccandũ? Non quidem, aliàs non esset iustus, nec deus. Cur igitur nos deus incitat & inuitat ad præparationem ad gratiam, si talis præparatio est peccatum mortale? lege prophetas, lege apostolos, lege euangelia, lege vetus & nouum testamentum, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. *Sup.1.* Apud Esaiam capite primo postquam sceleratorum hominum flagitia arguit, Lauamini, inquit, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarũ ab oculis meis, quiescite agere peruersè, discite bene agere. Quærite iudicium. E paulò post: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Alloquitur deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eósque ad virtutem cohortatur. Et vt liberum arbitrium ostendat, ait: Si volueritis, &c. Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Quî fieri posset, vt deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonum esset peccatum mortale? Et alibi apud eundem prophetam: Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. *Supr 31.* Et alio in loco: Redite præuaricatores ad cor. *Infr.46.* Per Ieremiam capite tertio: Reuertere auersatrix Israel, & non euertam faciem meam à vobis. *Ierem.3.* Per Ezechielem 18. Conuertimini & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris. *Ezech.18.* Per Ioelem secundo: Conuertimini ad me in toto corde vestro. Hoc est, Efficite toto conatu quantum in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. *Ioel.2.* Per Zachariam: Conuertimini ad me, dicit dominus exercituum, & ego conuertar ad vos. *Zacha.1.* Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiam sit peccatum, si cum peccator conuertitur ad deum, confestim deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos? *Matth.11.* Præterea si eleemosynæ & precationes Cornelij erant peccata mortalia, quomodo deo placebant? Lege caput decimum Actorum, & videbis angelum dicentem: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu dei. *Act.10.* Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquã placuerunt. Dies me deficeret, si vellem omnes rationes, & scripturarum loca afferre, quibus possem hoc pestilens Lutheri dogma refutare. Non enim ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicum duplicia recipere, quia peccauit, sed tantã esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & vsque ad finem perseuerarunt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

Vox clamantis in deserto.) Hebraismus est. Idem est vox clamantis, ac vox clamans, quemadmodum terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus, & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus. Audietur vox, quæ clamabit in deserto: Parate viam domini. Dixerat venturum esse Christrum, nunc dicit prius venturũ esse eius præcursorem Ioannem Baptistam. Fuisse autem diuum Ioannem hanc vocem ipse de se asserit apud Ioannem euangelistam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, respondit, Ego vox clamantis in deserto, parate viam domini, sicut dixit Esaias propheta. *Ioan.1. Luc.3. Mar.1.* Et diuus etiam Lucas & diuus Marcus hunc locum de diuo Ioanne Baptista interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quæ audierat à deo. Secundò, quia sicut vox præcedit verbum

bum, sic Ioannes Christum. Præibis, inquit Zacharias, ante faciem domini, parare vias eius. *Luc.1.* Tertiò, quia vt vox verbum declarat, sic Ioannes, Ecce, inquit, agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. *Ioan.1.* Quartò, dicitur Ioannes vox ad significandum, officium suum esse non mandare literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarum, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce concionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, ô admirabilem doctorem vitæ, & insignem vitam doctoris. Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucem efficientibus, sed eam non contemplantibus: & *similia* vasa ad continendum salem, cùm ipsi sint omni sale destituti. Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cùm ipse sit luto & spurcitia repletus. Itaque habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox, & non quæcunque, sed clamans: non solùm loquens, sed vociferans. Tanta enim Iudæorum surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profundus somnus, magno clamore indigebãt. Clamabat igitur diuus Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus est demandata cura docendi. Quid ad hoc respondebunt illi, qui conciones spernunt? qui cùm ad ecclesiasticas dignitates ascenderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, & pecunias quærunt. Qui claues thesauri ferunt in brachio, claues autem animarum tradunt quibusdam clericis improbis & indoctis. Qui non solùm populum non docent, sed etiam doctores contemnunt. Hos appellat deus per Esaiam non pastores sed canes, & non quoscunque sed canes mutos non valentes latrare, cùm eorum officium sit enuntiare euangelium, populi scelera reprehendere, & denique subditos suos docere. Legant hi antistites diuum Paulum ad Timotheum & ad Titum scribentem, & ibi inter qualitates antistitum inue- *Infr.56.* *1.Tim.3.* *Tit.1.* nient debere esse concionatores & doctores. Quid plura? Ipse cœlestis doctor diuinus ille concionator Christus deus noster eis, quos præsules constituit, præcepit vt euangelium prædicarent. Nec sat est summissa voce prædicare, sed oportet aliquando clamare instar diui Ioannis, quem hîc Esaias vocem esse clamantem affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam significabat esse euangelij prædicationem longè audiendam, latéque dilatandam, iuxta id quod alius propheta prædixerat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ *Mat.ult.* *Mar.ult.* verba eorum. *Psal.18.* Illud est præterea aduertendum, hanc vocem in deserto clamasse, quia re vera erat Ioannes in deserto. Semper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præstantes deserta loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quædam schola paradisi. Ideò dicebat deus per Oseam prophetam: Ducam eam in so- *Osee 2* litudinem, & loquar ad cor eius. Ex quo effectum est, vt Anthonius, Hilarion, Hieronymus, & innumerabiles alij qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, vrbibus relictis solitudinem colerent, vbi charitate ardentes, & desiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aspirabant. Et ob eam causam à cœtu hominum atque familiaritate seiuncti tanquam in portum se in desertum recipiebant. Poteris hoc in loco per desertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, sed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce diei plateam perambulans cum lucerna quadam in manu interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

Parate viam domini.) Hoc quidem est quod vox in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteráque impedimenta, hoc est, discedite à pec-

catis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit, parate vias vestras, sed viã domini. Viæ nostræ sunt peccata, viæ domini virtutes. Ideò ait deus per Esaiam:
Infr. 55. Non sunt viæ vestræ viæ meæ. Via domini est quæ ducit ad Bethsames, hoc est
1. Reg. 6. ad domum, solis per quam eunt vaccæ legem dei secum ferentes. De illa dicunt
Sap. 5. damnati, vt in libro Sapientiæ scriptura commemorat: Errauimus à via veritatis. Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambula-
Prouer. 4. uimus vias difficiles. Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis: Via impio-
Eccl. 21. rum tenebrosa, nesciunt vbi corruant. Et in Ecclesiastico ita scriptum legimus: Via peccantium complantata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ. Relinquamus igitur vias nostras, nos ad æternos cruciatus ducentes, &
Gen. 41. viam domini paremus, eúmque ad nos venientem recipiamus. In libro Geneseos est memoriæ proditum clamauisse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eúmque terræ gubernatorem esse cognoscerent. Quis est hic Ioseph, qui
figura quærens fratres suos, fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus deus noster mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille gloriosus & admirandus præcursor & præco, illa magna vox, quæ clamabat, vt viam Christo pararent, eúmque verum dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, essèque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent.

Rectas facite in solitudine semitas dei nostri.) Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullos charitatis fructus producentem.

Omnis vallis exaltabitur.) Per vallem intelligit humiles, qui à domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à domino deprimuntur, iuxta illud:
Luc 1. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus, per montem verò elatio & superbia. Quasi dicat: Tempore gratiæ auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult vt deus ad ipsum veniat auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis.

Erunt prauа in directa, & aspera in vias planas.) Hoc est, qui anteà dabant operam iniustitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iustitiæ peruertebant, erunt iusti, & actiones suas ad rectam rationis normam dirigentes. Iniustitiam appellat viam obliquam & tortuosam, quemadmodum alio in loco principem in-
Supr. 27. iustum serpentem tortuosum appellauit. Sed ait tempore Christi iniustitiam vertendam esse in æquitatem, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolentes,
simile agrestes, elatos, fore modestos, mites, & lenes. Sunt quidam homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, vt prius te asperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, similes arboribus spinosis, quæ prius te pungunt, quàm ab illis fructum euellas. At diuina gratia intractabiles fiunt lenes & suaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter asperitatem. Omnia hæc impedimenta dicit auferẽda esse, & omnes has difficultates & deformitates corrigendas. Voluit diuinus vates & eloquentissimus orator hac metaphora significare fore, vt tempore Christi tolleretur superbia, & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniustitia, ac morum asperitas & insolentia, & omnia denique impedimenta tollerentur. Chrysostomus ait hac metaphora declarari difficultatem veteris legis esse in fidei facilitatem conuertendam.

Et reuelabitur gloria domini.) Hoc est, apparebit filius dei assumpta humanitate, & se mundo visibilem præbebit.

Et videbit omnis caro pariter, quòd os domini locutum est.) Hoc est, Et videbunt homines Christum loquentẽ, & cum hominibus conuersantem. Anteà loquebatur deus per prophetas, sed tũc loquetur ore suo. Os ipsius Christi domini nostri hominibus

minibus loquetur. Pro eo quod Esaias ait: Et videbit omnis caro pariter, quòd ós
Luc. 3. domini locutũ est, vertit diuus Lucas: Et videbit omnis caro salutare dei. Per dominum ore suo loquentem intelligit Christum, quem appellat salutare dei, quòd diuinam attulerit salutem. Ægrotauerat homo propter peccatum, venit salutarè Dei Christus Iesus, vt mundi morbis mederetur, & ægris salutem tribueret. Mundi ægritudines explicat Oseas dicens: Non est veritas, non est misericordia, non
Osee 4. est scientia dei in terra. Maledictum, mendacium, homicidium, furtum, & adulterium, inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Vbi vides inter ægritudines ignorantiam connumerari, & dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis, periculosa paralysis. Ideò venit diuinus medicus ad dandam scientiam salutis plebi eius, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum genus humanum, de quo ait Esaias: A planta pedis
Luc. 1. vsque ad caput non est in eo sanitas. hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes
Supr. 1. in erroribus & prauitatibus versantur. Hæc generis hominum ægritudo fuit in Ezechia ægroto significata, quando vt sanitatem recuperaret, Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominum curaret, assumpsit humanitatem, & seipsum exinaniuit, vt aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniúmque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà explanauimus capite trigesimooctauo.

Sup. 36.

Vox dicentis: Clama.) Nonnulli totum hoc referunt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantem, & dicentem: Omnis caro fœnum, &c. Prædicauit enim diuus Ioannes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestium excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui dei vocem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respondit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nempe. Omnis caro fœnum, & cætera, quæ sequuntur. Dixerat propheta populum dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc præstitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnem hominem & omnem eius gloriam fœnum esse, vt omnes intelligerent seipsos parum valere, essèque à dei benignitate & misericordia profectam gratiam, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostræ quatenus nostræ sunt, & à nostra voluntate profectæ separatæ à gratia fœnum sunt, paruíque valoris. Extenuat homines, vt dei misericordia eos curantis illustrius appareat. Vt enim peritus & ingeniosus pictor, quando vult, vt *simile* aliquis color emineat & resplendeat, atque insignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait philosophus: Posita iuxta se opposita magis illucescunt, sic diuinus vates vt dei misericordiam splendidissimam esse cognosceremus, opposuit iuxta illam hominum miseriam. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. O verba glorioſa & insignia, digna quæ semper sint in nostra memoria impressa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, nostram miseriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid denique simus apertissimè ostendunt. Vide aptissimam similitudinem, hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius, qui frigore arescit, calore marcescit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem ostendat, in puncto temporis consumitur & perit? Ideò dicebat Iob: Homo quasi flos egreditur &
Iob. 13. conteritur, & fugit velut vmbra Et rursus: Contra folium quod vento rapitur,
Iob. 13. ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Vbi vides appellari hominem, folium vento raptum, & aridam stipulam. Et Ecclesiasticus, Omnis,
Eccl. 14. inquit, caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi. Et diuus Iacobus, Quæ est, inquit, vita nostra? Vapor est ad modicum parens,
Iaco. 4.

Pſal.101. & deinceps exterminabitur. Et Dauid: Dies mei ſicut vmbra declinauerunt, & ego ſicut fœnum arui. Vnde dicitur in Prouerbio: Homo bulla. Eſt quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis ſubitò naſcens, & ſtatim euaneſcens. Quo Prouerbio monemur nihil eſſe fugacius humana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborum foliis. Euripides ait huius vitæ fœlicitatem durare vnum diem, & eodem gloriam in ignominiam commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quòd non vnum diem, ſed vnum temporis inſtans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ ſomnium vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil ſit, aliquid eſſe videtur, tamen aliquid inuenit, quod videtur inanius, nimirum ſomnium vmbræ. Æſchylus apud Stobæum vmbræ fumi humanam vitam comparauit: non ſolùm fumo, ſed etiam vmbræ fumi. Quid igitur ſuperbis homo, quo nihil eſt fragilius, nihil vanius? Illud eſt præterea hoc loco aduertendum, Eſaiam miſſum eſſe concionatum, & tamen à deo quęſiſſe, quid eſſet dicturus. Ex quibus colliges Chriſtianum concionatorem non debere in ſuggeſtum aſcendere, niſi mittatur, niſi exiſtimauerit hanc eſſe dei voRom.10. luntatem. Vnde ait apoſtolus: Quomodo prædicabunt, niſi mittantur. Et aliHebr.5. bi: Nec quiſquam, inquit, ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à deo. Colliges etiam Chriſtianum concionatorem debere à deo poſtulare id, quod eſt populo ſuaſurus, nec dicere niſi id, quod crediderit deo placere. Placet autem deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miſeriæ contemplationem, vt intuentes eſſe hominem fœnum, & omnem gloriam eius quaſi florem agri, inanem mundi ſplendorem, falſamque nominis claritatem contemnant, & ad immortalem gloriam aſpirent. Tunc enim concionatores munere ſuo rectè funguntur, cùm auditoribus perſuadent, vt conſiderata humanæ naturæ fragilitate, & miſera atque caduca vitæ conditione, & mundi gloriæ inconſtantia, omnia humana deſpiciant, hominum opes, & rerum geſtarum gloria florentium triſtes caſus, & miſerabiles ac ſubitas ruinas, in memoriam reuocantes, abnegent ſemetipſos, & cruces ſuas tollentes Chriſtum ducem noſtrum ſequantur.

Super montem excelſum aſcende tu, qui euangelizas Sion.) Nonnulli codices habent: Tu quæ euangelizas Sion, vt Sion ſit vocandi caſus, & ad eccleſiam referatur. Et ita vertunt nonnulli ex Hebræo. Et tunc eſt ſenſus: Tu ô Sion ô Chriſti eccleſia diuini verbi annuntiatrix, quoniam es bonum nuntium prædicatura, & de magnis rebus dictura, aſcende in montem excelſum, eleuáque fortiter vocem tuam. Faciens mentionem euangelij diuinus vates non ſat eſſe exiſtimauit eccleſiam ad vocem efferendam monere, ſed etiam ad aſcendendum in excelſi montis cacumen exhortari, vbi magno inuictóque animo concionaretur. Sin autem legas: Tu qui euangelizas Sion, vt habent Septuaginta, tunc hic eſt ſenſus: Tu fidelis concio & apoſtolorum chore qui apud Sionem concionaris, aſcende in montem ſublimem, & ex eius cacumine annuntia Meſſiam. Vbi vides oportere euangelicum concionatorem ad eleuatum virtutis montem aſcendere. Eſt enim virtus mons altiſſimus, quanquam à nobis ob eius magnam diſtantiam parſimilitudo uus abiectúſque exiſtimetur. Vt enim Apenninus mons altiſſimus à Genua nobili Ligutiæ emporio incipiens paruus apparet mediterraneum mare procul nauigantibus, illúmque magno interiecto ſpatio aſpicientibus, ſic virtus, cùm ſit adeò ſublimis, vt nubes tranſcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallum inter nos & ipſam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longiſſimè abſumus, ob eámque cauſam aut eam non aſpicimus, aut ſaltem paruam abiectámque iudicamus. At ſi ad eam accederemus, non poſſemus abſque dubio eius incredibilem celſitudinem non admirari. Poteris per hunc montem Sup.2 Chriſtum intelligere, de quo ſuprà noſter vates ſecundo capite vaticinatus eſt. Oportet euangelicos concionatores eſſe ſuper Chriſtum firmiſſimum fundamentum

mentum ædificatos, quoniam ſunt ciuitas illa ſupra montem ſita, de qua ait Chriſtus apud Matthæum: Non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita. Quibus verbis eos excitat ad veritatem forti erectóque animo prædicandam, quod hîc fecerat per Eſaiam. Ideò ſequitur: Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ieruſalem, exalta, noli timere. Quanuis hæ expoſitiones ſint rectæ, ego tamen exiſtimo Eſaiam loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Chriſti, quos hortatur, vt annuntient Meſſiam venturum eſſe Deum & hominem, propter hæc quæ ſequuntur. Matth.5.

Dic ciuitatibus Iudæ.) Hoc eſt Iudæorum ſynagogæ.

Ecce Deus veſter. Ecce dominus Deus in fortitudine veniet.) Senſus eſt: Tu qui Hebræis annuntias Meſſiam venturum, declara illis eum eſſe verum Deum & non purum hominem. Dic illis: Ecce Deus veſter ipſe veniet, qui humanitate aſſumpta euidentiſſima miracula efficiet, hominum genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo potenter eripiet. Et ſi quatenus homo eſt ſubiturus labores, infirmitatibúſque ſubiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis eſt patri, fortis, omnipotens, & ſempiternus. Hoc dicebat Eſaias Iudæorum concionatoribus ante Chriſti aduentum. Indicat apertè hic locus Chriſtum ſaluatorem noſtrum, quem nos veniſſe credimus eſſe verum Deum. Et quoniam Hebræi noſtri temporis negant Meſſiam fore Deum, aientes fieri non poſſe vt finitum ſit infinitum, corruptibile ſit æternum, mortale ſit immortale, oſtendam illis hoc in loco ex lege, pſalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Meſſiam eſſe Deum, vt nos firmiter aſſerimus. Negant enim illi hoc in ſacra ſcriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnantibus diuinis literis hoc affirmemus, magnáſque in Chriſtum Deum noſtrum blaſphemias, quas ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi noſtri ordinis negotia gerebam, cum illis diſputarem. Capite vigeſimoſexto Leuitici alloquens Deus Hebræorum populum has voces emiſit: Leui.26. Ego dominus Deus veſter. Non facietis vobis idolum & ſculptile. Et paulò pòſt: Ambulabo inter vos, & ero Deus veſter. Nemo eſt qui ambigat hæc verba Dei eſſe. Deus eſt qui loquitur, qui promittit ſe inter homines ambulaturum. Quî fieri poterat vt Deus, qui ſpiritus eſt, greſſibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis conuerſaretur, niſi humanam carnem aſſumeret, in qua ſe viſibilem demonſtraret? Hunc locum explanans R. Moyſes Gerundienſis apertè indicat eſſe de rege Meſſia intelligendum: aſſerit enim fore vt Meſſias ſit Deus & homo inter homines viſibilis apparens: quod probat ex hoc loco & ex capite vigeſimoquinto Eſaiæ dicentis: Et dicent in illa die: Ecce Deus noSup.25. ſter iſte, ſpectauimus eum, & ſaluabit nos. Et hæc eſt multorum antiquorum Rabbinorum ſententia in libro, qui inſcribitur Torath choani. Hinc intelliges quãtò melius veteres illi Rabbini ſanctam ſcripturam expoſuerint, quàm Hebræi noſtri temporis. In hac ſententia eſt Onkelos Chaldaicus, qui illa Dei verba: Reſpiciam vos, & creſcere faciam: quibus in eodem capite ipſe Deus promittit ſe magnum in Iſraelitas beneficium eſſe collaturum, vertit in hunc modum: Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & creſcere faciam vos. Et paulò pòſt, vbi communis editio habet: Et non abiiciet vos anima mea: habet ipſe: Nec abominabitur vos verbum meum. Vbi vides Deum ſuum verbum hominibus promittere, vt ſuam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbum eſt illud, per quod omnia facta ſunt, quod ſignificauit Moyſes, quando ità ſcripſit: Dixit Deus, fiat lux, & facta eſt lux. Fiat firmamentum, & cætera Gen.1. quæ ſequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbum ſuum. Hoc eſt verbum illud, de quo cecinit regius vates: Verbo domini cœli firmati ſunt. De quo ait Pſal.32. Sapientia: Qui feciſti omnia verbo tuo. Hoc Dei verbum eſt ipſe Dei filius ve- Sap.9. rus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes euangeliſta: In principio erat verbum, Ioan.1. & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum.

Deum. Omnia per ipſum facta ſunt. Hoc verbum promiſit Deus ſe in mundum miſſurum vt ſumpta noſtra humanitate pro nobis moreretur. Nec eſt ô Hebræe quòd magnos aduerſus nos & queribundos clamores extollas, nóſque conuiciis atque maledictis vulneres, dicens velle nos diuinum numen violare, aſſerentes eſſe illud cum infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre eſt communis, nullum detrimentum omnipotentiæ ſubiit, neque Dei formam ſerui forma violauit. Duas habet naturas Meſſias noſter diuinam & humanam, & in vtraque idem eſt Dei filius vna perſona, vnum ſuppoſitum, noſtra ſuſcipiens, & ſua non amittens. Nec exiſtimes has duas naturas confuſas eſſe, neque eò Chriſtum appellandum eſſe duos, quòd duas habeat naturas: vnus eſt enim non confuſione ſubſtantiæ, ſed vnitate perſonæ. Qui ideò noſtram humanitatem aſſumpſit, cùm eſſet immortalis, vt pro nobis factus homo mortem ſubiret, quo ſuam diuinam immenſámque bonitatem, ſingularémq; erga nos amoris abundantiam oſtenderet. Sed quoniam ô Hebræe his nequaquam moueris, ea relinquam, tuíſque ſcripturis tecum agam. In pſalmo quadrageſimoquarto
Pſal.44. ſunt hæc verba literis conſignata: Sedes tua Deus in ſeculum ſeculi, virga directionis virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis. Intelligi hunc pſalmum de Meſſia indicat eius inſcriptio, vbi poſt alia hæc ſunt verba: Canticum pro dilecto. Appellari autem in diuinis literis Chriſtum dilectum, quinto capite oſtendimus. Præterea in hoc pſalmo, vbi noſtra editio habet: Specioſus forma præ filiis hominum, habet paraphraſtes Chaldæus: Pulchritudo tua ô Meſſia excedit filios hominum. Hunc pſalmum interpretatur de Chriſto diuus Paulus in epiſtola ad
Hebr.1. Hebræos. Sed ipſius pſalmi verba ponderemus. Iam vides ô Iudæe ſanctum regem Dauidem hoc in loco Meſſiam Deum appellare. Ita enim ait: Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi. Et paulò pòſt: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitię. Hoc eſt, tu ô Deus, cuius thronus eſt in ſeculum ſeculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi ſolent, ſed oleo lætitiæ præ participibus tuis. Quid poteſt eſſe clarius & lucidius? Vocauerat Meſſiam Deum dicens: Sedes tua ô Deus in ſeculum ſeculi, & ſtatim eum iterum Deum appellat dicens: Vnxit te Deus Deus tuus. Nam illa dictio, Deus, eſt in caſu vocandi, Deus autem tuus in caſu nominandi. Meſſias idem eſt quod vnctus apud Hebræos, quemadmodum Chriſtus apud Græcos. Et volens propheta ſignificare ſe loqui de Meſſia, quem Deum vocat, ait: Vnxit te ô Deus Deus tuus. Qui eſſent homines tam
Pſal.49. obtuſi, tantáque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes de
Pſal.24. hac veritate dubitarent, niſi eſſent impia perfidia obſtinati? In alio pſalmo ait pro-
Pſal.86. pheta: Deus manifeſtè veniet, Deus noſter, & non ſilebit. Et in alio: Dirige me in veritate tua, & docè me, quia tu es Deus ſaluator meus. Et in alio: Nunquid Sion dicet homo, & homo natus eſt in ea, & ipſe fundauit eam Altiſſimus. Vide quàm clarè vtranque Chriſti generationem ſignificauit diuinus vates æternam & temporalem. Et volens rurſus oſtendere hunc Altiſſimum Deum, qui Sionem
Pſal.83. fundauerat, ibi ſe hominibus ſumpta humanitate viſibilem oſtenſurum, ait: Videbitur Deus Deorum in Sion. Quid ad tam operta loca reſpondere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum teſtamentum, quoniam illud non recipis, ſed tuum vatem, tuas ſcripturas, quibus te animi cęcitate coopertum, tenebríſque vndique
Ierem.23. & 33. circunfuſum conuinco. Ieremias capite vigeſimotertio & trigeſimotertio, vbi de Meſſiæ aduentu loquitur, ita inquit: Ecce dies venient, dicit dominus, & ſuſcitabo Dauid germen iuſtum, & regnabit rex, & ſapiens erit, & faciet iudicium & iuſtitiam in terra. In diebus eius ſaluabitur Iuda, & Iſrael habitabit confidenter. Et hoc eſt nomen quod vocabunt eum Dominus iuſtus noſter. Hæc Ieremias. Dici hoc de Dauide, qui multis retro annis exceſſerat è vita, eſt merum commentum & pura inſania. Sed quoniam Meſſias futurus erat ex ſemine & progenie Dauidis

Dauidis iuxta illud: De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam: & illud: Iu- *Pſal.131.*
raui Dauid ſeruo meo, vſque in æternum pręparabo ſemen tuum. ideò eum Iere- *Pſal.88.*
mias Dauidem appellat. Intelligi hoc de Meſſia indicat paraphraſis Chaldaica: nam vbi nos habemus: Suſcitabo Dauid germen iuſtum, habet illa: Statuam iuſtum Meſſiam. Volens autem propheta oſtendere Meſſiam eſſe Deum ait eum eſſe vocandum Dominum iuſtum noſtrum. Et pro Domino eſt in Hebraico יְהוָה Iehouah, nomen Dei tetragrammaton aliis Dei nominibus illuſtrius & præſtantius, ſoli Deo tributum, quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iehouah indicat eius diuinitatem: dicens verò eſſe ex ſemine Dauidis ſuſcitandum, eius humanitatem. Hæc eſt clara, diſtincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volunt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, ſed Ionathan Chaldaicus & Septuaginta eorum falſitatem oſtendunt. Ita enim habent quemadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto *Mich.5.*
ſuarum viſionum volens hanc veritatem oſtendere, hæc verba literis mandauit, vt eſſent perpetuis munimẽtis conteſtata: Et tu Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſrael, & egreſſus eius ab initio à diebus æternitatis. Pro, Ex te mihi egredietur, qui ſit dominator in Iſrael, habet Thargum Chaldaicum: Ex te Meſſias egredietur. Quid voluit propheta ſignificare dicens egreſſum Meſſiæ eſſe ab initio à diebus æternitatis, niſi eum, qui in Bethleemitico diuerſorio natus eſt, quem mentis oculis humanitatem ſumpturum aſpiciebat, eſſe verum Deum cœleſti patri coæternum? Nónne vides hîc duas Chriſti natiuitates, alteram in tempore in Bethleem, alterã verò ab æterno? Et egreſſus, inquit, eius ab initio à diebus æternitatis. Id cecinerat alius va- *Pſal.71.*
tes ita dicens: Ante ſolẽ permanet nomen eius. Noſter Eſaias nónne capite nono, & duodecimo, & vigeſimoquinto, & quadrageſimoquinto, & quinquageſimo tertio, oſtendit Meſſiã eſſe Deum? Lege ſi volueris noſtra in hæc loca commentaria, & erit tibi hæc veritas perſpecta & explorata. Cum omnibus his locis cohæret id, quod hîc ait Eſaias: Ecce Deus veſter: Ecce dominus Deus in fortitudine veniet.

Ecce merces eius cum eo.) Id eſt, ipſe eſt merces, quam ſuis dilectis tribuit, præbet enim ſeipſum diligentibus eum. Et opus illius coram illo. Id eſt, videt omnia creata. Quicquid eſt creatum opus Dei eſt, ſempérque coram illo eſt. Quaſi dicat: Chriſtus cùm venerit, præbebit ſeipſum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

Sicut paſtor gregem ſuum paſcet.) Chriſtum vocat paſtorem, qui apud Ioannem *Ioan.10.*
de ſeipſo ait: Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic eſt de quo Deus pater ait per Zachariam: Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues: quem locum Chriſtus *Zach.13.*
de ſeipſo apud Matthæum interpretatur. Et apud Ezechielem, Suſcitabo, inquit, *Mat.26.*
ſuper eas paſtorem vnum, qui paſcet eas, ſeruum meũ Dauid, ipſe paſcet eas, & ipſe *Ezech.34.*
erit eis in paſtorem. Quæ non de Dauide, qui à vita migrauerat, ſed de Chriſto dicuntur, cuius multis in rebus rex Dauid imaginẽ gerebat. Ideò apoſtolus de Chri- *Heb.13.*
ſto diſſerens in epiſtola ad Hebræos eum paſtorem magnum appellat, & diuus *1. Pet.5.*
Petrus eum in epiſtola ſua prima principem paſtorum vocat. Hic eſt paſtor ille, *Luc.15.*
qui ouem, quæ errauerat, ſuis humeris reportauit, vt eſt apud Lucam. Id quod iam Eſaias dixerat hoc in loco iis verbis: In brachio ſuo congregabit agnos, & in ſinu ſuo leuabit, fœtas ipſe portabit. Contemplare hanc Dei noſtri pietatem & manſuetudinem. Intueantur præſules paſtorem hunc, eúmque imitari conentur. Non diſpergit oues, & errare facit, ſed congregat & adunat, eáſque errantes ad gregem ducit, in ſinu ſuo leuat, & humeris aſportat. O diuinum paſtorem, ô cœleſtem pontificem. Ideò ſe non ſolùm paſtorem vocat, ſed paſtorem bonum, qui oues *Ioan.3.*
ſuas vſque adeò amauit, vt pro illis ſanguinem fuderit. Perpende. Non ſe vocat hîc iudicem, quia non venit vt mundum iudicaret: non ducem belli, quia pacem diligit,

git,qui,vt nos patri reconciliaret, ſe ſalutarem hoſtiam deuouit atque conſtituit, vt inimicitias inter homines & Deum depelleret, genúſque humanum à mortis faucibus ſua morte liberaret. Non ſe hîc vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere,atque honorem potentiámque ſignificare: Ipſe enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipſe ait, non venit miniſtrari ſed miniſtrare.Ipſe nos docuit Chriſtianam philoſophiam in humilitate conſiſtere. Vocat ſe paſtorem,rem abiectam, vult vilem ac contemptum titulum ſibi vendicare, non qui nos terreat, ſed qui nos conſoletur: Non quo nos ducat in obliuionem, ſed quo nobis in memoriam redigat labores,quos tulit pro nobis: noſtram vult vtilitatem & ſalutem.Cùm eſſet deus,indutus eſt veſte lanea ex ouibus ſumpta. ſumpſit naturam noſtram,ne ab eo fugeremus,ne oues exterrerentur. In ſimilitudinẽ hominum factus,& habitu inuentus vt homo, vt de Chriſto ait ad Philippenſes ſanctus apoſtolus. O immenſum amorem, O admirabilem pietatem huius diuini paſtoris, & infinitam charitatis abundantiam. Quis non deſiderabit ſe eſſe ouem talis paſtoris? Nam qui veræ oues ſunt,ne timeant,ipſe enim eſt qui paſcit & tuetur.Ideò dicebat Dauid in pſalmo illo pleno fiducia dei: Dominus regit me: aut,vt litera hebraica habet, Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit,ſuper aquas refectionis educauit me.Nec mirum eſt,ſi ipſe modò nos paſcat, nam nos ſuo ſanguine emit. Et quoniam ille pro nobis dedit vitam,& tulit alapas,flagella, cruciatus acerbiſſimos, & indigniſſimas contumelias,ideò non eſt mirandum ſi nos congregat ſuis brachiis, & leuat in ſinu, & in humeris,cùm tam carè nos emerit.Empti enim eſtis precio magno,ait Apoſtolus in epiſtola prima ad Corinthios.Ideò nos cuſtodit & paſcit, lupos verò deterret. At hodie multi paſtores erga oues ſunt leones, erga lupos agni. Lupos nutriunt, oues interficiunt. Optimus nauis gubernator proiicit aliquando opes ad mare, vt homines ſalui fiant,at nunc multi prę ſules proiiciunt homines ad mare,vt opes acquirant,& retineant. O ſcelus inauditum, & incredibilem impietatem. Scio tamen multos eſſe paſtores virtutum magnarum gloria præſtantes, & vitæ conſilia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes.Sed ego non loquor niſi de illis,qui actiones ſuas non ad ouium ſalutem, ſed ad ſuam referunt vtilitatem. Quamuis non poſſit rectè appellari vtilitas ea,quæ eſt ab honeſtate ſeiuncta.Illud eſt præterea hoc in loco aduertendum,ob eam cauſam deum nobis nomẽ ouium impoſuiſſe,vt infirmitatis & imbecillitatis noſtræ nos admoneret.Oues enim nec ſe ſciunt defendere,nec in fugam conicere,& niſi ſit paſtoris præſidium, facilè a lupis rapiuntur, & trucidantur. Sic nos niſi à deo protegamur, facilè à dæmonio interficimur. Eſt præterea ouis animal mite, ſubiectum, humile, innocens, vtile lana,lacte,& carne.Et tales debent eſſe Chriſtiani. Oues ſint non hirci, non vulpes,non tauri,non vrſi,non leones. Sed vide quemadmodum diuinæ literæ ſint inter ſe conſonæ & cohærentes. Id quod hîc Eſaias prædixit Chriſtum portare agnos, & oues ſuas in ſinu leuare, eſt in euangelio ſcriptum in illa hiſtoria & parabola de oue perdita,quam paſtor quæſiuit, & ſuper humeros impoſuit. Et fuerat multò antè in libro Exodi figuratum. Eſt enim ibi memoriæ proditum ſacerdotem ex iuſſu dei portauiſſe in humeris ſuper pectus ſuum nomina filiorum Iſraelis ſcripta in lapidibus precioſis.Quibus verbis voluit ſcriptura ſignificare fore, vt ſummus ille ſacerdos & pontifex animarum paſtor Chriſtus deus noſter factus homo ſubditos ſuos in humeris ſuper pectus ſuum portaret, & ouem veheret ad gregem,quæ anteà perierat.Erant hæc nomina ſcripta non atramento,quod poſſet deleri, ſed ſtylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici paſtores & præſules, debere ſe in animo ſubditos ſuos portare, nullámque eſſe rem, quæ tantam vim habeat, vt poſſit ſubditorum memoriam ex eorum animo delere. In lapidibus precioſis intelligant,quàm charas Chriſtus habeat oues ſuas, & quãto amore ipſi præſules debent ſuos ſubditos proſequi,pro quibus debeant,ſi opus fuerit, ſangui nem

Mat.20.

Philip.2.

Pſal.22.

1.Cor.6.

Luc.15.

Exod.28.

figura.

nem ſuum fundere. Ideò ſummus ſacerdos hos precioſos lapides non in dorſo, ſed in pectore, & in corde geſtabat, vt poſſet eos ſemper aſpicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc diſcant paſtores non debere ab ouibus abeſſe, ſed eas videre,viſitare, & cognoſcere,& earum neceſſitatibus conſulere,eáſque & verbo & exemplo docere. Id exiſtimo fuiſſe ſignificatum in literis illis,quas deus præcipiebat vt ſacerdos haberet in rationali iudicij, nempe Doctrina & veritas. Tunc dicitur doctrina & veritas quando ea,quæ ore doces,factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia continebat iudicium deíque ſententiam. Illa verba, ſi fuerint ex hebraico reddita in Latinum ſermonem, poſſunt ita verti: Illuminationes & perfectiones. Sed in idem coincidunt. Nam per illuminationes ſignificatur doctrina, per perfectiones morũ integritas & ſanctitas. Nam doctrina ſine exemplo parum prodeſt. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur,ſed in eam non incumbunt,ſimiles illis ſunt,qui prẽmungunt lucernam,ſed oleum nequaquam infundunt. Et quemadmodum qui theriacam vendunt,eam prius in ſe experiuntur,alioquin nemo eam vult emere, ſic qui virtutem docent,eam in ſe debent experiri,& id,quod aliis dicunt,efficere,ſi volunt vt alij ad virtutem moueantur.Niſi theriacæ venditor in ſe periculum faceret, nihil proficeret. Vis perſuadere virtutem, eſto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cùm tu ipſe flagraueris. Sint igitur paſtores ouium ſuarum charitate inflammati,eáſque non diſpergant, nec occidant, ſed paſcant, & brachiis congregent,in ſinu leuent, atque in humeris imponant: doceant eas,& quod verbis docuerint, factis exerceant.

ſimile

ſimile

Quis menſus eſt pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit?) His verbis & multis ſequentibus vult homines in fide confirmare, illíſque dei omnipotentiam ac benignitatem oſtendere. Dixerat venturum eſſe Chriſtum, & viæ eius auferenda eſſe impedimenta,& homines viſuros eſſe Chriſtum, qui quaſi paſtor in brachio ſuo congregaret agnos,& ſaluos faceret fideles, tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregatos. Et ne aliquis exiſtimaret hoc fieri non poſſe,deſcribit dei magnitudinem,potentiam,& ſapientiam, vt intelligant omnes nihil deo eſſe impoſſibile. Eſt igitur ſenſus: Quis quaſi pugillo menſurauit aquas? Nemo certè niſi deus, qui earum copiam vidit,& illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum,niſi deus,qui omnia poteſt? qui tali menſura montibus locum aſſignauit,vt in ſua ſede conſiſterent,& totam terræ molem veluti tribus digitis cõprehendit.Vtitur his nominibus,pugillo,palmo,& digitis, vt Dei potentiam per verba noſtra diſcamus.

Quis adiuuit ſpiritum domini?) Nemo Deum docuit:eſt enim eius ſapientia ſumma & ſempiterna,nec indiget alicuius hominis conſilio & adiumẽto.Imò omnes gentes cum eo comparatæ ſunt gutta ſitulæ, & momentum ſtateræ.Situla eſt vas accommodum ad hauriendam aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula,cui genus humanum comparatur. Comparatur etiam momento ſtateræ,quoniam leuiſſimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus puluis facit bilancem in alteram partem pendere.

Ecce inſulæ quaſi puluis exiguus, & Libanus non ſufficiet ad ſuccendendum: & animalia eius non ſufficient ad holocauſtum. E
Omnes gentes quaſi non ſint, ſic ſunt coram eo, & quaſi nihilum & inane reputatæ ſunt ei. Cui ergo ſimilem feciſtis deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid ſculptile conflabit faber, aut aurifex Act.17.d
auro figurabit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex ſapiens, quærit quomodo ſtatuat ſimu-

lachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non annuntiatum est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ, & habitatores eius sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihili cœlos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terræ velut in-
F *anes fecit. Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eorum. Repente flauit in eos, & aruerunt, vt turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me & adæquastis, dicit dominus? Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc. Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat.*

Ecce insulæ.) Omnes insulæ cum deo comparatæ nihil sunt. Extenuat homines, vt dei omnipotentiam ostendat.

Et Libanus non sufficit.) Id est, Si quis vellet deo pro dignitate sacrificare, omnes arbores nemorosi Libani non possent ad holocausti ignem sufficere, nec omnia animalia ad ipsum holocaustum.

Cui ergo similem fecistis deum?) Cùm infinita sit dei maiestas & potẽtia, quomodo audet homo dei titulum dare ligno? Cùm deus sit spiritus omnia implens, quomodo eum sculpetis? quam imaginem illi tribuetis? Irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atque deos esse censebant.

Nunquid non scietis?) Correctiores codices habent: Nunquid non scitis? Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt dixi, nempe deum esse infinitum, & idola esse ligna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? Cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

Nunquid non intellexistis fundamenta terræ?) Hoc est, ipsa elementa. Acsi diceret: Elementa & ipsæ creaturę vos deberent ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

Qui sedet super gyrum terræ.) Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult propheta dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: Qui tenet gyrum terræ. Quibus verbis significant deum totum mundum manu tenere. Colliges hinc terram esse globosam & rotundam.

Qui extendit velut nihili cœlos.) Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihil essent. Pro, Velut nihili, vertere poteris: Velut telam tenuissimam.

Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.) Per secretorum scrutatores intelligit philosophos, vel principes, quorum officium est hominum vitam scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuant. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorum scrutatores.

Et quidem neque plantato.) Sensus est, Tam facilè dissipat deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neque radicatos. Comparat homines
Psal.36. arboribus, quæ vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in psalmo: Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce nõ erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

Vt turbo quasi stipulam.) Comparat homines potentes cum leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

Leuate

Leuate in excelsum oculos vestros.) Hoc est, Si non creditis meis verbis, certè credite oculis vestris. Ex cœlo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitate.

Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.) Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in quarto libro Regum Manassem impium 4.Reg.21.
regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est stellas more gentium, qui eas Saturnum & Iouem, & innumerabiles alios deos, quos fingebant, esse putabant. Has stellas creauit deus certo numero, & omnes eas clarissimè & perfectissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine est earum naturam, ac proprietates, & qualitates perspectas & cognitas habere. Ita intelligitur id, quod dicitur in psalmo: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vo- Psal.146.
cat. Poteris per militiam cœli angelos interpretari, & omnes cœlitum exercitus. Vnde deus dicitur dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in ecclesia sunt veluti lumina nostram noctem illustrantia, de quibus ait Aposto- Philip.2.
lus: Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Hæ sunt stellæ illæ, quas deus Luc.6.
numeratas habet, quibus ipse dicebat: Gaudete quia nomina vestra scripta sunt Exod.33.
in cœlo. Moysi dixit deus: Teipsum noui ex nomine. Contrà verò de reprobis Mat.7.
dicit: Non noui vos, discedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Et virgi- Mat.25.
nibus fatuis: Amen dico vobis, nescio vos. Apud diuum Lucam narrauit Christus Luc.16.
historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto, vbi diuitem improbum non appellauit nomine suo, pium autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniustos & reprobatos non habere nomina sua scripta in libro vitæ, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eósque esse stellas illas, quas hîc ait Esaias esse à deo suo nomine vocatas.

Præ multitudine fortitudinis & roboris virtutisque eius: neque vnum reliquum fuit. Quare dicis Iacob, & loqueris Israel: G
Abscondita est via mea à domino, & à deo meo iudicium meum transibit? Nunquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus dominus, qui creauit terminos terræ, & non deficiet, neque laborabit, neque est inuestigatio sapientiæ eius. Qui dat lasso virtutem, & his qui non sunt, fortitudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficient.

Præ multitudine.) Sensus est, Tanta est dei sapientia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidẽ stella sit, quam non cognoscat, & quæ ei non pareat. Id quod nos habemus: Neque vnum reliquum fuit, verti potest: Nulla deest illi. Et sic est sensus. Cùm deus stellas accersat, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel: Vt ne vnum quidem deesset. Id est, nullum nomen deest. Nulla est stella, quam deus nomine proprio non vocet.

Quare dicis Iacob.) Per Iacob intelligit duas tribus, per Israelem alias decem. Et est sensus: Si deus singulas stellas cognoscit, eásque suis nominibus vocat, cur tu ô populе eius dicis te esse ab ipso deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? Quî fieri potest vt te non cognoscat ille, qui omnia sidera cognoscit?

Et non deficiet neque laborabit.) Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

Neque est inuestigatio sapientiæ eius.) Id est, dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapientia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit peruestigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius: Rom.11. Non igitur deficit deus, imò ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat.

Deficient pueri & laborabunt.) Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinẽ est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

Assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.) Qui in deo ponunt fiduciam suam, nouas pennas assument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, postquam ita senectute grauatur, vt nec altè volare possit, nec solis radium intueri, quærit fontem, in quem ter mergens seipsam exuitur veteribus plumis, & posteà induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, *simile* & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere diuus Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ prophetæ. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ splendorem dirigere, eiúsque radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à Coloss.3. vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritúsque nouitatem induentes. Et, vt verbis diui Pauli vtar, Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem dei secundum imaginem Ephe.4. eius, qui creauit eum. Hæc ait in epistola ad Colossenses. Et ad Ephesios, Deponite vos, inquit, secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum deum creatus est in iusti- Rom.6. tia, & sanctitate veritatis. Et in epistola ad Romanos ait, Vt in nouitate vitæ ambulemus. Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hìc loquitur Esaias, & de qua dicitur in psalmo: Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. Scio tamen alios hos duos lo- Psal.102. cos Esaiæ & Dauidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piam, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XL.

Consolamini consolamini populo meus.) In Hebraico est נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי nachamu nachamu ammi. Quod poterat etiam ita verti: Consolamini consolamini populum meum. Et ita transtulerunt Septuaginta interpretes, quos secutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad prophetas directa: ita enim habet: Prophetę prædicite populo meo consolationes.

Quia completa est malitia eius.) In hebraico est צְבָאָהּ scuaah, hoc est, militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorum mutatum fuit i, in, a. Quidam verò codices habent militiam, & rectè quidem.

Suscepit de manu domini duplicia pro omnibus peccatis suis.) Septuaginta ita transtulerunt: Quia recepit de manu domini duplicia peccata sua. Et tunc est sensus: Vos ô prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata demissa, quia iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione Gen.4. & pœna peccati, vt quarto capite Geneseos: Nónne si bene egeris recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? id est, statim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babyloniis illata &

ta & posteà ab Antiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus.

Quis adiuuit spiritum domini.) Pro adiuuit est in Hebraico תִּכֵּן thiccen. quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noster interpres, dicens: Et cœlos palmo ponderauit. Significat etiam parare & diri- Psal.64. gere, vt in psalmo sexagesimoquarto: Parasti cibum illorum, quoniam ita est prę- Psal.74. paratio eius. Et confirmare, vt in psalmo sexagesimoquarto: Ego confirmaui columnas eius. Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit, adiuuit, Pagninus, direxit. Septuaginta habent: Quis cognouit mentem domini? Vult diuinus vates iis verbis significare infinitam esse dei sapientiam, & incomprehensibilia eius iudicia. Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Rom.11. Romanos ita dicentem: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? Et in epistola prima ad Corin- 1.Cor.2. thios, Ipse, inquit, à nemine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum? Vbi vides diuum Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.

Argumentum capitis XLI.

Disceptat deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coram iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferendas. Irridet idolorum vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquantur, simul ad iudicium propinquemus. A *Quis suscitauit ab oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se? Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego dominus primus & nouissimus, ego sum.* Infr.41.4 & 48.6 Apoc 1.d & 22.c *Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt. Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Confortare. Confortauit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens glutino bonum est, & confortauit eum clauis, vt non moueatur. Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à longinquis eius vocaui te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas quia ego tecum sum, ne declines quia ego deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus* B

sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescent omnes, qui pugnant aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego dominus deus tuus apprehendens manum tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego adiuui
D *te. Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel. Ego auxiliator sum tui, dicit dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo dispherget eos & tu exultabis in domino, in sancto Israel lætaberis.*

EXPLANATIO.

Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.) Omnes insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeant fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputent & congrediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cum illis disceptare. Vide summam dei clementiam & charitatem. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto idola colebant. Et hoc vult omnibus esse notũ tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se non esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parent, & fortitudinem mutent. Est autem mutare fortitudinem hebraismus pro nouas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit gentes, & id quod sequitur. Et gentes mutent fortitudinem, est explicatio superioris. Appellantur autem gentes insulæ, quoniam amaris salsisque maris huius mundi agitationibus tunduntur. Nam in sequenti capite, vbi vulgata editio habet: Et legem eius insulæ expectabunt, habet versio Septuaginta: Et in nomine eius gentes sperabunt. Quos litera hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hanc Septuaginta interpretum versionem secutus est diuus Matthæus capite duodecimo, vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco: Tacete, & attendite mihi insulares. Matt.12.

Quis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se?) Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suam, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt me ipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestantur. Vult deus iis verbis suam potentiam & pietatem significare, ac si dicat: Cùm Abram in Vr Chaldæorum inter idolorum cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquàm vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eum misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, & nobilem reddidi. Cùm igitur ego talis sim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contempto ad falsos ac commentitios deos confugitis? Quidam per hunc iustum intelligunt Cyrum, quem deus ab oriente, hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem everteret, Iudæósque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Quem locum diuus Paulus de Christo interpretatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestem auerteret, in humana Psal.39. Heb.10.

humana forma delituit, & omnes sceleratorum impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebant Iudæi, vt est libro Sapientiæ proditum: Circumueniamus iustum, quia contrarius est operibus nostris. Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector. Sap.2.

Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit.) Hæc, & ea quæ sequuntur, possunt conuenire Abrahamo, qui, vt diuinæ literæ asserunt, de gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cyro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuã terminos terræ. Hic est qui vicit mundum, & gentes idolorum cultrices, earúmque superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac dominum recognoscerent. Gen.14. Psal.2.

Dabit quasi puluerem gladio eius.) Hoc est, Quis nisi ego dedit tãtam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atque vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, qui gladio & sagittis, hoc est, potestate sua dæmones debellauit, ac si coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitatus.

Persequetur eos.) Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius non apparuit, hoc est, non ambulauit per semitas veluti timidus, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur propheta futuris pro præteritis. Sed quis non videt hæc multò clarius & rectius ad Christum referri. Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui transiuit in pace, ascendens ad patrem, & ideò ait propheta: semita in pedibus eius non apparebit, quia non per terram sed per aërem iuit. Ita enim ait diuus Lucas: Eleuatus est, & nubes suscepit eum ab oculis eorum. Cúmque intuerentur in cœlum eundem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. Hæc diuus Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in psalmo: Ascendit deus in iubilo, & dominus in voce tubæ. Et alibi: Qui ascendit super cœlum cœli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsenti propheta noster loquitur. Ascendit enim glorioſus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & illius virtutem & amplitudinem sentiant cœlestes, terrestres, & inferi, atque fateantur omnes, esse dominũ Iesum in sempiterni patris gloria constitutum. Et quoniam in hoc capite deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum, qui misit filium suum, vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos glorioſus ascenderet: Acsi diceret: Cùm ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me reiicitis, & idola adoratis? Act.1. Psal.46. Psal.67.

Primus & nouissimus.) Id est, sempiternus, qui sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt. In Apocalypsi diui Ioannis ita ait deus: Ego sum α & ω, primus & nouissimus. Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum. Apoc.22.

Viderunt insulæ, & timuerunt.) Sensus est, Gentes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi, & apostolorum miracula & doctrinam, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erant alieni & seiuncti. Et omnes, qui euangelium recipiebant, opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos egò multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciáque perseueratis.

Confortauit faber ærarius.) Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudem deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur & frangeretur, & sic operam perderet.

Et tu Israel serue meus.) Consolatur deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferant, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israel alter secundum carnem, alter secundum spiritum. De Israele secundum carnem ait
1.Cor.10. Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Videte Israel secundum carnem. Ex
Rom.9. quo colliges alterum esse secundum spiritum. Et in epistola ad Romanos ita inquit: Non enim omnes, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ, neq; qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est non qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sunt promissionis æstimantur in semine. Hęc diuus Paulus. Cùm autem hoc in loco deus vocet Israelem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israel secundum spiritum. Et huiusmodi Israelitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Ne timeas quia ego tecum sum.) Ille, quicum deus est, non debet timere. Ideò di-
Psal.26. cebat Dauid: Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus, protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Ma-
Luc.1. riæ: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam apud Deum. Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cùm sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, acsi nunquàm deum offendissent, qui gladium ancipitem super caput suum tenui filo pendentem non
similia considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quibus in profundas tenebras relegetur.

Quia ego deus tuus.) Sensus est, Cùm ego sim deus tuus, quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

Suscepit te dextera iusti mei.) Hoc est, Christi. Potest verti dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuuaui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel.) Per Iacob & Israel intelligit Chorum apostolorum, aliorúmque fidelium, quos appellat vermes, quia erant in mundo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de se ipso dicit in
Psal.21. psalmo: Ego sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis: quem psalmum intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Appellat etiam
Colos.3. fideles mortuos, quibus ait Apostolus: Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in deo. Et ipse Apostolus mortuus erat mundo, & non quacũque morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: Mihi autem absit
Gal 6. gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifi-
1.Cor.15. xus est, & ego mundo. Et in epistola prima ad Corinthios, Quotidie, inquit, mo-
Gal.2. rior. Et ad Galatas: Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad
Gal.5. hominem veterem, qui carnem suam, vt verbis vtar Pauli, crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis, sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, & eorum vita est abscondita cum Christo in deo. Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundum carnem, & viuerem secundum spiritum. Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum.) Alloquitur deus apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandam mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superandos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreũ ducendos. Appellatur autem illa primitiua ecclesia plaustrum nouum, & non vetus, quia non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorum corda durissima contriuit, purgatúmque triticum à comminutis paleis seperauit, & montes ac colles, hoc est, hæreticos in puluerem redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit. Ego dominus exaudiam eos, deus Israel non derelinquam eos. Aperiam in supinis collibus flumina, & in medio cam- E
porum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud. Propè facite iudicium vestrum, dicit dominus. afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. Accedant & nuntient vobis, quæcunque ventura sunt. Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus F
cor nostrum, & sciemus nouissima eorum, & quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Bene quoque aut male si potestis facite, & loquamur et videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, & opus vestrum ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Quis G
annuntiauit ab exordio, vt sciamus, & à principio vt discamus, Iustus es? Non est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, & Israelem euangelistam dabo. Et vidi, & non erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, et interrogatus responderet verbum. Ecce omnes iniusti et vana opera eorum, ventus & inane simulachra eorum.

Egeni & pauperes.) Sensus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniunt, sed siti laborant; etsi videantur derelicti: ego tamen, ait deus, eos exaudium, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiam in montibus & campis, & in terra inuia & deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi dei ante aduentum Christi. At vbi ipse venit, totum orbem
Psal.18. terrarum impleuit concionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiúsque Apostoli, & viri apostolici prædicarunt. Hæ aquæ manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur:
Ierem.2. Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ. Hunc fontem appellat Dauid fontem vitæ,
Psal.35. & Zacharias fontem patentem in ablutionem peccatorum: & Esaias fontem sal-
Zach.13. uatoris.

Sup.12. uatoris. Vnde ipſe ſaluator dicebat: Qui biberit ex aqua,quam ego dabo ei, non
Ioan.4. ſitiet in æternum.Mundus fontem habet, ſed qui non ſolùm ſitim non extinguit,
ſed etiam bibentes necat. Vt enim nemo, quamuis ſiti laboret, bibit ex fonte in
cuius fundo videt lutum,vermes venenoſos,& alias peſtiferas ſpurcitias,ſic nemo
ſimile bibit ex mundi fonte niſi qui eius opum & voluptatum,cæterarúmque rerum humanarum fundum non aſpicit. Si enim mortales fundum aſpicerent, ſi rerum finem contemplarentur,fugerent abſque dubio à fonte mundi, ex quo non aqua, ſed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Chriſti aquas,quas ipſe nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquam, cámque aperturum in montibus,& campis,& deſertis,ſignificauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam,nec agreſtem & incultam, vbi non prædicanda eſſet & docenda Chriſtiana veritas & doctrina. Ante dei noſtri aduentum quærebant gentes per diuerſos magiſtros,& varia philoſophorum dogmata,aquas ſalutares,ſed non inueniebant. At non eſt paſſus deus hominem lucem ſapientiæ diutius requirentem,in errore verſari.Aperuit oculos eius aliquando,& errantem ac vagum veritatem docuit, & aquas ſalutares,atq; viam adipiſcendæ æternitatis oſtendit. Hoc
Gen.21. fuerat multò antè in Agar adumbratum, quæ, vt ſcriptura diuina commemorat,
figura errabat in ſolitudine cum filio ſuo,& aquæ vtrem portabat. Sed conſumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabant ſiti mater & filius, crántque in magno vitæ periculo & diſcrimine conſtituti. At miſertus eorum deus aperuit oculos Agar, & oſtendit ei aquam, ex qua biberent,& ſitim ſatiarent,& creuit puer, & fecit eum deus in gentem magnam.Quid per Agar niſi gentilitas ſignificatur,quæ infinitis ſceleribus implicata in deſerto extra viam veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus verſabatur?Errabat Agar cum filio ſuo, errabat etiam gentilitas cum ſobole ſua,& aqua vtris,quæ aruit,ſuſtentabatur. Habet mundus aquam, ſed quæ æſtuaret & conſumitur, quoniam mundi opes,voluptates, & magiſtratus pereunt & euaneſcunt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æſtu conſumitur, & tandem extinguitur. At deus ille ſummus & ſempiternus non tulit, vt gentilitas cum ſobole ſua ſiti periret, aperuit illi aquam ſalutiferæ & euangelicæ doctrinæ, qua ſuſtentata veram vitam conſequeretur, & gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tandem ad ciuitatem illam cœleſtem & triumphantem perueniret, vbi ſeipſam aquarum diuinarum ſuauitate & abundantia ſatiaret.

Dabo in ſolitudine cedrum & ſpinam.) Per has arborum varietates intellige gra-
ſimile tiarum diuerſitatem,aut viros ſapientia,virtute,& nobilitate præſtantes,in quorũ vmbra poſſent feſſi viatores aliquo modo requieſcere. Vt enim viam facientes magno æſtu & ardore combuſti, amœna & opportuna alicuius opacæ arboris vmbra recreantur, ſic afflicti homines & in ærumnis verſati ope & conſolatione virorum iuſtorum & ſapientium delectantur. Homines igitur iuſtitiam & pietatem colentes comparantur magnis & fructuoſis arboribus,iniqui autem & ſceleratí vrticis,ad quarum vmbram nulla animalia,niſi parua & vilia confugiunt.

Propè facite Iudicium veſtrum,dicit dominus.Afferte ſi quid forte habetis.) In principio huius capitis vocauit deus idolorum cultores,vt veluti in iudicio cum eo diſputarent. Volebat enim rationibus illis oſtendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc oſtendit quantam fortitudinem dederat iuſtis, qui contemptis idolis ipſum ſolum deum adorabant. Et quanquam multi viri iuſti eſſent in hac vita vexati, non tamen erant ab ipſo deo derelicti. Ex quo ſumpſit occaſionem loquendi de apoſtolis, qui etſi erant pauperes & pauci, tamen multos & magnos principes ſuperarunt,& ad eccleſiam cum dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciãt iudicium ſuum,hoc eſt,vt adſint cauſæ ſuæ,& afferãt rationem, ſi eam habuerint, & præcipua argumenta.

Acce

Accedant,& nuntient vobis.) Nempe,idola veſtra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant,nec præterita indicabant.

Priora quæ fuerunt nuntiate.) Appoſtrophe eſt ad idola.

Ecce vos eſtis ex nihilo.) Id eſt,vos idola nihil valetis,nõ eſtis dij, imò nihil eſtis. Idolum nihil eſt,ait Apoſtolus ad Corinthios ſcribens. 1.Cor.8.

Et opus veſtrum.)Id eſt,reſponſiones veſtræ.Poſtquàm deus oſtendit vana eſſe idola,nihílque valere neque poſſe,oſtendit ipſius potentiam, vt idolorum cultores confundat. Ideò inquit: Suſcitaui ab aquilone,& veniet ab ortu ſolis. Acſi diceret: Ego ſum ille,qui ſuſcitaturus ſum Cyrum regem Perſarum,vt bellum inferat Babyloniis,eóſque ſuperet,vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriam reducat.Perſis erat ad partem aquilonarem reſpectu Iudææ.

Quis annuntiauit ab exordio,vt ſciamus?) Senſus eſt: Dicite mihi ô idolorum cultores, quis ex diis veſtris annuntiauit hæc à principio, vt ſciamus eum eſſe verum deum?

Primus ad Sion dicet, ecce adſum.) Hieronymus in commentariis legit: Ecce adſunt.Et ita habent nonnulli codices.Et eſt ſenſus:Idola nihil poſſunt verè nuntiare,Deus eſt qui primus dicit Sioni,Ecce adſunt ea,quæ ab ipſo promiſſa ſunt.

Et Ieruſalem euangeliſtam dabo.) Id eſt,Ego dominus dabo Hieroſolymę euangeliſtas,qui ei læta pronuntient.

Et vidi,& non erat.) Verba ſunt dei in hunc modum dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad diſceptandum mecum in iudicio, ſed vidi nullum eſſe ex illis, qui inſtructus eſſet conſilio,qui pro ſe rationem reddere poſſet. Imò omnes ſunt iniuſti,& eorum opera inutilia & inania,& eorum idola ventus & vanitas.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XLI.

Et ſuſcepi te dextera iuſti mei.) In Hebraico eſt: אַחְתֶּמַבְתִּיךָ בִּימִין צִדְקִי aph temachtticha bemin tſidhki. Quæ poſſunt ita Latinè reddi: Atque ſuſtentaui te dextera iuſtitiæ meæ. Hebraiſmus eſt hunc habens ſenſum: Et mea iuſta manu dextera te ſuſtentaui. Vnde Septuaginta interpretes verterunt: Et corroboraui te dextera iuſta mea. Appellatur autem dextera iuſta, quæ vnicuiq; tribuit iuxta opera ſua. Verbum תָּמַךְ non ſolùm ſuſcipere ſignificat, ſed etiam ſuſtentare,vt Exodi 17. Suſtentabant manus eius ex vtraq; parte. Exo.17.

Qui mortui eſtis ex Iſrael.) In Hebraico eſt dictio מֵתֵי methe,quæ & viros ſignificat, & eos, qui ex vita exceſſerunt. Ideò poteſt verti: Viri Iſrael. Aiunt Hebræi ita eſſe hunc locum vertendum, nam quando hæc dictio ſcribitur cum xeua, quemadmodum hîc, potius viros quàm mortuos ſignificat: quando verò cum tſere,potius mortuos.

In ſupinis collibus.) Quidam codices habent: In ſupremis collibus. Pagninus vertit in excelſis.

Cedrum & ſpinam.) Hîc variant etiam Latini codices: quidam habent ſpinam, quidam verò pinum. Neque eſt mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionem ſententias diſtrahuntur. Ex noſtris nonnulli exiſtimant per ſpinos prunos intelligi, iuxta illud poetæ quarto Georgicorum: Edurámque pyrum, & ſpinos iam pruna ferentes. Alij per ſpinas arbores ſpinoſas intelligunt, qualis eſt malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborem eſſe ſpinam Ægyptiam, cuius ligna etiam in aquis incorrupta perſeuerant. In Hebraico eſt שִׁטָּה xittah, cuius pluralis eſt שִׁטִּים xittim, quod nomen ſcriptum inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noſter interpres vertit ſethim, vt Exodi capite vigeſimoſexto: Facies & tabulas ſtantes tabernaculi de lignis ſethim, & paulò pòſt:Facies & vectes de lignis ſethim.Ex Iudæis nonnulli exiſtimant eſſe buxum, Exo.26.

alij

piceam, alij cedrum. R. Kimhi asserit esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro שִׁטָּה vertit: xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ab Ægypto in desertum asportata, vt ex illis tabernaculum fœderisque arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezræ sententiam existimantis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto syluas, vbi hæ arbores oriebantur, iuxta il-
Num.25. lud Numerorum vigesimoquinto: Morabatur autem eo tempore Israel in Sethim: vbi est hoc idem nomen. Iosephus libro Antiquitatum tertio, capite sexto, ait ligna tabernaculi fuisse adeò durabilia, vt nequaquam potuissent putredine violari, & capite octauo eiusdem libri ita ait: Facta est autem arca Deo ex lignis natura fortissimis, & quæ nequaquam putredinem sustinerent. Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim transtulerunt ξύλα ἄσηπτα, hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum sententia, qui per sithim optimas cedros interpretantur: Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali sextodecimo fuisse suo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetustatis, vt inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octaginta anni interfluxissent.

Afferte si quid forte habetis.) Pro, si quid forte habetis, est in Hebraico vnica dictio עֲצֻמוֹתֵיכֶם atsumothechæm, quæ est in numero multitudinis deriuata à verbo עָצַם atsam, quod significat præualere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti: Afferte firmamenta vestra, hoc est, ea argumenta, quæ existimaueritis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio, forte, non est aduerbium, sed nomen. Pagninus vertit: fortes vestros: vt ad falsos commentitiósque Deos referatur. Quasi dicat: Afferte in medium ex vestris Diis eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possint ne futura prædicere.

Argumentum capitis XLII.

Inducit propheta deum patrem loquentem, & filium suum hominibus nuntiantem. Prædicit esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionem multorum, eius denique Christi lenitatem, mansuetudinem, & magnificentiam significat. Infideles Iudæos arguit, eorúmque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

A
Mat.12.d
Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In veritate educet iudicium, non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabunt. Hæc dicit dominus deus creans cœlos & extendens eos, firmans terram, & quæ germinant ex ea, dans flatum populo, qui est super terram, et spiritum calcan-
Infr.49.b
B
tibus eam. Ego dominus vocaui te in iustitia, & apprehendi manum tuam, & seruaui te. Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium,

tium, vt aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctum,
Infr.48. *de domo carceris sedentes in tenebris. Ego dominus. Hoc est nomen meum. Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoque ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. Cantate domino can-*
Psal.149. *ticum nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insulæ & habitatores earum. Leuetur desertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate habitatores petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent domino gloriam, & laudem eius in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit cœlum. Vociferabitur & clamabit,*
C
super inimicos suos confortabitur. Tacui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar.

EXPLANATIO.

Ecce seruus meus.) Dixerat deus capite superiore prope finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriam restitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuari spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorem & saluatorem dirigere, eiúsque alta mysteria intueri, transferunt sermonem à terreno ad cœlestem, & de Christo deo nostro vaticinantur, qui venit in mundum, vt nos è tetris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc capite apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur diuus Matthæus capite duo-
Matth.12. decimo sui euangelij. Sed quid mirum catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudæis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quòd illi dicunt Christum esse venturum, nos autem venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc capite deus pater, ita inquiens: Ecce seruus meus suscipiam eum, &c. Appellat autem Christum seruum secundum naturam humanam, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab
Mat.20. eo, non enim venit ministrari, vt ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli,
Philip.2. Semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Non negat Christum esse hominem, de quo
1.Tim.2. dixerat in epistola ad Timotheum: Vnus enim deus, vnus & mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Et ad Corinthios scribens, Primus homo, inquit,
1.Cor.15. de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Nam non valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinem hominum factus, igitur non est homo. Quemadmodum nec valet hæc, Inuictissimus Ioānes tertius in similitudinem cæterorum Lusitaniæ regum creatus est, ergo non est rex. Imò de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquam rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo diuus Ioannes: Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre,
Ioan.1. Vbi non negat eum esse vnigenitum, sed ait talem gloriam habere, qualem decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apostolus Christum esse in similitudinem hominum factum, non tamen negat esse hominem. Sed quoniam Christus est verus deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab

apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi vides Christum seruum appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cùm voluerit pro nobis vendi, vt nos suo sanguine emeret. Id autem quod hîc dicit Esaias, videtur alludere ad
Psal.64. id, quod dixerat Dauid cum deo patre loquens in psalmo: Beatus quem elegisti & assumpsisti.

Complacuit sibi in illo anima mea.) Hoc ipsum testata est vox illa patris, quæ in
Mat.17. transfiguratione audita est, vt ait diuus Matthæus, dicens: Hic est filius meus di-
2.Pet.1. lectus, in quo mihi bene complacui, quam refert Petrus apostolus in epistola se-
Matth.3. cunda. Et eadem vox audita fuit etiam in baptismo Christi, vt refert idem euangelista. Est igitur sensus: Ecce seruus meus, qui est mihi charissimus.

Dedi spiritum meum super eum.) Idem dixerat suprà Esaias: Et requiescèt super
Supr.11. Infr.61 eum spiritus domini. Et infrà: spiritus domini super me, eò quòd vnxerit me.
Ioan.1. Hinc Ioannes Baptista apud Ioannem Euangelistam, vidi, inquit, spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum. Non intelligendum est Christum tunc primùm accepisse spiritum sanctum, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriore, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis.

Iudicium gentibus proferet.) Id est euangelium, quod iudicium dei continet. Multis enim in locis euangelij iudicauit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorum scelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet iudicium, & quomodo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè capite secundo. Aspicis hîc Messiam non solum Iudæis, sed etiam gentibus fuisse euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & gentibus.

Non clamabit.) Nempe clamore contemtionis. Non clamoribus rem aget. Sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit
Psal.71. Dauid in psalmo iis verbis significare. Descendet sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Nec accipiet personam.) Id est, erit rectus & æqualis, & nō personarum acceptor.
Rom.2. Hoc idem ait apostolus in epistola ad Romanos, & est multis in locis diuinarum literarum scriptum. Iudex, qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiam in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ
simile quasi communitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulum medium quadrangulum diuidit, vt vtrinque spatium relinquat æquale, sic iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur.

Non audietur vox eius foris.) Diuus Matthæus vertit: Nec audiet aliquis in plateis vocem eius. Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit,
Infr.53. dicens: Non clamabit. Et alibi: Non aperiet, inquit, os suum, sicut ouis ad occi-
Ephe.4. sionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Vnde dicebat apostolus: Omnis clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.

Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.) Sensus est: Christus cùm venerit neminem contemnet, quamuis sit imbecillus & fragilis: sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, in quibus tamen relucet aliquid bonæ spei. Diuus Hieronymus in libro quæstionum ad Algasiam per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum gentium, qui extincto legis naturalis ardore fumi amarissimi oculos lædentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cine

in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quem venit in terram missum, incendit, studióque immortalitatis inflammauit.

In veritate educet iudicium.) Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu euangelium nuntiabit.

Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium.) Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortem: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annuntiet euangelium. Acsi dicat: Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem euangelium nuntiauit. Vide obsecro, & alto animo intuere huius præsulis modestiam, lenitatem, benignitatem, tolerantiam, & mansuetudinem. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis contaminata volunt mundare, & ad ni- simile
torem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dum volunt sordes abstergere, vasa conterant & infringant, sic præsules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant moderatè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad puritatem animíque pulchritudinem perducere conantur. simile
Et quemadmodum inter chirurgos ille est laudabilior, qui lenius tangit vulnera, quàm qui asperè manus imponit, sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quàm nimia seueritate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili versèr, secturus membra corrupta & labefactata, non impletur ira, quin potius tunc maiorem tranquillitatem ostendit, ne per- simile
turbatio impediat artem, sic præsul in reprehensionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ira turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, vt adhibeatur etiam seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquam potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus deus noster, qui eum, quem re- Matt.22.
iecit ex nuptiis, quòd non haberet vestem nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit.

Et legem eius insulæ expectabunt.) Septuaginta habent: Et in nomine eius gentes sperabunt. Et ita citat etiam hunc locum diuus Matthæus. Vbi vides per insulas Matth.12.
intelligi gentes, quod capite superiore annotauimus. Ita intelligitur id, quod Infr.60.
est capite sexagesimo scriptum: Me enim insulæ expectant. Id quod Iacob multò Gen.ult.
anteà iis verbis prædixerat: Ipse erit expectatio gentium.

Hæc dicit dominus deus.) In principio capitis non explicauit, quis erat ille, qui loquebatur, modò dicit esse deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

Dans flatum populo.) Hoc est, dans hominibus spiritum vitæ. Id quod statim subiungit: Et spiritum calcantibus eam, est repetitio superioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes, & delicias, cæteráque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos deóque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est Matth.6.
eorum anima, quoniam anima plus est vbi amat, quàm vbi animat. Cùm autem auarorum, ambitiosorum, iniustorúmque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animam scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat: Adhæsit pauimento anima mea. Cùm autem ibi homo esse di- Psal.118.
cendus sit vbi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat deus: Fili hominis sta supra pedes Exech.2.
tuos. Non enim iniquus & terrena quærens stat supra pedes, sed sub pedibus. At vir pius & rectus terram conculcat, quoniam ea, quæ præstantia mundi amatoribus videntur, parua ducit, eáque ratione stabili firmáque negligit, & ad cœlestia

similia semper aspirat. Ex quibus colliges cor viri iusti esse ignem ad cœlum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum, & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes, sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectantes, suas voluptates, dignitates & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit deus spiritum & gratiam.

Ego dominus vocaui te in iustitia.) Id est, vt iustitiam doceas, & per te homines iusti reddantur.

Apprehendi manum tuam.) Significat deus pater amorem suum erga filium suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea, quæ operatur filius, operatur pater.
Ioan.14. Hoc quidem est quod ait Christus apud Ioannem: Pater in me manens ipse facit opera.

Et dedi te in fœdus populi, in lucem gentium.) Aspicis hîc Christum esse nostrum fœdus, & nostram lucem. Sine eo non essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator dei & hominum, & lux illa dicens: Ego
Ioann.8. Luc.2. sum lux mundi, de qua dixerat Simeon: Lumen ad reuelationem gentium. Eramus filij iræ: & erãt inimicitiæ inter deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrum, filius dei, vt esset author nostræ reconSup.9. Mala.2. Ephe.2. Coloss.1. ciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis. Et diuus Paulus, Ipse, inquit, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi: Et vos, inquit, cùm essetis alienati, & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem.
1.Ioan.2. Huc pertinet quod ait diuus Ioannes in epistola sua: Ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Non pro nostris tantùm, sed etiam totius mundi. Huius rei gerebat
figura Exod.25. imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex auro purissimo super arcam, & tegebatur à duobus seraphim mutuò se respicientibus. Arca illa ecclesiam adumbrabat, super eam erat propitiatorium significans Christum, qui est propitiatio nostra, recturum & protecturum ecclesiam suam. Duo seraphim erant duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docentia esse Christum propitiatorem & reconciliatorem. Docet hic locus Messiam non solùm Iudæos, sed gentes etiam fuisse illuminaturum.

Vt aperires oculos cæcorum.) Non enim anteà deum videbant: quoniam non so-
Eph 5. lùm erant tenebris circunfusi, sed ipsæ tenebræ. Eratis aliquando tenebræ, ait
Mat.15. diuus Paulus, nunc autem lux in domino. Aspicis hîc peccatores esse cæcos, de quibus ait Christus: Cæci sunt & duces cæcorum. Claudit diabolus eorum ocu*simile* los, tenebrísque cooperit, ne suam perniciem intueantur. Vt enim fur nocturnus domum spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obscuro & aëre nebulis & caligine cooperto irruit in gregem, & in aquam inuolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniam tunc ea pisces non vident, sic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelligebat
Psal.142. qui ait: Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi: Acsi diceret: Meum intellectum dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amantes, quos ego mortuos seculi appello. Væ illis, qui non solùm sunt cæci, sed etiam alios obcæcant. Contrà verò illi sunt fœlices, qui non solùm sunt illuminati, sed alios illuminant, Christum imitantes, qui de seipso ait:
Ioan.8. Luc. 1. Ego sum lux mundi. De quo ait Zacharias: Visitauit nos oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Et educeres de conclusione vinctum.) Docet hic locus peccatores esse scelerum vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit

nit summus ille generis humani conditor & conseruator nos liberatum, vt nos in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restitueret. Aspicis hîc Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerem aperire. Ita enim eum sanctus vates Zacharias alloquitur: Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu. *Zacha.9.*
Intelligi autem caput illud Zachariæ de Christo euangelistæ testantur. Sed cæci *Matth 21.* Iudæi totum hoc intelligunt de terrena liberatione, sperantes Messiam, qui eos *Ioan.12.* eripiat à captiuitate, non animi sed corporis, nec vident miseri ac cæci homines, redemptionem per Christum non terrenam esse, sed spiritualem. Ait enim pro- *Psal.129.* pheta: Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius. Dicens ex omnibus iniquitatibus eius, apertè voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit Ieremias sic Messiam loquentem introducens: Da- *Ierem 31.* bo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et paulò post: Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius. Quem locum diuus Paulus de Christo interpretatur. Et apud Esaiam ait Christus: Deleui vt nubem iniqui- *Hebr.10.* tates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. *Isfr.44.* Vide qualem vaticinatus est fore Christi redemptionem. Et ob eam causam hic idem propheta gladium huius regis & redemptoris spiritualem esse dicit, nimirũ *Sup.11.* sacrum dei verbum, de quo ait: Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labio- *Isfr.49.* rum suorum interficiet impium. Et alibi: Posui, inquit, os meum vt gladium acutum. Hunc existimo esse eum, de quo ait Dauid: Accingere gladio tuo super *Psal.44.* femur tuum potentissimè. Est autem euangelica doctrina gladius, quo fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur. Hic est gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: De ore eius, nempe Christi, gladius vtraque parte acutus exibat. *Apoc.1.* De quo ait Paulus: Galeam salutis assumite, & gladium salutis, quod est verbum *Ephe.6.* dei. Hæc volui dicere vt errorem Iudæorum ostenderem Messiam expectãtium, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cùm ipsorum scripturæ contestentur, Christum redemptorem esse animarum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuitiis affluentem, non ascendentem ornatum equum, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatum esse spiritualem, cœlestíque regi congruentem. Ait enim Zacha- *Zacha.9.* rias: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Quem locum Euangelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus apertè *Mat.21.* contestatur. Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, *Ioan.12.* sed in humilitate & mansuetudine, quemadmodum ipse de se ait: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde. Nónne aspicis Hebræe Messiam non venturum *Mat.11.* fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Quî fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctíque vates omni sapientia & virtute præstantes eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? Quas diuitias allaturus erat ille, quem Zacharias *Zach.9.* pauperem, & Esaias capite 52. inglorium appellat, nisi cœlestes & immortales? *Isfr.52.* Hoc intelligens Dauid, Redimet, inquit, dominus animas seruorum suorum. Et *Psal.33.* Esaias, Israel, inquit, saluatus est in domino salute æterna. Non loquuntur de salu- *Isfr.59.* te externa & temporali, sed interna & immarcessibili, & peccatorum carceris apertione: de qua hîc ait noster vates: Et educeres de conclusione vinctum.

Ego dominus.) Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: Hoc est nomen meum, ita est intelligendum: Nomen meum est dominus. Ita dicitur in Psalmo: *Psal.67.* Dominus nomen illi.

Quæ prima fuerunt.) Id est, ea, quæ prædixi, completa sunt, nunc autem prædico

vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

Cantate domino canticum nouum.) Omnes vocat ad canendum deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiæ, & humani generis restauratione. Et vult vt sit canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduentu Christi eius euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem, euangelium autem ad omnes gentes propagandum, etiam ad insulas, & ad deserta loca colentes.

Habitatores petræ.) Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus sitis in petris locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam Palæstinæ.

Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit cœlum, vociferabitur & clamabit.) Descripsit hactenus primum Christi aduentum in humilitate & mansuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicatum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed quî fieri potest vt de Christo dicatur: Vociferabitur & clamabit, cùm in hoc eodem capite de eo sit dictum: Non clamabit, neque audietur vox eius in plateis? Hanc difficultatem facilè absoluemus, dicentes prius voluisse prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiam ostendere, qui suas iniurias toleranter ferens inimicis suis litem non intendebat, sed sicut agnus ad occisionem ductus silentio vtebatur: Nunc verò facit eum clamantem, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas æquo animo tolerare, mundi verò scelera queribunda voce arguere, vt non suam sed dei gloriam quærere videatur.

Tacui, semper silui, patiens fui: sicut parturiens loquar.) Verba sunt dei dicentis: Hactenus continui iram meam, nunc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur deus more humano, vt eum intelligamus. Aspicis hîc deum non statim hostes suos sternere, sed aliquando tacere atque dissimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præsules doceat declinandam esse iram, impatientiam, & præcipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & detestabilis est omni contentione velis, vt ita dicam, remisque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosam degentes videntur mites & moderati, sed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt *simile* enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, scissuras suas non ostendit, sed eo pleno omnes apparent, quoniam hac atque illac fluit, sic nonnulli à negotiis publicis separati, in nullaque dignitate constituti tegunt suam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capessentes statim animi ægritudines & corruptiones ostendunt, hac fluit ira, illac inuidia, hîc ostenditur temeritas, illic prauitas. Nulla adest tranquillitas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil dissimulent, neque vllo silentio vtantur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus philosophus, principatum virum declarare. Discant rempublicam administrantes à Christo deo nostro, qui ait: Tacui semper, silui, patiens fui, vt sciant vti tempore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.

Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles, & omne germen eorum exiccabo. Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et educam cæcos in viam, quam nesciunt, & in

in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & prauа in recta. Hæc verba feci eis, et non dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili, vos dij nostri: Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? Quis cæcus nisi qui venundatus est, & quis cæcus nisi seruus domini? Qui vides multa nónne custodies? Qui apertas habes aures, nónne audies? Et dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? nónne dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, et non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, et non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

D

Dissipabo.) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

Ponam flumina in insulas.) Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

Et educam cæcos in viam.) Idolorum cultores cæcos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autem seruabo, eísque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam, aliis in resurrectionem. Qua de re alibi disseruimus.

Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.) Hoc est, Id quod dico, nempe esse gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

Conuersi sunt retrorsum.) Sensus est: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficientur. Et cõfundẽtur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

Surdi audite.) Conuertit deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcósque vocat.

Quis cæcus nisi qui venundatus est?) Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferum peccatum admittit, seipsum diabolo vendit, illíq; chirographum tradit. Et quoniam ante aduentũ Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: Empti enim estis precio magno. Et diuus Petrus in prima epistola sua: Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati. Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venundati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci. *1. Cor. 6. & 7.* *1. Pet. 1.* *Coloss. 2.*

Qui vides multa nónne custodies?) Tu ô Israel, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quæ tibi præcipio?

Laqueus iuuenum omnes.) Notat pharisæos & scribas, quorum consilio iuuenes

decepti & vincti Christum recipere noluerunt.

In domibus carcerum absconditi sunt.) Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabuntur. In tantam incident calamitatem, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

Quis est in vobis.) Vult propheta persuadere Iudæis, vt audiant, & futura cognoscant, mentéque percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christum occiderunt. Et concludit propheta asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot ærumnas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XLII.

Ecce seruus meus suscipiam eum.) Pro suscipiam: est in Hebraico אִתְמָךְ æthmoch
Supr.41. à verbo תָּמַךְ, quod significat suscipere, vt capite superiore. Suscepit te dextera
Exod.17. iusti mei. Significat etiam sustentare, vt Exodi decimoseptimo, Sustentabant manus eius ex vtraque parte. Ideò poterat hîc verti: Sustentabor in eo, aut vt vertit Pagninus: Innitar ei. Solet enim herus inniti seruo fideli & charo. Significat iis verbis deus pater fuisse Christum illi obedientem, fidelem, & dilectum. Chaldæus paraphrastes transtulit: Ecce seruus meus Messias, ego adero ei. Vbi aspicis eum hoc de Christo intellexisse.

Et non accipiet personam.) In Hebraico est, וְלֹא יִשָּׂא ve lo iissa à verbo נָשָׂא nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit: Et non eleuabit, subaudi vnum, deprimendo alium, pro quo noster interpres
similе vertit: Non accipiet personam. Aduertant hoc, qui non æquabilitate sed affectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterum eleuat, sic nonnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorúmque splendorem maculantes. Potest verti: Non efferet, subaudi vocem. Vel, Non vociferabitur. Pro quo, Septuaginta verterunt: Neque dimittet, subaudi populum suum.

Argumentum capitis XLIII.

Consolatur deus ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum: & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

A

T nunc hæc dicit dominus creans te Iacob, et formans te Israel. Noli timere quia redemite, & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego dominus deus tuus sanctus Israel saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus, ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro ani-

ma

ma tua. Noli timere, quia ego tecum sum. Ab oriente adducam semen tuum, & ab occidente congregabo te. Dicam aquiloni, da, et austro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum. Educ foras populum cæcum & oculos habentem, surdum et aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiet istud, et quæ prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, et iustificentur, et audiant, et dicant: Verè vos testes mei dicit dominus: et seruus meus quem elegi, vt sciatis, et credatis mihi, et intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus deus, et post me non erit. Ego sum, ego sum dominus, et non est absque me saluator. Ego annuntiaui et saluaui, auditum feci, et non fuit in Osc.13.b
vobis alienus. Vos testes mei dicit dominus, et ego deus. Et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat. Operabor, et quis auertet illud? Hæc dicit dominus redemptor vester sanctus Israel.

B

EXPLANATIO.

Et nunc hæc dicit dominus creans te Iacob, & formans te Israel.) Duplicem esse Iacob & Israelem alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatum arbitror capite quadragesimoprimo. Eorum multitudo & congregatio qui euangelium receperunt, & Christo se dedicarunt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israel appellatur. De hoc dictum est capite superiore: Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò pòst: Et noluerunt in viis *Sup.42.*
eius, nimirum Christi, ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum, & cætera, quæ sequuntur. Vbi propheta aduersus pertinaces Iudæos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam ecclesiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquando scriptura nomine Iacob & Israel Christianos intelligere.

Noli timere, quia redemi te.) Verba sunt Christi ecclesiam suam alloquentis, acsi diceret: Ego qui te tanto precio emi, qui pro te sanguinem fudi, nunquam te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

Vocaui te nomine tuo.) Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm eum nomine proprio vocat. In libro Exodi scriptum reperimus dixisse dominum Moysi, teipsum noui ex nomine. *Exod.33.*
Contrà verò de reprobis dictum est: Non noui vos, discedite à me operarij iniquitatis. *Mat.7.* Ideò narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone nomen La- *Luc.13.*
zari explicuit, epulonis autem suppressit. *Luc.16.*

Cùm transieris per aquas, tecum ero.) Sensus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Etsi viri sancti propter Christum & euangelicam veritatem torquerentur, & in summum capitis periculum vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tanta enim erant fide ac constantia muniti, tanta charitate inflammati, vt multò

tò præstantius & illustrius existimarent pro Christo occumbere, séque hostium telis obiicere, quàm Christum saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerentur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormentis ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nunquam tamen peribit.

Cùm ambulaueris in igne, non combureris.) Aspicis hic iustum in medio afflictionum non comburi, quoniam deus cum illo est. Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat, sed non consumebatur, quia in eo erat deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versatus igne afflictionum incensus, spinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate consistit, quoniam deum secum habet. Non est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beatior. Quî enim fieri potest, vt non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat, illísque perniciem machinatur, cùm illius motus turbulenti iactationésque incitatę, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquillitatis animi relinquant? Contrà verò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilens, nulla tetra & pernicioſa labes, sed Christi gratia, & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, de quo loquitur Christus apud Matthæum, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Hic est ille, de quo ait deus per prophetam: Cùm ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum. Viri enim iusti & charitate præstantes afflictionibus exercentur, vt posteà diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid: Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Vbi vides ignem & aquam, hoc est, mundi afflictiones, esse viam ad æternas voluptates. Sic tamen velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere. Vt enim in mari Rubro Hebræi fuerunt erepti, Ægyptij verò obruti & submersi, sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrum, quidam liberantur, quidam verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam, aliis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in mediis fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contemplare & intentè considera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictiones.

Exod. 3.

Matth. 7.

Psal. 90.

Psal. 65.

similc

Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Saba pro te.) Quando Hierosolyma fuit seruata, & è Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hîc numerat propheta. Ideò ait deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ gentes punirentur. Similis locus est in Prouerbiis, vbi ita scriptum est: Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. Vel sic. Ego ô ecclesia mea in propitiationem tuam, vt tibi sim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Ægyptum, Æthiopiam, & Saba, & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te confluent & conuenient. Septuaginta habent: Feci commutationem tuam Ægyptum. Et est sensus: Ego ô populc Iudaice infidelis, dedi pro te ecclesiæ meæ Ægyptios Æthiopes, & Sabæos. Est enim monumentis mandatum, has nationes statim post Christi passionem Matthæi & Marci prædicatione fuisse ad fidem conuersas.

Prouer. 11.

Ab Oriente adducam semen tuum, & ab occidente, &c.) Hunc locum afferunt Iudæi ad probandum Christum saluatorem nostrum non esse Messiam, quoniam eosdem per mundum dispersos in promissionis terram non congregauit. Aiunt enim Messiam Hebræos omnes per vniuersum orbem terrarum diuisos esse Hierosoly

rosolymam reducturum, quos hîc semen suum & filios appellat. Nec vident cæci homines ex hoc capite suum errorem & pertinaciam conuinci, cùm apertè de gentibus, quæ erant ad Christum conuertendæ loquatur, non solùm autem de Iudæis, vt ipsi existimant. Nam statim ait Deus: Et omnem qui inuocat nomen meum: Qui omnem dicit, neminem excludit. Et paulò pòst: Omnes, inquit, gentes congregatæ sunt simul. Nónne vides planè ô Hebræe tuam cæcitatem? Perspicuè indicat Deus se in hoc capite de fidelium omnium multitudine tractare, siue sint gentes, siue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos suo sanguine generauit, de qua generatione ait alio in loco Esaias: Generationem eius quis enarrabit? Et paulò pòst: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longeuum. Ideò ait diuus noster Ioannes: Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius. Congregauit autem Christus omnes fideles non localiter in vna prouincia, sed in vnitate fidei. Ideò ipse aiebat apud Matthæum: Dico autem vobis, quòd multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob, in regno cœlorum. Hos vocat filios, quos ait de longinco, hoc est, de peccato, quo homines longè à Deo distant, esse ad gratiam ducendos.

Infr. 53.

Ioan. 1.

Matth. 8.

Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.) Foras, hoc est extra errorem. Omnes infideles cæcos vocat & surdos. Particula, Educ, refertur ad Christum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: Eduxi, vt sit vox ipsius Dei.

Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus.) Ex gentibus & Iudæis fuit Christi ecclesia congregata. Et cùm dicit, omnes gentes, distributio est pro generibus singulorum, non pro singulis generum.

Quis in vobis annuntiet istud?) Nullus est inter vos ô gentes, qui hoc possit enuntiare, & vobis priora dicere.

Dent testes eorum & iustificentur.) Id est, Afferant gentes testimonia, videamus vtrum idola sua illis ventura prædixerint, & si hoc probauerint, iustificentur. At hoc ostendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera esse, quæ ego dico.

Verè vos testes mei, dicit dominus.) Alloquitur deus prophetas & Apostolos. Et seruus meus quem elegi, id est, Esaias.

Ante me non est formatus deus.) Ostendit in deo nec esse principium nec finem.

Ego annuntiaui.) Subaudi futura. Et saluaui, Id est, vos ab hostibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum deus.

Propter vos emisi Babylonem, & detraxi vectes vniuersos, et C
Chaldæos in nauibus suis gloriantes. Ego dominus sanctus vester creans Israel deus vester. Hæc dicit dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robustum. Simul obdormierunt nec resurgent, contriti sunt quasi linum, & extincti sunt. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nunc 2. Cor. 5. d
orientur, vtique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in in- Apoc. 21. b
uio flumina. Et glorificabit me bestia agri, dracones & struthiones, quia dedi in deserto aquas, & flumina in inuio, vt darem potum populo meo electo meo. Populum istum formaui mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti Iacob, nec laborasti in me Israel. Non D
obtulisti mihi arietem holocausti tui, in victimis tuis non glorificasti me.

me. Non te seruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, & iudicemur simul, narra si quid habes vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, & interpretes tui prævaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos, dedi ad internitionem Jabob, & Israel in blasphemiam.

Propter vos emisi Babylonem.) Id est, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriam vestram reducat. Et detraham vectes vniuersos, hoc est, aperiam ciuitatem, & detractis vectibus à portis ingredientur Persæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos, qui nauibus suis gloriari solebant.

Exo.14. *Hæc dicit dominus, qui dedit in mari viam.*) Quasi dicat: Ne existimetis deum hæc
Iosue.3. facere non posse. Nam ipse, qui hæc dixit, ille est, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, vt vos liberaret in exitu ab Ægypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Ægyptij fuerunt obruti, & nunquàm ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Ægy-
1.Cor.15. ptios non esse resurrecturos ad extremum iudiciũ. Nam, vt ait Apostolus, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternã, quæ est vera vita, ideò damna-
Psal.1. ti non dicuntur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psalmo: Ideò non resurgunt impij in iudicio. Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua.) Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamen multò maiora sum pro vobis facturus, quorum respectu ea, quę præterita sunt, non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum. Et erunt gratiæ flumina, quæ non corpora, vt anteà in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: nam bestiæ agri dracones & struthiones, hoc est, variæ gentes diuersis ritibus deditæ, quæ in deserto gentilitatis habitabant, idolis ac superstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare, quamuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest eum deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & cerimoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ. Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas
Ierem.31. literas, & videbis apertè esse hoc multis in locis prædictum. Ieremias ita ait: Ecce dies venient dicit dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti. Et paulò post: Hoc, inquit, erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in
Heb.9. deum, & ipsi erunt mihi in populum. Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui testamenti institutionem. Ita hunc locum interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quamuis illum Apostolus non interpretaretur, tamen ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: Dicendo autem nouum, subaudi testamentum, veterauit prius: Et reuera hæc est testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hanc promissionem confirmauit deus per Baruch

Baruch prophetam ita dicens: Et statuam illis testamentum alterum sempiter- Baruch 2.
num, vt sim illis in deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas cerimonias, ideò dicit hoc in loco deus: Ecce ego facio noua. Et capite secundo, & quinquagesimoquinto, & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui testamenti institutionem prædicit. Qua de re vide ea, quæ in sequentibus annotabimus.

Populum istum formaui mihi.) Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

Non me inuocasti Iacob.) Acsi diceret: Dracones, struthiones, cæteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô populе Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces.

Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.) Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thimiama incenderes. Non exegi à te vt argento mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nam sacrificia veteris legis per se deo non placebant, vt ipse ait in psalmo, cum patre ita loquens: Sacrificium & oblationem noluisti, aures Psal.39.
autem perfeciſti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti, tunc dixi Heb.10.
ecce venio. Quem locum diuus Paulus de Christo apertè asserit esse intelligendum. Est enim Christus vera hostia, quæ delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat prædixisse deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos ita ait: Si obtuleritis mihi holocauto- Amos 5.
mata & munera vestra non suscipiam. Et per Oseam: Misericordiam volo, & non Osee 6.
sacrificium. E per Danielem: In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. Lege totum illud caput, & videbis Danielem vaticinantem de morte Dani.9.
Christi, & de cessatione legalium. Per Malachiam iis verbis deus Iudæos allo- Mala.1.
quitur: Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda. Non vult deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificium, quod est Christus deus noster, qui, vt ait Esaias, oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimi- Infr.53.
na nostra deleret, in cuius memoriam cotidie in ecclesia consecratur. Cum Christo autem mortuo mortua fuerunt legis veteris sacrificia & cerimoniæ & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam illam legem succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quæ est Christi legislatoris nostri euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat: Constitue Psal.9.
domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt. Et in alio Psal.83.
psalmo: Etenim benedictionem dabit legislator. Qua de re ea poteris videre, quę primo & secundo capite literis mandauimus.

Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis.) Sensus est: sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerunt, vt ego formam serui acciperem, ingentes labores subirem, & meipsum immolarem.

Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.) Sensus est: Tu me seruire feciſti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò diuus Ioan Ioan.1.
nes dicebat de Christo: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi.

Reduc me in memoriam, & iudicemur simul.) Sis memor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos disce-

Mich.6. ptemus. Vide dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Micheam: Populeus quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Qua de re diſſeruimus capite quinto.

Pater tuus primus.) Nempe Adam, peccauit, cùm funeſtum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyſes & Aaron. Quaſi dicat: Non poteris mihi maiorum tuorum ſanctitatem obiicere, cùm etiam ipſi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

Et contaminaui principes ſanctos.) Hoc eſt, contaminatos oſtendi, vel contaminari permiſi Moyſem & Aaronem.

Dedi ad internecionem Iacob.) Id eſt, Occidi hebræos in deſerto ob eorum crimina permisítque vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blaſphemias iacerent. Vel ſic: Dimiſi eos, vt in peccata mortifera & blaſphemias inciderent.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIII.

Detraxi vectes vniuerſos.) Pro vectibus in Hebraico eſt בְּרִיחִ֣ים barichim, à verbo בָּרַ֗ח barach, quod ſignificat claudere. Vnde בָּרִ֣יחַ, quod eſt noſtrum nomen, ſignificat vectem, quo oſtium clauditur. Quid autem ſit detrahere vectes vniuerſos diximus in explanatione. Sed quoniam verbum hoc בָּרַ֗ח barach ſignificat etiam fugere, verterunt Septuaginta: Et ſuſcitabo fugientes vniuerſos. Et pro eo quod nos habemus, & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes, habent illi: Et Chaldæi in nauibus vincientur. Vt ſit ſenſus: Ego propter vos ô Iudæi mittam Cyrum Babylonem, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant. Chaldæique erunt in ſuis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gentes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretum tranſlatione videtur cohærere verſio Pagnini, quæ habet: Et deſcendere faciam fugitiuos vniuerſos. Alij vertunt: Deſcendere faciam in nauibus omnes ipſos. Et deriuant nomen hoc à verbo רָוַ֣ח rauach, quod ſignificat reſpirare. dicunt enim naues appellari בְּרִיחִ֣ים, quòd vento ducantur. Ab hoc enim verbo diriuatur רוּחַ, quod ſignificat ventum, & ſpiritum.

Adipe victimarum tuarum non inebriasti me.) Septuaginta habent: Nec adipem hoſtiarum tuarum concupiui.

Interpretes tui.) In Hebræo eſt מְלִ֥י צִיֶּ֖ךָ meli tſecha. Pro quo Septuaginta verterunt: Principes tui. Quos ſecutus eſt poſteà Pagninus. Poteſt verti: Dulces tui. Debent enim principes & præſules diuinam legem ſubditis interpretari, & dulcedinem quandam ac lenitatem cum caſtigatione miſcere. Ob eam cauſam idem vocabulum & dulces & principes ſignificat.

Et contaminaui principes ſanctos.) In Hebræo eſt, קָדְשֵׁ֑י kodæx, quod etiam ſignificat ſanctuarium. Ideò poteſt verti: & contaminaui principes ſanctuarij. Acſi dicat: Ego ô Iudæi abieci veſtros ſacerdotes, veſtras cerimonias & oblationes. Pagninus pro contaminaui vertit, occidam, & rectè quidem. Poteſt etiam rectè transferri: & ceſſare faciam magiſtros ſanctuarij. Nomen enim שַׂ֣ר ſare,
Gen.41 quod hîc eſt, magiſtrum ſignificat, vt Geneſis cap. 41. Magiſter pincernarum. Habes in hoc capite multa loca aduerſus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent: Contaminauerunt principes ſancta mea. Et vide quid ſequatur. Dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam. Nam cùm princi
ſimile pes & præſules contaminant religionem, & in diuina lege violanda tetras fraudes cõcipiunt, quid ſequitur, niſi populi pernicies, & certiſſima euerſio atq; confuſio? Vt enim ex eclipſi & defectu ſolis magna mortalibus gignitur pernicies, ſic ex principis & præſulis deprauatione magnum in ſubditis oritur excidium.

Argu

Argumentum capitis XLIIII.

Facit propheta Chriſtum ſeruatorem noſtrum loquentem, & eccleſiam ſuam conſolantem: inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

ET nunc audi Iacob ſerue meus, & Iſrael quem elegi. Hæc dicit dominus faciens & formans te, Ierem.13.g & 46.g
ab vtero auxiliator tuus: Noli timere ſerue meus A
Iacob, & rectiſſime quem elegi. Effundam enim
aquas ſuper ſitientem, & fluenta ſuper aridam.
Effundam ſpiritum meum ſuper ſemen tuum, & benedictionem
meam ſuper ſtirpem tuam, & germinabunt inter herbas, quaſi
ſalices iuxta præterfluentes aquas. Iſte dicet, domini ego ſum, &
ille vocabit in nomine Iacob. Et hic ſcribet manu ſua domino, & in
nomine Iſrael aſſimilabitur. Hæc dicit dominus deus Iſrael, & re- Sup.41.b
demptor eius dominus exercituum. Ego primus & ego nouiſſimus, Infr.48.b
& abſque me non eſt deus. Quis ſimilis mei? Vocet & annuntiet, Apocal.1.d & 22.c
& ordinem exponat mihi: Ex quo conſtitui mihi populum anti- B
quum. Ventura & quæ futura ſunt annuntiet eis. Nolite timere
neque conturbemini. Ex tunc audire te feci, & annuntiaui. Vos
eſtis teſtes mei. Nunquid eſt deus abſque me, & formator quem
ego non nouerim? Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt, & amantiſſima
eorum non proderunt eis. Ipſi ſunt teſtes eorum, quia non vident
neque intelligunt, vt confundantur. Quis formauit deum, & ſcul-
ptile conflauit ad nihil vtile? Ecce omnes participes eius confunden-
tur, fabri enim ſunt ex hominibus. Conuenient omnes, ſtabunt &
pauebunt, & confundentur ſimul. Faber ferrarius lima operatus eſt, Sap.13.c
in prunis & in malleis formauit illud, & operatus eſt in brachio for-
titudinis ſuæ. Eſuriet & deficiet, non bibet aquam & laſſeſcet.
Artifex lignarius extendit normam, formauit illud in runcina.
Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit illud, & fecit ima-
ginem viri, quaſi ſpecioſum hominem habitantem in domo. Suc-
cidit cedros, tulit ilicem & quercum, quæ ſteterat inter ligna ſal-
tus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriuit, & facta eſt homini-
bus in focum. Sumpſit ex eis, & calefactus eſt, & ſuccendit, & C
coxit panes, de reliquo autem operatus eſt deum, & adorauit, fecit
ſculptile, & curuatus eſt ante illud.

EXPLANATIO.

Et nunc audi Iacob ſerue meus, & Iſrael quem elegi.) Vide quanta verborum lenitudine deus eccleſiam ſuam alloquatur. Acſi dicat: O Iacob ſecundum ſpiritum ô Iſrael electe mi, hoc eſt, ô eccleſia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatiſque amplitudinem euexi. Si tibi hoſtis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego ſim deus, qui in te ſumma contuli beneficia, debes me attentis auribus audire.

Mala.1. *Formans te ab vtero.*) Videtur alludere ad id, quod ait deus per Malachiam prophetam, Dilexi Iacob, Eſau autem odio habui. Qua de re diuus Paulus in epiRom.9. ſtola ad Romanos ita ait: Cùm nondum nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent aut mali, vt ſecundum electionem propoſitum dei maneret, non ex operibus, ſed ex vocante dictum eſt ei: Quia maior ſeruiet minori, ſicut ſcriptum eſt: Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.

Rectiſſime quem elegi.) Rectiſſimam appellat eccleſiam, quòd ſit, vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quòd in ea recto animo colatur deus.

Effundam enim aquas ſuper ſitientem.) Eos appellat deus ſitientes & aridos, quos ipſe vocauit ad fidem, qui anteà erant ſine gratia, & ſine cognitione euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & ſpiritualium donorum promittit.

Quaſi ſalices iuxta præterfluentes aquas.) Comparat viros iuſtos arboribus iuxta similitudo riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eámque in ſua viriditate conſeruat, ſic vir iuſtus ſatus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerúmque diuinarum meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullâque aeris ſiccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit. Eam ob cauſam in Pſal.1. pſalmo vbi vir rectus & pius deſcribitur, ſic ſcriptum eſt: Et erit tanquam lignum quod plantatum eſt ſecus decurſus aquarum. Contrà verò impius pulueri arido à vento proiecto in eodem pſalmo comparatur.

Iſte dicet.) Senſus eſt: Vbique erunt fideles, qui Chriſtiano nomine glorientur, & Iſraelitas ſe eſſe dicent, etſi ex gentibus nati ſint. Eſt enim Chriſti eccleſia Iſrael ſecundum ſpiritum. Quidam dicet ſe eſſe Chriſtianum, alter fatebitur ſe eſſe de eccleſia. Hic ſcribet manu ſua domino. Id eſt, profitebitur ſe eſſe Chriſtianum, & in nomine Iſrael aſſimilabitur, hoc eſt, cognominabit ſe Iſraelitam ſecundum ſpiritum, id eſt in Chriſtum credentem.

Hæc dicit dominus deus Iſrael.) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, ſuámque ipſius potentiam oſtendit.

Vocet & annuntiet.) Si aliquod idolum deus eſt, clara voce dicat, & annuntiet ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo conſtitui mihi populum antiquum, hoc eſt Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

Nolite timere.) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego ſum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos teſtes eſtis, & ſcitis me ea prædixiſſe.

Plaſtæ idoli omnes nihil ſunt.) Id eſt, fictores & formatores idolorum vani ſunt, & nihil valent. Et amantiſſima eorum, hoc eſt, ſimulachra, quæ vnicè diligunt, non proderunt eis.

Quis formauit deum?) Subaudi niſi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animíque deuotionem & pietatem excitandum: ſed eas imagines adorare, illis latrium cultum tribuere, eáſque ad hunc finem efficere, eſt in diuinis literis prohibitum.

Conuenient omnes, ſtabunt & pauebunt, & confundentur ſimul.) Omnes idolorum fictores & artifices in vltimo iudicio erunt congregati, & timentes ſuam damnationem

nem erunt confuſi. Vel loquitur de aduentu Chriſti, & tempore euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores ſuam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

Faber ferrarius.) Ad confuſionem idololatrarum proſequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum oſtẽdat vanitatem, eorúmq; artificum vilitatem, ait eos ipſos deos, quos efficit faber ærarius, nõ poſſe reficere eum, nec dare ei potum, licet faber indigeat, eſuriat, ſitiat, & præ fame atque ſiti laſſeſcat.

Formauit illud in runcina.) Runcina eſt fabrile inſtrumentum ad leuiganda ligna. Apud Plinium eſt magna ſerra, qua arborum moles ſecatur. Pro angularibus quidam vertit, ſecuribus. Circinus eſt inſtrumentum quo circuli vertendo deſignantur. Apppellatur à Luſitanis compaſſo. Vel capitur hîc pro torno.

Medium illius combuſſit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & ſaturatus eſt, & calefactus eſt, & dixit: Vah calefactus ſum, vidi focum. Reliquum autem eius deum fecit, & ſculptile ſibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obſecrat, dicens: Libera me quia deus meus es tu. Neſcierunt, neque intellexerunt. Obliti enim ſunt, ne videant oculi eorum, & ne intelligant corde ſuo. Non recogitant in mente ſua, neque cognoſcunt, neque ſentiunt vt dicant: Medietatem eius combuſſi igni, & coxi ſuper carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciam. Ante truncum ligni proiiciam. Pars eius cinis eſt. Cor inſipiens adorabit illud, & non liberabit animam ſuam, nec dicet: forte mendacium eſt in dextera mea. Memento horum Iacob D *& Iſrael, quoniam ſeruus meus es tu. Formaui te, ſeruus meus es tu Iſrael, non obliuiſcaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quaſi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cœli quoniam miſericordiam fecit dominus, iubilate extrema terræ. Reſonate montes laudationem, ſaltus & omne lignum eius. Quoniam redemit dominus Iacob, & Iſrael gloriabitur. Hæc dicit dominus redemptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego ſum dominus faciens omnia, extendens cœlos ſolus, ſtabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens ſigna diuinorum, et ariolos in furorem vertens, conuertens ſapientes retrorſum, et ſcientiam eorum ſtultam faciens, ſuſcitans verbum ſerui ſui, et conſilium nuntiorum ſuorum complens. Qui dico Ieruſalem, habitaberis, et ciuitates Iudæ ædificabimini, et deſerta eius ſuſcitabo. Qui dico profundo, deſolare, et flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, paſtor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Ieruſalem, ædificaberis, et templo fundaberis.*

Medium illius combuſſit.) Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

Obliti ſunt.) Non à verbo obliuiſcor, ſed à verbo oblino. Quaſi dicat, Sunt eo-

rum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circunfusum.

Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.) Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

Non obliuiscaris mei.) Exigit à nobis deus, vt eum in animo teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Qui ait per hunc eundem prophetam: Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non miseretur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: In æternum non obliuiscar iustificationes tuas. Omnes qui deum obliuiscuntur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in psalmo: Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur deum. Sed quoniam multi deum obliuiscuntur, ait deus per Ieremiam: Populus meus oblitus est mei diebus innumeris. Vult deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicę potiones tum sanitatem conferunt, cùm in stomacho calore naturali digeruntur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cùm in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

Infr. 49.
Psal. 118.
Psal. 9.
Ierem. 2.
simile

Reuertere ad me quoniam redemi te.) Quoniam ego sum deus delens iniquitates tuas, & teipsum redimens, reuertere ad me, falsósque deos derelinque, quoniam vnus est tantum deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse deũ. Sunt quædam specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentent. Talis erat gentilium opinio & secta, quæ cùm vnus tantum sit deus, multos ac varios deos esse dicebat: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quæ proprium deum vnicum & verum ostendit, trinum in personis, vnum in essentia. Si gentium philosophi & poëtæ hoc speculum haberent, nunquam multos esse deos affirmarent. Videmus nunc per speculum in ænigmate, ait Apostolus, tunc autem facie ad faciem. Ait igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti, cur à me animum alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summum bonum. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi, quoniam te summo precio comparaui, quoniam pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hic locus docet apertissimè falsum esse semper in homine esse & manere peccatum etiam post baptismum, cum hîc deus dicat: Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua.

simile
2. Cor. 13.

Laudate cæli.) Meminit propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficium inuitat creaturas ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

Extendens cœlos solus.) Ex hoc loco colligunt nonnulli, angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearentur. Sed ego non video quonam modo hoc colligatur. Imò Gregorius Nazanzenus & diuus Hieronymus asserunt angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.) Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorúmque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinthios cap. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quæ suprà annotauimus cap. 5. & cap. 24.

1. Cor. 1. & 3.

Susci

Suscitans verbum serui sui.) Bona quæ propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, deus ea inspirat. Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

Qui dico, Ierusalem habitaberis.) Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam.) Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt aresçat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylon, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiantur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cælestis Sionis vim lachrymarum fundamus. His verbis prædicit propheta euersionem Babylonis per Cyrum, eiúsque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriam suam liberos mittat. Hæc omnia impleta esse liber Esdræ testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui historiographi. Eum vocat hoc in loco deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille nanq; potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestẽ Hierosolymam ducit: qui eos non Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

1. Esdræ

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLIIII.

Rectissime quem elegi.) Septuaginta habent: Dilecte Israel quem elegi. In Hebraico est יְשֻׁרוּן vixurun, à verbo יָשַׁר iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerunt. Ille autem est deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid spiritum rectum in visceribus suis innouari à deo vehementer petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorum pondere effrenatíque appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamen quoniam per circuitum ambulat, videtur esse circunflexilis, sic quicquid intellectum contortum & regyratum ingreditur, licet sit rectum, iudicatur retortum. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, qua nihil rectè potest ascẽdere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, éstque deo dilectus. Vnde verbum hoc יָשַׁר iaxar, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur. primo Regum capite 18. Placuit sermo in oculis Dauid. His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt.

Psal. 50.
simile
1. Reg. 18.

Formauit illud in runcina.) Pro runcina est in Hebræo שֵׂרֶד serad, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est, terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt: Designat illud rubrica. hoc est filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit: Formauit illud filo Phœniceo, hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.

Pars eius cinis est.) Potest etiam verti: Pascit cinerem. Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, Qui conflat idolum, frustra laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem

inanem & inutilem moliuntur, in eámque ſtudium & operam conferunt. A quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt vetuſtate Prouerbium, Arenæ ſemina mandant.

Qui dico Cyro: paſtor meus es..) In Hebraico eſt, Qui dico Cyro רֹעִי roi, à verbo רָעָה raah, quod ſignificat paſcere, vt Eſaiæ quinto: Et paſcentur agni iuxta ordinem ſuum. Vnde in pſalmo vigeſimo ſecundo: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, poteſt rectiſſimè verti: Dominus paſcit me, & nihil mihi deerit. In loco paſcuæ ibi me collocauit. Diuus Hieronymus tranſtulit: Dominus paſtor meus, &c. Cùm autem hoc ſit perſpicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco paſcendi nec paſtoris mentionem fecerint. Ita enim habent: Qui dico Cyro vt ſapiat. Sed exiſtimo eos hoc ex induſtria & non ſine myſterio feciſſe. Quoniam qui paſtor eſt, ſapiens eſſe debet. Ideò deus per Oſeam prophetam ita ait: Quia tù ſcientiam repuliſti, repellam te, ne ſacerdotio fungaris mihi. Numerat eodem capite deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam ſacerdotum & paſtorum. Hæc eſt magna & periculoſa phrenefis, & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus proſtratus? Quî fieri poteſt vt alios illuminet, qui eſt cæcis tenebris circunfuſus? Quomodo erunt riui puri, ſi fons eſt tetra ſpurcitia & peſtilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus: quoniam ſatis explanatum eſſe à me arbitror alijs in locis huius operis, quàm ſit paſtoribus neceſſaria ſcientia, & diuinarum literarum cognitio.

Sup. 5. Pſal. 22. Oſee 4.

Argumentum capitis XLV.

Prædicit Eſaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Perſarum. Et aſſumpta occaſione aperit myſterium liberationis humanæ à peccato per Chriſtum deum noſtrum.

CAPVT XLV.

A *Æc dicit dominus Chriſto meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, vt ſubiiciam ante faciem eius gentes, & dorſa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi theſauros abſconditos, et arcana ſecretorum, vt ſcias quia ego dominus, qui voco nomen tuum deus Iſrael, propter ſeruum meum Iacob, & Iſrael electum meum. Et vocaui te nomine tuo, aſſimilaui te, & non co-*
B *gnouiſti me. Ego dominus, & non eſt amplius. Extra me non eſt deus. Accinxi te, & non cognouiſti me, vt ſciant hi qui ab ortu ſolis, & qui ab occidente, quoniam abſque me non eſt deus. Ego dominus, & non eſt alter, formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum. Ego dominus faciens omnia hæc. Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra & germinet ſaluatorem. Et iuſtitia oriatur ſimul. Ego dominus creaui eum. Væ qui contradicit factori ſuo, teſta de Samiis terræ. Nunquid di-*

cit

cit lutum figulo ſuo, quid facis? & opus tuum abſque manibus eſt. Væ qui dicit patri, quid generas? & mulieri, quid parturis? Hæc dicit dominus ſanctus Iſrael, plaſtes eius. Ventura interrogate me ſuper filios meos, & ſuper opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem ſuper eam creaui. Ego et manus meæ tetenderunt cœlos, et omni militiæ eorum mandaui. Ego ſuſcitaui eum ad iuſtitiam, et omnes vias eius dirigam. Ipſe ædificabit ciuitatem meam, et captiuitatem meam dimittet, non in precio neque in muneribus, dicit dominus deus exercituum. Rom. 9. d Ierem. 18. 4

EXPLANATIO.

Hæc dicit dominus Chriſto meo Cyro.) Volens deus Babyloniam euertere ob eius ſuperbiam, intemperantiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in priſtinam dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiam dignitatem, vt eo miniſtro compleret ſuum conſilium, quo Hieroſolyma eſſet reſtaurata, & templum ad priſtinum ſtatum reſtitutum. Et quoniam ſolebant Iudæi reges ſuos vngere, & hæc vnctio erat apud eos inſigne regiæ dignitatis, quemadmodum apud nos ſceptrum, & diadema ſeu corona, ideò deus hoc in loco appellat Cyrum Chriſtum, hoc eſt, vnctum, & appellat eum ſuum, quoniam ipſe eum extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

Cuius apprehendi dexteram.) Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Eſaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Eſt igitur ſenſus. Ego eum adiuuabo, vt vincat gentes & reges. Lege hiſtorias Græcorum & Latinorum, & inuenies impletam fuiſſe hanc vaticinationem.

Dabo tibi theſauros abſconditos.) Faciam vt potiaris theſauris in vrbibus, quas tuo imperio ſubieceris, abſconditis. Et arcana ſecretorum, hoc eſt, ea, quæ in ſecretis locis abſtruſa ſunt. Hoc refertur ad eos theſauros, quos victi fugientes abſcondebant, ne à Cyro inuenirentur. Teſtantur hiſtoriæ Cyrum potitum fuiſſe theſauris Crœſi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortaſſe hęc referũtur. Lege Herodotum libro primo ſuæ hiſtoriæ.

Qui voco nomen tuum.) Subaudi, priuſquam naſcaris. Narrat Ioſephus libro vndecimo Antiquitatum legiſſe Cyrum prophetiam hanc, vbi ſuum nomen multis annis antequàm naſceretur, à propheta prędictum vidit, & eam ob cauſam Iudęos quaſi dei familiares amore proſecutum fuiſſe.

Vocaui te nomine tuo.) Oſtendi velle me tibi fauere. Aſſimilaui te nonnullis ſeruis meis, quos priuſquàm naſcerentur nominaui. Vel aſſimilaui te, hoc eſt, cognominaui te. Non ſolùm te vocaui Cyrum, ſed etiam regem, antequam eſſes editus in lucem. Tu autem non cognouiſti me: quin potius idola coluiſti.

Accinxi te) Id eſt, dedi tibi fortitudinem, vt magna & excelſa tibi proponeres.

Vt ſciant hi qui ab ortu ſolis, & qui ab occidente, &c.) In Eſdræ volumine ſcriptum legimus ſcripſiſſe Cyrum ad regna ſua, deum Iſraelis eſſe deum cœli. Et ob reſtaurationem Hebræorum fuit deus multis gentibus notus. 1. Eſd. 1.

Formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum.) Senſus eſt: Ego, ait deus, ſum ille, qui facio diem & noctem, pacem & bellum: Poteris per diem proſperitatem intelligere, per noctem verò aduerſitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciens pacem & creans bellum, ſed faciens pacem & creans malum. Bellum appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd deus malum

culpæ

culpæ efficiat. Dicitur tamen facere malum pœnæ, quòd puniat delinquentes.
Amos 3. Sic intelligitur id, quod ait Amos propheta: Si erit malum in ciuitate quod deus non fecerit? Ait igitur deus: Ego, qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquum decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nunc delectabuntur pace.

Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum.) Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorum genere effrenatam immanitatem & superbiam euerteret, & oppressos ab illis Israelitas, atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, atque ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miseram seruitutem adducti, propter eorum deprauatos mores & neglectam pietatẽ. Cùm enim deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, suámque ipsorum dignitatem, & nominis amplitudinem & splendorem maculare voluerunt. At misertus eorum deus voluit eos per Cyrum regem Persarum ad pristinam dignitatem reuocare. Cùm autem diuinus vates loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multò illustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbram in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestem, ad filium Dei vnigenitum, qui sumpta humana carne ex sacratissimo admirandæ virginis vtero nasceretur, & genus humanum propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius confusione constitutum eriperet, eiúsque res afflictas & iacentes erigeret, illúdque ad æternam Hierosolymam veram promissionis patriam reuocaret. Cùm igitur propheta hæc animo conspiceret, has voces emisit: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. Acsi diceret: Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentum. Ideò emittite vos ô cœli rorem illum, qui terram præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferam reddat. Veniat iam Christus, qui terram infœcundam, qui peccatores sine virtute nullum fructum pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iustum, nimirum illum, qui homines iustificet.
Infr. 53. Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hunc eundem prophetam ait deus: In
1. Cor. 1. scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. De quo ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluant igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet saluatorem. Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: Ecce ancilla domini, fiat mihi secundũ verbum tuum, & sic germinet & pariat saluatorẽ Christum verum deum & verum hominem. Ostendunt hæc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quàm ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum Chri
Infr. 64. sti saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundem prophetam dicebant: Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes. Et Dauid,
Psal. 84. Ostende, inquit, nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis.
Canti. 1. Et eius filius Salomon in Canticis facit congregationem fidelium loquentem, &
Luc. 10. iis verbis Christi aduentum desiderantem: Osculetur me osculo oris sui. Id quidem est, quod dicebat Christus discipulis suis: Dico enim vobis quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non audierunt. Erat prius ventura illustrissima illa virgo summis laudibus efferenda, quæ vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo cõtinentem mirabiliter conciperet, & pareret, suísque brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, quod cornu suo aquas veneno contaminatas attingens salubres reddit, & valet ad diuersa morborum genera depellenda. Narrántque

que authores congregari multos venatores ad vnicornem capiendum, qui eum clamoribus obtundunt: at non posse capi nisi quædam pulchra virgo sedeat in campo, ad quam vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in psalmo: Et dilectus quẽadmodum Psal. 28. filius vnicornis. Quem locum diuus Augustinus de Christo interpretatur. Et Origenes in commentariis in librum Numerorum per vnicornem Christum intelligit, quemadmodum etiam per leonem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentiæ venenum depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus promptum & salutare remedium ad ægritudines omnes curandas. Venatores fuerunt viri illi illustres veteris testamenti, qui ad eum clamabant vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At non sat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflammato pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria, hominum generis reparatrix, in cuius vtero filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hæc est terra illa sacratissima de qua dicitur in psalmo: Et terra nostra dabit fructum Psal. 84. suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: Aperiatur terra, & germinet saluatorem.

Et iustitia oriatur simul.) Sensus est: Oriatur iustus, & statim pariter oriatur hominum iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim adduxit pastores ad præsepium, & magos ab oriente, qui eum adorarent, eíque munera offerrent.

Ego dominus creaui eum.) Ostendit deus his verbis Christum concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro more prophetico. Quasi dicat cœlestis pater: Ego dominus creaturus sum mundi seruatorem. Loquitur de Christo secundum humanitatem. Nam secundum diuinitatem filius à patre est, non factus nec creatus, sed genitus. Et quanquam sit minor patre secundum humanitatem, est tamen æqualis illi secundum diuinitatem. Hic igitur qui conceptus est de Spiritu sancto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo Dani. 2. lapide adumbratus, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de monte sine manibus, de quo hîc ait deus: Ego dominus creaui eum.

Væ qui contradicit factori suo.) Postquam propheta clamauit, & ardens desiderium aperuit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offendun tur, & cum eo contendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eíque æternam damnationem minatur.

Testa de Samiis terræ.) Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testum. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui testæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos do- Ierem. 18.
mus Israel in manu mea. Et Dauid: Tanquam vas figuli confringes eos. Et Apo- Psal. 2.
stolus scribens ad Corinthios: Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus. Ait 1. Cor. 4.
ergo propheta: Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis? Quasi dicat non. Et opus tuum absque manibus est, hoc est, non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo contendis cum deo, qui te fecit, illíque contradicis?

Væ qui dicit patri.) Si filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.

Ventura interrogate me super filios meos.) Quærite à prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israelitis filiis meis. Et super opus manuum mearum mandate mihi, hoc est, præcipite prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cùm igitur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quæ præterierunt, & ea, quæ futura sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquiescitis?

Et omni militiæ eorum mandaui.) Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum

rum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem, & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur deus. Ego suscitaui eum, nimirum Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi Hierosolymam, & populum meum captiuum, in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc, quæ aliquo modo ad Cyrum possunt referri, multò melius & clarius ad Christum referuntur, qui captiuos scelerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est ecclesiam super firmam petram construxit: qui Babylonem eiúsque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphauit. Hæc intuebatur propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intendebat. Nam si attentius volueris considerare, videbis hæc non Cyro sed Christo apertissimè conuenire. Quonam modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hîc vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directæ. Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, ob quæ non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à gentilibus, à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt, tamen ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniuriosus, incidens in imperiorum inanísque gloriæ cupiditatem. Et eam ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctus, cui quidem ad summam sed inanem & falsam mundi gloriam florescenti ferro erepta vita est. Et ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem plenum humano sanguine proiectum, eíque reginam dixisse: Implere sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridem Scytharum reginam dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eam appellat, ait tamen esse nonnullos asserentes Massagetas esse quan-
simile dam Scythicam nationem. Hîc aspicis quàm malè mundus respondeat hominum spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriam comparare, eámque in sublime efferre: sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium contra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nam ea, quæ hoc modo consequun-
simile tur, posteà ignominiosè amittunt. Sunt enim mundi status veluti puerorum ludus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad honores & dignitates, sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigium pristinæ gloriæ relinquens. Et ita obscuratur mundi gloria, & in ignominiam conuertitur. Quod Cyro accidit ob eius superbiam & immanitatem. Ex quo apparet hæc non de eo sed de Christo deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò post clarius innotesceret.

Hæc

Hæc dicit dominus: Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ, et C
Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, téque deprecabuntur. Tantùm in te est deus, & non est deus absque te. Verè tu es deus absconditus, deus Israel saluator. Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione fabricatores errorum. Israel saluatus est in domino salute æterna. Non confundemini, et non erubescetis vsque in seculum seculi, quia hæc dicit dominus creans cœlos. Ipse deus formans terram & faciens eam, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego dominus & non est alius. Non in abscondito locutus D
sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Iacob frustra, quærite me. Ego dominus loquens iustitiam, annuntians recta. Congregamini & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex gentibus. Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant dominum non saluantem. Annuntiate & venite, & consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Ex tunc prædixi illud: Nunquid non ego dominus? Et non est vltrà deus absque me. Deus iustus et saluans non est præter me. Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ, quia ego deus, & non est alius. In memetipso iuraui: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperium. Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In domino iustificabitur, et laudabitur omne semen Israel. Rom.14.b Philip.2.b

Hæc dicit dominus: Labor Ægypti.) Promittit Deus his verbis Cyro imperium Ægyptiorum, Æthiopum & Sabaimorum. Est autem Sabaim trans Æthiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, cui cœlestis pater promittit, has regiones, & per eas intelligit alias omnes euangelium susceptoras, eiúsque imperio subiiciendas. Id etiam dicit in psalmo: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem Psal.2. tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Sed aduerte, & verba prophetæ perpende. Poterat quidem dicere: Ægyptus & Æthiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ ad te transibunt. Acsi dicat: Qui Ægypti laboribus fatigantur, & Æthiopiæ negotiationes exercent, ad te transibunt. Vt ostendat graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militant labore & negotiatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum conuertitur in illam requiem, de qua Christus ait: Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, Mat.11. & ago reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Et negotiatio Æthiopiæ in negotiationem Hierosolymæ conuertitur. hoc est, mundi, humanarúmque rerum negotiatores ad animorum, rerúmque cœlestium negotiatio-

nem se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo
Matth.13. Christus ait apud Matthæum: Simile est regnum cœlorum homini negotiatori
quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna preciosa margarita abiit, & ven-
Luc.19. didit omnia, quæ habuit, & emit eam. Et apud Lucam: Negotiamini dum ve-
nio. Non igitur Christus à peccatoribus aufert officium, sed mutat materiam.
Qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non de-
sinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum
corporearum: at fecit eum deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat
piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator: non ei Christus abstulit offi-
cium, sed materiam mutauit. Magdalena non amisit officium amandi, sed amo-
rem humanum in diuinum conuertit.

Tantum in te est deus, & non est deus absque te. Verè tu es deus absconditus.) Hîc aspi-
cis apertissimè prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum
liberatorem diuinum, quod anteà dixeramus. Perspicuum est enim & clarius
luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim deus, & abs-
Ioan.14. que eo non est deus, & deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannem: Non credis
Ioan.10. quia ego in patre, & pater in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso non lo-
quor, pater autem in me manens ipse facit opera. Et alio in loco, Ego, inquit, &
pater vnum sumus. Sed vide quàm planè, quàm apertè Esaias hoc in loco affir-
met Christum esse deum. Verè, inquit, tu es deus absconditus. Poterat quidem
dicere: Tu es deus absconditus. Sed apposuit particulam affirmantem, Verè, vt
dilucidè firmiter & asseueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem
Christus deus absconditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim
deus in humana forma delitescere & abscondi, vt corpore suo impetus sceleratо-
1.Cor.2. rum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sa-
pientia, de qua ait Apostolus: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscon-
Psal.9. dita est. Hic est ille Dei filius, de quo ait diuinus psaltes in noni psalmi inscriptio-
ne: Pro occultis filij. Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est the-
saurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: Simile est regnum cœ-
Abac.3. lorum thesauro abscondito in agro. Et de quo ait Abacuc propheta. Ibi, nimirum
in cruce, abscondita est fortitudo eius. Et quoniam bonum est communicabile,
vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se homi-
nibus communicare. Sumpsit nostram naturam, versatus est inter homines, mor-
tuus est pro illis, & seipsum in admirabili eucharistiæ sacramento nobis reliquit, vt
semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscum communicaret. In illa ho-
stia consecrata verè est deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari com-
municatio? Quod maius beneficium? quæ maior amoris abundantia? Quod
munus aut magnitudine admirabilius, aut fructu salutarius, aut amplitudine ma-
gnificentius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe fili Dei viui, qui te pro
salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immensam chari-
tatem demonstrares, corpus tuum sanctissimum in cibum, & sanguinem tuum
preciosissimum in potum, sub specie panis & vini sumendum nobis reliquisti, &
sub modici panis specie tu Christe sancte verus deus & verus homo contineris.
Ideò ego dico cum propheta: Verè tu es deus absconditus. Tu es sub accidenti-
bus absconditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus.
Et ita sumptus peccata deles, animam expias, gratiam tribuis, virtutes auges, &
sumentes admirabilibus gratiarum ornamentis decoras, & ad veram dignitatis
1.Cor.11 amplitudinem perducis. At qui manducat & bibit indignè, vt verbis Paulinis
similitudo vtar, iudicium sibi manducat & bibit. Vt enim incensus ignis in stagnum geli-
darum aquarum coniectus non inflammat aquas, quin potius earum frigiditas &
regelatio ignem extinguit, sic qui ignem illum excellentissimum summi amoris
Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida &
regelata

regelata viscera animæ suæ, non se ipsum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali
anima ignem charitatis accendunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extin-
guit, hoc est quantum in se est, impedit effectum sacramenti, quod est animas di-
uino amore incendere, studióque immortalitatis inflammare, atque vitam æter-
nam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite sexto ita ait: Ego sum pa Ioan.6.
nis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æter-
num: & panis quẽ ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Ne existimes Christum
contaminari, quando ab iniquis impurísque hominibus sumitur. Nam, vt diui
Athanasij vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, ne-
quaquam tamen immundus manet, sic Christus etsi ab impiis manducetur, ta-
men in se nequaquam contaminatur. Et quoniam Deus est in hoc sacramento
occultatus, ait diuinus noster vates hoc in loco: Verè tu es Deus absconditus,
Deus Israel Saluator. Hic est Dei & hominum mediator: & vt diui Cypriani ver-
bis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eum dignè
æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hunc Esaias appellat saluatorem, quo-
niam venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine signifi-
catum. Nam Iesus saluatorem significat. Ita enim dixit angelus iusto Ioseph: Mat.1.
Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet po-
pulum suum à peccatis eorum.

Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul.) Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non
receperint, confundentur & pudefient, & fabricatores errorum, hoc est, ido-
lorum opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel au-
tem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israelis fideles signi-
ficari siue ex Iudæis siue ex gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata
excedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiscuntur ad cœlum, vbi Deo fruun-
tur, eiúsque inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eóque si non statim, ali-
quando tamen deueniunt.

Non in abscondito.) Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, deus aper
tè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait apud
Ioannem: Ego palam locutus sum mundo, Ego semper docui in synagoga, & in Ioan.18.
templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.

Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.) Dixi quidem vt me quærerent, sed non
frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies proposi- Amos.5.
tum præmium quærentibus deum. Per Amos prophetam ait ipse deus: Quærite Psal.68.
me, & viuetis. Dauid ait in quodam psalmo: Quærite dominum, & viuet anima Psal.69.
vestra: Et in alio: Lætẽtur in te omnes, qui quærunt nomen tuum. Et in alio: Quæ- Psal.104.
rite dominum, & confortamini.

Congregamini, & venite.) Dispersi enim & discordia segregati, ad deum ire non
possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè
disseruimus capite vndecimo, & decimonono.

Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ.) Id est, stulti sunt, qui ligneum idolum
extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt ad deum falsum & commentitium,
qui neminem potest saluum facere. Cùm deus hæc verba dixisset inuehitur in ido
lolatras, dicens illis, vt annuntient & adducant, quæ existimauerint esse aduersus
ipsum deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Conten-
dite mecum, inite pariter consilium, & rationes vestras in lucem proferte. Nonne
videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio,
qui solus sum deus.

Conuertimini ad me, & salui eritis.) Salus nostra est in auersione à mundo & con-
uersione ad deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à deo & conuersio-
ne ad mundum

In memetipso iuraui.) Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine du-

bio erit, quia verbum, quod de ore meo exit, eſt iuſtum, & non vertetur retro, nec erit irritum & fruſtraneum. Id autem quod iuro eſt, omnes in die extremi iudicij eſſe coram me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego
Rom.14. reddam vnicuique iuxta opera ſua. Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos citans hunc locum ita ait: Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. Scriptũ eſt enim: Viuo ego dicit dominus, quoniã mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur deo. Itaque vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet deo. Hæc diuus Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Eſaias ait: Et iurabit omnis lingua, ait Apoſtolus: Et omnis lingua confitebitur deo. Acſi dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Chriſtum eſſe deum. Aſpicis apertiſſimè Apoſtolum de Chriſto hæc verba intelligere, quę Eſaias dicit eſſe dei, & ex conſequenti confiteri Apoſtolum, Chriſtum eſſe deum.

Ergo in domino dicet: Meæ ſunt iuſtitiæ & imperium.) Senſus eſt: Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua faſſura ſit me eſſe deum, dicet etiam meas eſſe iuſtitias, & meum eſſe imperium, fatebitur me eſſe iuſtum regem.

Ad eum venient.) Nimirum ad Chriſtum, qui ſunt æternam vitam conſecuturi. Contrà verò flagitioſi deo ipſi repugnantes in æternum confundentur.

In domino iuſtificabitur & laudabitur omne ſemen Iſrael.) Per ſemen ſiue filios Iſraelis intellige fideles, qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat propheta noſter
Sup.1. capite primo: Niſi dominus exercituum reliquiſſet nobis ſemen, quaſi Sodoma fuiſſemus, & quaſi Gomorrha ſimiles eſſemus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLV.

Chriſto meo Cyro.) In Hebræo eſt לִמְשִׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ limxicho le Corex. Et poteſt verti, Meſſiæ ſuo Cyro. Verbum מָשַׁח ſignificat vngere, vt Eſaiæ 61.
Infr.61. Spiritus domini ſuper me, eò quòd vnxerit me. Vnde מָשִׁיחַ ſignificat vnctum, quem Græci appellant Chriſtum. χρίσις enim vnctionem ſignificat. Igitur
1.Reg.6. Chriſtus, Meſſias, vnctus, idem ſunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam
2.Reg.24. vngi ſolebant, vt capite ſexto libri primi Regum, & aliis in locis oſtenditur. Ideò Saul Chriſtus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.

Aſſimilaui te.) In Hebræo eſt אַכַנְּךָ achanneca, à verbo כָּנָה chanah, quod ſignificat etiam nominare. Ob eam cauſam vertit Pagninus: Et cognominaui te.

Teſta de Samiis terræ.) Pro teſta & Samiis in Hebræo eſt vnum atque idem vocabulum nempe חֶרֶשׁ cheres. Ideò poteſt hoc ita verti: Teſta cum teſtis terræ, vt ſit ſenſus: Qui teſta eſt, vt aliæ teſtæ terræ, audet cum opifice ſuo diſceptare.

Omni militiæ eorum mandaui.) Militia aliquando pro cœlorum ſideribus accipitur, vt alibi oſtendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Omnibus ſtellis mandaui.

Fabricatores errorum.) Pagninus vertit: Fabricatores ſculptilium. Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ ſunt vanitas, nihil, dolor, mendacium, error, & ſimilia.

Argu

Argumentum capitis XLVI.

Prædixerat propheta capite ſuperiore euertendam eſſe à Cyro Babylonem. Nunc proſequitur idem argumentum, & in eadem euerſione prædicit confringenda eſſe cum impiis idola & ſimulachra ſua. Quibus verbis voluit diuinus vates Ioan.16. *ſignificare fore, vt mundus à Chriſto vinceretur, qui de ſeipſo ait: Ego vici mundum. Quo victo ceſſaret idolorum cultus, & gentes repudiatis falſis diis ad veram Chriſti religionem conuerterentur.*

CAPVT XLVI.

COnfractus eſt Bel, contritus eſt Nabo: facta ſunt A
ſimulachra eorum beſtiis & iumentis. Onera veſtra graui pondere vſque ad laſſitudinem contabuerunt, et contrita ſunt ſimul. Non potuerunt ſaluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne reſiduum domus Iſrael. Qui portamini à meo vtero, qui geſtamini à mea vulua. Vſque ad ſenectam ego ipſe, & vſque ad canos ego portabo & ſaluabo. Cui aſſimilaſtis me & adæquaſtis, & comparaſtis me, & feciſtis ſimilem? Qui confertis aurum de ſacculo, & argentum ſtatera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat deum, & procidunt B
& adorant. Portant illum in humeris geſtantes, & ponentes in loco Baruch.6.c
ſuo. Et ſtabit, ac de loco ſuo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non ſaluabit eos. Mementote iſtud, & fundamini: redite prauaricatores ad cor. Recordamini C
prioris ſeculi, quoniam ego ſum deus, & non eſt vltrà deus, nec eſt ſimilis mei annuntians ab exordio nouiſſimum, & ab initio quæ nondum facta ſunt, dicens, Conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas D
mea fiet. Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus ſum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. Audite me duro corde, qui longè eſtis à iuſtitia. Propè feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, et in Iſrael gloriam meam.

EXPLANATIO.

Confractus eſt Bel.) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, ſecundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel eſſe eum, quem Græci Belum appellabant, hoc eſt Saturnum, cui gentes non ſolùm quoſcunq; homines, ſed proprios etiam filios immolabant.

Facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis & iumentis.) Subaudi ſimilia. Ad tantam enim inſaniam deuenerunt, vt ſimulachra colerent belluarum. Poſſunt hæc verba ita explanari, vt ſubintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta ſunt ſimu-

lachra Babyloniorum onus beſtiis & iumentis, quoniam ad Perſidem transferentur. Perſæ enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam ſuam transferrent. Ideò ſequitur.

Onera veſtra.) Proſopopœia eſt. Alloquitur enim ſtatuas mutas, & idola inſenſibilia. Quaſi dicat: Iumenta veſtra ô idola veſtro pondere fatigabuntur. Onuſtę enim beſtiæ, quæ vos portauerint, laſſabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non valentes. Miſeri dij ac infœlices, qui eas beſtias, quæ ipſos portauerint, ſeruare non poterunt, & miſeri atque ærumnoſi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipſis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Perſis capientur, & in Perſidem captiui portabuntur. Ea verba, Anima eorum in captiuitatem ibit, poſſunt referri ad idola, quaſi propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea ſimulachra animam habere putatis. Idolorum anima aſportabitur in Perſidem captiua. Irridet gentes ſimulachra prædita eſſe animo exiſtimantes.

Qui portamini ab vtero meo, qui geſtamini à mea vulua.) Id eſt, quos foueo & protego, acſi in meo vtero velut mater eos portaſſem, & ipſe eos concepiſſem. Vide dei noſtri ſummam erga homines clementiam.

Qui confertis aurum de ſæculo.) Id eſt, qui coniungitis aurum, quod de theſauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola veſtra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in ſimulachris fabricandis conſumunt.

Fundamini.) Nimirum in fide. Eſt enim fides fundamentum. Nam, vt ait diuus
Hebr.11. Paulus, ſine fide impoſſibile eſt placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum quia eſt, & inquirentibus ſe remunerator ſit. Gentiles credunt multos eſſe deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullam habent fidem. fides enim eſt, vt credamus vnum ſolum deum. Et quoniam ſine fide nemo fundatus eſſe dicitur, vocat diuinus noſter vates omnes ad fidem, dicens: Mementote iſtud, & fundamini. Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia ſunt, imbecilla, varia, incerta, caduca, falſa, inconſtantia, poſita non in noſtris conſiliis, ſed in mundi temeritate. Sola vera virtus eſt vna altiſſimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli poteſt, nec labefactari.

Redite prævaricatores ad cor.) Reuertimini ad vos ipſos, à quibus vos alienaſtis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hic vides homines ſceleribus implicatos, &
Luc.15. mundi vanitatibus deditos extra ſe eſſe, & in mundo vagari. Ideò in euangelio filius prodigus dicitur in ſe reuerſus, ſuam cognouiſſe infœlicitatem, & ita ad patrem rediiſſe. In ſe reuertitur, qui à ſe fuerat alienatus. Exierat extra ſe, & ſe ipſum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuerſus ad ſe inuenit ſeipſum, qui perditus erat. Non enim poterat ad ſe redire, niſi qui à ſeipſo abierat. Et in ſe reuerſus excitat ſeipſum memoria præteritæ fœlicitatis, & in ſpem veniæ erigitur. Et tunc cognouit non fuiſſe ſecum, cum in ſe eſſe videretur. Qui extra ſe eſt, dicitur eſſe extra cor: ideò peccatores corde carere, & ſine corde eſſe dicuntur.
Ierem.5. Apud Ieremiam ait deus: Audi me populе qui non habes cor. Et in hoc noſtro capite paulò poſt, vbi noſtra verſio habet, Audite me duro corde, habent Septua-
Pſal 39. ginta: Audite me qui perdidiſtis cor. Et Dauid ait: Et cor meum dereliquit me.
Pſal.84. Et alibi: Super ſanctos ſuos, inquit, & in eos, qui conuertuntur ad cor. Si ad cor
Eccl.21. conuertuntur, ergo anteà extra cor vagabantur. Et Eccleſiaſticus, Qui, inquit,
Eccl.30. timet dominum, conuertetur ad cor ſuum. Et alibi: Collige & congrega cor tuum. Et hîc deus per Eſaiam: Redite prævaricatores ad cor. Iubet deus vt ad
Mat.20. nos ipſos eamus. Idem apud Matthæum voluit Chriſtus ſignificare, cùm nos ad
Luc.15. vineam ire iubeat. Cùm enim nos ſimus ipſa vinea, ad nos ipſos nos mittit. Mulier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quam perdiderat, eſt eccleſia. Drachma

chma ſumus nos. Cùm autem nos ipſi ſimus eccleſia, apertè cõcluditur nos quęrere atque inuenire nos ipſos, qui perditi eramus. Sed fieri non poteſt, vt quæramus nos ipſos, niſi nos eſſe perditos intelligamus. Primus quidem gradus ſalutis eſt cognoſcere nos ipſos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc ſententiam, Cognoſce te ipſum, non humanam eſſe ſed diuinam, nec eſſe mortali alicui, ſed deo ipſi tribuendam. Vis redire ad cor, cognoſce te ipſum. Cogita & tecum ipſe reuolue, & interroga hæc omnia teipſum: Ego vbi ſum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid ſpero? Quid deſidero? Quid erit ſi ſic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum ſcelerum perſoluam? Ex huius conſiderationis defectu naſcitur humanorum flagitiorum colluuio. At nos vt alios cognoſcamus, nos ipſos cognoſcere negligimus. Vt enim ſartor occupa- *ſimile*
tus aliorum veſtibus ſarciendis, ſuas habet ſciſſas, ſic multi impediti in aliorum vita cognoſcenda, ſuam ignorant. Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & conſilia diuinare, ſe ipſos autem derelinquunt, & à corde ſuo peregrinantur. Ideò ait deus per Ezechielem prophetam: Fili hominis *Ezech.4.*
ſume tibi laterem, & pones eum coram te, & deſcribes in eo ciuitatem Hieruſalem. Quis eſt hic later, quæ eſt hæc terra tam dura & cocta, niſi cor noſtrum? Hoc nobis præcipit deus vt ſumamus, & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus, & in eo ciuitatem æternam cœleſtem Hieroſolymam deſcribamus, vt in ea ſit noſtra cogitatio collocata & conſtituta. Et vt qui ab arce ſibi à rege tradi- *ſimile*
ta egreditur, eámq; hoſtibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, ſic qui à corde à deo ſibi tradito exit, illúdque in manu tyrannici appetitus, cæterarúmque indomitarum cogitationum relinquit, prævaricator appellatur. Ideò ait deus: Prævaricatores redite ad cor.

Vocans ab oriente auem.) Hoc eſt, Cyrum à Perſide, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

Audite me duro corde.) Alloquitur deus Hebræos, qui non credebant ſe liberandos eſſe à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc ſecutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, *Act.7.*
duros ceruice, & corde atque auribus incircunciſos vocauit. Vſq; adeò fuerunt indurati, vt in Chriſti morte, vbi lapides ſe ſciderunt & fregerunt, ipſi in ſua duri- *Mat 27.*
cie & integra pertinacia permanerẽt. Tale cor appellat Ezechiel laterem, terram *Eze.4.*
duram & coctam.

Qui longè eſtis à iuſtitia.) Hoc eſt, à Chriſto, eum enim diuus Paulus iuſtitiam *1.Cor.1.*
appellat. Eam promittit pater facturum propè, neque eſſe elongandam. Ille propè accedit, & nos cotidie vocat. Nos ſumus qui eum fugimus, & quantò longius ab eo ſeparamur, tantò propius accedimus ad infernum, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obſtinati eſt auerſio à Chriſto, propinquitas inferni, mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etſi ad literam de Cyro intelligantur, quem deus promiſit miſſurum, vt Iudæos in priſtinam libertatem reuocaret, ad Chriſtum tamẽ multò meliu sreferun tur. Eum promiſit pater venturum fuiſſe hominum genus liberatum, illúdque ad cœleſtem patriam perductum. Ideò ait: Dabo in Sion ſalutem, & in Iſrael gloriam meam. Nam vera animæ ſalus & gloria, quæ in hac vita poteſt eſſe, ſolùm in Sione & Iſraele, hoc eſt in eccleſia reperitur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLVI.

Facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis.) Nonnulli codices habent: Fracta ſunt. Vt ſit ſenſus, fracta fuiſſe ſimulachra, quando ſuper iumenta ponebantur, & funibus aſtringebantur. Non enim Perſæ curabant imaginum formam, ſed materiam, hoc

est,aurum & argẽtum.In Hebraico est, הַיִּי haiu,à verbo הָיָה haiah,quod significat esse,& est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti: Fugerunt idola eorum in bestiis imposita. Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam coniicerent.

Qui portamini à meo vtero,qui gestamini à mea vulua.) Potest totum hoc ita verti ex Hebræo. Qui portamini à me ab vtero,qui baiulamini à me à partu. Acsi dicat: Qui à principio,à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis. Psal 57. Quemadmodum in psalmo: Alienati sunt peccatores à vulua,errauerunt ab vtero. hoc est,ab eo puncto,quo nati sunt.

Et fundamini.) In Hebraico est וְהָתְאַשָּׁשׁוּ vehithoxxaxu à verbo אָשַׁשׁ, quod significat fortem & firmum esse:vnde אֲשִׁישֵׁי axixe fundamenta. Et capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quòd hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione אִישׁ ix, quæ dictio virum significat: Quasi dicat: Estote viri. Ideò potest verti: Præstate vos viros. Acsi diceret: Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. R. Ioseph deducit ab אֵשׁ ex, quod nomen ignem significat: Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis,erubescite & confundamini,vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro fundamini posuerunt confundamini, vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta & proposito prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modum: Ingemiscite, agite pœnitentiam,qui erratis. Pro quo quidam dixerunt: confundamini. Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus vtilem esse & salutarem peccatoribus pœnitentiam, vt ad charitatem perueniant: & pœnitentiam non esse nouam vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solùm hîc ait Esaias, Agite pœnitentiam: sed Ingemiscite, agite pœnitentiam. Ostendit hic locus falsum esse id,quod ait Lutherus,nempe contritionem ante charitatem esse execrabilem,& non solùm non esse vtilem sed perniciosam. Damnat enim gemitum,& fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per discussionem & detestationem peccatorum. O hæreticum detestabilem. Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid perniciosius? Quid veritati repugnantius? Si gemi-
Luc.3. tus & pœnitentia nihil prosunt peccatoribus, cur deus hîc per prophetam eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret: Genimina viperarum quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructos dignos pœni-
Mat.12. tentiæ, iam enim securis ad radicem arboris posita est. Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus deus noster laudaret pœnitentiam Niniuitarum? Quorsum toties gehennam,& ignem æternum minitaretur peccatoribus,vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & inanes,&, vt tu Luthere ais,perniciosæ? Sapientissimus ille Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia
Psal.17. præstantior,nobis pœnitentiæ perspicuam formã descripsit. Circundederunt,inquit,me dolores mortis,& torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores in-
Psal.6. ferni circundederunt me,præoccupauerũt me laquei mortis,in tribulatione mea inuocaui dominum. Et alibi, Laboraui,inquit, in gemitu meo,lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Aspicis regem peccatis astrictum pœnitentiam egisse, dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò post: Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit dominus vocem fletus mei. Vbi aspicis fuisse gemitum Dauidis deo gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius psalmi meminit octauæ. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus

fidibus ornatum,quo canere solebant carmina triumphalia,vt colligitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid, quam de peccato reportauit, 1.Par.15. ideò psalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et si quæras arma, quibus hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam,& denique pœnitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato consequimur victoriam, & glorioſum de illo reportamus triumphum. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster vates iuxta Septuaginta translationem. Ingemiscite, agite pœnitentiam, qui erratis. Vide Luthere quomodo hæc concordent cum tuo articulo, in quo asseris pœnitentiam nihil aliud esse quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & detestaris.

Audite me duro corde.) Septuaginta habent: Audite me qui perdidistis cor. Videtur alludere ad id,quod paulò anteà dixerat:Redite præuaricatores ad cor.

Et vocans ab oriente auem.) Nonnulli codices habent: Et vocans ab oriente iustum. Sed correctiores habent auem. Et ita est in versione cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo. Dictio enim עַיִט ait,quæ est in Hebræo,auem significat,vt apud Esaiam: Et relinquẽtur simul auibus mon- Supr.18. tium. Sed quoniam vir iustus alta petit, & ab imis eleuatur, ideò nomine auis significatur. Id voluit scriptura quintodecimo capite Geneſis significare, quando Gen.15. inquit,sumpsisse Abrahamum vaccam,capram,arietem,turturem,& columbam, & diuisisse animalia terrena,aues autem non diuisisse. Per terrena animalia significantur homines appetitu ducti, à deo & à se ipsis diuisi: per aues verò spirituales homines secum & cum deo vniti,quorum vnus dicebat: Quis nos separabit à cha Rom.8. ritate Christi?

Argumentum capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superbæ Babylonis per ineptos astrologos seductæ excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon, sede A *in terra, non est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, vltio-* Nahum.3.b *nem capiam, & non resistet mihi homo. Redemptor noster, dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. Sede tacens, et intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà domina regnorum. Iratus sum super populum meum, contaminaui hæreditatem* B *meam, et dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. Et dixisti: In sempiternum ero domina, non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata et habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, et non est præter me amplius: non* Apoc.18.b Infr.51.f *sedebo vidua, et ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc*

subito

C *subitò in die vna ſterilitas et viduitas. Vniuerſa venerunt ſuper te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, et propter duritiam incantatorum tuorum vehementem.*

EXPLANATIO.

Deſcende, ſede in puluere virgo filia Babylon.) Tribuit Babyloni perſonam ſuperbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem deſcribit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuiſſet euerſa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Acſi diceret: Deſcendes ab altitudine tua Babylon regina potentiſſima. Amittes gloriam tuam, ſedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miſeriam, vt non in ſolio & throno regio, ſed in terra ſedeas abiecta, captiua, & afflicta. Non iam verſaberis in deliciis & voluptatibus, ſed duram captiuitatem ſuſtinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat ſita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi teſtantur. Et ex ſacris literis apertè colligitur.

Tolle molam, & mole farinam.) Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ ſeruitutis indicium.

Denuda turpitudinem tuam.) Duceris captiua, & flumina pedibus tranſibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tuipſa nuda tranſibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda diſcooperias.

Vltionem capiam.) Quoniam tu ô Babylon populum meum afflixiſti, affligam ego teipſam. Lues pœnas tuæ immanitatis, nec erit qui mihi poſſit reſiſtere.

Redemptor noſter.) Subaudi, hæc dicit.

Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.) Tu quæ anteà gloriari ſolebas, tacebis non audens loqui, & ob confuſionem & ignominiam tuam quæres loca abſcondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

Contaminaui hæreditatem meam.) Id eſt, permiſi contaminari Hebræos.

Non poſuiſti eis miſericordias.) Quoniam poterant fortaſſe deo obiicere Babylonij: Si tu iratus populo tuo ob eius ſcelera eum à nobis capi, & in ærumnas incidere permiſiſti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderant, vexauerimus? Reſpondet deus huic tacitæ obiectioni, ſe fuiſſe iratum populo ſuo, nihilominus tamen deliquiſſe Babylonios, quòd in Iudæos fuiſſent immanes, eóſque vulne-
Pſal 68. ribus lacerarent, & iniuſtè opprimerent. Non diſtat ab hoc id, quod dicitur in pſalmo, Fiat habitatio eorum deſerta, & in tabernaculis eorum non ſit qui inhabitet, quoniam quem tu percuſſiſti, perſecuti ſunt, & ſuper dolorem vulnerum meorum addiderunt. Aſpicis hîc non excuſari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerant, quos deus ob aliquam cauſam permittit vulnerari. Voluit cœleſtis pater vt filius ſuus vnigenitus ſe in crucis ara pro nobis hoſtiam conſtitueret, & ſanguine fuſo hominum genus expiaret, nihilominus tamen peccauerunt Iudæi Chriſtum ad cædem vocantes, cúmque peſtilenti atque effrenato impetu cruci affigentes. Illud eſt etiam aduertendum, ideò Babylonios in miſeras calamitates incidiſſe, quia nulla erga Hebræos miſericordia vſi fuerant, præcipuè erga ſenes. Vbi aſpicis quàm grata ſit deo humanitas & miſericordia etiam erga inimicos, præſertim erga ſenes. Ideò ait hoc in loco deus: Non poſuiſti eis miſeri-
Leui. 19. cordias, ſuper ſenem aggrauaſti iugum tuum valde. Et in Leuitico: Coram cano
Thren. 4. capite, inquit, conſurge, & honora perſonam ſenis. Et in Threnis plorans Ieremias, Facies, inquit, ſacerdorum non erubuerunt, neque ſenum miſerti ſunt. Et
1. Tim. 5. in epiſtola prima ad Timotheum ait Apoſtolus: Senem ne increpaueris. Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam eſſe debere reuerentiam iuuenum erga ſenes, quæ eſt filiorum erga parentes. Et ob eam cauſam Sparta cenſebatur

batur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes ſuſpiciebant ſenes, & magno honore ac veneratione proſequebantur.

Et dixiſti, In ſempiternum ero domina.) Illa pars vitæ eſt periculoſior, quæ ob nimiam ſecuritatem videtur eſſe tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaſerunt, & in magnis procellis & tempeſtatibus tam conſtantem vitæ curſum tenuerunt, vt nunquam exciderint, ſed aduerſo vento ſæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes ſe virtute & conſilio, in deo ſpem omnem collocabant. At poſteà obtinentes res proſperas & ad voluntatem fluentes, exiſtimantes ſe eſſe ſecuros dediderunt ſe otio & inertiæ: ex quo effectum eſt, vt miſerè perirent, & in grauiſſimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in proſperitate meminerimus aduerſitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Eccleſiaſticus: In die bonorum ne immemor ſis malorum. Hoc ſignifica- Eccl. 11
re volens Apoſtolus dicebat Corinthiis: Qui gaudent tanquam non gaudentes. 1. Cor. 7.
Videns Ieſus Hieroſolymam quiete & diuitiarum affluentia vtentem, & venturas Luc. 19.
illi miſerias ignorantem, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur nõ ita gaudeamus, vt tutos nos eſſe exiſtimemus: quin potius cogitemus fieri poſſe, vt ex lætitia excidentes ſubitò in lachrymis & mœrore verſemur, & à potentia ad miſeriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem & propagationem, ſibi ipſis pollicentes in captiuitatem, & perpetuam infamiam incurrerunt.

Neque recordata es nouiſſimi tui.) Septuaginta habent: Neque recordata es nouiſſimorum. Acſi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouiſſimorum tuorum non meminiſti. Aſpicis hîc quàm vtile ſit finem rerum memoria tenere, earúmque imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Ec- Eccl. 7.
cleſiaſticus, Memorare, inquit, nouiſſima tua, & in æternũ non peccabis. Et Moyſes, vt in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, Gens, inquit, abſque Deut. 32.
conſilio & ſine prudentia, vtinam ſaperent & intelligerent, ac nouiſſima prouiderent. Ieremias propheta in ſuis Lamentis, vbi euerſæ Hieroſolymæ & peccatri- Thren. 1.
cis animæ miſeram captiuitatem deplorat, has voces emittit: Sordes eius in pedibus eius, nec recordata eſt finis ſui. Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur ſordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ ſunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugiẽda præſcribit, ſed effrenatus appetitus cæco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eíque ſolùm opes, & mundi voluptates proponens, ſine vlla mortis & finis contemplatione. Hoc ſentiens Ieremias & ſordes pedum animæ, & finis obliuionem lamentabatur. Ideò Chriſtus deus noſter cùm ei diſcipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius ſumptuoſi ędificij pulchritudinem admirantes, reſpondit, vt diuus Lucas teſtatur: Hæc quæ videtis, ve- Luc. 21.
nient dies, in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur. Illi de re illa magna ante oculos poſita loquebantur: Chriſtus verò eis illius rei finem & vaſtitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœleſtis magiſter, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam inſignem & amplam, oportere eius finem in animo verſare, & memoria repetere. Nihil nobis eſt ſalutarius ad coërcerdas vagas & inanes cogitationes, turbidóſque motus acerrimè propulſandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua *ſimilitudo*
temperatum non nocet, ſic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, proſperitas honorum & magiſtratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiuſmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per ſe intemperanter ſumpta ſunt vinum, purum illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At ſi omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & conſideratione inconſtantiæ & imbecillitatis, ita poſ

ſunt

sunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluentia poteris in tranquillitate viuere cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non sinit vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animum perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentem res quædam, qua nimium oblectaris, sed quæ te suis illecebris potest à deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quæ etsi aliquandiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandem extinguetur. Et considera quàm stultum erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri sancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex quo loco totam nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuam ita gubernare, vt salutis portum consequaris? Non quiescas in mediis solùm considerandis, sed respice finem. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita transibis mundi mare gubernans ac moderans vitæ nauem clauo rationis, donec ad portum beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, præcepisse deum vt plumæ auium, quæ illi in holocaustum offerebãtur, proiicerentur in locum, in quem cineres effundi solebant, ad orientalem plagam. Aues deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcunque sacrificium, sed in holocaustum, quod est totum incensum, se debent alto deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræq; mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit deus vt in locum cineris proiiciamus: est autem cinis id, in quod versum est id, quod anteà fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerum humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandem vertuntur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanæ potentiæ & amplitudinis cum cinere misceamus, vt cùm nobis mundus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hæc obtinenda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectamur? Et quoniam finis omnium nostrarum actionum debet esse deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad occidentem, sed ad orientem respiciamus. Non enim sine mysterio dicitur proiiciendas esse plumas prope altare ad orientalem plagam. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur. Ergo in contemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, sed gloriam Dei: respiciamus ad orientem, dirigamus omnia facta nostra ad Christum, ad summum illum Orientem, de quo apud Lucam ait Zacharias: Visitauit nos Oriens ex alto. De quo dixerat deus per alterum Zachariam: Adducam seruum meum Oriẽtem. Et alibi: Ecce vir Oriens nomen eius. Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id fuerat etiam adumbratum in Iacob, qui, vt diuinæ literæ commemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde hebraicè idem nomen עקב significat plantam pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitum comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legem diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare diuinus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat

similitudo

Leui.1.

figura

Luc.1. *Zach.3.* *Zach.6* *Gen.25.*

figura

bat in psalmo: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum עקב, pro quo noster interpres vertit: propter retributionem. Et rectè quidem hæc enim vox retributionem significat, & plantam & finem. Quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem. Acsi diceret: Ego rerum finem animo contemplans, mundi gloriam contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducam, & tandem consumi, atq; penitus interire, & te solum deum quæsiui, atque ad legem tuam complendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerum alta mente perpendamus, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco deus obiicit Babyloni: Neque recordata es nouissimi tui. *Psal.118.*

Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.) Id est, non priuabor gloria mea. Habebo semper regem, & populos subiectos.

Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repente miseria, quam nescies. Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: D *stent & saluent te augures cœli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combusit eos, non liberabunt animam suam de manu flammæ, non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus vt sedeant ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam errauerunt, non est qui saluet te.*

Et fiduciam habuisti in malitia tua.) Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam à ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit. *simile*

Sapientia tua & scientia tua hæc deceperunt te.) Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatem non docet, sed etiam fallit. Loquitur de mundi sapientia, quam diuus Paulus dicit esse stultitiam apud deum. Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia scit, te autem domine nescit. *1.Cor.3.*

Et nescies ortum eius.) Præ subita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro causa. Acsi dicat: Malum tuum est incurabile, quoniam nec causam eius intelligis.

Sta cum incantatoribus tuis.) Abundasse Babylonios incantatoribus & auguribus, quos reges consulebant, liber Danielis prophetæ apertè ostendit. *Dan.2.*

In quibus laborasti ab adolescentia tua.) Id est, Quorum consilio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

Augures cœli.) Septuaginta habent, Astrologi cœli. Quidam vertunt astrologos, ita enim augures cœli appellantur. Irridet propheta astrologos, non eos, qui scientia præditi considerant cœli conuersionem, ortum, occasum, motum & cursum astrorum suspiciunt, polos, hemisphęria, climata, dierum ac temporum ratio-

nem contemplantes. Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit, qui asserunt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura scire gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet propheta, qui astrologia vtuntur, sed qui ea abutuntur.

Non sunt prunæ.) Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Non enim erunt temperatæ prunæ, ad quas accedunt, qui volunt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingẽs flamma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburentur, vt nullæ ex illis remaneant prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finem habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi & astrologia.

Negotiatores tui.) Qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tam subita erit fuga, vt vnusquisque percurrat suam partem, errans, & à recta via discedens. Nec erit qui eis opem ferat, illósque à Persis eripiat.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLVII.

Tolle molam, & mole farinam.) Pro molere est in Hebræo verbum טְחַן tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim: Denuda turpitudinem tuam, existimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura trigesimoprimo capite Iob. Nam vbi vulgata versio habet: Scortum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij: habet litera Hebræa: Molat alteri vxor mea, & subigant illam alij. Est enim idem verbum in vtroque loco, & hîc apud Esaiam, & illic apud Iob. *Iob.31.*

De nuda turpitudinem tuam.) In Hebraico est Denuda צַמָּתֵךְ tsammathec. Hæc dictio צַמָּה significat fasciam, in qua capilli innectuntur. Significat etiam ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit: Denuda cincinos tuos: Septuaginta habent, Reuela operimentum tuum. Acsi diceret Esaias: Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione: Denuda canos, pro quo nostra editio habet: discooperi humerum.

Sede tacens.) In Hebraico est: Sede דֻמָּם dumam. Potest esse à verbo דוּם quod significat tacere: quam significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo דָּמַם damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationem secuti Septuaginta verterunt: Sede compuncta. Potest verti: Sede deficiens. Et quoniam verbum hoc significat subiici, potest Latinè reddi: Sede subiecta. Ita in psalmo sexagesimotertio: Verumtamen deo subiecta esto anima mea. Pro quo diuus Hienymus vertit: Verumtamen deo tace anima mea. Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui verè subditus est tacet & quiescit, nullámque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis ostendit se non esse fractum sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendunt sint'ne in integra an rupta, sic verbis in afflictione prolatis ostendunt homines sint'ne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tangatur manu: vis cognoscere hominem? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellentissima probatio. *Psal.63.* *simile*

Argu

Argumentum capitis XLVIII.

Inuehitur propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nomine Israelis gloriabantur, cùm verè Israelitæ non essent, quòd innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui fuit & religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarum gloria prestantissimus, neque in facta tanto nomine digna incumberent. Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & hortatur homines ad gratias deo pro eius beneficiis agendas.

CAPVT XLVIII.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine A *Israel, & de aquis Iuda existis, qui iuratis in nomine domini, & dei Israel recordamini non in veritate neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super deum Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repente operatus sum, & venerunt. Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. Prædixi tibi ex tunc, antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia:* B *Vos autem num annuntiastis? Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis: nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem, & non audisti ea, ne fortè dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta est auris tua. Scio enim quia præuaricans præuaricaberis, & transgressorem ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrænabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis. Propter me propter me faciam, vt non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.* *Supr.42.b*

EXPLANATIO.

Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.) Israel sonat principem cum deo, vel prævalentem deo, vel, vt alij dicunt, videntem deum. Textus Genesis capite trigesimosecundo innuit Iacob sonare fortem contra deum. Nam cùm angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra deum fortis fuisti, quantò magis contra homines prævalebis? Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruentes, eámq; in splendore nominis, non in virtute collocantes. At sapientium est non niti opinione maiorum, sed omnem amplitudinem & dignitatem in virtute, atque in propriis rebus gestis positam existimare. Est igitur sensus: Audistis ô Iudæi qui *Gen.32.*

ſolo nomine, non autem re appellamini Iſraelitæ, ea, quæ aduerſus Babylonios prædixi, nunc autem tribuite mihi ſilentium, & ea, quæ de vobis dicturus ſum, attentis auribus audite.

Et de aquis Iudæ existis.) Hoc eſt, qui egreſſi eſtis ex ſemine Iudæ. Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: De cognatione Iuda. Luſitani volentes ſignificare aliquem eſſe ſimilem patri ſuo aiunt, habere quaſdam aquas ſui patris. Et à contrario ſenſu exire ab aquis Iudæ, ſeu nihil aquarum Iudæ habere, eſt ab eo penitus diſcrepare, nullámque cum eo habere ſimilitudinem. Ait igitur propheta: Vos ô Iudæi gloriamini Iuda, ſed eum imitari non vultis. Ego verò exiſtimo, Exire ex aquis Iudæ, eſſe ex eo tanquam ex fonte emanare, ita vt aquæ non capiantur pro ſemine, ſed pro eo, ex quo familia aut genus ſumit exordium. Hac exornatione vſus eſt Dauid dicens in pſalmo: Benedicite deo domino de fontibus Iſrael. Acſi diceret: Vos Iudæi qui ab Iſraele tanquam à fonte dimanaſtis, benedicite Chriſto in eccleſia, qui eſt dominus deus. Vbi pro, De fontibus Iſrael, poteſt verti, Vos qui eſtis de vena Iſraelis: hoc eſt de fonte, ſiue de aquis. Ergo totum hoc, Vos qui exiſtis de aquis Iudæ, eſt periphraſis Iudæorum, quemadmodum hoc: Vos qui ex Iſraele tanquam ex fonte dimanaſtis. *Pſal.67.*

Qui iuratis in nomine domini.) Id eſt, qui deum habetis in ore per ipſum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Non vt eum veneremini, per eum iuratis, ſed vt eius cultores vos eſſe ſimuletis, cúmque veſtrorum mendaciorum teſtem faciatis.

De ciuitate enim ſancta vocati ſunt.) Vocantur filij Hieroſolymæ, vbi eſt templum dei, & verus dei cultus. Sunt eorum fundamenta iacta non in idolis, ſed in vero deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad ſuam vtilitatem, & virtutis ſplendorem, abuntur ad ſuam deformitatem & perniciem.

Priora ex tunc annuntiaui.) Ego prædixi ea, quæ euenerunt. Ex ore meo egreſſæ ſunt prophetiæ. Decreui me ea facturum eſſe, & protinus feci.

Sciui enim quòd durus es tu.) Arguit Iudæorum duriciem, de qua loquitur ſcriptura Exodi trigeſimoſecundo, & Deuteronomij trigeſimoprimo, & Actorum ſeptimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreum, hoc eſt, inflexibilem, quòd eſſent duri & obſtinati: & eorum frontem æneam, hoc eſt, impudentem, quòd nullam haberent verecundiam. Qui enim pudore non mouentur frontem æneam habere dicuntur. *Exod.32. Deut.31. Act.7.*

Prædixi tibi.) Volebat deus multa Iudæis ventura prædicere, ne hoc ſuis idolis tribuerent.

Vos autem num annuntiaſtis?) Quaſi dicat, non. Senſus eſt: Ego ſum qui futura annuntio, vos autem non. Poteſt etiam ita explanari: Vos non eſtis annuntiaturi miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod eſt veſtræ ingratitudinis apertiſſimum ſignum. Vbi aſpicis velle deum ne eius beneficia & mirabilia ſilentio prætereamus, ſed ea prædicantes, nos ipſius memores ac gratos demonſtremus.

Audita feci tibi.) Senſus eſt: Nonnulla prædixi tibi, priuſquam euenirent, vt meam videres potentiam & ſapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te omnia ſcire, & incideres in ſuperbiam, non mihi ſed tibi ſcientiam rerum futurarum tribuendo. Scio enim te eſſe præuaricatorem, & à principio inditum eſt tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animum. Vbi noſtra verſio habet, conſeruata, verti poteſt abſtruſa. Quaſi dicat: Tu audiſti à me aliquas nouas res, quæ venturæ erant, ſed apud me abſtruſæ & abſconditæ ſunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quæ nunc creatæ, hoc eſt, in effectum productæ ſunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas ſciuiſſe. Vide dei miſericordiam, omnia quæ illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos eſſe præuaricatores à principio

cipio & ingratos, ſed nec ideò ceſſabat in eos magna conferre beneficia. Eodem modo qui voluerint deum imitari, in benefacta & virtutis actiones incumbant, vtantur benignitate, beneficentia, & miſericordia, nec ob aliorum ingratitudinem & nefaria ſcelera ab incœpto deſiſtant. Vt enim ferri acies & duricies tardi cutem mollem, lenem, & flexibilem ſecare non poteſt: eſt enim impenetrabilis ferro, ſic dura ſceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia non debent officioſi hominis benignum animum transfigere, & ab officio abducere, ſed debet talis animus impenetrabilis exiſtere, & in virtute atque incœpta beneficentia perſeuerare. Vt enim ſol non deſinit terras ſuis calidis & fulgentibus radiis illuſtrare, quamuis illis lutum obdureſcat, ſic vir pius & rectus non debet à rectè factis & beneficiis deſiſtere, quamuis illis iniquorum animus durior, & in ſua ingratitudine pertinacior in dies reddatur. *simile* *simile*

Propter nomen meum longè faciam furorem meum.) Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te ſtatim delebo, ſed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc diſcant principes & præſules in caſtigandis ſubditis non duci ira, & furore, & impetu. Vacandum eſt enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum moderationem, tum etiam dignitatem. In regione aeris altiore, vbi aer ipſe eſt purior & excellentior, nulla eſt nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginoſus & nebuloſus vapor, ſed tota illa regio niteſcit, & ſplendidiſſimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempeſtates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelſam & ſuperam partem obtinet, debet in ſedatione & animi tranquillitate conſiſtere, contrahere iram, continere furorem, ſéque moderatione & placabilitate munire, & in ſtatione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in ſubditis & obſcuris hominibus perturbationes. At in principibus ſunt omnino intolerabiles. Nemini licet nec honore inſigni, nec obſcuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: ſed qui ſunt in dignitate conſtituti, quantò ſublimiorem locum obtinent, tantò pernicioſius offendunt. Cùm enim ſint in vrbis oculis aut regni, in eóſque ſe omnes conuertant, illóſque intueantur & imitentur, ſunt eorum ſcelera cum aliorum pernicie coniuncta. Nec ſolùm obſunt, quòd ipſi corrumpuntur, ſed etiam quòd alios corrumpunt: neque minus exemplo, quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior eſt in facie, quàm in aliis corporis partibus, quòd facies ſit magis conſpicua, in quam oculi intuentium ſtatim coniiciantur, ſic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: quemadmodum tetra macula in panno candido & precioſo inſigniorem deformitatem oſtendit, quàm in pullo & vili. Comprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes deum hoc in loco dicentem: Longè faciam furorem meum. *simile* *simile* *simile* *simile*

Et laude mea infrænabo te, ne intereas.) Vt lauder ob populum ſeruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt peritus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrum ducit, ſic nos deus afflictionis fræno comprimit, ne concitatis & pernicioſis appetitibus ducamur. Aſpicis hîc afflictionem eſſe frænum ad peſtilentes cogitationes, turpes voluptates, & falſas mundi vanitates coercendas. *simile*

Ecce excoxi te, ſed non quaſi argentum, elegi te in camino paupertatis.) Non te ſtatim interficiam, ſed affligam te, & in fornacem calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Non omnino purificaberis vt argentum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem omnino: ſed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, tibíque excidium compares. Et hoc faciam, ne nomen meum blaſphemetur inter gentes, & me ipſo contempto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meam alteri tribuere. Vide dei clementiam, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt e-

mendemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hîc locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatem coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exercemur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & deum laudant: iniqui autem si nulla sint tolerantia muniti, incendio flagrant. Docet præterea hic locus quanti deus faciat gloriam, quam alteri tribuere non vult.

simile

Sup 41.b & 44.a

Audi me Jacob, & Israel quem ego voco. Ego ipse ego primus & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Ego vocabo eos, & stabunt simul. Con-

C *gregamini omnes vos & audite. Quis de eis annuntiauit hæc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc dominus deus misit me, & spiritus eius. Hæc dicit dominus deus redemptor tuus sanctus Israel. Ego*

D *dominus deus tuus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas. Vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui vt lapilli eius: non interisset, & non fuisset attritum nomen eius à facie mea. Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum fa-*

Exo.17.b Num.21.b Infr.57.d

cite hoc, & efferte illud vsque ad extrema terræ. Dicite: Redemit dominus seruum suum Iacob. non sitierunt in deserto, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, et fluxerunt aquæ. Non est pax impiis dicit dominus.

Audi me Iacob & Israel, quem ego voco.) Voco vos ad pœnitentiam, voco vos vt ad me accedatis, voco vos ad beatitudinem, ideò me audite. Circunspice celeriter animo Dei erga homines immensam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & transgressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponant ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatum mortale, vt Lutherus asserit, non deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea, quę suprà annotauimus capite quadragesimo. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cùm habeat deum, qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad

Infr.50. Ierem.11.

voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in duriciem & surditatem. Ideò queritur deus per Esaiam dicens: Vocaui, & non erat qui audiret. Et per Ieremiam: Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali.

Ego vocabo eos, & stabunt simul.) Cœli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabunt, & mihi parebunt. Intuere quæso hominis duriciem. Cœli insensibiles, animæ & intellectus expertes deo parent, homo verò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi deo non solùm non obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminum facilè principem, omniáque sua luce com

complentem, non cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solùm hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamen solus ille deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, obediunt: vocat hominem, & obedire nō vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, dimisso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult stare neque quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba contemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate inconstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam. Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit.

Iosue.10. Mat.8. Luc.5.

Congregamini omnes vos, & audite.) Nam qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quemadmodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt alibi fusè ostendimus.

Dominus dilexit eum.) Subaudi Cyrum, qui Deo morem gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Ei Deus locutus est, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem conuenientius referuntur, quem Esaias, cùm ea literis mandaret, cōtemplabatur. Porrò Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Ipse est, qui fecit patris voluntatem, qui de seipso ait in psalmo: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Quem locum Paulus Apostolus in epistola ad Hebręos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est, mundi confusionem subuertit, brachiúmque suum, hoc est, potentiam suam in dæmones Chaldæorum nomine significatos ostēdit. De eo ait in Apocalypsi diuus Ioannes: Vicit leo de tribu Iuda. Hæc igitur Christo conueniunt, ad eúmque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda.

Mat.17. 2. Pet.1. Psal.39. Hebr.10. Apoc.5.

Non à principio in abscondito locutus sum.) Hoc est, ego à meæ prædicationis exordio palàm docui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem, Ego, inquit, palàm locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil. Potest hoc referri ad legis lationem in monte Sinai. Et hæc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locum exponunt antiqui Hebræorum Rabbini in commentariis in decimumnonum caput Exodi, illa verba interpretantes: Venerunt in solitudinem Sinai, Quorum ad literam hæc sunt verba: Data est lex in publico, vt omnis qui voluerit, eam recipiat, & ideò Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam quadragesimo octauo: Non à principio in abscondito locutus sum. Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quod Iudæi dicunt de Cabala. Aiunt enim Deum in monte Sinai præter legem scriptam aliam dedisse Moysi verbo tantùm, quam Moyses successori suo reuelaret, & ille posteris suis, vt ita per aliquos successores de manu in manum seruaretur. Huius figmenti author fuit quidam Idumæus magus nomine Mair, quem Iudæi post templi incendium Hierosolymæq; per Titum Vespasianum euersionem & vastitatem in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmantes. Hic cùm videret Iudæos veteris testamenti authoritatibus à Christianis conuinci, cùm esset astutus & vafer, hanc malitiam inuenit, vt hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scriptæ repugnarent. Hanc legem appellant Hebræi Cabalam, hoc ex traditionem, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solùm hîc quieuit eorum insania, sed etiam fuit longius dilatata. Nam surrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legis scriptæ sensum negarunt, asserentes eius verum intellectum ex literarum nominúmque combinatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi Cabalistæ nominan-

Ioan.18. Exo.19.

tur. Cuius sectæ & vanitatis authorem Simonem quendam esse tradiderunt. Hãc falsam inuentionẽ & impietatẽ refutat hoc in loco Deus per Esaiam dicens: Non à principio in abscondito locutus sum. Acsi dicat: Ne dicatis me legem aliquam in abscondito tulisse: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicísque mandata monimentis. Ita enim capite vigesimo
Exo.24. quarto Exodi scriptum legimus: Venit ergo Moyses, & narrauit plebi omnia verba domini atque iudicia. Respondítque cunctus populus vna voce: Omnia verba domini, quæ locutus est, faciemus. Scripsit autem Moyses vniuersos sermones domini. Hęc ibi. Aspicis igitur nullam aliam legem Deum Moysi dedisse, nisi eam, quam scriptam habemus, à Moyse quinque suis libris mandatam: & ex consequenti falsam esse impiam Cabalistarum opinionem, & merum figmentum.

Ex tempore antequam fieret, ibi eram.) Id est, à principio quando pater meus dedit vobis legem in monte Sinai, ibi eram ego cum patre, dans vobis legem ipsam.

Et nunc dominus Deus misit me & spiritus eius.) Connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego, ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto in monte Sinai: planè locutus sum, & ibi eram cum patre & spiritu sancto in legislatione. Sed quoniam legis cerimoniæ, sacrificia, & iudicia, non erant nisi vsque ad euangelium duratura, ideò nunc misit me pater & spiritus sanctus, vt vos Euangelium doceam, à peccatis tenebrísque ad gratiam claritatémque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atque constituam. Hæc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligẽtia. Non torqueo nec corrumpo literam, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè Deus: Ego primus & ego nouissimus, manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos. Quæ quidem verba nemini præter Deum con-
Apoc.1. & 22. uenire possunt. Ipse enim est α & ω, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: Accedite ad me, & audite hoc: Non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc dominus Deus misit me, & spiritus eius. Et volens diuinus vates clarius ostendere Deum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: Hæc dicit dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel. Aspicis planè Deum esse qui ait, se esse à patre & spiritu sancto missum. Distinctè hîc loquitur propheta, nulla vtens implicatione, nulla obscuritate. Hic, qui loquitur, est missus à Deo, atqui hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiam Deum esse, posterius verò Deum, qui est in essentia vnus, esse in personis trinum. Prius ita ostendo. Qui mittendus erat à Deo in hominum generis redemptionem, est Messias, atqui ille, qui hîc loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tum sic. Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has ratiocinationes? Sed quoniam capite quadragesimo multis verbis Christi diuinum numen ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebræi nostræ memoriæ non possunt ferre trinitatis mysterium. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla personarum distinctio reperitur: nec posse probari ex veteri testamento esse in Deo aliquam distinctionem. Eam ob causam operæprecium esse duxi, mysterium trinitatis illis hoc loco ostendere, orationémque
Gen.1. longius, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Geneseos exordio ita inquit: In principio creauit Deus cœlum & terram, & pro Deo posuit אֱלֹהִים Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari אֱלוֹהַּ, quanquam non desint qui asserant, eius singulare esse אֵל el, inter quos est R. Aben hezra in sua huius loci expositione. Quare Moyses voluit hîc Deum numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, creauit, in singulari, nisi vt essentiæ vnitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapien

pientissimúsque Diuinæ legis scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ trinitatis admirabile sacramentum significare. Et paulò post: Dixit Deus, inquit, Fiat lux. Quibus verbis innuit verbum Dei, per quod omnia facta sunt: quod verbum nos dicimus esse filium: quem etiam ostendit, dicens: In principio creauit Gen.1.
Deus cœlum & terram: Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt. Et paulò post ait: Et spiritus domini ferebatur super aquas. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit patrem, per principium & verbum filium, per spiritum Dei spiritum sanctum. Intelligi autem per spiritum Dei spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanum ita vertens: Spiritus misericordiarum siue gratiæ flabat super facies aquarum. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illíque incubabat, vt gallina suis ouis, quò ea calore suo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Basilius interpretatur. Has duas personas alloquitur pater, dicens paulò post in eodem capite: Faciamus hominẽ ad imaginem & similitudinem nostram. In verbo, faciamus, innuitur personarum pluralitas: in verbo, imaginem, essentiæ vnitas. Capite decimooctauo eiusdem Gen.18.
Geneseos sunt hæc verba ad literam: Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, dominus in conualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso feruore diei. Cúmque eleuasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum. Quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, &c. Vbi nos habemus, Dominus, est in hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton, quod soli Deo conuenit. Ideò poterat rectissimè verti: Apparuit autem ei Deus. Et paulò post in eodem capite. Vbi nos habemus: Dixit autem dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua? Pro domino est etiam in hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentiæ diuinæ vnitatem, trinámque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mentis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnam esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, cùm dicitur apparuisse Abrahamo Deum, & statim, tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vnicam essentiam non cognouisset, non dixisset quidem: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, sed, Domini si inueni gratiam in oculis vestris. In Deuteronomio sunt hæc verba capiti sexto mandata: Audi Israel: Dominus Deus noster Dominus vnus Deut.6.
est. Quæ verba ita possunt verti ex hebraico: Audi Israel: Deus Deus noster Deus vnus est, nam pro domino in vtroque loco est in hebraico Iehouah. Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare ait esse vnum. Et aduerte. Nec deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, noster: quia nec pater, qui prima persona est in trinitate, neque Spiritus sanctus qui tertia est, sed solus filius, qui est secunda eiusdem trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanans Rabi Simon Hebræus, fatetur nobiscum ex eo probari trinitatis sacramentum. Cum hoc loco Psal.66.
maximè cohæret id, quod dicitur in Psalmo: Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ. Non ait: Metuant eos, sed eum, vt eius vnitatem ostenderet, cuius trinitatem significarat. Hanc veritatem voluit ostendere idem vates, dicens in psalmo: Verbo domini cœli firmati Psal.32.
sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Per dominum pater, per verbum filius, per spiritum oris eius, spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuscuiusque rei, per quam sunt singula, quæ subsistunt. Probatur ex hoc psalmo, totam trinitatem mundum creauisse, quoniam trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon in Prouer-

biis

Prou.8. biis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequàm terra fieret: Nondum erant abyssi,& ego iam concepta eram. Et paulò post: Quando appendebat fundamenta terræ,cum eo eram cuncta componens. Hoc trinitatis mysterium significauit Esaias capite sexto,dicens: Sanctus, sanctus,sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Cui simile est testimonium hoc,quod asserit in præsenti, ità Christum loquentem inducens: Et nunc dominus Deus misit me, & spiritus eius. Vbi etiam vides filium fuisse à patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus filius sumpsit humanam carnem. Tres virgines efficiunt quandam vestem, simile sola vna eam induit in die suarum nuptiarum. Ita in nuptiis Christi cum humana natura,in magno atque admirabili sacramento inter Christum & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, vt maculas nostras abstergeret, viámque æternæ beatitudinis consequendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramentum ostendit,dicens: Euntes Mat.vlt. ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. In nomine vtique ait, non in nominibus, vt cum trinitate personarum vnitas essentiæ ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium,vt eo te conuincam, quod nequaquam admittis, sed vt videas quemadmodum vtriusque testamenti testimonia sint sibi consona & cohærentia. Nec solùm diuinæ literæ, sed etiam gentiles philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerunt. Plato in epistola quadam ad Dionysium hæc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mundi,& propter eum est quicquid est creatum, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illum in tertio. Plotinus ita ait in libro trium substantiarum: Si quæsieris quis genuerit exemplar & sapientiam, huiúsque mundi opificem, dico fuisse illum simplicem,qui in causa est,vt hic genitus sit talis tantáque magnitudine præditus. Et paulò post comparat filium respectu cœlestis patris cum splẽdore respectu Solis. Æmilius loquens de filio Dei,ait hoc esse verbum, per quod omnia facta sunt, vt Heraclitus asserebat. Philo Platonicus in libro de bonis irrisis à malis appellat Dei filium eius imaginem, & verbum sacratissimum, à quo ait fuisse mundum formatum. Aspicis Hebræe non solùm literas diuinas, sed etiam humanas distinctionẽ in diuinis,quam tu tantopere refugis & detestaris, affirmare. Nos verò credimus in sanctam trinitatem,id est Patrem,& Filium,& Spiritum sanctum,vnum Deum omnipotentem,vnius essentię,vnius potestatis,creatorem omnium creaturarum à quo omnia,per quem omnia,in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est,totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis,non localiter sed potentialiter, qui absque sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum,qui ait hoc in loco: Et nunc dominus deus misit me,& spiritus eius.

Facta fuisset quasi flumen.) Id est,abundans & perpetua.

Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.) Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.) Vaticinatur propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræósque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem. Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communem Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quam fugiendam Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata, absque quorum obseruatione nemo potest vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone,fugiúntque à Chaldæis, qui contemptis pestiferis voluptatibus, relictisque turbulentis negotiis, se dedunt Christianæ philosophiæ,quæ animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit.

pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos, qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum &altum, contemnite infima, fragilia, & caduca, & aspirate ad sublimia, cœlestia, & immortalia. Relinquite mundum: fugite à Chaldæis, fugite ab animæ hostibus, fugite à falsis appetitibus, reuocate mentem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobisipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt consequamur victoriam, & non solùm de hostibus extraneis, sed etiam de nobisipsis honorificè triumphemus. Dauid ille regum illustrissimus in tertio psalmo Deum in hunc modum alloquitur: Quoniam tu Psal.3. percussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorum contriuisti. Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Et in principio psalmi hæc verba literis mandauit: Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolom filij sui. Hæc est psalmi descriptio: Parauit Absolom bellum aduersus 2.Reg.15. patrem suum regẽ omni virtute ac laude præstantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanum violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: quoniam ad principatum, & ad falsæ inanisque mundi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat. Cùm autem Dauid intelligeret filium suum contra eum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime? Canis victoriam tuam, & in principio, statim in frontispicio psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere, nempe fugere & superare. Si psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triumpho ingressus es Hierosolymam pro victoria, quam de Goliath fortissimo Philistinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas psalmum hunc composuisse, cùm fugeres à facie Absalom filij tui, videris à teipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus altè perpendere, & attentius intueri, videbimus apertè nullam hîc esse repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant: venio ad moralem. Per hunc Absalom filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo generabatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo, qui contra eum insurgebat, eíque bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monumentum, & ampliſſimum rerum gestarum trophæum. Quæ potest esse gloriosior victoria, quàm vincere ipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, est seipsum vincere, & carnem, dæmonem, & mundum superare. Vincere alios est humanum, at vincere hominem seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quæ gloriam illam consequitur, quæ viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scri- Iosue 8. ptum legimus, fugisse Israelitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriam reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituum confusionem, fuge ab illis, fuge à teipso, & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecum Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginem gerebat. Quid igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christum dicentem: Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis. Et in euangelio, Si quis vult, inquit, venire post me Luc.9. abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et Apostolorum prin 2.Pet.1. ceps, Per hoc, inquit, efficiemini diuinę consortes naturę, fugientes eius, quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem. Et Ioannes in Apocalypsi: Facta est, Apoc.18. inquit, Babylon habitatio dęmoniorum. Et paulò pòst: Et audiui aliam vocem de

cœlo

cœlo dicentem:Exite de illa populus meus.

Dicite: Redemit dominus seruum suum Iacob.) Intelliguntur hęc de beneficiis, quæ deus cõtulit in Hebręos, sed melius ad redemptionem generis humani per Christum referuntur,ad quam propheta cùm hæc scriberet,respiciebat.

Non sitierunt in deserto, cùm educeret eos, aquam de petra produxit eis.) In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudęorum reditu ad patriam suam sub Esdra & Zorobabele: & excitat eos ad agendas deo gratias pro tam insignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hęc, quæ hoc loco continentur. Sed si pręteriti temporis memoriam respiciamus, & sacrorum librorum historias replicemus, non inueniemus hęc in reditu è Babylonica captiuitate contigisse. Sed dici possunt instar prioris fœlicitatis, quando ab Ægyptiaca seruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absque dubio prophetam hęc ad tempus gratię retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, non permisit vt in deserto siti perirent. Dedit illis gratis aquas gratię & doctrinę, quarum haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedarent, ardorémque restinguerent. Scissa fuit petra, & fluxerunt aquę: Petra autem erat Christus, vt vas electionis
1.Cor.10 ad Corinthios scribens apertissimè testatur. Fuit igitur hęc petra aperta in latere
Ioan.19. virga Moysi, hoc est, militis lancea, à cuius vulnere exiuit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit.

Non est pax impijs, dicit dominus.) Dixerat liberandos esse Hebręos à captiuitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniam sciebat multos mansuros esse in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: Non est pax impiis. Sed potius existimo prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortem nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem,hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace, & tranquilla animi securitate viuere: sed in pristino errore permanentes Hierosolymam, hoc est, visionem pacis contempserunt. Ob eam causam ait: Non est pax impiis, dicit dominus. In animo enim impiorum nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & concitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis vitæque tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimùm dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiam sine pace viuant: contrà verò iusti & pij in medio belli pace oblectentur. Xenophon dicebat pacem videri esse maximum hominibus bonum, bellum maximum malum. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summam mundi fœlicitatem. Sed hi adhuc in tenebris versabantur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quam Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannem:
Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis. De eo regius vates multo anteà
Ioan.14. fuerat iis verbis vaticinatus. Venite & videte opera domini, quæ posuit prodigia
Psal.45. super terram, auferens bella vsque ad finem terræ. Qua de re capite secundo,& nono,& vigesimosexto,& aliis in locis latè disseruimus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT XLVIII.

Propter nomen meum longè faciam furorem meum, & laude mea infrænabo te,ne intereas.) Septuaginta habent: Propter nomen meũ ostendam tibi furorem meum,& gloriosa mea inferam super te, vt non te interficiam. Vbi aspicis deum gloriam suam ostendere in sceleratorum castigatione, & ideò nos castigare, ne nos interficiat. Considera quàm vtile nobis & salutare sit à deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cæterùm pro eo quod Septuaginta dice

dixerunt, Ostendam tibi, in Hebraico est אַאֲרִיךְ aarich, à verbo אָרַךְ, quod significat prolongare, vt Deuteronomij sexto: vt prolongentur dies tui. Vnde Deut.6.
אֶרֶךְ significat longum & longanimem, pro quo noster interpres vertit misericordem,vt in psalmo: Misericors & miserator dominus. Vnde apparet meliorem Psal.102.
esse hoc in loco versionem communem, quàm Septuaginta interpretationem: significat enim hoc verbum prolongare, & longè facere, & dimittere. Sed quoniam qui rem prolongat, eam extendit, & quò magis eam extendit, eò magis eam ostendit, verterunt Septuaginta: Ostendam tibi, & rectè quidem. Pro quo Pagninus vertit: Propter nomen meum elongabo furorem meum. Quod potest habere vtrunque sensum & versionis communis, & Septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit,& qui furorem à se elongat & dimittit.

Et laude mea infrænabo te,ne intereas.) Pro infrænare est in Hebraico verbum חָטַם echatam. Ita enim scriptum est אֶחֱטָם לָךְ echetam lac. Quod potest rectissimè ita verti: Ob laudem meam infrænabo tibi iram meam,ne intereas. Pro quo quidam vertunt: Propter laudem meam frænum iniiciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. Verbum hoc refertur ad iram & furorem,quem flatus narium indicat,vt de equis scribit Vergilius 3. Georg. Collectúmq; premens voluit sub naribus ignem. Vno enim vocabulo Hebręi & nares & furoris fremitum significant, nempe אַף aph, Et eam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt: Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. Quasi dicat: furorem meum continebo,ne te penitus euertam.

Ecce excoxi te.) In Hebræo est הִנֵּה צְרַפְתִּיךָ hinneh tseraphticha, à verbo צָרַף tsaraph,quod significat coquere,fundere aurum ad purificãdum illud, purgare, & examinare. Fundit nos deus, vt nos igne afflictionis purget ab scoriis, & nitidos efficiat. Vt æs quando funditur non perditur, quoniam ex eo elegans *simile*
statua efficitur, quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quando nos deus igne calamitatum fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare, ad quod oportet, vt in fornace fundamur & purificemur. Illud psalmi: Eloquia domini igne examinata, poterat etiam Psal.17.
verti: Eloquia domini igne concocta & purificata. Deducitur enim ab hoc nostro verbo,cuius deriuata significant etiam probationem & soliditatem.

Ego primus & ego nouissimus.) Septuaginta habent: Ego sum primus, & ego in sempiternum.

Argumentum capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem, & ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus Iudæis in sua perfidia manentibus, transit ad gentium vocationem. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulo, & aquis gratiæ doctrinæque reficiendos. Ostendit deum non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere, etiam cùm maximè derelicti, & periculis vndique cincti videntur. Promittit Christum spolia à dæmone ablaturum, & Israeli libertatem donaturum.

CAPVT XLIX.

AUdite insulæ, & attendite populi de longè: Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. Et posuit os meum quasi gladium acutum, in vmbra manus suæ protexit

texit me, & posuit me sicut sagittam electam, in pharetra sua
Infr.51. *abscondit me. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te*
gloriabor. Et ego dixi, in vacuum laboraui, sine causa & vanè
fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum domino,
B *& opus meum cum deo meo. Et nunc hæc dicit dominus formans*
me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum. & Israel ad
eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis domini, & deus
meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est vt sis mihi ser-
uus ad suscitandas tribus Iacob, & faces Israel conuertendas. Dedi
Sup.42.b *te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc*
Act.13.g *dicit dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem ani-*
mam, ad abominatam gentem, ad seruum dominorum: Reges vide-
bunt & consurgent principes, & adorabunt propter dominum, quia
2.Cor.3.b.a *fidelis est, et sanctum Israel qui elegit te. Hæc dicit dominus. In tem-*
pore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi: et ser-
C *uaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possi-*
deres hæreditates dissipatas, vt diceres his qui vincti sunt: Exite: &
his qui in tenebris: reuelamini.

EXPLANATIO.

Audite insulæ & attendite populi de longè.) Nomine insularum gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hæ insulæ, dicit statim: Et attendite populi de longè: Hoc est, qui procul abestis: aut, Attendite gentes, vt Septuaginta verterunt. In hoc eodem capite prope finem, vbi nostra versio habet: Ad populos exaltabo signũ meum: habent Septuaginta: Super insulas leuabo signum meum. Vbi vides per insulas populos significari. Appellantur gentes insulæ, quia priusquam Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per insulas intelligit insulares. Acsi dicat: Audite me etiam vos gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis longéque distantibus habitatis. Non solùm alloquor Iudæos, sed gentes etiam remotissimas.

Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) Verba sunt Christi, quem deus pater ab vtero matris suæ ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redemptor noster. Indicant hæc verba Christum esse verum hominem,
Matth.1. cuius nominis recordatus est deus. Sic enim dixit angelus Ioseph: Vocabis nomẽ
Luc.1. eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Et sanctissimæ virgini Mariæ: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum.

Et posuit os meum quasi gladium acutum.) Vt spiritu oris mei interficiam impium.
Ephe.6. Hic gladius, est verbum Dei, de quo ait Apostolus: Et gladius spiritus, quod est
Apocal.1. verbum dei. Et Ioannes in Apocalypsi: De ore eius gladius vtraque parte acutus. Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura.

In vmbra manus suæ protexit me.) Septuaginta habent: Sub protectione manus
Psal.56. suæ abscondit me. Vbi aspicis nomine vmbræ protectionem significari. Ita in
Psal.90. psalmo: In vmbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas. Et in psalmo, vbi vulgata editio habet: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione dei

dei cœli commorabitur: vertunt quidam: Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotentis commorabitur. Vbi nostra versio hîc habet: Protexit me, posuerunt Septuaginta, abscondit me: quoniam Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in psalmo: Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturba- Psal.30.
ne hominum.

Et posuit me sicut sagittam electam.) Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in psalmo: Psal.44.
Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent. Non solùm os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est: tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis, sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quoniam propinquos tantùm vulnerat, & *simile*
solùm auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes, sed etiam absentes transfigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, cæteríque sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, cæterísque virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa, omnium absque vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: Et posuit me sicut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus deus noster est qui hoc de se ipso asserit, qui veritatem docuit, qui seipsum proposuit exemplum, qui morte pro veritate sustinuit à perfidis Iudæis illatã, quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorũ flagitia vituperabat, qui morte sua tyrannidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hac sagitta, vulnerata sponsa hoc est, anima deo deuota, dicebat in Can Canti.5.
ticis: Percusserunt me & vulnerauerunt me. Hac sagitta vulneratus petrus fleuit amarè. Hac percussa Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: erant Mat.27.
enim eius lachrymæ sanguis cordis vulnerati, qui per oculos fluebat. Quam bea- Luc.7.
tum est hac sagitta transfigi. Vtinam domine Iesu animam meam hac sagitta per- Cant.5.
cuteres, vt tui amore transfixa diceret cum sponsa: Adiuro vos filiæ Ierusalem, si inueneritis dilectum meum, vt nuntietis ei, quia amore langueo. Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: In pharetra sua abscondit me. Appellat se Christus sagittam, & suprà, os suum cum gladio acuto comparauit, quoniam eius sermo cum ab eo proferebatur solùm à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quæ per vniuersum terrarum orbem discurrens etiam gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit.

Seruus meus es tu.) Appellat deus pater Christum seruum suum, quo ad humanitatem. Et de eo Apostolus, Semetipsum, inquit, exinaniuit formam serui Philip.2.
accipiens.

Quia in te gloriabor.) In psalmo alloquens pater filium suum, Exurge, inquit, glo- Psal.56.
ria mea, exurge psalterium & cithara, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: In te gloriosus apparebo. Vel, tu gloriam meam quæris.

Et ego dixi in vacuum laboraui.) Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: Seruus meus es tu Israel, quia in te glorificabor. Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui: Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nam si necessariò damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus, & non venerunt, quia noluerunt: habebant enim liberum arbitrium. Si facerent quod in se erat, deus qui eos vocabat, illis gratiam tribueret. Sed voluerunt potius creaturam quàm creatorem diligere: & se ad gratiam non disposuerunt. Et quoniam Christus omnia fecit, quæ pro eis facere debuit, ait: Ergo iudicium meum cum domino, & opus meum cum deo meo.

Et Israel ad eum congregabitur.) In hebraico est: Et Israel ad eum non congregabitur. Et ita habet versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et codi-

ces Latini correcti vulgatæ editionis habent ad marginem particulam, non. Pagninus vertit: Israel non congregabit se. Christus dispersos ac errantes Iudæos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis Christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duricie permanserunt.

Dedi te in lucem gentium.) Hebræi nostri temporis aiunt se spectare Messiam illis promissum, qui eos à captiuitate, in qua detinentur, liberet, externorúmq; affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis contineri scripturis esse Messiam pro eis tantùm venturum, non autem pro gentibus, quas cæcas esse existimant, semperque in tenebris esse permansuras. At eorum scripturæ locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Non vident cæci homines, Deum hîc per Esaiam ita Messiæ dicentem: Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Duo hîc ait diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudæis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas gentes à principio ad finem vsque terræ fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus: manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densáque caligine circunfusis, fuerunt Gentiles per Christum animi lucem, verámque salutem, & immortalitatem con-
Supr.45. secuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45. Conuertimini, inquit, ad me, & salui eritis omnes fines terræ. Non ait: Et salua eris tu ô Iudæa, sed omnes fines terræ dixit esse salutem consecuturos, si se à vitiis abducerent, verúmque Christum hominum generis saluatorem reciperent. Id intuens regius
Psal.97. vates præcinebat: Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium
Infr.55. reuelauit iustitiam suam. Et paulò post: Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri. Hanc veritatem prædixit Esaias capite quinquagesimoquinto in hæc verba prorumpens: Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis, & gentes, quæ te nõ cognouerunt, ad te current propter dominum Deum tuum. Zacharias capite
Zacha.2. secundo, Applicabuntur, inquit, gentes multæ ad dominum in die illa, & erunt
Ose.2. mihi in populum Oseas capite secundo: Et dicam non populo meo: populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu. Quem locum diuus Paulus ad hoc
Rom.9 proposítum citat in epistola ad Romanos, & diuus Petrus in sua prima epistola
1 Pet.2. canonica. Esse autem ex Hebræis paucos conuertendos ostendit Esaias capite
Sup.1. primo & decimo, vbi eos semen & reliquias vocat, & capite decimoseptimo &
& 10. sexagesimoquinto tam paucos dixit esse Messiam recepturos, vt paucis racemis
Sup.17. & 65. post vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti comparentur. Et hîc ait Israelem non fuisse ad Messiam congregandum, à quo Gentes erant illuminandæ. Et paulò post vocat Hebræos populum contemptibilem, abominatum, seruum dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permansurum, reges autem & principes gentiles animi visum recepturos, & à somno peccati excitatos Christum adoraturos.

In tempore placito exaudiui te.) Verba sunt Dei Christum alloquentis. Diuus Pau-
2.Cor.6. lus hoc tempus à propheta prædictum refert ad tempus gratię. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinthios: Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui té. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Et in epistola ad
Heb.5. Hebræos de Christo loquens, Qui in diebus, inquit, carnis suæ preces supplicationésque ad eum, qui possit illum saluum facere à morte cum clamore valido, & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Vbi vides fuisse Christum tempore placito exauditum, quod hoc in loco Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.

Seruaui te.) Morte superata te à mortuis suscitaui.

Dedi

Dedi te in fœdus populi.) Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. disseruimus, & aliis in locis.

Vt suscitares terram.) Hoc est, vt à somno peccati, & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.

Et diceres his qui vincti sunt. Nempe funibus ac vinculis peccatorum. Exite, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aspicis hîc peccata suis vinculis ligare.

Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non Apoc.7.d
esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator
eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam eos
montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. Ecce isti de
longè venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra au-
strali. Laudate cœli, et exultet terra, iubilate montes laudem, quia D
consolatus est dominus populum suum, & pauperum suorum mise-
rebitur. Et dixit Sion: Dereliquit me dominus, & dominus obli-
tus est mei. Nunquid obliuiscì potest mulier infantem suum, vt non
misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obli-
uiscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te, muri tui coram oculis
meis semper. Venerunt structores tui: destruentes te, & dissipantes à Infr.60.a
te exibunt. Leua in circuitu oculos tuos: et vide, omnes isti congrega- E
ti sunt, venerunt tibi. Viuo ego dicit dominus, quia omnibus his velut
ornamento vestieris, et circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta
tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ ha-
bitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te.

Super vias pascentur.) Qui receperint Euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabunt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quæ errauerat in dumis perdita, & lupis exposita. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad ecclesiæ gregem adduxit, cámque in loco pascuæ non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: Non esuriẽt nec sitient. Totum hoc fatetur ecclesia fidelium, quam
Psal.26. Dauid in psalmo in hunc modum facit loquentem: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum.

Et ponam omnes montes meos in viam.) Id est, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est, erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

Ecce isti de longè venient.) Multi venient ad ecclesiam de remotissimis regionibus, quidam à longè, hoc est, ab oriente: quidam à mari, hoc est, ab occidente: alij ab aquilone, hoc est, à septentrione: alij ab austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad ecclesiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constricti, longè à deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id vole-

Luc.15. bat Christus significare dicens apud Lucam, filium prodigum profectum esse in regionem longinquam, quæ, vt ait diuus Augustinus, est dei obliuio. Quid prod-
Gen.11. est adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Babylonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt exules à patria, & mundi ciues, construentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quam deus destruit, quòniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cùm sint longè à deo, est etiam deus longè ab illis. Quemadmodum
Psal.118. dicitur in psalmo: Longè à peccatoribus salus. Et in Prouerbiis: Longe est do-
Prouer.15. minus ab impiis. Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc est, Chri-
Cant.2. sti, de qua in Canticis ait sponsa: Sub vmbra illius, quem desideraueram sedi. In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens diuinus Paulus dice-
Eph.2. bat ad Ephesios scribens: Vos qui eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Verum cùm mortiferis flagitiis contaminamur, nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro septimo confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionem dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis dei similitudo. Et non solùm peccatores longè sunt à deo, sed etiam à seipsis maximè distant. Quid longius, ait diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt præterquàm secum. Cùm igitur deprauati homines sint procùl & à deo & à seipsis, & tales essent gentiles, qui se humanis vitiis contaminauerant, séque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando tererrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: Ecce isti de longè venient: hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

Quia consolatus est dominus populum suum.) Pro consolabitur. Præteritum pro futuro more prophetico. Quæ maior potest esse hominibus consolatio, quàm scire filium dei vnigenitum sumpsisse nostram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

Pauperum suorum miserebitur.) Peccatores appellat pauperes, vt pote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis se
Psal.21. ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in psalmo: Edent pauperes & saturabuntur. Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: Reminiscentur & conuertentur ad dominum vniuersæ fines terræ: vbi gentium salus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles esse pauperes, licet mundi opibus vndique circunfluant. Qui enim virtute prædíti sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta.

Et dixit Sion: Dereliquit me dominus, & dominus oblitus est mei.) Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cùm in lachrymis sæpe versentur, variisque calamitatibus opprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse deum oblitum eorum. Quibus respondet deus tantùm abesse, vt eorum obliuiscatur, vt etiam eos in manibus suis habeat descriptos coram oculis suis. Connectuntur autem sic hæc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos esse ad fidem gentiles, qui falsos & commentitios deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem consequerentur. Hos dixit deus se esse consolaturum. Sed quoniam intuebatur eos esse non solùm ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum passuros, vt posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum ob-

ruta

ruta vacillare, & existimare se esse à deo derelictos, corroborat eos deus, ne animis cadant, ne ingrauescente rerum aduersarum mole debilitentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturum. Vult deus his verbis piorum hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vtitur hac naturali similitudine: Vt mater non est immemor filij sui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachiis suis gestauit, (non enim potest partum suorum viscerum obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etsi ab illa memoriam filij aliqua vnquam deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam dei misericordiam: & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicis hîc viros iustos & pios, qui se diuinæ misericordiæ committunt, nunquam à deo derelinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia tegit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hîc per Sionem intelligere congregationem fidelium Iudæorum. Dixerat deus vocaturum gentiles ad fidem, & ne Iudæi existimarent se esse penitus derelictos, eos iis verbis consolatur.

Ecce in manibus meis descripsi te.) Qui domi alicuius personæ, quam diligit, habet in tabula imaginem pictam, memor est eius, quandiu eam videt: sed cùm discedit à loco, vbi est imago, fieri potest, vt eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam, nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vtitur deus, ostendés se nunquã esse oblitũ suorum, cùm eos habeat in manibus suis sculptos, & non blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò dominus post resurrectionem loca clauorum in mani Ioan.20.
bus habere voluit: apparens enim discipulis dixit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas. Dixerat enim: Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.

Muri tui coram oculis meis semper.) Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostendit deus apertè non loqui de Sione & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de ecclesia militante. Quî enim potest fieri vt muri illius Hierosolymæ, quam Christus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non solùm Luc.19.
prophetas, sed dominum prophetarum occidit, sint semper ante oculos dei, & tam chari, vt semper eos custodiat, si scimus eos esse euersos, & totam ciuitatem fuisse vastatam, & funditus deletam? Fieri non potest vt de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas, & in fauillas conuersas, illud intelligatur, quod Psal.86.
dicitur in psalmo: Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hæc Sion est ecclesia sua, tam à Iudæis quàm à gentibus congregata, quam deus diligit super omnia tabernacula Iacob.

Venerunt structores tui: destruentes te & dissipantes à te exibunt.) Alloquitur ecclesiã, quorum structores venerũt ad eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab ea exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri apostolici: euersores autem hæretici, qui omnes extra ecclesiã sunt. Vt enim mare non sustinet ca- *simile*
dauer, sed illud proiicit in littus, sic ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat propheta hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in ecclesia nutriti eam posteà suis hæresibus euertere conantur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in panno *simile*
gignitur, & eum abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eam suis erroribus & pestilentibus dogmatibus deprauauit.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.) Hoc est, Vide circunquaque ô ecclesia gentium multitudinem ad te ipsam venientium. Prædixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

Omnibus his velut ornamento vestieris.) Venient ad te multi ô ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt sponsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hic viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos, & monilia, quibus ecclesia decoratur. Nec est mirum quoniam ipse deus apud
Ierem.22. Ieremiam, Si fuerit, inquit, Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum. Vbi vides virum sanctum & rectum non solùm esse annulum in ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, si sceleribus implicatur. Quàm pretiosum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis decoratum, quantis miraculis admirandum! Imitemur sanctorum
simile virtutes, & admiremur eorum miracula. Vt in mensa principis apponuntur pretiosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidæ & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationem, virtutes verò ad exemplum: miracula, vt eorum admirabilitate teneariris, virtutes, vt eas imiteris.

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ: Angustus est
F *mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis, & non pariens, transmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti vbi hic erant? Hæc dicit dominus deus: Ecce leuabo ad gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ: vultu in terra demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quia*
G *ego dominus, super quo non confundentur, qui expectant eum. Nunquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, saluum esse poterit? Quia hæc dicit dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos verò qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Jacob.*

Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ.) Id est, filij tui, quæ anteà sterilis eras. Alloquitur ecclesiam primitiuam, eiq; congratulatur de multitudine eorum, qui ad eam conuertebantur.

Angustus est mihi locus.) Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere non posset.

Ego sterilis.) Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fidelium multitudinem dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam eram sterilis, exul, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus gentilitatem fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in
Psal.112 psalmo: Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem.

Ecce leuo ad gentes manum meam.) Id est, Ecce ego voco gentes ad fidem. Solemus enim,

enim, quando aliquem à longè vocamus, manum extendere, & signum facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit, cùm ego sim sterilis & captiua? respondet deus dicens: Ne mireris: Nam ego sum, qui voco gentes ad fidem. Et ad populos exaltabo signum meum. Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hîc signum pro cruce accipi, quam Christus extollit, vt contra mundum, carnem, & dæmonem sub illa militemus. Hoc est glorioſum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Esaias.

Et afferent filios tuos in vlnis.) Nempe Apostoli mei. Vnde dicebat quidam ex illis ad Thessalonicenses scribens: Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solùm euangelium dei, sed etiam animal nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. *1.Thes.2.*

Et erunt reges nutritij tui.) Reges alent electos tuos. Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Lusitaniæ inuictissimus, qui pius religionum pater modò non sine magno luctu totius regni ex vita migrauit.

Super quo non confundentur, qui expectant eum.) Aspicis hîc non confundi eos, qui omnem spem suam in deo habent fixam & constitutam. Vis esse dominus mundi, colloca in deo omnem spem tuam. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra tenet nauem: si est in aqua, mare eam exagitat, & nauis eam fert secum. Nauis in medio mari est mundus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & constituta, tenes totum mundum. Vnde diuus Paulus iis, qui non in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, sed in Christo eam totam firmiter collocarunt, Omnia, *1.Cor.3.* inquit, vestra sunt, siue mundus, siue vita siue mors, siue præsentia siue futura. Sin autem spem tuam non in terræ firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procursu, hoc est, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaueris, & à mundo seiunxeris, tu tenebis mundum. Hoc sentiens diuinus Paulus in epistola ad He- *Hebr.6.* bræos has voces emittit: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo deo nostro totam nostram spem ac fiduciam collocemus, quoniam, vt hoc in loco ait propheta, non confundentur qui expectant eum.

Nunquid tolletur à forti præda?) Est quædam abiectio, quæ fieri deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui respondet deus, se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & vinctos. O infœlicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem. Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est *Mat.12.* alligatus, cur nos lædit? Ad quod potest hac similitudine responderi. Vt canis *Luc.11.* ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, téque rabidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illum accesseris, te lædere non potest: sed si incautè vixeris, si te illi commiseris, eris letaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in Apocalypsi an- *Apoc.20.* gelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frænauit. Mille

annos

annos posuit pro toto tempore, finitum pro indefinito. Ita illum locum diuus Augustinus explanat.

Ephe.4. Psal.67. *Et captiuitas à forti tolletur.*) Ideò ait Apostolus: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem. Quod iam multò anteà prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non solùm refertur ad sanctos patres, qui in limbo detinebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines cotidie oppugnat.

Eos verò qui iudicauerint te, ego iudicabo.) Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam, & filios tuos seruabo.

Et cibabo hostes tuos carnibus suis.) Non solùm liberabo te ecclesia mea, ait deus, sed tantã in aduersarios tuos famem ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult deus his verbis significare hostes ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

Et redemptor tuus fortis Iacob.) Iacob est nominandi casus.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT XLIX.

Audite insulæ, & attendite populi de longè, dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) Septuaginta habent: Audite me insulæ & attendite gentes. Post multum temporis stabit, dicit dominus: de ventre vocauit me, &c. Aspicis hîc hanc prophetiam non referri ad tempus illud, quo eam Esaias literis mandauit, sed ad Christi aduentum. Verùm pro insulis vertit Pagninus insulares. Dictio tamen Hebraica אִיִּים iim insulas significat, vt apud Ezechielem: Et turbabuntur insulæ in mari.

Exech.25.

Ad contemptibilem animam.) In Hebraico est לִבְזוֹת־נֶפֶשׁ liuzoh nephex. Verbum est בָּזָה bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. D. potest esse macor. Et tunc potest verti: ei qui paratus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christum. Cui expositioni fauet Translatio Theodotionis habens in hunc modum: Ei qui despicit animam, qui abominationi est genti, qui seruus est principum. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ipse enim vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus, Anna & Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est gentium, qui seruus est principum. Possunt igitur hæc verba esse patris ad filium: Sequitur enim: Reges videbunt: & consurgent principes, &c. Quasi dicat: Iudæi te contemnent & crucifigent: at reges gentium tibi seruient, téque repudiatis idolis adorabunt.

Ioan.10.

Ecce in manibus meis descripsi te.) Pro in manibus est in Hebraico עַל־כַּפַּיִם al capaim. nomen est בַּת quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti: Ecce supra nubes ordinaui te. Et ita hunc locum explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias. Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio habet: Leuemus corda nostra cum manibus: potest verti: Leuemus corda nostra versus nubes. Quasi dicat: Erigamus ad cœlos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cœlestia aspirantes.

Thren.3.

Argu

Argumentum capitis L.

Inducit propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quòd ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cùm autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos abiecit, in calamitosumque exilium dissipauit.

CAPVT L.

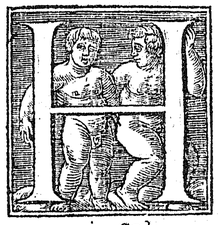

Hæc dicit dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, & non erat vir: vocaui, & non erat qui audiret. Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea, vt non possim redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in siti. Induam cœlos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum. Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum, dominus deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abij. A

Infr.59.A B

EXPLANATIO.

Hæc dicit dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ?) Intuebatur mentis oculis propheta esse Iudæos à deo reiiciendos, quòd non essent Christum recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit gentium vocationem, nunc facit Christum dicentem, ipsam synagogam se vendidisse, & ab eo seipsam separasse. Ait igitur: Quis est ô Iudæi libellus repudij, quo matrem vestram synagogam dimisi? Quasi dicat: Ne dicatis me duricie & austeritate repudiasse synagogam, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebãt Iudæi vxores dimittere, eíque libellum repudij dare: vt videre licet Deuteronomij vigesimo quarto & Matthæi.19.

Deut.24. Matth.19.

Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis.) Docet hic locus hominem cùm mortifero peccato astringitur, seipsum vendere dæmoni, & à deo alienari. Seipsum vendit, quem deus magno precio emit, non argento & auro, sed vita & sanguine. Empti enim estis precio magno, ait Apostolus. Et sequenti capite: Precio, inquit, empti estis, nolite fieri serui hominum. Ioannes in Apocalypsi, Nemo, inquit, poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra. Petrus Apostolorum princeps in epistola sua, Scientes, inquit, quòd non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi. Quæ igitur amentia est cùm simus serui dei, cui seruire regnare est, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi domini vilia mãcipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? An nescitis, inquit, Paulus, quoniam cui exhibetis vos seruos

1.Cor.6. 1.Cor.7. Apoc.14. 2.Pet.1. Rom.6.

seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? Si igitur seruis Christo, seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniã nemo potest duo-
Mat.6. bus dominis seruire. Stultum est velle homines habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum deo, qui cum omnibus habet rationem: seruire mundo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquagin ta annis comparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominum insania, vt velint mundo, potius quàm deo seruire. Cùm oporteat seruire,
Philip.2. cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens. Cur igitur seruimus mundo? Consideremus quis est deus, à quo deficimus, & quis est mundus, cui obtemperamus. Quid facimus? quem sequimur? quid speramus? Cur non videmus nos cœlo contempto ad infernum properare, spreta vita mortem amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiam intolerabilem, ô summam abiectionem & incredibilem cæcitatem. Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, obliuio præteritorum, rerúmque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mundo, Christo seruiamus, & ad cœlestia aspiremus.

In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.) Nempe synagogam. Dimittit nos
Psal.80. deus, quoniam nos ab eo discedimus, & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamur. Ideò ait ipse in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis sui, ibunt in adinuentionibus suis. Tunc nos deus magno supplicio afficit, cùm nos sinit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nósque in manu nostrorum appetituum relinquit.

Quia veni, & non erat vir.) Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mundum, natus sum in Iudæa, feci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me reciperet, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Non inueni virum in synagoga. Multi ibi erant, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent. Phariſæos ap-
Matth.3. Matth.23. pellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: Serpen-
Luc.13. tes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ? Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. Ite, inquit, & dicite vulpi illi. Libidini
Ierem.5. deditos appellat Ieremias equos amatores. Voluptuosi appellantur porci: impu-
Matth.7. dentes verò canes, iuxta id quod ait Christus: Nolite dare sanctum canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Venit igitur Christus ad homines, & non
Ioan.1. inuenit hominem. Inuenit feras, quæ eum innocentem agnum lacerarunt. In propria venit, vt ait diuus Ioannes, & sui eum non receperunt. Venit enim, vt hîc ait per Esaiam, & non erat vir. Non immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrãs interrogatus quid quæreret, respondit hominem, quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenæ
Luc.2. sunt hominibus, qui homines dici nequaquam merentur! Pro re magna ait diuus Lucas esse Hierosolymæ quendam hominem, ita enim ait: Homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon.

Vocaui, & non erat qui audiret.) Clamabat Christus dicens: Venite ad me omnes
Mat.11. Psal.68 qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos: & non erat qui audiret. In psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentem: Laboraui clamans, rau-

cæ

cæ factæ sunt fauces meæ. Qua de re alibi disseruimus.

Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea?) Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterum diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israelis de Ægypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Ægypto.

Dominus dedit mihi linguam eruditam.) Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodum multa alia. Apud diuum Ioannem ita ait Ioann.12. Christus: Qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar. Et paulò post: Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.

Erigit manè, manè erigit.) Id est semper & assiduè pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus: Mat.26.g
faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. C
Dominus deus auxiliator meus, ideò non sum confusus: ideò posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundar. Iuxtà est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad me. Ecce dominus deus, auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos. Quis ex vobis D
timens dominum, audiens vocem serui sui, quis ambulauit in tenebris, & non est lumen ei? Speret in nomine domini, & innitatur super deum suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

Corpus meum dedi percutientibus.) Christus est qui loquitur, qui fuit percussus flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandem occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelia contestantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia.

Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.) Hoc est, paraui barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciem meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus deus noster positus direptioni. Vt enim castellum à militibus *simile* & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille subleuat, & quidam frãgit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent, sic lata à Pilato horribili illa, immaniſſima ac iniustissima sententia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorum voluntati traderetur, omnes in eum irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terram, alij eum conculcabant pedibus, quidam sputis pretiosissimam ac pulcherrimam eius faciem deformabant, alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur, suam impiam immanitatem exercentes, & innocentissimum agnum ad crudelissimam & acerbissimam mortem vocantes. Quid plura? fuit deus noster commissus direptioni, & voluntati suorum hostium traditus, & in medio luporum mitissimus agnus constitutus. Quid vnquam sub sole factum

fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam hiſtoriam,& videbis indigniſſimas contumelias, acerbiſſimos cruciatus;quibus homines ſceleratiſſimi Chriſtum ſanctiſſimum affecerunt. Verùm id quod hîc ſcribitur nempe, Genas meas dedi vellentibus, non memini legiſſe in Euangeliis: ſed credendum eſt factum fuiſſe,quoniam fuit hoc in loco à propheta ſancto prędictum. Multa enim perpeſſus eſt Chriſtus, quæ euangeliſtæ particulariter non
Luc.23. expreſſerunt. Satis fuit dixiſſe diuum Lucam, Pilatum tradidiſſe Ieſum voluntati eorum. Cogita igitur quot & quàm immania ſupplicia iis verbis comprehenduntur. Si Ieſus crudeliſſimorum hoſtium ſuorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebant,perpende quot vulneribus, quibus iniuriis, qualibus opprobriis, eum afficerent, & quàm impiè & immaniter eum ad ſupplicium raperent.

Stemus ſimul: Quis eſt aduerſarius meus?accedat ad me.) Si aliquis habet aduerſum me aliquid,oſtendat illud,intendat mihi litem, & diſceptemus ſimul. Idem apud
Ioan.8. Ioannem his verbis dicebat: Quis ex vobis arguet me de peccato? Oſtendit Chriſtus ſuam innocentiam,& Iudæorum malitiam.

Tinea comedet eos.) Comparat ſceleratorum conſcientiam tineæ eorum corda
Infr.51. rodenti. Et ſequenti capite ſicut veſtimentum, inquit, ſic comedet eos vermis: & ſicut lanam,ſic deuorabit eos tinea. Id quod naſcitur intra cor impij,ipſum ro-
ſimile dit & interficit. Vipera concipit, vt aiunt,filios,qui corroſis lateribus exeunt cum matris interitu,ſic homines impij eas cogitationes & ſcelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur.

Quis ex vobis timens dominum.) Senſus eſt: Nullus ex vobis eſt, qui ſi timeat dominum, & audiat vocem Chriſti, qui formam ſerui accepit,ambulet in tenebris, ſitq; lumine priuatus. Qui igitur deum timet,& audit,innitatur in eo,non autem
Mat.10. in ſpe mundi,quæ eſt fragilis, & fracta arundo, & baculus imbecillus. Id fortaſſe voluit Chriſtus ſignificare quando,vt eſt apud Matthæum,dixit diſcipulis ſuis,ne vellent virgam portare. Deus enim eſt ille, in quo niti debemus tanquam in va-
Pſal.17. lidiſſimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Pſaltes: Dominus firmamentum
Pſal.24. meum & refugium meum. Et alibi:Firmamentum eſt dominus timentibus eum. Et hoc in loco Eſaias: Innitatur ſuper deum ſuum.

Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis.) Senſus eſt: Ego veni, & me non recepiſtis, ſed falſis criminibus ad capitis periculum vocaſtis, & in perfidia veſtra permanetis, ſcelera in dies ſceleribus addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij,inuidię,impietatis,cæterorúmque flagitiorum,quibus rebus accenditis ignẽ, in quo eſtis in æternum comburendi, ite in ignem veſtrum, in flammas æternas, quas vobis ſuccendiſtis, nolentes vocem meam audire, neque meis monitis ac-
Mat.24. quieſcere. Hic eſt ignis, quem Chriſtus apud Matthæum appellat æternum, &
Mar.9. apud Marcum inextinguibilem. Quo etiam nomine eum diuus Ioannes Bapti-
Matt.3. ſta appellauit. Aſpicis hoc in loco peccatores ſibi ipſis æternam perniciem moliri,& quoties mortaliter peccant,ignem ſibi infernalem accendere.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT L.

Vt ſciam ſuſtentare eum, qui laſſus eſt verbo.) Id eſt, vt verbo ſciam reficere eum, qui eſt fatigatus & afflictus. Vbi vides donum eſſe dei ſcire mœſtos conſolari, & iacentes erigere. In Hebraico eſt: Vt ſciam לָעֵוּת אֶת-יֵעָֽה דָּבָר lauth ethiaeph dauar. Quæ verba ſi,vt iacent,in Latina conuertas, ita dices: Vt ſciam in tempore laſſum verbo: Subaudi reficere, vel ſuſtentare. Vel vt ſciam in tempore laſſo verbum: ſubaudi dicere. Pro laſſo poteris etiam vertere ſitibundum, hoc

hoc eſt eum, qui verbum dei ardenter ſitit. Et itavertit Pagninus: & rectè quidem. Ita etiam hunc locum R. D. interpretatur. Magnum eſt enim ſcire tempore opportuno concionari, & verbum dei ſitientibus illud diſtribuere. Si enim diuina myſteria hominibus impiis illáque faſtidientibus referare volueris, nulla habita temporis ratione, non ſolùm fortaſſe nullum afferes commodum, ſed affe-
ſimile res detrimentum. Vt ſi quis in altum puteum cœno plenum aquam puram, nitidam, & excellentem effuderit, nihil aliud efficiet, quàm cœnum turbare, & aquam amittere, ſic qui apud impios & flagitioſos homines orationem de diuinis arcanis habuerit, in eóſque clariſſimam & puriſſimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis proſit, quin potius impuriores reddantur. Eam ob cauſam dicebat Chriſtus: Nolite ſanctum dare canibus, nec mitta-
Matth.7. tis margaritas veſtras ante porcos. Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagorę ſententiam,nempe dei imaginem non eſſe in anulo ferendam,ait eam ſignificare,non eſſe omnibus diuina myſteria reſeranda.

Genas meas vellentibus.) Septuaginta habent: Genas meas ad alapas. Fuit enim Chriſtus indigniſſimis alapis percuſſus. Sed in Hebraico pro vellentibus eſt in hunc modum לְמֹרְטִים lemoretim,à verbo מָרַט, quod ſignificat decaluare & pilos euellere. Ideò exiſtimo meliorem eſſe hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Eſdram capite nono, vbi etiam vertit Latinus
Eſdr.9. interpres: Et euulſi capillos capitis mei. Sed quoniam hoc verbum ſignificat etiam polire, & qui vaſa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortaſſe ducti Septuaginta verterunt: Et genas meas ad alapas ſiue ad percuſſiones. Venit Chriſtus in mundum,docuit veritatem,oſtendit viam æternæ ſalutis conſequendæ, præbuit ſe vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omiſit quod eſſet ad noſtram beatitudinem neceſſarium, & ob hæc omnia eius barbas euulſerunt, eúmque ad crudeliſſimum excidium impij homines vocarunt.

Argumentum capitis LI.

Promittit deus ſe refecturum & recreaturum Sionem, & euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominum iniuriis terreantur, ſed in ſua conſtantia permaneant,quoniam omnes ſcelerati pereunt, virtus verò viget memoria omnium ſeculorum,quam poſteritas alit, quam ipſa æternitas ſemper intuetur. In fine capitis pollicetur erepturum eſſe Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babyloniis propinaturum.

CAPVT LI.

Vdite me, qui ſequimini quod iuſtum eſt, & A quæritis dominum. Attendite ad petram, vnde exciſi eſtis, & ad cauernam laci, de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraham patrem veſtrum, & ad Saram, quæ peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. Conſolabitur ergo dominus Sion, & conſolabitur omnes ruinas eius, & ponet deſertum eius quaſi delicias, & ſolitudinem eius quaſi hortum domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis. Attendite ad me popule meus, et tribus mea me audite, quia B

lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus, egressus est saluator meus, & brachia mea populos iudicabunt, me insula expectabunt, & brachium meum sustinebunt. Leuate in cœlum oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt: salus autem mea in sempiternum erit, et iustitia mea non deficiet. Audite me qui scitis iustum, populus meus lex mea in corde eorum: nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum. Consurge consurge, induere fortitudinem brachium domini: consurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. Nunquid non tu percussisti superbum,
Exo.14.c *vulnerasti draconem? Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam, vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à domino, reuertentur, & venient in Sion laudantes, & letitia sempiterna super capita eorum, gaudium & letitiam tenebunt, fugiet dolor & gemitus. Ego ego ipse consolabor*
E *vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet?*

EXPLANATIO.

Audite me, qui sequimini quod iustum est.) Postquam in fine superioris capitis minatus est deus impiis æternos cruciatus: nunc consolatur fideles ereptos è Babylonica captiuitate, ne cadant animis, sed in fide, rerúmque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat, vt erigant mentes & aures, eúmque dicentem attendant.

Attendite ad petram, vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis.) Hoc est, Considerate & ante oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne frangatur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamē ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem, poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc diceret, Apostolorum congregationem intueri. Hi enim cùm essent pauci, innumerabiles filios in toto
1.Cor.4 orbe terrārum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: Per euangelium
Philem. ego vos genui. Et alibi, Obsecro, inquit, te pro filio meo, quem genui in vinculis Onesimo. Eum quem, cùm esset inclusus in carcere, ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eam causam vocat Saram cauernam laci, hoc est, sterilem, & spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cùm anteà eius vterus esset clausus, deus eum aperuit. Honesta quidem allegoria. Et quoniam videbatur difficile per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram voluit seipsum prophe

propheta explicare subdens statim: Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quæ peperit vos. Hanc existimo esse veram huius loci interpretationē. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christum, & per cauernam laci, ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissimi lateris. Alludit propheta ad Exod.17. historiam, quæ scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa fluxerūt Num.20. aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua 1.Cor.10. ad generis humani redemptionem & ablutionem. Est igitur sensus: Etsi numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illum ex cœlis missum, & quæritis deum, tamen ne diffidatis, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo seni, & Saræ sterili dedit prolem, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbem, ipse propagabit filios, quos per Euangelium generabitis, & ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideò enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Infr.53. Christo loquens: Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæ- Ioan.12. uum. Id voluit Christus significare, quando dixit: Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Id fuerat in Ioseph figuratum. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt *figura* filij Israelis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui *Exo.1.* fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

Consolabitur ergo dominus Sion.) Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: promisit enim deus tunc post Babylonicam captiuitatem instauraturum se esse Sionē, templúmque ædificaturum, vt ibi esset gaudium, & lætitia, & gratiarū actio. At per Sionē Ecclesia Christi intelligitur. Sunt igitur in primis hæc dicta à propheta sancto de ædificatione ecclesiæ, & regno Christi, quarum rerū vmbræ erant ea, quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide, & à scelerum vinculis, quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis ecclesię, in qua futura erat vera religio, & deus abiecta gētium superstitione colendus.

Populo meus & tribus mea.) Poteris per populum gentes, per tribum verò Iudæos intelligere.

Quia lex à me exiet.) Promittit deus daturum se legem. Hoc non intelligitur de lege Moysi, quia iam lata erat in monte Sinai: sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat secundo capite: De Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalem. Vide quàm apertè deus hîc promiserit nouum testa- *Sup.2.* mentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hæc est enim testamentorum proprietas vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi euangelio indicat id, quòd sequitur: Et iudicium meum in luce populorum requiescet. Est enim perspicuum legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eóque tantùm fuisse quo ad cerimonias, iudicia, & sacrificia, acceptam & obseruatam. At Christi euangelium in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarum fuit prædicatum & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates præcinebat: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ *Psal.18.* verba eorum. De lege autem veteri aiebat: Non fecit taliter omni nationi, & iu- *Psal.147.* dicia sua non manifestauit eis.

Propè est iustus meus.) Dixit deus daturum se esse euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis, id quod promisit futurum esse post longum tempus, addit: Propè est iustus meus. Acsi dicat: breui mittam filium meū, qui non solùm iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et ipse dabit legem euangelicam. Quid speratis cæci Iudæi? cur hunc locum non aspicitis? Si hoc in loco

promittit deus missurum breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tempora interfluxerunt. Non esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorum expectandus. At Esaias ait iam sua ætate esse propinquum.

Ioan.16. *Egressus est saluator meus.*) Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannẽ de se ait: Exiui à patre, & veni in mundum. Ideò hic ait pater: Egressus est saluator meus.

Et brachia mea populos iudicabunt.) Hoc est, mea fortitudine iudicabuntur populi. Nomine brachij fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matthæum: Sedebitis & vos super sedes duodecim iu-
Mat.19. dicantes duodecim tribus Israel.

Me insulæ expectabunt.) Per insulas gentes intelligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum esse gentium expectationem. Id quod prædixerat Iacob: Et ipse,
Gen.49. inquiens, erit expectatio gentium.

Cœli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur.) Ita ait Christus:
Mat.24. Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Magni doctores aiunt in fine mundi cœlum & terram transituram esse quo ad figuram, non quo ad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in psalmo: Opera ma-
Psal.101. nuum tuarum sunt cœli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur. Explicans enim propheta quis esset cœlorum interitus, Sicut opertorium, inquit, mutabis eos, & mutabuntur. Vbi innuit cœlorum transitum esse mutationem figuræ, non simplicem interitum. Id quod ait diuus Petrus in epistola sua secunda, cœlos in
2.Pet.3. tempore extremi iudicij magno impetu transituros, interpretatur Diuus Augustinus 20. libro de ciuitate dei de aere, qui in diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de corporibus cœlestibus: sed quamuis de corporibus cœlestibus intelligatur, referri potest ad motum, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explanari: Prius cœlum & terra vastabuntur, quàm vt ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam.

Audite me qui scitis iustum.) Alloquitur deus nascentem ecclesiam, suósque fideles præparat ad tolerandas hominum contumelias, cæteráque res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

Lex mea in corde eorum.) Non satis est habere diuinam legem in ore, sed in corde.
Psal.118. Ideò dicebat regius vates: In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem
Psal.36. tibi. Et in alio psalmo, Lex dei eius, inquit, in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius. Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis sed in hominum cordibus erat scribenda. Ideò ait: Lex
Ierem.31. mea in corde eorum. Id prædictum fuit iis verbis per Ieremiam: Post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populũ. Hoc est Christi euan-
Sup.12. gelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutarium, de quibus dixerat Esaias capite duodecimo. Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est.

Matth 01. *Nolite timere opprobrium hominum.*) Ita Christus apud Matthæum: Nolite time-
Mat.5. re eos, qui occidunt corpus, animas autem non possunt occidere. Et alibi apud eundem: Beati estis cùm maledixerint vobis homines, & persecuti vos fue-
Act.5. rint. Vnde Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterentur. Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates, ob quas vir sanctus deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis flo-
simile rem infringere, sed seipsum. Vt enim pyrausta volens extinguere lucernam, seipsam

ipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo terram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere, ipse odij ac malitię incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamẽtis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantum abest, vt tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniam Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos anteà præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fœlicitatem, rerúmque humanarum prosperitatem expectabat. Illis maximè est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse.

Consurge consurge, induere fortitudinem brachium domini.) Hortatus fuit deus suos fideles præcedentibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniam ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hîc propheta populum hanc salutem postulantem, precantémque vt brachium dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur: Christe sancte consurge, veníque, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondam populum tuum ab Ægyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referunt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detentos, & reditum ad patriam postulantes. Quam interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à propheta in primis esse dicta de generis humani per Christum redemptione.

Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?) Intelligit Pharaonem
Eze.29. regem Ægypti, quem Ezechiel appellat draconem magnum. Et Dauid in psalmo
Psal.73. in quo interitum Pharaonis describit, Tu, inquit, confregisti capita draconis.

Nunquid non tu siccasti mare?) Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Ægypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Ita dicitur in psalmo: Quid est tibi mare,
Psal.113. quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum? Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanem retrorsum conuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Ægypto ad desertum, transi à mundo ad te ipsum. Cùm ad te ipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis intelliges te esse desertum, & locum horroris & vastæ solitudinis diuersis ferarum generibus repletum. Relinque mundum, & redi ad te ipsum,
Ioan.14. & fugiet mare. Quid est mare nisi perturbatio? Penetra te ipsum, & audies Christum dicentem: Non turbetur cor vestrum, nec formidet. Et id quod modò per
Psal.4. Esaiam dicebat: Nolite timere opprobrium hominum, &c. Dices cum propheta: In pace in idipsum dormiam & requiescam. Aufugiet mare, aufugiet iracundia, & turbulentus motus, ita vt dicas cum Paulo: Maledicimur & benedicimus,
2 Cor.4. persecutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus. Redi igitur ad teipsum, audi deum per Esaiam dicentem: Redite præuaricatores ad cor,
Sup.46. Psal.54. transi ad cor tuum, penetra desertum tui ipsius, & dic cum propheta: Elongaui fugiens, & mansi in solitudine: & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæteráque salsas maris aquas fugientes. Et hic est primus transitus. Sed progredere vlterius, & à deserto transi ad terram promissam. Ne maneas in deserto, ne quiescas & moreris in te ipso, quia morieris, & miserè in deserto peribis. Perge, quære summum bonum, da operam ne animi præstantiam turpi dedecore contamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutum ornamentis te spolient, grauissimísque vulneribus saucium & deformatum

Eccle.24. relinquant. Transi ergo ad deum, qui ait: Transite ad me omnes, qui concupiscitis me. Et hic est secundus & gloriosus transitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter concupisces, & suauissimè amplexaberis. Hæc est allegoria illius diuisionis maris Rubri in exitu Israelis de Ægypto, cuius in præsenti meminit Esaias. Inducit itaque pios homines in hunc modum loquentes: Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo seruientes liberas, & ab Ægypto ad seipsos reuocas, siccatis amaris ac turbulentis aquis scelerum animos perturbantium, vt à seipsis ad teipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluptatibus, tu sis tota eorum dulcedo, te solũ quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

Et venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum.) Describit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad ecclesiam, ex qua profecturi erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hîc incipit, sed in cœlo realiter & perfectè possidetur. Vtitur propheta metaphora sumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in præliis hostes superant coronantur, sic qui in spirituali certamine inimicos animæ vincunt, finita hac mortali vita accipiunt in gloria coronam lætitiæ sempiternę. Id voluit diuinus vates iis verbis significare: Et lętitia sempiterna super capita eorum. Quasi diceret: Coronabuntur iusti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescunt, & vetustate consumuntur, sed
2.Tim.4. gaudio immarcessibili & sempiterno. Id appellat diuus Paulus coronam iustitiæ,
Iaco.1. In reliquo, inquiens, reposita est mihi corona iustitiæ. Hanc appellat Iacobus apo
1.Pet.5. stolus coronam vitæ, quam repromisit deus diligentibus se. Et Petrus apostolorum princeps immarcessibilem glorię coronam.

Ego ego ipse consolabor vos.) Orantibus deum vt consurgeret, eósq; consolaretur, respondet ipse deus hæc verba. Vide eius clementiam.

Et oblitus es domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: et formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & paratus erat ad perdendum. Vbi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, et non interficiet vsque ad internecionem, nec deficiet panis eius. Ego autem sum dominus deus tuus, qui conturbo mare, et intumescunt fluctus eius, domi-
F *nus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in*
Sup.49.a *vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu. Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui ap-*
Sup.47.b *prehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas & con-*
G *tritio, & fames & gladius. Quis consolabitur te? Filij tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut bestia illaqueata: pleni indignatione domini, increpatione dei tui. Idcirco*

audi

audi hæc pauperecula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus dominus, & deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adiicies vt bibas illum vltrà. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

Et oblitus es domini factoris tui.) Sensus est: Si me habes deum & consolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum consumitur, & deum obliuisceris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facilè eripere?

Cito veniet gradiens ad aperiendum.) Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed cito veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat. Vult enim, vt ait diuus 1.Tim.2.
Paulus, omnes homines saluos fieri. Et ipse Christus apud Ioannem: Non ve- Ioan.12.
ni, inquit, vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Venit igitur vt vi- Ezech.18.
tam daret, non vt occideret. Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina, quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. De quo Dauid, Aruit, inquit, cor meum, quia oblitus Psal.101.
sum comedere panem meum. Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet cito ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vósque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate constituti: nam cito veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mittet. Existimo tamen referendum esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cœlum suo sanguine reserauit. Est enim Christi sanguis clauis aperiens scelerum carcerem, vt inde exeamus: & cœlum, vt illud penetremus.

Ego autem sum dominus deus tuus.) Alloquitur pater filium iuxta carnis assumptæ dispensationem.

Posui verba mea in ore tuo.) Verba quę loquitur Christus patris sunt. Ipse enim Ioan.14.
apud Ioannem, Sermo, inquit, quem audistis, non est meus, sed eius, qui misit me patris.

Vt plantes cœlos & fundes terram.) Christus constituit alterum mundum. Apostoli, viri apostolici, cæteríque viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

Eleuare eleuare, consurge Ierusalem.) Verba sunt prophetæ consolantis ecclesiam, eámque ad tolerantiam rerum aduersarum cohortantis. Eleua te, inquit ô ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundum, hoc est, qui in varias afflictiones diuina permissione incidistis, & in summis acerbitatibus versamini. Christus deus noster afflictionum calicem bibit, & illum suis electis porrigit & propinat. Hic est calix, ille de quo ipse dicebat filiis Zebedęi: Potestis bibere calicem Mat.20.
quem ego bibiturus sum? Et paulò pòst: Calicem quidem meum bibetis. Et ali- Ioan.18.
bi, Calicem, inquit, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum? Solent *simile*

magni

magni ac nobiles viri, quando ſuam erga familiares & amicos beneuolentiam oſtendere volunt, illis calicem ſuum tradere, vt ex eo bibant. Sic Chriſtus deus noſter viris piis dilectis ſuis calicem ſuarum afflictionum propinat, vt ſuam erga eos charitatem oſtendat. Sed conſidera dei pietatem. Permittit vt ſui calamitatibus premantur, ſed in medio illarum eos conſolatur, ne timore debilitentur, & corruant, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aſpirent, ipſumque deum contemplentur. Illud eſt aduertendum duos eſſe calices, alterum Chriſti, alterum mundi. Calix Chriſti eſt guſtui amarus, ſed animæ ſaluberrimus. contrà verò calix mundi eſt guſtui ſuauis, ſed magnam animæ affert perniciem. Eſt foris aureus, ſed intus habet peſtiferum venenum. Qui ex eo bibunt pereunt, & ruunt in interitum voluntarium. Sed tanta eſt hominum inſania, vt non deſinant hoc venenum obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, conceptam
ſimile mortem in anima continere. Si adeſſes conuuio, & hauſto poculo moreretur ille, qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud eſſe venenum? iudicares equidem, & ex eo nihil ſumeres, niſi penitus iudicio careres. Nunc quanta eſt amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod ſemper detrimentum attulerit: & exiſtimare fore, vt ipſe non pereas, cùm alios
Apo.14. perire videas? Hic eſt calix, de quo Ioannes in Apocalypſi, Cecidit, inquit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes. Fugiamus calicem Babylonis, deteſtemur calicem mundi, & Chriſti calicem amplectamur. Chriſtus eum bibit, priuſquam nobis illum propinaret. Cæterùm hæc verba Eſaiæ: Eleuare eleuare, conſurge Ieruſalem, quæ bibiſti de manu domini calicem iræ eius, poſſunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate conſtitutum, quem deus excitat, vt videat ſe eſſe ob ſua ſcelera meritò punitum.

Fames & gladius.) Explicatio eſt præcedentium. Dixerat duo eſſe, in quæ inciderat, nempe vaſtitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait eſſe famem & gladium.

Quis conſolabitur te?) Quaſi dicat, nemo. Videtur eſſe explicatio eius, quod modò dixerat: Quis contriſtabitur ſuper te? Magnum eſt enim ſolatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas ſentiant & plorent. Contrà verò ſumma eſt calamitas, non habere in ærumnis, qui tuam vicem doleat, & carere omni conſo-
Thren.1. latore. Id lugebat Ieremias dicens in Threnis: Non eſt qui conſoletur eam ex o-
Eccl.4. mnibus charis eius. Et Salomon in Eccleſiaſte, Vidi, inquit, lachrymas innocen-
Pſal.68. tium, & neminem conſolatorem. Et Dauid in pſalmo in perſona Chriſti, Suſtinui, inquit, qui ſimul contriſtaretur, & non fuit: & qui conſolaretur, & non inueni.

Filij tui proiecti ſunt.) Pergit oſtendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

Sicut beſtia illaqueata.) In quam ſæuiunt & irrunt venatores.

Idcirco audi hæc paupercula.) Id eſt, Eam ob cauſam audi hæc Iudæorum ſynagoga, quæ in Chaldæa detineris, paupercula, abiecta, ebria non à vino, ſed à te ipſa alienata, & ob ſcelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. Ego, inquit, dominus auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo. Eruam te ex Babyloniis, & illos cuertam, & Cyro captiuos ſubiiciam. Qui dicebant tibi: Incuruare vt tranſeamus, qui te acſi terra eſſes & lutum, pedibus conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide dei clementiam. Adhuc Iudæi non erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos conſolabatur, acſi à Babyloniis captiui detinerentur.

Anno

Annotationes ex hebræo in CAPVT LI.

Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.) Totum hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt: Attendite in robuſtam petram, quam excidiſtis, & in foueam laci, quam fodiſtis. Quæ verba indicant Eſaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, ſed de Chriſto, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Poſteà tamen Iudæos mittit ad Abrahami conſiderationem. Pro, Et ad cauernam laci, eſt in hebraico וְאֶל מַקֶּבֶת בּוֹר veel makkæuæth bor. Quod poteſt rectiſſimè verti: Et ad perforationem putei. Fuit enim pectus Chriſti puteus altiſſimus aquarum viuentium gratiæ & ſpiritualium donorũ, quo perforato exiuit ſanguis & aqua, vt Euãgeliſta teſtatur. Verbũ Ioan.19.
enim נָקַב nakau perforare ſignificat, vnde nomen מַקֶּבֶת makkæuæth ſignificat perforationem & aperturam. בּוֹר bor autem ſignificat puteum & ciſternam.

Tribus mea me attendite.) Pro tribu mea eſt in Hebræo לְאֻמִּי leummi. Septuaginta pro tribu verterunt reges: Theodotio genus: Symmachus gentem, Quem ſecutus Pagninus vertit: Et gens mea me audite. Dixerat anteà: Attendite ad me populus meus, & ſtatim ait: & tribus mea me audite. Fortaſſe per populum ſuum intelligit Iudaicum, & per tribum ſuam tribum Iuda, ex qua carnem ſumpſit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes, reges, & Theodotio genus, quoniam ex ea tribu natus eſt Chriſtus, & Symmachus gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò exiſtimo populum Chriſtianum eſſe eum, quem deus hoc in loco & populum
1.Pet.2. ſuum & gentem ſuam appellat. Quem alloquens diuus Petrus, Vos autem, inquit, genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquiſitionis. Vbi vides Chriſtianos eſſe genus electum, quod conuenit cum verſione Theodotionis: & eſſe reges, quod cohæret cum verſione Septuaginta: & eſſe gentem ſanctam, quod non diſcrepat à Symmachi atque Pagnini tranſlatione.

Brachia mea populos iudicabunt.) Septuaginta habent: In brachio meo gentes ſperabunt. Quod de Chriſto intelligitur, qui in literis diuinis brachium dei appellatur. Ipſe enim eſt expectatio gentium, vt prædixerat Iacob: Ipſe, inquiens Gen.49.
erit expectatio gentium. Qua de re alibi diſſeruimus.

Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vſque ad internecionem.) Symmachus ita vertit ex Hebraico: Cito infernus aperietur, & non morietur in corruptione. Subauditur Chriſtus, qui ait in pſalmo: Non derelinques animam meã Pſal.15.
in inferno, neque dabis ſanctum tuum videre corruptionem.

Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cælos, & fundes terram.) Septuaginta habent: Et in vmbra manus tuæ protegam te, in qua ſtatui cœlum, & fundaui terram. Vide quàm apertè indicent myſterium redemptionis per Chriſtum. Quis enim non videt hæc palàm ad Chriſtum referri? Per ipſum enim cœlum fuit conſtitutum, & terra fundata. De eo ait diuus Ioannes: Omnia per ipſum facta ſunt. Ioan.1.
Et diuus Paulus in epiſtola ad Romanos: Ex ipſo, inquit, & per ipſum, & in ipſo Rom.11.
ſunt omnia. Et ad Coloſſenſes: In ipſo condita ſunt vniuerſa in cœlis & in terra, Coloſ.1.
viſibilia & inuiſibilia. Hic eſt abſque dubio ille, de quo hîc loquuntur Septuaginta, in cuius manu deus cœlum ſtatuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixiſſe, protegam te, in futuro, cùm in verſione noſtra ſit protexi te in præterito. Mutant aliquando Septuaginta aliqua de hebraico, ſed non ſine diuino conſilio & myſterio, vt ego credo. Eſt enim admirabilis eorum interpretatio, & tantæ authoritatis, vt eam ſæpe Apoſtoli citauerint, vt aliis in locis oſtendimus.

Vſque ad fundum calicis ſoporis bibiſti.) Pro ſopore eſt in hebraico תַּרְעֵלָה tarelah. Quod nomen ſignificat ſoporem, tremorem, ſtuporem, compunctionem, & crapulam. In pſalmo vbi verſio noſtra habet: Potaſti nos vino compunctionis: Pſal.59.

habet

habet versio diui Hieronymi, vino consopiente. Est enim ibi hoc nostrum nomen. Quod poterat etiam verti: Potasti nos vino tremoris. Et illud Zachariæ 12. Ecce ego ponam Ierusalem super liminare crapulæ: poterat verti: Ecce ego ponam Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel compunctionis. Nomen enim סַפַּת saphaph, quod ibi scriptum est, limen significat, & liminare, sed propriè calicem & poculum. Vnde in Exodo vbi scriptum legimus: Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine, poterat rectè transferri: Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice, vel in pelui, aut phiala. Omnia enim hæc significat nomen סַפַּת saphaph. Hic calix tremoris & compunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus deus suos exercet. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis iniuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph in sacculo Beniamin sui charissimi fratris iussit abscondi. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix Ioseph, nisi in paruulis, hoc est in humilibus, in iis, quos deus diligit? eos enim permittit in afflictionibus versari. Ioseph qui quærens fratres suos vendi-tus est, qui seruauit Ægyptum, & mundi saluator appellatus est, vt in Genesi diuinæ literæ testantur, fuit Christi figura, cuius angustiarum calix in sacculo Beniamin repertitur, de quo ait Ioseph: Ipse sit seruus meus, & in illum maiora contulit beneficia. Ille qui est seruus Christi, quem Christus plus amat, cui maiora munera largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illustrissimus propheta, Calicem, inquit, salutaris accipiam, & nomen domini inuocabo.

Zacha.12. Exod.12. Gen.44. Gen.41. Psal.115.

Argumentum capitis LII.

Promittit propheta deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos, eósque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Apostolorum prædicatione.

CAPVT LII.

A

Consurge consurge, induere fortitudine tua Sion. Jnduere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalem ciuitas sancti, quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat per te incircuncisus & immundus. Excutere de puluere, consurge, sede Ierusalem: Solue vincula colli

Gen.45.d B *tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit dominus: Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hæc dicit dominus deus: Jn Ægyptum descendit populus meus in principio, vt colonus esset ibi, & Assur absque vlla causa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hîc, dicit dominus: quoniam ablatus est populus meus gra-*

Rom.2.d Ierem.36.d *tis? Dominatores eius iniquè agunt, dicit dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.*

Rom.10.c Nahum.1.d *Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis*

pacem

pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion: Regnabit deus tuus.

EXPLANATIO.

Consurge consurge.) Loquitur propheta Iudæis, qui in Chaldæa captiui detinebantur, eósque hortatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres vestes deponant, & decoras atque pretiosas induant, quoniam erunt liberati, & in suum pristinum statum restituti. Sed per hæc promittit esse genus humanum à peccati captiuitate liberandum, ipsósque peccatores exhortatur, vt exuant veterem hominem, & induant nouum, vt vestibus nuptialibus induti possint securè diuino conuiuio interesse. Hoc enim vestimentum gloriæ est illud, de quo apud Matthæum: Amice quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? Mat.22.

Quia non adiiciet vltrà vt pertranseat per te incircuncisus & immundus.) Hoc est, Non iterum Babylonius dominabitur tui. Potest hoc ad animam spiritualiter referri. Hæc enim se debet erigere, & ad cœlum aspirare, vt gratia induta, & fortitudine munita non aperiat ostium turpibus cogitationibus, non transeat per eam consensus incircuncisus & immundus. Poteris per incircuncisum & immundum quamcunque malam cogitationem intelligere, quæ non ita debet pertranire animam, vt anima illi assentiatur. Cogitationes malæ sunt velut hirundines, penetrant domum, contaminant eam, inquinant & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatem relinquentes. Et quemadmodum non est in potestate nostra cohibere hirundines, ne super domum nostram transeant volitantes, possumus tamen illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum constituant, sic non est in manu nostra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, sed in manu nostra est illis cum dei gratia resistere, eásque abducere & fugare, ne in corde nostro domicilium construant, & nidum efficiant. Id existimo voluisse significare Pythagoram, quando dixit, sub eodem tecto hirundines non esse habẽdas. Quam sententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, vt multi alij. simile

Excutere de puluere, consurge, sede Ierusalem.) Non ad parietes, sed ad Iudæos Hierosolymæ habitantes hæc referenda sunt. Hos in terra iacentes, puluere peccatorum pollutos, scelerum vinculis ligatos hortatur propheta vt puluerem excutiant, consurgant à peccatis, soluant vincula colli sui, & sedeant in loco honesto. Ait enim: Consurge: Sede: Quasi dicat: Relinque peccata, age pœnitentiam, & sede in virtutibus. Per sessionem intelligit firmitudinem & constantiam. Non enim sat est, virtutem semel amplecti, si eam statim relinquas, sed necesse est in ea stabiliri & firmiter adhærere. Aspicis quanta sit sceleratorum miseria, iacent in terra, humana amplectentes, vt de se quidam dicebat: Adhæsit pauimento anima mea. Sunt puluere conspersi, polluti, & obcæcati, vt de Babyloniorum republica dicebat Ieremias: Confusa est mater vestra nimis, & adæquata puPsal.118. Ierem.50. Psal.115. 2.Tim.2.

ueri. Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: Dirupisti vincula mea. Et Apostolus in epistola secũda ad Timotheum, Resipiscant, inquit, à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

Gratis venundati estis, & sine argento redimemini.) Id est, immeritò & iniuria capti estis. Nullum enim facinus, nullum flagitium in Babylonios nec in Ægyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrum dimisisse Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed hîc occultatur in litera mysterium. Sine causa homo se vendit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. disseruimus.

Et Assur absque vlla causa.) Hoc est, Et posteà Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quoniam non solùm Babyloniorum, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit,

Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabucho donosor, sed ipsorum Assiriorum rex intelligitur, qui cum Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit.

Et nunc quid mihi est hîc dicit dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis?) Cur manebo Hierosolymæ, quid faciam ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonem? Quanquam deus est vbique, dicebatur tamen esse specialiter Hierosolymæ, quoniam ibi à Iudæis colebatur, & ibi responsa dabat, & sola Iudæa erat receptaculum fidei, cùm gentes omnes idola colerent, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, séque gratis diabolo tradit? Discedam hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Ioan.14. Surgite eamus hinc. Et volens propheta significare hunc, qui loquitur, esse Christum, subdit: Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Quasi dicat: Ego, qui in prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsi humanam naturam, & ecce adsum factus homo.

Dominatores eius iniquè agunt, dicit dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur.) Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & pharisæos, & principes sacerdotum. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est, Ideò in die illa, in tempore quo sum liberaturus populum Iudaicum à Babyloniis, ipse populus sciet me esse dominum deum exercituum, quia ego ipse qui modò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quod sonat litera. Sed quis non videt esse in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hîc loquitur. Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quando sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eósque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ego enim qui anteà per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo. Id quidem ait iis Baruch 3. verbis Baruch: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Quæ verba de deo dicuntur, vt ibi scriptura apertissimè ostendit. Id explicuit Apostolus Heb.1. dicens in epistola ad Hebræos: Multifariam multísque modis olim deus loquens patribus in prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Id quod hîc ait Christus: sciet populus meus nomen meum in illa die, fortasse intelligitur de nomine in effabili tetragrammaton, hoc est, quatuor literarum, quod est יְהֹוָה Iehouah, Exod.6. de quo dicebat deus Moysi: Ego dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed יְהֹוָה sed quoniam nomen Iehouah est ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah posuit noster interpres adonai. Hoc nomen incogni- Ioan.17. tum Iudæis manifestauit Christus, qui apud Ioannem alloquens patrem, Manifestaui, inquit, nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi. Sed quæres quomodo Mat 28. illud manifestauit. Dicam: Docuit deum esse trinum & vnũ. Dicens enim: Docete Mar.12. omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, osten- Ioan.17. dit trinitatem personarum. Apud Marcum dicens: Dominus Deus tuus, Deus Ioan.10. vnus est, ostendit vnitatem essentiæ: quemadmodum apud Ioannem, Pater sancte, inquit, serua eos, vt sint vnum, sicut & nos. Et in alio capite: Ego & pater vnum sumus. Vnde diuus Ioannes à Christo doctus, Tres, inquit, sunt qui testimonium dant in cœlo, pater, verbum, & spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Do- Ioan.10. cuit præterea Christus se esse deum & hominem, deum, quando dixit: Ego & Ioan.14. pater vnum sumus, hominem quando dixit: Pater maior me est. Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine יְהֹוָה, quod ex quatuor literis constituitur, quarum prima est, י Iod, quæ significat principium, per quam significatur pa-

ter, qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est ה, he, quę sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & Rom.11. habent esse, de quo ait diuus Paulus: Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Tertia litera est ו vau, quæ significat charitatem & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur Spiritus sanctus, qui est amor, & charitas, & nexus. Qui, vt verbis vtar Augustini, nec patris tantum, nec filij tantum, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Vltima litera est ה he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam filius dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, vt significet in Christo duas naturas diuinam & humanam, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius dei humanam naturã sibi inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tẽpus gratiæ nouissimos dies appellare, & temporis plenitudinem, vt secundo capite ostendimus. Hinc intelliges cur deus Abramo Sup.2. literam vnam addens, non aliam quàm, ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis יְהֹוָה ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur אברם, vocatus fuit à deo אברהם, addita sola litera ה. Voluit enim deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitum esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis dei tribuit Abramo, & eam per quam Christus significatur, vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait Diuus Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, Mat.1. filij Abraham. Qui cùm secundum humanitatem sit filius Abrahami, secundum Ioan.8. diuinitatem tamen, Antequam, inquit, Abraham fieret, ego sum. Et ob eam causam voluit deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur אַבְרָהָם esset litera, ם, quæ regni Christi æternitatem significat, vt capite nono explicauimus, Sup.9. Aspicis igitur hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatem & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudæis infidelibus incognita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fidelibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. Hoc est nomen illud admirabile, de quo ait Dauid: Psal.8. Domine dominus noster quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra. Et Psal.52. alibi: Deus in nomine tuo saluum me fac, & in virtute tua iudica me. Et alibi in- Psal.21. ducit idem diuinus vates Christum ita deum patrem alloquentem: Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Heb.2.

Quàm pulchri sunt super montes.) Dixerat Christus venturum se esse in mundum, & suum nomen manifestaturum. Et quoniam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacem & salutem mundo nunciarent, qui prædicarent Euangelium, ideò propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbem. Et aduerte: Non dixit Apostolos solùm priuatis hominibus, & in eorum propriis domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit propheta iis verbis significare Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quàm obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem, & salutem, cæteráque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait propheta: Prædicantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit deus tuus. Omnia hæc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. Quod Christus significans ait discipulis suis, vt Mar.16. est apud Marcum: Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni

Rom.10. creaturæ. Hunc locum Esaiæ citauit diuus Paulus in epistola ad Romanos, cùm de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo apertè colligitur Esaiam in hoc capite locutum fuisse de Christo, eiúsque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cùm nomine Christiano glorientur, Iudæorum expositioni adhærentes, caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur, cùm diuini vatis præcipuum propositum sit, de humani generis redemptione per Christum, deque eius Apostolorum prædicatione vaticinari. Poteris hìc per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est præterea aduertendum, ante aduentum Christi raram fuisse in mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarent. Pax enim sine charitate esse non potest. Ita
Sup.48. ait alio loco Esaias: Non est pax impiis dicit dominus. Quod de vera & spiri-
Psal.71. tuali pace est intelligendum. At de tempore Christi dicitur in psalmo: Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis. Qua de re alibi disseruimus. Nec est silentio transeundum, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret anteà bonum eiusmodi ignorum fuisse. Disserebãt philosophi de bono, sed non inueniebant, quoniã illud non in summo sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versãbãtur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli, quod anteà ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur.

Regnabit deus tuus.) Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum cerimoniis suis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic: Si Christum receperis, eiúsque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnum petimus cùm dicimus: Adueniat regnum tuum. Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando pa-
Rom.6. remus concupiscentiis fomitis peccati. Ideò ait Apostolus in epistola ad Romanos: Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius. Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum.

C *Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, simul laudabunt: quia oculo ad oculum videbunt, cùm conuerterit dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusalem, quia consolatus est dominus populum suum, redemit Ierusalem. Parauit dominus*
Psal.97.a 2.Cor.6.d *brachium sanctum suum in oculis omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutare dei nostri. Recedite, recedite, exite inde. Pollutum nolite tangere, exite de medio eius. Mundamini qui fertis vasa domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in*
D *fuga properabitis, præcedet enim vos dominus, et congregabit vos deus Israel. Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os*
Rom.15.c *suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt.*

Vox

Vox speculatorum tuorum.) Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculato- Ezech.3.
res. Sic deus Ezechieli, Fili hominis, inquit, speculatorem dedi te domui Israel. Ezech.33.
Et alio in loco, Ille quidem, inquit, in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Vbi aspicis præsulum interesse concionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno non subditos curant, sed seipsos. Septuaginta habent: Vox custodientium te exaltata est.

Simul laudabunt.) Subaudi Christum ob redemptionem, & peccatorum remissionem, cæteráque beneficia in homines collata.

Quia oculo ad oculum videbunt.) Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm conuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

Parauit dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.) Præteritum pro futuro more prophetico. hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinam fortitudinem, vel quia omnia per ipsum, vt inquit diuus Ioãnes, facta sunt. Appellari Christum brachium domini, in Ioan.1.
dicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: Consurge consurge, Sup.51.
induere fortitudinem brachium domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, Psal.97.
vt ibi annotauimus. Et in psalmo: Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.

Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.) Appellari Christum salutare Dei aliis in locis explicuimus. Id quod hìc in futuro prædicit Esaias, tanquam iam præteritum, cecinit his verbis Dauid: Notum fecit dominus salutare suum, in con Psal.97.
spectu gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israel. Viderunt omnes termini terræ salutare dei nostri.

Recedite recedite, exite inde.) Alloquitur eos, qui erant in Babylonica captiuitate, dicens, vt exeant inde, quoniam deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit deus, vt recedant ab ea, & exeant à Babylone, hoc est, à confusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic capite 48. Egredimini, inquit, à Babylone, fugite à Chaldæis. Et apud Ie- Sup.48, Ierem 50.
remiam: Recedite de medio Babylonis, de terra Chaldæorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illum maledictis & opprobriis insequuntur, sed eum non vulnerant, quia se ab illo non abducunt, neque seperant. Vt enim qui funda vult simile
lapides rotare, & proiicere, quibus aliquem feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniunctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundum ferire, recedat ab eo, nam eum amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, eum funda sua occidere nequaquam posset. Ideò diuus Hieronymus, & diuus Franci- 1.Reg.17.
scus, cæteríque viri charitate ardentes, omníque virtute præstantes, mundi confusionem vulnerarunt, quia ab ea longè recesserunt.

Pollutum nolite tangere.) Vt enim qui tangit picem, inquinatur ab ea, sic qui familiaritate sceleratorum vtitur, facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quantò magis eam bibere? Discedamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quãuis enim in eas principio claræ ac dulces videantur, tamẽ si earum finẽ respexerimus, videbimus contaminatas, & veneno infectas. Apud Scythas est fluuius nomine Hypanis, qui simile
in principio purus ac dulcis apparet, sed posteà inficitur amaro fonte, & bibẽtibus perniciem parat. Talis est mundus, prima specie clarus & suauis, sed posteà turbulentus, pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarum rerum, quas promittit: videtur purus & suauis, sed posteà suam amaritudinem & immundi-

ciam ostendit. Detestemur igitur eius pollutas aquas, audiamus prophetamdicentem: Pollutum nolite tangere.

Mundamini qui fertis vasa domini.) Exhortans propheta omnes, qui in Babylonica captiuitate detinebantur ad exitum & egressum ab illa, & ad animi puritatem, inter omnes, eorum præsertim meminit, qui vasa domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa domini templo Hierosolymæ ad cultum diuinum dedicata, & Babylonem asportauerat: quæ Iudæi postea Hierosolymam retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos, qui erant rebus sacris, diuinóque cultui addicti, quibus erat cura vasa domini portandi, vt puri sint, nullis immundi-
Act. 9 ciis contaminati, ne manibus pollutis vasa domini coinquinent. Vasa domini sunt Christiani deo dicati, quorum vnus qui vas electionis appellatur, ita in epistola
2.Tim.2. secunda ad Timotheum scriptum reliquit: Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile domino ad omne opus bonum paratum. Qui portant vasa domini sunt præsules, qui si se vitiis dedunt, & iura peruertunt,
Exod.28. non solùm seipsos polluunt, sed alios suo exemplo contaminant. Vnde deus dicebat Moysi, vt est in Exodo literis mandatum: Facies laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere cælatoris, sanctum domini, ligabísque eam vitta hya-
figura cinthina: & erit super tiaram imminens fronti pontificis. Considera hoc. Talis debet esse præsul, vt eum videntes statim cognoscant eum esse sanctum domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum, quæ sunt silentio prætereunda.

Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis.) Subaudi quemadmodum in exitu de Ægypto. Nam nunc mittet vos Cyrus in patriam, & in pristinum statum restituet.

Ecce intelliget seruus meus.) Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & congregaturum. Nunc ait deus pater: Ecce filius meus, quem secundum humanam carnem assumptam seruum meum appello, sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelligit quemadmodum est vos liberaturus. Vide quomodo propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

Exaltabitur & elevabitur, & sublimis erit valde.) Hoc est, Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannem ita ait:
Ioan.12. Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. Id quod Iudæi putabant
Ioan.3. esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi, Sicut Moyses, inquit, ex-
Ioan.12. altauit serpentem, ita exaltari oportet filium hominis. Et alibi: Venit hora vt cla-
Cant.7. rificetur filius hominis. Et in Canticis, Ascendam, inquit, ad palmam. Fuit igitur Christi mors exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo, de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis: hæc est
2.Reg.5. enim humilitatis natura. Eodem modo arca dei in templo Dagonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & glorioſa, & de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur, eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere, cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiam mors Christi exaltatio, quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostendit.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.) Id est sicut multi Christi doctrinam & miracula admirabuntur, sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam, alapis percussam, sputis commaculatam, & sanguine conspersam, & eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis euangelica historia. Quem enim non teneret stupidum & admirantem Christi virtus, eiúsque diuina potentia? Et si impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non

non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles ægritudines curantem, mortuos ad vitam reuocantem, & dæmones expellentem.

Iste asperget gentes multas.) Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandam Christi glorioſam mortem, & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas gentes sanguine suo. Quasi dicat: Patietur quidem Christus, & suo sanguine pro genere hominum fuso & sparso peccatorum maculas mundabit. Potest verti ex hebraico: Cum admiratione loqui faciet gentes multas. Acsi dicat: Tanta patietur, vt gentes admirantes de eo loquantur.

Super ipsum continebunt reges os suum.) Hoc est, tanta afficientur admiratione audita Christi morte, & visis apostolorum miraculis eius nomine effectis, vt non possint pro dignitate laudare eius consilium, misericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes, diuinam eius magnificentiam exprimere, & oratione consequi non valentes. Et non solùm Iudæi, qui Messiam expectabant, sed gentes quibus non fuerat narratum nec prædictum esse Christum venturum, videbunt eius nomine multa effici miracula, & mysteria illis inaudita contemplabuntur.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LII.

Dominatores eius iniquè agunt.) Pro iniquè agunt, est in Hebræo יְהֵלְלוּ iehelilu à verbo יָלַל ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciunt eum. Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populi mei, faciunt eum clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomem meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Acsi diceret: Adeò sæuiunt in populum meum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noster interpres Latinè reddit, & rectè quidem, iniquè agunt.

Cùm conuerterit dominus Sion.) Pro conuertere in Hebraico est verbum שׁוּב xuu, quod etiam significat residere, & quiescere. Ideò potest verti: Cùm dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. Cùm enim aliquis ad se conuertitur, quiescit, & in se residet, & secum adest. Nam anteà nulla erat quies, & extra se vagabatur.

Parauit dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.) Pro parauit est in Hebraico חָשַׂף chasaph, quod verbum significat discooperire, vt Esaiæ qua- *Sup.47.*
drageſimoseptimo: Discooperi humerum tuum. Et quoniam qui rem detegit, eam notam facit, sumitur pro manifestare. Ideò poterat rectissimè verti: Manifestauit dominus brachium suum in oculis omnium gentium. Quasi dicat: Manifestauit dominus mundo filium suum. Id quod aliis verbis ita cecinit regius vates: Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam *Psal.97.*
suam. Potest etiam hoc in loco brachium accipi pro fortitudine, vt sit sensus: Ostendit deus fortitudinem suam coram gentibus euertens superbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui pro, parare brachium, transtulit: Nudauit Dominus brachium sanctum suum, sumpta metaphora ab iis, qui volentes aliquid fortiter agere, viréque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent: Reuelabit dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gẽtium. Quæ interpretatio quamuis huic secundæ expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam in sequenti capite quod apertè ab euangelistis de Christo exponitur, dicit *Infr.53.*
Propheta: Et brachium domini cui reuelatum est? Significans Christum in principio ecclesiæ esse notum paucis, vt ibi deo volente explanabimus.

Mundamini qui fertis vasa domini.) Septuaginta habent pro mundamini Separa-

mini. Illi enim animam mundant, qui se à mundo separant, & in solitudinem reci-
Osc.2. piunt. Vnde deus per alium prophetam, Ducam, inquit, eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cœlestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quam Socrates vitam philosophorum esse existimabat. Quid enim tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quàm discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissima sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias, separamini, inquit, qui fertis vasa domini.

Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.) Pro intelliget est in Hebraico יַשְׂכִּיל iaskil, quod verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti: Ecce prudenter aget seruus meus. Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quàm ad intellectum refer-
Psal.40. tur, vt in psalmo: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. Appellat deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendique munus: & quia quanuis secundum humanitatem æqualis sit patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus ap-
Zacha.3. pellatur. Ita enim Zacharias propheta Patrem inducit loquentem: Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. Vbi pro Oriente in Hebraico est צֶמַח tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine
Ierem.33. vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem lo-
Sup.4. cum illum Zachariæ de Christo indicat Chaldæus paraphrastes ita vertens: Ecce ego adduco seruum meum Messiam, & reuelabitur, &c. Idem deus pater à nostro hoc vate capite quadragesimo secundo ita loquens inducitur: Ecce seruus meus,
Sup.42. suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hîc hominem ap-
Philip.2. pellat, cùm eum seruum vocat. Exinaniuit enim semetipsum, vt Paulinis vtar verbis, formam serui accipiens. Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta: Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit: Ecce prosperabitur seruus meus Messias, exaltabitur plusquam Abraham, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valde plusquam angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla contagione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia patris ante secula genitus, eíque æqualis. Vnde ait Paulus Apos-
Phili.2. tolus: Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo. Nec diuinæ maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substantia minui nequaquam potest. Quòd enim verbum caro factum est, vt ait diuus Ioannes, non significat fuisse na-
Ioan.1. turam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam. Probatur ex hoc loco Christum esse verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fusè ostendimus.

***

Argu

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Christi morte, eiúsque acerbissimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates nostras se voluit in crucis ara pro nobis salutarem hostiam deuouere ac constituere.

CAPVT LIII.

Vis credidit auditui nostro? & brachium domini cui reuelatum est? Et ascendet sicut virgultum A Ioan.12.f Rom.10.d
coram eo, & sicut radix de terra sitienti: non est Mar.9.b Mat.8.c
species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus, & desiderauimus eum. Despectum & nouissimum virorum, virum dolorum & scientem infirmitatem: & quasi absconditus vultus eius & despectus, vnde nec reputauimus eum. Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & nos putauimus eum quasi B Matth.8.e 1.Pet.2.d 1.Iac.15.d
leprosum, & percussum à deo, & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit: & posuit dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad C Mat.26.f Act.8.f
occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.

EXPLANATIO.

Quis credidit auditui nostro? & brachium domini cui reuelatum est?) Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodum multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinem ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorum prædicationem: Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euangelium reciperent, & Christum cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua infidelitate permansuri, inducit Apostolorum chorum in hunc modum cum deo loquentem: Quis credidit auditui nostro? & brachium domini cui reuelatum est? Quasi dicat: Nos domine annuntiabimus Euangelium omnibus hominibus: at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium domini, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligent Christum esse verum deum & verum hominem, summum generis humani conditorem & saluatorem, qui vt nos ex inextricabilibus erroribus, cæcísque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinem sempiternam tandem adduceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis affectus, & immanissimè vulneratus. Quomodo igitur illi, qui solùm iudicio humano nituntur, crederẽt eum esse deum, qui fuit inter homines despectus, cæsus, flagellatus & in cruce tandem occisus, nisi illis fuerit per Spiritum sanctum fides infusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari brachium domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipsum facta sunt. Nunc verò alias rationes afferemus. Primò, appellatur brachium do- Ioan.1.
mini

Supr.40. mini ad eleuandum debiles,eósque congregandum. Ita de eo Esaias, In brachio,
Psal.88. inquit,suo congregabit agnos. Secundò,ad conterendos eius inimicos, quem-
Sap.5. admodum de eo dictum est in psalmo: In brachio virtutis tuæ dispersisti inimicos
tuos. Tertiò,ad protegendum viros pios & iustos. Ideò est libro Sapientiæ man
datum: Dextera sua teget eos,& in brachio sancto suo defendet illos. Et vltimò
Cant.2. ad amplexandam animam sibi deuotam, quæ dicit in Canticis: Læua eius sub ca-
pite meo,& dextera illius amplexabitur me. Vnde quidam, quem Christus am-
Rom.8. plexatum tenebat, Quis nos, inquit, separabit à charitate Christi? Ideò in cruce
brachiis expassis emisit spiritum, vt omnes ad se venientes amplecteretur. Hoc
brachium fuit velatum, quoniam in humanitate diuinitas latebat, nec omnibus
Ioan.12. reuelatur. Tunc enim dicitur reuelari alicui,cùm in illum credit. Diuus Ioannes
de Christo loquens citat hunc locum ita dicens: Cùm tanta signa feciſſet coram
eis,non credebant in eum,vt sermo Esaiæ impleretur,quem dixit: Domine quis
credidit auditui nostro? & brachium domini cui reuelatum est? Et diuus Paulus
Rom.10. in epistola ad Romanos, Non omnes,inquit,obediunt euangelio. Esaias enim di-
cit: Domine quis credidit auditui nostro? Vbi vides apertissimè Apostolos hunc
locum de Christo, & Apostolorum prædicatione interpretari. Et cùm Esaias di-
cat: Quis credidit auditui nostro,addunt illi verbum, domine, significantes pro-
phetam induxisse Apostolos deum ipsum alloquentes.

Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti.) Hoc est, Et hoc brachium domini erit coram eo, hoc est coram domino, sicut virgultum ascendens,& sicut radix producta de terra arida & inaquosa. Comparat Christum in passione virgulto & radici ascendenti ex sitiente terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frondibus nudatum, sed habet intus virtutem,quam ostendit in vere, tunc enim frondescit,& floret,& baccarum vbertate pulcherrimum apparet. Sic Christus in passione fuit contemptus,squallidus,& incultus,sed aduenient vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiam cum radice arboris, quia ex ea nutritur arbor, & sustentatur, & ex ea procedunt arboris folia, flores, & fructus. Radix nullam habet pulchritudinem, sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est ecclesia,radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus, & in medio duorum latronum constitutus. Sed ille sustentat arborem,ille nutrit ecclesiam, estq; eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id,
Dani.4. quod est apud Danielem scriptum: Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia,magna arbor & fortis,& proceritas eius contingens cœlum, aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ,folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius,& esca vniuersorum in ea: Subter ea habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebatur omnis caro. Dixerant in principio: Quis credet auditui nostro? Nunc reddunt eius quod dixerant rationem. Acsi dicant: Quis credet eum esse Deum, cui nec est species nec decor.

Non est species ei neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus.) Ille omnium
Psal.44. pulcherrimus, de quo dicitur in psalmo: Speciosus forma præ filiis hominum,
Cant.5. diffusa est gratia in labiis tuis. De quo in Canticis sponsa, Dilectus,inquit,meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus & consputus, & vsqueadeò deformatus, vt non haberet speciem neque decorem. Voluit summus ille deus,qui naturam vniuersam immensa virtute sua coercet & continet,vt à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas ignominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis cruci affigi,spinea corona coronari, & in ligno tandem suspendi & mori,quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum. Et cùm spinea corona totum eius caput vndique transfigeret,currebat sanguis per eius faciem,quę

cùm esset alapis cæsa,& sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hæc tristia ac flebilia verba prorupit: Non est species ei,neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus. Acsi diceret: Ego mentis oculis vidi Christum in cruce pendentem adeò deformatum, vt non videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat Psal.21.
ipsum Christum in psalmo ita loquentem: Sum vermis & non homo, opprobriũ
hominum,& abiectio plebis. Paulò antè duxerat Christus tres è discipulis suis in Mat.17.
montem excelsum,& transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies eius sicut
Sol,& modò in cruce pendens non habet speciem nec aspectum. Facies illa sacra 1.Pet.1.
tissima, quam angeli aspicere desiderant, quæ fuerat in transfiguratione rutilans vt Sol, pulcherrima & splendidissima,modò denigrata est,alapis & liuore saucia, sputo, puluere,lachrymis,ac sanguine conspersa. Christe sancte quàm dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa,quæ fuit in monte,quem dicunt esse Thabor. Illa fuit in monte herbis & arboribus consito,hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras tu domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antè negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelinquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia,hîc inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tangis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splendidis vestibus indutus, hîc nudus,illisque immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimam Patris vocem te filium dilectum vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorum hominum cateruam te inauditis blasphemiis afficientem. O rem dignam perpetuo gemitu, & perennium lachrymarum abundantia. Vtinam oculi mei vertantur in fontes. Vtinam exitus aquarum deducant oculi mei. Quis dabit capiti meo aquam,& oculis meis diluuium lachrymarum. Deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinam sint mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborarem in gemitu,& lauarem per singulas noctes lectum meum,& possem lachrymis meis stratum meum iugiter rigare. Desine plorare Ieremia propheta sancte euersionem Hierosolymæ, ploremus Christi mortem, vimque lachrymarum fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor Christiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit suum sanguinem,vt totos nos illi dedamus, qui se totum pro nobis dedit. Lamentemur dicentes cum Ieremia: Defecit gaudium cordis nostri Thren.5.
versus est in lutum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus. Passus est deus noster acerbissimos cruciatus,& mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertam? Vbi querar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuum sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo glorioſa sancta deigenitrix aduocata peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tantis vulneribus confossum finis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore suscipientem,extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illustrius quàm pati Christum pro nobis? Quæ res vnquam fuit in mundo gesta maior? quæ glorioſior? quæ commodatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memoria tale cognoui. Qui erunt homines tam inculti & inhumani, qui te domine non cognoscant salutis authorem? Quæ erit tam immemor

mor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam non immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitam tribuere. Hîc enim in monte Caluariæ est arbor vitæ plantata. Hîc est mystica illa atque glorioſa scala Iacob constituta. Hic finitus est tuus labor, & incœpit nostra requies. Hîc te vidit spiritu Esaias, quando dixit: Vidimus eum, & non erat aspectus, vt nos te in cœlo pulcherrimum videremus. Gene.28.

Et desiderauimus eum.) Etsi nulla erat illi species, tamen desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remedium animarum nostrarum. Vel sic videntes eum vulneratum desiderauimus videre eum in sua pulchritudine, vt anteà videbamus. Quidam ita vertunt. Et vidimus eum, & non erat aspectus, vt desideraremus eum.

Virum dolorum.) Ostendunt hæc Christum esse verum hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: Tristis est anima mea vsque ad mortem. Non enim in corpore solùm, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solùm suos sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris coniuncta, ita vt doloris gladius eius animam pertransiret, quemadmodum illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius qui carnes occideret visus est sæpe, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lancea, quæ latus filij aperuit, animam matris percussit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij exibant, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus vtranque angustiam & suam & matris sentiebat, vir dolorum meritò appellatur. Sed illud est intelligendum, Christum deum nostrum non solùm dolere vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant: quemadmodum ipse dicit in psalmo: Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt. Lege totam sacram scripturam, neminem inuenies, quantum memini, qui præter Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorum appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Elias à Iezabele, & fuerũt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniam illi suos dolores ferebant, Christus verò suos & omnium. Mat.26. Luc.2. Psal.68.

Et scientem infirmitatem.) Experientia. Vnde Apostolus ad Hebræos scribens, Et quidem, inquit, cùm esset filius Dei, didicit ex iis quæ passus est obedientiam. Et alibi in eadem epistola: Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine absque peccato. Heb.5. Heb.4.

Et quasi absconditus vultus eius & despectus.) Quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis afficitur. Vel absconditus vultus eius, hoc est, incognitus ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioãnem, Nec me, inquit, scitis, nec patrẽ meum. Diuinitas erat sub humanitate abscondita, sicut alio in loco dixit Esaias: Verè tu es deus absconditus deus, Israel saluator. Et Habacuc: Ibi, subaudi in cruce, abscondita est fortitudo eius. Ioan.8. Sup.45. Habac.3.

Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.) Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus deus noster, ob quã supplicium mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam pestem arceret. Languores nostros, non suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, & dolores nostros, id est supplicia, quæ pro scelestis nostris merebamur, ipse portauit. Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hîc ait Esaias: Languores nostros ipse tulit, ait diuus Petrus in prima sua epistola: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi languores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus 1.Pet.2.

mus est in cruce, & defuerunt ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro ceruicali coronam spineam, pro dapibus fel & acetum, pro musica blasphemias. Sitiuit in cruce, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem in stillabat. Cogita igitur Christiane Christum deum tuum languores tuos ferentem, doloréſque tuos portantem. Caput habet inclinatum ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eum figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hîc loquitur Esaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim diuus Matthęus euangelista hunc locum interpretatur. Hinc colliges apertissimè, vnum eundémque locum sacræ scripturæ duos sensus literales habere. Loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, & eam diuus Petrus interpretatur. Et tamen loquitur etiam de corporis morbis, de quibus euangelista eum literaliter exponit. Mat.8. 1.Pet.2.

Et nos putauimus eum quasi leprosum.) Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Selebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in Leuitico scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniam animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi, extra castra secundum legem cremabatur, vt liber Leuitici apertissimè ostendit. Quod intuens diuus Paulus in epistola ad Hebræos has voces scripsit: Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Leui.13. Leui.16. Heb.14.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.) Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola prima ad Corinthios Christus, inquit, mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas. 1.Cor 15.

Disciplina pacis nostræ super eum.) Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipse tulit propter pacem nostram. Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nobis patri reconciliaret. Nam, vt ait diuus Paulus, Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum. Et alibi, Quia in ipso, inquit, placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinẽ crucis eius. Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: Castigatio pro pace nostra super eum. Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita. Eph.2 Coloſ.1.

Liuore eius sanati sumus.) Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt duricies cordis nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum nidus vbi infinitæ vanitates & nefariæ cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur. *simile*

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.) Aspicis hîc Christum esse eum pastorem, qui oues errantes super humeros adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucã, qui omnia nostra peccata super se portauit. Vnde ipse in psalmo, Supra dorsum meum, inquit, fabricauerunt peccatores. Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt non in viam Dei, sed vnusquisque in viam suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cœlum perduceret. Vnde diuus Petrus in prima sua epistola, Eratis, inquit, sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorem, & episcopum animarum vestrarum. Luc.15 Psal.118. 1.Pet.2.

Oblatus est quia ipse voluit.) Ideò dicebat Christus apud Ioannem: Nemo tollit animam meam à me, sed ego ponam eam à me ipso, potestatem habeo ponendi eam, Ioan.10.

Habac.3. eam, & potestatem habeo, iterum sumendi eam. Id voluit Habacuc propheta significare, quando de Christi cruce loquens dicebat: Et cornua in manibus eius. Quasi diceret: Non cornua crucis manus eius tenebant, sed manus eius tenebant crucem, & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim Psal.37. voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.) Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum Exo.12. tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine Hebræi in Ægypto fuerunt seruati. 1.Cor.5. Et qui occidebatur immolabatúrque in paschate, de quo ait Apostolus ad Corinthios scribens: Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Hic est qui ait Ierem.11. per Ieremiam: Ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam. Hic est Gen.22. aries loco Isaac in monte oblatus & immolatus. Hic est agnus ille, de quo aiebat Ioan.1. Ioannes Baptista: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. De eo ita Ioan- Apoc.13. nes Euangelista in Apocalypsi scriptũ reliquit: Quorũ, non sunt scripta nomina in libro vitæ agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideò ait Christum occisum fuisse Gen.3. ab origine mundi, quia cùm Adam & Eua in peccatum inciderunt, promisit Deus Gen.4. esse caput diaboli à Christo conterendum, quod erat morte eius futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quot in locis veteris testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam patiendíque voluntatem ostenderet diuinus noster vates, ait: Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. O miram cœlestis agni mansuetudinem & admirabilem erga homines charitatem! Hanc Christi patientiam & voluntariam passionem ostendit ipse, ita apud Psalmistam Psal 37. dicens: Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo Sup.50. semper. Apud hunc nostrum vatem capite quinquagesimo: Ego autem non contradico: retrorsum non abij, corpus meum dedi percutientibus me. Attende. Non solùm non restitit, sed se obtulit, corpúsque suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè sustiThren.3. nuisse. Id iis verbis prædixerat in suis Lamentis Ieremias: Dabit percutienti se ma Mich.5. xillam, saturabitur opprobriis. Michæas, In virga, inquit, percutient maxillam Psal.37. iudicis Israel. Dauid in hunc modum facit Christum loquentem: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionem. Hanc Christi mansuetudinem prædixerunt Sibyllæ, quarum quædam dixit: Dabit autem ad verbera omnino innocens dorsum. Et paulò post: Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hierosolymam alloquens ait: Stulta Deum tuum non cognouisti medentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti corona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Euangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, non dixisset Petro: Mat.26 Conuertere gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò pluſquàm duodecim legiones angelorum? Quomodo ergo implebuntur scripturæ? Quia sic oportet fieri. Et diuus Matthæus, Cùm accuMat.27. saretur, inquit, à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduersum te dicunt testimonia? & non respondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur præses vehementer. Vide vtriusque testamenti cohærentiam & concordantiam. Perpende quemadmodum vtrunque, Christum deum nostrum voluntariè mortem subiisse ostendat. Ipsam autem Chri Deut.28. sti mortem significauit Moyses, quando in hunc modum fuit Hebræos allocutus:

Erit

Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ. Paraphrasis Chaldaica habet: Et erit vita tua suspensa ante te. Quæ est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit imaginem serpens ille æneus in ligno Num.21. suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, vt salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem Christus interpretatur. Eum enim impij Ioann.3. Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarunt iuxta id, quod diuinus psaltes præcinerat: Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condẽ- Psal.93. nabunt. Et apud Ieremiam ipse Christus, Reliqui, inquit, domum meam, dimisi Ierem.12. hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua. Dedit contra me vocem, ideò odiui eam. Apud psalmistam: Quoniam circundederunt me canes multi, consi- Psal.21. lium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerarunt omnia ossa mea. Apud Zachariam: Quid sunt plagæ istæ in medio ma- Zach.13. nuum tuarum? Et dicet: His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me. Dan.9. Daniel propheta, Post hebdomadas, inquit, septuaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est. In libro Sapientiæ, quem teste Eusebio Irenæus Egesippus omnísque antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquentes: Si est verus filius Sap.2. Dei, suscipiet illum, & liberabit illum de manibus contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respectus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta dei. Hæc ibi. Hanc mortem prædixit sibylla Christum subiturum trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum sibyllarum citat Lactantius libro quarto diuinarum institutionum & Diuus Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei. Nec solùm Christiani sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum: inter quos est R. Iuda filius Amon in commentariis in psalmos, vbi peccatum Adami ait Christo causam mortis præbuisse. Et R. Abba in Beresid raba capite decimonono ait fuisse sibi reuelatum Messiam fuisse grauissimis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat vt Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis vtar, Exo.24. omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione Heb.9. non fit remissio. Pontifex ille, qui solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia oblato in secundum tabernaculum introibat, Christi dei nostri imaginem ge- Heb.9. rebat, qui assistens pontifex futurorum bonorum per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, vt verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, Leui.16. introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, Num.19. quorum sanguis in sancta per pontificem inferebatur pro peccato, extra castra Heb.13. cremabantur, passus est Christus extra ciuitatem. Quod intuens Apostolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit: Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Hæc diuus Paulus. Aliam etiam reddit rationem diuus Ioannes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens: Voluit dominus pati non sub tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tantùm populo oblatum: ideò fuit extra ciuitatem, extra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communémque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: Et quasi agnus coram tondente se obmutescet.

De angustia & de iudicio ſublatus eſt: generationem eius quis enarrabit? Quia abſciſſus eſt de terra viuentium: Propter ſcelus
1.Pet.2.d 1.Ioan.3.d *populi mei percuſſi eum. Et dabit impios pro ſepultura, & diuitem pro morte ſua, eò quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et dominus voluit conterere eum in infirmitate: Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, &* D *voluntas domini in manu eius dirigetur. Pro eo quòd laborauit anima eius videbit & ſaturabitur: in ſcientia ſua iuſtificauit ipſe iuſtus ſeruos meos multos, & iniquitates eorum ipſe portabit. Ideò diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia, pro eò quòd tradidit in*
Mar.15.c Luc.22.d *mortem animam ſuam, & cum ſcelenatis reputatus eſt: et ipſe peccata multorum tulit, & pro trangreſſoribus rogauit.*

De angustia & de iudicio ſublatus eſt,) Hoc eſt, liberatus eſt ex afflictione, & ſceleratorum iniuſto iudicio, quoniam reſurrexit, & victor atque glorioſus ad patrem aſcendit. Ipſe enim poſt reſurrectionem ſuam diſcipulis ſuis apparens, & loquens, Data eſt, inquit, mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra. Æquum eſt vt mundum iuſtè iudicet, qui à mundo iniuſtè iudicatus eſt, ſicut ſcriptum eſt:
Mat.ult. Iob.36. Cauſa tua quaſi impij iudicata eſt, cauſam iudiciúmque recipies. Hanc Eſaiæ vaticinationem prædixerat iis verbis Dauid: De torrente in via bibit, propterea exPſal.109. altauit caput. Acſi diceret: Fuit Chriſtus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob cauſam deus extulit illum, quoniam reſurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho aſcendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis diuus Paulus in epiPhilip.2. ſtola ad Philippenſes: Humiliauit ſemetipſum factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cœleſtium, terreſtrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt dei patris. Id voluit Eſaias his paucis verbis ſignificare dicens: De anguſtia & de iudicio ſublatus eſt.

Generationem eius quis enarrabit?) Sēſus eſt: Cùm Chriſtus ſit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum eſſe à patre æternaliter gentiũ, & ex conſequenti verum deum? Quaſi dicat: Quis poterit tam altum & ineffabile myſterium verbis explicare? Vel ſic: Quis poterit narrare Chriſti generationem non ſolùm æternã de patre ſine matre: ſed etiã humanã de matre ſine patre? Hunc locũ citans Diuus Leo papa in hæc verba prorũpit: In domino noſtro Ieſu Chriſto filio dei nõ ſolùm ad diuinam, ſed ad humanam ſpectat naturam: Generationẽ eius quis enarrabit? Vtranque ſubſtantiam in vnam conueniſſe perſonam niſi fides credat, ſermo non explicat. modus incarnationis eſt ineffabilis. Hãc ſententiã ſequitur in tertia parte diuus Thomas, quicùm fuerit omni ſapiẽtia & ſanctitate præſtanti, voluit ſemper ſanctorum ſententias ſequi. Eſt quidem vtraq; Chriſti generatio inenarrabilis.
Mat.1 Etſi diuus Matthæus ita ſuũ euangeliũ incœperit: Liber generationis Ieſu Chriſti, non tamen explicat modum incarnationis. Sed quoniam dixerat: De anguſtia & iudicio ſublatus eſt. Quibus verbis Chriſti reſurrectionem prędixerat, fortaſſe per generationem reditus ad vitam ſignificatur. Vt ſit ſenſus: Reſurget quidem Chriſtus, ſed erit inenarrabile myſterium reſurrectionis. Non poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate explanari. Accipi verò generationem pro reſurrectione, indicat pſalmus ſecundus. Vbi cœleſtis pater filium ſuum
Act.13. alloquens, Ego, inquit, hodie genui te. Quem locum diuus Paulus in Actis Apoſtolorum

ſtolorum de Chriſti reſurrectione apertè interpretatur. Et Chriſtus deus noſter apud diuum Ioannem loquens diſcipulis ſuis de reſurrectione ſua, Mulier, inquit, Ioan.16. cùm parit triſtitiam habet, quia venit hora eius: cùm autem peperit puerum, iam non meminit preſſuræ propter gaudium, quia natus eſt homo in mundum. Vbi comparat diſcipulorum dolorem in Chriſti morte dolori mulieris parturientis: gaudium autem reſurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipſam autem reſurrectionem Chriſti comparat cum pueri natiuitate & generatione. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione conſequi, & ſermone explicare, quàm peruerſa ſit illa Iudæorum generatio, qui Chriſtum falſis criminibus ad mortem & vaſtitatem vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, ſiue pro ſeculo illo. Loquebatur de Chriſti morte & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem, inuehitur in eos, dicens: Generationem illam iudaicam quis enarrabit? Quis eius prauitatem inauditam poterit exprimere? Vnde quidam vertunt: Seculum eius quis enarrabit? Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam exiſtimo reiiciendam eſſe. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Chriſtiana, quam Chriſtus ſuo ſanguine genuit, vt ſit ſenſus: Quis poterit complecti ſermone eorum multitudinem, quos Chriſtus ſuo ſanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quaſi dicat: Hic, qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixus ſanguinem ſuum fundens, acerrimos cruciatus tulit, non ſua ſed noſtra ſcelera luit, vt in vita ſpirituali nos ſuo ſanguine gignat, & quoniam in ſpiritu video innumerabiles eſſe ita gignendos, has voces emitto: Generationem eius quis enarrabit? De hac generatione ait diuus Ioannes: Quotquot autem re- Ioan.1. ceperunt eum, dedit eis poteſtatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex deo nati ſunt. Et in prima ſua epiſtola: Scimus, inquit, quia omnis 1.Ioan.5. qui natus eſt ex deo, non peccat: ſed generatio dei conſeruat eum. Et Iacobus Iaco.1. Apoſtolus in epiſtola ſua de Chriſto loquens, Voluntariè, inquit, genuit nos. Et volens Eſaias aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò pòſt: Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum. Quaſi dicat: Si quidem Chriſtus paſſurus eſt mortem pro hominum peccato, videbit ſemen longæuum, hoc eſt, generationem ſuam maximè propagatam & æternam. Nunquam enim eccleſia peribit. Vt enim mortuo Ioſeph creuerunt filij Iſraelis, ita figura mortuo Chriſto creuerunt Chriſtiani, qui niſi Chriſtus moreretur, nequaquam Exo.1. creſcerent. Id voluit Chriſtus apud Ioannem iis verbis ſignificare: Niſi granum Ioan.12. frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet, ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Et quemadmodum Chriſtus morte ſua fideles genuit, ita hoſtes ſuos interfecit. Vt enim Samſon captus à Philiſtæis ob figura amorem, quo Dalilam Gentilem proſequebatur, multò plures ex hoſtibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicum ſcriptura teſtatur, ſic Chriſtus Iudi.16. amans gentilitatem, pro eáque captus plures hoſtes occidit morte ſua, quàm viuens priuſquàm moreretur. Ideò mortuus eſt vt mortem occideret, filióſque generaret. Ariſtoteles in libris ortus & interitus inquit generationem vnius eſſe corruptionem alterius: quam ſententiam omnes poſteà phyſici ſecuti ſunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur eccleſia, Chriſtus mortuus eſt. Deſtruitur vnum vt ædificetur alterum: ſecatur arbor, vt fiat: ſcapha, moritur Chriſtus, vt eccleſię nauicula conſtruatur: ad ædificationem domus Dei fuit Chriſtus deſtructus, hoc eſt vulneratus & mortuus. Ita ſcriptum reliquit in pſalmo diuinus vates: Quoniam quem perfeciſti deſtruxerunt, iuſtus autem quid fecit? Quem locum diuus Hieronymus de Chriſto interpretatur. Pſal.10. Hæc Chriſti proles, hæc Chriſtianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc noſtro vate capite nono imperij Chriſti multiplicatio. Ita enim ait: Sup.6.

Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium, potest verti ex Hebræo: Ad multiplicandum eius imperium, vel multiplicatio principatus eius. Vbi Esaias pro multiplicatione posuit, le marbeh. cum litera, m, clausa, quæ nunquam nisi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates significare hanc generationem & principatus propagationem esse morte Christi futuram, quando litera illa magna, clausa, absque fine, retrogrederetur: quando ille, qui est immortalis, moreretur, & qui est impassibilis, summos cruciatus pro nobis toleranter ferret, quando ille, qui est sine fine Deus, pro nobis factus homo, nos suo sanguine generaret. Quam generationem admiratus Esaias has voces emisit: Generationem eius quis enarrabit?

Quia abscissus est de terra viuentium.) Hoc est, de hominum familiaritate, de hac
Ierem.11. vita. Eodem modo apud Ieremiam aiunt Iudæi: Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium. Acsi dicat: Mittamus crucem, vt hunc, qui panem cœlestem se esse asserit, in ea figamus, cúmque vita priuemus. Reddit rationem quare Christus nos erat suo sanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis subiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, possunt per terram viuentium cœlestem gloriam intelligere, vt sit sensus: Quis poterit consequi oratione generationem Messiæ, cùm ipse sit Deus genitus à patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc est, de cœlo descenderit? Appellari autem cœlum terram viuen-
Psal.26. tium indicat psalmus ita dicens: Credo videre bona domini in terra viuentium. Qua de re alibi disseruimus.

Propter scelus populi mei percussi eum.) Verba sunt Dei patris, qui dicitur percussisse filium, quoniam eum percuti permisit. Ita intelligitur id, quod dicitur
Psal.68. in psalmo: Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt. Quem psalmum Apo-
Zach.13. stoli multis in locis de Christo interpretantur. Et id, quod est apud Zachariam:
Mat.26. Percute pastorem, & dispergentur oues: aut, Percutiam pastorem. Ita enim diuus Matthæus hunc locum citat capite vigesimosexto, vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidem extingueret. Offenderant homines Deum, erant illi debitores, non poterant per se soluere: venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id indicauit Pau-
Rom.3. lus Apostolus ita ad Romanos scribens: Iustificati gratis per gratiam *ipsius* per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore. Hæc Apostolus. Vbi vides voluisse dei filium mortem pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demonstraret. Nisi esset Deus, remedium non afferret, nisi esset homo, pro nobis non pateretur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, vt manens quod erat, assumens quod non erat, formam serui dei formæ vniret, tantóque fœdere vtranque consereret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neque superiorem minue-
figura ret assumptio. Eramus mortui, mortuus est Christus, vt nos viueremus. Hoc
4.Reg.13. fuerat in Elisæo mortuo figuratum. Est enim in quarto libro Regum scriptum, quosdam sepelientes quendam mortuum vidisse venientes latrones, quorum metu proiecientes cadauer in sepulchrum Elisæi, se in fugam coniecerunt. Cùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim, & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis contaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsæ voluptates, & nefariæ cogitationes? Hæ hominem non solùm omnibus virtutum ornamentis spoliant, grauissimísque vulneribus

bus saucium occidunt, sed etiam in ipsis peccatis sepeliunt, & latronibus, hoc est, mundo, carni, & diabolo expositum relinquunt. At cœlestis ille Elisæus Christus deus noster morte sua eum exuscitat, mortuus vitam tribuit, & sepultus resurrectionem operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa gloriosè triumphares. Ita enim per Oseam prophetam tuum ais: Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô Osee 13. inferne. Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quæ proportio est, quæ congruentia, vt percusso capite, transfixo, & spinis coronato, membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram, Christúmque ducem nostrum sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim possunt duo gaudia, dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nam vt diuus ait Bernardus, errat omnino, qui cœlestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse arbitratur.

Et dabit impios pro sepultura.) Dixerat Deus pater: Propter scelus populi mei percussi eum: nunc explicat propheta non solùm in vita, sed etiam post mortem fuisse Christum, à patre percussum. Nam pro sepultura, inquit, dabit ei impios, hoc est impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibíque prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille suppliciis damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra pependit, propter caput Adami ibi sepulti. At diuus Thomas potius inquit, Caluariã vocari propter damnatorum capita, quæ ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis consona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa glorioſa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

Et diuitem pro morte sua.) Hoc est, dabit deus pater filio suo Ioſephum ab Arimathæa, hominem diuitem & honoratum, qui eum mortuum inuoluat in sindone munda, honorificéque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Pagnini versio ita habens: Et dedit cum impiis sepulturam eius, & cum diuite inter mortuos suos. Possunt hæc verba ita verti: Posuit apud impios sepulchrum Mat.27. eius, & cum diuite in morte sua. Fuisse hæc omnia impleta Euangelica hiſto- Mar.15. ria testatur. Luc.23. Ioan.19.

Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.) Hoc est, siquidem subiturus est mortem, vt mundi peccata deleat, videbit infinitam prolis propagationem: videbit filios suos, quos sanguine suo genuerit, in immẽsum multiplicare. Accipitur hîc anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Chri- Grn.22.
stianorum ostendere post Christi mortem. Vt enim post Isaac immolationem figura
fuit à deo promissa Abrahamo generis multiplicatio instar stellarum cœli & maris Gal.3.
arenæ, & vt in eius semine omnes gentes benedicerentur, per quod semen diuus Paulus intelligit Christum, sic post Christi mortem fuerunt Christiani multipli-
cati, & populi multi in ecclesia spiritualiter geniti. In psalmo, vbi communis edi- Psal.86.
tio habet: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populus Æthiopum, hi fuerunt illic. Pro hi fuerunt illic, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: Iste natus est ibi. Quasi dicat: Populus harum gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in hoc capite paulò antè Esaias. Generationem eius quis enarrabit? Volens autem modò huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longæuum.

Voluntas domini in manu eius dirigetur.) Hoc est, voluntas patris, quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiúsque morte implebitur.

Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.) Subaudi semen longæuum. Et saturabitur, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius. Ioan.4.

In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos.) Pro iustificauit habent nonnulli codices ad marginem, iustificabit, & alij etiam in textu. Et pro, seruos meos, habent, seruus meus. Et rectè quidem, nam in Hebraico est עַבְדִּי audhi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse vt pro, seruus meus, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concinator in scientia sua acquiret redditus, dignitates, episcopatus: sed iustificabit multos. Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

Ideò dispertiam ei plurimos.) Hoc est, propterea dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris aientis in psalmo: Postula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Septuaginta habent: Propterea ipse possidebit multos, nimirum Christus. Psal.2.

Et fortium diuidet spolia.) Homines, qui erant dæmonis spolia, liberabit, eósque diuidet: nam alios faciet Apostolos, alios Euangelistas, alios martyres, alios confessores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præsules, alios subditos. Et ita varij varia munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obruere- similitudo tur absque dubio. Vt enim opus est vt hic sedeat in puppi gubernaculum tenens, ille stet in prora longè prospiciens, quidã remis incumbant, quidam ad mali summitatem ascendant, alij velum teneant, alij sentinam exhauriant, alij alia munera exerceant, sic in ecclesia diuersa sunt munera, pro diuersis hominum qualitatibus gerenda: nec debent omnes in idem studium incumbere, nec ad eandem actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens subditos, nec illis consulens, & necessaria prouidens, malè quidem aget. Etsi enim contemplatio est mentis actio excellentissima, qua nulla est suauior, nulla præstantior, & permanentior, non tamen conuenit regi, ita se illi dedere, vt regni sibi traditi gubernationem relinquat. Desinat his perpetuam contemplationem, qui se ab humanis negotiis separarunt, animúmque à sensibus reuocauerunt. Contrà verò qui se totos Deo dedicarunt, nolint se mundi negotiis implicari, quin potius in diuinarum contemplationem toto pectore incumbant, atque in solitaria tranquillitate, animíque quiete, ad quam se tanquam ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnusquisque suum honestum officium exerceat. Illud est præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Christus abstulit Luc.11. spolia, quæ, vt hîc Esaias prædixit, diuisit. Id significauit Christus apud Lucam, ita dicens: Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet: si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.

Et cum sceleratis reputatus est.) Id est, inter duos latrones crucifixus. Hunc locum ipsemet Christus apud Lucam de seipso interpretatur. Diuus Marcus etiam Luc.22. ita inquit: Et cum eo crucifixerunt duos latrones, vnum à dextris, & alium à sinistris. Et impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est. Sunt præterea in hoc capite multa loca, quæ Apostoli de Christo interpretantur. Mar.15.

Et pro transgressoribus rogauit.) Dixit enim in cruce: Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt. Videt vltionem & iustitiam, quam postulat. Docuerat Luc.23. discipulos vt orarent pro persequentibus & calumniantibus eos, vt est apud Mat. Mat.5. thæum capite quinto: nunc ostendit exemplo id, quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sunt qui existiment sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint ab inuio vitiorum nemore exire, quam eorum opinionem magni errores conse-

consecuti sunt. Vide quàm apertè Christi saluatoris nostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Est ne hoc vaticinium an Euangelium? Quid ad hæc Iudæi poterunt respondere? Totam summam passionis Christi hoc capite diuinus noster vates breuiter descripsit. Vt enim qui vult orbem vniuersum in parua tabula similitudo describere, satis esse existimat præcipuas mundi partes delineare, sub quibus multæ particulares regiones continentur, sic sanctus vates volens omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit, in hoc capite tanquam in quadam tabella deliniare summam quandam, sub qua multa comprehenderentur, quæ Euangelistæ particulariter explicarunt. Sed aduerte obsecro. In domo præsidis interrogatus Mat.27. Christus tacet, & in cruce non requisitus loquitur, atque pro transgressoribus orat. Quid est hoc domine Iesu? Ductus ad crucem obmutescis, vt modò aiebat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus coram tondente se obmutescet: & coram Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua siles, in cruce verò, vbi agitur de salute nostra etiam non interrogatus voces emittis. Quid est hoc, nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatem, amorísque illius admirabilis in hominum genus, quo summè flagrabas, celsitudinem & abundantiam? Pluris nostram salutem quàm vitam tuam faciebas, ideò pro transgressoribus exorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis non admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si eum, qui se pro patria telis hostium obiecit, ciues summè diligere tenentur, quanto ardentius tenemur nos te amare domine Iesu, quàm incredibili singularíque erga te amoris amplitudine exardescere, qui non pro vna patria tantùm, sed pro vniuerso mundo te salutarem hostiam deuouisti, crucísque morti acerbissimæ obtulisti, vbi extrema propè verba ad veniam salutémque à patre petendam pro iniquis & transgressoribus reseruasti! Discamus nos hinc charissimi mei pro hostibus & calumniantibus precationes ad dominum fundere. Imitemur Christum cœlestem doctorem, qui non vltionem à patre hostium suorum, sed veniam postulauit. Hinc colliges quàntum illis desit Christi anæ charitatis, qui ad exitum vitæ vocati dimittere iniurias nolunt, quin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionem se desiderare significant.

Totum hoc caput exponit de Messia R. Moyses Gerundiensis explicans id, quod est capite vigesimoquarto Geneseos scriptum: Et introduxit eam Isaac. Et Gen.24. R. Iesue Galileus, & alij nonnulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à nobis distant, quòd illi Messiam venturum expectant, nos verò eum venisse firmiter testamur. Sed quoniam ex illis nonnulli libros nostros legentes, historiásque veteres cum illis conferentes, vident planè hæc omnia, quæ Esaias huic capiti mandauit, & de Messia prædixit, Christo nostro conuenire, aiunt prophetam hoc in loco non de Messiæ, sed de populi Iudaici afflictione fuisse vaticinatum. Vt nobis possent respondere, in suáque pertinacia perseuerare, hanc inuenerunt euasionem, stultam illam quidem, fragilem, falsam, nulliúsque momenti. Huius opinionis inuentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas fingentes hanc Esaiæ vaticinationem esse de Iudæorum miseriis & calamitatibus, de quibus propheta, acsi vnus homo esset in misera captiuitate constitutus, vaticinatur. Hanc falsan opinionem conuincit non solùm antiquorum Hebræorum sententia, sed etiam paraphrasis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt nullus eam vnquam negauerit. Præterea quomodo potest Iudæorum populo conuenire id, quod hîc ait propheta: Generationem eius quis enarrabit? cùm eius generatio in lege Moysi apertè demonstretur? Item quí fieri potest, vt de illo hæc verba dicantur: Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, cùm constet non solùm ex veterum prophetarum oraculis, sed etiam ex ipsorum historiographo Iosepho, recentiúmque annalium memoria, eos ob sua incredibilia scelera fuisse patria pulsos, euersos, captiuos, atque in omni dedecore

core ignominiáque verſatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: Oblatus eſt quia ipſe voluit: ſicut ouis ad occiſionem ducetur, & illud: Et pro tranſgreſſoribus exorauit, cùm ipſi inuiti fuerint capti & afflicti, & in ſuis ſynagogis cotidie in Chriſtianos contumelias & maledicta iaciant? Poſtremò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non poſſe ad Hebræorũ populum referri id, quod hîc ait diuinus vates: Eò quòd iniquitatem non fecerit, nec dolus fuerit in ore eius, cùm non ſolùm Iudæi, ſed etiam Chriſtiani ſæpenumerò incidant in peccata? Quid dicam de iniuſto cùm de iuſto dicat in Prouerbiis Salomon: Septies in die cadit iuſtus? Si dixerimus, inquit diuus Ioannes, quòd peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt. Cùm igitur hæc non poſſint Iudæorum populo accommodari, imò Chriſto, ad quem ea Apoſtoli retulerunt, apertiſſimè cõueniant, neceſſariò concluditur falſam eſſe & commentitiam hanc Iudæorum opinionem, contrà verò veram eſſe perſpicuam Chriſtianorum in huius capitis explanatione ſententiam.

Prou.24.
1.Ioan.1.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LIII.

Sicut radix de terra ſitienti.) Pro ſitienti eſt in Hebraîco צִיָּה tſiiah, quæ dictio ſignificat rem ſitientem deſertam & inuiam. Pagninus vertit: Sicut radix de terra deſerti. Aquila: Sicut radix de terra inuia. Admirabilis profectò interpretatio: nam quæ eſt hæc terra abſque via, per quam nemo vnquam ingreſſus eſt, ex qua hæc diuina radix exiuit, niſi virgo illa glorioſa dei genitrix, ex qua natus eſt Chriſtus Deus noſter? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in pſalmo: Benedixiſti domine terram tuam. Et paulò pòſt: Veritas de terra orta eſt. Et in alio pſalmo: Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum ſuum. De hac terra intelligitur id, quod ſuprà dixit Eſaias: In die illa erit germen domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ ſublimis. Et alibi: Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra, & germinet ſaluatorem. Dixerat quarto capite futurum eſſe ſublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum eſſe ſaluatorem. Vide qualem fructum hæc inuia & glorioſa terra produxit, mundi ſaluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & ſemper virgo: ipſa & genitrix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vnquam audiuit talia? Quis vnquam talia cogitauit. Intacta genuit, & pariens virgo permanſit. Et quem peperit? Eum qui eſt Deus & homo. O admirabilis compago, ô ſublime myſterium! Creator naſcitur ex creatura, Deus factus eſt homo, incorporeus carne veſtitur, inuiſibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehenſibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum ſacramentum, huiuſque virginis inauditum partum? Et volens Eſaias eius virginitatem ſignificare dixit, Meſſiam ex ea exiturum eſſe inſtar virgulti de terra ſitienti abſque alterius arboris inſertione pullulantis. Quid ad hæc reſpondebit blaſphemus ille Heluidius, qui ſpiritu diabolico ductus voluit virginitatis ſacratiſſimæ dei genitricis ſplendorem maculare? Vt enim Heroſtratus homo ſcelerum maculis notatiſſimus flagrans famæ cupiditate nocte quadam templum celeberrimum Dianæ à Gẽtibus idolorum cultricibus dedicatum incendio combuſſit, vt nominis claritatem, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, compararet, vt Valerius Maximus, Theopompus, & alij memoriæ prodiderunt, ſic nefarius Heluidius, quoniam neque virtute neque rerum geſtarum gloria famam, cuius deſiderio tenebatur, conſequi valebat, voluit quantum in ſe fuit non templum falſæ Dianę, ſed templum illud ſacratiſſimum diuinæ virginis Mariæ incendio ſuæ maledictæ hæreſis comburere, eiuſque virginitatem verbis peſtilentibus maculare.

Sup.4.
Sup.45.
ſimilitudo

Per

Percuſſum à Deo.) In Hebraico eſt: מֻכֵּה אֱלֹהִים mucceh elohim. Quæ verba, ſi Latina reddas, ita transferes: percuſſum Deum. Inter מֻכֵּה mucceh, quæ dictio percuſſum ſignificat, & אֱלֹהִים elohim, quæ ſignificat Deum, nulla eſt præpoſitio. Voluit diuinus noſter vates oſtendere Chriſtum eſſe verum Deum & verum hominem. Dicens eum fuiſſe percuſſum eius humanitatem oſtendit: dicens autem eum eſſe Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occultata. Id intuens Habacuc aiebat: Ibi abſcondita eſt fortitudo eius. Haba.3.
& que madmodum ſol, vt diui Gregorij Nazianzeni vtar ſimilitudine, cùm in similitudo
nube tegitur, abſconditur, non tamen amittitur, luménque illud, quod toto orbe diffuſum claro ſplendore cuncta illuſtrat, paruo nubis obſtaculo includitur, non tamen aufertur, ſic Chriſti deitas in humanitate illa, quã induit, fuit abſcondita, non tamen à corpore neq; ab anima ſeparata. Habes in hoc loco apertiſſimum abſque dubio teſtimonium deitatis Chriſti, ſi volueris verba ipſa Hebraica, vt iacent, interpretari. Eſt admirabilis hic locus, in quo oſtendit Eſaias Deum eſſe illum, qui in cruce percuſſus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percuſſus: eſt enim impaſſibilis & ſempiternus. Sed cùm Chriſtus ſit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percuſſus & mortuus, dicitur etiam Deus percuſſus & mortuus, quoniam Chriſtus vna eſt perſona, vnum ſuppoſitum. Ideò verè dicimus manus Dei fuiſſe in cruce duris clauis transfixas, quoniam duæ in Chriſto naturæ ſunt in vno & eodem ſuppoſito, quod quidem eſt Chriſtus, qui eſt verus Deus & verus homo, quem Eſaias hoc in loco percuſſum Deum appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis similitudo
autem integer permanebit, quoniam aquæ in ignem agere poſſunt, in lapidem verò nequaquam. Sic conſtitutus Chriſtus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud: Intrauerunt aquæ vſque ad animam meam, paſſus eſt quo ad humanitatem, in quam afflictionum aquæ, hominúmque ſcelera & & impietates agere poterant, diuinitas autem impaſſibilis permanſit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vniuſque perſonæ ſingularitate paſſibilem & impaſſibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate noſtra, eundémque ſemper viuentem in virtute ſua. Pſal.68.

De anguſtia & de iudicio ſublatus eſt.) Pro de anguſtia eſt in Hebraico מֵעֹצֶר meotſær, quod nomen retentionem & carcerem ſignificat. Ideò poterat hic locus ita verti: A carcere & à ſententia ſublatus eſt de medio: vt ſit ſenſus: Statim poſt vincula & Pilati ſententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Chriſti cæde celeritatem: quę fuerat etiam in feſtinatione illa figurata, qua Hebręi agnum Exo.12.
paſchalem comedebant: Ita enim ait ſcriptura Deum illis dixiſſe: Comedetis feſtinãtes. Fuiſſe autem agnum illum Chriſti figuram, indicat apertè diuus Ioannes Ioan.19.
capite decimonono ſui euangelij.

Argumentum capitis LIIII.

Vaticinatus fuit Eſaias capite ſuperiore de Chriſti morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur ſuo ſanguine pro nobis fuſo eſſe multos filios geniturum, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis quàm ex Hebræis eſſe fidem recepturos. Et quamuis gentilitas eſſet ſterilis abſque fide, ſpe, & charitate, eam tamen conſolatur, quòd breui plures filios habitura ſit, quàm Hebræorum ſynagoga. Prædixit dei miſericordiam nunquam eſſe ab eccleſia ſeparandam, neque fœdus pacis Dei cum eccleſia initum vnquam infringendum.

CAP

CAPVT LIIII.

A
Luc.23.d Gal.4.d *Lauda sterilis, quæ non paris: decanta laudem, & hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filij desertæ magis quàm eius, quæ habebat virum: dicit dominus. Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, et clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis: & semen tuum gentes hæreditabit, & ci-*
B *uitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec erubescas, non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ obliuiscêris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui, qui fecit te, dominus exercituum nomen eius: & redemptor tuus sanctus Israel, deus omnis terræ vocabitur.*
C *Quia vt mulierem derelictam & mœrentem Spiritu vocauit te dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam, dixit deus tuus. Ad punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis con-*
Sup.26.d *gregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit*
Gen.9.b *redemptor tuus dominus. Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui*
D *iuraui, ne inducerem aquas vltrà super terram, sic iuraui, vt non irascar tibi, & non increpem te.*

EXPLANATIO.

Lauda sterilis.) Primitiuam ecclesiam ex gentibus & aliquibus Iudæis congregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam gentilitatem, quę nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus
Ioan.1. dedit potestatem filios dei fieri, vt diuus Ioannes testatur.

Hinni.) Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

Quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habebat virum.) Alludit ad Saram
Gen.21. sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara peperit Isaac, qui fuit per repromissionem, & indè dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autem libera erat. Sed hæc sunt duo testa-
Gal.4. menta, vt ait in epistola ad Galatas diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentũ, per Saram verò liberã & sterilem, quæ peperit per diuinam repromissionẽ, & infinitam propè multitudinem genuit, intelligitur testamentũ nouũ, & Christi ecclesia, quę cùm prius esset sterilis gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniam synagoga erat ob eius sceleta reiicienda, voluit deus vt Agar cum filio suo reiiceretur, Sara autẽ cum filio suo domi maneret, in figura earum rerum, quæ posteà erant venturæ. Ideò diuus
Gal.4. Paulus in epistola ad Galatas hunc Esaiæ locum sub nomine Saræ de ecclesia, sub nomi

nomine verò Agar de synagoga interpretatur. De ecclesia dixerat suprà Esaias: Sup.35.
Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo. De synagoga verò ait Ieremias: Ierem.15.
Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cùm adhuc esset dies. Per septem intelliguntur multi, ponitur enim numerus finitus pro indefinito. Quemadmodum lib. primo Regum ait Anna: Sterilis peperit plurimos, 1.Reg.2.
& quæ multos habebat filios, infirmata est. vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est ecclesia, de qua dicitur in psalmo: Qui habitare facit Psal.112.
sterilem in domo matrem filiorum lætantem.

Dilata locum tentorij tui.) Id est, Extende ô ecclesia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiam: sed dilata cortinas & pelles tabernaculorum tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesię per totum orbem terrarum propagationem. Sed animaduerte. Non tribuitur ecclesiæ domus, sed tentorium, in quo non est firma & perpetua permansio. Non enim Heb.13
habemus hîc, vt verbis vtar diui Pauli, manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur: Ibunt de virtute in virtutem, videbitur deus deo- Psal.83.
rum in Sion.

Semen tuum gentes hæreditabit.) Hoc est, filij tui possidebunt nationes remotissimas, eásque ad fidem conuertent. Id vidimus & nostra & patrum nostrorum memoria apertissimè impletum. Iussu enim Emanuelis Lusitanorum regis inuictissimi, eiúsque filij clarissimi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiam pietatis patris, eiúsque religionis, & animi præstantiæ & magnitudinis, fuit hæres, lustrarunt Lusitani terras anteà ignotas, & abstrusas, alióque terrarum orbes, quos Alexander Magnus non posse cõsequi ægrè ferebat, penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ reges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis & maximorum regum præsidiis, opibúsque munitam, vicerunt & in suam potestatem redegerunt, atque crucis trophæa in regionibus immenso spatio à Lusitania distantibus, è potentissimorum hostium faucibus ereptis, collocarunt. Hi Christianissimi principes & alij huiusmodi sunt semen atque filij ecclesiæ, de quibus ait hoc in loco Esaias alloquens ipsam ecclesiam: Semen tuum gentes hæreditabit.

Et opprobrij viduitatis tuæ.) Gentilitas deum dereliquerat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm euangelium recepit, & Christo adhęsit, non vidua sed sponsa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à deo derelicta, imò mortua & sepulta. Zach.11.
Hos duos populos gentiũ & Iudęorum significauit deus apud Zazariam per duas virgas, quarum vnam appellat deus decorem, alteram funiculum.

Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocauit te dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.) Fuisti quondam veluti vxor deo adhærens, & legem naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à deo derelicta, & in adolescentia tua repudiata. Nunc verò vocat te idem deus quasi dolentem spiritu ob tuum repudium & abiectionem.

Ad punctum in modico dereliqui te.) Dereliquit deus gentilitatem, sed posteà misertus eius eam in aduentu suo ad se vocauit, & adduxit. Et totum illud tempus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam comparatione æternitatis punctum esse, & tanquam nihil. Id voluit diuinus vates significare dicens in psalmo: Psal.38.
Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Substantia enim hoc in loco accipitur pro subsistentia seu vita. Quod intelligens diuus Hieronymus vertit: Et vita mea quasi non sit in conspectu tuo. Id apertè sensit Seneca, qui in epistola quadragesimanona ad Lucillum, Punctum, inquit, est quod viuimus. Et Cicero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tusculana, vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quasdam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum diem tan-

tùm viuant, inquit, hominum ætatem etiam longissimam cum æternitate collatam, eandem propemodum cum his bestiolis breuitatem habere. Contemnamus igitur mundi vanitates & ineptias, totámque vim beneuiuendi in animi magnitudine, & rerum humanarum despicientia & tolerantia, & Christiana nobilitate, & in omni denique virtute ponamus. Poteris hoc ad animam referre, quam deus permittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum conuertatur. Vide immensam Dei pietatẽ. Calamitas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quã illis ttibuit, est sempiterna.
2.Cor.4. Id intelligens apostolus in epistola secunda ad Corinthios, Id enim, inquit, quod in præsenti est momentaneum, & leuæ tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Homo absque dei gratia est dispersus, ea verò est vnitus & congregatus. Aqua cadens ex alto si vnitur & congregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille clausus, in quo aqua colligitur, habeat infrà aliquod foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, aspergitur, & amittitur: sic ani-
Simile
Phili.3. ma si in se vnitur & congregatur, ascendit vsq; ad cœlum dicens cum Paulo: Nostra conuersatio in cœlis est, si autem fuerit veluti in fundo perforata, si se in varias cogitationes inutiliter diffuderit, nequaquam ascẽdet, sed tota dispergetur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam nostram dispergere & diffundere. At officium dei est eam in miserationibus magnis congregare. Qua de re fusè capite vndecimo & decimonono disseruimus.

Sic iurauí, vt non irascar tibi.) Id est, Vt iuraui Noe, non me inducturum esse iterum diluuium, sic tibi ô ecclesia mea iuro, me nunquam te esse derelicturum. Aspice dei nostri admirabilem clementiam.

Montes enim commouebuntur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur: dixit miserator tuus dominus, Paupercula tempestate con-
E *uulsa, absque vlla consolatione. Ecce ego sterniam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, & ponam iaspidem propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à domino, &*
Ioan.6.e *multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore, quia non appropin-*
F *quabit tibi. Ecce, accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod fictum est contm te, non*
G *dirigetur, & omnem linguam resistentem tibi in iudicio, iudicabis. Hæc est hæreditas seruorum domini, & iustitia eorum apud me dicit dominus.*

Montes enim commouebuntur.) Verba sunt, quibus deus ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelicturum, est absque dubio verissimum. Nam prius montes commouebuntur, & aliò se transferent, & colles contremiscent, quàm ego te deseram. Nunquam enim misericordia

ricordia mea à te recedet, neque fœdus meum tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè deus promittat ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelicturum: Ait enim: Montes commouebuntur, & colles contremiscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Hæc non dicuntur synagogæ, quam videmus esse à deo derelictam, sed ecclesiæ, de qua diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas interpretatur. Et ipse Christus deus noster ex Gal.4.
hoc capite deprompsit id, quod apud Ioannem capite sexto ait: Et scriptum est Ioan.6.
in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei. Quibus verbis ostendit se esse deum, qui venit vt homines doceret, & ecclesiam constitueret. Cùm igitur deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam misericordiam suam esse ab ecclesia separandam, nec fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, quî fieri potest, vt verum sit id, quod ait Lutherus, mille ab hinc annis & amplius non fuisse in ecclesia fidem, & ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctrinam doceret, quibus anteà ecclesia erat destituta? Si in ecclesia non erat fides, nec vera doctrina, cùm sine fide, vt ait Paulus, impossibile sit placere deo, profectò ecclesia erat à deo dereli- Heb.11.
cta, & misericordia dei ab ea separata, & ruptum pactum ac fœdus pacis & amoris dei cum ecclesia sua. Et ita falsum est id, quod hoc in loco deus ecclesiæ suæ promittit. O miserum Lutherum, ô hominem subuersum & furiosum! Quis nõ videt tam pestiferam blasphemiam? Vis Luthere vt omnes te veracem existiment, & tu facis deum mendacem. Dicis ecclesiam fuisse à deo mille annos & amplius derelictam, cùm deus hîc iuret eam nunquam esse ab eo derelinquendam. Ais nulla sacramenta conferre gratiam, summum Pontificem non esse catholicæ ecclesiæ pastorem, nec caput, omnes ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sapientia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis, omnes errasse in fide, & ecclesiam hactenus fuisse in tenebris & erroribus versatam. Nam cùm ecclesia semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, & summum pontificem esse Christi vicarium, ecclesiæ pastorem & caput, & petram illam super quam Christus ædi Mat.16.
ficauit ecclesiam, & ita asseueranter affirment omnes patres, & sancti doctores, & sit ita in vniuersalibus conciliis assertum & decretum, & literis ac perpetuis monimentis consignatum, & tu modò dicas omnia hæc, & multa alia, quæ ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis ecclesiam fuisse à deo destitutam, & à veritate alienatam. Illam Christi ecclesiam, pro qua ille acerbissimos cruciatus tulit, & sangui- 1.Tim.3.
nem fudit, obediens vsque ad mortem mortem autem crucis, quam diuus Paulus appellat columnam & firmamentum veritatis, appellas tu scholam mendaciorum, errorum, & hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet spiritum sanctum perpetuum magistrum & instructorem. Et Christum ab ecclesia tollere Mat.28.
moliris, cùm ipse planè testatus sit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vs- Luc.22.
que ad consummationem seculi. Et Petro Apostolorum principi, Ego, inquit, rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Et Apostolos, qui tunc erant ecclesia, allo- Ioan.14.
quens, Ego, inquit, rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis. Aspicis hic Luthere Christum dicentem semper cum ecclesia esse, & fidem Petri, quæ est ecclesiæ fides, nunquam defecturam, & Spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nunquam discedere ab ecclesia, sed semper eam consolari & docere. Si Christus semper est cum ecclesia sua, si fides ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si ecclesia habet Spiritum sanctum perpetuum doctorem, & magistrum, & consolatorem, quomodo audes tu tam impudenter asserere ecclesiam esse à deo destitutam, & nec esse in ea fidem, nec Spiritum sanctum, sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagogam minus dilectam septuaginta duntaxat annos in Babylonica corporeáque captiuitate reliquit, quî fieri poterat, vt ecclesiam suam dilectissimam sponsam mille & ducentos annos in Babylonica spiri-

tualíque captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipsâ ecclesia exieris & apostataueris, eam vis conuiciis vulnerare. Contemnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia concilia ritè congregata, totius ecclesiæ tot retro seculis confirmatam consuetudinem pro nihilo ducis, truncas diuinas scripturas, quarum alias penitus negas, alias deprauas & contorques: & ad id superbiæ & amentiæ venisti, vt ipsam Dei ecclesiam maculare contendas, asserens eam esse obscuram deóq; inimicam vsque adhuc, & sine fide, & veritate, cùm illi dicat in Canticis Christus:
Cant.2 Surge propera amica mea, columba mea, formosa mea. Ad hanc misit Christus sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem veritatem doceret, & apud eam maneret in æternum, vt fœdus dei cum illa semper duraret, quod hoc in loco ipse deus per Esaiam promittit. Quid poteris respondere Luthere ad tam aperta loca sacrarum scripturarum, quæ contra te pugnant, imò te ipsum expugnant, & hæreses tuas penitus euertunt? Sed cùm iam subuersus sis, & tuo pro-
Tit.3. prio iudicio condemnatus, quod diuus Paulus in epistola ad Titum de omni hæretico tibi simili affirmat, post secundam correptionem in sua hæresi permanente, non miror te non resipiscere. Sed miror, doleo, & ægrè fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas pestilentissimas hæreses amplectantur. O cæci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tam crassas & palpabiles tenebras non sentitis! Nónne videtis vestrum Lutherum deum facere mendacem? Dicit deus nunquam ecclesiam suam derelicturum in æternum, & ipse asserit eam fuisse mille & tot annos à deo derelictam, sine fide, sine veritate. Potéstne aliquid dici absurdius? Quod fuit vnquam figmentum tam falsum, tam ineptum, tam ab omni, non solùm ratione, sed etiam rationis simulatione abhorrens, & penitus alienatum? O cæcitatem & crassitiem admirabilem, & insaniam deplorandam. Christe sancte qui pro hominum genere sanguinem tuum preciosum in crucis ara immolatus fudisti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquando, vt suos errores videant & plorent, & ad ecclesiam tuam redeant, atque ad te ipsum conuertantur.

Paupercula tempestate conuulsa.) Alloquitur nunc deus ecclesiã suam, priusquam crederet, tunc enim cùm esset gentilitas, sine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est, instabilis sine fundamento, inter varios idolorum errores fluctuans & versans, & ab omni diuina consolatione destituta. Septuaginta pro tempestate conuulsâ verterunt instabilem.

Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.) Ego te ecclesia ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus preciosis, fundatam in sapphiris. Propugnacula tua erũt ex iaspide, & portæ tuæ ex lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus expetibilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similem preciosissimo, excellentissimo, & pulcherrimo ædificio. Describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornati, & virtutibus muniti. Fundamentum verò primarium est Christus,
1.Cor.3. vt asserit diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios. Sed cùm beatus Petrus sit Christi vicarius, eúmque ipse Christus Petrum appellauerit, cùm anteà Simon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus ecclesiæ fundamentum. Ideò enim nomẽ ab ipso Christo deriuatum accepit. Christus enim, vt diuus Paulus asserit, petra
1.Cor.10. est. Æquũ enim fuit, vt Christi nomen acciperet ille, cui Christus vices suas com-
Ioan.21. misit, & cui dixit, vt agnos suos ac oues suas pasceret, quem denique Apostolo-
Mat.16. rum principem constituit. Hic est ille, cui Christus dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam. Vbi vides esse ecclesiam super Petrum ædificatam. Ita hunc locum explanat diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et diuus Augustinus libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tempore sermone xvj. & de sanctis sermone xxvj. Et diuus Ambrosius sermone xlvij. de fide Petri. Et diuus Gregorius libro sexto epistola. 37. ad Eulo

logium. Et diuus Ioannes Chrysostomus homilia 55. in Matthæum. Et diuus Basilius aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tam Latini quàm Græci super Petrum esse ecclesiam Christi ædificatam asseueranter contestãtur. Quanquam Lutherus id neget articulo vigesimoquinto suarum hæresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta, ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est aduertendum non dixisse deum: Ego sternam lapides tuos: sed, Ego sternam per ordinem lapides tuos: vt intelligas in ecclesia omnia esse ordinata.

Vniuersos filios tuos doctos à domino.) Christus deus noster apud Ioãnem, Scriptum est, inquit, in prophetis: Erunt omnes docibiles dei. Vbi ex hoc loco Esaię, & aliis, Ioan.6. ostendit se esse deum, qui docet veritatem in ecclesia sua. Vbi hunc locum de ecclesia interpretatur. Quod paulò antè dicebam.

Recede procul à calumnia, quia non timebis.) Id est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel sic. Si vis hostes non timere, recede abiniquitate.

Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.) Id est, Ad te ô ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prædixit etiam deus his verbis per Oseam prophetam: Et dicam non populo meo, populus meus es tu: & ipse dicet: Osee.2. deus meus es tu. Ita illum locum diuus Paulus in epistola ad Romonos interpre- Rom.9. tatur. Et diuus Petrus in prima sua epistola ad hunc locum alludit. 1 Pet.1.

Ecce ego creaui fabrum.) Per fabrum prunas incendentem, & instrumenta aduersus ecclesiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Instrumenta bellica, quibus ecclesia oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitus deus ecclesiam suam in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduersus te arma confiet, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica confringant, & hæreticos confundant & euertant. Hi hæreticorum interfectores sunt doctores catholici, pro fide Christi pugnantes: quemadmodum nostris temporibus præter multos alios fuit sanctus ille sapiénsque Ioannes Roffensis decus Angliæ, nostræque memoriæ clarissimum lumen, qui non solùm aduersus hæreticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi se immanissimi tyranni telis obiecit, atq; erecto inuictóque animo mortem acerbissimam tulit.

In iudicio iudicabis.) Hoc est, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis. Habes hîc euidentem locum in quo deus asserit ecclesiam habere potestatem iudicandi hæreticos, eósque suo iudicio condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis ab ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis, & misericordiam petitis? Si enim ab hæresibus desiteritis, ipsa ecclesia pia mater vos recipiet, & cum catholicis coniunget.

Hæc est hæreditas seruorum domini, & iustitia eorum apud me, dicit dominus.) Sensus est, Hęc ecclesia catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorum domini est apud ipsum dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LIIII.

Lauda sterilis.) In Hebraico est רָנִּי roni, à verbo רָנַן quod significat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt: Lætare sterilis. Et ita diuus Paulus hunc locum citat in epistola ad Galatas. Hanc rationem secuti quidam vertunt: Gal.4. Exulta sterilis.

Et in miserationibus magnis congregabo te.) Pro congregabo te, est in Hæbreo verbum קָבַץ Kauats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt: Et in miserationibus magnis miserebor tui. Cùm verbum hoc talem signi-

ficationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur deus, quem congregat, ideò pro congregare, misereri posuerunt. Intellexerunt enim in idem ferè coincidere misereri & congregare. Hac ratione etiam illud psalmi, vbi litera hebraica habet: Dominus autem cõgregauit me, verterunt ipsi, Dominus autem assumsit me. Ille qui est dispersus, & in diuersas mundi curas diffusus & distractus, est à deo demissus, iuxta id quod ille dicit in psalmo: Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. At cùm deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum assumit, eiúsque miseretur. Psal. 80.

Argumentum capitis LV.

Exhortatur propheta, & inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio tenentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur euangelium, & gratia, & omnis animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles studium & operam conferunt. Indicat Christum esse nostrum ducem & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tandem prædicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV.

A Ecclus.51.d

Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite & comedite: venite, emite absque argento, et absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me: audite, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fidelis. Ecce B *testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam nesciebas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter dominum deum tuum, & sanctum Israel: quia* Act.13.c *glorificabit te. Quærite dominum dum inueniri potest, inuocate* C *eum dum propè est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas, & reuertatur ad dominum, & miserebitur eius, & ad deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.*

EXPLANATIO.

Omnes sitientes venite ad aquas.) Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat verbi Dei prædicatione, ideò nunc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acsi dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba audienda, ad eas pleniſſimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum hausta & potu conceptam viscera sitim extinguatis, & ardorem sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solùm sitim non sedantes, sed etiam augentes, at aquæ diuinæ

uinæ sunt claræ atque dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt. De hac aqua ait apud Ioannem Christus: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et alibi, Si quis, inquit, sitit, veniat ad me, & bibat. Tunc impleta fuit hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte: Non dicit, Venite omnes ad aquas: Sed omnes sitientes venite ad aquas. Vbi aspicis promitti gratiam sitientibus, & venientibus ad Christum. Non dicit: Aquæ ibunt ad vos: Sed vos venite ad aquas: Hoc est, Disponite vos ipsos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiam vos ipsos præparantibus, eam non negabo. Harum aquarum meminit propheta Ioel ita dicens: Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. Riui Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrens autem spinarum est caro, in quam se etiam extendit gratiæ operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu regius vates dicens in psalmo: Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit. Et Ecclesiasticus, Et aqua, inquit, sapientiæ salutaris potabit illum. Nos verò qui hactenus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & properemus ad aquas Hierosolymæ, ad aquas vitæ. Sitiamus cum propheta ad deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus. De iis aquis disseruimus fusè capite duodecimo. Ioan.4. Ioan 7. Ioel.3. psal.24. Eccle.15. psal.41.

Properate.) Sunt multi qui proponunt interdum mundum contemnere, & Christo se totos tradere. Sed differunt hoc propositum, & senectutem expectant, & ita priusquam impleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, & in obscuras æternásque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ velis expassis, quæ soluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico. Non tardes conuerti ad dominum, & ne differas de die in diem, subitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te. Et Apostolus, Festinemus, inquit, ingredi in illam requiem. Non igitur senectutem expectemus, non vesperum, sed statim manè deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vespere, sic nos statim panem illum cœlestem Christum deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando operari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte. Non dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abundatis, Sed: Qui non habetis argentum properate. Vult deus iis verbis significare, eos non bene currere, qui sunt argenti pondere onerati. In Genesi, vbi nostra versio habet: Erat autem Abraham dives valde in possessione auri & argenti, habet litera Hebraica: Erat autem grauis valde siue vehementer. Et ita habet versio Græca diui Hieronymi βαρὺς σφόδρα, hoc est grauis vehementer. Abraham enim Ægypti opum pondere grauabatur. Nã etsi diuitię videantur, tamen quia Ægyptiæ sunt, viro sancto graues sunt. Eam ob causam dicebant Apostoli: Ecce nos reliquimus omnia. Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt. simile Eccle.5. Heb.4. Exo.16. Gen.13. Mat.19.

Emite & comedite.) Duæ hîc dubitationes occurrunt: quarum hæc est prima: Si deus inuitat pauperes ad has aquas potandas, Si modò dixit: Qui non habetis argentum properate, quomodo ait modò, emite? Ita enim ait: Qui non habetis argentum properate, emite, & comedite. Et paulò post: Emite absque argento, & absque vlla commutatione. Si hæ aquæ gratis dantur, quare dicuntur emi, & & non potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: Emite, & bibite: sed emite, & & comedite. Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primam quæstionem, & posteà respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argento, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Beati enim pauperes spiritu, ait Christus, quoniam ipsorum est regnum cœlo- Mat.5.

Luc.10. rum. Imò discipulis suis vt cœlum compararent, dicebat, ne vellent sacculum portare nec peram. Et hæc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum.
Act.3. Petenti claudo eleemosynam respondit diuus Petrus: Argentum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula. Et sanus factus est statim: & stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apostolorum sacra historia testatur. Emerunt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argento, sed precio propriæ voluntatis. Simoni autem eas auro emere volenti respondit Petrus, vt Lucas in Actis commemorat:
Act.8. Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum dei existimasti pecunia possideri. Nos igitur sumus precium, quo hæ salutares aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos deo, & deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidentur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiæ, ideò consultum est ad perfectionem aspirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis sui sint, & liberi remaneant. Cùm autem sui atque liberi extiterint, opus est seipsos dare pro Christo. Non enim eum possidebimus, nisi nos ipsos pro eo dederimus: non autem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autem non erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunque quandiu illis abundamus, magis sui quàm nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autem rebus nostris, pro earum precio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati nostri omnino non eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quòd plus dare non possimus. Et hoc est precium, quod deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa, quæ habet, de
Mat.13 quo loquitur Christus apud Matthæum. Vendere autem omnia est pro Christo omnia relinquere, vt nos ipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere,
Mat.19. sed opus est nos ipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Acsi diceret: Omnia dimisimus vt nostri maneremus, vt cùm nostri essemus, tibi nos ipsos traderemus, teipsum sequentes, tuisque consiliis obtemperantes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nos ipsos deo tradiderimus, non sumus perfectionem assecuti, nos enim sumus precium, quod deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas, de quibus hîc agit Esaias, consecuturi. Et ita manet, ni fallor, *absoluta* quæstio prima: nunc breuiter veniamus ad secundam. Hæ aquæ non solùm sedant sitim, sed etiam famem, intelligitur enim per eas gratia, quæ est animæ pabulum, & panis ille saluberrimus, quem petimus dicentes: Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et quoniam in spirituali animæ refectione comedere & bibere non differunt, quoniam gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait deus, vt hanc aquam comedamus, cùm dicat apud Ioannem, vt eam bibamus. Si
Ioan.7. quis sitit, inquiens, veniat ad me, & bibat. Dicens autem vt aquam comedamus, vult ostendere, non de terrenis aquis loqui, sed de cœlestibus. Nihil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum dei eiúsque gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur.

Vinum & lac.) Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob suauitatem, & candorem.

Quare appenditis argentum non in panibus.) Id est, Quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est, in rebus necessariis? Sequitur: Et laborem vestrum non in saturitate? Id est, Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullam possunt afferre saturitatem? Inuehitur propheta in eos, qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dant operam artibus inani

inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam saturitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptísque rebus diuinis dant operam humanis.

Audite audientes me.) Id est, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

Et comedite bonum.) Id quod paulò antè vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra. Aduerte: Non dicit, Delectabitur in crassitudine corpus vestrum, sed anima vestra. De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hæc enim verbo dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

Audite, & viuet anima vestra.) Vitam animæ nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: Audite, & viuet anima vestra. Ipse Christus apud Ioan- Ioan.6.
nem, Verba, inquit, quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. Et diuus Pe- Ioan.6.
trus, Domine, inquit, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes. Ideò dicebat Ioan.8.
Christus: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Viuit igitur eius anima, qui verbum dei audit non solùm auribus, sed mente, & ita audit, vt obseruet.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Id dixerat capite superiori his verbis: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur. Alloquitur deus ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternum, ait: Misericordias Dauid fideles, hoc est, immobiles & infallibiles. Acsi diceret: Nunquã recedent à vobis misericordiæ certissimæ Iesu Christi, qui nomine Dauidis significatur. Significari autem Christum per Dauidem indicat locus Ezechielis, apud Eze.34
quem deus pater, *Suscitabo*, inquit super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem. Qui locus de illo
pastore intelligitur, qui apud Ioannem, Ego, inquit, sum pastor bonus. Nam de Ioan.10.
Dauide nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat. Vel sic: Quemadmodum promisi Dauidi, vt semen suum maneret, & ex eo nasceretur Christus, dicens illi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam, qui Psal.131.
quidem Christus esset in ecclesia inæternum regnaturus, ita illud ô ecclesia complebo.

Ecce testem populis dedi eum.) Verba sunt dei patris, qui ita mundum dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait ipse dei filius apud Ioannem: Sic deus dilexit mundum, vt filium Ioan.3.
suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Et Paulus Apostolus, Qui etiam, inquit, proprio filio non pepercit, sed Rom.8.
pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam epistola, quoddam chirographum, quo deus suum erga homines amorem testificatur.

Ducem ac præceptorem gentibus.) Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur, cur sub eius cruce non militamus? Si noster præceptor est, cur
eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur propheta Michæas, Mich.5.
cuius verba diuus Matthæus à principibus sacerdotum & scribis prolata in hunc
modum scribit: Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Mat.2.
Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. Et hic est præceptor
ille, quem nobis deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi Mat.17.
transfiguratione vox patris cœlestis dicentis: Hic est filius meus dilectus, in quo
mihi bene complacui, ipsum audite: vt scribit diuus Matthæus, & beatus Petrus 2.Pet.1.
Ioel.2.
qui eam audiuit, in epistola sua secunda apertè contestatur. Eum appellat Ioel Baruch.3.
doctorem iustitiæ, & Baruch eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat.

Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.) Hoc est, idolorum cultores, quorum actiones

nes non approbabas,vocabis ad fidem,qui venient,& seruient tibi. Id voluit deus
Psal.17. in psalmo significare dicens: Populus quem non cognoui,seruiuit mihi,in auditu auris obediuit mihi.

Quærite dominum,dum inueniri potest.) Hoc est,dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum non loco, quia vbique est, sed mente, &
Sap.1. toto corde,si eum vultis inuenire. In libro Sapientiæ ita ait scriptura: In simplicitate cordis quærite dominum,quia inuenitur ab his,qui non tentant illum, appa-
3.Para.15. ret autem eis,qui fidem habent in illum.Et libro secundo Paralipomenon,Si quæsieritis,inquit,eum inuenietis:si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Et in
Psal.58. psalmo, Quærite dominum, & viuet anima vestra. Est autem deus toto animo
Ierem.29. quærendus,quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: Cùm quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis. Hinc colligitur ideò nos deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat
Ioan.7. Christus apud Ioannem:Quæretis me,& non inuenietis

Derelinquat impius viam suam.) Dixerat: Quærite dominum dum inueniri potest, nunc docet quomodo quærendus est deus. Fieri enim non potest, vt quis viam dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet deus vt, tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas & reuertatur ad dominum, & miserebitur eius. Quasi dicat: Relinquite mundum, & conuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostram deplorandam, qui deum pium & misericordem relinquimus, & mundum impium & crudelem sectamur, amplectimur malum, & relinquimus summum
Iudi.4. bonum. Mundus est Iahel,quæ Sisaram hospicio accepit, eúmque blanditiis deliniuit, & lacte refecit, sed dormientem immaniter occidit. Quid speras à mundo,qui non dicam Sisaram, sed dominum sum Christum deum nostrum tam crudeliter tractauit? Sed dices:Si mundum reliquero, fortasse amittam substantiam: imò eam consequeris. Habebis deum, qui est summum bonum, infinita atque
Gen.39. sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cœlestes consequeris. Ioseph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu dominæ eum ad crimen nefarium inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere fo-
simile ras, melius est enim pallium amittere quàm deum.Habebas annulum pretiosissima gemma adornatum, amisisti gemmam, nónne dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, gemma verò pretiosissima Christus. Amisisti. Christum, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilem,pro excellentissima gemma. Et si annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mundum,& ad dominum conuertere,& misericordiam consequeris.
Ioel.2. *Quoniam multus est ad ignoscendum.*) Ita Ioel propheta, Conuertimini, inquit, ad deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ.

Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit dominus. Quia sicut exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltrà non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, &
D *germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti:*

sic

sic erit verbum meum,quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. Et erit dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.

Non enim cogitationes meæ.) Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distant. Vel sic: Exhortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarentur quomodo deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserat, eúmque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

Et quomodo descendit imber.) Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodum enim pluuia descendit de aere, & non reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio euangelica non erit inanis, sed terram, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio euangelica pluuiæ de nubibus egredienti. Nubes hæ sunt apostoli, & apostolici concionatores, quos alio in loco Esaias nubibus *Infr.60.* volantibus comparauit. In Deuteronomio ait Moyses, imò per ipsum Moysem *Deut.32.* deus noster: Audiat terra verba oris mei. Crescat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum. Et Ecclesiasticus, Et ipse,inquit, tanquam imbres mittet *Eccl.39.* eloquia sapientiæ suæ.

Quia in lætitia egrediemini.) Nempe de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: & in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt montes & colles vobis congratulari, & coram vobis cantare videantur.

Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.) Infructuosæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti: pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudentia, pro libidine temperantia, pro idolorum cultu vera dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amorem conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles,vitiis relictis,ad Christum conuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungès satis nota. Abies est arbor longissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis,salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

Et erit dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.) Hoc est, Ob eam causam deus magnis laudibus efferetur. Nominabunt eum homines, appellantes eum deum misericordem, quòd ex impiis effecerit iustos, eúmque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabu nt.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LV.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Pro pacto est in Hebraico בְּרִית berith, pro quo Septuaginta habent testamentum. Ita enim verterunt: Constituam vobis

bis teſtamentum æternum. Quod quidem exiſtimo eſſe de nouo teſtamento
Ierem.31. intelligendum. Et illa verba, quæ ſunt apud Ieremiam: Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Iſrael & domui Iuda fœdus nouum, non ſecundum pactum, quod pepegi cum patribus veſtris: vertit in hunc modum diuus
Hebr.8. Paulus in epiſtola ad Hebræos: Ecce dies venient dicit dominus, & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda, teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorum. Vbi vides per fœdus & pactum, intelligi teſtamentum. Explicans autem propheta quod ſit hoc teſtamentum, indicat eſſe legem dei in cordibus & viſceribus ſcriptam, quam diuus Paulus in eadem epiſtola dicit eſſe Chriſti euangelium. Hoc nouum teſtamentum appellat hoc in loco Eſaias ſempiternum, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autem teſtamentum eſt ſemper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit ſanguis pecudum mortuorum fuſus: at Chriſtus deus viuus nouam legem confirmaturus, calicem oſtendit, in quo fuit proprius eius ſanguis, pro hominum ſalute fundendus. Ideò in verbis conſecrationis teſtamentum Chriſti nouum & æternum appellatur. Eſt igitur hoc pactum ſempiternum euangelium Chriſti ſuo ſanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco בְּרִית, quod nomen ſignificat fœdus, pactum, legem, & teſtamentum.

Pro ſaliuncula aſcendet abies.) In Hebraico eſt תַּחַת חַנַּעֲצוּץ יַעֲלֶה בְרוֹשׁ tachath hannaatſûts iaaleh verox. Nomen hoc נַעֲצוּץ, pro quo diuus Hieronymus vertit ſaliunculam, quam dicit eſſe plantam vilem, amaram, odoríſque peſſimi, ſignificat etiam ſpinam quandam naſcentem in deſerto, vt ait R. D. Pagninus vertit ſpinam albam. Nomen בְּרוֹשׁ, pro quo diuus Hieronymus vertit abietem, ſignificat etiam cupreſſum. Ionathas in tranſlatione Chaldaica non verba ſed ſenſum interpretans ita vertit: Pro iniquitate erigetur iuſtitia. Eum ſecutus R. Salomon dicit: Poteſtas auferetur ab impiis, & dabitur iuſtis. Verus autem ſenſus eſt hic: Ex infidelibus & iniuſtis multi ad Chriſtum conuertentur, quos deus fideles ac iuſtos efficiet. Nõnulli ex Iudęis verba capiũt vt iacent. Obcęcati enim obſtinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæq; ſcripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorſum in aduentu Meſſiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Eſaias de arboribus loquitur, ſed de hominibus cum illis comparatis.

Argumentum capitis LVI.

Prædicit Chriſtum citò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iuſtitiam, & legis obſeruationem, quæ erat vſque ad Chriſtum duratura. Indicat apud deum non eſſe perſonarum acceptionem, cùm omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eóſque in fide & charitate è vita migrantes ad cœleſtem patriam perducat. Inuehitur in paſtores iniquos, qui falſi honoris ſpecie decepti, in ignominia & ſcelere volutantur.

CAPVT LVI.

A 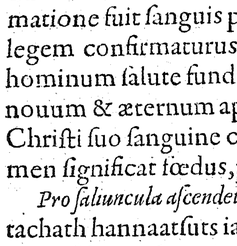
Sap.11.a *Hæc dicit dominus deus: Cuſtodite iudicium, & facite iuſtitiam: quia iuxta eſt ſalus mea, vt veniat, et iuſtitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet iſtud: cuſtodiens ſabbatum, ne polluat illud, cuſtodiens manus ſuas, ne faciat omne malum. Et non dicat filius aduena,*

qui adhæret domino, dicens: Separatione diuidet me dominus à B
populo ſuo. Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit dominus eunuchis: Qui cuſtodierint ſabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius à filiis & filiabus: nomen ſempiternum dabo eis, quod non peribit. Et filios aduenæ qui adhærent domino, vt colant eum, & diligant nomen eius, vt ſint ei in ſeruos: omnem cuſtodientem ſabbatum ne polluat illud, & tenentem fœdus meum, adducam eos in montem ſanctum meum, & lætificabo C
eos in domo orationis meæ: holocauſta eorum & victimæ eorum placebunt mihi ſuper altari meo, quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait dominus deus, qui congregat diſperſos Iſrael, Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.
Mat.21.b Mar.11.c Luc.15.g

EXPLANATIO.

Hæc dicit dominus: Cuſtodite iudicium.) Dixerat propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Chriſti aduentu pro ſaliuncula aſcenderet abies, & pro vrtica creſceret myrtus, hoc eſt eſſe infideles & impios conuertendos ad fidem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduentu Chriſti. Nunc alloquitur homines ſui temporis, vt ſperent Chriſtum venturum, & interea coſtodiant iudicium, & faciant iuſtitiam. Tunc iudicium cuſtodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & juſtitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel cuſtodire iudicium eſt rem deliberare, facere autem iuſtitiam eſt honeſtum atq; rectum eligere & exercere. Non enim ſat eſt deliberare, nam ſæpe pugnare videntur inter ſeſe virtus & vitium, & cùm vitiũ apparentẽ vtilitatem & voluptatem præſe ferat, vult hominem ad ſe rapere: contrà verò virtus ſua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honeſtatem, & ad verum decus reuocare. Ex quo efficitur, vt diſtrahatur in deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Et tunc neceſſarium eſt, vt ratio eligat, voluntas rationi aſſentiatur, homo honeſtatem amplectatur, & in virtutis actiones ſtudium conferat, & operam. Itaque non ſat eſt deliberare & iudicare quid ſit melius & honeſtius, ſed neceſſarium eſt, illud melius & honeſtius eligere, & exercere. Id intelligens Pſal.71.
Dauid dicebat in pſalmo: Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis. Non ſolùm à deo iudicium ad deliberandum petit, ſed iuſtitiam ad iuſta exercendum.

Cuſtodiens ſabbatum.) Exhortatur ad legis obſeruantiam, quandiu eſſet duratura. Per ſabbati obſeruationem intellige non ſolùm illius diei quietem, ſed etiam diuinum cultum & religionem. Hæc autem ſabbati ſanctificatio moralis eſt, quantùm attinet ad ceſſationem laborum, & cultum diuinum, ſed erat cerimonialis quantùm ad temporis determinationem. Iudæis fuit conſtitutus *dies* ſeptimus ob opus creationis, quoniam in eo deus requieuit: nullus enim *dies* dignior præceſſerat. Nos autem obſeruamus diem octauum ob reſurrectionis myſterium. Creauit deus mundum in principio, & ſeptima die requieuit ab vniuerſo Gen.2.
opere, quod patrauerat: compleuit enim die ſeptimo opus, quod fecerat, & præcepit vt hic dies ſeptimus ſanctificeretur. Sed corrupto mundo, *fecit* deus alterum mundum, mortuus eſt pro peccatoribus, genuit nos ſuo ſanguine, & octaua die requieuit, & reſurrexit, & compleuit opus ſuum, & ideò hic dies meritò obſeruatur

batur in lege veteri dies, in quo deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur ecclesia Spiritu sancto gubernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat cerimoniale: sed quatenus est morale, integrum reliquit.

Et non dicat filius aduenæ.) Consolatur iis verbis propheta eos, qui ex gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicuntur, ne timore debilitati diffiderẽt, quòd non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseuerauerit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim ver-
Rom.10. bis vtar diui Pauli in epistola ad Romanos, Non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Eodem modo
Deut.7. consolatur eunuchos existimantes se esse maledicto legis obnoxios dicentis in Deuteronomio: Non erit apud te sterilis vtriusque sexus. Ostendit propheta tam posse beatitudinem consequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Can-
Act.8. dacis, cuius meminit Lucas in Actis, vir eo in loco appellatur. Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum non intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostendit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

Ecce ego lignum aridum.) Id est, impotens ad generandum.

Et nomen melius à filiis & filiabus.) Hoc est, Dabo eis melius nomen quàm id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam non custodientes, & Abrahami opera nõ sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait deus, quia quicunque Christum
Ioan.1. receperunt, dedit eis potestatem, vt ait diuus Ioannes, filios dei fieri. Et in prima
1.Ian.3. epistola sua ait idem Ioannes: Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij dei nominemur & simus. Hoc est nomẽ de quo deus hîc loquitur. Et vide quẽ admodum diuinus propheta à lege se transferat ad euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt esse multò illustrius & præstantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari?

Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.) Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis oblitione obscurabitur. Vel capitur hîc nomen pro gloria, & ornamento vir-
Prou.22. tutis, in luce & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbiis Salomon,
Eccl.41. Melius, inquit, est nomen bonum quàm diuitiæ multæ. De illustrium & iustorum nomine ait Ecclesiasticus: Bonum nomen permanebit in æuum. De impiorum contrà, nomen, inquit, impiorum delebitur. Et in Prouerbiis ait Salomon: No-
Prou.10. men impiorum putrescet. Promittit hîc deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum oblitio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, éstque ipsius virtutis ornamentum & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias deo agendas, eiúsque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furio-
simile sæ, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphæram, eius fragilitatem colligens, & in veram ac cœlestem sphæram conferens, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter erraret, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis, laudémque populi vanè appetentis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserens eam esse leuem, inanem turbulentam, ambiciosam, & vitiorum laudatricem in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantùm abest à gloria, quàm sphæra quædam lignea ab sphæra cœlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quæ excellenti pulchritudine ornatæ, immutabili constantia celeritatéque mirabili circu-

circulos suos orbésque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re grauiter & eleganter differuit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusitanus, alter Xenophon inter Græcos, cuius voce Musas quasi locutas ferunt, alter Cicero inter Latinos, qui non solùm eloquentes suæ ætatis, sed antiquitatis etiam memoriam eloquentia superauit.

Adducam eos in montem sanctum meum.) Id est, in Sionem. Et lætificabo eos in in domo orationis meæ, Id est, in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem *Sup.2.* appellant. At ego existimo per montem intelligi ecclesiam, quam statim domum *Mic.4.* orationis appellat. Vocatur autem ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorúmque mysteriorum celsitudinem.

Holocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.) Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipsos, vt spirituales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

Quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis.) Hunc locum citauit Christus, vt euangelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & eiiceret ementes *Mat.21* & vendentes in eo, & mensas nummulariorum cathedrásque vendentium euer- *Mar.11.* teret, dicit eis: Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem *Luc.19.* fecistis illam speluncam latronum. Qui locus etsi de illo templo intelligitur, tamẽ ad ecclesiam catholicam refertur, cuius templum illud imaginem gerebat. Et aduerte. Non dixit: Domus mea domus hircorum & vitulorum est, sed domus orationis. Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, non in vno Hierosolymę loco, sed in toto terrarum orbe collocatis. In ecclesia catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemiæ, non autem veræ precationes. Vide quid dicat deus: Domus mea domus orationis vocabitur. Oratio hæreticorum non est oratio dicenda. Comparat Dionysius orationem catenæ aureæ de cœlo vsq; *simile* ad terram demissæ, quam si quis apprehendat, vt ascendat per illam, is videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad cœlum nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitentur, clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera oratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo deus ementes & vendentes eiecit eos latrones appellans. De Simeone scri- *Luc.2.* bit ita diuus Lucas: Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi prius videret Christum domini. Et venit in spiritu in templum. Si in spiritu iremus ad templum, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templum fuerimus ingressi, omnes mundi curas & cogitationes ante ostium relinquamus, ne nos deus à templo reiiciat. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in templo, vbi hirci & arietes immolabantur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus deus est hostia & sacrificium, & in sacramento eucharistiæ realiter continetur? Si deus hodie omnes ementes & vendentes, & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent!

Qui congregat dispersos Israel.) Officium Dei est congregare, vt aliàs annotauimus.

Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.) Hoc est, Non solùm congregabo Israelem, sed etiam ad eum, id est præter eum, congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erit ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiam exgentibus congregata.

Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi: canes muti non valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia.

D nia. Et canes impudentißimi neſcierunt ſaturitatem: ipſi paſtores
Ierem.6.c *ignorauerunt intelligentiam. Omnes in uiam ſuam declinauerunt, unuſquiſque ad auaritiam ſuam à ſummo uſque ad nouißimum.*
Sap.2.b *Uenite ſumamus uinum, & impleamur ebrietate: & erit ſicut hodie, ſic & cras, & multò amplius.*

Omnes beſtiæ agri uenite ad deuorandum.) Dixerat multos ex gentibus & Iudæis eſſe in eccleſia congregandos. Sed quoniam ſpiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præſulum, qui futuri erant, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & ſaltuum ad eos deuorandos. Vide ſanctam iram prophetæ, non ab odio ſed à charitate productam. Non in homines excandeſcit, quatenus homines, ſed quatenus ſunt ſcelerati, & non ſolùm corrupti, ſed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præſulum deprauatione proueniant. Fortaſſe iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vaſtitate per Romanos infideles, quos beſtiarum nomine intelligit. Et ſi hoc ita eſt, tunc ea verba præcedentia: Adhuc congregabo ad eum congregatos eius, poſſunt habere hunc ſenſum: Congregabo contra eum, nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hieroſolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vſque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliri videantur.

Speculatores eius cæci omnes, neſcierunt uniuerſi.) Inuehitur in præſules ignorantes & cęcos, quorum eſt videre, & tanquam ex ſpecula longè proſpicere, & prouidere. ideò ſpeculatores multis in locis appellantur. Sed ſi ſpeculator ſit cæcus: dux claudus, prędo mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confuſionem? Sed hac de re aliis in locis ſatis diſſeruimus.

Canes muti non ualentes latrare.) Hi quibus regendi gregem domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obſecrare, increpare, in o-
Ezc.3. mni patientia & doctrina. Videant dominum apud Ezechielem in hunc modum loquentem: Fili hominis ſpeculatorem dedi te domui Iſrael, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium: Morte morieris: non annuntiaueris ei, nec locutus fueris vt auertatur à via ſua impia, & viuat, ipſe impius in iniquitate ſua morietur, ſanguinem autem eius de manu tua requiram. Videant hæc paſtores, & contremiſcant. Debent quidem plura ora habere quàm ea, quæ fingunt habuiſſe hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundaſſe fictis fabulis prodiderunt. Euſebius in libro de præparatione euangelica refert Diodorum Siculum dicẽtem Solem fuiſſe ab Ægyptiis vocatum Oſirim, hoc eſt, multos oculos habentem, cui princeps ſiue præſul comparatur.

Videntes uana, dormientes, & amantes ſomnia.) Per ſomnia rerum humanarum gloriam inanem, & ſomnio ſimilem intelligit. Reprehendit præſules vanitati deditos, qui ſuas dignitates non ad populi vtilitatem referunt, ſed ad ſuam vanitatem & arrogantiam. Væ illis, væ illis, quoniam dignitates ad ſuam propriam per-
ſimile niciem quæſierunt. Vt enim vermiculus ſericarius admirabili labore & induſtria conficit ſericum, & neſciens conſtruit caſulam, in qua conſtructa commoritur, & ſuum proprium ſepulchrum condit, ſic qui dominandi cupiditate & ambitione inflammati falſos honores, & inanem mũdi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra ſcelera moliuntur, ſibiipſis neſcientes infamem æternámque perniciem machinantur.

Neſcierunt ſaturitatem.) Hoc eſt, ob inexplebilem voracitatem nunquam ſaturantur.

Omnes in uiam ſuam declinauerunt.) Non dei viam quæſierunt, ſed ſuam.

Vnuſ

Vnuſquiſque ad auaritiam ſuam à ſummo uſque ad nouißimum.) Ita Ieremias, A mino- Ierem.6.
re quippe, inquit, vſque ad maiorem omnes auaritiæ ſtudent. Parui & anguſti animi eſt amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamen videbis multos pecuniæ ſeruos. Nihil nominant niſi pecuniam, ſemper in ore pecuniam habentes. Sunt *ſimile*
ſimiles piſci illi habenti ſtaterem in ore, quem diuus Petrus aſſumpſit. De quo loquitur diuus Matthæus cap. 17. Vtinam veniat aliquis diuus Petrus, qui ex eorum *Mat.17.*
ore & corde pecuniam auferat.

Sumamus uinum & impleamur ebrietate.) Verba ſunt malorum præſulum, quorum deus venter eſt: qui præſentibus voluptatibus non ſatiati parant futuras, multò maiores prędentibus. Hi populum ad compotationes non ad conciones inuitant.

Annotationes ex hebræo in
CAPVT LVI.

Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.) Poteſt etiam verti: Dabo eis in domo mea & in arcibus meis conſilium ſiue virtutem. Eccleſiam catholicam appellat domum & arcem ſuam, aduerſus quam portæ inferi nullis vnquam hæreſum machinis poterunt prævalere. Pro loco eſt in Hebraico יָד iadh, quod no- *Matth.23.*
men locum ſignificat, & conſilium, & virtutem, ſeu potentiam. Soli illi, qui in eccleſia continentur, habent conſilium, & virtutem, & ex conſequenti omnes hæretici ſunt his rebus deſtituti. Non eſt enim conſilium contra dominum, vt ait in Prouerbiis Salomon. Nec eſt virtus iis, qui ſe libenter & ignauè hoſtibus tra- *Prou.21.*
dunt. Significat etiam hoc nomen propriè manum: ideò poteſt hic locus ita verti, Ego habitãtibus in domo mea & in turribus meis porrigam manum. Hac ratione: adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18. Et appellatur manus Abſa- *2.Reg.18.*
lom vſque ad hanc diem: Quod poteſt rectiſſimè verti: Et appellatur locus Abſalom vſque ad hanc diem. יָד iadh, enim locum ſignificat.

Canes impudentiſſimi neſcierunt ſaturitatem.) Septuaginta habent: Animæ ignoraverunt ſaturitatem. Acſi dicerent: Quærunt corporis voluptates, quibus ſatient voluntatem ſuam, animæ verò refectionem & ſaturitatem non curant.

Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam.) In Hebraico eſt in hunc modum, וְחַמֹּת רֹעִים לֹא יָדְעוּ חָבִין vehemmah roim lo iadheu hauin. Poteſt totum hoc ita verti: Et ipſi paſcunt, nempe ſeipſos, & neſciunt intelligentiam. Acſi dicat propheta: Ipſi illecebris & blanditiis ſeipſos deliniunt, ſuum corpus accuratè & ſplendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt. Et ſunt mali neſcientes intelligentiam. Vbi noſtra verſio habet: Ipſi paſtores, habent illi: Et ſunt mali. Dictio enim Hebraica רֹעִים roim, quæ quatuor literis ſcribitur, poteſt eſſe à verbo רוּעַ roach, quod ſignificat malum eſſe, quam rationem Septuaginta ſuerunt ſecuti. & poteſt eſſe à verbo רָעָה raah, quod ſignificat paſcere. Et hanc ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres.

Argumentum capitis LVII.

Queritur propheta tantam eſſe hominum obliuionem, vt ea, quæ ante oculos habent, non conſiderent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorúmque nomen & decus ab excellenti virtutis præſtantia productum maculare conantur. Inuehitur in Iudæos, qui verò deo relicto falſos atque commentitios deos coluerunt, ſeque turpißimis ſuperſtitionibus contaminarunt. Oſtendit dei pietatem erga homines, & hominum erga deum impietatem.

CAPVT LVII.

A

Ustus perit, & non est qui recogitet in corde suo: & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat, à facie enim malitiæ collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. Vos autem accedite huc filij auguratricis, semen adulteri & fornicariæ. Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Nunquid non vos filij scelesti, semen mendax? Qui consolamini in dijs subter omne lignum frondosum, immolantes paruulos in torrentibus subter emi-
B *nentes petras? In partibus torrentis pars tua, hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his non indignabor Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum, & illuc ascendisti, vt immolares ostias. Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis fœdus, dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vnguento, & multiplicasti pigmenta tua. Misisti legatos tuos procul,*
C *& humiliata es vsque ad inferos. In multitudine viæ tuæ laborasti: non dixisti: Quiescam. vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es.*

EXPLANATIO.

Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo.) Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni, manentibus malis. Tolluntur è medio viri misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominum cæcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo versęt. Queritur propheta quare regnantibus impijs, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedẽtibus è vita viris pijs & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

Viri misericordiæ colliguntur.) Hoc est, viri misericordes moriuntur. Mortui enim ad patres defunctos congregantur. Existimant nonnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiam serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo
Hebr.11. aiunt intelligi illud Pauli ad Hebræos sanctorum tormenta scribentis: Secti sunt. pro quo quidam vertunt: Serrati sunt. Accipi autem colligi pro mori est in diuinis literis vsitatissimum.

A facie malitiæ collectus est iustus.) Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impijs, quippe ne videat futuram vltionem, moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens deus euertere aliquod

quod regnum aut ciuitatem, tollit prius è medio iustos, quorum precibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Lot, vt Sodomitas incendio consumeret: Noe ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Ægypto, vt Ægyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse deum iratum regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniúmque virtutum pulchritudine adornatos. Volens deus euertere Hierosolymam ob Iudæorum scelera, prius voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumeratis pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum di- 4.Reg.22.
uinæ literæ commemorant. Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum. Fuit mors Iosiæ signum vltionis, quam deus de Iuda voluit sumere. Quî enim fieri posset, vt ædificium permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippe iustus rex columna, cui regnum innixum seipsum sustentabat. Vt igitur deus puniat mundum, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutúmque diuitiis abundantes, quibus, vt ait Apostolus, dignus non est Heb.11.
mundus. Aspice obsecro quanto honore habendus & suspiciendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Elisæus habi- 4.Reg.22.
tabat. Existimauit enim etiam vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longius pellit. Ideò Christus deus noster Ioan.16.
dicebat Apostolis suis: Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare deo. O mundi cæcitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eáque imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapientiæ scriptum legimus: Placens deo factus dilectus, & viuens Sap.4.
inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Vbi aspicis iustorum mortem esse dei beneficium in illos collatum.

Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua) Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacem, quoniam à mundi pugna liberati cœlestem pacem consequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione discedunt, & ad illas beatissimas cœlitum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

Vos autem accedite huc filij auguratricis.) Iudæos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. Sup.2.
Suprà de Iudæis loquens dixerat: Augures habuerunt vt Philisthiim.

Semen adulteri & fornicariæ.) Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudæorum, qui tunc existebant, quoniam deo relicto idola colùit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicens Sup.1.
primo capite: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis?

Super quem lusistis?) Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum scelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabant. Ideò sequitur: Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locum possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est, de quo dixit in principio: Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo. Nolunt enim Iudæi considerare & intelligere, se ob Christi cædem esse afflictos & ærumnosos, & per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christum irriserunt & blasphemarunt. Quam ob causam Esaias ait: Super quem lusistis, super quem dilatastis os, & eiecistis linguam?

Nunquid non vos filij scelesti?) Cũ sitis scelerũ maculis notati, cur viros sanctos ver-

bis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio carere debere eum, qui in alios paratus est dicere.

Semen mendax.) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum.) Id est, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

Immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras.) In tantam cæcitatem inciderunt Iudæi vt deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus constitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabant. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege caput 16. & 17. libri quarti Regum, & caput 18. libri secundi Paralipomenon, & psalmũ 105. cuius hæc sunt verba: Immolauerunt filios suos & filias suas dęmonis, & effuderunt sanguinem innocentẽ.

4. Reg. 16. & 17. 2. Para. 18. Psal. 105.

Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.) Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud salutarent, & memoria tenerent. simulachrum dæmonis appellabant memoriale suum.

Dilatasti cubile tuum.) Hoc est, multa idola coluisti.

Misisti legatos tuos procul.) Nempe ad reges idolorum cultores, ad quos deo tuo contempto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud humiliata es vsque ad inferos, potest habere hunc sensum: Quoniam deum dereliquisti, & ad gentes superstitionibus deditas obedientiam misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

In multitudine viæ tuæ laborasti. Non dixisti: Quiescam.) Iuisti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tanto desiderio tenebaris accedendi ad regem, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescam. Vel sic: In multitudine viæ tuæ, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideò scriptura in libro Sapientiæ facit impios in hunc modum loquentes: Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles. Et Ieremias, Vt iniquè, inquit, agerent, laborauerunt.

Sap. 5.

Ierem. 9.

Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.) Id est inuenisti vitam, quam desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et eam ob causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicis quantùm nobis noceat prosperitas, cùm nos dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerum aduersarum acerbitate has voces emisit: Misericordias domini in æternum cantabo.

Psal. 88.

Pro quo solicita timuisti?) Quasi dicat: neminem. Vel sic: Tùne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: Quia mentita es, hoc est, quoniam à me defecisti: & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acsi scelera tua non vidissem, dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus non eos statim puniebat, sed ob misericordiam suam eorum vitia dissimulabat, at illi hac diuina misericordia abutentes deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem, sic impij diuinam misericordiam contemnentes, spem impunitatis in illecebram grauius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur deus tanta patientia & longanimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitentiam adducat, & multi gratiam & gloriam consequuntur. Sinautem nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam con-

simile

sequantur. Si tu in quodam periculoso fluuio validum & excellentem pontem construeres, quo omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si nonnulli se ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam transimus, nec est in deum culpa vlla reiicienda, si nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos his verbis diuus Paulus: Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duriciam tuam, & impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei.

simile

Rom. 2.

Ego annuntiabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, hæreditabit terram, & possidebit montem sanctum meum. Et dicam: Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans æternitatem, & sanctum nomen eius in excelso, et in sancto habitans, et cum D *contrito & humili spiritu: vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, abscondi à te faciem meam & indignatus sum: & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. Creaui fructum labiorum pacem, pacem ei qui longè est, & qui propè, dixit dominus, & sanaui eum. Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Non est pax impiis, dicit dominus deus.*

Ego annuntiabo iustitiam tuam.) Scelera synagogæ iustitiam appellat ironicè.

Supr. 48.

Cùm clamaueris liberent te congregati tui.) Hoc est, milites, quos ex gentibus congregasti. Quasi dicat: Quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam capite secundo, Vbi sunt, inquit deus, dij tui, quos fecisti tibi? Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.

Ierem. 2.

Et omnes eos auferet ventus, tollet aura.) Hi in quibus spem tuæ salutis collocas non solùm te, sed nec seipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum deus homines velit excitare vt ad seipsum, non ad homines confugiant.

Hæreditabit terram.) Nempe, promissionis.

Possidebit montem sanctum meum.) Hoc est, Sionem. Poteris per terram & montem dei cœlum intelligere.

Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.) Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

In excelso & in sancto habitans.) Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicans enim quis sit excelsus & sanctus subdit: Et cum contrito & humili spiritu. Aspicis hîc virum humilem & abiectum esse magnum & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit: contrà verò qui se eleuat, infimus est & abiectissimus.

Vera

Vera celsitudo inanis celsitudinis contemptu & iactura comparatur, inanísque celsitudinis auiditate amittitur. Ille nanque est magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aspirat, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit, confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum, quoniam in paruis semper versatur, humilem verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Quî enim fieri potest, vt magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac glorioſam ci-
Phil.3. uitatem intuetur, in eáque in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam
Infr.66. humilis dicebat: Conuersatio nostra in cœlis est. Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim deus per Esaiam: Cœlum mihi sedes est. Et paulò pòst explicans quid esset hoc cœlum, Ad quem autem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos.

Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar.) Sensus est: Ego, inquit deus irascor, & hominibus succenseo, non quòd hoc sit meũ proprium opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam.) Id est, Quia à me creantur spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascar populo meo, nam à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expassis velis, omnibúsque ad voluntatem fluentibus, ad portum fœliciter vehatur.

Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum.) Vide Dei misericordiam, ideò nobis irascitur, vt seruet. In media ira vtitur misericordia. Ita ait ipse in psalmo: Visitabo
Psal.88. in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, Misericordiam autem
Psal.98. meam non dispergam ab eo. Et in alio psalmo ait Dauid: Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes adinuentiones eorum. Vbi vides deum tunc nobis esse propitium, cùm de nostris inuentionibus contra eum admissis vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est enim misericordia opus suum. Vnde id
Psal.89. quod dicitur in psalmo: Respice in seruos tuos, & in opera tua: potest verti ex Hebræo, Appareat apud seruos tuos opus tuum. Quasi dicat, Miserere seruorum tuorum. Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo diuus Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus latè explicuimus capite 28.

Psal.79. *Abscondi à te faciem meam.*) Nempe, vt me desiderares, & diceres, Ostende faciem tuam, & salui erimus.

Et abiit vagus in via cordis sui.) Hoc est in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille
Gen.4. autem vagus & errans viam suæ voluntatis elegit, meam autem dereliquit. Caino
Thren.1 dixit Deus: Vagus & profugus eris super terram. Ex peccato procedit vagatio & inconstantia. Ideò Ieremias in Threnis, Peccatum, inquit, peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est. Quandiu anima est cum deo coniuncta, est firma & constans, quoniam deus cui adhæret, non mutatur: Ait enim: Ego deus & non
Mala.3. mutor. Si vis firmus esse & immobilis, adhære deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinem, nullam constantiam.

Creaui fructum labiorum pacem.) Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore semper fert bellum
Ephe.2. & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apostolus, est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.

Pacem

Pacem ei qui longè est, & qui propè.) Hoc est, gentibus & Iudęis. Gentes erant à deo remotissimæ, Iudæi verò viciniores. At gentibus ait diuus Paulus: Vos qui aliquan- Ephe.2.
do eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Et paulò post: Et veniens, nempe Christus, euãgelizauit pacẽ vobis, qui longè fuistis, & pacẽ his, qui propè.

Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.) Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide aptissimam prophetæ similitudinem. Quid commodatius & similius mari quàm vir impius? Ille enim est amarus contentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis inconstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limum, spumas, & alias spurcitias, & vt se *simile*
purget, littus coinquinat, sic impius vt se laudet, alios vituperat, vt se defendat, aliis
vitiorum notam inurit, eorúmque splendorem maculare contendit. Sed quem- *simile*
admodum maris fluctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutum conuersi pedibus transeuntium conculcantur, sic tyranni & impij principes sua superbia & potentia mundum perterrent, cùm autem sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est, quod voluit iis verbis Esaias significare. Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. Et aduerte: Non dixit, Impij autem quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed impij autem quasi mare feruens. Quemadmodum est Euripus in Eubœa, vbi aqua fluit & refluit, & sursum deorsúmque iactatur, cui Socrates & Epicharmus Pythagoricus libidi- *simile*
nosum animum compararunt.

Non est pax impiis, dicit dominus deus.) Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam capite 48. vbi eum explicuimus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LVII.

A facie enim malitiæ collectus est iustus.) Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit: Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illucidat.

Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum.) Pro memoriali tuo est in Hebraico וְזִכָּרוֹנֵךְ zichronec. quod nomen memoriale siue mònumentum significat, vt Exodi trigesimonono capite: In monumentum filiorum Israel. Est Exo.39.
enim à verbo זָכַר zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffumigare, & odorificare, potest verti: Et post ostium & retro postem posuisti suffimentum tuum. Solebant enim gentes in idolorum honorem odoriferas cõfectiones cremare. Vnde illud Esaiæ cap.66. Qui recordatur Infr.66.
thuris, potest verti: Qui odorificat thus. Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit: Et post ostium & postem posuisti suffitum tuum.

Nec dixisti, quiescam.) Pro quiescam in Hebraico est נוֹאָשׁ noax. Et potest verti: Desperatum est. Vt sit sensus: Et si longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullam esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent: Et non dixisti, desinam.

Vitam manus tuæ inuenisti.) In Hebraico est ita: חַיַּת יָדְךָ מָצָאתָ chaiath iadhec matsah. Nomen חַיָּת significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam victum & quietem: יָד verò manum significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter communem versionem possit hic locus ita verti: Victum manus tuæ inuenisti, hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic: Requiem tuarum virium inuenisti, hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic: Vitam virium tuarum inuenisti, hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.

Argu

Argumentum capitis LVIII.

Præcipit deus Esaiæ concionatori illius temporis vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actiones virtutum incubuerint pollicetur ea bona daturum, quæ animum amplificent & illustrent, eósque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificentissimè decorati, cœlesti gloria, bonorúmque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

A *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Me etenim de die in diem quærunt, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium dei sui non dereliquerit: rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliauimus ani-*
B *mas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites et contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelso clamor vester.*
Zach.7.b *Nunquid tale est ieiunium, quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? Nunquid contorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Nunquid istud vocaui ieiunium, & diem acceptabilem domino? Nónne hoc est magis ieiunium, quod elegi? Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus*
Ezech.18.b Mat.15.b *dirumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagósque induc in domum tuam. Cùm videris nudum, operi eum, & car-*
C *nem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria domini colliget te.*

EXPLANATIO.

Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum.) Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstuare, nulláque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit deus Esaiæ concionatori illius temporis, vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper, & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quàm prosit.
simile Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed

sed non est proponenda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda est veritas docet diuus Paulus ad Timotheum, ita scribens: Prædica ver 2.Tim.4.
bum, insta opportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina. Aspicis diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, sed clama. acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum surditatem, ad tam profundum & arctum somnum, opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed clama, ne cesses. *simile* Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secundo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit, sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait deus apud Esaiam alio in loco: Super muros tuos Ierusalem con Infr.62.
stitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Perpende etiam. Non solùm dixit: Clama, ne cesses, sed addidit: Quasi tuba exalta vocem tuam. Ita Oseæ dicebat deus: In gutture tuo sit tuba. Vbi vides veram prædi- Ose.8.
cationem cum tuba comparari. Vt enim in fine mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epistola prima ad Corinthios Apostolus, & apud Matthæum ipsa Veritas, mor- 1.Cor.15.
tui resurgent, sic multi spiritualiter mortui audita concione resurgunt. Et com- Mat.24.
parans deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam deus concionem cum tuba, quoniã vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo, carne & diabolo pugnandum. Præterea solet tuba in solennitatibus tonare ad gaudium nuntiãdum. Ita dicitur in psalmo: Buccinate Psal.80.
in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ: sic cõcionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudium in futuro. Hîc est locus vincendi, ibi triumphandi: hîc breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hîc pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis existimo concionem tubæ comparari. Nam & alio loco apud hunc nostrum prophetam dixit deus: In montem excel- Sup.40.
sum ascende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem: exalta noli timere. Hoc autem in loco postquam dixit: Quasi tuba exalta vocem tuam addidit: Annuntia populo meo scelera eorum. Vbi vides concionatoris officium esse scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioan- Ioan.16.
nem Christus, ita apostolis dicens: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c. Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiúsque scelera nuntiabitis, & timore depulso reprehendendi habebitis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. Diuus Hieronymus tuba illa diuina ita in quodam loco ait: Licet hydra sibilet, victórque Sinon incendia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc glorioſus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: Verba sapientium quasi stimuli, & quasi cla- Eccle.12.
ui in altum defixi. Non enim debent palpare sed pungere. Nónne verba diui Ioannis erant stimuli & claui, cùm regem Herodem audacter argueret, & Pha- Mat.3.
risæos genimina viperarum appellaret? Lege concionem diui Stephani ad Iu- Act.7.
dæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsósque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio transire, quod deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit: His Sup.16.
qui lætantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas. Et hîc: Annuntia populo meo scelera eorum. Sed quoniam omni vitio debet carere, qui in alterum paratus est dicere, debet concionator operibus bonis concionem suam sustentare. Vt tuba dum sonitum emittit manibus tenetur, sic contio manibus, hoc est, *similitud*
cõcionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmo-

niam & concentum excellentem efficiunt. Opus est vt & tuba sonet, & manus
Iud.7. sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura in libro Iudicum
figura significare, vbi ait, eos qui erant cum Gedeone aduersus Madianitas pugnaturi
in manibus lampades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt
verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exempla,
Luc.12. iuxta id quod ait Christus: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Me etenim de die in diem quærunt.) Ita nunc multi de die in diem proponunt se à
simile vitiis ad deum conuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu
qui cotidie proponunt egredi, & dare vela ventis, & nunquam soluunt, donec
præterito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & consumatur. Prætereunt
quadragesimæ & quadragesimæ, & nunquam à vitiis abducuntur, cotidie se ab
illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam! Eleuate anchoras, præcindite earum funes, quia amittitis tempus, & æstum, & ventum prosperè atque
mirabiliter flantem. Iudæi de die in diem deum quærebant, sed eum non inue-
Mat.7. niebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent inuenirent: ait
enim Christus: Qui quærit inuenit. Sed sunt multi, qui deum corpore quærere
videntur, cùm animo ab eo longius fugiant. Filij Israel in deserto pergebant cor-
Num.11. pore ad terram promissionis, animo autem in Ægyptum reuertebãtur, eius allia,
porros, & cucumeres desiderantes: ideò ad terram promissionis non accesserunt.
Sic multi deum non inueniunt, quia interius non quærunt, quem exterius quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me cotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim: Et scire vias meas volunt, quasi gens, quæ iustitiam fecerit.

Humiliauimus animas nostras, & nescisti.) Hoc est, non approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nos ipsos, & non respexisti nos.

Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra.) Verba sunt dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur deus ad eorum ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi voluntas nostra. Oportet igitur eam abnegare, & appetitum rationi obedientem prębere, si volumus vt deus ad nostra ieiunia, & alia bona opera respiciat. Potius enim deus ad voluntatem nostram
Gen.4. respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura: Respexit dominus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur ad ipsum, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quamuis se à cibis abstinerent, non approbabat deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec deus illud repro-
Mat.4. bat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiunium ob malum finem, ab illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs disseruimus.

Et omnes debitores vestros requiritis.) Nempe ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatem: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem.) Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad ostentationem.

Vt audiatur in excelso clamor vester.) Sensus est: Si vultis vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis. Vel sic: Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captandam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

Nunquid contorquere quasi circulum caput suum.) Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriam comparandam caput curuare, & ambulare gibbosè instar

instar circuli, & sacco indui, & cinere aspergi, vt fictam sanctimoniam ostenderẽt. Tales sunt hypocritæ, qui volunt potius orichalcum, quia splendidi auri colorem habet, quàm purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Fortasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, vt hoc signo pœnitentiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed deus tales fictiones non vult. Salutare est ieiunium & necessarium, similiter & pœnitentia, sed debent interiora exterioribus respondere.

Dissolue colligationes impietatis.) Hoc est, codices, in quibus debitores nomina faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa, quibus impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebant enim Iudęi miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & statuto solutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos deprimentes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hunc locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. Dissolue obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam iniquam concide. Non prohibet deus iustum debitum exigere, sed iniustum, & extra tempus, & absque misericordia.

Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.) Dimitte liberos eos, qui oppressi sunt paupertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

Frange esurienti panem tuum.) Id quod tribuis pauperi, deo tribuis, ille enim ait:
Mat.25. Quod vni ex his minimis fecistis, mihi fecistis. Si deo nõ tribuis buccellam panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper aleemosynam, non eam petit gratis, sed maiori precio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempe amore dei. Audis amorem dei, audis tam incomparabile precium, & adhuc non moueris! O duriciem insignem. Si amas diuitias, custodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè in cœlum asportabunt. Ait enim Salomon in Prouerbiis cap. 19. Fœneratur domino, qui miseProu.19. retur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. Et alibi: Facere misericordiam Prou.21. & iudicium magis placet deo, quàm victimæ. Et paulò post: Qui obthurat aurem
Iaco.2. suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit, & non audietur. Et Iacobus Apostolus in epistola sua, Iudicium enim, inquit, sine misericordia illi, qui non facit miseTob.4. ricordiam. Contrà verò de eleemosyna ait Tobias: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Ideò ait EcclesEccl.29 iasticus: Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis quàm aurum. Et alibi. Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resiEecl.3. stit peccatis.
Heb.13. *Et egenos vagósque induc in domum tuam.*) Vnde diuus Paulus ad Hebræos scribens, Nolite, inquit, hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis. Hoc enim de Abrahamo & Lot scriptura commemoGen.18. rat. Vt enim piscatores, iactis in mare retibus ad pisces attrahendos, attrahunt aliGen.19. quando precioſas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò simile qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christum recipiunt. Ita afferit Mat.10. idem deus apud Matthæum 10. & apud Lucam 10. etiam dicens: Qui recipit vos, Luc.10. me recipit: & qui recipit me, recipit eum, qui me misit.

Cùm videris nudum operi eum, & carnem tuam ne despexeris.) Hoc cõmemorat scriptura multis in locis. Sed heu quàm malè hoc obseruatur. Videmus multos precioſis ac superuacaneis vestibus abundare, & ad eorum ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eósque picturatis & spectabilibus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: Et carnem tuam ne despexeris, hunc habet sensum: Ne contemnas pauperes, quoniam eiusdm tecum naturæ sunt. Vel refertur ad consanguineos. Sunt enim nonnulli qui cùm diuitiis affluant, consanguineos pauperes despiciunt. Huic in-

terpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: Et domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi manè lumen tuum.) Si hoc feceris, eris à deo illuminatus: & veluti manè oritur Sol præcedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic: Tunc eris fœlix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua.) Si feceris hoc, iustitia tua te ducet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus sanctis congregaberis.

Tunc inuocabis, & dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adsum. Si abstuleris de medio tui catenam, & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest. Cùm effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit dominus deus tuus semper, & implebit splendoribus animam tuam & ossa tua liberabit: & eris quasi ortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. Et ædificabuntur in te deserta seculorum: fundamenta generationis & generationis suscitabis: et vocaberis ædificator sepium, auertens semitas in quietem. Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, et non inuenietur voluntas tua, vt loquaris sermonem. Tunc delectaberis super domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui: os enim domini locutum est.

Tunc inuocabis.) Si hæc feceris, audiet dominus preces tuas.

Si abstuleris de medio tui catenam.) Nomine catenæ intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

Et desieris extendere digitum.) Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia & amarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorum oculos auferre. Vel, si desieris extẽdere digitum ad rem alienam. Vel, si desieris eligere indignum magistratum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: Si abstuleris à te colligationem & ordinationem. Fortasse per ordinationem intelligunt magistratuum creationem. Pagninus vertit: Vt non mittas digitum in rem alienam.

Cùm effuderis esurienti animam tuam.) Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videaris. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

Tunc orietur in tenebris lux tua.) Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

Implebit splendoribus animam tuam.) Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratiæ splendore illustrata. Id voluit sacra Exo.10. scriptura in Exodo significare, vbi ait, Ægyptiis tenebris circunfusis, Hebræos in luce fuisse versatos.

Et ossa tua liberabit.) Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus

corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animæ partes intelligant.

Ædificabuntur in te deserta seculorum.) Hoc est, mundi vastitatem restaurabis & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat: Virtutes quæ quondam viguerunt, & postea ruerunt, suscitabis. Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorúmque sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis.) Hoc est, reparabis fundamenta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator sepium, hoc est, ruinarum restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuertes. Acsi dicat: Dabis operam vt homines in vera pace, animíque tranquillitate vitam degant.

Si auerteris à sabbato pedem tuum.) Id est, Si non ambulaueris in die sabbati. Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur: Facere voluntatem tuam in die sancto meo. subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meam. Si ratio teneat & coerceat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animum perturbent, eiúsque constantiam à sua sede & statu deiiciant.

Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum domini gloriosum.) Hoc est, Si vocaueris sabbatum delicias tuas, & diem sanctificatum domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuę obsistas, & ne verbum quidem, quod pias aures offendat, loquaris. Vide quoties deus nos exhortatur ad propriam nostram voluntatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem constituere, pereunt enim omnes, qui suam propriam, non dei voluntatem ducem sequuntur. Irruunt in eos hostes animæ, & quasi procella iactatos, fractos animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus deus noster: Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Quid est negare seipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatúmque appetitum à se penitus alienare? Mat 16.

Et sustollam te super altitudines terræ.) Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ad cœlestem beatitudinem, quæ est hæreditas illa & vera promissionis patria, quam promisi patriarchæ Iacob.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LVIII.

Clama, ne cesses.) In Hebraico est. קְרָא בַגָּרוֹן אַל־תַּחְשֹׂךְ Kera vegaron al tachxoc. Quæ verba ita possunt verti: Clama in gutture, ne retineas. Dictio enim garon gutthur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro prætermissa. Pagninus vertit: Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. Sed in Hebraico non est dictio, clamor, quam Pagninus addidit. Voluit deus iis verbis significare verba concionatorum mundi scelera debitè increpantia non esse concionatorum sed dei. Ideò inquit, Clama, ne prohibeas clamorem. Quasi dicat: Clamor, quo hominum flagitia redarguuntur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideò noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioannem concionatores suos alloquens: Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. Concionatores loquebantur, sed deus erat qui per illos loquebatur, mundíq; scelera reprehendebat. Ioan.16.

Et omnes debitores vestros repetitis.) In Hebraico pro debitoribus vestris est עַצְּבֵיכֶם atsuechem. Nomen est עֶצֶב etseu, quod significat præter alia substan

tiam, siue diuitias, & idolum. Ideò potest verti. Et omnes pecunias vestras repetitis. Vel, Et omnia idola vestra exigitis. Diuitię enim idola sunt. Vnde diuus Paulus
Ephe.5. auaritiam idolorum appellat seruitutem.

Si abstuleris de medio tui catenam.) Pro catena est in Hebraico מוֹטָה motah, quod significat etiam iugum, impietatem, declinationem. R.D. exponit: Si remoueris è medio tui opera mala. Thargum, declinationem. Quasi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, qua nos ipsos ligamus, & in dæmonis carcerem coniicimus: & est ipsius dæmonis iugum suscipere.

Et implebit splendoribus animam tuam.) Potest verti: Implebit in siccitatibus animam tuam. Quasi dicat: Pereuntibus aliis siccitate & inopia, te implebit deus, & saturabit. Et ita vertit Pagninus: Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. Nam in Hebraico est בְּצַחֲצָחוֹת betsachtsachoth, Quæ dictio & splendores & siccitates significare potest.

Vt loquaris sermonem.) Septuaginta habent: Néque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum capitis LIX.

Ostendit propheta flagitia nostra nos à deo separare. Et connumeratis Iudæorum sceleribus queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & æquitatem corruisse, & esse veluti in exilium pulsas, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quanto quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tanto acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit deum esse suorum acerrimum defensorem.

CAPVT LIX.

A Num.11.d Sup.50.d

ECce non est abbreuiata manus domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat: Sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret.
Sup.1.d Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatur. Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet
Iob.15.b verè: sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperunt, & telas aranea texuerunt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum est erumpet in regulum. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera in-
B utilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad ma-
Prou.1.b Rom.3.e lum currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum, semitæ eorum incuruatæ sunt eis, omnis qui calcat in eis, ignorat

rat pacem. Propter hoc elongatum est iudicium à vobis, & non apprehendet vos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus, impegimus meridie quasi in tenebris in caliginosis quasi mortui. Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columbæ meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis.

EXPLANATIO.

Ecce non est abbreuiata manus domini.) Connectuntur hæc verba ad finẽ capitis precedentis: Dixerat deus daturũ se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si deus est omnipotẽs cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur? respondet propheta huic tacitę obiectioni, id esse non ob dei imbecillitatẽ, sed ob eorũ scelera. Non est enim, inquit, abbreuiata manus domini, hoc est, nõ est nunc minor potentia diuina, quàm olim, quãdo vos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit. Est enim deus semper omnipotens, qui vniuersam naturam immensa virtute coercet & continet. Neque ægritudine aliqua aurium laborat, vt vos nequeat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à deo segregarunt, eúmque à vobis auerterunt. Accipitur hîc manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. Aspicis hoc in loco peccatum esse murum nos à deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferum peccatum nos à deo diuidit, sic charitas nos cum eo coniungit & consolidat. Vt enim diuisa æra igne solidantur, sic opus est igne charitatis, vt possimus esse cum deo coniuncti. Nec solùm à deo, sed nos etiam à nobisipsis peccatum diuidit, éstque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis dei faciem & aures auertens. Considera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem nostras preces impedientem, & Thren.3. Esaias hoc in loco murum nos à deo separantem. Quomodo autem deus non exaudiat peccatores, capite primo explanauimus. *simile*

Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine.) Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorum illustrium, quos ipsi falsis criminibus ad excidium vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obsecro, & altè considera dei erga viros iustos charitatem. Dereliquerant Iudæi deum suum, & idola gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in seipsum iactam, sed cædem virorum sanctorum. Vbi vides quanti deus ipsos faciat & æstimet. Fuisse autem Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis diuus Stephanus in oratione illa vehementi, quam apud eos habuit, quam diuus Lucas inter Apostolorum Act. 7. Acta literis mandauit. Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuistis. Hic iustus Christus est, de cuius aduentu prophetæ fuerunt Mat.23. vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipse Christus deus noster apud Matthæum hoc ipsum capite vigesimotertio multis verbis ostendit. Vbi in fine capitis: Ierusalem, inquit, Ierusalem quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, &c. Et quamuis hæc expositio sit apta & perspicua, ego tamen existimo hunc sanguinem esse eum, quem Iudæi super se acceperũt, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Petierunt sanguinem Christi, eúmq; in cru- Matth.27. ce pro nobis immolatum immanissimè occiderunt.

Non est qui inuocet iustitiam.) Hoc est, qui iusta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum transtulerunt. Vel, non est qui clamet debere fieri iustitiam. Vel, non est qui inuocet Christum. Ipse enim, vt ait diuus Paulus, factus est nobis sapientia & 1.Cor.1.

Mat.6. iuſtitia. De qua iuſtitia poteſt intelligi id, quod ipſe Chriſtus ait: Quærite primùm regnum dei, & iuſtitiam eius.

Nec eſt qui iudicet verè.) Poteſt hoc huic noſtro tempori rectè accommodari.

ſimile Eſt enim nunc iuſtitia veluti ſtatera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pondus apponitur, illi fauet non qui iuſtum exigit, ſed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos eſſe iudices iuſtitia præſtantes. Sed ego de iniuſtis tantùm loquor.

Ierem.4. *Sed confidunt in nihili.*) Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, Aſpexi, inquit, terram, & ecce vacua erat & nihil.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Hoc eſt, decreuerunt peccare, & quæſierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentóque modo tetrum facinus commiſerunt. Propoſitum peccandi appellat dolorem. Nemo eſt enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem, & rationis præſtantiam non iudicet eſſe magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando dolore quodam afficiatur. Vel conceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & poſtea ſe ſcelerum miniſtros præbuerunt, & fratres ſuos immaniter vexarunt.

Oua aſpidum ruperunt.) Hoc eſt, iniqui aperuerunt cogitationes ſuas malas, eas in effectum producentes, & qui fuerit earum particeps, & tam tetra & peſtilentia conſilia fuerit ſecutus, peribit. Ex talibus enim cogitationibus & conſiliis nihil niſi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & conſilia ouis aſpidum, quæ tunc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbant, & ſequuntur. Id quod in illis confouetur, & ex illis naſcitur eſt regulus peſtilẽs animal, quod etiam baſiliſcus appellatur: idem enim eſt Βασιλεὺς quod rex, & Βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album inſtar diadematis. Intuere ele-

ſimilia gantem prophetę ſimilitudinem. Oua aſpidum foris ſunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: ſic flagitioſorum hominum conſilia licet prima ſpecie appareant vtilia, ſunt tamen pernicioſa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine peſtilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum qui aſpidum oua frangunt, ſeipſos occidunt, quoniam ex ipſis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, ſic qui flagitioſas cogitationes & tetra conſilia in effectum producunt, ſibi ipſis perniciem machinantur. Aſpis eſt paruus ſerpens veneno occidens, ſomniculoſus appellatus, quod ſomnum letiferum percuſſis emittat.

Et telas araneæ texuerunt.) Admirabili artificio & ſubtilitate conficit aranea telam ſuam, ſed in aere. Ex quo efficitur vt ipſa tela ſimul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic ſceleratorum hominum cogitationes & conſilia licet ingenioſa & ſubtilia videantur, vana tamen ſunt, & in aere conſtituta. Vnde euenit, vt dum

ſimile alios irretire volunt, ipſi irretiti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque conſilia comparet. Cor humanum eſt textrina, vbi hæ telæ ſtruuntur. Sed homo orditur telam, deus verò eam ſcindit, & fila tenuiſſima longiſſimè extenſa facilimè reſecat. Vanum eſt cor hominis ſuperbi & impij, & omnia eius conſilia euaneſcunt, & omnis mundi potentia, opes, & diuitiæ, quas concipit & appetit, vanæ ſunt, & inutiles, ſimúlque cum ipſo corde, vbi ſunt ſculptæ & deſcriptæ, labefactantur, & penitus conſumuntur, anima autem in imis te-

ſimile nebris ſuarum vanitatum pœnas luit. Videbis in papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuerſum denique orbem terrarum deſcriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum cum tota mundi deſcriptione corrumpit, & penitus abſumit, & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & attramentum: papyrus rumpitur, & attramentum deletur. Quid eſt ſuperbi ac vani hominis cor, niſi quædam mappa mundi, quædam orbis deſcriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereunt & euaneſcunt, & inſtar fragilis papyri abſu

abſumuntur. Id voluit fortaſſe ſignificare Orontius inſignis mathematicus, qui orbis deſcriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò non pictas opes & diuitias quæramus, nec animum, in quo eſt veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, ſed illas quæramus opes, ex quibus intellexerimus poſſe veram dignitatem efflореſcere & redundare, quas nec caſus poſſit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetuſtas vlla conſumere. Ne nobis dicatur id, quod ait hoc in loco Eſaias: Et telas araneæ texuerunt. Et paulò pòſt: Cogitationes eorum cogitationes inutiles, vaſtitas & contritio in viis eorũ. Quaſi dicat: non ſolùm ſunt vani ſed impij. Nam ad hoc tendunt viæ ſuæ, vt alios vaſtent & conterant, vt aliis depreſſis, ipſi eleuentur, & falſos honores, in quibus beatitudinem conſtituunt, conſequantur. Sed beatus vir, inquit propheta, cuius Pſal.39. eſt dominus ſpes eius, & non reſpexit in vanitates & inſanias falſas.

Semitæ eorum incuruatæ ſunt eis.) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.) Id eſt, Omnis qui iniquorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores ſequitur, eſt omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ ſunt pacis. Aſpicis hîc inæqualitatem matrem eſſe diſcordiæ, quod alio in loco annotauimus.

Propter hoc elongatum eſt iudicium à nobis.) Aſpicis hîc peccata eſſe cauſam alienationis iudicij. Poteſt hoc de iudicio fori intelligi, vt ſit ſenſus: Ob veſtra ſcelera permittit deus, vt opprimamini, & non ſit iudicium nec iuſtitia, quæ iniurias in vos iactas vlciſcatur. Annumerat ſe ſanctus propheta cum populo ſcelerato, cùm nullis mortiferis peccatis eſſet aſtrictus. Quidam codices habent: Propter hoc elongatum eſt iudicium à vobis.

In caliginoſis quaſi mortui.) Verſamur in locis obſcuris, acſi eſſemus mortui, & in ſepulchris iaceremus. Quaſi dicat: premimur ſummis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnoſi homines etſi in vrbibus florentiſſimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamen in tenebris ob ærumnarum anguſtias, quibus premuntur, eſſe videntur. Poteſt hoc referri ad obſcuritatem intellectus peccatorum à ſceleribus productam, qui etiam in luce meridiana adeò ſunt tenebris circunfuſi, vt dies vertatur illis in noctem, quemadmodum iuſtis contrà nox vertitur in diem, iuxta id, quod quidam dicebat: Nox illuminatio mea Pſal.138. in deliciis meis, quia tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur.

Rugiemus quaſi vrſi omnes.) Clamabimus, noſtram miſeriam deplorantes.

C *Multiplicatæ ſunt enim iniquitates noſtræ coram te, & peccata noſtra reſponderunt nobis, quia ſcelera noſtra nobiſcum, & iniquitates noſtras cognouimus, peccare & mentiri contra dominum, & auerſi ſumus ne iremus poſt tergum dei noſtri: vt loqueremur calumniam & tranſgreſſionem: concepimus & locuti ſumus de corde verba mendacij. Et conuerſum eſt retrorſum iudicium, & iuſtitia longè ſtetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta eſt veritas in obliuionem: & qui receſſit à malo, prædæ patuit: & vidit dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non eſt iudicium, & vidit deus quia non eſt vir: & aporiatus eſt, quia non eſt qui occurrat: & ſaluauit ſibi brachium ſuum, &*

D *iuſtitia eius ipſa confirmauit eum. Indutus eſt iuſtitia vt lorica, & galea ſalutis in capite eius. Indutus eſt veſtimentis vltionis, &* Eph.6.c 1.Theſ.5.b

oper

opertus est quasi pallio Zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. Insulis vicem reddet. Et timebunt qui ab occidente nomen domini, & qui ab ortu solis, gloriam eius, cùm venerit quasi fluuius
Rom.11.d *violentus, quem Spiritus domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob, dicit dominus. Hoc fœdus meum cum eis, dicit dominus. Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui, dicit dominus, à modo & vsque in sempiternum.*

Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.) Ideò dicit coram te, quia multi coram deo sunt nefariis sceleribus contaminati, qui ab hominibus iusti censentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui coram deo iusti sunt.

Peccata nostra responderunt nobis.) Id est, nos ipsos condemnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerunt sententiam.

Auersi sumus, ne iremus post tergum dei nostri.) Hoc est, Recessimus à deo.

Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longè stetit.) Ob nostra nefaria facinora permittit deus vt affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu humano. Est enim perspicuum ob scelera deprauari iudicium, iuxta id quod in libro
Sap.2. Sapientiæ scriptum legimus: Excæcauit eos malitia eorum.

Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.) Ideò non est iudicium neque iustitia, quia non est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse consistere. Et animaduerte quemadmodum propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si concideret in domo aliqua priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non esset ita mirandum, sed corruit, inquit, in platea, vbi fuit ab hominibus conculcata: cecidit in hominum cœtu & frequentia, & videns se iniuriis affectam aufugit. Æquitas autem videns veritatem oppressam
Osc.4. non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oseas: Non est veritas, & non est misericordia, & non est scientia dei in terra. Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Saltem id vide-
1.Tim.4. mus nunc impletum, quod ait Apostolus ad Timotheum scribens: Erit enim tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

Et qui recessit, à malo prædæ patuit.) Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem studet virtuti, & iustitiam colit, direptioni committitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eum spoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbissimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio sustentantur. Mundus eos, quos suos non esse cognoscit, grauiter affligit. Ita enim ait Chri-
Ioan.15. stus discipulis suis apud Ioannem: Quia de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et in libro Sapientiæ dicunt impij: Cir-
Sap.2. cunueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus nostris. Postquam Moy-
Exo.34. ses locutus est cum deo in monte Sinai, posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mundus eum videre non potest, qui in altitudine virtutum collocatus cum deo communicat, & ad illum ardenter aspi

aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsisq; criminibus in inuidiam vocare. Camelus priu squam bibat, fontem obturbat, vt aiunt, ne in aqua clara & luci- *simile*
da suam aspiciat deformitatem, tollit aquæ claritatem, quia est suæ fœditatis speculum. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos student è medio tollere, ne in illis suam deformitatem videant. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: conferentes enim se cum iustis vident sua scelera virtutibus aliorum opposita clarius eminere: ideò eos affligunt, & ferre non possunt. Qui enim, vt verbis vtar Pauli, piè volunt viue- 2.Tim.3.
re in Christo Iesu, persecutionem patiuntur. Quid plura? Vide quomodo iniqui Ioan.6.
Christum tractauerunt. Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: Durus est hic sermo. Inuenie bat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsius veritatis re- Mat.12.
prehenderet. Faciebat miracula, & dicebant: In principe Beelzebub dæmonia Luc.11.
eiicit. Calumniabatur hominum malitia opera ipsius dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocauit, & acerbissimis cruciatibus saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius dei amicis esse facturum? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hîc ait Esaias.

Et vidit deus quia non est vir.) In magna ciuitate, in hominum cœtu & frequentia nemo erat, qui verè vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo com- Psal.48.
paratur iumentis insipientibus, & similis, vt dicitur in psalmo, factus est illis. Eo- Sup.50.
dem modo Dixerat supra Esaias: Veni, & non erat vir.

Quia non est qui occurrat.) Nempe viro iusto, cùm affligitur. Vel non erat vir iustus, qui occurreret deo irato, séque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominum salute intercedens. Vbi vides quanti ponderis sint apud deum iusti viri pre- Exod.32.
ces. Oranti Moysi pro duro populo respondit deus: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Vbi aspicis preces viri iusti deo se opponere, & eum quasi tenere. Aliàs non diceret deus: Dimitte me.

Et saluauit sibi brachium suum.) Hoc est: Videns deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: Et saluauit eum brachio suo. Vel: Et salutem præstitit ei brachium eius.

Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.) His armis dicitur deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nos ipsos munire, vt possimus tentationibus resistere & de animæ nostræ hostibus victoriam reportare. Ita enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios: Accipite armaturam Ephe.6.
Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. state ergo succinti lumbos vestros veritate, & induti loricam iustitiæ, &c. Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scriptura diuina pericu- Psal.114.
la inferni appellat. In psalmo vbi communis editio habet: Pericula inferni inuenerunt me: habet versio diui Hieronymi pro periculis inferni munitiones inferni. Quid enim sunt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibus nos infernus per satellites suos diabolum, mundum, & carnem, oppugnat? Ideò ne inermes reperiamur, induamur armatura dei, quoniam ipse deus ea ad suorum defen- Sap.5.
sionem dicitur indutus, non solùm hîc ab Esaia, sed etiam in libro Sapientiæ.

Insulis vicem reddet.) Hoc est, vlciscetur inimicos suos etiam insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quem- Sup.20.
admodum capite 20. per habitatorem insulæ Iudæos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis & postea à Romanis veluti fluctibus cingenda & exagitanda. Videtur deus his verbis Hierosolymæ euersionem prædicere.

Cùm venerit quasi fluuius violentus, quẽ Spiritus domini cogit.) Id est, cùm deus venerit euersum Iudæos iratus & omnia vastans, veluti magnus fluuius, vehemens & violentus

lentus, procelloſo vento ingentíque tempeſtate coactus. Accipitur ſpiritus pro vento: & ad oſtendendum eſſe magnum, eum appellat dei. Ea enim quæ magna
Gen.1. ſunt, dei appellantur, vt montes dei, hoc eſt alti & excelſi. Vnde illud Geneſis: Spiritus domini ferebatur ſuper aquas, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleaſtro vir eruditiſſimus. Septuaginta hunc Eſaiæ locum ita verterunt: Veniet enim quaſi fluuius violentus ira dei, veniet cum furore. Quæ verba noſtram expoſitionem dilucidant.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Poterunt hæc verba diſtinctius ita collocari. Et cùm mundi redemptor venerit Sioni, & eis qui relictis ſuperſtitionibus idolorum ſe ad eccleſiam contulerint. Quibus verbis Chriſti in mundum aduentus, & generis humani redemptio ſignificatur.

Spiritus meus qui eſt in te.) Docet hic locus in eccleſia eſſe Spiritum ſanctum, & verba quæ & Chriſtus, & eius Apoſtoli docuerunt, nunquam eſſe ab eccleſia ſeparanda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuerſalis eccleſia, & quod ſemper tenuit, fuit, & eſt ab Spiritu ſancto inſpiratum. Vnde qui ab ea recedit, eſt planè hæreticus, & Spiritui ſancto aduerſarius.

Annotationes ex hebræo in
CAPVT LIX.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.) Pro iniquitate eſt in Hebraico
Sup.32. אָוֶן auen. Quo nomine vſus eſt Eſaias capite trigeſimoſecundo, vbi etiam noſter interpres vertit iniquitatem, dicens: Et cor eius faciet iniquitatem. Pro quo Septuaginta tranſtulerunt: Vana intelliget. Significat etiam אָוֶן vanitatem, & luctum. Omnis enim iniquitas eſt vanitas & luctus. Quid poteſt eſſe vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid inſipientius quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, precioſa, & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro corpore, vitam pro morte, deum pro mundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficiſci, ea emunt, quæ in ſuo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt, magni æſtimantur;
diſsimile Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea hîc emimus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Violamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerumque laudatricem, ad acquirendas opes, &
Pſal.74. peſtiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil proſunt, res ſummas & precioſiſſimas commutamus. Vnde rectiſſimè iniquitas noſtra vanitas appellatur. Et illud pſalmi, vbi nos habemus: dixi iniquis, Nolite iniquè agere, vertit Fœlix: Dixi inſipientibus, nolite inſanire. Eſſe autem iniquitatem luctum aper-
Pſal.138. tè indicat vermis conſcientiæ. Vnde illud pſalmi: Et vide ſi via iniquitatis in me eſt, vertit Fœlix: Et vide ſi via afflictionis in me eſt. Diuus Hieronymus vertit viam doli. Omnis enim iniquitas affligit ſpiritum, & eſt dolus & fallacia. Cùm enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nos ipſos decipimus.

Et peccata noſtra reſponderunt nobis.) Septuaginta habent: Et peccata noſtra reſtiterunt nobis.

Et aporiatus eſt, quia non erat qui occurrat.) Pro & aporiatus eſt, eſt in Hebraico,
Ierem.2. וַיִּשְׁתּוֹמֵם vaiixtomem, à verbo שָׁמַם xamam, quod ſignificat præter alia obſtupeſcere, vt Ieremiæ capite ſecundo: Obſtupeſcite cœli ſuper hoc. Vnde Pagninus vertit: & admiratus eſt, quia non erat, qui oraret. Nempe pro afflictis. Septuaginta habent: Et conſiderauit, & non erat, qui defenderet. Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuerſis interpretibus ſumuntur. Aſpicis hoc in loco velle Deum vt eum pro afflictis oremus. Cæterùm dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum eſſe, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere poſſimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fuſas

fuſas exaudit, ſi vult vt viui pro proximis afflictis eum obſecrent, vt eis optata concedat, quantò magis ſanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negant hæretici diuorum inuocationem, dicen- *Baruch.3.*
tes eos nullas ad Deum fundere precationes: cùm dicat Baruch propheta: Domine omnipotens Deus Iſrael audi nunc orationem mortuorum Iſrael. Et apud Zachariam orat angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re aliàs diſſeruimus. *Zacha.1.*

Cùm venerit quaſi fluuius violentus, quem Spiritus domini cogit.) Hoc de ira dei in explanatione interpretati ſumus, ſequentes & literæ contextum, & verſionem Septuaginta, vt ibi oſtendimus. Pagninus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoſte virum pium oppugnante. Ita enim vertunt: Cùm venerit veluti fluuius hoſtis. Et pro eo quod nos habemus quem Spiritus domini cogit, vertit Pagninus: Spiritus domini fugabit eum. Vt ſit ſenſus: Deus proteget ſuos fideles ab hoſtibus eorũ, ipſóſq; hoſtes longius fugabit. In Hebraico ita eſt: כִּי יָבֹא כַּנַּחַר צָרַר רוּחַ יְהוָה נֹסָסָה בּוֹ ci iauo channahar tſar ruach iehouah noſaſah co. Pro cogere eſt in Hebraico, vt vides, verbum נָסַס, quod ſignificat eleuare, ideò poterat verti: Quem Spiritus domini leuauit. Sed quoniam quando exercitus & obſidio leuatur, diſcedunt ipſi hoſtes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationem ſecutus eſt Pagninus. Teodotion vertit: Signatus eſt in eo. Aquila: Signaculum eius. Poteſt verti, inſtigauerit. Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorum, quem Spiritus dei inſtigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totámq; Hieroſolymam ad vaſtitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione ſum ſecutus, quæ eſt etiam authoritate Septuaginta corroborata.

Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Septuaginta habent: Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. Quod apertè de Chriſto intelligitur, qui de cœleſti Sione venit in mundum, vt homines expiaret, eorúmq; ſcelera ſanguine ſuo deleret. At non omnes conſecuti ſunt ſalutem, quia eam noluerunt, ſed ſolùm Iacob, hoc eſt, ſoli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem conſecuti.

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur propheta de Chriſti aduentu, & de eius eccleſiæ gloria & dignitate, in qua ſola aſſerit eſſe & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris verſentur. Prædicit gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de eccleſia militante transfert ſermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam ſempiternam, quam viri omnes charitate præſtantes conſequuntur.

CAPVT LX.

Vrge illuminare Jeruſalem: quia venit lumen A
tuum, & gloria domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem orietur dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in ſplendore ortus tui. Leua in circuitu oculos tuos, & vide: omnes iſti congregati ſunt, venerunt tibi. Filij tui de longè

Sup.48.e *venient, & filiæ tuæ de latere surgent. Tunc videbis, & affluës, et mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi. Inundatio camelo-*
B *rum operiet te, dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, et laudem domino annuntiantes Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ glorificabo. Qui sunt isti, qui vt nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas? Me enim insulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, et aurum eorum cum eis nomini domini dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos, et reges eorum ministrabunt tibi: in indignatione enim mea percussi te, & in reconciliatione mea misertus sum tui.*

EXPLANATIO.

Surge illuminare Ierusalem.) Alloquitur propheta primitiuam ecclesiam ex Iudeis & gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfusi, ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quòd quis per se possit à peccato surgere, & gratiæ splendore illuminari, sed quòd facienti quod in se est deus non denegat gratiam.
Zacha.1. Ipse enim per Zachariam, Conuertimini, inquit, ad me, & ego conuertar ad vos.
Ierem 15. Et per Ieremiam: Si conuerteris conuertam te, & ante faciem meam stabis. Et
Mala.1. per Malachiam: Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Est igitur sensus: Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria domini super te orta est. Hoc lumen Christus est,
Luc.2. quem sanctus Simeon lumen ad reuelationem gentium appellat. Qui de se-
Ioan.8. ipso ait: Ego sum lux mundi. Qui venit, vt ait Zacharias, illuminatum eos, qui
Luc.1. in tenebris & in vmbra mortis sedebant, directum pedes nostros in viam pacis. Poteris per lumen euangelium intelligere. Gloria domini est ipse Christus, qui in Iudæa ortus est.

Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, super te autem orietur dominus.) Hoc est, mundi nationibus in tenebris versantibus tu sola ô ecclesia eris illuminata, quia super te orietur Christus sol iustitiæ. Vbi aspicis in sola ecclesia esse fidei, & gratiæ splendorem. Væ illis, qui ecclesia catholica relicta se votifragi Lutheri synagogæ tradiderunt.

Et ambulabunt gentes in lumine tuo.) Gentes relicto idolorum cultu ad te venient, & euangelij lumine illustrabuntur. Prædicit diuinus vates euangelij prædicationem esse etiam ad gentes propagandam, & ex consequenti abrogandam esse legem Moysi, quæ solùm erat vsque ad euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè disserui.

Leua in circuitu oculos tuos, & vide.) Hoc est, Respice ô ecclesia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem gentium multitudinem.

Omnes isti congregati sunt.) Non vno loco, sed vna fide.

Filij tui de longè venient.) Hoc est, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotissimis. Vel à longè, hoc est, à peccato, qui homines à deo diuidit, & longè separat.

Et

Et filiæ tuæ de latere surgent.) Hoc est, à regionibus propinquis, quæ sunt à latere Hierosolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quæ relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhæserunt, & surgentes à lateribus parentum suorum deum sequebatur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in psalmo: Audi filia, Psal.44. & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui. Septuaginta habent: Et filiæ tuæ super humeros portabuntur. Pagninus: Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur.

Tunc videbis.) Nimirum ad te venientium multitudinem. Et affluës nempe lętitia & oblectatione.

Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.) Nempe præ ingenti gaudio. Vt enim dolor cor arctat & constringit, sic lætitia illud amplificat & dilatat. Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodum in psalmo: Cùm inuocarem exaudiuit me Psal.4. deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi, subaudi cor. Acsi diceret: Cùm essem in afflictione constitutus ad te domine voces precésque fudi, tu me exaudisti, animúmque meum spirituali voluptate oblectasti.

Multitudo maris.) Id est, oppida maritima, & nautæ. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

Fortitudo gentium.) Hoc est, gentes fortitudine præstantes.

Inundatio camelorum operiet te.) Id est, Tanta erit tunc camelorum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiant. Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidē conuertebantur, facultates suas ad ecclesiam adiuuandam, & pauperes refocillandos secum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempe Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurum & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones gentium barbararum, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictum, δρόμος enim latinè dicitur cursus. Aiunt idem esse dromedarium & camelum, sed solùm illum camelum dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in Psal.71. psalmo: Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Saba dona adducent. Quod vaticinium incœpit impleri, quando magi ab Oriente venerunt Hierosolymam cum muneribus, quæ Christo obtulerunt, procidentes, eúmque Mat.2. verum deum firmiter adorantes.

Qui sunt isti qui vt nubes volant?) Hoc est, qui sunt hi ô ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorum, qui erant ad ecclesiam confluxuri, eósque non immeritò cum nubibus confert, quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddunt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & columbas solùm apostolos intelligant: sed melius videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet: Quæ sunt congregationes istæ, quæ vt nubes volant.

Me enim insulæ expectabunt.) Significat deus iis verbis adducturū se esse ad ecclesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris in principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi ecclesiæ primitiuæ:

Et sancto Israel.) Hoc est, deo, qui sanctimoniam tribuit Israeli.

Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos.) Hoc est, gentes te ô ecclesia virtutibus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nónne Hieronymus, Augustinus, cæteríque viri sancti, & sapientia exculti, originem à gentilibus ducentes virtutis & sapientiæ muros ædificarunt? Gentiles ante fidem re-

ceptam appellat peregrinos, quos iam fideles factos diuus Apoſtolus in hunc
Ephe.2. modum alloquitur: Iam non eſtis hoſpites & aduenæ, ſed eſtis ciues ſanctorum, & domeſtici dei.

In indignatione mea percuſſi te, & in reconciliatione mea miſertus ſum tui.) Permiſi vt in principio eſſes à tyrannis afflicta, ſed in hoc etiam tui miſerebar, quoniam te per varias calamitates ad meipſum trahebam. Non nego poſſe hoc referri ad populum Iudaicum, quem deus permiſit capi, & Babylonem adduci, & poſtea eum ad patriam reduxit, & in priſtinam dignitatem reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redẽptionis. Et ſunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hieroſolymæ, ſed eccleſiæ Chriſti conueniunt.

Apoc.21.g *Et aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur. Gens enim & regnum quod non ſeruierit tibi, peribit, & gentes ſolitudine vaſtabuntur. Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus ſimul ad ornandum locum ſanctificationis tuæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt veſtigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem domini Sion ſancti Iſrael. Pro eo quod fuiſti derelicta & odio habita, & non erat qui per te tranſiret, ponam te in ſuperbiam ſeculorum, gaudium in generationem & generationem. Et ſuges lac gentium, & mamillare-*
C *gum lactaberis, & ſcies quia ego dominus ſaluans te, & redemptor tuus fortis Iacob. Pro ære afferam aurum, et pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: & ponam viſitationem tuam pacem, & præpoſitos tuos iuſtitiam.*

Et aperientur portæ tuæ iugiter.) Quando ciuitas obſeſſa eſt, clauſæ ſunt portæ, cùm verò quieta & tranquilla, aperiuntur. Significauit iis verbis, fore vt Chriſti eccleſia ſpirituali pace, & euangelica ſecuritate gauderet, & per fores apertas voluit etiam oſtendere, fore vt ad eccleſiam aditus omnibus pateret. Eam ob cauLuc.10. ſam eam apud Lucam ſtabulo ſiue diuerſorio Chriſtus comparauit, ad quam Samaritanus eum, qui deſcenderat Hieroſolyma in Iericho adduxit, vt ibi plenè curaretur.

Vt afferatur ad te fortitudo gentium.) Id eſt, vt confluant ad te gentes fortiſſimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæteríque gentiles bellicoſi, ſtrenui, & fortitudine præſtantes in Chriſtum crediderunt.

Gens enim & regnum quod non ſeruierit tibi, peribit.) Aſpicis non poſſe hoc ad Hieroſolymam terrenam referri, ſed ad eccleſiam catholicam. Omnes enim, qui ſanctæ & vniuerſali eccleſiæ Romanæ non parent, ſed ab ea ſunt ſeparati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus, & pinus.) Hoc eſt, poſt reditum à captiuitate Babylonis ad te ô Hieroſolyma afferentur ligna pulchra & magna ex omni genere arborum Libani, ad ornandum templum, quod reædificabitur, & erit locus ſanctificationis meæ. Verba ſunt dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hieroſolymæ ac templi ædificationem. Sed quis non videt eſſe hoc ad ſpiritualem Hieroſolymam, hoc eſt, ad eccleſiam dei referendum, ad quam dicit venturos eſſe ex omnibus mundi nationibus homines, tam nobiles quàm

quàm obſcuro loco natos, quos nomine arborũ ſignificat. Vt enim multæ arbores *ſimile* nõ ſolùm ſunt fructibus vtiles, ſed etiã foliis, ſic multi fideles nõ ſolùm actionibus proſunt, ſed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparãtur. Appellat autẽ Chriſtus eccleſiam ſuam locum ſuæ ſanctificationis, & locum pedũ ſuorum, quoniam in ea ipſe colitur, & homines ſanctificat, & ipſe eam gubernat & protegit.

Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te.) Prædicit conuerſionem ad fidem Conſtantini imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore diui Sylueſtri pontificis maximi recepit euangelium. Tunc enim filij tyrannorum, & eorum, qui eccleſiam vexabant, conuerſi ſunt ad Chriſtum, ad eúmque humiles ac ſupplices acceſſerunt. Nam magnus ipſe Conſtantinus illuſtriſſimus orbis imperator templum Romæ in honorem beati Petri Apoſtolorum principis à fundamentis excitauit, & pulcherrimis ac precioſiſſimis ornamentis muniuit, & ipſe ſuis manibus iecit fundamenta, ex quibus ſuis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorem duodecim Apoſtolorum aſportauit. Tunc quieuerunt Chriſtiani, & ceſſarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban perſecutus eſt Iacob in terram promiſſionis reuertentem, & deum verum adorantem, ſic ſceleratí homines iuſtos ac fideles affligunt, *Gen.31. figura.* eóſque ad cœleſtem patriam veram promiſſionis terram aſpirantes ad excidium vocant. Nec eſt mirandum, cùm etiam Eſau eius frater de eius cæde cogitaret. *Gen.27.* Diuus Paulus in epiſtola ad Galatas loquens de Iſaac & Iſmaele, Quomodo, in- *Gal.4.* quit, tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum, qui ſecundum ſpiritum, ita & nunc. Quid voluit ſcriptura in Exodo ſignificare, quando *Exo.1.* dixit: Oderúntque filios Iſrael Ægyptij, niſi impios & flagitioſos odio proſequi viros pios, virtute ac geſtarum rerum gloria præſtantes? Aiunt coruum pullos *ſimile* ſuos in nido exiſtentes in principio non cognoſcere, cùm eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & contemnere: at videns eos poſteà nigris pennis coopertos, eos nutrit, & reficit, & vt filios ſuſtentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conſpicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris ſceleribus conteguntur. At quantò acerbius impij viros pios affligunt, tantò amplius illis proſunt, & ſeruiunt. Pugnantibus in vtero Rebecæ Iacob & Eſau, dixit deus eorum matri: Duæ gentes ſunt in vtero tuo, & duo populi in vte- *Gen.25.* ro tuo diuidentur, populúſque populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. Hi *figura* duo populi ſunt boni & mali per Iacob & Eſau intellecti. Mali autem ſeruiunt bonis, non obediẽdo ſed vexando. Ita Auguſtinus hunc locum interpretatur, quãuis alias etiã expoſitiones aſſignet. Vt enim, vt ipſe ait, paleę in aurificis fornace ſeruiunt auro, illud purificando, & cùm videantur ipſum comburere, illuſtrius reddũt, *ſimile* ipſæ autẽ comburuntur, ſic mali cùm videantur bonis pernicię moliri, eos ſplendidiores reddunt, ſibi autem ipſis excidiũ machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius ſanguine rigabatur eccleſia, eiúſq; miraculis multi cõuertebantur. Volentes tyranni iuſti famam obſcurare, eam amplius illuſtrabant, & volentes eccleſiam extinguere, eam amplius extendebant & propagabant. Quemadmodum in Exodo referunt diuinæ literæ Hebræos tantò magis fuiſſe multiplica- *Exo.1.* tos, quantò durius ab Ægyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui eccleſiam affligebant, erántque tyrannorum filij, ad ipſam eccleſiam poſteà ſupplices acceſſerunt. Quod intuens animo Eſaias, ipſam eccleſiã iis verbis alloquitur: Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.

Ponam te in ſuperbiam ſeculorum.) Id eſt, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco ſuperbia in bonam partem, quemadmodum capite ſequenti Pagninus vertit: Ponam te in gloriam perpetuam.

Et ſuges lac gentium, & mamilla regum lactaberis.) Hoc eſt, potieris bonis gentium, & regum earum.

Fortis Iacob.) Iacob caſus eſt genitiui. Dicitur autem deus fortis Iacob, quia Iu-

dæis fortitudinem ſuam oſtendit, eos ex magnis periculis liberando.

Pro ære afferam aurum.) Deus eſt qui eccleſiam alloquitur, acſi dicat: Affluesô eccleſia diuitiis & fœlicitate. Poſt inopiam eris diues, poſt aduerſitatem fœlix.

Et ponam viſitationem tuam pacem.) Hoc eſt, Conſtituam tibi viſitatores pacis ſtudioſos. Sed quoniam fieri non poteſt vt ſit pax, vbi non eſt iuſtitia, ait: Et præpoſitos tuos iuſtitiam. Quaſi dicat: Efficiam vt gubernatores tui ſint præditi iuſtitia & æquitate. Aſpicis hîc neceſſariam eſſe iuſtitiam ad pacis conſeruationem. Iuſti-
Pſal.84. tia enim & pax, vt dicitur in pſalmo, oſculatæ ſunt.

D *Non audietur vltrà iniquitas in terra tua, vaſtitas & contritio in terminis tuis, & occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas*
Apoc.21.g & 22.d *laudatio. Non erit tibi amplius ſol ad lucendum per diem, nec ſplendor Lunæ illuminabit te: ſed erit tibi dominus in lucem ſempiternam, & deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltrà Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi dominus in lucem ſempiternam, & complebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus omnes iuſti, in perpetuum hæreditabunt terram, germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. Minimus erit in mille, et paruulus in gentem fortiſſimam: ego dominus in tempore eius ſubitò faciam iſtud.*

Non audietur vltrà iniquitas in terra tua.) Ab eccleſia militanti ſe transfert prophe-ta ad triumphantem.

Occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio.) Tempore belli & obſidionis in muris ciuitatis non eſt quies, nec ſalus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, ſed hoſtium oppugnantium vox. At tu ô eccleſia nunc militans poſtquam fueris in cœlum tranſlata, ſumma pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militans, ſed triumphans. Hanc cœleſtem Hieroſolymam & triumphan
Apoc.21. tem eccleſiam deſcribit multis verbis diuus Ioannes in Apocalypſi capite vigeſimoprimo, vbi inter alia ait eam eſſe in quadro poſitam, longitudine & latitudine
3.Reg.6. æqualem, cùm templum Salomonis vt diuinæ literæ in libro Regum tertio teſtan-
figura tur, eſſet multò longius quàm latum. Erat enim templum illud multis in rebus eccleſiæ militantis figura, in qua quidam ſunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premuntur. Eam ob cauſam templum non erat æquale, ſed longum propter patientiam & longanimitatem, & ſtrictum propter afflictionem & calamitatis anguſtiam. At in cœleſti Hieroſolyma nulla eſt paupertas, nulla calamitas, ſed ſumma bonorum omnium abundantia. Hic nulla eſt vera quies, nullum verum gaudium, ſed ſtrenuè hîc pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reſeruantur. O cœleſtem ciuitatem glorioſam Hieroſolymam, in qua homines charitate præſtantes conſtituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, ſed ſummo & immortali gaudio redundantes, & admirabili ſplendore ac diuina luce micantes, magnificentiſſimè triumphant, & deo ipſo in ſempiternum fruuntur. O beatiſſimas oras diuina ac ſplendidiſſima domicilia, vbi nulla eſt nox, vbi deus eſt ipſe Sol, vbi ſanctorum laus obrui non poteſt, quorum nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc eſt ciuitas illa glorioſa, de qua hîc ait Eſaias: Occupabit ſalus muros tuos, & portas tuas laudatio.

Complebuntur dies luctus tui.) Hoc eſt, finientur ô eccleſia labores & dolores tui,
Apoc.21. cùm fueris ad cœlum translta. Id multis verbis explicuit diuus Ioannes in Apoca-
Sup.29. lypſi capite. 21. & idem noſter Eſaias capite 29.32.35.45.51.66.

Popu

Populus tuus omnes iuſti.) Ita diuus Ioannes, Non intrabit, inquit, in eam aliquod Apoc.21.
coinquinatum. Hîc in eccleſia militanti ſunt boni ſimul & mali, ideò Chriſtus eam ſagenæ miſſæ in mare ex omni genere piſcium congreganti comparauit, Mat.13.
eiúſque diſcretionem aſſeruit eſſe in iudicio futuram, vbi ſeparati mali de medio iuſtorum in ignem æternum mittentur. Et eam ob cauſam eam decem virginibus Mat.25.
comparauit, quarum quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hîc ait Eſaias, non eſſe de eccleſia hac catholica militante, quatenus militans eſt intelligendum, ſed de triumphante. Eccleſia enim non eſt ſocietas ſanctorum in gratia exiſtentium, nam cùm neſciamus qui ſint in gratia, non poſſemus ſcire quæ, aut vbi eſſet eccleſia. Eccleſia verò eſt cætus Chriſti fidelium, ſiue boni illi ſint, ſiue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles membra ſunt Chriſti, licet peccatores, atque illi coniuncti, quia ſunt de eccleſia, quæ eſt fidelium congregatio, & ſub Chriſto capite militat, vt fuit in concilio Conſtan
tienſi contra Vuitclefum explicatum. Id intelligens Apoſtolus ſcribens ad Co- 2.Cor.12.
rinthios, inter quos eſſe ſciebat aliquos ſcelere contaminatos, vt ex eadem epiſtola apertè colligitur, Vos, inquit, eſtis corpus Chriſti, & membra de membro. Hîc Mat.13.
aſpicis clariſſimè eccleſiam non eſſe tantùm ſocietatem ſanctorum, vt hæretici Mat.25.
noſtri temporis affirmant. Quomodo enim eam Chriſtus ſagenæ ex omni genere piſcium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque ſunt prudentes, quinque fatuæ, ſi in ea ſolùm ſancti inuenirentur? Quomodo diuus Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant aſtricti, membra Chriſti appellat, & totam eccleſiam dicit eſſe corpus, cuius Chriſtus ca-
put eſt? Si ſolùm iuſti ſunt de eccleſia, quomodo Apoſtolus fideles Corinthios Ephe.1.
eccleſiæ membra vocat? O inſipientes Lutheranos. Sed quid mirum eſt, eos quid ſit eccleſia ignorare, cùm ſint cæci, & ab ipſa eccleſia ſeparati, & in ſynagoga Satanæ conſtituti? Eſt igitur firmiter tenendum fideles omnes eſſe de eccleſia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato aſtringuntur, à Chriſto capite non recipiãt gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides niſi ad eam ſpes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Chriſto, nec corporis eius viuum membrum efficit. Nihilominus tamen ſunt peccatores membra Chriſti licet non viua ob charitatis abſentiam, quam diuus Paulus in epiſtola ad Coloſſenſes vinculum perfectionis Coloſ.3.
appellat, quòd nos perfectè vniat cum Chriſto, eiúſque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab eccleſia receſſerunt, neque eius membra ſunt, nec fidem neque charitatem habent.

In perpetuum hæreditabunt terram.) Hoc eſt, cœleſtem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc ſumus, à nullo homine in perpetuum poſſidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

Germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.) Hoc eſt, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui ſunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt.

Minimus erit in mille, & paruulus in gentem fortiſſimam.) Hoc eſt, Pauci erunt fideles in principio eccleſiæ, ſed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortiſſimum: In principio capitis locutus eſt propheta de eccleſia militanti, poſtea conuertit ſe ad triumphantem, cùm ſeparatis à ſagena malis piſcibus ſoli ſancti in cœleſti gloria quieſcent, modò ad militantem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

Ego dominus in tempore eius ſubitò faciam iſtud. Nempe vt multiplicentur fideles. Et hæc non ſtatim, ſed ſuo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Eſaias multò ante aduentum Chriſti vaticinatus eſt. ferunt inter Eſaiam & Chriſtum ſexcentos annos interfluxiſſe. Septuaginta habent: Ego dominus in tempore congregabo eos. Fuerunt enim ex variis ritibus & ſectis in vna fide & religione veritatis atque pietatis pleniſſima congregati.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LX.

Surge illuminare Ieruſalem.) In Hebraico non eſt Ieruſalem, ſed exiſtimo fuiſſe hanc dictionem ſumptam ex Septuaginta interpretum tranſlatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In hebraico eſt in hunc modum: קוּמִי אוֹרִי kumi ori. Surge illuminare. Verbum enim אוֹר ſignificat lucere & illuminare. Vnde nomen אוֹר or, quod ponitur in eodem verſu, lumen & lucem ſignificat. Hinc אוּר vr ignem ſignificat, & luſtrationem ignis, quam Chaldæi ſuis idolis offerebant. Luſtrare enim illuminare eſt, vt apud Vergilium: Poſtera Phœbea luſtrabat lampade terras. Ab hoc idolorum cultu, & Chaldæorum idololatria præſeruauit deus Abrahamum. Et id eſt, quod ſcriptura in Geneſi voluit ſignificare, vbi ait deus: Ego dominus qui eduxi te de Vr Chaldæorum. Sed verſimilius eſt Vr eſſe oppidum in Chaldæa hoc nomine vocatum, de quo ita ſcriptum legimus: Et mortuus eſt Aran ante Tharah patrem ſuum in terra natiuitatis ſuæ in Vr Chaldæorum.

Gen.15.
Gen.11.

Tunc videbis & affluues.) Pro & affluues eſt in Hebraico וְנָהַרְתְּ venahart à verbo נָהַר nahar, quod ſignificat affluere, confluere, & illuminare. In pſalmo, vbi noſtra verſio habet: Accedite ad eum, & illuminamini, habet diuus Hieronymus: Reſpicite ad eum, & confluite. Acſi diceret: Conſiderate dei bonitatem, & ſtatim ad eum ſimul currite. Ideò poteſt hic locus Eſaiæ ita rectiſſimè verti: Tunc videbis, & illuminaberis. Quaſi dicat: Nunc ô gentilitas cæcitate laboras, ſed cùm fueris ad Chriſtum conuerſa, aperies mentis oculos, & diuino ſplendore illuſtraberis. Poteſt etiam verti: Tunc videbis, & eris ſplendida, hoc eſt, alacri vultu. Vt enim mœſti dicuntur obſcuri, ita læti ſplendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta: Tunc videbis & gaudebis.

Pſal.33.

Et laudem domino annuntiantes.) In hebraico eſt וּתְהִלֹּת vthehilloth, Pro quo rectè interpres noſter vertit: Et laudem. At Septuaginta intelligentes hoc eſſe ad Chriſti tempus referendum verterunt: Et ſalutare domini annuntiabunt. Eſt enim perſpicuum Chriſtum ſalutare domini appellari, vt aliàs explicuimus.

Ponam viſitationem tuam pacem, & præpoſitos tuos iuſtitiam.) Septuaginta habent: Et dabo principes tuos in pace, & epiſcopos tuos in iuſtitia. Beata reſpublica, cui deus dat principes & epiſcopos pacificè & iuſtè gubernantes. Animaduerte. Non dicit: Principes tui & epiſcopi tui ipſi per ſe ambitu conſequentur magiſtratus. Sed ego dabo eos.

Argumentum capitis LXI.

Inducit propheta Chriſtum dicentem ſe eſſe cœleſtem doctorem in terram miſſum ad veritatem docendum, noſtris vulneribus medendum, nóſque è tenebris ad veram lucem vindicandum. Oſtendit ſe eſſe noſtrum conſolatorem & remuneratorem. Deſcribit Apoſtolos, viroſque Apoſtolicos turbulentis cupiditatibus obſiſtentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conſeruantes. Hos appellat fortes iuſtitia, ob eorum fortitudinem iuſtitiæ cuſtodem & propugnatricem, & mundi reſtauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. Tandem ipſe propheta conuertit ſe ad dei miſericordiæ contemplationem, pro qua illi gratias agit, eúmque laudibus effert.

CAP

CAPVT LXI.

Piritus domini ſuper me, eò quòd vnxerit me: ad annuntiandum manſuetis miſit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clauſis apertionem, vt prædicarem annum placabilem domino, & diem vltionis deo noſtro: vt conſolarer omnes lugentes: vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro ſpiritu mœroris. Et vocabuntur in ea fortes iuſtitia, plantatio domini ad glorificandum. Et ædificabunt deſerta à ſeculo, & ruinas antiquas erigent, & inſtaurabunt ciuitates deſertas, diſſipatas in generationem. Et ſtabunt alieni, & paſcent pecora veſtra, & filij peregrinorum, agricolæ & vinitores veſtri erunt. Vos autem ſacerdotes domini vocabimini, miniſtri dei noſtri, dicetur vobis. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum ſuperbietis. A B

Luc.4.c

EXPLANATIO.

Spiritus domini ſuper me, eò quòd vnxerit me.) Ille, qui in fine ſuperioris capitis dixit: Ego dominus, in tempore eius ſubitò faciam illud, proſequitur dicens: Spiritus domini ſuper me, eò quòd vnxerit me. Eſſe autem eum Chriſtum ſeruatorem noſtrum aſſerit ipſe Chriſtus apud Lucam capite quarto, vbi hunc locum de ſe ipſo apertiſſimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis aſſumptæ diſpenſationem, quemadmodum id, quod dixit Eſaias capite vndecimo: Requieſcet ſuper eum Spiritus domini. Fuit autem ſaluator noſter vnctus non oleo, quo deus præcepit Moyſi, vt vngeret tabernaculum teſtimonij, & arcam teſtamenti, menſámque cum vaſis ſuis, neque eo, quo ipſe Moyſes vnxit dei iuſſu Aaronem, & filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: ſed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Chriſtum alloquens prædixerat in pſalmo: Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te deus, deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis. Quibus verbis voluit propheta Chriſti diuinitatem & humanitatem oſtendere. Nam illa dictio, deus, quæ primè ponitur, eſt vocandi caſus, ſecunda autem nominandi. Vbi vides Chriſtum eſſe à prepheta deum vocatum. Dicens autem propheta eſſe illum à deo vnctum gratia & exultatione ſuper omnes homines eius conſortes & participes, apertè eius humanitatem ſignificat. Intelligi autem hunc pſalmum de Chriſto deo noſtro, aſſerit in epiſtola ad Hebræos diuus Paulus. Conſtituerat deus vt apud Hebræos, reges & ſacerdotes oleo ſacro vngerentur. Cùm autem Chriſtus ſit & rex & ſacerdos, æquum erat, vt priſtina conſuetudine oleo ſancto atque cœleſti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant, vt in Actis refert diuus Lucas, deum alloquentes: Domine tu es qui feciſti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis ſunt, qui Spiritu ſancto per os patris noſtri Dauid pueri tui dixiſti, Quare fremuerunt gentes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduerſus dominum, & aduerſus Chriſtum eius. Conuenerunt enim verè in ciuitate iſta aduerſus ſanctum puerum tuum Ieſum, quem vnxiſti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Iſrael. Et in

Luc.4.

Sup.11.

Exo.30.

1.Reg.10.
1.Reg.16.

Pſal.44.

Heb.1.

Act.4.

Pſal.2.

Actis

Act.10. Actis capite decimo in hunc modum diuus Petrus auditores alloquitur: Vos scitis quòd factum est verbum per vniuersam Iudęam, incipiens enim à Galilæa post baptismum quod prædicauit Ioannes Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum deus Spiritu sancto & virtute. Aspicis itaque seruatorem nostrum vnctum esse à deo, non oleo humano sed diuino, nimirum Spiritu sancto & virtute, quod Dauid oleum lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus: Græcè dicitur χριστὸς, à verbo χρίω, quod est vngo, & Hebraicè מָשִׁיחַ à verbo מָשַׁח maxach, quod significat vngere. Vnde tria hæc nomina, Christus, Messias, vnctus, idem significant: & in psalmo, vbi nostra versio habet: Aduersus Christum eius,
Psal.2. est in Hebraico aduersus Messiam eius. Et perpende: Post vnctionem Spiritus sancti sequitur annuntiatio. Ait enim Ad annuntiandum mansuetis misit me. Prius enim concionator: debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

Ad annuntiandum mansuetis misit me.) Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa, & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & euangelium annuntiaret.

Vt mederer contritis corde.) Aspicis hîc Christum esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuę ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos non solùm gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam perfuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij, quæ magnitudo religionis, quæ possit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum se esse medicum. Cùm enim scribæ & pharisæi de illo detraherent, quòd cum publicanis manducaret,
Mar.2. respondit: Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiasticus ait à deo esse medelam omnẽ.
Eccl.38. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus
Luc.10. ille cœlestis medicus curauit. Transierat sacerdos & Leuita, sed videntes eum, præterierunt. Venit lex Moysaica, & præteriuit, quoniam non iustificabat. Ita
Rom.8. enim in epistola ad Romanos ait Apostolus: Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in
Gal.3. nobis, qui non secundum carnem ambulamus. Et in epistola ad Galatas, Quoniã, inquit, in lege nemo iustificatur apud deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit. lex autem non ex fide, sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c. Et paulò post, Si enim, inquit, data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed concluſit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credenti-
Gal.2 bus. Et in eadem epistola capite secundo, Si enim, inquit, per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est. Et paulò antè, Scientes autem, inquit, quòd nõ iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi. Et diuus Ioannes ait
Ioann.1. legem per Moysem datam esse, gratiam autem & veritatem per Iesum Christum factam. Fuerunt quidem in lege veteri multi viri iusti, & gratia induti, sed non per legem, sed per fidem, &, vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solùm per passionem Christi dandam esse figurabant. Et præterea qui tunc in gratia decedebant, non cœlum penetrabant, sed in inferis vsque ad Christi mortem reseruabantur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israelis in terram promissionis, sed necessarium fuit ve-
Deut.34. Iosue.4. nire Iosue, qui eos ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos figura in cœlestem patriam adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitã æternam perduceret, suó que sanguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos

nos amplissimis dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimísque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis ecclesiæ constituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tandem perduceret. Samaritanus enim idem est quod custos, de Psal.126. quo dicitur in psalmo: Nisi dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: Ad annuntiandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde. Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nósque ad gratiam dei præparemus, ipse enim, vt dicitur in psalmo, sanat Psal.146. contritos corde, & alligat contritiones eorum. Et vt dicitur in alio psalmo: Cor Psal.50. contritum & humiliatum non despicit.

Et prædicarem captiuis indulgentiam.) Aspicis hîc peccatores captiuos appellari. Qua de re aliàs nonnulla diximus.

Et clausis apertionem.) Hoc est, cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui cerimoniis Mosaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatem vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus, co-
1.Tim.3. lumna & firmamentum veritatis. Lege cap.42. & videbis missum fuisse Christum vt oculos cæcorum aperiret. Ita enim eum deus pater alloquitur: Dedi te in fœ-
Sup.42. dus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum de domo carceris. Vbi aspicis flagitiosos cæcos esse mentísque lumine priuatos.

Vt prædicarem annum placabilem domino.) Id est tempus gratiæ, de quo ait Paulus:
2.Cor.6. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Fortasse annum placabilem appellat, quia deum patrem placauit, nósque morte sua cum eo reconciliauit, séque pro nobis hostium placationis constituit.

Diem vltionis.) Hoc est, diem extremi iudicij. Vel tempus euersionis Hierosolymæ per Titum.

Vt consolarer omnes lugentes.) Munus est Christi lugentes consolari. Ipse enim
Matth.5. ait: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Pro lachrymis debitè emissis tribuit deus & hîc internam consolationem, & in cœlo æternam beatitudinem: sunt enim lachrymæ semen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in psalmo: Qui Psal.125. seminant in lachrymis, in exultatione metent. Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iustásque causas funduntur. Ideò sequitur: Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion. Non promittit deus consolaturum lugentes Babylonem, sed Sion. Non illi sunt gratæ lachrymæ fusæ ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quæ ob amissionem Sionis emittuntur. Plorabant filij Israelis, nec poterant continere lachrymas ob Hierosolymæ suæ recordationem, sedentes captiui iuxta flumina Babylonis, & dicentes: Illic sedimus, & fleuimus, dum recordare- Psal.136. mur tui Sion. Nos ob cœlestis Sionis desiderio in hoc exilio oculos nostros fontes viuarum aquarum faciamus. Lugere Sion est ecclesiæ afflictiones deplorare, vel peccatain Sione admissa, vel præ desiderio cœlestis Sionis lachrymas profundere. Huiusmodi lugentes deus mirabiliter consolatur. Narrat Ezechiel dixisse Ezec.9. deum cuidam viro: Transi per mediam ciuitatem in medio Ierusalem, & signa tau super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus, quę fiunt in medio eius. Et statim iussit illi, vt his seruatis cæteros interficeret. Eos seruat deus, illísque vitam tribuit immortalem, qui mundi scelera deplorant, & finem rerum intuentur, atque nouissima contemplantur. Litera enim tau, quæ

in

in Hebraico Alphabeto vltima est, finem rerum significat, quam debemus semper in memoria tenere & ea veluti in fronte signari. Quemadmodum ω mega apud Græcos quòd in fine sit alphabeti finem significat, sic tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, sed nolunt à mundo ipso discedere, nec finem animo intueri. At necesse est mundi peccata lugere, sed ipsum mundum relinquere. Mortuus est Iacob in Ægypto, sed noluit ibi sepeliri, sed in terra promissionis: & portantes eum mortuum filij sui ægressi ab Ægypto venerunt ad aream Atad, quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Ægypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurrecturos, ideo voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim Matthæus multa corpora sanctorum resurrexisse. Sed ad huius historiæ spiritualem sensum veniamus. Per mortem in Ægypto peccatum significatur. Malum est mori in Ægypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Ægypto exierunt filij eius ab Ægypto, vbi septem dies plorauerunt. Ploremus mortem Ægypti, ploremus mundi impietates, & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mundum. Relinquamus Ægyptum, & pro Ægypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tantùm, sed septem diebus, hoc est toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostras planctus Ægypti.

Gen.49. Gene.5. *figura* Mat.27

figura 3.Reg.7. Quid significabat mare illud æneum in templo Salomonis, & luteres aquarum, nisi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas nostra? lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascendunt sursum, & cùm sint aquę, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentius inflammatur. Nónne cor Magdalenæ erat Ætna mons Altissimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Nilus lachrymarum. Ex amore fluebant ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnifacimus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorem, & paruam fragrantiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Chrystus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

similitudo

Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ plantatio domini ad glorificandum.) Id est, Et qui in ecclesia fuerint fortes in iustitia, & constantes, appellabuntur plantatio *domini*, hoc est, arbores plantatæ à deo, ad ipsum deum glorificandum.

Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.) Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituent ad fidem gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra.) Multi venient ad ecclesiam, qui cùm anteà essent alieni à fide, tamen recepto euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: pascent seipsos, sed pecora. Nec dicit: Occident pecora, sed pascent: Ita dicebat Christus diuo Petro: Pasce oues meas, pasce agnos meos. Et ter illum interrogauit, vtrum eum amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præsule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui deum amet, aliisque in amore præcellat. Ideò Christus dixit: Simon Ioannis diliges me plus his? Oportet esse præsulem charitate prędstantem, alioquin non oues, sed seipsum curabit. At deus per Ezechielem, Væ, inquit, pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. nónne greges à pastoribus pascuntur? Legant pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & notatu digniſſima.

Ioan.21. Ezech.34.

Agricolæ & vinitores vestri erunt.) Hoc est, colent durã cordiũ terrã ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, ecclesiã Christi sanguine rigatam custodient.

Vos

Vos autem sacerdotes domini vocabimini.) Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Ægypti neq; idolorũ, sed dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & consecrare, deceptus verbis illis diui Petri peruersè intellectis: Vos autẽ genus electũ, regale sacerdotium, gens sancta. Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret. Vos estis sacerdotes, nõ tamẽ inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinã indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuersali sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed sacerdtiũ regale. Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundũ ordinem Melchisedech, æquum est, vt qui illi vniuntur, regale sacerdotium appellentur. Sed hinc non infertur omnes Christianos esse sacerdotes Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quempro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: Pascite qui est in vobis gregem dei. Nónne vides ipsam diui Petri epistolam, quàm pro te affers, tuam hæresim damnare? Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes tam pueros quàm senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex consensu plebis, quamquam omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galatas scribit: Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis? Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, Huius rei, inquit, gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Multi erant in ciuitatibus illis Christiani, sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes, nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtranque tuam opinionem, & hæresim detestabilem. Sunt aduersus te omnes catholici doctores tam antiqui quàm recensiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eúmque tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes, sed eos munere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At diuus Paulus, inquit, in epistola ad Hebræos: Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à deo tanquam Aaron. Vbi legisti Luthere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri testamento deum illi sacerdotium tribuisse, & diuus Paulus asseueranter affirmat eum fuisse à deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quantò magis ecclesiæ, pro qua Christus sanguinem suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solùm enim diuinus noster vates Apostolos, & nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: Et pascent pecora vestra. Vbi vides sacerdotes esse pastores, plebem verò & subditos, oues appellari.

1. Pet. 2. 1. Pet. vlt. Gal. 1. Tit. 1. Heb. 5. Exo. 28. Num. 17. Heb. 5.

Fortitudinem gentium comedetis.) Hoc est, potiemini opibus, quas gentes ad ecclesiam afferent. Refert diuus Lucas in Actis eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & constantia. Et quoniam

Act. 4.

Tt epulæ

epulæ ſacerdotum ſunt Chriſtianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: Fortitudinem gentium comedetis, quaſi diceret: Fortitudine eorum, qui ad Chriſtum fuerint conuerſi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lætantur videntes terræ, quam coluerunt, herbeſcentem viriditatem, eámque fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubeſcere, pramóſque baccarum ac fructuum copia incuruari, ſic & multò amplius oblectantur præſules & concionatores, intuentes populum ab illis inſtructum, admirabiles virtutum fructus producere. Contrà verò vt inſignis pictor videns imaginem quam pulchram depinxit, in qua voluit ſuum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, ſummo dolore premitur, nec poteſt tantum mœrorem æquo animo tolerare, ſic præſules, & pij ſacerdotes, & concionatores videntes corruptos & ſceleribus contaminatos eos, quos ſolicitè variiſq; doctrinarum coloribus inſtruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Verſio tamen Pagnini fauet priori expoſitioni: Ita enim habet: Opes gentium comedetis.

similitudo

altera ſimilitudo

Et in gloria eorum ſuperbietis.) Capitur ſuperbire pro exultare, & gaudio efferri. Quaſi dicat: Vos præſules gloria fidelium delectabimini. Vnde Paulus Apoſtolus Philippenſes alloquens, Itaque, inquit, fratres mei chariſſimi & deſideratiſſimi, gaudium meum, & corona mea.

Philip.4.

C *Pro confuſione veſtra duplici & rubore laudabunt partem eorum, propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt, lætitia ſempiterna erit eis. Quia ego dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocauſtum, & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et ſcietur in gentibus ſemen eorum, & germen eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoſcent*
D *illos, quia iſti ſunt ſemen, cui benedixit dominus. Gaudens gaudebo in domino, & exultabit anima mea in deo meo, quia induit me veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circundedit me, quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis. Sicut enim terra profert germen ſuum, & ſicut hortus ſemen ſuum germinat, ſic dominus deus germinabit iuſtitiam & laudem coram vniuerſis gentibus.*

Pro confuſione veſtra duplici & rubore.) Hæc duplex confuſio & moleſtia eſt afflictio, qua duo populi infideles nempe gentium & Iudæorum Apoſtolos, cæteróſque viros ſanctos vexabant. Vel ideò appellatur duplex, quia & verbis & factis viri ſancti affligebantur. Sed quò magis, qui ſe ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque ſortem ſuam laudabant. Ideò ait: Pro confuſione veſtra duplici & rubore laudabunt partem eorum, ſeu vt ex Hebraico poteſt verti, partem ſuam. Poteris per partem ſuam deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in pſalmo: Pars mea dominus. Quaſi dicat: in omni afflictione deo gratias agent. Ego exiſtimo hanc particulã, duplici, accipi hoc in loco pro multiplici, quẽadmodũ mos eſt ſcripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in ſequenti verſu: Propter hoc in terra ſua duplicia poſſidebunt. Eſt igitur ſenſus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœleſti patria conſequentur.

Pſal.71.

Et odio habens rapinam in holocauſtum.) Id eſt, execrans ſacrificia ex rebus raptis. Plus diligit deus iuſtorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquiſitis mune

munera. Dicitur enim in Prouerbiis: Honora dominum de tua ſubſtantia. Et Tobias, Ex ſubſtantia, inquit, tua fac eleemoſynam. Et apud Matthæum ait Chriſtus deus noſter: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Semper pronomen tuum apponitur. Id autem quod eſt rapina comparatum, non eſt tuum ſed alienum.

Prou.3. Tob.4. Matth.5.

Et dabo opus eorum in veritate.) Id eſt, Et retribuam eis iuxta opus eorum abſque vllo dubio.

Et ſcietur in gentibus ſemen eorum.) Hoc eſt, Cognoſcetur inter gentes ſemen Apoſtolorum. Quaſi dicat: fideles, quos Apoſtoli verbo & exemplo genuerint, eruntinter omnes homines cogniti. Diuus Paulus Corinthiis ſcribens, Per euangelium, inquit, ego vos genui. Et in pſalmo ait Chriſtus: Semen meum ſeruiet ipſi. Hoc eſt, fideles mei ſeruient domino. Si Chriſtus eiúſque Apoſtoli eos genuerunt, quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis ſeparárunt, ergo anteà non erant, dum ſceleribus implicabantur. Ex quo colliges impiorum vitam eſſe potius mortem dicendam, quàm vitam. Aſpicis præterea docere eſſe gignere, & doctores patres poſſe appellari.

1.Cor.4. Pſal.21.

Gaudens gaudebo in domino.) Verba ſunt eccleſię, quam propheta facit loquentem, gaudium ſuum proferentem, & beneficia à Chriſto accepta prædicantem. Animaduerte. Non dicit: Gaudebo in mundo, ſed in domino. Ita Dauid, Redde mihi, inquit, lætitiam ſalutaris tui. Et Apoſtolus Philippenſibus, Gaudete, inquit, in domino ſemper. Poteris hoc referre ad ipſum Eſaiam, vt ipſe ſit, qui has voces emittat.

Pſal.50.

Quia induit me veſtimentis ſalutis.) Hoc eſt, iuſtitia & charitate. Id quod ſequitur: Et indumento iuſtitiæ circundedit me, eſt idem ſed aliis verbis.

Quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.) Hoc eſt, ita me Chriſtus virtutum ornamentis induit, acſi ego eſſem ſponſus in die nuptiarum ſplendidis veſtibus coopertus, & corona decoratus: & ſponſa pulcherrimis ornamentis induta.

Sicut enim terra profert germen ſuum.) Prædicta eccleſiæ exultatione concludit propheta dicens, magnam fore iuſtitiam & laudem, non ſolùm coram Iudæis, ſed etiam coram cunctis gentibus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LXI.

Ad annuntiandum manſuetis miſit me.) In Hebraico eſt in hunc modum לְבַשֵּׂר עֲנָוִים שְׁלָחַנִי leuaſſer anauim xelachani. Dictio עָנָו anau ſignificat mitem, manſuetum, benignum, humilem. Vnde id, quod habetur Numerorum capite duodecimo: Erat enim Moſes vir mitiſſimus ſuper omnes homines, interpretatur R. Salomon humilis & tolerans ſuper omnes homines. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt: Euangelizare pauperibus miſit me. Solent enim humiles pauperes appellari. Vnde id, quod ait Chriſtus: Beati pauperes Spiritu, graues authores non de inopia, ſed de humilitate explanant. Diuus Lucas hanc autoritatem ex verſione Septuaginta capite quarto ſui euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in ſua propria ſignificatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Chriſtum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines ſæpe volunt potius diuitibus quàm pauperibus euangelium prædicare: at Chriſtus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euerſum. Regnum mundi incipit à magnatibus & potentibus, regnum verò Chriſti à pauperibus. Reges & principes mundi reſpiciunt diuites, Chriſtus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur in pſalmo decimo: Oculi eius in pauperem reſpiciunt. Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre deſiderantem ſiluit, nec verba, nec miracula faciens: contrà verò apud pauperes & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult occioſis & vanè curioſis mer

Num.12. Mat.5. Luc.4. Pſal.10.

ſimile

ces ſuas oſtendere, ſed iis, quos intelligit eſſe illas empturos, ſic Chriſtus apud eos concionabatur, & euidentia atq; mirabilia ſigna efficiebat, quos videbat eſſe ex his vtilitatem accepturos. Et volens apud Matthæum diſcipulis Ioannis inter-
Matth.21. rogantibus: Es tu qui venturus es, an alium expectamus? oſtendere ſe eſſe Chriſtum in lege promiſſum, reſpondit rerum geſtarum teſtimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis, Dicite, inquit, Ioanni quæ vidiſtis & audiſtis: Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſurgunt, pauperes euangelizantur. Hoc eſt, euangelium illis prædicatum recipiunt. Quaſi diceret: Ego ſum ille, quem prophetæ vaticinati ſunt eſſe hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hîc ait: Euangelizare pauperibus miſit me. Sciebat enim venturum eſſe tempus, vt pro miraculo haberetur euangelium pauperibus gratis annuntiare.

Vt mederer contritis corde.) In Hebraico eſt לַחֲבֹשׁ לִנְשְׁבְּרֵי-לֵב lachauox lenixbere leu. Verbum חָבַשׁ chauax ſignificat propriè alligare, vt apud Eſaiam
Supr.30. cap.30. In die qua alligauerit dominus vulnus populi ſui. Ideo Pagninus vertit: Vt alligarem contritos corde. Metaphora ſumpta à chirurgis vulnera faſciolis ligantibus. Vnde noſter interpres rectè vertit: Vt mederer. Diuus Lucas habet, Sanare contritos corde. Quod eſt idem. Poteſt verti: Vt curarem confractos animo. Hoc eſt, animum vulneribus confoſſum & ſaucium habentes. Pro quo Theodotio vertit: Ad alliganda vulnera peccatorum. Sunt enim peccatorum vulnera letalia, mortémq; ipſam non multò poſteà, ſed ſtatim gignentia, iuxta id quod ait
Iaco.1. diuus Iacobus Apoſtolus: Peccatum, cùm conſummatũ fuerit, generat mortem.

Et clauſis apertionem.) In Hebraico eſt וְלַאֲסוּרִים פְּקַח-קוֹחַ Velaaſurim
Gen.39. pekach koach. Nomen אָסִיר aſur vinctum ſignificat, vt Geneſis 39. Tradidit Ioſeph in carcerem, vbi vincti regis cuſtodiebantur. Verbum Pakach ſignificat ve-
Gen.3. lamen remouere & aperire, vt Gene.3. Aperiẽtur oculi veſtri. Vnde nomen פְּקַח apertionem & viſum ſignificat. Quapropter verterunt Septuaginta: Et cæcis vt
Luc.4. videant. Quos ſecutus diuus Lucas tranſtulit: Et cæcis viſum. Poteſt verti: Et vinctis apertionem carceris. Ita enim tranſtulit Pagninus. Nam dictio סוּרִים carcerem ſignificat iuxta ſententiã R. Ioſeph. Nonnulli tamen exiſtimãt has duas dictiones פקח סורים eſſe vnam geminatam, & ſignificare viſum, & apertionem.

Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis corónam pro cinere.) Verſio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec eſt hæc dictio in tranſlatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare poteſt ita verti: Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriã pro cinere. Quaſi diceret: Vt ponerem ac darem piè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel ſic, Vt lugentibus ante oculos ponerem cœleſtem Sionem, vt intelligerent, eſſe pro ſanctis lachrymis æternam illam gloriam conſecuturos.

Et vocabũtur in ea fortes iuſtitiæ.) Pro fortibus iuſtitię eſt in hebraico אֵלֵי צֶדֶק elcha tſedek. Si prima dictio venit ab אֵל dicendum eſt fortes, nam אֵל fortem ſignificat & deum. Et hanc rationem ſecutus eſt noſter interpres. Si autem eſt אַלָּה dicendum eſt, arbores, אַלָּה enim arborem ſignificat, quam Latinus inter-
Ioſue ult. pres Ioſue vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit. Et vocabuntur arbores iuſtitiæ. Apoſtoli enim, cæteríq; viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbores fuerunt, & palmæ fructiferæ, ſemper virentes, in eccleſia veluti in terreno paridiſo plantatæ. Eam ob cauſam cecinit Dauid: Iuſtus vt palma florebit,
Pſal.91. Et hæc fortaſſe eſt arbor, cui in primo pſalmo iuſtus comparatur. Ait enim: Et erit
Pſal.1. tanquam lignum, quod plantatũ eſt ſecus decurſus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo, & folium eius non defluet. Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi reſiſtit, & aduerſus illud inſurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparantur, clariſſimè demonſtratur.

In

In gloria eorum ſuperbietis.) Poteſt verti ex Hebraico: Eorum gloria oblectabimini: vel vt Pagninus reddidit Latinè: In gloria eorum exaltabimini. Aquila trãſtulit: ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσεσθε. Hoc eſt, In gloria eorum purpura veſtiemini. Quaſi dicat: Nulla inuidia ob eorum fœlicitatem cruciabimini, ſed etiam precioſis veſtibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, oſtendetis.

Argumentum capitis LXII.

Promittit diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus deſiſtat. Vaticinatur de primo Chriſti in mundum aduentu, & de eccleſiæ proſperitate.

CAPVT LXII.

PRopter Sion non tacebo, & propter Ieruſalem non A *quieſcam, donec egrediatur vt ſplendor iuſtus eius, & ſaluator eius vt lampas accendatur. Et videbunt gentes iuſtum tuum, et cuncti reges inclytum tuum, & vocabitur tibi nomen nouum, quod os domini nominauit. Et eris corona gloriæ in manu domini, & diadema regni in manu dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & ter-* B *ra tua non vocabitur amplius deſolata, ſed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitabitur, quia complacuit domino in te, & terra tua inhabitabitur. Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit ſponſus ſuper ſponſam, & gaudebit ſuper te deus tuus. Super muros tuos Ieruſalem conſtitui cuſtodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. Qui reminiſcimini domini ne taceatis, & ne detis ſilentium ei, donec ſtabiliat, & donec ponat Ieruſalem laudem in terra.*

EXPLANATIO.

Propter Sion non tacebo.) Cùm Eſaias Chriſti aduentum prædiceret, & omnes ad virtutem verámque dei religionem amplectendam hortaretur, ab impiis contemnebatur, ſed tamen à concionibus ſuis non deſiſtebat. Non enim erant apud eum tanti momenti ſceleratorum hominum iniuriæ, vt eius animum frangerent & debilitarent. Nam viri iuſti & conſtantia muniti nullis rerum aduerſarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbius oppugnari ſe ſentiunt, eò liberius & erectiore animo clamant, quando opus eſt, & ratio præſcribit, nolentes veritatem neceſſario dicendam ſilentio præterire. Scribis & principibus ſacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apoſtolis, ne Chriſtum annuntiarent, reſponderunt ipſi: Non poſſumus quæ vidimus & audiuimus non loqui. ita tradit Lucas in Actis Apoſtolorum capite quarto. Et ſequenti capite tradit eos Act.4.
iterum reſpondiſſe: Obedire oportet deo, magis quàm hominibus, & nec contu- Act.5.
meliis nec flagellis cæſos voluiſſe à prædicatione deſiſtere. Et diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios. Væ enim, inquit, mihi eſt, ſi non euangelizauero. Et 1 Cor.9.
Eſaias, Væ, inquit, mihi quia tacui. Eam ob cauſam nunc ait ſe propter Sionẽ, hoc Sup.6.
eſt, propter pios clamaturum eſſe, nec ab incœpto ceſſaturum. Vel propter Sionem, hoc eſt, quia ita opus eſt ciuitati Hieroſolymæ.

Donec egrediatur vt splendor iustus eius.) Hoc est, donec veniat Christus. Acsi diceret: Si vsque ad Christum viuerem, semper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Christum appellat iustum Sionis, hoc est, à quo
Ierem.23. & 33. omnis Sionis iustitia dimanat. Et Ieremias, Hoc est, inquit, nomen quod vocabunt eum, dominus iustus noster. Et Stephanus in Actis, Occiderunt, inquit, eos,
Act.7. qui prænuntiabant de aduentu iusti. Vbi per iustum Christus intelligitur.

Et saluator eius vt lampas accendatur.) Quem iustum vocauit, nunc saluatorem appellat. Iesus enim idem est quod saluator.

Et videbunt omnes gentes iustum tuum.) Non solùm tu Hierosolyma, sed omnes etiam gentes Christum videbunt, licet non oculis, tamen fide. Videmus nunc, ait
2.Cor.13. Apostolus, per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Et Dauid, Vi-
Psal.97. derunt, inquit, omnes termini terræ salutare Dei nostri. Perspicuum est Galatas
Gal.3. Christum corporeis oculis non vidisse, nihilominus tamen ad eos ita diuus Paulus scribit: Quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus?

Et vocabitur tibi nomen nouũ, quod os domini nominauit.) Hoc est, appellaberis ecclesia super Petrã fundata, ita enim te Christus appellabit. Diuus Matthęus inquit dixisse
Mat.16. Christum Petro: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam.

Et eris corona gloriæ in manu domini.) Si corona solet esse in capite, non autem in manu, quomodo inquit propheta ecclesiam esse coronam gloriæ in manu domini? Ego existimo eum voluisse ostendere nunquam defecturam esse fidem ecclesiæ, quoniam eam deus manu sua tenet apprehensam. Quî fieri potest, vt diabolus spoliet fide ecclesiam, quam deus habet sua manu custoditam? Ideò portæ in
Mat.16. feri aduersus eam nunquam prævalebunt, vt ipsa veritas asseruit apud Matthęum.
Luc.22. Et apud Lucam, Ego, inquit, oraui pro te, vt non deficiat fides tua. Capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Acsi diceret: Eris ô ecclesia regnum glorioſum, non externum sub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, sed eris regnum in manu domini ab ipso nunquam derelictum. Vel sic: Eris glorioſa & inclyta, & à deo dilecta. Vel, Eris corona gloriæ in manu domini, hoc est, Propter te glorificabitur dominus. Hac exorna-
Philip.4. tione orationis vtitur diuus Paulus in epistola ad Philippenses ita dicens: Itaque fratres mei chariſſimi & desideratiſſimi gaudium meum & corona mea: & Salo-
Prou.12. mon in Prouerbiis: Mulier diligens corona est viro suo.

Sed vocaberis voluntas mea in ea.) Solet aliquando scriptura nomina rebus ex
Sup.8. euentu imponere, quemadmodum suprà fuit Christus vocatus, Accelera, spolia detrahe, festina prædari à celeritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanum ab eius faucibus eripuit.

Habitabit enim iuuenis cum virgine.) Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellę etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

Et habitabunt in te filij tui.) Nullus ecclesiæ filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

Et gaudebit sponsus super sponsam.) Quis sit hic spõsus & hęc sponsa explicat statim, dicens: Et gaudebit super te deus tuus. Vbi vides ecclesiã esse dei sponsam. Hęc est
Canti.1. ea, quam Salomon in Canticis facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua
Eph.5. ait Apostolus: Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam.

Super muros tuos Ierusalem constitui custodes.) Hoc est, Apostolos, præsules, & doctores, quorum interest vigilare, speculari, custodire, & docere. Ita diuus Paulus
2.Tim.4. Timotheo dicebat: Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuum imple, &c.

Qui reminiscimini domini ne taceatis.) Sensus est: Vos qui dei recordamini, orate dominum pro ecclesiæ laude, & pace, nec à precibus vnquàm desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

Iura

Iurauit dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. Si C
dedero triticum tuum vltrà cibum inimicis tuis, et si biberint filij alieni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt dominum, et qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. Transite transite per portas, præparate viam populo. Pla-
num facite iter, & eligite lapides, & eleuate signum ad populos. Ecce D
dominus auditum fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion: Ecce sal- Mat.21.a
uator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et Zach.9.b
vocabunt eos populus sanctus, redempti à domino. Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta.

Si dedero.) Id est, Non dabo. Ponitur, Si, pro non, vt in psalmo: Ipsi verò non Psal.94.
cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam, Id est, quòd non introibunt. Promittit deus nunquàm ecclesiam suam derelicturum. Poteris per triticum & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit deus nunquam esse ab ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incumbunt.

In atriis sanctis meis.) Id est, in sancta ecclesia mea.

Transite transite per portas.) Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentum, de eius liberatione vaticinans. Sed per Babylonem mundus intelligitur, eiúsque confusio, à qua hortatur propheta, vt omnes egrediantur.

Præparate viam populo.) Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostendite illi iter ad cœlestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eósq; remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostendunt, sed nec eam præparant, nec lapides cæteráque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertius eam ostendunt verbis, tantò pernicioſius eam impediunt factis. Quid est deprauata vita præsulis & con- *simile*
cionatoris nisi quidam ingens in via lapis? Oportet concionatorem & præsulem *simile*
esse doctrina excultum, & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parum & imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cum arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit, sic virtus sine doctrina aliis non multùm prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè conglutinat. Virtus est calx, verba sunt arenæ, virtus verbis ornata est calx cum arena aptè atque temperatè commista.

Et eleuate signum ad populos.) Conuocate ad ecclesiam omnes gentes. Hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymæ ingressum. Solent enim duces eleuare vexillum ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima glorioſissimũ signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus.

Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit.) Filia Sion & Sion idem est, capitur autem pro ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annunciate in ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

Ecce merces eius cum eo.) Id est, ipse deus est merces, quam *suis* electis tribuit. Ita ipse dominus dixit Abrahamo: Noli timere Abram, Ego protector tuus sum, Gen.15.

& merces tua magna nimis. Quasi diceret: Non solùm sum tuus protector, sed
Psal.118. etiam tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in psalmo. Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem. Hoc est, propter teipsum, qui es electorum tuorum merces & retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: Inclinaui cor meum ad facienda præcepta tua propter æternam retributionem. Est igitur sensus: Annuntiate Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solùm illis sua, sed seipsum dabit. Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium dei opus alibi ostẽdimus. Vel ita: Merces electi cum deo est, eámq; deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonũ & meritorium corã ipso deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret.

Et vocabunt eos populus sanctus redempti à domino.) Fideles dei electi & iusti vocabũtur sancti, à Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filij scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pij
Sup.2. honestis ac gloriosis nominibus vocantur. Potest ita explanari: Et redempti à domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabunt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis cooperti in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen ellucere, irruunt, eósque maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorum virtutes silentio prætereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt cul-
similе pam, licet leuem, omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines indomitis cupiditatibus inflammati, tetrísque sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eósque inexpiabilibus vitiis tribuunt, eorum autem virtutes nequaquam intuentur. Est enim sceleratorum proprium omnes viros virtute præstantes odio habere, eorúmque splendorem falsis criminibus maculare, & omnẽ denique virtutis florem velle confringere.

Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.) Tu ô ecclesia vocaberis ciuitas, quam Christus quæsiuit. Si Christus nos quæsiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis
Luc.15. illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit.

Annotationes ex hebræo in

CAPVT LXII.

Transite transite.) In Hebraico est עִבְרוּ עִבְרוּ iuru iuru. Quod potest verti,
Gen.33. Procedite ante eos, procedite ante eos. Et id, quod habetur Gene.33. Et ipse progrediens adorauit, potest verti: Et ipse procedens ante eos adorauit. Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præsules, quorũ interest non solùm viam veritatis
similе & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Vt enim teda siue fax non retro manet, sed præit, sic principes & præsules debent alios virtute & exemplo anteire, eósq; non solùm verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideò eos Christus
Mat.5. lucem appellat, Vos, inquiens, estis lux mundi.

Eligite lapides.) In Hebraico est: סַקְּלוּ מֵאֶבֶן sakkelu meeuen. Quod potest rectissimè verti: Proiicite lapides. Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus: Lapides remouete. Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eámque complanare est tollere scandala & impedimenta, quibus possunt alij lædi, & à via virtutis retardari.

Argu

Argumentum capitis LXIII.

Vaticinatur propheta de Christi in cælum ascensione, quem instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit. Commemorat Dei in Israelem beneficia, eiúsque in deum ingratitudinem & impietatem. Postea inducit populum Iudaicum querentem se esse à deo derelictum, & in maximis ærumnis versatum.

CAPVT LXIII.

Quis est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus A *de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, &* Apoc.19.c *vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum: calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit. Circunspexi, & non erat auxiliator, quæsiui, & non fuit qui adiuuaret, & saluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum. Miserationum domini recordabor, laudem domini super omnibus,* B *quæ reddidit nobis dominus, & super multitudinem bonorum domui Israel, quæ largitus est eis secundum indulgentiam suam, & secundum multitudinem misericordiarum suarum. Et dixit: Veruntamen populus meus est, filij non negantes: & factus est eis saluator. In omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos: in dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos, & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus seculi. Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt Spiritum* C *sancti eius, & conuersus est eis in inimicum, & ipse debellauit eos. Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.*

EXPLANATIO.

Quis est iste qui venit de Edom.) Postquam propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite præcedenti multa de eius ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in cœlum ascensione vaticinatur. Et quemadmodum rex Dauid fa-
Psal.23. cit angelos ita dicentes: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ, quoniam cœlites Christum in superas sedes ascen-

dentem

dentem comitantes mente præuidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes quis nam ille esset, quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitent cuiusnam chori sint hi spiritus, qui hoc interrogãt, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapientia excultus capite septimo cœlestis suę Hierarchiæ ait hanc quæstionẽ esse supremorum angelorum à deo immediatè illuminationes accipientium. Est autem ad horum verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quandam prouinciam, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatem. Edom significat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Bosra significat munitam & euersam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita, sed quæ ob eius scelera & in Christum ingratitudinem & impietatem fuit funditus euersa. Est igitur sensus: Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hierosolyma, habens vestes tinctas, sanguinéque rubricatas? Describit diuinus noster vates Christum in cœlum ascendentem instar ducis victoris, hostium suorum sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortem, & peccatum. Non quòd hæc omnia sanguinem habeant, sed est hoc tropologicè intelligẽdum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi, & glorioſam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ?) Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non so- Psal.44. lùm triumphantem, sed pulchrum, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in psalmo: speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. Et in Cant. 5. Canticis ait sponsa: Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus. Heb.1. Candidus ob summam pulchritudinem eius, quem diuus Paulus in epistola ad Hebræos gloriæ splendorem appellat, Rubicundus ob ostium sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.) Hæc est, Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciẽ. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiã docui, qui, vt eos saluos facerẽ, cum hostibus animarum eo- Apo.19. rum pugnaui. Huc spectat id, quod de Christo ait diuus Ioãnes in Apocalypsi, vbi eum ita describit: Vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat. Et paulò post. Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum dei. Ea autem iustitia de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dandum esse vnicuique quod suum est, & præterea impios esse damnandos, iustos verò à deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustifi- Gal.5. catione intelligi, quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere, sed in fide charitate formata, quæ, vt ait Apostolus, per charitatem operatur.

Torcular calcaui solus.) Respondet Christus se esse tinctum sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hanc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergò crucem aspicimus, quid aliud facimus quàm admirabilis victoriæ monimentum, cæcorum lumen, & cœlestem splendorem, firmissimum nostræ salutis præsidium, & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi dei nostri mansuetudinem, qui cùm gloriosè triumphans ascenderet, non dedignatur interrogãtibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, cui dedit nomen, quod est super omne nomen, Philip.2. vt ait diuus Paulus, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum. Videant hoc superbi, qui cùm sint in aliqua dignitate constituti, suis subditis respondere, suarúmque rerum rationem reddere dedignantur.

Dies

Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.) Nonnulli codices habent: Annus redemptionis meæ venit. Sed non multum refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit, redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel vltionis, propter euersionem Hierosolymæ, infideliúmque Iudæorum vastitatem, redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à deo collata. Sed animaduerte. Loquens de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

Circunspexi, & non erat auxiliator.) Ita in psalmo: Et sustinui qui simul contri- Psal.68. staretur, & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni. Omnes enim eo relicto fugerunt. Ideò dixit paulò antè: Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum. Notanter dicit, Non est vir, vt non excluderet virginem Mariam, quæ eum fuit vsque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa.

Et saluauit mihi brachium meum.) Subaudi eos. Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eósque saluos fecit. Septuaginta habent: Et emit eos brachium meum. Quod idem ferè est. Id autem quod sequitur: Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quemadmodum brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

Miserationum domini recordabor.) Verba sunt prophetæ, suam erga dominum gratitudinem ostendentis. Sequitur: Et laudem domino, Subaudi, narrabo. Quasi dicat: Nullum erit tempus, quo dei in me beneficiorum memoria moriatur: imò omnis mihi erit ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitudo, ob quam permisit deus, vt Ægyptij in mari Rubro ob- Exo.14. ruerentur, & tantæ ingratitudinis perpetuam memoriam relinquerent. Cùm Exo.1 enim essent à Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiúsque filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppresserunt. Nutriuit Dauid filium suum Absalom, eúmque extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suum insurrexit, eúmque de ciuitate fugauit. Sed ob hanc ingratitudinem fuit mi- 2.Reg.15. serè interfectus, & tribus hastis transfixus. Quod potest esse maius scelus, quàm 2.Reg.18. eum, à quo acceperis beneficia, affligere, & in inuidiam vocare? Vt enim hedera *simile* per se stare non potest, sed arboris, eiúsque ramorum adiumento alta petit, & ipsam arborem adeò amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebant, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti, eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt perniciem machinati. Similes illis, *simile* qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ eos protexerat, secant, & infringunt. Quid potest esse in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ societatis pestilentius? Cùm autem tam execrandum facinus sit hominis erga hominem ingratitudo, quid erit erga deum illum optimum & maximum, qui nos creauit, qui nostram humanitatem induit, qui nostra impia facinora suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris oratio- nis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: Miserationum domini recordabor. Et ea, quæ sequuntur.

Et dixit.) Subauditur deus. Ea autem, quæ paulò post sequuntur: Et factus est eis saluator, verba sunt prophetæ.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) Id est, Cùm Hebræi ab Ægytiis affligerentur, deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autem dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit, quando vult. Et quoniam deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit,

ait

ait propheta eum non fuisse in illorum tribulatione tribulatum.

Et angelus faciei eius saluauit eos.) Alludit ad historiam, quæ est in Exodo literis
Exod.12. mandata, de angelo, qui primogenitos Ægyptiorum occidebat, Hebræos autem seruabat. Vocatur autem angelus faciei eius, hoc est, angelus stans coram eo. Ait
Mat.18. enim Christus apud Matthæum: Dico enim vobis, quia angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.

Eleuauit eos cunctis diebus seculi.) Hoc est, euexit Hebræos ad honorem, de quo nulla vnquam ætas conticesset. Vult propheta significare tam insigne fuisse beneficium illud dei in Hebræos, quando eos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione posteritatis extingatur.

Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt.) Ostensa dei bonitate & in Hebræos magnificentia, ostendit eorum nefariam ingratitudinem.

Et afflixerunt spiritum sancti eius.) Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices ha-
Ephe.4. bent, Spiritum Sanctum eius. Quam ob rem ait Apostolus: Nolite contristare Spiritum sanctum dei. Fortasse per spiritum sancti eius intelligit spiritum Moysi,
Psal.105. qui fuit sanctus dei, de quo dicitur in psalmo: Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius. Est enim proprium optimorum præsulum
2.Cor.11. affligi spiritu, cùm subditorum scelera intuentur: Vnde diuus Paulus, Quis, inquit, infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror? Vt
simile enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstantes alios pabulo doctrinæ & exemplo nutriunt, ipsi autem visis aliorum flagitiis dolore premuntur, & feruen-
Ezech.4. tis charitatis ardore inflammantur. Eam ob causam fortasse deus apud Ezechielem charitatem ferreæ sartagini comparauit. Ita enim ait: Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem. Et hæc
Mat.5. est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. Vos, inquiens, estis sal terræ. Perspicuum est enim salem, vt ollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. Quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, se ipsam absumit, & li-
Mat.5. quefacit. Ideò eos etiam Christus cum luce comparauit, Vos, inquiens, estis lux
Ioan.5. mundi. Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cùm de Ioanne Baptista loquens, Ille, inquit, erat lucerna ardens & lucens. Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.) Subauditur populus Israeliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando deus Moysem cum populo suo mirabilibus signis ab Ægyptiorum seruitute liberauit.

Exod.14.e *Vbi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, vt facerent sibi nomen sempiternum. Qui eduxit eos per abyssos, quasi æquum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, Spiritus domini ductor eius fuit. Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. Attende de*
Deut.26.d
Baruch.2. D *cœlo, & vide de habitaculo sancto tuo, & solio gloriæ tuæ. Vbi est Zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum? Super me continuerunt se. Tu enim pater noster, & Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos: tu domine*

mine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. Quare errare nos fecisti domine de viis tuis, indurasti cor nostrum ne timeremus te? Conuertere propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.

Vbi est qui eduxit eos de mari?) Nempe Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem populum ipse propheta inducit loquentem, pristinæ fœlicitatis suæ recordatum.

Cum pastoribus gregis sui?) Hoc dicit quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite quadragesimosexto Geneseos, & ex aliis multis locis. Ego ta- Gen.46.
men existimo hoc intelligi de Moyse, & Aarone, & principibus tribuum, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id, quod ait deus per Ieremiam: Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum Ierem.3.
cor meum, & pascent vos scientia & doctrina. Illis constituit deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi confusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se deo dedicarunt, rerúmque altissimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illæ, sed etiam libri gentilium hoc nomen illis tribuerunt. Homerus enim antiquissimus author, qui fuit pater bonorum ingeniorum appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor non est suus, sed ouium,
simile sic princeps totum se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quàm ipsum principem, qui debet totum populi pondus sustinere. Et ob eam causam Græce appellatur Βασιλεὺς, quasi populum sustentans. Quantò enim quis altius præponitur, tanto humi-
3.Reg.7. lius pondere laborum grauatur. Ideò diuus Gregorius præsules basibus domus
simile Salomonis comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios protegat, & rectè gubernet, & tueatur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimum fundamentum totum populi ædificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorum, ideò optimo iure reges, principes, & præsules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui?) Hoc est, in medio Moysi. Vel in medio eius, nempe populi Iudaici. Cum hac posteriori expositione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentium: Vbi est, qui posuit in eis Spiritum sanctum?

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.) Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysem per virgam, quam dextera tenebat. Præpositio, ad, potest verti per præpositionem, per. Vel sic, & melius meo iudicio: Qui Deus Moysem ab Ægypto honorificè eduxit. solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimámque dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

Spiritus domini ductor eius fuit.) Poteris per Spiritum domini Spiritum sanctum intelligere, vel angelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud psalmi: Qui facit angelos suos Spiritus, & ministros suos ignem vrentem. Et quoniam Psal.103.
angeli sunt Dei ministri, ideò Spiritus domini appellantur. Ita ait Paulus Apo- Heb.1.

ſtolus de angelis loquens: Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſſi, propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis? Id etiam quod
Act.8. eſt à diuo Luca in Actis Apoſtolorum ſcriptum: Spiritus domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus, poteſt rectè de dei angelo ex-
Dani.14. planari: angelus etiam apprehendit Habacuc prophetam, eúmque capillo capitis portauit, donec eum in lacu, in quem pius Daniel fuerat iniuſtè coniectus, collocauit.

Attende de cœlo.) Precatio eſt ad Deum populi fidelis Hebræorum.

Vbi eſt zelus tuus.) Hoc eſt, amor, quo nos anteà proſequebaris. Ita in pſalmo:
Pſal.88. Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ domine?

Et Abraham neſciuit nos, & Iſrael ignorauit nos.) Id eſt, nec Abraham neque Iacob nos ex Ægypto eripuerunt: multò enim anteà migrauerant è vita. Tu domine ſolus tanquam optimus pater nos nutriuiſti, extuliſti, & in promiſſa terra mirabiliter collocaſti. Quare igitur nos derelinquis?

Quare errare nos feciſti domine de viis tuis, induraſti cor noſtrum, ne timeremus te?) Hoc eſt, cur domine permiſiſti, vt viam veritatis derelinqueremus, eſſemúſque ita duro & obſtinato animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permiſiſti? Hic eſt vnus, ex locis ex quibus hæretici noſtri temporis probare contendunt nullum eſſe in homine liberum arbitrium. Aiunt enim hîc peccatores ſuorum flagitiorum cauſam Deo tribuere, eúmque illorum authorem facere. Quod eſt planè falſum & impium: Deus enim nec fecit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorum, quando ob eorum ſcelera illis gratiam non tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam ſe parare & diſponere ſtudent. Et ita hoc in loco, Induraſti cor noſtrum, idem eſt quod indurari permiſiſti. Hæc eſt phraſis ſcripturæ iuxta communem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus ſecutus ſtupidum Empedoclem negauit quondam arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis non ſolùm theologis ſed etiam philoſophis irriſus. Et cùm hæc hæreſis fuiſſet ab omni hominum memoria penitus euulſa, fuit noſtris hac in re infœlicibus temporibus à Luthero renouata & aſſerta. Ait enim omnia de neceſſitate abſoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, ſtudebo hoc loco breuitati, ea ſolum ſcribens, quæ aliis
Gen.4. prætermiſi. Geneſeos capite quarto in hunc modum Deus inuidum Cain fuit alloquutus: Nónne ſi bene egeris, recipies: ſin autem malè, ſtatim in foribus peccatum tuum aderit? Sed ſub te erit appetitus eius, & tu dominaberis illius. Quæ verba Thargum Hieroſolymitanum ita vertit: Nónne ſi emendaueris opera tua in hoc ſeculo, condonabitur & remittetur tibi in ſeculo futuro? Quòd ſi non emendaueris opera tua in ſeculo hoc, ad diem iudicij magni peccatum tuum reſeruabitur, & ad oſtium cordis quieſcit: veruntamen in manum tuam tradidi poteſtatem concupiſcentiæ malæ, & tu dominare ei ſiue ad bonũ, ſiue ad malum. Hæc Thargum. Aſpicis apertiſſimè Lutheri impietatem. Creator facit noſtrum arbitrium liberum, ille autẽ in creatoris ignominiam illud ſeruum efficere
Ioſu.vlt. conatur. In oratione, quã iuſtus Ioſue habuit apud Hebræos vltimo capiti manda ta, hæc ad literam ſunt verba: Nunc ergo timete dominum, & ſeruite ei perfecto corde atque veriſſimo, & auferte deos, quibus ſeruierũt patres veſtri in Meſopotamia & in Ægypto, ac ſeruite domino. Sin autem malum vobis videtur, vt domino ſeruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui ſeruire potiſſimùm debeatis, &c. Vide quàm perſpicuè ſcriptura noſtram optio-
Eccle.31. nem, arbitriúque libertatem oſtendat. In Eccleſiaſtico ita ait ſcriptura: Qui potuit tranſgredi, & non eſt tranſgreſſus: & facere mala, & non fecit. Et in libro
Sap.16. Sapientiæ: Ad quod quiſque volebat, conuertebatur. Et in pſalmo: Anima mea
Pſal.118. in manibus meis ſemper. In prima epiſtola ad Corinthios, Qui ſtatuit, inquit
2.Cor.7.

Apo

Apoſtolus, in corde ſuo, non habens neceſſitatem, poteſtatem habens ſuæ voluntatis. Quid plura? Chriſtus Deus noſter ita apud Marcum diſcipulos allo-
Mar.14. quitur: Semper enim pauperes habebitis vobiſcũ, & cùm volueritis poteſtis illis benefacere. Chriſtus aſſerit in noſtra poteſtate eſſe pauperibus benefacere, Lutherus negat, cui credemus? Si omnia exiſtimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorſum tot libros ſcribebas, tot ad populum conciones habebas, tot conſilia toties inculcabas? Quis non videt eſſe omnia hæc ſuperuacanea, ſi nihil eſt in noſtra poteſtate, ſed omnia ſunt neceſſariò ventura? Tu tibiipſi repugnas. Poſſem aduerſus te citare Gregorium Niſſenum in libro illo, vbi infallibilem neceſſitatem refutat, arbitriíque libertatem & actiuitatem clariſſimè demonſtrat, ſanctum martyrem Cyprianum libro primo epiſtola tertia, beatum Ambroſium libro primo de gentium vocatione, glorioſum Hieronymum, diuum Auguſtinum, innumerabiléſque alios excellentes authores, ſed cùm eos non admittas, ſatis eſſe exiſtimo te vtriuſque teſtamenti teſtimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, ſed vt iacent, in medium profero. Eſt quidem Deus prima cauſa, omnes tam naturales quàm voluntarias cauſas abſq; dubio mouens, quod non ſolùm fateor ſed etiam profiteor, & à Deo eſſe omne bonum iuxta id quod
Iaco.1. ait diuus Iacobus Apoſtolus: Omne datum optimum, & donum perfectum de
1.Cor.4. ſurſum eſt deſcendens à patre luminum. Et iuxta id quod ait diuus Paulus: Quid habes quod non accepiſti? Si autem accepiſti quid gloriaris, quaſi non acceperis? Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inſpirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim deus in
Apoc.3. Apocalypſi diui Ioannis Apoſtoli: Ecce ſto ad oſtium & pulſo, ſi quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cenabo cum eo, & ipſe mecum. Vides quemadmodum Deus cor noſtrum pulſet, ſed non neceſſariò cogat, eſſéque electiones ipſas in nobis ſuppoſito tamen diuino auxilio: Dei eſt nos gratia præueniente trahere, ſed huic tractioni acquieſcere, vel non acquieſcere eſt in arbitrij noſtri poteſtate conſtitutum. Non igitur Deus corda noſtra ipſe per ſe indurat arbitrium à nobis abſtrahendo, vt tu exiſtimas, & ex hoc Eſaiæ loco probare contendis: imò nos ipſi nos induramus: alioquin non diceret Deus: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, ſicut
Pſal.94. in irritatione ſecundum diem tentationis in deſerto.

Conuertere propter ſeruos tuos.) Fatemur, inquiunt, nos eſſe ſceleribus coinquinatos, nihílque boni mereri. At propter Abrahamum, Iſaac, & Iacob, cæteróſque viros ſeruos tuos fide, obedientia, & charitate præſtantes conuerte ad nos faciem tuam, illóſque tuæ miſericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hîc aſpicis quanti æſtimandi ſunt viri iuſti, ſiquidem propter eos Deus multa mala à peccatoribus auertit. Salomoni ob nimium mulierum amo-
3.Reg.2. rem deprauato dixit Deus: Scindam regnum tuum, & dabo illud ſeruo tuo: veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum. Et apud Eſaiam, Sic faciam, inquit, propter ſeruos meos, vt non diſperdam totum. Hoc
Infr.65. voluit ſcriptura in libro Geneſeos ſignificare, cùm ait abegiſſe Abrahamum
Gen.15. volucres ſuper immolata cadauera deſcendentes. Laceraſſent & deuoraſſent vo-
figura lucres animalia illa mortua, niſi eas ſanctus ille pater longè ſeparaſſet. Quid per volucres in cadauera irruerentes eáque dilaniare & vorare deſiderantes intelligitur, niſi tyrannorum, potentium populorum, cæterorúmque hominum immanium, impius conatus & ſtudium irruendi in filios Iſraelis, eóſque ad vaſtitatem vocandi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentem, niſi ſanctorum patrum merita & ſuffragia? Oſtendit diuina hiſtoria Ægyptios, Amorrhęos, Babylonios, cæteróſque infideles fuiſſe Iſraelem penitus euerſuros & conſumpturos, niſi Abrahami aliorúmque ſanctorum virorum merita piæq; precationes interceſſiſſent.

Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum.) Sensus est: Babylonij possederunt domine Hebræorum populum, quasi nihil possiderent: populum tuum penitus contempserunt, & acsi vilissimus esset, pro nihilo putarunt.

Conculcauerunt sanctificationem tuam.) Hoc est, templum Salomonis, vbi tuum nomen sanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nósq; in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, vbi fuimus templo sacrificiisque destituti, quemadmodum in principio priusquam te coleremus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LXIII.

Quis est iste, qui venit de Edom?) Pro de Edom est in Hebræo מֵאֱדוֹם me Edhon: quæ dictio חמרץ, hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam atque sanguinolentam reddidit.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.) Pro gradiens est in Hebraico צֹעֶה tsoæh, à verbo צָעָה tsaah, quod significat gradi, migrare, & discurrere. Vnde R. D. in libro radicum, ita hunc locum interpretatur: Demigrare faciens in multitudine fortitudinis suæ Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. Quæ de Deo absque dubio intelliguntur.

Et detraxit in terram virtutem eorum.) Pro virtute eorum in Hebræo est, נִצְחָם nitscham. Nomen est, נֵצַח natsach, quod significat fortitudinem, sanguinem, & perpetuitatem, quòd in sanguine sit hominis fortitudo, & quoniam id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & victorem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis: Periit finis meus, potest rectè verti: Periit victoria mea. Hæc dictio præfigitur sæpe psalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent εἰς τὸ τέλος, hoc est, in finem: quos secutus est Latinus interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert: Victori. Fœlix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, vel danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro verè conueniunt: *ille* enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos: Finis legis Christus. Diuus Ioannes in Apocalypsi Deum in hunc modum inducit loquentem: Ego sum alpha & o mega principium & finis. Quid multis? Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signum ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis: Pone me vt signaculum super cor tuum. Ipse est victor, qui apud Ioannem, Ego, inquit, vici mundum: de quo idem Ioannes in Apocalypsi, Vicit, inquit, leo de tribu Iuda. Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod ipse Apostolis in cœna dixerat: Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Vnde Ioannes in Apocalypsi: Quoniam, inquit, occisus es, & redemisti nos deo in sanguine tuo. Hic sanguis pro nobis fusus fuerat in lege in agni sanguine aliorúmque animalium figuratus: nam vt verbis vtar Pauli Apostoli, omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait: Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam. Quod de fide charitate formata intelligitur. Et alibi: Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Considera altáq; mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodentur, & quàm sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideò hunc Esaiæ locum ita poteris vertere: Et detraxit in terram sanguinem eorum, vel fortitudinem, vel victoriam eorum.

Thren. 3.
Rom. 10
Apocal. 1.
Cant. 8.
Ioan. 16.
Apoc. 5.
Mat. 26.
Apo. 5.
Heb 9.
Ioan. 6.
Ioan. 8.

In omni tribulatione eorum non est tribulatus.) In Hebræo est in hunc modum, בְּכָל־צָרָתָם לֹא צָר bechal tsaratham lo tsar. Hæc particula לֹא, significat non sed

sed si ita scribatur, לֹוֹ, est datiuus huius pronominis הוּא, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locum ancipitem redderet. Pagninus vertit: In omni angustia eorum ei fuit angustia. Alij vertunt: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus. Quod idem est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ, verè lãguores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à deo: aut, vt est in hebraico, percussum deum. Vel dicit propheta deum suorum afflictione esse afflictum, vt eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. D. hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra communis versio, in explanatione ostendimus. Diuus Hieronymus in commentariis neutram harum versionum reprobat: imò aliam tertiam ponit. Ait enim posse ita verti: In omni tribulatione eorum nequaquam tribulauit eos. Quoniam cùm affligerentur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Acsi dicerent: Cùm genus humanum turbulentis negotiis implicatum, tetrísque flagitiis coopertum in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundum summus ille deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnem caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cælestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij pleniſſimas tandem perduceret. Noluit summus ille deus ad negotium redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelum, nec curam tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotium gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta significare transtulerunt: Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. Verbum hoc, יָצַר, quod hîc ponitur significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiã saluos facere. Nec mirum est vnum & idem verbum significare affligere, & corroborare: Nam vt palma aduersus pondus consurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodum arbores ad *simile* septentrionalem partem satas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis concuti & agitari consueuerunt, obdurescunt ipsis afflictionibus, & fortiores efficiuntur. Vnde potest verti: In omni tribulatione eorum roborauit eum, subaudi Israeliticum populum. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quam Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanam redemptionem per Christi aduentum diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelum nec per alium legatum eam perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Canticis sponsa: Osculetur mè osculo oris sui, nequaquam per alios sed ipse in mea carne appareat, & verbum caro fiat, vt sit Emanuel, hoc est, nobiscum deus.

Sup. 53.
simile
simile
Cant. 1.

Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.) Septuaginta habent: Qui eduxit dextera Mosem brachium gloriæ suæ. Pagninus vertit: Qui ambulare fecit ad dexteram Moyseh brachium gloriæ suæ. Quod idem ferè est, Vbi vides Moysem fuisse brachium, quo deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sunt veluti brachia, *quibus* deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitam reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suámque diuinitatem significantia. Vt Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, vt humani historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam *simile* intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem, & admirabilem lineam describeret, præter vnum Apellem, sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed non ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim pharisæis de se-

Mat.9. ipſo, quòd paralytico peccata dimitteret malè cogitantibus. Vt autem ſciatis, quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. Quod ita ſtatim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculum eſſe dei, qui virtute ſua, & in teLuc.6. ſtimonium ſui numinis illud effecit? Vnde ait diuus Lucas: Virtus de illo exibat, & ſanabat omnes. Virtus qua viri ſancti miracula efficiunt, non exit ex illis, vt ſua propria, ſed ex deo. At Chriſti virtus ex illo quidem exibat, quoniam ipſe verus eſt deus, ſancti verò eius brachia, vt hîc de Moyſe teſtatur Eſaias.

Argumentum capitis LXIIII.

Iudæos, quos diuinus vates præuidebat eſſe in Babylonicam captiuitatem ob eorum impia ſcelera coniiciendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo miſero ſtatu conſtitutos, ſuam liberationem à deo expectantes. Oſtendunt magna eſſe & explicatu difficilima ea bona, quæ deus ſuis dilectis in ſplendidiſſimis illis ac æternis ſedibus præparauit. Fatentur ſua flagitia, & confugiunt ad portum diuinæ miſericordiæ.

CAPVT LXIIII.

A *Vtinam dirumperes cœlos, & deſcenderes, à facie tua montes defluerent, ſicut exuſtio ignis tabeſcerent, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis à facie tua gentes turbarentur. Cùm feceris mirabilia, non ſuſtinebimus, deſcendiſti, & à facie tua montes defluxerunt. A ſeculo*
1.Cor.2.b *non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, deus*
B *abſque te, quæ præparaſti expectantibus te. Occurriſti lætanti, & facienti iuſtitiam, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipſis fuimus ſemper, & ſaluabimur. Et facti ſumus vt immundi omnes nos, & quaſi pannus menſtruatæ vniuerſæ iuſtitiæ noſtræ. Et cecidimus quaſi folium vniuerſi, & iniquitates noſtræ quaſi ventus abſtulerunt nos. Non eſt qui inuocet nomen*
C *tuum, qui conſurgat & teneat te.*

EXPLANATIO.

Vtinam dirumperes cœlos.) Omnia hæc verba in textu Hebraico ſunt capitis ſuperioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, Sicut exuſtio ignis. Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, Vtinam: ideò nos etiam ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorum, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos deum vehementibus deſideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & è acerbiſſimis ærumnis, in quibus verſabantur, eripiendum. Sed ego exiſtimo diuinum noſtrum vatem, cùm hæc mandaret monimentis, ad Chriſti in mundum aduentum mentis oculos leuaſſe. Ideò facit fideles ſuſpirantes, & humanam redemptionem per Chriſtum inflammatis verbis ex imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum deſiderium oſtenderet propheta non inquit: Vtinam iam venires, ſed vtinam dirumperes cœlos, & deſcenderes. Quaſi dicerent: Vtinam tam cito venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato

mato impetu, vt non quæreres oſtium, ſed ſubitò cœlos rumperes, & deſcenderes. Non quòd neceſſe eſſet deum cœlos infringere, vt veniret, ſed loquitur propheta more humano, vt feruorem deſiderij, quo antiqui patres aduentus Chriſti tenebantur, demonſtraret. Eodem modo Dauid, Domine, inquit, inclina cœlos Pſal.143. tuos, & deſcende. Vide ingens illuſtriſſimi propheræ deſiderium. Ne deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlum inclinet & deſcendat. Quid aliud voluit hic clariſſimus rex ſignificare, quãdo incredibili aquæ Bethlehem deſiderio flagrans dicebat: O ſi quis mihi daret potum aquæ de ci- 2.Reg.23. ſterna quæ eſt in Bethlehem, niſi Chriſtum in carne videre? Ita hunc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus. Naſciturum in Bethlehem ſi- figura tiebat. Hic eſt illa cœleſtis aqua de cœlo in terram miſſa ad tetras noſtrorum ſcelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata eſt in Bethlehem, iuxta Michææ Mic.5. vaticinium. De qua ait apud Ezechielem cœleſtis pater: Effundam ſuper vos Ezech.36. aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris. Et vt ſignificaret Dauid non terrenam illam aquam Bethlehem, ſed eam cœleſtem quam per illam intelligebat, deſiderare, cùm tres viri ad eum aquam de ciſterna Bethlehem afferrent, noluit eam bibere, vt in libro ſecundo Regum diuinæ literæ te- 2.Reg.23. ſtantur, non enim voluit aquam periculo comparatam bibere, quoniam ſitiebat fontem æternum, quem ſciebat mundum à periculis erepturum. Hoc deſiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos capite quadrageſimoquinto noſter va- Sup.45. tes in hunc modum inducit loquentes: Rorate cœli deſuper, & nubes pluant iuſtum, aperiatur terra, & germinet ſaluatorem. Vbi poteris ea videre, quæ hac de re ibi annotauimus.

A facie tua montes defluerent, ſicut exuſtio ignis tabeſcerent.) Videtur alludere ad Exo.19. deſcenſionem dei in montem Sinai. Ait enim ſcriptura cœpiſſe micare fulgura, & nubem denſiſſimam operire montem, qui fumabat, quòd deſcendiſſet deus ſuper eum in igne. Eſt igitur ſenſus: Vtinam domine venires ad liberandum nos, quemadmodum veniſti in montem Sinai. Vtinam venires ad dandum euangelium, quemadmodum veniſti ad dandam legem. At ſi hoc volueris altè ſpectare, videbis hos montes, qui ob Chriſti aduentum fluxerunt, fuerúntque inſtar ceræ liquefacti, fuiſſe mundi reges & principes, qui cùm eſſent nimia ſuperbia elati, ſe eccleſiæ ſubiecerunt, & recepta fide ſupplices ad Chriſtum acceſſerunt, & vanos ac falſos deos repudiarunt. Hi ſicut exuſtio ignis tabeſcebant, de quo igne dicitur in Pſal.96. pſalmo: Ignis ante ipſum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius. Significat hic ignis amorem, quo deus eos, qui anteà erant eius inimici, incendit, & ſtudio æternitatis inflammauit.

Cùm feceris mirabilia, non ſuſtinebimus.) Veni domine nunc, nam poſtea cùm veneris, & feceris miracula, non ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorum malitia & impietas, vt tua ſigna & miracula damnent.

A ſeculo non audierunt.) Dixerat: Deſcendiſti, & à facie tua montes defluxerunt. Acſi diceret: Veniſti in mundum, & multi ex principibus euanuerunt, te ipſum non cognoſcentes. Nunc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderunt ea, quæ tu deus in futurum ſanctis tuis præparaſti. Eſſe hunc huius loci ſenſum explicat diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios, vbi ci- 1.Cor.2. tans hunc locum ita ait: Loquimur dei ſapientiam in myſterio, quę abſcondita eſt, quam prædeſtinauit deus ante ſecula in gloriam noſtram, quam nemo principum huius ſeculi cognouit. Si enim cognouiſſent, nunquam dominum gloriæ crucifixiſſent. Sicut ſcriptum eſt: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparauit deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit deus per ſpiritum ſuum. Vbi vides diuum Paulum dicere mundi principes euanuiſſe, & Chriſtum non cognouiſſe, quia abſque diuino auxilio nemo cognoſcit ipſum deum, nec ea, quæ ſuis dilectis præparauit. Poteſt eſſe ſenſus Apoſtoli:

Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eum cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligentibus se, quæ sine ipso deo nemo potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanum intellectum transcendentia. Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus. Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudium, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus possit illud cogitatione complecti, absque te deus. Hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

Occurristi lætanti.) Subaudi in te. Licet nobis lætari & gaudere, sed in domino. Ideò canebat Dauid: Lætamini in domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Et diuus Paulus, Gaudete, inquit, in domino semper, iterum dico gaudete. Est igitur sensus Esaiæ: Tu domine liberasti & seruasti eum, qui in te lætabatur, & opera bona iusta & sancta faciebat, & illis fauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, quibus tu domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserunt. At mortuis illis, ma nemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet: Tu iratus es, & peccauimus, habet Pagninus: Ecce iratus es, postquam peccauimus. Et id, quod nos habemus: In ipsis fuimus semper, & saluabimur, vertit ipse: Propter ipsos iustos in seculum salui fuimus. Quæ omnia nostram illucidant expositionem.

Psal.31. *Phili.4.*

Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ.) Sensus est: Mortui sunt viri iusti, & charitate præstantes, & mansimus nos, qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes panno infecto sanguine mulieris menstruum patientis. Hæc verba sunt Iudæorum iniustorum in Babylonica captiuitate commorantium. Hos enim facit Esaias loquentes, & miseriam suam significantes. Lege totum caput, & videbis hęc verba non pertinere ad omnes homines, sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis, vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò anteà dicebant fuisse inter Hebræos viros iustos, quibus deus in votis & periculis occurrebat, sed eos decessisse, & esse ab iniquis separatos: se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem coniectos. Vnde paulò pòst has voces emittunt: Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis. Vbi vides eos, qui hæc dicebant, captiuos esse in Babylone, & Hierosolymæ ruinam per Babylonios, atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erant sceleribus implicati, & vitiis contaminati & imbuti, & si quando aliqua faciebant moraliter bona, ea malo fine deprauabant, ideò dicunt: Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Est igitur verissimum, nostrum prophetam inducere hoc in loco loquentes eos Iudæos, qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versati, & hoc ad flagitiosos illos solùm pertinere, & non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tempore, ad quod hæc referuntur, in Babylonica captiuitate, de eo non loquitur Esaias, sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etsi anteà in aliquas virtutum actiones incubuissent, & in gratia stetissent, ceciderunt tamen, & grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibúsque vexari. Hoc indicant illa verba: Tu iratus es, & peccauimus. Quæ possunt verti de Hebraico: Tu iratus es, postquam peccauimus. Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quàm deus illis iratus esset, non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò pòst dicunt: Cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non

non est qui inuocet nomen tuum. Qui dicunt se cecidisse, fatentur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu præcipitari. Vnde ait Apostolus: Qui stat, videat ne cadat. Intelligi autem hoc de illis, & non de omnibus apertè ostendit id, quod sequitur: Non est, qui inuocet nomen tuum. Nam multi sunt, qui nomen domini inuocant: & literæ diuinæ contestantur multos nomen domini inuocasse. De Enos scriptum est in quarto capite Geneseos: Iste cœpit inuocare nomen domini. Et de Abrahamo: Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel, vsque ad locum, vbi prius fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen domini. Et Dauid in psalmo centesimoquartodecimo, Et nomen, inquit, domini inuocaui. Et psalmo sequenti: Calicem salutaris accipiam, & nomen domini inuocabo. Et Ieremias, tu autem, inquit, in nobis es domine, & nomen tuum inuocatum est super nos. Si igitur multi nomen domini inuocarunt & inuocant, quî fieri potest, vt hæc verba, Non est qui inuocet nomen tuum, de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Constat igitur eos in errore intolerabili versari, qui ex hoc loco Esaiæ volunt colligere omnes homines quantumuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo trigesimoprimo hanc propositionem asserit: in omni opere bono iustus peccat. Et probat eam ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriam consecutum, & gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius temporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos, quorum precibus deus eos aliquando sustentauerat, quorum iustitia non erat panno menstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ nihil illi opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare, eorúmque verum sensum ostendere, cùm nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus, qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquam enuntiationem tam falsam, tam ab omni iudicio & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? Cùm Iob calamitate oppressus multa verba fecisset ait scriptura: In omnibus his non peccauit Iob labiis suis, nec stultum quid contra deum locutus est. Et alio in loco ait de se ipse Iob: Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnem virum iustum in omni opere etiam bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere non peccauisse. Cui dabimus fidem tibi, an scripturæ sanctæ? Eligat lector an diuinis literis an Luthero potius credendum putet. Cùm Christus deus noster hominem, quem sanauerat, in templo postea inuenisset, ait illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare. Et mulieri in adulterio deprehensæ: Vade, inquit, & iam amplius noli peccare. Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, quî fieri potest vt deus præciperet illis, ne peccarent. Deus enim neminem obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: Et si nupserit virgo non peccauit. Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadẽ epistola, Euigilate, inquit, iusti, & nolite peccare. Et diuus Petrus in epistola sua secunda: Quapropter fratres, inquit, magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Et diuus Ioannes in epistola prima, Omnis, inquit, qui in eo manet non peccat. Et paulò pòst: Omnis qui natus est ex deo, peccatum nõ facit. Nónne vides Luthere hanc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat, vt tu asseris, ergo tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciebas, cur scribebas, cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum afferre possunt eius assertiones, qui in illis

1.Cor.10. *Gen.4.* *Gen.13.* *Psal.114.* *Psal.115.* *Ierem.14.* *Ioan.5.* *Ioan.8.* *1.Cor.7.* *1.Cor.15.* *2.Pet.1.* *1.Ioan.3.* *Iob.1.* *Iob.17.*

illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respondete mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Matthæum: Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus & operuistis me. Et paulò post: Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis deus iustus iudex vitam reddit sempiternam? Quid potest absurdius excogitari? Non solùm bona opera facta in gratia non sunt peccata, sed etiam vitam æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando numeratis suis actionibus dixit: In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex, non solùm autem mihi sed & his, qui diligunt aduentum eius. Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed quam reddet mihi. Ita apud Matthæum: Voca operarios, & redde illis mercedem. Si merces ergo meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquam sine peccato. Quomodo igitur ait deus per Esaiam: Lauamini, mundi estote. Et paulò post: Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur? Conscientia tetris maculis infecta non est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè diuum Ioannem Baptistam in ventre diuæ matris sanctificatum in omnibus operibus suis peccauisse, & ipsam semper virginem sacratissimam dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatam. Quis talia vnquã audiuit? Quæ sunt aures, quæ possint tam impiam hæresim tolerare? In epistola ad Romanos ait diuus Paulus ipsum spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergo etiam peccat quando deum orat gemitibus inenarrabilibus, at illæ preces sunt ab spiritu sancto, ille enim postulat pro nobis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nobis est mala, & cum peccato. Exhorrescit animus talia audiens. O pestilentissimam hæresim in officina Satanæ conflatam. Væ tibi Luthere, qui tam diabolico figmento tot animas perdidisti. Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, in illis tetris tenebris reseruantur.

Matth.25.

2.Tim.4. Mat.20. Sup.1.

Rom.8.

Cecidimus quasi folium.) Comparant se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui consurgat, & deum teneat precibus & orationibus, ne eos ipsos euertat. Nam solent viri iusti deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit deus, quando Moysi pro populo deprecanti respondit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos.

Exod.32.

Abscondisti faciem tuam à nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ. Et nunc domine pater noster es tu, nos verò lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, & gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te domine, tacebis, & affliges nos vehementer?

Psal 78.b

D

Abscondisti faciem tuam à nobis.) Hoc est, Non nobis faues. Magnum malum est, quando deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteronomio scriptum legi

Deut.31.

legimus dixisse deum Moysi: Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem. Et in psalmo dicitur: Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.

Psal.79.

Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.) Cùm essemus in manu nostræ malitiæ, cùm non ratione sed clauo deprauati appetitus duceremur, tu nos veluti nauem horribili scelerum nostrorum procella iactatam, in scopulos afflictionum allisisti. Vexasti nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit peruerso appetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis ornamenta ceciderunt.

Et nunc domine pater noster es.) Acsi dicant: Ne respicias scelera nostra, sed clementiam tuam. Non postulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericordiæ. Pater noster es, miserere nostri.

Ciuitas sancti tui.) Hoc est, Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

Domus sanctificationis nostræ.) Hoc est, templum Salomonis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babyloniis combustum, & incendio deuastante deletum. Sed cur deus Iudæos, qui eum in templo sancto suo colebant, permisit capi, & in Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi deum ore laudarent, animo tamen se ab eo separabant. Hoc enim obiicit illis deus alio in loco apud hunc nostrum prophetam: Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me. Erant Iudæi illi tetris desideriis incensi, impiis sceleribus imbuti, & in summa deprauatione versati, & vt omnium sermone celebrarentur, detestanda facinora sua fronte occultabant, fictæq; virtutis specie tegebant. At deus talem extrinsecam speciem non vult. Ideò præcipiebat in Leuitico vt animal detracta pelle immolaretur, & membra igne flagarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis autem, quo interiora comburebantur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait deus: Fili præbe mihi cor tuum. Ea differentia, quæ est inter naturam & artem, est inter veram & falsam virtutem. Vt enim natura in hominis generatione incipit à corde, & posteà ad exteriora se confert, sic vera virtus incipit ab animo, eúmque exornat & illustrat, & postea in exterioribus splendet. Contrà verò vt ars in humano quodam vultu fingendo & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in exterioribus & apparentibus occupatur, sic hypocrisis, falsæq; virtutes humanæ laudis appetentes, solam externam claritatem quærunt, de animi splendore nequaquam cogitantes. Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, deúmque labiis & cerimoniis, non autem animo & factis colebant, permisit meritò deus, vt essent capti, & in miseram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hac ærumnarum acerbitate ad deum se toto animo conuerterent, suam ingratitudinem intelligerent, & seipsos tandem cognoscerent. Est enim afflictio cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugo deletur.

Leui.1. Prou.4. *simile* *simile*

Nunquid super his continebis te domine?) Cùm Babylonij ciuitatem tuam domine & templum tuum euerterint, nósque acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ne iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, non respondens impiis hostium tuorum blasphemiis? Nunquid nos semper tantis calamitatibus vexabis? Acsi dicant: sume de Babyloniis vltionem domine, nos autem ne sinas in iis ærumnis amplius versari.

Anno

Annotationes ex hebræo in

CAPVT LXIIII.

Sicut exustio ignis tabescerent.) In Hebraico est כְּקֹדַח אֵשׁ חַמָּסִים cikdhecha exhamasim. Quæ verba possunt ita verti: Sicut exurit ignis liquefationum, hoc est, ignis vehemens. חָמָס hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.

Cùm feceris mirabilia non sustinebimus.) Pro non sustinebimus est in Hebraico לֹא נִסְבֶּה lonekaueh. Verbum est יָקָה, quod significat inter alia expectare, quam significationem sequitur in præsenti Pagninus. Et potest ita Latinè reddi: Cùm feceris mirabilia, non te expectabimus, nullam in te spem ponemus. Nec
Gen.49. est mirum: nam de Christo dixerat Iacob: Ipse erit expectatio gentium. Non dixit Iudæorum, sed gentium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa יִקְהַת iikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit expectatio. R. Salomon congregatio. Alij auscultatio & obedientia. Quibus fauet Chaldaica translatio Onkeli, qui ita habet: Et ei auscultabunt populi siue gentes. Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ille enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & qui eas in vna ecclesia congregauit, in qua eius verba audiunt, eíque obediunt.

Quasi pannus menstruatæ.) Septuaginta habent: Quasi pannus sedentis. Quod idem significat. Existimo enim eos per sedentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est וְכִבֶּגֶד עֵדִים vceueghedh iddim. Quod potest rectè verti: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio עֵדִים significat centones, quos Lusitani farrapos appellant. R. Abraham exponit: Sicut vestimentum prædæ sanguine inquinatum. Thargum: Sicut vestis abominabilis. Quæ omnia in eandem coincidunt sententiam.

Argumentum capitis LXV.

Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à gentibus, quæ anteà in errorum ac scelerum tenebris versabantur: aperuit enim illis deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerent. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eum falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere, quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui deo relicto idola vana coluerunt. Ostendit deum reddere vnicuique iuxta opera sua. Prædicit ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

A Rom.10.d

Quæsierunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant

in

in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam, & ius prophanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus es. Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me: Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit dominus, qui sacrificauerunt super montes & super colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in sinu eorum. Hæc dicit dominus: Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: B *Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. Et erunt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.*

EXPLANATIO.

Quæsierunt me.) In principio capitis superioris diximus prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à deo liberationem postulantes, sed eum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à gentium salute, quæ Christum quæsierunt, eíque se repudiatis idolis dedicarunt. Solent enim diuini vates sæpe à liberatione terrena se ad cœlestem transferre, quam cùm de humana tractabant, mente intuebantur. Est igitur sensus: Gentes quæ anteà me non consulebant, nec quærebant, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & inuenerunt. Ponit pro re gentilica deum non interrogare & consulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit dei voluntas, ab ipsóque deo petere, vt illis suam aperiat voluntatem, vt nihil aduersus eam efficiant. Vnde Dauid deum alloquens, Doce, inquit, me iustificationes Psal.118. Psal 142. tuas. Et alibi: Doce me facere voluntatem tuam. In libro Iosue scriptum est, in- Iosue.9. cidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: Et os domini non interrogauerunt. Vbi vides nos ideò sæpenumerò errare, quia deum non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de gentium salute, & Iudæorum duricie & pertinacia asserit diuus Paulus in epistola ad Romanos. Quod multò an- Rom.10. teà fuerat iis verbis à deo per Dauidem prædictum: Populus, quem non cognoui, Psal.17. seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis. Iacob luctans cum angelo manfit Gen.32. claudus: Iudæi aduersus Christum pugnantes claudicauerunt.

Ecce ego, ecce ego ad gentem quæ nesciebat me.) Vide admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserunt à fide, infideles autem eam receperunt. Qui erant in Gen.28. scala Iacob descenderunt vsq; ad terram: qui verò in terra iacebant, ad scalæ sum- 1.Cor.10. mitatem ascenderunt. Qui stat, inquit Apostolus, videat ne cadat. Inde cecinit 1.Reg.2. Anna: Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.) Esse hunc populum, populũ Rom.10. Iudaicum indicat Apostolus in epistola ad Romanos. Considera dei misericordiam. Iudæi Christum crucifigebant, ille autem eos vocabat. In cruce manus ex-

passas habebat, & brachia extensa, quasi peccatores vocans, eósq; amplecti desi-
Prou.1. derans. Ideò apud Salomonem has voces emittit: Vocaui, & renuistis: extendi manum meã, & non fuit qui aspiceret. In cruce homines vocauit, & manus extendit.

Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.) Hoc est, qui sequens suas depraua-
tas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri
Luc.9. non potest, vt qui seipsum sequitur, Christum sequatur. Ipse enim ait: Si quis vult
post me venire, abneget semet ipsum, & tollat crucem suam cotidie, & sequatur
simile me. Væ illi, qui ducem sequitur appetitum. Est appetitus veluti coruus, qui ei,
à quo nutritur, oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suam cæcitatem & per-
simile niciem non intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad
absconditum venatorem rugitum ceruæ fingentem, ductúsque appetitu dum
existimat se ad desideratam ceruã festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam,
& ad venenatam venatoris sagittam recipiendam. Sic qui indomito appetitu du-
cuntur, quantò celerius ad res desideratas cõtendunt, tantò pernicioſius ad mor-
tem ipsam amplectendam accurrunt.

Qui immolant in hortis.) Non in templo. Respuit deus Iudæorum sacrificia ex-
tra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimant sua sacri-
simile ficia deo grata esse? Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad
maius malum vitandum, sed posteà cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse à
tali aqua abstinendum. Et nolente ægroto ab aqua desistere medicus coram eo
vrceum frangit. Sic deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab
idolorum cultu auerteret. Si enim deo non sacrificaret, cùm esset Ægyptiorum
ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniente tempore, cœlestis ille
Ioan.19. medicus in cruce pendens illi dixit: consummatum est. Quibus verbis indicauit
veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere,
nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum euertit
& destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templum veluti omnium sacrifi-
ciorum vas. Vnde facto templo apertissimè constat esse antiquæ legis sacrificia
simile abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clauis totius domus, &
ruente eo lapide, euersa illa claue, ruit tota templi fabrica & structura, sic euerso
templo Hierosolymæ, quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur to-
tam Iudæorum synagogam esse euersam & funditus conuulsam. Sed Iudæi cæca
malitia ducti hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiam
Deut.34. indicat illis scriptura cùm ait, Mortuum fuisse Moysem, & in valle sepultum, nul-
figura lúmq; eorũ eius sepulchrũ cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significa-
tur? Mortua est lex quo ad iudicialia & cerimonialia, & sacrificia, & in valle sepul-
ta, eius autẽ sepulchrum ignoratur à Iudęis eam adhuc viuere existimantibus. Fuit
lex illa à deo, sed non erat nisi ad Christum duratura. Ideò diuus Paulus in epistola
Gal.3. ad Galatas, Lex, inquit, pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur.
At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.

Et sacrificant super lateres.) Id est, super altaria lateritia. Pro altari, quod ex Dei
lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

Qui habitant in sepulchris.) Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eo-
rum sepulchris ad eos interrogandum habitare, vt ibi in somniis responsum reci-
perent. Vnde Septuaginta transtulerunt: In sepulchris & in specubus dormiunt
propter somnia.

Ius prophanum.) Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum
gulam in dei contemptum.

Qui dicunt, recede à me.) Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.) Hoc est, Ego eos in fumum
Psal.36. redigam & in prunas. Et vt dicitur in psalmo: Deficientes quemadmodum fu-
mus deficient.

Ecce

Ecce scriptum est coram me.) Hoc est, statutum est, & ita fiet.

Et iniquitates patrum vestrorum simul.) Iuxta id, quod ait deus Exodi vigesimo Exo.20.
capite: Ego sum dominus deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum
in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me. Quod intel
ligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni
pœna temporali sed de aliqua. Non enim æquum est vt filius pro patris scelere in
æternas tenebras relegetur. Ita enim in Deuteronomio scriptum est: Non occi- Deut.24.
dentur patres pro filiis, nec filij pro patribus, sed vnusquisque pro peccato suo mo
rietur. Quod est etiam libro secundo Paralipomenon mandatum. Et licet intelli-
gatur de morte corporis, potest tamen ad animæ mortem referri, de qua apud
Ezechielem dicitur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non portabit ini- Eze.18.
quitatem patris, & pater non portabit iniquitatem filij. Potest nihilominus de pœ-
na æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiam & in Exodo ait deus, se visi-
tare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittant, & iisdem sceleri-
bus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum scribis & Mat.23.
pharisæis cædes prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset, ait: Ecce ego
mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis,
& ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem,
vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine
Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter tem-
plum & altare. Vbi vides venisse super scribas & pharisæos peccata suorum ma-
iorum, quæ in morte sanctorum commiserant, quoniam ipsi pharisæi viros san-
ctos etiam occiderunt. Acsi Christus illis diceret: Vos in inferno cruciabimini
quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem sceleribus estis contaminati. Ca-
stigat igitur deus filios pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in pec-
catis imitantur.

Et remetiar opus eorum primùm in sinu eorum.) Hoc est, in primis peccatum eorum
remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus
& vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem mensuram in sinum proiicit,
sed iuxta pecuniæ quantitatem.

Quomodo si inueniatur granum.) Dixerat Deus se esse Iudæos puniturum, eisque
iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse
omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est
igitur sensus: Vt si quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granum
inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effe-
ctum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solum euaserit: sic
ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum
infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparentur. Et hoc fa-
ciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternásque tene-
bras præcipitentur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & sa-
lutem consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: Et educam de Iacob semen,
& de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, &
serui mei habitabunt ibi. Acsi dicat: Seligam ex Iudæis nonnullos, quibus dabo
montes meos possidendos. Per montes intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, Psal.86.
Fundamenta, inquit, eius in montibus sanctis. At per Hierosolymam ecclesia
Christi significatur, in qua habitant omnes fideles catholici tam ex Iudæis, quàm
ex gentibus congregati. Ideò ait: Et hæreditabunt eam electi mei, & serui mei
habitabunt ibi. Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semen,
quemadmodum primo capite: Nisi dominus reliquisset nobis semen. Eósque Sup.1.
capite decimo reliquias appellauit: quem imitans Apostolus in epistola ad Roma- Sup.10.
nos eos etiam reliquias vocat. Cæterùm hic hebraismus: quoniam benedictio est, Rom.9.
hunc potest habere sensum: Vt maneat huius populi memoria ob suorum maiorũ & 11.

benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorum merita viuis prodesse.

Et erunt campestria in caulas gregum.) Vult spiritualem ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus oues reconduntur. Achor vallis est, vbi Iosue
Ioſu. 7. iussit, vt Achan propter furtum lapidibus obrueretur, vt est in libro Iosue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor hoc est, Turbatio. Non enim solùm viri iusti in campestrium planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: vt tristia cum
Similitudo lætis misceantur, & harmoniam atque sonorum concentum efficiant. Vt enim in musica non omnes voces sunt acutæ, neque omnes graues, neque omnes circunflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic temperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate & mistione gaudij & afflictionis componitur.

Et vos qui dereliquistis dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, qui ponitis Fortunæ mensam, & libatis super eam:
Prou. 1. c *numerabo vos in gladio, & omnes in cæde corruetis. Pro eo quod*
Ierem. 7. c *vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit dominus deus: Ecce serui mei comedent, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabun-*
C *tur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio. In quo qui benedictus est super terram, benedicetur in domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in deo amen: Quia oblitioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis*
Apoc. 21. d *nostris. Ecce enim ego creo cælos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non ascendet super cor.*

Et vos qui reliquistis dominum.) Alloquitur Iudæos infideles, præsertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et
Gene 49. ob eam causam patriarcha Iacob, eiúsque filius Ioseph in Ægypto morientes pręceperũt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniã, vt ait Theophylactus, mentis
Gene. 50. oculis intuebantur illic esse Christum sepeliendum, & à mortuis resurrecturum,
Mat. 27. & volebant cum eo resurgere. Ait enim diuus Matthæus vigesimo septimo capite sui euangelij monumenta operta fuisse, & multa corpora sanctorum, quæ dormierant, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumentis post Christi resurrectionẽ venisse in sanctam ciuitatem, multísq; apparuisse. Verùm per hunc montem sanctum, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi disseruimus.

Qui ponitis Fortunæ mensam.) Gentes Fortunam diuersis nominibus atque titulis vt deam coluerunt. In id amentiæ & cæcitatis inciderunt vt etiam Fortunam malam adorarent. Effingebant eam habitu fœmineo, furenti similem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant cæci homines Fortunam esse per se rem quandam

dam separatam, viuam, & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebant. Iudæi autem vt omnium idolorum portenta venerarentur, Fortunam etiam adorarunt, eíq; more gentilico mensam dapibus repletam præpararunt, verúmq; Deum reliquerunt. Quam ob causam hîc à deo per prophetam reprehenduntur. Præceperat enim Deus capite vigesimo Exodi, vigesimo sexto Leuitici, quarto Exo. 20.
Deuteronomij, ne quis sculptile, similitudinem, & idolum faceret ad adorandũ. Leui. 26.
Ex his locis contendunt nonnulli probare vsum imaginum diuorum esse perni- Deut. 4.
ciosum, diuinísq; literis repugnantem. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodum etiam in multis aliis, Luthero non solùm temerarior, sed pestilentior. Nam Lutherus, quanuis hæreticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eúmq; obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hæresim sectatur Caluinus, eámque pro viribus defendere conatur, asserens deum in diuinis literis vsum imaginum apertè prohibuisse. At hoc neq; ostendit, neq; vnquam ostendet. Imò Deus post quàm cap. 20. Exodi sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Exod. 25.
Cherubim aureos productiles ex vtraq; parte oraculi, vt in eodem Exodo cap. 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum capite octauo: Super tegmen verò arcæ erant figurationes duę, quas Hebræi Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habentia figuram, quę à nullo hominum est inspecta. Hæc ille. R. Kimhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idémq; esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorum sententiam. Aspicis igitur deum imagines fieri præcepisse. Neq; hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturæ, & videbis Dei intentionem esse, non prohibere diuorum imagines, sed falsorum deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: Non facies tibi sculptile, nec om- Exo. 20.
nem similitudinem, quæ est in cœlo desuper, neq; in terra deorsum, neq; eorum, quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Hæc capite vigesimo Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quem finem Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Ægypto, vbi idola colebantur, erant ad idololatriam propensi, facilè cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cùm nos sanctos pro diis non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possumus absq; vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neq; ad lapidem, neq; ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiunt omnes. Quis non mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus cõfossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? Quis non excitabitur ad ardentem charitatem intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi oculos atq; manus ad deũ pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo expositi, flammísq; ardentibus cõbusti, non concipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiã moriendi? Quæstio de habendis diuorum imaginibus fuit in conciliis tractata, in quibus ex vniuersali ecclesiæ catholicæ consensu fuit decretum, perpetuísq; monimentis consignatum, vsum imaginum diuorum non solùm non repugnare literis diuinis, sed etiam esse licitum, pium, & salutarem. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirinæo, & in tribus Lateranensibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano, & in Frankfordensi. Neq; existimes in his conciliis incœpisse imaginum vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imò eum habet ecclesia ex Apostolorum traditione. Ita asserit libro quarto Damascenus author antiquus summæ authoritatis, qui etiam ait Christum Deum nostrum misisse imaginem faciei suæ Abagaro Edessenorum regi. Hoc idem refert Eusebius libro se-

cundo Eccleſiaſticæ hiſtoriæ vir omni ſapientia & nobilitate præſtanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminítque Chriſti imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ hiſtoriæ libr. 6. Caſſiodorus. Et diuus Lucas, vt celebris per totam eccleſiam fama vagatur, ſacratiſſimæ dei genitricis Marię imagines depinxit, quarum nonnullas ego meis oculis vidi. Athanaſius loquens de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni ſunt libri, plenæ hominum voces, plena eſt miraculis imaginum diuorum, non ſolùm recens memoria, ſed annalium etiam antiqua vetuſtas. Niſi Deus vſum imaginum approbaſſet, non in illis tot miracula efficeret. Non eſt hoc obſcurum, res eſt perſpicua, ipſa per ſe loquitur & lucet, multorum oculis teſtatiſſima. Quid ad hæc reſpondes Caluine? Quid pro te poteris afferre niſi præceptum de non colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verum eſt: ſed eccleſia id multò aliter interpretatur. Cui aſſentiemur tibi cum Caroloſtadio, & aliis huiuſmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum conſuetudini à tota eccleſia aſſertæ & comprobatæ? Sed dices: Non curo quid eccleſia dicat: ſatis mihi eſt poſt dei præcepta nunquam licuiſſe imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legiſti Hebræos poſt illud præceptum imagines duorũ Cherubim ex dei iuſſu feciſſe? Exo.25. Nónne Salomon diuina ductus inſpiratione duodecim leunculos in ſolio fecit? 2.Par.9. Nónne ſculpſit boues in mari fuſili, leones, boues, & Cherubim in baſibus æreis? 3.Reg.7. Nónne legiſti præcepiſſe deum Moyſi vt ſerpentẽ æneum faceret & crucifigeret? 3.Reg.6. Audi quid dicat ſcriptura cap. 21. Numerorum: Fecit ergo Moyſes ſerpentem æneum, & poſuit eũ pro ſigno, quem cùm percuſſi aſpicerẽt, ſanabantur. Erant Hebræi ob eorum ſcelera à ſerpentibus vulnerati, & cùm oculos ad ſerpentem cruxifixũ dirigerent, ſanitatẽ conſequebantur. Vexillum illud, quo erat ſerpens ſuſpenſus Chriſti crucem adumbrabat, & ſerpens ipſum Chriſtum, vt ipſe apud Ioannẽ teſtatur. Ioan.3. Serpens, qui nos veneno ſuo infecerat, eſt hoſtis ille antiquus, cuius caput erat Gen.3. per Chriſtum conterendum, iuxta id quod eſt tertio capiti Geneſeos mandatum: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & ſemen tuum & ſemen illius, & ipſa; vel vt eſt in Hebraico, & ipſum conteret caput tuum. Pro quo Hieroſolyma paraphraſis habet: Futurum eſt vt in diebus regis Meſſiæ amoueant morſum, qui factus eſt in calcaneo. Vbi aſpicis intellexiſſe antiquos Hebræos veterem morſum eſſe per Chriſtum ſanandum. Chriſtus eſt innocens ille ſerpens crucifixus, non venenoſus, ſed æneus, qui longè latéq; ſonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium reſpicias, ſerpens ille æneus in cruce leuatus, tantum abeſt, vt ſerpentium morſibus medeatur, vt etiam præſentiſſimum illis nocumentum videatur afferre. Qui enim eſt à ſerpente percuſſus viſo ſerpente exhorreſcit, & grauius ægrotat. Præterea eam aiunt eſſe æris candentis naturam, vt ſi quis à ſerpente vulneratus in illo oculos defixerit, ſtatim moriatur. Quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte eſſe vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, ſi redemptionis humanæ myſteria fidei oculis aſpexeris. Admiraberis diuinum conſilium, ſapientiam, iuſtitiam, bonitatẽ. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipſam crucem aſpicere non vis? Cur ô Caluine viſa crucifixi imagine exhorreſcis? Cur eam deteſtaris? Cur nec Chriſti nec eius ſanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquiſſimum eccleſiæ conſenſum negligis & execraris? O miſerum te ſi non intelligis tuam hæreſim, miſeriorem ſi eam intelligendo vis in ea perſeuerare! O inſenſati Caluiniſtæ quis vos faſcinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud euangelium? quod non eſt aliud, ſed eſt Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere euangelium Chriſti. Quis non plorabit veſtram perniciem? quis non gemet? quis non exardeſcet dolore? quis ob interitum veſtrum vim lachrymatum non fundet?

Nume

Numerabo vos gladio.) Hoc eſt, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo vos ad cædem.

Vocaui & non reſpondiſtis mihi.) Vide dei erga homines miſericordiam, hominum autem erga deum impietatem. Eos vocat, qui neque ei reſpondere volunt, neque obedire.

Ecce ſerui mei comedent, & vos eſurietis.) Vide elegãtem contrapoſitionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quendã poëtam: Frigida pugnabant calidis, humentia ſiccis. Conſidera quanta ſit piorum hominũ fœlicitas, quanta verò impiorum miſeria. Sunt tamen hæc de ſpirituali abundantia & fame intelligenda, quemadmodũ id, quod dicitur in pſalmo: Pſal.36. Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis ſaturabuntur. Et in Pro- Prou.10. uerbiis: Non affliget dominus fame animam iuſti.

Præ contritione ſpiritus.) Non accipitur hîc contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ eſt pars ſacramenti pœnitentiæ, habens relationẽ ad aliàs partes, ſed pro dolore & conturbatione proueniente ex calamitate.

Et dimittetis nomen veſtrum in iuramentum electis meis.) In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerint, ſumant in execrationẽ nomen veſtrum, dicentes: Si id feci, veniant ſuper me calamitates Iudæorum infidelium. Quàm execrandum ſit Iudæorum nomen poſt Chriſti necem, nemo eſt qui ignoret. Nulla eſt hodie in mundo natio deteſtabilior & calamitoſior. Septuaginta habent: Relinquetis nomen veſtrum in ſaturitatem electis meis: hoc eſt, in faſtidium.

Et ſeruos ſuos vocabit nomine alio.) Qui Chriſtum receperint, non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, ſed Chriſtiani. Pro nomine alio tranſtulerunt Septuaginta, nomine nouo. Hoc eſt nomen illud, de quo dicitur in Apocalypſi: Vincenti dabo Apo.2. manna abſconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouũ, quod nemo ſcit, niſi qui accipit. Acſi dicat deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonem vicerit, dabo cæleſtem quandam dulcedinem, & puram conſcientiã, in qua habebit ſcriptum ſe eſſe verum Chriſtianum, & moralibus coniecturis ſciet ſe eſſe in gratia conſtitutum, quanquam alij exiſtiment eum eſſe infidelem, aut ſaltem mortiferis ſceleribus contaminatum. Poteſt nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Qui benedictus eſt ſuper terram, benedicetur in domino.) Id eſt, qui ſe in terra fœlicem ſenſerit, totam ſuam fœlicitatem acceptam referet deo. Et qui aliquid iure iurando aſſerere voluerit, non deos falſos, ſed verum deum citabit in teſtem.

Quia obliuioni traditæ ſunt anguſtiæ priores.) Hoc eſt, peccata. Quaſi dicat deus: In hac beatitudine & eccleſiæ fœlicitate viuent ſerui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iam nõ ero memor ſuorum antiquorum ſcelerum, quoniam illis dimiſſa ſunt. Hoc enim volunt ſignificare verba illa: Et quia abſconditæ ſunt ab oculis noſtris, hoc eſt tectæ. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ, quando ſunt à deo dimiſſæ. Ita dicitur in pſalmo: Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum Pſal.31. tecta ſunt peccata. Poſſunt hæc verba Eſaiæ non ad deum, ſed ad eos, qui fidem receperunt, referri, vt ſit ſenſus: In eccleſiæ fœlicitate verſabimur, quoniam obliti ſumus priores noſtras miſerias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis noſtris. Nunc autem ſpirituali gaudio perfuſi, tam rebus aduerſis quàm proſperis lætamur, & ſemper in domino gaudemus.

Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.) Hoc eſt, nouum mundum conſtituo. Prædixit deus his verbis omnia eſſe per Chriſtum renouanda, abrogandas eſſe veteres cerimonias, & eccleſiam conſtituendam, vt quaſi in nouo mundo verſari videremur. Noui cœli ſunt Apoſtoli, noua terra nouus populus, qui depoſito veteri homine nouum induit, vt ſeruiat domino in ſpiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in pſalmis: Cantate domino canticum nouum. Cæci Iudæi ſperant Pſal.95.

tempore Messiæ alios fore cœlos aliámque terram, non considerantes in diuinis literis nouum aliquid sæpe appellari, non quòd anteà non fuerit, sed ob acquisi-
Ezec.18. tam nouam quandam possessionem, quemadmodum per Ezechielem ait Deus: Facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Hoc est, mentis nouitate reforma-
Sup.43. mini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite 43. annotauimus, illa verba explicantes: Ne memineritis priorum, & aliis in locis in quibus Esaias hanc innouatio-
Apo.21. nem prædixit, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit.

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce ego creo Ierusalem exultationem, & populum eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in eo vltrà vox fletus, & vox clamoris. Non erit ibi amplius infans dierum, & senex qui non impleat dies suos: quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, &
D *plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustrà, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum domini est, & nepotes*
Psal.31.b *eorum cum eis. Erítque antequam clament, ego exaudiam adhuc*
Sup.11.a *illis loquentibus ego audiam. Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis pannis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit dominus.*

Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum.) Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera: & ita erit æternum.

Ego creo Ierusalem exultationem.) Id est, constituturus sum ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

Et non audietur in ea vltrà vox fletus.) Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflammati etiam cruciatibus oblectantur.

Non erit ibi amplius infans dierum.) Sensus est: In ecclesia nullus eorum qui pij sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum. Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapientia, quàm scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocãtur, contrà verò iniusti pueri & infantes
Prou.1. dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: Vsquequo paruuli diligitis infantiam? Et paulò post, Auersio, inquit, paruulorum interficiet eos. Acsi diceret: Homines scelerati, quos ob eorum insipientiam paruulos & infantes appello, se à deo auertunt, & separant, vt quærant vitam, at hoc ipsum illis mortem adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinentur. Et alio in loco in eisdem
Prou.9. Prouerbiis, Relinquite, inquit, infantiam & viuite. Et in Ecclesiaste, Væ tibi,
Eccl.10. inquit, terra cuius rex puer est. Vnde deus per Esaiam volens perniciem Hieroso-
Sup.3. lymæ imminentem significare dicebat: Dabo pueros principes eorum. Et diuus
1.Cor 14. Paulus in epistola prima ad Corinthios, Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus. Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tempus viro iusto haudquaquam accidit, vita enim honesta & bene acta etiã in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicendus est

est aliquis ante tempus è vita migrasse, qui semper iustitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui se humanis vitiis cõtaminauit, totúmq; libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticis flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil, fecit quod illum vixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, tamen verissima est hæc sententia Dauidis: Psal.54.
Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.

Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.) Hic est sensus horum verborum: Quoniam iniquus moriens natus centum annos puer est, & talis puer centum annorum peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniam qui in ætate centum annorum fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum annorum audiet: Mat.25.
Ite maledicti in ignem æternum.

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.) Id est, Tandiu viuent, quandiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degent ætatem lõgissimam. Huic arbori comparatur vir iustus in primo psalmo vbi dicitur: Et erit tanquam lignum quod Psal.1.
plantatum est secus decursus aquarum. Et in psalmo 91. Iustus vt palma florebit. Psal.91.
Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando prophetæ ea, quæ ad cœlestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic sententiæ fauet translatio Septuaginta, quæ habet hoc in loco: Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei. Quod de ligno vitæ intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam beatorum æternam Gen.2.
esse significare.

Opera manuum eorum inueterabunt.) Id est, diu permanebunt. Potest ita verti: Opera manuum eorum durabunt electis meis.

Neque generabunt in conturbatione.) Id est, filij, quos per euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, sed in animi quiete & tranquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: Per euangelium ego vos genui. Potest etiam ad naturalem 1.Cor.4.
generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: Quia semen benedictorum est. Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum, qui sunt à domino benedicti.

Antequam clament, ego exaudiam.) Id est priusquam finem faciant clamãdi. Quod statim explicans propheta ait: Adhuc illis loquentibus ego audiam. Vide dei nostri clementiam & benignitatem.

Lupus & agnus pascentur simul.) Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellantur, recepto euangelio vsqueadeò erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus simul in ecclesia habitent, & eundem spiritualem cibum sumentes se spiritualiter reficiant. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerãt, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait deus, hoc est, in ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticinium apud nostrum Esaiam capite vndecimo, vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

Annotationes ex hebræo in CAPVT LXV.

Ad populum incredulum.) In Hebraico est Ad populum סוֹרֵר sorer, à verbo סוּר & geminata finali litera סוֹרֵר, quod significat declinare, vt in psalmo: Declinate Psal.118.
à me maligni. Significat etiam putridum esse, fœtidum, & corruptum. Vnde id, quod

Oſe.4. quod eſt apud Oſeam prophetam: Separatum eſt conuiuium eorum, poteſtr ectè verti: Fœtidum factum eſt conuiuium eorum. Significat etiam ſubuertere, vt
Thren 3 apud Ieremiam in Threnis: Semitas meas ſubuertit. Significat præterea recede-
Oſe.9. re, & non obedire, vt apud Oſeam: Omnes principes eius recedentes, pro quo Septuaginta inobedientes transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus eſt recenſere. Ex quo perſpicuum apparet poſſe hunc locum ita Latinè reddi: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, vel ſeparatum à deo, vel ſubuerſum, vel inobedientem & contumacem. Omnia enim hæc dictio, qua hìc vſus eſt propheta, ſignificat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob cauſam interpres noſter meritò vertit: Ad populum incredulum.

Qui ponitis fortunæ menſam.) In Hebraico eſt ita: הָעֹרְכִים לַגְּדוּד שֻׁלְחָן haorchim la gadh xulcham. Prima dictio ſignificat ponere, preparare, ordinare. Vnde
Pſal.5 id, quod dicitur in pſalmo: Manè aſtabo tibi, & videbo, poteſt ex Hebraico verti: Manè pręparabo me tibi, & videbo. Acſi dicat: Nocte ac tenebris meorum ſcelerũ habebo intellectum caligine circunfuſum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & ſplendore gratiæ gratũ facientis illuminatus, mentis oculis ea aſpiciam, quæ anteà ignorabam. Secunda dictio, que eſt גַּד ſignificat fortunam, quam ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. R. Moſes dicit eſſe eam ſtellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hìc in commentariis etiam ſydus quoddam eſſe ait. Tertia dictio abſq; vllo dubio menſam ſignificat. Ideò poteſt verti: Qui præparatis menſam Ioui. Eſt hæc ſtella in ſexto cœlo locata, cuius fulgorem dicunt eſſe proſperum & ſalutarem. Pagninus vertit: Qui paratis exercitui cœli menſam. Exiſtimat enim hanc dictionem ſignificare ſtellarum multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam גַּדַּר gadhadh ſignificat exercitum colligere, & congregare. Cum noſtra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc eſſe rectiorem interpretationem exiſtimo, & quia ſolebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eíque immolare: & quia dictio hæc fortunam ſignificat, vt ex verſione Septuaginta etiam demonſtratur.

Et libatis ſuper eam.) In Hebraico eſt: וְהַמְמַלְאִים לַמְנִי מִמְסָךְ ve ham malim lamni mimſac. Magna difficultas eſt in dictione מְנִי, cui additur לַ articulus. Nam noſter interpres habet ſuper eam, pro quo Pagninus poſuit, planetis. Ita enim habet: Impletis planetis libamen. Septuaginta, Impletis dæmoni poculum. Pro eo quod Pagninus vertit, planetas, dixerunt illi, dæmonem. Dictio
2.Reg.24. hæc deriuatur à verbo מָנָה manah, quod ſignificat numerare, vt ſecundo Regum: Vade numera Iſrael & Iudam. Vnde dictio hæc numerum ſignificat. Qua ratione adductus Pagninus vertit planetas, quaſi numerum ſeptem ſyderum. Poteſt rectè verti: Conſecratis ipſi numero libamen. Fortaſſe enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipſum numerum extulerunt, vt veluti deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui poſtea eum ſecuti ſunt, multò ſuperſtitioſius eos obſeruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam ſequitur: Numerabo vos in gladio. Quaſi dicat: Quoniam vos numero ſacrificatis, ego vos ad cædem numerabo.

* * *

Argu

Argumentum capitis LXVI.

Oſtendit deus ſe implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum ſcelera, propter quæ illis Hieroſolymæ vaſtitatem minatur. Prædicit eccleſiæ propagationem, & Apoſtolorum prædicationem & doctrinam. Conſolatur bonos, malos autem ait eſſe ſuorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT LXVI.

Hæc dicit dominus: Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum. Quæ eſt iſta do- A
Act.7.§ *mus, quam ædificabitis mihi? Quis eſt iſte locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit dominus. Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos. Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quaſi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat: qui recordatur thuris, quaſi qui benedicat idolo. Hæc omnia elegerunt in viis* B
ſuis, & in abominationibus ſuis anima eorum delectata eſt. Unde & ego eligam illuſiones eorum, & quæ timebant, adducam eis: quia Prou.1.c
vocaui, & non erat qui reſponderet: locutus ſum, & non audierunt Ierem.7.c
fecerúntque malum in oculis meis, et quæ nolui elegerunt. Audite ver Supr.65.b
bum domini, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres veſtri odientes vos, & abiicientes propter nomen meum. Glorificetur dominus, & videbimus in lætitia veſtra, ipſi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox domini reddentis retri- C
butionem inimicis ſuis. Antequam parturiret peperit: antequam veniret partus eius, peperit maſculum. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic ſimile? Nunquid parturiet terra in die vna? aut pàrietur gens ſimul, quia parturiuit & peperit Sion filios ſuos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipſe non pariam, dicit dominus? Si ego qui generationem cæteris tribuo, ſterilis ero, ait dominus deus tuus?

EXPLANATIO.

Hæc dicit dominus: Cœlum ſedes mea.) Dixerat deus in fine capitis ſuperioris magnã fore pacem & fœlicitatem in monte ſancto ſuo, & ne Iudæi exiſtimarent hoc eſſe intelligendum tantùm de monte Moria, vbi erat ſitum templum Salomonis, putantes deum in templo illo ſolùm debere adorari, illóq; paruo loco claudi & contineri, ideò ait deus ſe implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coërceri. Sed quoniam dei magnificentia magis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipſius cœli admirabilem pulchritudinem, excellẽtes influxus, & actiones, & quòd

ſit

sit amplius toto orbe terrarum, illustrius, & præstantius, positum in sublimi, ornatum innumerabilibus astris, quę globosa & rotũda, splendidissimo candore fulgẽtia, circulos suos orbésq; conficiunt admirabili celeritate, ordine, & cõstantia, ideò cœlum appellatur Dei sedes atq; thronus, terra autem tanquam infimum elemen-
Psal.18. tum pedum eius scabellum. Vnde diuinus psaltes, Cœli, inquit, enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Eam ob causam in exordio
Mat.6 diuinæ precationis dicimus: Pater noster qui es in cœlis. Hunc Esaiæ locum citat
Act.7. gloriosus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam diuus Lucas literis mandauit. Probat ille ex hoc loco deum vbiq; esse, neq; in Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyses in hunc modum fuit He-
Deut.4. braeorum populum in Deuteronomio allocutus: Cogitato in corde tuo quòd do-
Psal.138. minus ipse est Deus in cœlo sursum, & in terra deorsum. Et Dauid in Psalmo: Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Et per Ieremiam
Ierem.23. ipse Deus: Nunquid non cœlum & terram ego impleo? Est enim Deus excelsior cœlo, longior terra, latior mari, omni profunditate profundior, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, incomprehensibilis, omnem creaturam excedens. Si enim quæras magnitudinem, maior est: si pulchritudinem, pulchrior: si splendorem, splendidior: si claritatem, illustrior & præstantior. Ipse solus est qui de se ait: Cœlum sedes mea est, terra autem scabellum pedum meorum. Sed cùm multi sint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Esaiam loquatur, an de Empyreo, an de Firmamento, an de aliquo exceptẽ cœlis Planetarum, an de primo mobili post Firmamẽtum, quod etsi fuerit antiquis ignotum putantibus Firmamentum esse ipsum primum mobile, quorum opinionem sequitur Orontius insignis nostræ memoriæ mathematicus, tamen experientia constat esse primum mobile aliud cœlum à Firmamento distinctum, vt ostendit Petrus Nonius magister meus, mathematicorum doctissimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæstioni respondendum existimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, sed pro omnibus simul
Gen.1. corporibus cœlestibus, quemadmodum in principio Geneseos: In principio creauit Deus cœlum & terram, iuxta diui Chrysostomi sententiam. Magnus Basilius ideò existimat cœlum sedem Dei appellari, quia cœlestes virtutes in se firmiter retineant insidentem Dei cognitionem, terram autem scabellum pedum eius, quòd homines in terra degentes vix possint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origenes & diuus Gregorius existimant per cœlum hoc loco intelligi viros iustos & pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animique præstantiam & altitudinem cum cœlo comparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra constituti se ferant in sublime, iámque in cœlis quodammodo ha-
Phil.3. bitent: ita enim ait Paulus Apostolus: Nostra enim conuersatio in cœlis est.
similitudo Quemadmodum enim rota, vt diui Hilarij similitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum steterit, est à terra eleuata, parua autem pars in terra consistit, sic licet pars corporis sit ambulans in terra, anima tamen iusti, quæ maior pars est hominis, conuersatur in cœlis. Est igitur vir iustus sedes Dei iuxta id quod scriptum est: Anima iusti sedes sapientiæ. Hæc sapientia Christus est,
Prou.8. quam Salomon in Prouerbiis ita facit loquentem: Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret. Et paulò pòst: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Per hanc sapientiam increatam intelligitur verbum, hoc est, Dei filius, vt ait in libro vndecimo de præparatione euangelica Eusebius Cæsarienſis. Solet enim scriptura Dei filium sapientiam appellare: ita diuus Paulus in epistola pri-
1.Cor.2. ma ad Corinthios, Christus, inquit, factus est nobis sapientia à Deo. Et in sequen-
1.Cor.2. ti capite: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit deus ante secula in gloriam nostram. Cùm autem sedes Dei sit cœlum, anima autem iusti sit sedes Dei, apertè colligitur, eam esse cœlum, de quo hîc ipse Deus

Deus ait: Cœlum sedes mea est. At per terram, quam hîc appellat Deus scabellum pedum eius, impius peccator intelligitur, quem Deus veluti pedibus conculcat.

Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum?) Dixerat deus animam iusti esse eius sedem & templum: quod clarius explicans, subdidit: Quæ est ista domus, quã ædificatis mihi? Modò multò apertius ostendit domũ, in qua requiescit, esse iusti animam, quam sedẽ suam appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios scribens, 1.Cor.3.
Vos, inquit, estis templum Dei viui. Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cũ pauperculis. Homines quærunt hospitia amœna & festiua, Deus verò animas contritas sermones suos trementes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius: Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati esse videamur. Et rectè quidẽ. Nam quid iuxta mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam inter euange- Mat.5.
licas beatitudines connumerat, & hoc in loco, Ad quem, inquit, respiciam nisi ad pauperculum? Vnde ait Dauid: Oculi domini in pauperes respiciunt. Respicere Psal 9.
autem in literis diuinis fauere significat, & eum, quem respicis, gratum atq; charũ tibi esse. Hoc voluit Moyses in Genesi significare, dicens: Respexit dominus ad Gen.4.
Abel, & ad munera eius, ad Cain autem, & ad munera eius nõ respexit. Et Dauid: Psal.85.
Respice in me domine, & miserere mei. Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, quam infœlicitatem vocat. Contrà verò nihil mundus beatius diuitiis ni- Mat.13.
hil securius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transigendum existimat: cùm Luc.8.
Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: Væ vobis diuitibus. Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in 1.Tim.6.
laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Hæc Apostolus. Ex quibus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mercium pondere onusta, in immenso mari *similitudo*
procella iactata, ventisq; periculosis exposita proiicit ad mare merces & diuitias ne obruatur & funditus pereat, vtilius ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securius nauigat & celerius, sic homines diuitiis circunfluentes mediisq; mundi fluctibus commissi, variarúmq; tentationum exagitati debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atq; ad ima tartara precipitentur. Ita nanq; poterunt maris cursum securius transigere, & ad beatitudinis portum velocius atque fœlicius accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum põdere exonerati. Si mundus eum fe- *similitudo*
licem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quàm fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis respicit, dicens hîc: Ad quem respiciam nisi ad pauperculum? Sed dices non posse eum esse fœlicem, qui opibus caret, quòd nullum habeat splendorem, nullam nominis charitatem. Hæc est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna, cùm lõgius distat à Sole, totũ suum splendorẽ terris ostendit, ad cœlum autem claritatẽ non mittit: cùm verò Soli coniungitur, tota in superiore parte illuminatur, inferius autem nullã lumen ostẽdit. Et tunc insipientes eam obscurã arbitrantur, cùm in eius coniunctione cum Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui longè à Christo saparantur, humanã solùm inanémq; gloriam quærunt, totum suum splendorẽ & nominis amplitudinem in terra defigunt, atq; animi candoris & præstantię obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inani nominis claritate beatitudinẽ constituunt. At qui Soli illi iustitiæ Christo deo nostro cõiunguntur, animi splendorẽ sursum tendentẽ emittunt. Et tunc à mundi amatoribus obscuri, omniq; claritate destituti stultè iudicãtur, cùm illa flãma diuini amoris incensi, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlũ aspirent, deum omnia prouidentẽ totámq; vniuersitatẽ moderantẽ intueantur, omnem verã claritatem in charitate diuiniq; numinis imitatione constituentes, & gloriã in ipsius glorię contẽptu collocantes.

Et trementem sermones meos.)Vide quemadmodum diuinus vates in huius capitis exordio virum iustũ describat: eum appellat cœlum, Dei sedem, templum & locũ diuinæ quietis, pauperculum, contritum spiritu, diuinos sermones trementem. Ampla quidem & illustria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Christiani debent esse tot virtutum præsidio septi, tanta puritate muniti, vt illis omnia hæc conueniant, præcipuè tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eáque perpetuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramento sumunt, illúdque diuinum manna, illum panem viuum, qui de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Et postea: Hoc est corpus meum. Quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscum in sacramento maneret. Ibi est realiter eius corpus & eius sanguis, & eius anima, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ consecratæ Christus realiter continetur, & verè est cibus. Sciebat ipse Christus venturos esse hæreticos, qui dicerent, Christum non esse in sacramento nisi figuratiuè aut significatiuè, ideò ad hunc errorem tollendum dixit: Caro mea verè est cibus. Particula, verè, falsos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè est, verè à nobis manducatur, & gratiam confert. Ita enim Christus ait: Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Erubescat igitur Oecolampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducãdum? Cùm ergo tam admirabile sit hoc sacramentum, oportet sacerdotes illud ministrantes castos esse, & ita viuere, vt cœli, dei sedes & templum, meritò appellentur. Eam ob causam sanctè & iustè fuerunt illis connubia in noua lege prohibita, vt constat ex conciliis, in quibus hoc fuit assertum, & perpetuis munimentis mandatum. In concilio Carthaginensi post hanc prohibitionem sunt hæc verba: Vt quod Apostoli docuerunt, & ipsa seruauit antiquitas, nos quoque custodiamus. Aspicis ecclesiam affirmare esse connubia sacerdotibus prohibita ex Apostolorum traditione. Et ne illa Apostolica doctrina posset obliuione deleri, fuit in conciliis reiterata, & à Calixto summo pontifice Romano vniuersalis ecclesiæ pastore ante mille & tercentos annos mandata literis, atque à cæteris pontificibus confirmata. Fuit in primitiua ecclesia concessum, vt coniugatus efficeretur sacerdos ob sacerdotum infrequentiam, at sacerdotem post sacerdotium vxorem ducere nunquam à Christi morte fuit concessum neque auditum: nisi nostra, hac in re infœlici, ætate, quando multi sacerdotes & monachi, qui se deo deuouerãt, perpetuúmq; cœlibatum solenni voto professi fuerant, se à Christi ecclesia separarunt, & Lutheri synagogæ dediderunt. Hi aiunt impossibile esse perpetuam castitatem seruare, & iuxta Pauli sententiam melius esse nubere, quàm vri. Si hi diuinum auxilium considerarent, illúdque implorare vellent, nunquam has voces emitterent. Sunt quidem vires nostræ ex se tenues: at adiuuat nos Christus, qui nos nunquam deserit, si ad eum cõfugimus, illúmq; toto animo inuocamus. Fidelis est enim, vt ait diuus Paulus, qui nõ patietur nos tentari supra id, quod possumus, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possimus sustinere. Ipsi Paulo laboranti, Christúmque inuocanti respondit idem Christus: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cum Dei auxilio. Quòd si de illo aliquis dubitauerit, cœlestiáque arma proiecerit, se ipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibíque ipse perniciem machinabitur. Locus autem Apostoli, Melius est nubere, quàm vri, quem pro se citant hæretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apostoli connubia prohibuerunt. Neque hoc in loco diuus Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim ait: De quibus mihi scripsistis, bonum est homini

Ioan.6. Mat.26. Ioan.6. Ioan.6 Rom.7. 1.Cor.10. 2.Cor.12

mini mulierem non tangere. Et paulò pòst: Volo autem omnes vos homines esse sicut meipsum. Et paulò pòst: Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego: quòd si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri. Aspicis diuum Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus connubia concedere. Perpende eius verba: Quòd si non continent, nubant. Non vituperat matrimonium: est enim sacramentum à Deo institutum, sed præponit illi continentiam, & cœlibatum magnopere commendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi, Volo, inquit, vos sine solicitudine esse: qui sine vxore est, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Si diuus Paulus laicis cœlibatum suadet, quantò magis sacerdotibus & religiosis, qui castitatis votum emiserunt? Sed aiunt votum castitatis esse ineptum & improbatum. Si hoc ita esset cur Apostolus cœlibatum & perpetuam castitatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerunt propter regnum cœlorum? Qui cœlibatum improbant, volunt Christum & Paulum conculcare. Qui votum castitatis frangunt contemnunt Dauidem dicentem: Vouete, & reddite domino vestro, &c. Et in alio psalmo: Tibi reddam vota mea. Et Ecclesiasticum dicentem: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunque voueris, redde. Quod autem dicunt neminem castitatẽ seruare est planè falsum & impium; sunt enim absq; dubio multi Christiani castissimi & cõtinentissimi. Quid loquor de Christianis, cùm sit memoriæ proditum multos Gentiles non solùm castitatem seruasse, sed pro ea seruanda se morti obiecisse? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcam quandam fœminam nomine Hipponem, cùm hostium classe esset excepta, se in mare proiecisse, ne incontinẽtes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiam lib. 5. scriptum reliquit, Democlem adolescentem Athenienſem in feruentis aquæ lacum se proiecisse, vt castitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitũ voluntarium ruere, quàm continentiam amittere. Quid dicam de virginibus Vestalibus, cùm si aliqua in crimen incontinentiæ incidisset, viua in campo Scelerato sepeliebatur, pro cuius incestu, vt refert Fuluius in libro de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus? Ethnici castitatẽ seruant, nos autem Christo dedicati, eiúsq; sanguine redempti, cœlestíq; præsidio muniti eam seruare non poterimus? Quis audiuit vnquã tale? Vbi igitur Christiana religio? vbi carnis mortificatio? vbi crux nostra? vbi voluptatum contemptus? vbi vis illa Christiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violẽti rapiunt? vbi pudicitiæ feruor? vbi ardentes preces ad Christum fusæ feruentibus lachrymis sociatę? vbi cœlestis præsidij fiducia? Nónne videtis ô sacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab ethnicis infidelibus superari? Hæc est vestra fortitudo! hæc est vestra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipsos viros euãgelicos, à Deo missos, religionis assertores, ecclesiæ vindices, mundi reformatores, si non solùm à castis Christianis, sed etiam à Gentibus fide, spe, & gratia nudatis in virtute superamini? Si à Deo essetis missi, viueretis continentius, vestrámq; nouam sectam virtutibus & miraculis confirmaretis. Abraham docuit circuncisionem, rẽm nouam in mundo; Moyses legem scriptam anteà inauditam: Christus eiúsq; Apostoli nouam legem, veteríſq; abrogationem: & omnes hi res illas nouas, quas docebant, virtutibus & miraculis confirmarunt. Legite vtrunque testamentum, reuocate in memoriam tempora præterita, reuoluite tam recentiũ quàm antiquorum annalium historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuisse miraculis confirmatas, aut saltem à viris sanctis, honestate perspicuis, humilitate præcellentibus, charitate præstantibus institutas & prædicatas. Erat ecclesia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebántq; omnes Christiani antiquã ecclesiæ sanctæ Romanæ fidem, & institutiones. At surrexit quidam monachus apostata, nomine Martinus Lutherus,

1.Cor 7. Mat.19. Psal.75. Eccl.5. Gen.17. Exod.17.

votifragus, qui omnia voluit mutare, atque magnas ſtupendáſque nouitates adducere. Si hæc ſunt à Deo, vbi ſunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur ſuperbiam, pro caſtitate incontinentiam, pro votorum obſeruantia perfidiam, pro abſtinentia intemperantiam, pro exemplis ſcandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum eſt, vt in Germania leges nihil valeant, iudicia iaceant, mos patrius perierit, nulla abſtinentia, nulla continentia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas. Euertit eccleſias, magnifica monaſteria, ampláq; Dei templa ſolo adæquauit, fuerunt bona commiſſa direptioni, monachi expulſi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet ſequaces Lutherus, eius ſectæ & libertatis ferè Mahumeticæ ſectatores. O tempora, ô mores! O Deus immortalis vbinam gentium ſumus? O amentes homines Lutheri ſequaces cur hæc non aſpicitis? cur perniciem veſtram non conſideratis? Hæc ſunt opera euangelica? hæc eſt eccleſiæ reſtauratio? hæc ſunt remedia quæ affertis? O cæci homines! Veniet tempus, & non tardabit, quando hæreſes veſtræ finientur: at nulla erit vnquam ætas, nulla poſteritas, nulla hominum memoria, quæ de veſtra cæcitate & amentia conticeſcat. Erunt omnia hæc omnium temporum annalibus mandata, perpetuíſq; conſignata monimentis. Si hæc mea ſcripta in manus veſtras fortaſſe deuenerint, vos oro & obteſtor, vt ea æquo animo feratis, non enim poſſum ſilere, premor dolore, inflammor, doleo veſtrum naufragium, deploro veſtram triſtem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras licet indignas meas precationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quæ hîc ait Deus per Eſaiam, conuenirent: vt eſſetis cœlum, Dei ſedes & templum, humiles, contriti corde, Deíq; ſermones trementes.

Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum.) Senſus eſt: Abominabilia ſunt Iudęorum impiorum ſacrificia: nam tam deprauato animo immolant bouem, quàm hominem. Quo propoſito ſolent ſuis idolis homines interficere & ſacrificare, eo mihi boues immolant. Vel ſic: Pro boue, quem mihi deberent immolare, immolant idolo hominem, pro pecoribus, quæ deberent ſacrificare mihi, ſacrificant canes idolis: pro oblationibus offerunt ſanguinem ſuillum, pro thure, quod deberẽt in templo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hęc ad tempus gratiæ poſt ſufficientem euangelij promulgationem, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia ſacrificia, quoniam iam ſunt abrogata & mortifera: nolo legis vmbras, ſed euangelij veritatẽ: tam mortiferum eſt bouem immolare, veteríſq; legis ſacrificia offerre, quàm hominem occidere. Oſtendit hic locus ſoluendam fuiſſe legem Moſaicam, quod pręter prophetarum oracula fuit etiam à Sibylla Libyca iis verbis prę dictum: Ecce venient dies, & illuminabit dominus denſa tenebrarum: & ſoluetur nexus ſynagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripides in Lamiæ proœmio, & Lactãtius Firmianus lib. 4. diuinarum inſtitutionum. De ceſſatione legalium ea poteris videre quæ primo capite annotauimus, & quadrageſimotertio duobus in locis.

Hæc omnia.) Nempe occidere homines, eóſq; Moloch ſacrificare, canes idolis offerre, & ſanguinem ſuillum, & idolo benedicere, fecerunt Iudæi, talibúſq; abominationibus fuerunt delectati.

Vnde & ego eligam illuſiones eorum.) Senſus eſt: Quoniam ipſi hæc elegerunt cõtra me, ego eligam contra eos illuſiones, nam illudentur & ſubſannabuntur. Quoniam me offenderunt, ego de illis pœnas ſumam. Verſio cui diuus Hieronymus adiecit commẽtaria habet, illuſores, & ait idem diuus Hieronymus, vtrunq; poſſe verti ex Hebraico. Et tunc eſt ſenſus: Quoniam ipſi, inquit deus, elegerunt me contemnere, ego id permittam vt ſint, qui eos illudant & irrideant. Eſt eadem ſententia cum ſuperiore. Vel ſic: Quoniam ipſi contra me elegerunt illuſiones, hoc eſt, idolorum cultum, ego eligam eaſdem illuſiones ad ſumendum pœnas de illis. Et ita capitur illuſio pro idololatria. Nam in literis diuinis ludere aliquando eſt
Exo.32. idolum adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod eſt in Exodo ſcriptum poſt vituli

vituli conflationẽ: Sedit populus mãducare & bibere, & ſurrexerũt ludere. & illud Geneſis: Vidit Sara filium Agar Ægyptiæ ludẽtem cum Iſaac filio ſuo, hoc eſt, eum ad idoli cultum excitantẽ. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior. Gen.21.

Dixerunt fratres veſtri odientes vos.) Senſus eſt: Quoniam vocaui Iudæos, & noluerunt audire, ait Chriſtus, præbete vos aures mihi Apoſtoli mei, qui verba mea religioſè auditis. Fratres veſtri Iudæi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modum vos alloquentur: Vos dicitis Chriſtum eſſe verum deum. Cur tam abiectum deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in ſua maieſtate cum magna lætitia veſtra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox domini reddentis retributionẽ inimicis ſuis.) Dixerat eſſe Iudæos ob ſuam infidelitatẽ & malitiam confundendos. Nunc explicat propheta eorum ærumnas & calamitates. Acſi dicat: Obſidebũntur à Romanis, & in tantam miſeriam incident, vt præ dolore & deſperatione vehementes fletus & clamores emittant. Audietur enim clamor miſeri & ærumnoſi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita ſentient deum iratum, acſi audirent vocem eius illos punientis, & duriter increpantis, quoniam erunt à Romanis capti, & occiſi, & eius ciuitas funditus euerſa. Tũc impletũ fuit id, quod illis Chriſtus prædixerat; Ecce relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Quod Luc.13.
multò anteà Michæas propheta in hunc modũ prædixerat; Sion quaſi ager arabitur, & Ieruſalem quaſi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelſa ſyluarum. Mich.3.

Antequam parturiret peperit.) Reiecta ſynagoga, eccleſia Chriſti propagabitur, & ante tempus pariendi pariet. Hoc eſt, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc ſuperabat humanum ingenium, ſubdit: Quis audiuit vnquam tale? Et ſtatim comparat eccleſiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis refert diuus Lucas, vna die crediderunt circiter Act.2.
tria millia. Et alio in loco ait concionatum fuiſſe diuum Petrum, & multos credi- Act.4.
diſſe, factúmq; eſſe numerum eorum quinq; millia.

Nunquid ego.) Non mirum eſt eccleſiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait deus. Et filij eccleſiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non ſterilis ero. Vocat deus viros iuſtos filios ſuos. Hoc eſt, quod ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem, filios dei Ioan.1.
fieri, iis qui credunt in nomine eius. De qua generatione capite quinquageſimotertio copioſè differuimus.

Lætamini cum Ieruſalem; & exultate in ea omnes, qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio vniuerſi, qui lugetis ſuper eam, vt ſugatis, & repleamini ab hubere conſolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit dominus. Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi torrentem inundantem gloriam gentium, quam ſugetis, ad hubera portabimini, & ſuper genua blandientur vobis. Quomodo ſi cui mater blandiatur, ita ego conſolabor vos, & in Ieruſalem conſolabimini. Videbitis, & gaudebit cor veſtrum, et oſſa veſtra quaſi herba germinabunt, & cognoſcetur manus domini ſeruis eius, & indignabitur inimicis ſuis. Quia ecce dominus in igne veniet, et quaſi turbo quadriga eius, reddere in indignatione furorem ſuum, & increpationem ſuam in flamma ignis, quia in igne dominus diiudicabit, & in gladio ſuo ad omnem carnem, & multiplicabuntur D E

interfecti à domino. Qui ſanctificabantur, & mundos ſe putabant in hortis poſt ianuam intrinſecus: qui comedebant carnem ſuillam, et F *abominationẽ & murem, ſimul conſumentur, dicit dominus. Ego autẽ ōpera eorum, et cogitationes eorum, venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis, & venient & videbunt gloriam meam.*

Letamini cum Ieruſalem.) Inuitat propheta fideles, vt eccleſiæ congratulentur.

Vt ſugatis, & repleamini ab hubere conſolationis eius.) Id eſt, vt quaſi modò geniti infantes ſugatis hubera diuinæ conſolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi torrentem inundantem gloriam gentium.) Alij codices habent: Ecce ego declinabo ſuper eam quaſi fluuium pacis, & quaſi torrentẽ inundantem gloriam gentium. Et ita eſt in Hebraico. Promiſit deus hoc in loco eccleſiæ tantam pacis affluentiam, quæ non riuulo, ſed fluuio comparetur, & gloriã gentium ſe eſſe ad eccleſiam tranſlaturum. Quod impletum eſſe cognoſcimus. *ſimile* Nam magni principes gentiles, & excellentes philoſophi, aliíq; viri fortitudine & gloria præſtantes, idola repudiarunt, ſeq; eccleſiæ ſubiecerunt. Et vt piſces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris ſaporem, ſic hi in gentilitate, & idolorum cultu geniti & educati, à gentiũ vana ſuperſtitione & idololatria lõgiſſimè abſtuerũt. Vt enim Ioſias ſtatuas idolorũ contriuit, earúmq; loca oſſibus mortuorũ *4.Reg.23.* repleuit, vt in quarto lib. Reg. diuina narrat hiſtoria, ſic hi repudiatis idolis deiectíſq; ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebant, eum ipſum animum mortis meditatione repleuerunt, illúmq; veluti altare deo dedicarunt.

Et gaudebit cor veſtrum.) Mundi conſolatio attingit corpus, diuina autem cor pe *Ioan.17.* netrat. Ideò Chriſtus ſuis Apoſtolis dicebat: Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor veſtrum.

Et oſſa veſtra quaſi herba germinabunt.) Hoc eſt, magno gaudio afficiemini. Nam *Prou.17.* quemadmodum ſpiritus triſtis exiccat oſſa, vt dicitur Prouerbiorum 17. ſic ſpiritus lætus dicitur oſſa viridia & florida efficere.

Et cognoſcetur manus domini ſeruis eius.) Id eſt, Et auxilium dei erit ſeruis ſuis perſpectum & cognitum.

Pſal.49. *Ecce dominus in igne veniet.*) Nempe in die iudicij. Ita dicitur in pſalmo: Deus manifeſtè veniet deus noſter, & non ſilebit, ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida. Quadrigæ autem eius, quas turbini veloci propter celeritatem comparauit, angeli ſunt, qui venient cum Chriſto. Poteſt hoc intelligi de Iudæorum vaſtatione per Romanos, quando Hieroſolyma fuit euerſa, & templum incendio flagrauit.

Qui ſanctificabantur.) Hoc eſt, qui ſibi ſanctimoniam aſſumebant & arrogabant. Notat hypocritas.

Et mundos ſe putabant in hortis poſt ianuam intrinſecus.) Id eſt, qui intrant in hortos, *Mar.7.* vbi poſtquam ianuam ingrediuntur, ſe abluunt, & purificatos putant. Solebant Iu *Mat.23.* dæi crebris vti lotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eam ob cauſam dicebat illis Chriſtus, vt eſt apud Matthæum: Væ vobis ſcribæ & phariſæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis eſt calicis & paropſidis, intus autem pleni eſtis rapina & immundicia.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus.) Hoc eſt, Ego, inquit Chriſtus, veniam ad extremum iudicium, vbi congregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus gentium, vt reddam vnicuiq; iuxta opera ſua.

Et ponam in eis ſignum, & mittam ex eis qui ſaluati fuerint, ad gentes in mare, in Aphricam et Lydiam, tenẽtes ſagittam in Ftaliam

&

& Græciam, ad inſulas longè, ad eos qui non audierunt de me, et non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, & adducent omnes fratres veſtros de cunctis gentibus donum domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem ſanctum meum Ieruſalem, dicit dominus: quomodo ſi inferant filij Iſrael munus in vaſe mundo ad domum domini. Et aſſu- G *mam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit dominus. Quia ſicut cœli* *Apo.21.d* *noui, et terra noua, quæ ego facio ſtare coram me, dicit dominus deus, ſic ſtabit ſemen veſtrum, & nomen veſtrum. Et erit menſis ex menſe, & ſabbatũ ex ſabbato, veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit dominus. Et egredientur, & videbunt cadauera virorũ, qui præuaricati ſunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non* *Mar.9.g* *extinguetur, & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni.*

Et ponam in eis ſignum.) Locutus fuerat propheta de eccleſiæ propagatione. Sed quoniã præuiderat pleroſq; Iudæorũ non eſſe ad eam venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipſi condẽnabuntur. Nunc reddit ad apoſtolorũ prędicationẽ. Et introducit deum dicentẽ, ſe ſignaturum nonnullos ex credentibus viros iuſtos, eóſque miſſurum ad enuntiandũ euangeliũ gentibus per totum orbem terrarũ diſperſis. Nam per mare, Aphricã, Lydiam, Italiam, & Græciam, vniuerſus orbis intelligitur. Chriſtus non ſolùm Apoſtolos deſignauit ad annuntiandũ euangelium, ſed vt ait *Luc.10.* diuus Lucas, deſignauit alios Septuaginta duos, & miſit illos binos ante faciẽ ſuã. Et quoniam Apoſtoli & alij fuerunt à Chriſto ſignati, ideò hîc ait: Et ponam in eis ſignum, & mittam ex eis, &c. De his concionatoribus dicitur in pſalmo: Annuntia *Pſal.21.* bunt cœli iuſtitiam eius, populo qui naſcetur, quem fecit dominus. Illi enim quos Dauid nomine cœlorum ſignificauit, Chriſti iuſtitiam Annuntiarunt populo, qui per fidem & gratiam renatus eſt ex aqua & Spiritu ſancto.

Tenentes ſagittam.) Poteſt referri ad Lydos, vt ſit ſenſus: Mittã hos concionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & ſagittis, qui ſunt arte ſagittandi inſtructi. Vel ad ipſos Apoſtolos præclaros ſagittarios, quoniã corda infideliũ ſagittis verborũ ſuorũ transfixerunt, eóſq; in diuinũ amorẽ excitarunt. De iis cõcionatoribus intelligitur id, quod dicitur in pſalmo: Sagittæ paruulorũ factæ ſunt plagæ eorum. *Pſal.63.* Acſi diceret: Verba Apoſtolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Chriſtum vulnerarunt.

Et non viderunt gloriam meam.) Hoc eſt, meipſum. Vel gloriam meam, hoc eſt, mea miracula.

Et adducent.) Vaticinatur de cõuerſione infidelium ad fidem & eccleſiã Chriſti. Per equos & quadrigas, cęteráſq; vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad eccleſiam, quæ per montem ſanctum Ieruſalem ſignificatur.

Quomodò ſi inferant filij Iſrael.) Hoc eſt, Vt filij Iſrael offerunt in tẽplo dona munda in vaſe puro, ſic Apoſtoli adducent ad eccleſiam gentes veluti munus deo gratum. Et erunt fideles ſemper in eccleſia tanquam nouum cœlum, & noua terra. Vult ſignificare fidem nunquam in eccleſia defuturam.

Et erit menſis ex menſe, & ſabbatum ex ſabbato.) Hoc eſt, omnibus mẽſibus & omnibus ſabbatis. Quaſi dicat: Semper & omni tẽpore veniet omnis caro vt adoret coram facie mea. Hoc eſt in perpetuum me Chriſtiani adorabunt. Et vt affectum & deſiderium colẽdi deum in Chriſtianis propheta oſtenderet, ait: Veniet omnis caro vt adoret. Solent enim homines ad rem deſideratam frequenter ire.

Et egredietur,) Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorũ cadauera. Animaduerte. Impios appellat cadauera, & corpora absq; anima. Quî enim fieri potest vt viuant ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, Ego, inquit, sum via, veritas, & vita. Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui sed mortui meritò appellantur. Quapropter dicebat Christus cuidam ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire patrem suum: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum, Quæ, inquit, in deliciis est, viuens mortua est. Miraremur absq; dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quẽ sciremus mortuũ esse, & talis visio nos teneret stupidos, & nõ miramur vidẽtes cotidie homines flagitiosos, impiis atq; mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscũ loquẽtes, & ambulãtes, cũ eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita est animę. Vnde anima absq; gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamen sperare, vt veniat Christus, & dicat: Lazare veni foras.

Iodh.14. Mat.8. 2.Tim.5. Iodh.11.

Vermis eorum non morietur.) Hoc est, cruciatus atq; conscientię morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebuntur. Ita apud diuum Marcum ait Christus: Bonum est tibi debilẽ introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorũ in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorũ opinionem qui impiè asserũt animas esse mortales, nec esse post mortẽ pœnam neq; gloriã. Et quanuis contra eos sint in nouo Testamẽto multi loci meridiana luce clariores, illos tamẽ silentio prętęribo, quoniam qui in hac sunt hæresi, nouũ Testamẽtum haud quaquã recipiunt. Eã ob causam veteris legis authoritatibus Gẽtiliúmq; philosophorũ sentẽtiis eos conuincã. Capite 49. Geneseos in illa oratione, quà Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: Cõgregamini, vt annuntiẽ quæ ventura sunt, &c. habet Thargum Hierosolymitanum: Cõgregamini & docebo vos finẽ reconditum, arcana abscondita, & prẽmiũ mercedis, quod monet iustos: pœnam item impiorum, atq; fœlicitatem horti Edem: Hæc ibi. Per Hortum intelligitur Edem paradisus, cuius fœlicitas est æternum præmium mercedis iustorum. Aspice sanctum patriarcham in illa vaticinatione ad spiritualia æternáq; bona respexisse. Dauid ille clarissimus rex, & excellentissimus vates psalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat: Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxilium eorum veterascet in inferno, à gloria eorum expulsi sunt. Verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cùm acceperit me. Mortem hanc, quæ depascet impios non autem iustos, perspicuum est non esse eam separationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, sed pœnam inferni, ęternámq; damnationis noctem, quemadmodum matutinum, in quo iustorum præmium atq; principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalem, æternáq; claritas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis, In malitia, inquit, sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua. Cùm mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multò illustrior & præstantior? Daniel capite duodecimo, In tempore, inquit, illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Hæc Daniel. Verba illa: Alij in opprobrium, vt videant semper, possunt ita verti ex hebræo: Alij ad opprobria & abiectionem æternam.

Gen.49. Psal.48. Prou.14. Dan.12.

nam. Iob, Scio, inquit, quòd Redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse. Quid clarius dici poterat? Dauid in psalmo, Satiabor, inquit, cùm apparuerit gloria tua. Et in alio: Credo videre bona domini in terra viuentium: Et in alio: Beati qui habitant in domo tua domine, in secula seculorum laudabunt te. In libro Sapientiæ inducuntur impij in æternis pœnis cruciati suam miseriam plorantes: & statim subditur: Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt. Et paulò post dicitur de iustis: Isti autem in perpetuum viuent, & apud dominum est merces eorum: Non solùm diuinæ literæ, sed etiam gentium philosophi hanc veritatem contestantur. Socrates asseruit duas esse post mortem vias, alterã, qua ibant iustorũ animę ad gloriam immortalẽ, alteram, qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitiis contaminassent, & in diuino humanóq; iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis deuium quoddã iter esse aiebat seclusum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter differit de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phedro in Phędone, & aliis in locis? Ipse Plato, Breues, inquit, virtutis labores ęterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophõtẽ animã ait esse immortalẽ, quẽ citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodum in sexto lib. de rep. & in prima quæstione Tusculana, & aliis in locis, animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionibus vetustatis scriptũ legi fuisse memoria patrum nostrorũ inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba literis mandata. Hîc in spe resurrectionis quiescẽti locus publicè datus est. Nunquã Epaminõndas Thebanus, neq; Codrus Athenienſis, neq; Decij Romani, cum aliis se pro patria telis hostium obiecissent, si nihil longius quàm vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculũ circunscriptum, immensum gloriæ, essęq; in cœlo splendidissimas mansiones, vbi beati æuo sempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate sententiam sequebantur etiã gentes infideles Indiarum Orientalium incolę, quas Dei præsidio vicit, & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Lusitanorũ rex, cuius facta celebrabuntur non solùm nostris, sed penè omnium gentium literis atq; linguis, neq; vlla vnquã ætas de eius laudibus conticescet. Aspicis igitur non tantùm fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæq; immortalitatem cognouisse. Cùm enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cùm iustos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquénsque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait; Vermis eorum non morietur, & ignis no nextinguetur, &c.

Iob.19. Psal.16. Psal.26. Psal.83. Sap.5.

Annotationes ex hebræo in CAPVT VLTIMVM.

Qui recordatur thuris.) In hebraico est, מַזְכִּיר לְבֹנָה mazcir leuonah. Prima dictio est à verbo זָכַר zachar, quod significat recordari, vt Threnorum quinto: Recordare domine quid acciderit nobis. Significat etiã fragrare, & odorem emittere. Ideò illud Leuitici: Vt sit panis in monumentum oblationis domini, potest verti: Vt sit panis in odorem oblationis domini. Dictio enim azcarah, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriam: est enim deriuata à verbo hoc zachar, quod & meminisse significat, & fragare, & in tertia cõiugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Esaiæ ita verti: Qui adolet thus, vel fumigare facit. Est enim adolere sacrificare, & quasi odorem Deo præbere. In hac significatione accipitur à Vergilio dicente: Verbenásq; adole pingueis, & mascula thura. Ita hunc locum R. Selomoh & R. Dauid in commentariis interpretantur: quibus assentitur Ionathan in translatione Chaldaica, ita habens:

Thren.5. Leui.24.

Cant.8. Qui offert thus. Vnde id quod est in Canticis scriptum: Memores vberum tuorũ super vinum, potest etiam verti: Fragrauit amor tuus plusquàm vinum. Sed quoniam præcipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & rectè quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequẽtibus, & non recedit à communi significato.

Eligam illusiones eorum.) In Hebraico est: Eligam בְּתַעֲלוּלֵיהֶם bethaalulehem. Ideò poteris ita vertere: Eligam effœminatos eorum, nempe vt de illis pœnas sumam. Nam תַּעֲלוּל taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatum significat, vt suprà capite tertio: Et effœminati dominabũtur eis. Et quoniã nonnulli existimãt dictionẽ hanc deriuari à verbo עָלַל olel, quod significat conterere, transtulit Thargum, afflictiones eorum: vt sit sensus: Ego eos affligam.

Antequàm parturiret, peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.) Ionathas Chaldaicus ita hunc locum transfert: Antequam veniret ei angustia, salua facta est, & antequam venirẽt ei dolores partus, Messias reuelatus est. Quorum verborum hic est sensus: Priusquam Iudæa à Tito obsideretur, iam erat æternam salutem cõsecuta, & antequam ab eodem Tito euerteretur, iam Messiam pepererat, qui eos saluos fecit, qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymæ afflictiones doloribus, quibus parturientes mulieres premuntur. Ita hunc locum non solùm Ionathas, sed etiam antiqui Iudæorum Rabbini intellexerũt, quos sequitur R. Samuel Bernahamam. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionem per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingẽtos retrò annos & amplius, perspicuum est venisse Messiam, falsámq; esse, ineptam, & impiam Iudæorum opinionem Messiam expectantium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudæis videntes Hierosolymam euersam asseruerint Messiam iam venisse, quem dixerunt esse Barchossibam hominem quendam sceleratum, qui posteà fuit occisus, luens suorum flagitiorum meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Ægy
Agg.2. ptius & alij. Aggæus propheta secundo capite loquens cum Hebræis templum Hierosolymæ post Babylonicam captiuitatem reædificãtibus templum ipsum indicans, ait: Veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria, dicit dominus exercituum. Meum est argentum & meum est aurum, dicit dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquàm primæ. Hæc ibi. Duo ex hoc loco apertè colliguntur: vnum est templum secundum maiorem gloriam habuisse quàm primum: alterum est nunquam Hierosolymę futurum esse Iudæorum templum, cùm illud secũdum appelletur hîc nouissimum siue vltimũ, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorum cæcitas, qui templum Hierosolymę, vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectant. Sed videamus in quo consistit hæc fœlicitas & gloria, qua secundum templum excelluit primo. Non in regibus, nec in prophetis, non in auro, vasis, pulcritudine, magnitudine &
3.Reg.6. magnificentia, cùm sit perspicuum in omnibus his fuisse primum multò excellentius & præstantius, quippe ædificatum à Salomone rege ditissimo, tam sumptuosum vt omnia, quæ in illo erant, auro tegerentur, vt scriptura commemorat. At secundum fuit à Iudæis ædificatum à captiuitate redeuntibus inopia laborantibus. Ex quo effectum fuit, vt senes qui primum templum viderant, illúdq; memoria tenebant, videntes secundum ad excellentiã primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamentis aerem implerent, atq; in intimo pectore singultos continere non
2.Esd.5. possent. Testis est Esdras capite quinto libri secundi, & Iosephus vndecimo Iudaicarum antiquitatum. Quæ est igitur hæc gloria, qua secunda domus primam superauit nisi præsentia Messiæ, qui in eo futurus erat, qui illud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutibus, suis miraculis illustraturus. Hæc fuit gloria illa secundi vltimíq; templi, de qua hîc loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior, nulla excellentior, nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates, dicens: Veniet desideratus cunctis gentibus. Vbi Thargum habet: Veniet Messias. Acsi diceret:

Hae

Hac in re erit hæc domus glorioſior prima, quia Chriſtus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia impleta fuiſſe ex euangelica hiſtoria cognoſcimus. Si Meſſias erat venturus ſtãte ſecundo templo, iam venit, cùm templum illud ſit funditus euerſum: atqui erat tunc venturus iuxta hanc Aggæi vaticinationem, ergo iam venit. Quis eſt tam cæcus qui hanc tam claram veritatem non videat? Cum hoc oraculo conuenit id, quod ait Deus per Malachiam capite tertio: Ecce ego mitto angelum meum, & præpara- Mal.3.
bit viam ante faciem meam. Et ſtatim veniet ad templum ſuum dominator, quem vos quæritis. Eſſe hunc dominatorem Meſſiam non ſolùm Chriſtiani, ſed etiam Hebræi aſſeueranter affirmant. Dicens propheta Meſſiam venturum eſſe ſtatim ad templum ſuum, indicat ſe loqui de illo ſecundo templo, ad quod ſtatim Meſſias erat venturus. Cùm autem nullum tale templum ſit, quid expectant miſeri Iudæi? Aut Meſſias iam venit, aut falſa eſt illa prophetia: at prophetia non eſt falſa, ergo Meſſias venit, & fruſtra à Iudæis venturus expectatur. Præterea Meſſias non ſolùm erat futurus ex tribu Iuda, ſed ex familia Dauid, iuxta illud pſalmi. De fructu Pſal.131.
ventris tui ponam ſuper ſedẽ tuam. Et illud Eſaię: Egredietur virga de radice Ieſſe, Sup.11.
& flos de radice eius aſcendet, &c. At hodie nulla eſt tribus ab alia ſeparata, cùm Hebræi per totum orbem terrarum diſperſi & peregrini vxores ducant ex quacũque tribu ſine delectu. Si nulla eſt inter eos diſtinctio & ſeparatio tribuum, quantò magis familiarum? Si ignoratur tribus, multò magis familia. Fuit hæc tribuum ſeparatio vſq; ad Meſſiam, qui de tribu Iuda futurus erat: at poſt Meſſiam nulla eſt talis ſeparatio neq; diſtinctio. Præterea Daniel propheta capite nono cùm eſſet Dan.9.
cum aliis Hebræis in Babylonica captiuitate ſcripſit reædificadã eſſe Hieroſolymã, quæ tunc erat euerſa, & venturum eſſe Chriſtum, & perdẽdum eſſe populum qui eum negaturus erat, & deuaſtandam ciuitatem & templum à populo qui venturus erat cum duce, & ceſſatura eſſe Iudæorum ſacrificia. Et ſtatim deſcribit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades, vt volueris, dando vnicuique ſeptem dies, vel ſeptem menſes, vel ſeptem annos, & videbis impletum eſſe multis ab hinc annis tempus Meſſiæ. Præterea ſi iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Meſſias venturus quàm Iudæorum populus perderetur, & diſpergeretur, eiúſq; ſacrificia ceſſarent: & ſcimus Iudæorum populum eſſe perditum, & diſperſum, & ſacrificia ceſſaſſe: nam ceſſante templo in quo ſacrificia fiebant, neceſſarium erat ceſſare ipſa ſacrificia, perſpicuum eſt veniſſe Meſſiam, & ex conſequenti vanam eſſe, falſam, & impiam, Hebræorum opinionem, imò perfidiam, & pertinaciam, Meſſiam expectantium. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hãc noſtram veritatem abſq; dubio oſtendit. Cùm vir ille præclarus, quo nullus erat iuſtior, nullus charitate inſignior, nullus vaticinatione præſtantior, intelligeret vitæ ſuæ exitum appropinquare, vocauit filios ſuos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturum eſſe ſignificauit. Et animi oculis perſpiciens eſſe regnum ab ea auferendum, & ſtatim Meſſiam venturum, has voces emiſit: Non auferetur ſceptrum de Iuda, nec Gen.49.
dux de fœmore eius, donec veniat qui mittendus eſt, & ipſe erit expectatio gentium. Aſpice quàm apertè dicat, non fuiſſe regnum à tribu Iuda auferendum niſi Mat.2.
tempore Meſſiæ. Cùm autem ſit illi regnum ablatum à tempore Herodis Aſcalonitæ, qua ætate natus eſt Chriſtus, apertè concluditur, veniſſe Meſſiam, eſſéq; ſaluatorem noſtrum Chriſtum Dei filium. Conſtat enim non ſolùm ex euangelica hiſtoria, ſed etiam ex Ioſepho hiſtoriographo Hebræo, & ex Rabbinorũ antiquorum dictis, quæ Finus Adrianus collegit, & literis Latinis mandauit, fuiſſe Iudæam in Chriſti aduentu à Romanis poſſeſſam & à gentilibus gubernatã, & tribum Iuda ſpoliatam potentia, omníq; regia dignitate deſtitutam. At Hebræi ne à ſua contumacia deſiſtant, aiunt hoc non intelligi de Meſſia, ſed de Saule: nam vbi nos habemus: Donec veniat qui mittendus eſt, habet litera Hebraica: Donec veniat

שִׁילֹה

שילה xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernacu-
1.Reg.4. lum, & arca domini collocata, vt patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt
Saulem fuisse regem constitutum. Et quoniã Saul erat de tribu Beniamin, vt nono
1.Reg.9. capite primi Regum scriptura testatur, aiunt tunc ablatum fuisse regnum à tribu
Iuda, impletámq; fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare non
potest: nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quo-
niam multò anteà fuerat. Huc accedit quod locus ille non erat expectatio gentiũ.
Ita enim ait Iacob: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio gentium. Nec est
verum id, quod aiunt fuisse Saulem vnctum à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in
arca domini: nam priusquam Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathia-
1.Reg.7. rim, vt caput septimum primi Regum apertè ostendit. Item Saul fuit primus He-
1.Reg.9. bræorum rex, vt ex primi Regum nono capite patet: anteà enim populus per Iu-
dices diuersarum tribuũ gubernabatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis abla-
tum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquam habuerat? Imò statim post Saulem
regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodem Ascalonitam gubernatio
permansit. Alij ex Hebræis videtes esse hanc expositionẽ falsam, friuolam, & vanã,
aiunt hoc nõ de Saule intelligi, sed de Ieroboa, qmui cùm esset de tribu Ephraim,
fuit ab Israele rex constitutus in Siloh, & abstulit à Roboam, qui erat de tribu Iuda,
regiam dignitatem. Hæc expositio est intolerabilis, quoniã Ieroboam non fuit in
3.Reg.12. regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet tertij Regum cap. 12.
Præterea tũc nõ fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mansit rex, & posteri
eius eo mortuo in regno perseuerarunt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodono-
sorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam transtulit: quo tempore
aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatẽ. Hæc opinio est falsa &
friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à gentibus expe-
ctatus: neq; tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylo-
nica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhe-
drim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post capti-
uitatem apertius viguit, & in ea tribu vsq; ad Herodem permansit. Ex quo colligi-
tur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligẽdum. Quisnam sit hic
de quo ait Iacob: Donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium,
indicat Thargũ Caldaicum Onkeli, ita habens: Non auferetur qui facit potestatẽ
de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorũ eius vsq; in seculum, donec veniat Mes-
sias, cuius est regnum, eíq; obedient populi. Hæc Thargum. Qui facit potestatem
iuxta hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem
intelligitur. Sed vide quàm apertè hîc & expressè nomen Messiæ ponatur. R. Sa-
lomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt.
Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco
illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Messia, qui erat à Deo mit-
tendus. Quam ob causam vertit noster interpres: Donec veniat qui mittendus est.
Nomẽ enim Siloh deriuatur à verbo שלח xalach, quod mittere significat, vt Ge-
Gen.45. nesios 45. cap. Misit me Deus ante vos in Ægyptum. & Ieremiæ 14. Maiores mi-
Ierem.14. serunt minores suos. Et aliis in locis. Galatinus tamen lib. 4. de arcanis catholicæ
veritatis ait שילה iuxta R. Kimhi sentẽtiam deriuari à nomine שילדה xiliiah,
quod significat sacculum illum, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde
colligit, voluisse hîc significare scripturam fore, vt Messias ex matre absq; patre na-
sceretur, conciperetúrq; de Spiritu sancto absq; virili semine. Et quanuis hæc opi-
nio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quam sequitur communis inter-
pres, quòd sit clarior & conuenientior, non contorta neq; longè petita. Nonnulli
Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationem de Christo apertissimè
intelligi, ne suum errorem faterentur, inuenerunt aliam cauillationem & euasio-
nem, sed falsam, vanam, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu
Messiæ

Messię esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc
annis versatur. Nomẽ enim שבט xeuęt, pro quo noster interpres vertit sceptrũ,
aiunt significare afflictionem, non autem regem, neq; regiam dignitatem. At hoc
est merum figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Ba-
laam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, pro virga est in hebraico Num.24.
hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargum Onkeli vertit Christum: ita enim ha-
bet: Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. Nec solùm On-
kelos, sed Kimhi, & Selomoh, & cæteri Rabbinorum locum illũ de Messia rege in-
terpretantur. Præterea si xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo
tempore Messiæ à sola tribu Iuda erat auferenda calamitas, nõ autem ab aliis. Erat
igitur Messias solùm pro hac tribu in mũdum venturus. Quomodo igitur ait deus Infr.49.
per Esaiam Messiam alloquens: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus
Iacob, & fęces Israel conuertendas, dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsq;
ad extremum terræ. Quomodo ait Iacob: Et ipse erit expectatio gentium. Si sola
tribus Iuda erat ob aduentum Messiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modũ
Esaias gentilitatem ad Messiam conuersam alloquitur: Lætare sterilis quæ non pa-
ris, &c. Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione, est Messiæ miseri- Infr.54.
cordiam coarctare, omniúmq; antiquorum Rabbinorum sententias contemnere.
Thargum Onkeli pro xeuæt transtulit, qui habet potestatem, hoc est, rex: Thar-
gum Hierosolymitanum habet: Non deficiẽt reges de domo Iehudah. Et vtrunq;
pro Silo Messiam vertit. Alij etiam antiqui in eadem sententia concorditer per-
mansérunt. Vnde concluditur, voluisse obstinatos nostræ memoriæ Iudæos hunc
textum ex industria deprauare: tam clarè enim ostendit Messiam venisse, vt licet
alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebræorum cæci-
tas & perfida sentiendia, omníque lachrymarum copia deploranda, cùm eum ex-
pectent venturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euersionem ve-
nit, quemadmodũ hoc nostro capite iis verbis prædixerat Esaias: Antequàm par-
turiret, peperit: antequàm veniret partus eius, peperit masculum.

Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus gentibus & linguis.) Septuaginta habent: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, &
venio vt congregẽ omnes gentes & omnes linguas. Quod potest de primo Chri-
sti aduentu explanari. Cùm enim homines essent dispersi, & variis ritibus separati,
venit Christus, vt eos in vna fide & ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias cap. 56. Sup.56.
Ait dominus deus, qui congregat dispersos Israel. Congregauit Christus gentes,
& eorum idola euertit & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & ser-
pentes sapientium Ægypti deuorauit. Ille serpens cœlestis, cuius figura fuit serpẽs
ille, quem Moyses extulit in eremo, ad quem cùm percussi aspicerent, salutem cõ- Num..21.
sequebantur, Ægypti hoc est mundi sapiẽtiam, & turpem idolorum cultum euer-
tit, & Iudæos atque gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit. Gentes
enim sunt oues illæ, de quibus Christus apud Ioannem dicebat: Et alias oues ha- Ioan.10.
beo, quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam au-
dient, & fiet vnum ouile, & vnus pastor. Ideò ait: alias oues, quia versabatur inter
Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex gentibus quàm ex Iudæis in ec-
clesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & con
tumacia permansérunt.

Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato.) Pro mense est in Hebraico חֹדֶשׁ,
chodhęx, quod significat renouationẽ & instauratione, à verbo חָדַשׁ, quod signi
ficat restaurare, vt Esaiæ 61. Et instaurabunt ciuitates desertas. Vnde nomen hoc Sup.61.
חֹדֶשׁ significat mensem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis, quan
do luna incipit renouari. Et quanuis totus mensis dicatur חֹדֶשׁ, tamen primus
dies potissimùm hoc nomine appellatur, quem Græci neomeniã vocant, νέον no-
uum, μὴν Lunam significat, quasi noua Luna, aut initium Lunę. Et quoniã primus
dies

dies menſis erat celebris apud Iudæos, & tanquam feſtus obſeruabatur, ponitur ſæpe neomenia pro ipſa ſolennitate. Vnde poteſt hic locus ita verti: Et erit neomenia & neomenia, & ſabbatum & ſabbatum. Quaſi dicat: Erunt æternæ feſtiuitates, & requies ſemper duratura. Quod poteſt de vita immortali cœleſtíq; beatitudine explanari. Ad quam non ſolùm Chriſtiani, ſed etiam nonnulli ex gentibus aſpiraruntqui tametſi neſcierunt immortalitatis viam, nec ſcire voluerunt, res tamen ipſa eos non fefellit: Solùm viri iuſti, fide & charitate præſtantes gloriã illam immortalem conſequuntur. Ibi eſt æterna ſolennitas, & requies inenarrabilis, quę vigebit memoria ſempiterna, quam ipſa immortalitas ſemper intuebitur. Nullius eſt tantum flumen ingenij, nulla dicendi aut ſcribendi tanta copia & facultas, quæ poſſit illius regionis & cœleſtium ſedium ſummum gaudium oratione explicare. O æternam beatitudinem! O patriam cœleſtem! O regionem ſplendidiſſimã, & beatiſſimã, vbi ſancti deum vident, & illa diuina viſione ſempiterno æuo fruuntur. Ad te aſpiro Chriſte ſancte, ex hoc exilio æternam patriã ſaluto, ne permittas me ab illa in æternum exulare, pro quo ſanguinem tuum profudiſti, quãdo te pro me in crucis ara immolaſti. Ne reſpicias flagitia mea contra teipſum ſępe atq; grauiter admiſſa, ſed iuxta tuam immenſam miſericordiam recipe meipſum, vt te in æternum fruar. O præclarum diem, cùm viri iuſti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentiſſimè redundantes, in cœlum beatorum, in ſanctorum cœtum proficiſcũtur, vt immortali gaudio fruantur. Precor te ſumme deus vt ab hoc fluctuoſo mari me ducas ad illum cœleſtẽ portum, ab hoc arcto carcere ad illam ampliſſimam & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle ad illum altiſſimum diuinæ viſionis montem, vbi viri iuſti quieſcunt, ſummis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui mundum, dæmonem, & carnem vicerunt, & de illis te adiuuante mirabiliter triumpharũt. Vóſq; pij lectores obſecro & obteſtor, vt mihi ignoſcatis, fateor enim me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicaſſe. Sed ſit ægroto medicina confeſſio. Hæc habui quæ in Eſaiam ſcriberem, quæ omnia eccleſiæ ſanctæ Romanæ correctioni humiliter ſubmitto.

Valete igitur candidi lectores, & ſtudia atque labores meos piis precationibus adiuuatè, pro me in ſcripturarum campo prælianti manus cum Moyſe ad Chriſtum extollentes, vt poſſim Amalech, hoc eſt, perfidos Iudæos & hæreticos ſuperare.

Exo. 17.

*

LAVS DEO.
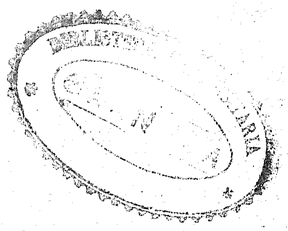
FINIS.